...સાહિત્ય

...નવું પુસ્તક પ્રકાશન

[illegible] સ્વ. પતિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભાને
શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈ, આણંદજી ચાવડા
તરફથી સવિનય સપ્રેમ ભેટ.

મારી સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્તક ગુજરાતી સમાજને
શ્રીયુત શંકરભાઈ આનંદજી આવડ
તરફથી સપ્રેમ ભેટ.

સર્જાતું સાહિત્ય

સાદીકનું

નવું

પુસ્તક પ્રકાશન

પુસ્તક પહેલાની

અનુક્રમણિકા

તેમની સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભાને
શ્રીયુત દાદાભાઇ આણંદજી ચાવડા
તરફથી સવિનય સપ્રેમ ભેટ.

નમ્ર નિવેદન

મારા વર્ષોના અભિલાષ હતા અને છે કે સંસ્કારી ગુજરાતના સ્ત્રી પુરુષો અને બાળકોને પ્રેરણા આપે, સંસ્કાર સમૃદ્ધ કરે, જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપે, બુદ્ધિનું રંજન કરે, અને હૃદયને આનંદ દે એવું સાહિત્ય યથાશક્તિએ ગુજરાતને ચરણે ધરવું. વાચક સમૂહને શિષ્ટ અને શુદ્ધ સાહિત્ય પ્રત્યે આકર્ષવા માટે, તેમની રસવૃત્તિ કેળવવાની જરૂર હતી. અને એ કાર્ય મેં 'બે ઘડી મોજ' દ્વારા કેટલું ને કેવી રીતે કર્યું તે ગુજરાતનું પત્રકારિત્વ ને વાંચકજગત સારી રીતે જાણે છે. ધીમે ધીમે વાંચકોને શુદ્ધ સાહિત્ય તરફ આકર્ષવાના મારા પ્રયત્નો સાવ નિષ્ફળ નથી ગયા એવું માનવા હું પ્રેરાઉં છું. 'બે ઘડી મોજ' વાંચવાની ના પાડનારા સાહિત્યરસજ્ઞ વિદ્વાનો એ પત્રને વાંચતા થયેલા એ કંઈ મારે માટે અભિનંદનની વાત નથી, પરંતુ હજારો નવા વાંચકો શુદ્ધ ને શિષ્ટ સાહિત્ય તરફ આકર્ષાયા અને હલકા નામે ગંદા સાહિત્ય તરફ જતા અટક્યા એ મને મગરૂરીનું કારણ છે. કડવી કવીનાઇન ઉપર સાકરના પડ ચોપડીને હજારો અશ્લીલ સાહિત્યના દર્દીઓને સાજા કરવાના અખતરા કરવા પણ એક વેળાએ સરકારી ને વિદ્વાન સેવાના મહાશયોને ગમતું નહોતું. તદ્દન નવા વાંચનારાઓ પણ વાંચવાની શરૂઆત કરતા નરવું સાહિત્ય વાંચવા મંડી પડે એવી વિદ્વાનોની શુભ મહેચ્છા અને આકરા હુકમને કોઈપણ દિવસે અનુકૂળ થતા વર્ષો સુધી શુદ્ધ સાહિત્યની કડવી ગોળી ઉપર સાકર ચોપડી આપવાની ક્રિયા કરવી પડી. આ અખતરા કે ક્રિયા થતા જોઈને પણ ઘણા સુજ્ઞ સાહિત્યકો સાકરના પડનો વિરોધ કરતા, અને નવા માણસોને જુના ચશ્મામાંથી જોવાનો આગ્રહ રાખતા. આજ વર્ષોના સતત પ્રયત્નો પછી વાંચકોનો એક એવો મોટો વર્ગ

તૈયાર થયો છે કે જેને હવે સાકરના પડવાળી ક્વીનાઈનની જરૂર રહી નથી. તેમની રસવૃત્તિ ઉશ્કેરે એવા પણ નિર્માલ્ય, ભભકભર્યાં પણ તત્વવિહોણાં, આકર્ષક ને રસભર્યાં જણાય પણ વસ્તુ વિનાના વાચનના મૂલ્ય એના મનથી ઓછાંજ થતાં જાય છે. આજના ગુજરાતી વાંચનારાઓની રસિકતા કેળવાઇ છે, શુધ્ધ ને શિષ્ટ સાહિત્યમાંથી તેમને નૈસર્ગિક મીઠાશનો અનુભવ થવા માંડયો છે. તેમની રસિકતા હવે પ્રાણવાન સાહિત્ય ઝીલવા જેટલી સમૃદ્ધ થઇ છે. તેથી વાચકોના એક બહોળા સમૂહને આજે તો કુમારની પ્રેરણા, પ્રસ્થાનની ગહનતા, ગુજરાતની સંસ્કારિતા કૌમુદીનું વિવેચન, સાહિત્યની તટસ્થતા, વસંતનો વિચારવૈભવ અને નવચેતનની ટાપટીપનું પાન કરવું છે. એની માનવતા કેળવાઇ છે, એ સંસ્કાર સમૃદ્ધ થતું જાય છે, એનો સાહિત્યપ્રેમ ખીલી રહ્યો છે. એને માત્ર મનોવૃત્તિ ઉશ્કેરે ને જીવનના વિવેકનો ત્યાગ કરાવે એવા સાહિત્ય તરફ અભાવ થતો જાય છે. અલબત્ત હંમેશ માટે એક એવો વર્ગ તો રહેશે કે જેની તૃષા માત્ર પીળા સાહિત્યથી છીપાશે. એને યે કેળવવાનો પ્રયત્ન કરતાં થોડા ઘણાં કેળવાશે ખરા, પરંતુ એનો સાત્ર વિરોધ કરવાથી એ વર્ગનો અંત આવવાનો નથી.

હવે

આજે ગુજરાતમાં એવાં ઘણાં ઓછા સાહિત્ય શોખીન સ્ત્રી પુરુષો હશે કે જેઓ પાંચ સાત માસિક પત્રો ને બે ચાર સાપ્તાહિકો ખરીદી વિવિધ સાહિત્ય વાંચી શકે. ત્યારે બીજી બાજુએ એવા તો ઘણાંયે વાચકો છે કે જેમને એકજ સ્થળે સાહિત્યના દરેક અંગો જોવા કે વાંચવાની ઇચ્છા છે, તેથી ગુજરાતી સામયિકોના તત્વોને—અલબત્ત ધીમે ધીમે—આ ગ્રંથવાટિકામાં એકત્ર કરવાનો નમ્ર પ્રયાસ કરવાને હું તત્પર થયો છું. ગુજરાતી વાંચનારાઓ મારા આ પ્રયાસમાં સહાય કરશે એની તો મને પાકી ખાત્રી છે. મારી અપૂર્ણતાઓનું મને સંપૂર્ણ ભાન હોવા છતાંએ ગુજરાતના વિદ્વાનોની દિલસોજી, સિદ્ધ લેખકોની મમતા, પત્રકારોનો સહકાર અને મિત્રોની સહાનુભૂતિની આશા રાખું છું.

'સર્જાતું સાહિત્ય' પ્રગટ કરવાની યોજના આ પુસ્તકમાં બીજે સ્થળે આપી છે, એ વાંચી જવાથી 'સર્જાતું સાહિત્ય' વિષે યોગ્ય માહિતી વાચકોને મળી રહેશે. અહીં મારે એટલું જ ઉમેરવાનું રહે છે કે આ પુસ્તક કોઈ વાચક એટલી શ્રદ્ધા રાખે કે એના ભવિષ્યના પુસ્તકો ઉત્તરોત્તર ચઢિયાતા કાઢવા એ મારું પ્રથમ અને અંતિમ ધ્યેય રહેશે.

સાદીક

? પ્રશ્નવિરામ ?

[એક હાસ્યપૂર્ણ લેખ]

લેખક
શ્રી જ્યોતીન્દ્ર હ. દવે
એમ. એ.

મનુષ્યના આકારમાં જુદા જુદા વિરામ ચિહ્નો સંસારમાં ફરતા માલમ પડે છે. દરેક મનુષ્યનું વિશિષ્ટ લક્ષણ અમુક વિરામ ચિહ્ન વડે સહેલાઇથી દર્શાવી શકાય. કેટલાક મનુષ્યો મૂર્તિમાન આશ્ચર્યના ચિહ્નોજ હોય છે. એમનો સ્વભાવ, એમનું વર્તન, એમની વાતચીત, એમનું અસ્તિત્વ આપણને આશ્ચર્યકારકજ લાગે છે. આશ્ચર્યવત્ પશ્યતિ કશ્ચિદેનમ્ । એમ ભગવદ્ગીતામાં પરમ તત્વ માટે કહ્યું છે તેમ એમને માટે પણ કહી શકાય, કે એમને સર્વ આશ્ચર્ય તરીકે ઓળખે છે. અર્ધું કાર્ય કરી પછી તેને છોડી દેનારા આરંભશૂરા સજ્જનો કેવળ સંકલ્પો કરી એ સંકલ્પની ફલસિદ્ધિ માટે ઉદ્યમ ન કરનારા સર્વ પુરુષો અર્ધવિરામ જેવા કહી શકાય. કૌંસમાં મૂકવા લાયક મનુષ્યો પણ ઘણા છે. પોતાનો એક વાડો ભરી તેમાંજ બંધાઇ રહી તેમાંથી એક કદમ પણ ન ચસનારા કૂપમંડુકો ઉપલા વર્ગના છે. વસ્તુતઃ આ વિશાળ જગતમાં ધર્મ, જાતિ, ન્યાત, રાષ્ટ્ર વગેરે કૌંસરૂપ છે અને પ્રજાઓ તથા જાતિઓને એ પોતાની સીમામાં સ્થિર રાખી બહારના જગતથી અને તેનાં વિમુખ રાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે. અવતરણચિહ્નની ગરજ સારે એવા મનુષ્યો પણ ઓછા નથી. ઊતારા કર્યા વગર ચાલેજ નહિ એવા લેખકો, બીજાના વિચારો ઉપર પડદો પાડનારા, વીરપૂજાના તત્વને સમજ્યા વગર મહાપુરુષોના નામનું અને શબ્દોનું સ્થળે સ્થળે ઉચ્ચારણ કરનારા, પોતાની બહુશ્રુતતા દેખાડવાને શિષ્ટ કે અશિષ્ટ લેખકોના વાક્યો બોલી બોલી સામાન્ય વાર્તાલાપને નિબંધ બનાવનારા, એ સર્વ માનવ અવતરણચિહ્નો ગણી શકાય. અમે બધું ટનબંધ ભરી ચૂક્યા. હવે અમારે કંઇ પણ જાણવાનું બાકી નથી એમ માનનારા પૂર્ણવિરામ રૂપ છે.

આ સર્વ વિરામચિહ્નોમાં ભયંકરમાં ભયંકર પ્રશ્નચિહ્ન છે. અત્યાર સુધી મને પ્રશ્નચિહ્નનો બહુ અનુભવ થયો નહોતો પણ હમણાં થોડા વખત પર એવું એક પ્રશ્નચિહ્ન મારા સમાગમમાં આવ્યું હતું. એનો અનુભવ થવા પછીજ મને સમજ પડી કે મારી માફક કોઇક કંટાળા જનકને

એના માથા પર જોરથી મુક્કો માર્યો હશે, તેથી એ પ્રશ્નચિન્હ માથા આગળથી વળી ગયેલુ હોય છે.

હિંદુસ્થાન અતિથિસત્કારની ભાવના માટે ઘણું પંકાએલુ છે પણ એ વિષયમા હું હિંદી કરતા સામાન્ય મનુષ્ય વધારે છુ. અતિથિસત્કારની ભાવનાનો કુમળો રોપો મારામાં પૂરેપૂરો વિકસ્યા પહેલાજ કરમાઇ ગએલો હશે, એમ લાગે છે એટલે મારા સદ્દગત કાકાના એક મિત્ર (જેને હુ ઓળખતો પણ નહોતો તે) નો થોડાક મહિના સારૂ એઓ મારે ત્યા પધારવાના છે એવી મતલબનો પત્ર આવ્યો ત્યારે મને આનન્દ થયો એમ હુ કહી શકુ એમ નથી. પરંતુ મારી સાથે રહેતા મારા વૃદ્ધ કાકીના માનને ખાતર મને બહુ આનન્દ થયો એવો મારે ઢોંગ કરવો પડયો.

કોઇકે કહ્યું છે કે પ્રથમ દર્શને સામા મનુષ્ય સારૂ જે અભિપ્રાય બંધાઇ જાય છે તેજ અંતે ખરો ઠરે છે. પરંતુ એ સૂત્ર સાચુ હોય એમ મને લાગતુ નથી, કારણ કે જ્યારે મે એમને પહેલ વહેલા સ્ટેશન પર જોયા, ત્યારે મને એ સજ્જન જેવા લાગ્યા. મળતા વારને તુરત પહેલાનું-જન્માન્તરોનુ અમારે ઓળખાણ હોય એવી ઢબે એમણે મારી જોડે વાત કરવા માંડી મારી ખબર પૂછી, મારા માતાપિતાની ખબર પૂછી, મારાં ધર્મપત્ની ને કલ્પનાના પ્રદેશ બહાર અસ્તિત્વ ન ધરાવનારા સન્તાનોની ખબર પૂછી, મારા (મે જેમને પાળ્યાં નહોતા તેમજ જેમને પાળવાનો વિચાર પણ નહોતો કર્યો તે) કતારા, બિલાડી તથા પોપટની ખબર પૂછી. ખબર પૂછાઇ રહ્યા પછી એ બધાંની પ્રવૃત્તિઓ વિષે પૂછપરછ કરી. વર્તમાન પ્રવૃત્તિનું જ્ઞાન થયા પછી તેમની ભૂતકાલીન પ્રવૃત્તિ શી હતી તે પૂછયું. ભૂતકાલીન પ્રવૃત્તિ જાણ્યા પછી હવે ભવિષ્યમાં શી પ્રવૃત્તિ કરવા માગે છે તે પૂછયુ રસ્તામાં પણ જે જે મનુષ્યો મળતા તેમનાં સંબધી, તેમનાં સગાવહાલાં સંબંધી, તેમના સ્વભાવ સંબંધી, તેમની શારીરિક, માનસિક, આધ્યાત્મિક અવસ્થા સબધી, તેમની આર્થિક, નૈતિક, સામાજિક, ઐતિહાસિક, ભૌગોલિક સ્થિતિ સબધી એઓ અનેકાનેક પ્રશ્નો પૂછ્તા; ને પ્રશ્નની સંખ્યા ને પ્રકારના ભારથી મુઝાઇ ગએલો હું જવાબ આપવા ફાંફાં મારતો

ઘેર આવ્યા પછી એમણે મારા મહોલ્લા વિષે, મારું ઘર અને તેમાંની ઓરડાઓ વિષે, ઘરમાના કબાટો અને તેમાની વસ્તુઓ વિષે, એ વસ્તુના બનાવનારા અને તેના ભાવ વિષે-ટુંકામાં મારા ઘરથી માંડી મારૂ ગામ, ગામમાંના બજારો, બજારોમાંની દુકાનો, દુકાનોમાંની વસ્તુઓ, ઇત્યાદિના ઉંડા અને તલસ્પર્શી જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી. એમણે મારાં કાકીને તથા મને જે અસખ્ય પ્રશ્નો પૂછાયા તે સર્વ જો હું, અહિં યાદ રાખ્યા હોય તો ઉતારૂ તો વાચક તેમજ હું કંટાળીને જરૂર આપઘાત કે અન્ય ઘાતનો વિચાર કરીએ.

દુર્ભાગ્યે એમના આવ્યા પછી બે દિવસ રહીને મારી જન્મતિથિ આવતી હતી. તે દિવસે એમનાથી છૂટવાના મે બહુ પ્રયાસો કર્યા, પણ તે સર્વ વ્યર્થ ગયા. સાંજે મે મારા મિત્ર તથા સગાવહાલાંને નોતર્યાં હતા. સૌ આવી ગયાને થોડા વાર થઇ એટલે મારા અતિથિએ પોત પ્રકાશ્યુ. હું કોઇક બીજા જોડે વાત કરવો જરા પણ અટકું એટલે તરતજ પ્રશ્નોની ધારા છોડી મુકતા. " આ સામે

બેઠું છે તે કોણ છે?" "એનું નામ શું?" "એના પિતાનું નામ શું?" "એ શું કરે છે?" એનો બાપ શું કરે છે?" "પરણેલો છે કે કુંવારો?" આમ પ્રશ્નબાણોની પરંપરાથી વિંધાઇ જઇને હું મારા મિત્રો સાથે વાર્તાલાપમાં બરાબર ભળી ન ન શક્યો, એટલે તેમણે મારા વગર વાતો કરવા માંડી આખરે કંટાળીને હું દ્વાર પાસે એક ખુણામાં જઇને બેઠો. બારમા પછી તેરમું આવે તેમ તરત મારા અતિથિ મારી પાસે આવીને ગોઠવાયા. અમે બન્ને આમ બીજા બધાથી દુર થયા એટલે એમને વાત કરવાની વધારે ફાવટ આવી

"પેલા ટીચકા પર બેઠા છે તે પેલા ખુરશી પર બેઠા છે તેના કંઇ સગા થાય?"

"ના."

"ત્યારે બન્નેના મોઢાં મળતાં કેમ આવે છે?"

"મોઢું પોતાને કોની જોડે મળતા આવવું તે વિષે તદ્દન બેદરકાર રહે છે"

"એમ કેમ હશે?"

"એમ છે તેનું કારણ, એમ છે કે એમ હોવા સિવાય એનો છુટકો થઇ શકે એમ નથી"

"કેમ?"

"એમજ."

"પેલા દમયુ તમારી જોડે વાત કરતા હતા તે કંઇ ભણેલા છે?"

"હા."

"શું?"

"કક્કો, બારાખડી, આંકના પાડા વગેરે"

"એ ધનવાન છે?"

"ખબર નથી"

"એના પિતા શું કરે છે?"

"અત્યાર સુધી એના મર્યાની ખબર આવી નથી."

"નોકરી કરે છે?"

"હા."

"શું કમાય છે?"

"પૈસા."

"કેટલા?"

"શાકભાજીના અંકગણિતમાં પ્રસિદ્ધ ત્રણેથી એક સંખ્યા."

"પૈસાનું શું કરે છે?"

"તિજોરીમાં પૂરી મુકે છે"

"તિજોરીમાં?"

"હા, તિજોરીમાં—એટલે ગજવામાં."

"તિજોરી કયાંની બનાવટની છે?"

"જાણતો નથી."

"નથી જાણતા?"

"નથી જાણતો."

"આ સામે પેલો બટાગ જેવો બેઠા છે—"

"મારા મિત્ર માટે ફાવે તેમ ન બોલતા!"

લગાર પણ ક્રોધ થયા વગર એમણે આગળ ચલાવ્યું "પેલો ભરાઉ શરીરવાળો છે -"

દાંત પીસીને હું વચ્ચેજ બોલી ઉઠ્યો: "હા એ ભરાઉ શરીરવાળો છે તેનું શું?"

"એનું શરીર આટલું જાડું કેમ છે?"

"કારણ કે પાતળું નથી."

"પાતળું કેમ નથી?"

"કારણ કે જાડું છે"

"પણ જાડું કેમ છે?"

"કારણ કે પાતળું નથી."

"એણે કંઇ દવા ખાધી હતી?"

"હા."

"શી દવા ?"

"ક્વિનાઈન ને જુલાબની."

"જાડા થવાની દવા ખાધી હતી ?"

"ખબર નથી."

"એ કસરત કરે છે ?"

"હા."

"શેની ?"

"દાદર ચઢવા ઉતરવાની, હાલવા ચાલવાની ને વાત કરવાની."

"પેલો માંદ કાગડા જેવો છે—"

"મારા મિત્ર માટે ગમે તે શબ્દ ન વાપરવાનું મે તમને કહ્યું તે તમે ભૂલી ગયા ?"

"તમે કહ્યું હતું !"

"હા."

"ક્યારે !"

"હમણા થોડીવાર ઉપર."

"કોને ?"

"તમને."

"શું કહ્યું હતું ?"

અત્યંત ધીરજથી મેં એમને શબ્દે શબ્દ છૂટો પાડીને કહ્યું —"મેં- તમને–એમ–કહ્યું–હતું–કે– મારા–મિત્રો–વિષે–તમે ગમે તેમ– ન–બોલતાં। સમજ્યા ? કે ફરી બોલી જાઉ ?"

"ફરી શા માટે બોલી જાઓ ?"

"તમે ન સમજો તેમાં."

"હું સમજું શા માટે નહિ ?"

"કારણ કે–કારણ કે કારણ કે તમે કેટલુંક નહિ જ સમજો એમ મને લાગે છે."

"તમને એમ લાગે છે !"

"હા."

"કેમ એમ લાગે છે ?"

"નસીબ મારૂં ને તમારૂં એવું છે તેમા."

"નસીબ કેવું છે ?"

મારા મગજમા એક ભયંકર વિચાર જાગ્યો; હૃદય જોરથી ધબકી ઉઠયું, એમના ગળા તરફ નજર ગઇ ને મારા હાથમા અદ્ભુત પૈશાચીક ચેળ આવી. ક્ષણવાર મને લાગ્યું કે મારૂં ભાવી મને ફાંસીના લાકડાં તરફ ધમકી જાય છે. મારે માથે અતિથિહત્યાનું કલંક ચોંટવાનું. પણ થોડી વારમાં જ એ વૃત્તિ સમી ગઇ, ને સંનેપાતનો ચાળો શમી જતાં રોગી થાય છે તેમ હું શાંત ને શિથિલ થઈ ગયો

આવા તો કેટલાએ દિવસો વીતી ગયા. છતાં હું જીવતો રહ્યો—ને એ પણ રહ્યા ! અનેક યુક્તિઓ મેં અજમાવી જોઇ પણ કેવળ આકારમાં જ નહિ પણ આચરણમાં પણ દાતરડા જેવું એ પ્રશ્નચિન્હ મારા હૃદયને ઘાસની પેઠે કપ્યાજ કરતું. બીજા પ્રશ્નો એમને ન જડતા, ત્યારે "કેમ ઉઠ્યા !" "બ્રશ લીધું !" "ટુથપેસ્ટ કાઢી !" "દાંત સાફ કર્યા" "કોગળા કીધા!" "ચહા પીઓ છો!" "ચહા નથી પીતા !" "ચહામાં ખાંડ નાંખી !" "ચહામા ખાંડ ન નાંખી!" "નહાઓ છો !" "જમ્યા ?" "પાન લીધું !" "પાન પર ચૂનો ચોપડયો !" "કાથો ન લીધો !" "પાન ખાધું !" "ખમીશ બદલ્યું !" "કોટ પહેર્યો !" "બહાર જાઓ છો !" "દિવાસળી લીધી." "દીવો સળગાવ્યો !" "ફૂંક મારી !" "ઓલવી નાંખ્યો !" એવા એવા હું જે કાર્ય કરતો હોઉં તે સબંધી પ્રશ્નો પૂછતા. ભ્રમર પર એક જાતનો મને તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો, મોં પર કંટાળા ને વિષાદની રેખાઓ પડી ગઇ, ને કોઈ દિવસ હસ્યા

"મને વિદિત નથી."

"કેમ ?"

"ખાસ કારણ છે."

"શું ?"

"પ્રશ્નો પુછીને મને બીજાને કંટાળો આપવાની મને ટેવ નથી."

"એવી કોઇને ટેવ હોય છે ખરી ?"

"હા."

"કોને ?"

"ઘણાને"

"મેં તો એકે એવો માણસ નથી જોયો કોઇ વગર કારણે પ્રશ્નો પૂછે ખરો ?"

"પૂછે"

"પૂછે ?"

"હા જરૂર પૂછે"

"શા માટે પૂછે ?"

"પૂછવા ખાતર પૂછે"

"પૂછવા ખાતર તે કોઇ પૂછે ?"

"હા, ભાઇ હા !"

"એમ હોય ખરૂં ?"

"હોય."

"નકામા પ્રશ્નો કોણ પૂછે ?"

"ગધેડા."

"માણસ પૂછે ?"

"હવે જો એક પણ પ્રશ્ન પૂછશે તો તારૂં ખૂન કરીશ ! મે લખીને કાગળ એમને આપ્યો—ના આપ્યો તો નહિ, પણ તરત ફાડી નાખ્યો, ને આંખ મીંચીને થોડીવાર સુધી હું પડી રહ્યો. પણ એ યુક્તિમાં પણ હું ખટ્ટ ફાવ્યો નહિ કારણ કે થોડી વાર થઇ એટલે એમણે મને પૂછ્યું "હવે કેમ છે ?" ત્યારે ગારાથી બોલી જવાયું, "સારૂં છે." પાછી પ્રશ્નોની પરંપરા છૂટી આખરે કંટાળીને મેં એમને પૂછ્યું, "અદંબદને આમગાડીમાં મળેલા તે તમે જ કે ?"

"અદંબદ કોણ ?"

"અમારા પાડોશીની ગાય." જરા વિચાર કરીને મેં કહ્યું.

"તે આગગાડીમાં શું કામ ગઇ હતી ?"

"દૂધ વેચવા."

"દૂધ વેચવા ? કોને વેચવા ? એનો માલીક દૂધ વેચે છે ?"

આમ એને સળગાવવા જતાં મારે અનેક પ્રશ્નો સાંભળવા પડયા. પણ તેને લીધે મને એક સરસ યુક્તિ સુઝી. ત્યાર પછી હંમેશાં મેં એ યુક્તિનું પાલન કરવા માંડયું. એ યુક્તિમાં હું સંપૂર્ણ રીતે સફળ થયો. મારા મોંનો દેખાવ બને તેટલો વ્યગ્ર કરી ફાટી આંખે એમના સામું કંઇક ઘુરકીને કંઇક બેવકુફીથી જોઇ રહેતો ને ગાંડાની માફક જવાબ દેતો એનો એકજ નમુનો આપું.

માગ મગામા કોઇનું સમસરી હતું. ત્યાં મારા માનવંત પરોણાને લઇને મારે જમવા જવાનું હતું. ત્યાં આ યુક્તિનો મેં છુટથી ઉપયોગ કર્યો. જમી રહ્યા પછી એમણે અમારા નાતિજનો સબંધી પ્રશ્નો પૂછવા માંડ્યાં "પેલા તમારી જોડે બેઠા હતા તે કોણ હતા ?"

"શું પૂછયું ?" મે ડોળા કકડાવીને એમને એમને પૂછ્યું.

જરા ગભરાઇને, મારા સામું ભયથી નિહાળી એમણે ફરી કહ્યું "પેલા તમારી જોડે બેઠા હતા તે કોણ હતા ?

"મારા કાકાની બક !" મે જવાબ દીધો ને ક્ષણભર એ સ્તબ્ધ થઈ ગયા

' ને ગેલા તમારી સામે હતા તે ?'

" મારા કાકાનો ઘોડો," મે શૂન્ય દૃષ્ટિએ આકાશ સામું જોઈ જવાબ દીધો

'તે બન્ને એક બીજા સામે ઘુરકતા કેમ હતા?"

" જો, સાંભળ !" મે જોરમાં એને સાંભળે માન્ં ઝ્યુ ' એ બધા માગી ફોઇના કુતરાઓ છે તે મારામાર લડયા રામલાલને ગેટ પર લઈ ગયા."

" રામલાલ કોણ ?" એણે પૂછયુ

" માલિક !" બરાડો પાડી ભયંકર અવાજે હું બોલ્યો.

'રામલાલને ગેટ પર લઈ ગયા પોલીસ તેને પગે કરડયો. એટલે રામલાલને ઝેર ચડ્યુ ને રામલાલ મરી ગયો રામલાલ માટે આણેલું પાન ફોજદાર ખાઈ ગયો. એટલે રામલાલે ફોજદારને કાકું ભર્યું. ફોજદારે દાંત કચકચાવ્યા એટલે સીપાઈએ તેને ચૂપ બેસી-આમ" કહીને એ-અની બળપૂર્વક એમનો હાથ પકડી મચડવા માંડ્યો ઝાટકો મારી હાથ છોડી એમણે ઘર તરફ ચાલવા માંડ્યું

× × ×

મારા કાકી માને છે કે અમાગ ભ્રાંતિથી અમારું શહેર છોડી જરા વહેલા ચાલ્યા ગયા ને બહુ પ્રસન્ન થઈને ગયા હેય એમ પણ એમને લાગ્યું નહિ આ બધાનું કારણ હું જ છું એમ હજીએ એ માને છે. પણ માણસ સત્યને સમજવાજ ન માગે તેનો શો ઉપાય !

ઉગતો ચંદ્ર

આથમે પશ્ચિમે ભાનુ, પૂર્વમાં શશી ઉગતો;
તેજનો ઇશ્વરી પૂંજ. અંધારે સરતો હતો.

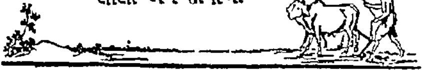
પક્ષીનીનું હૃદય રડતું નીંદ ખોળે સુતું જ્યાં,
કૌમુદીનું અણુથી નીરખી હૈયું હેલે ચઢયું ત્યાં,
આંબાડાળે ટહુકતી હતી કોયલો સુરવરે જ્યાં,
રાત્રીએ ત્યાં ધ્રુવડ રડતાં શોક શાંતિ છવાયાં.

દિનાનાથ જતાં સૃષ્ટિ સમાધિ શોકની ધરે;
આકાશી શોકના આંસુ તારલા ઝળકી રહે.

વીચી પહોંચે ને ઉછળી રહે છે,
આલિંગવાને શશી-ઉર સાથે;
શશી છતાંયે નવ નીરખી તે,
કૌમુદી-ઘેલો બનીને ભમે છે.

રાત્રી તું પુણ્યની ધાત્રી, શ્યામતા કાં ઉરે ધરે?
પુણ્યને શ્યામતા કેવી ! શ્યામતા પાપને ઘટે.

જયન્તિલાલ દેસાઇ

લાલો અને દીવાળી

[સૌરાષ્ટ્રની એક ગ્રામ્ય પ્રેમ કથા]

લેખક :

શ્રી છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા.

બી. એ.

જૂનાગઢ રાજ્યનું ગિર જંગલ તેમાં ઉત્પન્ન થતા તથા વસતા અને ચારે પામ ઘુમતા ભયાનક સિંહોને લીધે કોઇ શિકારીથી તો ભાગ્યેજ અજાણ્યું હશે. એ સિંહ આહાર મેળવવાને ત્યાંના વસ્તીવાળા ભાગોમા પણ ક્વચિત્ ક્વચિત્ પગપેસારો કરે છે ને રબારીઓ તથા માલધારીઓના જનાવરોનો ઘાણ કાઢે છે. કોઇ કોઇ જનાવર સંધ્યાકાળ સુધીમાં ચરીને પાછું નથી આવતું તો તેના ધણીને તત્કાળ ફાળ પડે છે ઘણે ભાગે તે આ સિંહનું ભક્ષ થયેલુંજ બીજે દિવસ જણાઈ આવે છે. આવી હકીકત છતાં રબારી લોક હિંમતથી નેસડા બાંધીને ત્યાં પુષ્કળ ગાયો ભેંસો વિગેરે સાથે સહ કુટુમ્બ વસે છે કેમકે તેમના માટે ચારો ત્યાં મનમાનતો મળી આવે છે ને તેથી કરીને એ જનાવરો હૃષ્ટપુષ્ટ બને છે તથા દુધ ઘી પણ મ્હોટા પ્રમાણમાં આપે છે કેટલાક પાડાનાં શરીર તો એવાં ભરેલાં હોય છે કે તેના ઉપર નજરએ આંકા જેવું દેખાતુંજ નથી અને તેના માથાનો તથા શીગડાનો આકાર ને ભરાવો કેટલીક વાર ભયંકર રૂપ ધારણ કરે છે. એવા એક પાડાનું કૃત્રિમ મસ્તક જુનાગઢ તળમાં સંગ્રહસ્થાનની અંદર ગોઠવવામાં આવ્યું છે તે જોતાં મહાકાળિના કે યમના મહિષના સ્વરૂપનું સાક્ષાત ભાન થઇ આવે છે. ત્યાંની ભેંસો પણ તેવીજ જબરી હોય છે ને તેની સાથે એવી હિંમતવાન હોય છે કે રાત્રે પસર ચરાવવા નાના બાળક તેમને લઇ જાય છે ત્યારે બાળક એકાદ ભેંસની વિશાળ પીઠ ઉપર નિશ્ચિંતે ઉંઘ્યાં કરે છે—ભેંસો ચર્યા કરે છે ને આનંદ કરે છે પણ અચાનક સિંહની ગર્જના સંભળાય છે તો ચારપાંચ ભેંસો ભેગી થઇને પેલા બાળકની રક્ષા કરે છે ને સિંહની સામે પોતાના મજબુત શીંગડાથી એવા જોરથી ધસે છે કે તેનું કંઈ જ ચાલતું નથી ને તેને આખરે ભાગી જવું પડે છે. કદાચ તેની છાતી શીંગડાંથી વીંધાઈ પણ જાય છે

જેવા પાડા તેવાજ આ બળદ પણ ત્યાંના વખણાય છે. તેમના ભરાવદાર ગોળ મરોળ શરીર, માંસલ ખુંધ અને અતિશય વજનદાર પેટ છાતી મસ્તક વિગેરેને લીધે તેમની કાયા પ્રચંડ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે ને એવો કોઇ મદોન્મત્ત ડોલતો ડોલતો સામે આવતો હોય તો તેની હડફેટમા ન આવવાની સૌ કોઇ તજવીજ કરે છે.

રબારી લોક પણ સહુને ચરાવવા જાય છે

તેમાં એકાદ આવું ઉચ્ચ કોટિનું પ્રાણી હોય છેજ અને તેને લીધે ત્યાંના વાછરડાં બચપણથીજ, ખડકાળવાળાં જન્મેલાં હોવાને લીધે, બહુ બળવાન બને છે.

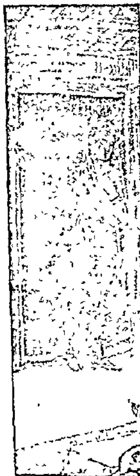
પોતાના પ્રત્યેક જાનવરને રબારી સારી રીતે ઓળખે છે ને તેનો શબ્દ સાંભળી તેના ભણી દોડી આવે છે અન્યોન્ય પ્રીતિ ઉત્પન્ન થવાથી એક બીજા સાથે તેઓ ગેલ કરે છે, અને ધાવવાનું મન મનનું મહા ધો બચ્ચા પણ ધીમે ધીમે અસાધારણ બળવાળા થવા માંડે છે

ત્યાંના એક નેસડામાં લાલો નામે રબારી રહેતો હતો તેની પાસે સામટા જનાવરો હતા તેથી તેની ન્યાત જાતમાં તે પટેલ જેવો થઇ પડ્યો હતો. નાનપણથી તેનું શરીર ભવ્ય, પ્રચંડ, ભરેલું અને મોભાદાર હતું–તેની ચાલ પણ મોહક હતી ને તેના ચહેરાની કાન્તિ જોનારને સ્વભાવિક સ્નેહ ઉત્પન્ન કરાવે એવી હતી. વિશાળ છાતી, મજબુત ભુજ–દંડ, અને કમાયલી કાયા ભલભલા પહેલવાનને પણ અદેખાઇ ઉપજાવે એવાં હતાં નાનપણથી તેને પોતાનાં જાનવરોના બચ્ચાં જોડે રમતમાં કુસ્તી કરવાની ટેવ હતી તેથી વગર હથીઆરે પણ તે તેમને દબાવી દબાવી શકતો. આ બધાની અંદર એક નાના સાંઢ જોડે તેને વિશેષ પરિચય પડ્યો હતો તેને ખાવા પીવાની તે બહુ સંભાળ રાખતો ને તેના ઉપર વ્હાલ કરતો તે એ પ્રાણીના સમજવામાં આવતુંજ હોવું જોઇએ કેમકે જ્યાં લાલો તેને બોલાવે ત્યાં તે જતો ને બીજાની સામે માથું ધરી શીંગડાં નીચાં કરીને લડવા તૈયાર થતો હોય ત્યાં લાલો હાકલ કરે એટલે ગાય જેવો નરમ પેંસ બની જતો ને તે આવીને તેને પંપાળે કપાળે હાથ ફેરવે, એટલે ખુશી ખુશી થઇને તેને ચાટતો મ્હોટો થતો ગયો તેમ તેના સુરૂચિર આકારની તથ અસામાન્ય બળની ખ્યાતિ આસપાસ ફેલાતી ગઇ અને ઓલાદ સુધારવા માટે તેના ઓળખીતા ઘણીવાર તેની માગણી પણ કરતા તેથી કેટલીક વખતે લાલાને તેને લઇને તેટલે દૂર પણ જવું પડતું.

એવા એક પ્રસંગે લાલો તેને બહાર લઇ ગયેલો ત્યાંથી પાછા ફરતા વરસાદ મુસળધાર તુટી પડ્યો ને નદી નાળાં છલકાઇ જવા લાગ્યા તેથી લાલાને પાછા ફરવામાં વિઘ્ન આવી પડ્યું પણ તેને બોલાવનારે એક મજબુત હોડી તૈયાર કરાવી ને તેમાં એ સાંઢને મહા મુશ્કેલીથી લાલાએ પટાવી પટાવીને ચઢાવ્યો. પણ એ કંઇ સખણો રહે? જરાક હાલે તો હોડી ઉંધી વળી જાય. તેથી લાલાએ મજબુત દોરડા મંગાવીને તેને પાટીયાં સાથે બાંધી રાખ્યો પણ આમ પોતાની ગતિ રૂંધાવાથી તો તે ઉલટો વધારે ચીડાયો ને બુમે બુમ મારવા લાગ્યો. માત્ર લાલો તેની કને ઉભો રહેતો ત્યારેજ એ નરમ પડતો એના શ્વાસોચ્છ્વાસજ એવો જોરદાર હતો કે તેથી ભલભલા ડરી જતા. ધીમે ધીમે હોડી તેના ગામ ભણી હંકારાઇ ને કેટલીકવારે તેના ગામ પાસે ઉતરવાની જગા આવી પહોંચી ત્યાં તો માંડે એટલું તોફાન કરી મૂક્યું કે ન પૂછો વાત. હોડીને સ્થિર કરી એટલે લાલાએ પેલાં દોરડાં છોડવા માંડ્યાં ત્યાં તો આ ઉતાવળો થઇ ગયેલો સાંઢ એવા જોરથી કુદ્યો કે લાલાનેજ તેની હડફેટ વાગી ગઇને તેથી તે તેને રોકી શક્યો નહીં જમીન જરા દુર હતી તેથી સાંઢે તો પાણીમાંજ ઝંપલાવ્યું ને વહેણના જોરથી તે તણાવા લાગ્યો. તે જોતાં લાલો પણ પાણીમાં કુદી પડ્યો ને તેની પાછળ તણાવા

માટે કોને આટલી લાગણી થઈ હશે તે તે સમજી શક્યો નહિ. પણ બન્નેની નજર એકી થઈ ત્યા લાલાએ ઓળખી કે એ તો દીવાળી છે !

દીવાળીના સુંદર વદન ઉપર આ વેળા આનંદ છવાઈ રહ્યો હતો. તે બાળાને જોતાજ તેને વધાવી લેતી હોય તેમ " આવી પહોચ્યા ! " એવો પ્રશ્ન કર્યો " હું ક્યારની તમારી વાટ જોતી હતી " લાલાને એમ થયું કે મ્હારે માટે તો એ

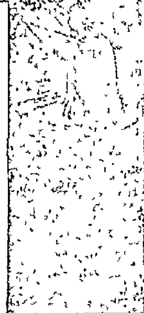

"હું ક્યારની તમારી વાટ જોતી હતી.

નહિ જ આવી હોય. કોણ જાણે એને કોઈ અવળું જ ભૂત ભરાયું તેથી તે ઉલટો પ્રશ્ન કરવા લાગ્યો કે "સાચું બોલ ! તું કોની વાટ જોતી હતી ? આથી બીચારી ગભરાઈને પાછલે બારણેથી નાશી ગઈ. લાલાએ સાંઢને બાંધ્યો ને તેને સારૂ ઘાસ વિગેરે આપ્યું. પછી તે વિચારમા પડ્યો કે કોઈ દહાડો નહિ ને આજ એ મ્હારે ત્યા ક્યાંથી ! . નાનપણમાં તો સાથે રમેલા એ વાત તેને યાદ આવી પણ ઘણા કાળથી તેને જોયેલી નહિ તેથી એ લગભગ ભુલી પણ ગયો હવે દીવાળી પણ માબાપ વિનાની થઈ ગઈ હતી તેથી તેની પરણેલી મોટી બેન જોડે દૂર કોઈ ગામમા રહેતી હતી તેની સાથે ઉછરી હતી. કેટલીક વાર તેણે લાલાને પાકો કોઈ મેળામા જોયો હશે તેથી તેના મનમા એ વીર પુરૂષને માટે સદભાવ થયો હશે પણ લાલાને તેની ખબર હોય ? લાલાને તો એ વાત પણ પાછી ધીમે ધીમે વિસારે પડતી ગઈ ને પોતાના કામમા મંડ્યો રહેતો. કોઈ વાર કહી મજુરીએ પણ જતો ને સુખમા દિવસો નિર્ગમન કરતો હતો તેવામા એક વાર વળી પાછો ગાજવીજ સાથે વરસાદ જોરથી તુટી પડ્યો. કાચા પોચા મકાન પણ તેના ઝપાટામાં ઉડી પડ્યા ને કેટલાક જણ નિરાધાર બની ગયા તે દિવસે દીવાળીને કદક ઈશ્વરીજ પ્રેરણા થઈ આવી હશે તેથી લાલાનુ મકાન કેવી સ્થિતિમાં હશે તે જોવાને તે એકલી વર્ષતા વરસાદમા છાનીમાની પોતાને ગામથી નિકળી લાલાના નેસ પાસે મહામુશીબતે આવી પહોંચી રસ્તામાં કાદવ, કિચડ પાણીના ખાબોચીયા ને ઉખડી પડેલાં ઝાડનાં થડ તથા

ખાપરાનાં નળીયા, વિગેરેની નડતર એટલી હતી કે કાચા પોચાનું તો મન પણ હારી જાય. પણ દીવાળી બધાથી જુદી જ હતી ભય કેવો હશે તે તે સમજતીજ ન હતી. લાલાના નેસ પાસે આવીને તેણે જોયું તો સદ્ભાગ્યે તે આબાદ હતો. પણ તેમાં કોઈનો સંચાર તેને જણાયો નહિ. તેણે ધારી ધારીને જોયું પણ નેસ ખાલી જ લાગ્યો આવી વખતે લાલો ક્યા હશે! તેનું શું થયું હશે! તે સાજો નમો હશે કે નહિ એ વિચારે તેનું પ્રેમાળ હૈયું કંપવા લાગ્યું. પાસે પેલો સાંઢ બાંધેલો હતો તે એને પૂર્વ પરિચયને લીધે ઓળખતો હતો. સાંઢને એણે કોણ જાણે શાએ વિચારથી છોડયો ને તે પણ તેની સાથે જ આ દુર્દિનની કાષ્ટમય દશા ભોગવતો ચાલ્યો સાંઢ કોણ જાણે કેમ અત્યારે થર થરતો હતો તેથી દીવાળીનો કોમળ હાથ તેના શરીર ઉપર પડતા જ તેને કાંઈક આશ્વાસન મળ્યું પોતાના સ્વામીની સ્થિતિ વિશે તેને કંઈક ઝાંખી પ્રેરણા થઈ હશે કેમ તે તો એ જાણે. પણ બન્ને જણ એક જ વિચારથી લાલની શોધમાં ચાલ્યા રસ્તો રૂંધાઈ ગયેલો જણાતો ત્યાં આ અચાનક પ્રાણી પોતાની બુદ્ધિને બળે માર્ગ કરતો કેટલેક દુર ગયાં ત્યાં અંધારામાંથી તેમને કંઈક પદાર્થ હાલતો દેખાયો. સાંઢ તો સ્તબ્ધ બનીને ઉભો જ રહી ગયો દીવાળીએ ધારી ધારીને જોયું તો તેને મનુષ્યનો આકાર પગ વિનાનો નજરે પડ્યો તેથી તે કંપી. તેટલામાં વીજળીનો ઝબકારો થયો તેથી તેને ખાત્રી થઈ કે આ તો ડાકણ જ છે. હ લાલે પણ તેને ને પોતાના

માટને ઓળખી કાઢ્યાં. તેણે તરત જ દીવાળીને પોતાના ભણી આવતી હતી તેવામાં બૂમ મારીને રોકી દીધી: "ખબરદાર એક ડગલું આગળ ભરીશ તો મુઈજ જાણજે. ડુંગારામાં ખુંચી ગયો છું જ્યાર નીકળ્યાન મહેનત કરું છું તેમ તેમ અંદર વધારે ઉંડે ઉતરતો જાઉં છું. મેં તો ધાર્યું હતું કે અહીં હવે માગ દી પરા થવાના. આવા વખતે મદદ પણ કોણ કરી શકે!

લાલાનું શરીર કાદવના ગારામાંથી ઉંચે આવતું ગયું

બૂમ પાડું તો સાંભળે પણ કોણ ? ભગવાન ત્યારે ભલું કરજો કે તું અણીની વખતે આવી પહોંચી "

દીવાળી નિડર છતાં આ સ્થિતિ જોઈને જરા ગભરાઈ ગઈ. તેના પોતાના બળથી તો આવા કિચડમાંથી એ મરદને ખેંચી કાઢવાની આશા વ્યર્થ હતી. જો પોતે હાથ પકડવા જાય તો એની પણ દશા એવી જ થવાની એ હવે એના સમજવામાં આવ્યું પણ તે ક્ષણે એને વિચાર આવ્યો તેથી તેણે લાલાને પૂછ્યું "તમારી પાસે દોરડું બોરડું છે ?"

એ મરદને ખેંચી કાઢવાની આશા વ્યર્થ હતી. જો પોતે હાથ પકડવા જાય તો એની પણ દશા એવી જ થવાની એ હવે એના સમજવામાં આવ્યું. પણ તે ક્ષણે એને વિચાર આવ્યો તેથી લાલાને પૂછ્યું

લાલાએ ના પાડી પણ કહ્યું કે " તે બહુ દૂર છે ને ત્હારા ભણી પહોંચે એવડું નથી."

" તમારી પાસે છરી બરી છે ? " દીવાળીએ બીજો પ્રશ્ન કર્યો.

લાલાએ હા પાડીને મહામુશ્કેલીએ પોતાના ચોરણા સાથે બાંધેલી છરી છુટી કરીને દીવાળી ભણી ફેંકી. સારે ભાગ્યે તે તેના હાથમાં આવી ગઈ. સાંઢ તો ટગર ટગર જોયાં જ કરતો હતો ને કોતરેલો હોય તેમ ત્યાં સ્થિર ઉભો હતો. હવે દીવાળીએ પોતાનો ધાબળો શરીર ઉપર વીંટેલો હતો તે કાઢ્યો ને છરી વડે તેના ચીરા કરવા માંડ્યા. ચીરાને તે ગુંથતી ગઈ ને ગાંઠો વળતી ગઈ. એમ તેણે તેનું એક દોરડું બનાવ્યું ને તેને છેડે એક મજબુત ત્રાંસનો કકડો બાંધી દીધો ને આગો પોતાના હાથમાં રાખી છેડો લાલા ભણી ફેંક્યો. લાલાએ ત્રાંસ સાથેનું લાકડું ફેરવી ફેરવીને વળી ખુબ ચઢાવ્યો. ત્યાં તો દીવાળીએ ગાળો પેલા સાંઢના ગળામાં ભેરવી દીધો ! સાંઢ જરા ગભરાયો પણ દીવાળીએ તેને ખેંચવા માંડ્યો. લાકડીઓ પણ મારવા માંડી. કિચડમાં પડેલી ભાગે કાયાને બ્હાર ખેંચી કાઢવી એ કંઈ સ્હેલ વાત છે ? સાંઢે બળ બહુ કર્યું. દીવાળી તેને ઉશ્કેરતી ગઈ. આખરે પ્રભુકૃપાથી સાંઢ ફાવ્યો ને ધીમે ધીમે ચાલવા લાગ્યો. ત્યાં લાલાનું શરીર કાદવના ગારામાંથી ઉંચે આવતું ગયું, ને તે આગળ તણાવા લાગ્યો. જરાક કઠણ જમીનપર આવ્યો ત્યાં તો એ મલ્લ જેવો પાછો ઉભો થઈ ગયો. અત્યારે તેનું સ્વરૂપ વિચિત્ર બની ગયું હતું. કેડની નીચેનો ભાગ તમામ ખરડાઈ ગયેલો ને કાળો મેશ બની ગયેલો—પણ ઉપરના કડીયાનો તથા માથાના ફેંટાનો ભાગ તદન સફેત. જેવો તે દીવાળીની પાસે આવી પહોંચ્યો તેવો દીવાળીએ તેનો હાથ ખેંચીને સારી જમીન પણ નજીક હોવાથી ત્યાં સ્થિર કર્યો. હવે તેના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. પોતાને માટે પ્રાણાર્પણ કરવા તત્પર થયેલી,—આવી ભયાનક રાતમાં વરસાદની ઠંડીની અને પોતાના શરીરની તેમજ લોક લજ્જાની અવગણના કરીને તેની શોધમાં નિકળી પડેલી આ બાળાના સાહસને માટે તથા તેના અંતકરણમાં ઉદ્દભવેલી પ્રેમાળ વૃત્તિ માટે લાલાને બહુ માનનો ઉમળકો આવે એ કંઈ અસ્વાભાવિક ન હતું. તે સમજ્યો કે તે દિવસ પોતે રાતે ઘેર આવ્યો ત્યારે એ આવેલી તે પોતાને જ આવકાર દેવાને તેની બાલ્યાવસ્થા પણ હવે તેને સાંભરી આવી. કોઈ કોઈ વાર સ્નિગ્ધ નયનથી છુપપણે લાલાને એણે નિહાળેલો તે વેળા લાલાને કંઈ લાગણી થયેલી નહિ પણ હવે બધું સ્વપ્નવત સાંભરી આવવાથી તે ચમક્યો—આજ સુધી તે ભેદ-

રહાર કેમ રહો હશે એજ એને હવે સમજાયું નહિ. ટ્ટ તેણે દીવાળીને પોતાની છાતી સાથે ચાંપીને પોતે અણસમજથી તે દિવસ તેની ઉપર વહેમ આણ્યો તે માટે પસ્તાવો કરવા માંડ્યો. પણ દીવાળીથી તે સહન થઇ શક્યું નહિ. તે બોલી "એમાં શું ? તમને મ્હેં દયા કહ્યું કે હું તો તમારે ઘેર તમારી ગેરહાજરીમાં ઘણીએ વાર આવતી ને બધું ઠીક ઠાક કરી જતી. મ્હારા બનેવી તો મ્હારી ઠેકડી પણ કરતા કે લેને તું પેલા જવાનીઆની વાતો કરજ પણ તને તો એ બોલાવતોએ નથી. પણ મ્હારી ખાત્રી હતી કે કોઇ દહાડો તમે મ્હારાપર દયા કરશોજ. તમારા ઘરને મ્હેં મ્હારૂં જ ઘર માની લીધું હતું. આ સંસારમાં મ્હારે બીજું છે પણ કોણ ? હું તો કેવાં કેવા શમણાં જોતી."

લાધાને હવે વિશેષ વિશ્વાસ બેસી ગયો. તે આવી, પોતાને માટે લાગણી રાખનાર બાળાને ઓળખી શક્યો નહિ તે માટે તેને શોક થવા લાગ્યો પણ હવે તો લક્ષ્મી ચાંદલો કરવા આવી છે ત્યારે મ્હોં ધોવા જવાનું કેમ હોય ! એ કહેવત યાદ કરીને એણે દીવાળીને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો ને તેને ઉપાડીને તેણે ઓશીકા પોતાના ખાટ ઉપર બેસાડી દીધી. ખાટ પણ જાણે રાજરાણી ચડી હોય તેમ ડોલતો ડોલતો ઉમંગથી ચાલવા લાગ્યો. એક હાથ લાધાનો દીવાળીના હાથમાં હતો બંને જણનો હર્ષ હવે માતો ન હતો. "આ ખાટ આજથી ત્હારો છે હોં" લાધાએ દીવાળીને પોતાના વ્હાલા પ્રાણની ભેટ આપતાં જણાવ્યું "ને હું એ ત્હારો ને મ્હારૂં ઘર ત્હારૂં. જ્યાં

હું ત્યાં તું—અને તું ત્યાં હું. હવે કંઇ ત્હારી બેનને ઘેર ત્હારે જવાનું હોય નહિ. સોરમહારાજ' ચાર ફેરા ફરાવે એટલે ગંગા ન્હાયા. હાશ કહું ! મારૂં ઘર મને ખાવા ધાતું તેથી હું ભટક ભટક કરતો. હવે તો હું ઘરની બહાર ન જવાનો. ત્હારી બેનને ને બનેવીને તેડાવીશું ને લહેર કરીશું."

દીવાળીને તો ભાવતું'તું ને વૈદે કહ્યું—એવો ઘાટ થયો. બનેવી હવે કેવા ઝંખવાણા પડી જશે ! પોતે અનાથ મટીને સનાથ થઇ. આવા બળીયા માલધારીની ધણીઆણી થઇ એ વિચારે એની છાતી ગજગજ ફુલાવા લાગી. બંને જણ હસતા રમતા ને ગઇ ગુજરીની વાતો કરતા આનંદમાં તેને નેસડે પહોંચ્યા.

યોગ્ય વખતે બંનેના શુભ લગ્ન ન્યાતીલાઓના મેળાવડાની વચ્ચે ધામધુમ સાથે થઇ ગયા અને સરખે સરખી જોડ મળવાથી તેમનો સંસાર સુખમય નિવડ્યો. આપણા ખાટલા-દેવનો પણ તેમના સુખમાં ભાગ હતો. બંને જણ તેને ખરા અંત:કરણથી ચહાતા ને તેની ચાકરી કરતાં. ઘણે કરીને તેમની આસપાસ તેમનાં ગોવાળ ઢોરને સમજી અને આનંદી બાળકો ગેલમાં વીંટ-ળાઇ વળતાં હતાં તે પેલા ૧૬ ફુ ટમને જમે તેટલું તેને પજવતા પણ તે જરાએ ચીડાતો નહિ તેમ કોઇને જરા ઇજા પણ કરતો નહિ. તેની સંતતિ પણ આખા સૌરાષ્ટ્રમાં ફેલાઇ ગઇ ને ગામે ગામના લોક કેટલાએ વર્ષ સુધી સંભાર્યા કરતાં.

સૂંઢ્યા ને

[મિશ્ર હરિગીત]

વિભુ આજ! સૃષ્ટિ પેખતાં
કર એજ નિધિમાં બોળજે
રસકસ ભરી
સ્મિત મય કરી
નિજ અંજલિ તુય છાંટજે!–
સર જે ભરેલ દયા અને અમૃત તણું
તે તેજ અખૂટ આશ તેમ અમરપણું
વસમાત્રને એ ન્હાનડી તુજ અંજલિમાં આણજે
આ કશાં ઝરમર સ્નેહથી સૌ વૃષ્ટિનું વર્ષાવજે!

: ૨ :

વ્યોમ ચંદ્ર રવિ અને સરવજે
ને ક્ષેત્ર ઉપવન સૃષ્ટિમાં તે
ખૂબ શ્રમ લઈ
સર્જન કરી
પછી સત્યસ્નેહ જણાવી દે!–
કવિ સાક્ષરો મંથન કરી જે નિરખવા ધાય છે
તવ એ કૃપા અંજલિ વિના પતા ખૂબ ખાય છે
તો પ્રેમ સહ એ અણભૂઝી ચાહતા જે સર્વએ
તુજ અંજલિ સિંચન કરી વિભુ શાંત કરજે એમને

: ૩ :

તુજ રંગ સર્વ બતાવજે
જે મિશ્રણે બળતાં બધે
રવિ મલકતા
સુખ અરપતા
તુજ મેઘ ધનુષ્યો તાણજે!–
આજે આત્ર જીવનાં સામ્ય સૌજે પૂર્યાં
જગ અખિલ આત્મ વિષે જે એ સ્ફુર્યાં
એ સમાનતાના પાઠ એકએક સ્મૃતિમાં અર્પજે
તુજ મહેર અંજલિજે ભરી અમૃત થકી તે છાંટજે!

: ૪ :

આ સૃષ્ટિ ઉદ્‌ભવ્યા તણાં એ
સત્ય સઘળાં સમજાવજે
ફૂર ફરકતી
સૌ મલકતી
પસ સંગ્રહી સિંચાવજે!
એ અંજલિમાં અમૃત રૂપી વારિ સમાવતાં
વારિ ભીના તુજ જીવ સહુએ બનાવતાં
આ અર્જ અંતરમાં લહી ચિન્તવન કરી એનું સહી
એ અલભ્ય અંજલિ આજ વિભુ સુલભ બનાવજે

ઇન્દુકુમાર શાહેરાવાળા.

એક વર્ષ માટે મનાઈ છે

[એક યુવાનના કરુણ જીવનની હાસ્યકથા]

લેખક : રા. સાદીક

કામ ધંધો નથી., એનું કારણ લગે પણ હું જાણતો નથી. જેમ જેમ અનાર થાય છે તેમ તેમ હું વધુ ને વધુ બેકાર થતો જાઉં છું હજી તો હું કોલેજમાં ભણતો હતો એટલામાં મારા પૂજ્ય પિતાશ્રી મારુ શું થશે ને શું થતું જોઈએ એનો વિચાર કે નિર્ણય કર્યા વગર બપોરના વખતે મરી ગયા. રૂ. ૫૫૦ નો વારસો એમના મરવાથી મળ્યો મારા જીવનની શરૂઆત આમ થઈ કોલેજ છોડી વેપાર કરવા નિકળ્યો તેમાં ફાવ્યો નહી, મારી જેવી તુટવાની ગઈ. હાર્યો જુગારી બમણું રમે અને હાર્યો ,વેપારી નોકરી કરે એ નિયમે હુ નોકરીની શોધમાં નિકળ્યો માંડ માંડ એક નોકરી મળી, પણ મારા શેઠના માનવંતા મહેતાજીએ ખુશામતખોર ખાનગી મંત્રીએ, વાચાળ કલાર્કે, હરામખોર હમાલે માનીતી આયાએ, દુષ્ટ દાસી વગેરેએ સંપબળ વાપરી આઠમે દિવસે મને નોકરી પરથી કઢાવી મૂક્યો. કારણ હું જાણતો નથી. બીજી નોકરીએ ગયો ત્યા શેઠાણીએ શાક લાવવાનું કહ્યુ. 'હું ઓફીસના કામે નોકરીએ રહ્યો છું, ઘરનું કામ કરવા નહીં, મેં એટલું જ શેઠાણીને કહ્યું અને બીજે દિવસે એ નોકરી પરથી પણ રજા મળી, પગાર ન મળ્યો. બીજી બે ત્રણ નોકરી મારું ભાગ્ય ઘસી જોયું. જરાએ ચળકે નહીં. એકે તો પગાર જ નહીં આપ્યો, બીજાએ પગાર આપતાં તમે આ કર્યું નહી અને તે કર્યું એવા મારા વાંક કાઢી રૂ ૩૦ ના પગારમાથી રૂ. ૧૦ નો દંડ કરીને રૂ ૨૦ મારા હાથમા આપ્યા. ત્રીજાએ પગાર આપ્યો ને સાથે સાથે રજા પણ આપી પગારમા બે રૂપીઆ સાવ ખોટા હતા, એક પાંચની નોટ મેલી અને ફાટેલી હતી. એ વટાવતા મારો અર્ધો જીવ ગયો. મને લાગ્યુ કે હવે વધુ નોકરીઓ કરવામાં સાર નથી. સ્વતંત્ર કામ કરૂ તો વધુ સારૂં એવુ વિચારીને કાપડની ફેરીએ નિકળ્યો બીજે દિવસે ભુલેશ્વર ઉપર કાપડ વેચવા જતો કેટલાક વોલીનટીયરોએ મને રોક્યો. લોકો ભેગા થયા. કાપડનું પોટલુ તેઓએ ઝુટવી લીધું. તેમની પાસેથી વાનર સેનાએ આચકી લીધું. આ બધુ શુ થઈ રહ્યું છે; એનો વિચાર કરૂ તે પહેલાં વાનરોએ મારી આખી મુડી બાળી મૂકી. તે પછી કાપડની ફેરી નહીં કરવી એવા રોટલા બદલ સોગન ખાઈ ઘરની ખુરસી, લોખંડની સાણસી, કાંચના ગ્લાસ, શરીર પર હતા તેના કરતા વધારે લુગડાં વેચી આઠ રૂપીઆ ઊભા કર્યાં, અને તેમાંથી પરચુરણ વેચવાની વસ્તુઓ ખરીદી એક ફુટપાથ પર વેચવા બેઠો સવારના આઠથી સાંજના ચાર વાગ્યા સુધી–

માં દોઢ રૂપીઆનો માલ વેચ્યો ત્રણ આનાનો એમાં લાભ થયો. પણ સાડા ચાર વાગ્યા કે એક મોટર ભોંભોં કરતી આવી. તેમાંથી ચાર પાંચ સાત માણસો મારા વેચવાના સામાન પર તુટી પડયા. તેઓ બધુ ખરીદી લેવા મારો બધો સામાન સપાટાબેર ઉંચ-

મને જોઈ બે પાંચ બીજા માણસો ઉભા રહ્યા, બે પાંચને જોઈ દસ પંદર, દસ પંદરને જોઈ પચાસ સાઠ માણસો ભેગા થઈ ગયા.

કવા લાગ્યા. મને થયું આજે જબરો વકરો થશે. અને તેથી મોટરમાંથી-મારા સમાનપર તુટી પડના-રાઓને જોઈ હું ખુશ થયો. તેઓએ ઝબ્બર ફુંપાએ માંગે બધો સમાન વઇ લીધો. મેં પૈસા માગ્યા. જવા-બમાં એકે ધક્કો માર્યો, બીજાએ મને પકડી રાખ્યો, ત્રીજા ચોથા ને પાંચમાએ મારો સામાન મોટરમા મૂક્યો અને પછી બધા હંકારી ગયા મે. ઘણાં ધમપછાડા માર્યા, હતું એટલું જોર વાપર્યું, જોર ખુટતાં,ગાળો આપી; પણ કૈં વળ્યું નહીં. એક એક પારસી ગૃહસ્થ પાસે ફરિયાદ કરતા તેણે કહ્યું, 'આ એ કેં લુંટારા ખુટારા નથી, પન મ્યુનિસિપલિટિના માનસો છે. તમે ફુટપાથ રોકી બેસો તો તમારો સામાન બી ઉચકી જવાનો એવનનો કાયદો છે, સમજિયા કે !" મારા ગુસ્સાનો પાર ન રહેતા રડી પણ શકયો નહીં-તેથી ચૂપજ રહ્યો.

હવે શું કરૂ તેની ચિંતા કરતો સાંજે ઘેર આવ્યો. આવ્યો અને બેજ મીનીટમા ઘરની નીચે ઉતરી પડયો. ઘરમાં રહી ને શું કરૂ ? બૈરી કહે મને આ જોઇએ ને તે જોઇએ, એનું ભાષણ એક બાજુથી સાંભળતો હતો અને દાણાવાળો, ભાડાવાળો, દુધ-વાળો ધોબી, ઘાસલેટવાળો મારા મગજના બારણા ખડખડાવતા ઉભા હતા. બૈરી કહેતી ફરવા જવું છે, દવા જોઇએ છે આ બધી પચાત મારે માથે તુટી પડે તે અગાઉ ઘર છોડી રસ્તા પર જઇ ઉભો. મને જોઇ બે પાંચ બીજા માણસો ઉભા રહ્યા, બે પાચને જોઈ દસ પંદર, દસ પદરને જોઇ પચાંસ સાઠ માણસો ભેગા થઇ ગયા હું એ બધાંને જોતા બધાં બધાને જોતા હતા. મેં ઘણાને પુછ્યું 'શું છે ?' બધાએ બધાને પુછ્યું 'શું છે' ત્યાં પોલીસ આવી 'કાય આહે' ગીરદી કરૂં નકા' અને 'ચલો હટો', કહી હવામાં દંડા ફેરવ્યા. બધા નાસવા લાગ્યા, નાસી શકતા નહીં તેઓ પડવા લાગ્યા પડેલાઓને પડતા મૂકી નાસનારાઓની પાછળ શુરવીર સીપાઇઓ દોડવાં લાગ્યા. હું પણ

બધાની સાથે દોડયો પછી એક વિચાર આવતા હીમત રાખી ઉભોજ રહ્યો પણ પોલી સના માણસો મારી દરકાર કર્યા વગર મારી બાજુમાથી પસાર થઇ ગયા હુ ઇચ્છતો હતો કે ઉઘરાણીવાળાઓની આફતમાંથી બચવા માટે સીપાઇના દંડા ખાઇ મરી જાઉ કે હોસ્પીટલમા જઇ પડુ તો નિરાત વળે પણ જો મારુ ઇચ્છયુ થાય તો ભગવાને ઘડેલુ મારૂ નસીબ ભાગી પડેને ? મોડી રાતે ઘેર આવ્યો. સવાર થતાની સાથેજ બહાર નીકળી પડયો. મને ઉંઘ ઓછી આવે છે એવુ કે નથી ઉંઘ તો ઘણી આવે છે પણ પેલા ઉઘરાણીવાળાઓ ઉંઘમાંથી ઉઠે તે પહેલા મારે ઘરમાથી બહાર નિકળી જવુ મને એ વધારે ઉત્તમ

હું એકલો જ હતો અને ફરી એકે બાજુએ નહી જોતા આંખો બંધ કરીને દરીઆમા પડતુ મૂક્યુ

આરોપીની મગજની સ્થિતિ સારી હોવા છતા જાણી જોઇને આપઘાત કરી પોતાનુ ખૂન કરવાની કોશીષ કર્યાના ગુન્હસર હુ એને તકસીરવાર ઠેરવુ છુ

ભર્યું લાગે છે હશે ઘરથી બહાર નિકળ્યો પણ જાઉ કયા ? નજદીકમા એક મફત વાંચનાલય હતુ વિચાર ને ચિંતા કરવા ત્યાં ગયો. 'સાંજ વર્તમાન' વાંચવા લીધુ જોઇએ છે ને ધીરવા છે' ની કોલમ શોધવા જતા બેકારીનો કાતીલ કમ' 'એક પારસી જુવાને કરેલો આપઘાત એવા શીર્ષકવાળા એક ખબર વાચી ગયો મને જોઇતુ હતુ તે મળી ચૂકયુ વધારે વાંચવાનુ પડતુ મૂકી સીધો એપેનો બંદર આવ્યો. ચારે બાજુએ જોયુ હુ એકલોજ હતો અને ફરી એકે બાજુ નહી જોતા આંખો બંધ કરીને દરીઆમા પડતુ મૂકયુ તળીએ જઇ પહોંચ્યુ એટલીવારમા બે ત્રણ મોટી માછલીઓએ બચકા ભરી લીધા દરીઆના તળીએ પગ અડાડી ફરી એકવાર પાણી ઉપર આવ્યો. ' બચાવો ની બૂમ અનિચ્છાએ મારાથી પડાઇ ગઇ કોઇ મને બચાવે કે હુ કોઇને જોઉ તે અગાઉ ફરીને પાણીમા જવા લાગ્યો ચાલો સારૂ થયુ એમ વિચારી છુટકારાનો દમ ખેંચવા જતા ઘણુ પાણી પેટમા ભરાઇ ગયુ તેથી દમ ખેંચવાને બદલે છોડવાનો

'અને આ લેલું તારો બાપ ચુકવવાનો હતો ?' ઉઘરાણી-વાળાએ જાત દેખાડી.

પ્રયત્ન કર્યો. એમ કરતાં પણ પેટમાં પાણી ભરાવા લાગ્યું. આથી હું નિરાશ થયો, હતાશ થયો તે પછી કેં પણ નહીં કરવાનું નક્કી કરી શાંત થયો.

+ + + +

'કેમ, મૂર્ખ ! દરીઆમાં તારા બાપનું શું દાટયું હતું ? શા માટે પાણીમાં પડયો ?'

મારી આંખ ઉઘડી, હું એક હોસ્પીટાલમાં પડયો હતો. ડૉક્ટર કાનમાં ભૂંગળી સાથે, નર્સ હાથમાં કપની થાળી સાથે, અને એક ઉઘરાણીવાળો ડોળા કકડાવતો હાથમાં આંકડા–બીલ સાથે ઉભો હતો.

'બોલ, જવાબ દે !' ઉઘરાણીવાળાએ બરાડ મારી.

'આપઘાત કરવા' મેં ધીમેથી ઉત્તર આપ્યો.

'અને આ લેણું તારો બાપ ચુકવવાનો હતો !' મારી નાક પાસે આંકડો રજુ ... વિવેક કર્યો હું આંકડાને, ઉઘરાણીવાળાને બંને મને વારાફરથી જોતો પણ ચૂપ રહ્યો. ડૉક્ટર હસતાં હસતાં,'આપઘાત કરવા' બબડયા, નર્સે ખુશ થતાં 'તમે એને બચાવ્યો' એમ ધીમેથી ડૉક્ટરને કહ્યું, ડોળા કાઢીને 'ગામનું દેવું કરી મરવા જતાં શરમ નથી આવતી ?' ઉઘરાણીવાળાએ ફરી જાત દેખાડી કહ્યું. 'શરમ આવે છે તેથી કુવે મરવા ગયો હતો,' મેં નચીંત થઈને કહ્યું. ત્યાં એક સિપાઈ મને મારે ઘેર લઈ જવા આવ્યો અને એવું ધારી વગર આનાકાનીએ મેં એની સાથે ચાલવા માંડયું. નજદીકમાં એક પોલીસ ચોકી આવતાં એ મને અંદર લઈ ગયો. મને લાગ્યું કે મારા પર દયા આવી હશે એટલે પોતાના ઘરથી કે ખાવાનું લાવી આપશે એણે મને એક જગ્યાએ બેસવાની આજ્ઞા કરી. અને બીજાને મારો કબજો લેવાની સૂચના કરી. એકે મને છોડયો બીજાએ કબ્જો લીધો. અને ત્રીજે દિવસે મને કોર્ટમાં ઉભો કર્યો. મારી ઉપર આપઘાત કરી મરી જવાની કોશીષ કરવાનો આરોપ મુકાયો હતો. મેજીસ્ટ્રેટ સાહેબે ચુકાદામાં કહ્યું, 'આરોપીની મગજની સ્થિતિ સારી હોવા છતાં–જાણી જોઈને આપઘાત કરી પોતાનું ખૂન કરવાની કોશીષ કર્યાના વાંકસર હું એને તકસીરવાર ઠરાવું છું. અને હવે ફરી એવું નહીં કરે એ માટે એક વર્ષ માટે રૂ. ૧૦૦ના હાથ જામીન ઉપર એને છોડવાનો હુકમ કરૂં છું' મેં હાથ જામીન પર મારી સહી કરી–અને ત્યાંથી છૂટયો.

જુઓ તો નસીબ કેવા છે ? આપઘાત કરવા જવાની પણ એક વરસ માટે રજા નહી. જો કોઈ એકસો રૂપીઆની મને ભેટ આપે તો દંડ ભરીને પણ આપઘાત કરવા જવાની મારી લાલચ હું રોકી શકતો નથી. પેલા પારસી જવાનનું નસીબ કેટલું સારૂં કે પહેલે તડાકે પાણીમાં ડુબી મર્યો; અને હું અભાગ્યો એની અદેખાઈ કરતો હજી જીવું છું.

બર્લિનની બલિહારી

-સર્જાતુ સાહિત્ય માટે જમનીથી ખાસ-

લેખક
શ્રીયુત ઇન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક
બી. એ. એલએલ. બી.

જેમાં શ્રી ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક બર્લીનના આનંદ વિલાસથી નિપજેલું ભાગતું એક ચિત્રનું વર્ણવે છે

બર્લીન
જર્મની તા ૧૭ ૧૨ ૩૦

ભાઇ સાહેબ,

મારો લેખ તમારા પુસ્તક માટે પત્રના રૂપમાં જ લખું છું તે સ્વીકારશો.

મુબાઇને આપણે મોહમયી નગરી કહીએ છીએ. જો કે તેમાં આજે તો હોળી સળગી રહી છે પણ યૂરોપનાં રાજનગરો આગળ મુબાઇનો શો હિસાબ? તેમાં યે વળી લંડન કરતા પારીસ ને બર્લીન ઘણુંજ વધારે રસીલા નગર છે પારીસ કરતા પણ બર્લીન સહાઇને ભાગમાં કેટલીક રીતે ચઢીયાતું છે આ બધાયે શહેરોના ગર્ભમાં પ્રજા કીય અસંતોષનો અગ્નિ છૂપો કે દેખીતો ધુંધવાય છે પણ હમણાં અહીંયા તો નાતાલના તહેવારો નજીક આવતા હોવાથી જાણે સ્વર્ગ અવની પર ઉતર્યું હોય એવી અજબ મોહિની ચારે તરફ દેખાય છે

વીજળીની રોનકદાર ને ભાતભાતની ચળકની ને ફરતી રોશનીમાં બર્લીન ઘણુંખરા શહેરોને તો તપી જાય છે. તેમા વળી નાતાલનાં નગારા વાગે ત્યારે પૂછવું જ શું? તેથી ગઇ કાલે રાતે એક મિત્રને ઘેર હોટી પીને ગરે સાડાદશને સુમારે ચાલતો મારી કોટડી તરફ જવા નીકળ્યો એટલે ફરીવાર 'વઇનકટ એટ' નાતાલની ભેટ, 'નાતાલની ભેટ અહીથી ખરીદો, આવા અર્થના ભાત-ભાતના રૂપેરી ઝળકતા હરફોથી મારી આંખો ભરાઇ ગઇ થોડે થોડે બરફ પડતો હતો પણ તેથી તો નાતાલની શોભામાં વધારો થાય છે અને ઉલટા વધારે લોકો સહેજ વધારે કપડાં પહેરીને બહાર નીકળે છે જેમ મોટર, ટ્રામ બસ કે ભુગ-ભાગ ઘોડાના મોટા ખખડાટના ધમધમાટમાં પણ જરાયે કમી જણાતી નથી અગીઆમ રસ્તા પરનો બરફ બધા વાહનોના ભાર નીચે આપે આપ સાફ થઇ જાય છે ને પગથી પર ચાલતા હજારો સ્ત્રીપુરુષોના પગ નીચે પણ બરફ ઓગરી જાય છે પણ હમણાં નાતાલના ખાસ ઝાડ વેચવા માટે કેટલેક ઠેકાણે પગથી પર ચીનાર જેના પદ્ધતિસર હારમાળામાં ગોઠવવામાં આવે છે તેનાં પાનવાં

લીલાં પાંદડા પર જામતા બરફનાં બિંદુઓ જેમાં શાખાઓ જંગલના સૌંદર્યની ઝાંખી કરાવે છે. તેમાંયે 'કુર્ફર્સ્ટનડામ'ના જે રસ્તા પર હું ચાલતો હતો (આ રસ્તો લડાઇ પછી નવો જમાવવામાં આવ્યો છે તે બર્લીનમાં ઘણી રીતે વધારેમાં વધારે સુંદર ને મોહક ગણાય છે) તેની વચ્ચે ટ્રામના પાટાની લગોલગ બન્ને બાજુએ જે બગીચા જેવો હરીઆળો ભાગ અકબંધ સાચવવામાં આવે છે તેના પર પણ બરફની સફેદ ચાદર પથરાય છે ને તે ચારે પાસ ચળકતી વીજળીની જાહેર ખબરોના રંગ બદલાતાં મેઘધનુષ્યના જેવા અનેકવિધ ઓજસથી ચળકે છે.

રસ્તાપર બરફ એક સરખો ઘણા વખત સુધી પડ્યો હતો તેથી પથ્થરની પગથી જરા લપસણી બની હતી. આવા રસ્તા પર મને ચાલવાની ટેવ નહિ હોવાથી મારે લપસી પડવાની બ્હીકથી જરા સાચવીને ચાલવુ પડતુ હતુ પણ બીજા લોકો ટેવાયલા હોવાથી હંમેશની સરળ ઝડપથી ચાલતા હતા. સ્ત્રીપુરુષોની બેલડીઓ બહુજ ધીમેથી વાતો કરતી ને જરા જરા હસતી હાથમાં હાથ મીલાવી જરા આસ્તેથી પસાર થતી હતી.. ત્યારે પુરુષો ને સ્ત્રીયોની જરા મોટી પાર્ટીઓ જરા વધારે જોરથી હસતી ને વાતો કરતી પસાર થતી હતી. ચારે પાસ દુઃખ કે ગરીબાઇનું તો નામનિશાન દેખાતુ નહતું. બધાયે પુરુષો મોટા જાડા ઓવરકોટમાં સજ્જ થએલા હતા ને બધી સ્ત્રીઓ ફરતી કોળી ફરની- ઓઢણીઓમાં શોભતી હતી. ઘણીખરીએ તો બરફ ને ટાઢીને લીધે બરફના ખાસ overshoe સાધારણ જોડા- ઓની ઉપર બીજા લગભગ ઘુંટણ સુધી આવતા ચામડાના જોડા પહેર્યા હતા. આખા રસ્તામાં ઠેકઠેકાણે આવતા Bar–બીઅરના બારમાં ને Winestube–વધારે કીંમતી દારૂની ટપુનોમાં- દુકાનોમા સ્ત્રીપુરુષોની જોડીઓ કે મોટી મંડળીઓ અદ્રશ્ય થતી હતી. કોઇ ચ્હા કોફી પીવા નાની કે મોટી કાફે Cafe માં પસાર થતાં હતા. કોઇ મોડી રાતનું ખાણું ખાવા ગંજાવર જમવાની રેસ્ટોરાંટમાં દાખલ થતા હતાં ને ત્યારે કોઇ સહેલાણીઓ નાચરંગનાં મોટાં ભપકાદાર જલસામાં દાખલ થતા હતા. બધાએ જાણે તે ક્ષણેજ આખી જીંદગીના આનંદોલ્લાસનો પ્યાલો ભરીભરીને એકજ ઘુંટડે પીતા હોય એમ લાગતું હતું.

જર્મન લોકો જાડા ટુંકા ને એકંદરે ફ્રેંચ ને અંગ્રેજ કરતા કદરૂપા હોય છે એવો ખ્યાલ આપણા દેશમાં હોય છે. આમાં કંઇક સત્ય તો છે જ. લંડનથી બર્લીન આવતાં જાડા પુરુષો ને સ્ત્રીઓનું વધુ પ્રમાણ તરતજ ધ્યાન ખેંચે છે. કેટલાક પુરુષો તો મધ્યમ વયના ને જુવાનો તો માથાં પર સાફ હજામત કરાવે છે તે છતા જુવાનોને શરમાવે એવા ફેશનવાળાં કપડાં પહેરે છે. તેમ લંડન કરતાં બર્લીનમાં જ્યાં જાઓ ત્યાં જાડી ને ટુંકી સ્ત્રીઓનું પણ મોટું પ્રમાણ ધ્યાન ખેંચે છે. છતાં અહીં આ કાફે કે રેસ્ટોરાંમાં, રસ્તાપર કે નાચરંગના જલસાઓમાં ઘણાખરાં સ્ત્રીપુરુષો તો મધ્યમ કદનાં કે પાતળાં, ઊંચા ને ઘાટીલા જ માલમ પડે છે. એમ સમજાય છે કે આ બાબતમાં લડાઇ પછી ઘણો ફેરફાર થયો છે. જર્મનીના ને ખાસ કરીને બર્લીનના પુરુષોએ અને તેમના કરતા પણ વધારે તો સ્ત્રીઓએ સૌન્દર્યની નવી ભાવનાને સિદ્ધ કરવાને ઘણીજ મહેનત લીધી છે તે. મારે મારી આંખના અનુભવથી કહેવું જોઇએ કે આ પ્રયાસ

પણે અહીં સફળ થયો છે. બર્લીનની સ્ત્રીઓનાં કપડાંની દુકાનોની ઝગઝગની શોopundelous આગળ દિવસે તેમ રાત્રે સ્ત્રીઓની મોટી ઠઠ જામેલી હોય છે. સ્ત્રીઓના કપડાંની મરસ ફેશન માટે હવે બર્લીન પેરીસની હરીફાઈમા ઉતરે છે તેમ બર્લીનનો યુવક વર્ગ રમતગમત ને કસરત માટે જગમશહુર છે, તેમ તેના ઘાટીલા કદાવર ને સુંદ શરીરમાં ને મર્દાનગી ભરેલા ચહેરામા ને જોરદાર તોફાની આંખોમા કંઇ ઓરજ સૌંદર્ય વિલસે છે, ને બર્લીનની સુંદરીઓ ? તેમને માટે તો મારે એક જુદી ચોપડી અથવા એક જુદું પ્રકરણ લખવુ પડશે અત્રે તો એટલુંજ કહીશ આ નાતાલને ટાંકણે રસ્તા પર ચાલતાં તો 'કુર્ફ્યુરસ્ટનડામ'નો માર્ગ માનીતો રસ્તો જાણે એક પ્રકારના રંગવિલાસથી મત્ત બનેલી ને ચારેપાસ હિમ્મતભેર બાહુથ નયનબાણ મારતી અપ્સરાઓથી ઉભરાતો હોય એમ લાગે છે.

આખી બરફ સરોતામા તરતો હું એક Automat–જરા સોધે ભાવે યથેચ્છ ચહા કોફી ને બીજી ખાવાની ચીજો મળે છે–તેમા દાખલ થનો હતો તેટલામાં ઓચીંતી એક સુંદર લલનાએ મારું ધ્યાન ખેચ્યું. યુરોપની બીજી પ્રજાઓની માફક જર્મન પ્રજા પણ અનેક જાતિઓના મિશ્રણથી બનેલી છે. તેથી અહીંઆ પણ પુરુષોમા તેમ સ્ત્રીઓમા પણ અનેક રંગના–કાળા, ભુખરા સોનેરી વર્ણના વાળ ને ભુરી માંજરી, તેમ કાળી ભમ્મર જેવી આંખો પણ નજરે પડે છે. આ લલનાની આંખ ઘેરા શ્યામ રંગથી ચમકતી હતી. ઘડીભર મારી આંખો તેની આંખો પર ઠરી, મારા કાળા વર્ણ પર તેણે જરા કુતુહલથી જોયુ ને પછી તે પસાર થઇ ગઇ. તેવામા હું જાગૃત સ્વપ્નમા પડી ગયો. તેની કાળી આંખો પરથી મારા દિલમા હિન્દુસ્તાનની સુંદરીઓની તેમના કારાવાસ ને બલિદાનની–ને પરથી સારી હિન્દી જનતાની ધમધોર લડતની સ્મૃતિ જાગૃત થઇ. તે નાની હોટલમા હું કડવી કોફી પીતો ગયો તેમ મારા દિલમા ઉઠ્યા કથા-કમા જામેલો આનંદ ઉડી શોક ને દુઃખમાં બદલાઇ ગયો ને પાછો મારી કોટડી તરફ ચાલવા લાગ્યો. ત્યારે જાણે કે એકલો એકલવાયો કોઇ નિર્જન જગલમાથી ચાલી જતો હોઉં એમ લાગ્યું–ને જ્યારે કોટડીમાં આવી; કપડાં બદલી, દીવો બુઝાવીને પથારીમાં પડ્યો ત્યારે માત્ર તે જર્મન લલનાના શ્યામ નેત્રનોની ને તેમા પ્રતિબિંબિત થએલી મારી હિન્દી જનતાના કારમા દર્દની જ છાપ મારા દિલમાં કોતરાઇ રહી

હું કેટલી વારે ઉંઘી ગયો તે મને યાદ નથી પણ સવારનું દુઃખદાયક સ્વપ્નું મને યાદ છે. તે ઉપરથી મને લાગે છે કે હિન્દની વેદના મારી રાત મારા અંતરમા વલોવાનીજ રહી. મુંબાઇના પત્રોમાં જે છેલ્લા સમાચાર વાંચ્યા હતા–વાડીના પ્રદારના ખેડુતોના મહાભિનિષ્ક્રમણના–જંગલ સત્યાગ્રહના–છોકરાઓ પર ચાબુકના મારના–ચોપાટી પર ચહોપાખ્યાને કરેલા ઉશ્કેરા સભા૰ બના–સૌ૰ ઉર્મિલા બ્હેનના કારાવાસના–આમ સારા હિન્દમા ચાલતાં ત્રાસ ને જુલમના–તે બધા દશ્યો સીનેમેટોગ્રાફની માફક મારી આંખ આગળથી પસાર થતા ગયા. આમ કોણીયે વાર સુધી દશાજ રહ્યો. તેમ સ્વપ્ન સૃષ્ટિમા હું યરોડામા મહાત્માજીના, નયની જેલમાં પં. જવાહીરલાલના, અંબાલા જેલમા શ્રી વિઠ્ઠલભાઇ પટેલના દર્શન પણ કરી આવ્યો. તેમ બારડોલી ને બોરસદમા મારા જે ખેડુત બંધુઓ ને

લીલાં પાંદડા પર જામતા બરફનાં બિંદુઓ જેમાં ગાબાઓ જંગલના સૌંદર્યની ઝાંખી કરાવે છે. તેમાંયે 'કુર્ફુરસ્ટેનડામ'ના જે રસ્તા પર હું ચાલતો હતો (આ રસ્તો લડાઈ પછી નવો જમાવવામાં આવ્યો છે તે બર્લીનમાં ઘણી રીતે વધારેમાં વધારે સુંદર ને મોહક ગણાય છે) તેની વચ્ચે ટ્રામના પાટાની લગોલગ બન્ને બાજુએ જે બગીચા જેવો હરીઆળો ભાગ અકબંધ સાચવવામાં આવે છે તેના પર પણ બરફની સફેદ ચાદર પથરાય છે ને તે ચારે પાસ ચળકતી વીજળીની જાહેર ખબરોના રંગ બદલાતા મેઘધનુષ્યના જેવા અનેકવિધ ઓજસથી ચળકે છે.

રસ્તાપર બરફ એક સરખો ઘણા વખત સુધી પડ્યો હતો તેથી પથ્થરની પગથી જરા લપસણી બની હતી. આવા રસ્તા પર મને ચાલવાની ટેવ નહિ હોવાથી મારે લપસી પડવાની બીકથી જરા સાચવીને ચાલવું પડતું હતું. પણ બીજા લોકો ટેવાયલા હોવાથી હમેશની સરળ ઝડપથી ચાલતા હતા સ્ત્રીપુરુષોની બેલડીઓ બહુજ ધીમેથી વાતો કરતી ને જરા જરા હસતી હાથમાં હાથ મીલાવી આરસ્તેથી પસાર થતી હતી, ત્યારે પુરુષો ને સ્ત્રીઓની જરા મોટી પાર્ટીઓ જરા વધારે જોરથી હસતી ને વાતો કરતી પસાર થતી હતી. ચારે પાસ દુઃખ કે ગરીબાઈનું તો નામનિશાન દેખાતુ નહતું. બધાયે પુરુષો મોટા જાડા ઓવરકોટમા સજ્જ થએલા હતા ને બધી સ્ત્રીઓ ફરની મોળી ડગલીઓમાં શોભતી હતી. ઘણીખરીયે તો બરફ ને ટાઢીને લીધે બરફના ખાસ overshoe સાધારણ જોડાઓની ઉપર બીજા લગભગ ઘુંટણ સુધી આવના ચામડાના જોડા પહેર્યા હતા. આખા રસ્તામાં ઠેકઠેકાણે આવતા Bar-બીઅરના બારમાં ને Winestube-વધારે કીંમતી દારૂની દુકાનોમાં—; દુકાનોમાં સ્ત્રીપુરુષોની જોડીઓ કે મોટી મંડળીઓ અદશ્ય થતી હતી કોઈ ચ્હા કોફી પીવા નાની કે મોટી કાફે Cafe મા પસાર થતાં હતાં કોઈ મોડી રાતનું ખાણું ખાવા મંજાનર જમવાની રેસ્ટોરાંટમાં દાખલ થતા હતાં ને ત્યારે કોઈ સહેલાણીઓ નાચરંગના મોટાં ભપકાદાર જલસામાં દાખલ થતા હતા. બધાએ જાણે તે ક્ષણેજ આખી જીંદગીના આનંદોલાસનો પ્યાલો ભરીભરીને એકજ ઘુંટડે પીતા હોય એમ લાગતું હતું.

જર્મન લોકો જાડા ટુંકા ને એકંદરે ટેંગ ને ઇમેજ કરતાં કદરૂપા હોય છે એવો ખ્યાલ આપણા દેશમાં હોય છે. આમાં કંઇક સત્ય તો છે જ. લંડનથી બર્લીન આવતાં જાડાં પુરુષો ને સ્ત્રીઓનું વધુ પ્રમાણ તરતજ ધ્યાન ખેંચે છે. કેટલાંક પુરુષો તો મધ્યમ વયના ને બુઢાઓ તો માથા પર સાફ હજામત કરાવે છે તે છતા જુવાનોને શરમાવે એવાં ફેશનવાળાં કપડાં પહેરે છે. તેમ લંડન કરતાં બર્લીનમાં જ્યાં જાઓ ત્યાં જાડી ને ઠુંગી સ્ત્રીઓનું પણ મોટું પ્રમાણ ધ્યાન ખેંચે છે. છતાં અહીં આ કાફે કે રેસ્ટોરાંમાં, રસ્તાપર કે નાચરંગના જલસાઓમા ઘણાખરાં સ્ત્રીપુરુષો તો મધ્યમ કદનાં કે પાતળાં, ઉંચા ને ઘાટીલાં જ માલમ પડે છે. એમ સમજાય છે કે આ બાબતમાં લડાઈ પછી ઘણો ફેરફાર થયો છે. જર્મનીના ને ખાસ કરીને બર્લીનના પુરુષોએ અને તેમના કરતાં પણ વધારે અંશે સ્ત્રીઓએ સૌન્દર્યની નવી ભાવનાને સિદ્ધ કરવાને ઘણીજ મહેનત લીધી છે તે, મારે મારી આંખના અનુભવથી કહેવું જોઇએ કે આ પ્રયાસ

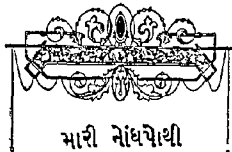
ઘણો આ રીતે સફળ થયો છે બર્લીનની સ્ત્રીઓની કપડાંની દુકાનોની ઝગમગતી shop windows આગળ દિવસે તેમ રાત્રે સ્ત્રીઓની મોટી ઠઠ જામેલી હોય છે સ્ત્રીઓના કપડાની બરસ ફેશન માટે હવે બર્લીન પેરીસની હરીફાઇમા ઉતરે છે તેમ બર્લીનનો યુવક વર્ગ રમતગમત ને કસરત માટે જગમશહૂર છે, તેમ તેના ઘાટીલા કદાવર ને સુન્દર શરીરમા ને મર્દાનગી ભરેલા ચહેરામાં ને જોરદાર તોફાની આંખોમા કંઇ ઓરજ સૌદર્ય વિલસે છે, ને બર્લીનની સુંદરીઓ ? તેમને માટે તો મારે એક જુદી ચોપડી અથવા એક જુદુ પ્રકરણ લખવુ પડશે અત્રે તો એટલુ જ કહીશ આ નાતાલને ટાંકણે રસ્તા પર ચાલતાં તો 'કુર્ફુરસ્ટન્ડામ'નો મારો માનીતો રસ્તો જાણે ઓર પ્રકારના રંગવિલાસથી મત્ત બનેલી ને ચારેપાસ હિમ્મતભેર જાદૂઇ નયનબાણ મારતી અપ્સરાઓથી ઉભરાતો હોય એમ ભાસે છે.

આખી બરફ સુગંધમા તરતો હું એક Automat-જ્યાં મોઘે ભાવે યથેચ્છ ચહા કોફી ને બીજી ખાવાની ચીજો મળે છે-તેમા દાખલ થયો હતો તેટલામાં સ્ત્રીઓની એક સુંદર લલનાએ મારું ધ્યાન ખેંચ્યુ. યુરોપની બીજી પ્રજાઓની માફક જર્મન પ્રજા પણ અનેક જાતિઓના મિશ્રણથી બનેલી છે તેથી અહીંઆ પણ પુરુષોમાં તેમ સ્ત્રીઓમા પણ અનેક રંગના કાળા, ભુખરા ગોરા ગેંગી વર્ણના વાળ ને ભુરી માંજરી, તેમ કાળી ભમ્મર જેવી આંખો પણ નજરે પડે છે. આ લલનાની આંખયે શ્યામ રંગથી ચમકતી હતી. ઘડીભર મારી આંખો તેની આંખો પર ઠરી, મારા કાળા વર્ણ પર તેણે જરા કુતૂહલથી જોયુ ને પછી તે પસાર થઇ ગઇ, તેવામા હું જાગૃત સ્વપ્નમાં પડી ગયો તેની કાળી આંખો પરથી મારા દિલમા હિન્દુસ્તાનની સુંદરીઓની તેમના કારાવાસ ને બલિદાનની-ને પરથી સારી હિન્દી જનતાની ઘમઘોર લડતની સ્મૃતિ જાગૃત થઇ તે નાની હોટલમા હું કડવી કોફી પીતો ગયો તેમ મારા દિલમા ઉઠ્યા કથા-કમા જાગેલો આનંદ ઉઠ્યો શોક ને દુખમાં ભરાઇ ગયો ને પાછો મારી કોટડી તરફ ચાલવા લાગ્યો ત્યારે જાણે કે એકલો એકલવાયો કોઇ નિર્જન જગલમાથી ચાલી જતો હોઉં એમ લાગ્યુ—ને જ્યારે કોટડીમાં આવી; કપડાં બદલી, દીવો બુઝાવીને પથારીમાં પડ્યો ત્યારે માત્ર તે જર્મન લલનાના શ્યામ નેત્રનોની ને તેમા પ્રતિબિંબિત થએલી મારી હિન્દી જનતાના કારમા દર્દની જ છ૫ મારા દિલમાં કોતરાઇ રહી

હું કેટલી વારે ઉંઘી ગયો તે મને યાદ નથી પણ સવારનું દુઃખદાયક સ્વપ્ન મને યાદ છે. તે ઉપરથી મને લાગે છે કે હિન્દની વેદના સારી રાત મારા અંતરમા વલોવાનીજ રહી. મુંબાઇના પત્રોમા જે છેલ્લા સમાચાર વાંચ્યા હતા—લાઠીના પ્રહારના ખેડુતોના મહાભિનિષ્ક્રમણના—જંગલ સત્યાગ્રહના—છોકરાઓ પર ચાબુકના મારના—ચોપાની પર ચઢો-પાખાયે કરેલા છેલ્લા સમા- બના—સૌ૦ ઉર્મિલા બ્હેનના કારાવાસના—આમ સારા હિન્દમાં ગાજતા ત્રાસ ને જુલમના—તે બધા દશ્યો સીનેમેટોગ્રાફની માફક મારી આંખ આગળથી પસાર થતાં ગયા આમ કોણીયે વાર સુધી દશ્ય રહ્યો તેમ સ્વપ્ન સૃષ્ટિમા હું યરોડામા મહાત્માજીનાં, નઇની જેલમાં પં જવાહીરલાલના, અંબાલા જેલમા શ્રી નિકુલ લાલ પરેલના દર્શન પણ કરી આવ્યો. તેમ બાર-ડોલી ને બોરસદમા મારા જે ખેડુત બંધુઓ ને

ભગીનીયો સત્યસુમના જેવી જે અપૂર્વ સડત બજાવ હિંમત ને ચરાતનથી લડી રહ્યાં છે તેમના દર્શન તેમની નવી ઝુંપડીઓમાં બેતરે બતરે જઇ કરી આવ્યો પણ જેવો એક ઝુંપડામાંથી હું નીકળતો તેવો મને એક કોચનર પોલીસે પકડ્યો.

"કેમ બચ્ચા ! આ બધા લોકોને ઉશ્કેરવા તું આવ્યો છે કે ?" એમ કહી હું જવાબ આપું તે પહેલાં તો મારા પર તેની લાકડી ને ચાબુકનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. હું જમીનપર આળોટતો ગયો તેમ તેણે વધારે સપાટા મારા પર અજમાવવા માંડ્યો. મારા નાકમાથા ને મારી પીઠમાંથી પણ લોહી નીકળતું જોઇ હું ચમકીને ઉઠ્યો કુદ્યો—ને ખરેજ કુદ્યો. મારી પથારીમાંથી ગભરાઇને મારા બીછાના સે દડા ને બનુસમાં વીંટાયલો જમીન પર પડ્યો—ને જાગી ગયો.

મારી નોંધપોથી

લેખક શ્રી ગુપ્તા

તા ૨૦ ' ૫ ૦ ૨૦

ઘણા વખત પર મારા પર નીચે મુજબનો પત્ર આવ્યો હતો :

શ્રીયુત ગુપ્તા,

તમે ક્યાં સંગુપ્ત થઈ ગયા છો ? આજ મહિનાઓ થયા તમારી નોંધપોથીના દર્શન કેમ થતા નથી ? સત્યાગ્રહમાં જોડાઈ સરકારના મહેમાન બન્યા છો ? અથવા તમારી નોંધપોથી જપ્ત થઈ ગઈ ? કે સરદાર વલ્લભભાઈની સલાહ માની તમે તમારા પૈસાટકા, માલમિલકત ને બાળબચ્ચાં લઈ બીજે દેશ હીજરી ગયા છો ? અગર અગાધ કાલસમુદ્રના કોઈ તોફાની તરંગમા તણાઈ ગયા છો ? થયું છે શું—તમારૂં ને તમારી નોંધપોથીનું

લી.

તમારી નોંધપોથીનો વાચક

મેં એ ભાઇને જવાબ લખ્યો, પરબિડિયામા બીડયો અને પછી સરનામું કરવા ગયો ત્યારે માલૂમ પડ્યું કે એમણે નહોતું લખ્યું પોતાનું નામ કે નહોતું આપ્યું પોતાનું ઠેકાણું. અને અજાણ્યા નામ ને ઠેકાણાવાળાઓ માટે પોલિસ જેટલી કાળજી રાખે છે તેટલી કાળજી હું રાખી શકતો ન હોવાથી મે એ જવાબ ફાડી નાખ્યો. આજે ઘણે વખતે પુનશ્ચ હરિ ૐ કરૂં છું—ફરી પાછો નોંધપોથીની પ્રવૃત્તિમાં પડું છું, ત્યારે જાહેરમાં એમની શંકાનું નિવારણ સૌથી પ્રથમ કરી એમને ને એના જેવા કોઇક હોય તો તે સર્વને, જો ખુલાસો માગવાનો તેમને હક નથી, તે ખુલાસો આપી હંમેશના તેમને માટ઼ા ઋણી બનાવું છું

મેં આટલો વખત નોંધપોથી ન લખી કારણ કે મારી નોંધપોથીને આરામની જરૂર હતી. એનો અર્થ એમ નથી, કે મારે આરામની જરૂર હતી. મારે તો આરામની જરૂર નહોતીજ, કારણ કે મારા એકલાની અને એકાદ ડોકટરની સંમતિ સિવાય, મારાં સગાં વહાલાંઓ, મારા મિત્રો, મારૂ ભાગ્ય વગેરેની બહુ મોટી બહુમતિએ સક્રિય રીતે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે મને કદી પણ આરામની જરૂર પડવાનીજ નથી.

પ્રાણીને આરામની જરૂર હોય, જડ વસ્તુને તે હોય? આવી શંકા આ કાળે ઉભી થાય એ સંભવિત છે. માણસ લખતા થાકી જાય. પણ કંઇ કલમ ખડિયો કે શાહી કે કાગળ થાકી જાય ? પોલિસ લાઠી ચલાવતા થાકી જાય ? છોકરો પથરા મારતો

અને કુતરો પથરા ખાતો થાકી જાય, પણ કંઇ પથરા જાતે થાકી જાય?

, આ પ્રશ્નમાળાનો જવાબ નકારવાચક હોવો જોઇએ એમ આરંભમાં આપણને લાગે. પણ વસ્તુતઃ વધારે વિચાર કરતાં આપણને, શંકરાચાર્ય ને જગદીશચન્દ્ર બોઝના દેશના રહેવાસીઓને, જડમાં પણ ચૈતન્યની પ્રતીતિ ન થાય, તો તેનો દોષ જડ પૂજાપરાયણ પશ્ચાત્યોને દેવો કે આપણા ચેતનમય મગજમાં રહેલી જડતાને દેવો, તે હું કહી શકું એમ નથી. લેખક કલમ, કાગળ, ખડિયો ને શાહી એ સર્વમાં સત્યાગ્રહી, પોલિસ ને લાકડી એ બધામાં ઉંદરો, કુતરો ને પથરો એ સૌમાં એક સરખું ચેતન રહેલું છે, એ પરમ તત્વ આપણને શીખવાની જરૂર ન હોય. આધ્યાત્મવાદની ઉચ્ચ ભૂમિકાપર ચઢી નીચેના દૃશ્યમાન જગત્ પર દૃષ્ટિ ફેંકતા આપણને પ્રતીત થવું જોઇએ, કે કુંભાર, ગધેડો ને ઇંટ–મનુષ્ય પ્રાણી ને પદાર્થ એ ત્રણે એકજ ચેતન એકજ આત્મા વડે અનુસ્યૂત છે. એ ત્રણે સમાન ઉત્પત્તિ વૃદ્ધિ, વિનાશ ઇત્યાદિ વિકારો અનુભવે છે. જેમ કુંભાર ઉત્પન્ન થાય છે, જેમ ગધેડો ઉત્પન્ન થાય છે તેમ ઇંટ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ કુંભાર ઘરડો થાય છે જેમ ગધેડો ઘરડો થાય છે તેમ ઇંટ પણ ઘરડી થાય છે. જેમ કુંભાર વિનાશ પામે છે જેમ ગધેડો વિનાશ પામે છે તેમ ઇંટ પણ વિનાશ પામે છે. એટલે એકલા આપણેજ થાકી જઇએ છીએ એમ માનવું યુક્ત નથી જેને આપણે જડ તરીકે ઓળખીએ છીએ તે પણ ઘણીવાર થાકી જાય છે. આપણે જડ વસ્તુના થાકવાનો અનુભવ વ્યવહારમાં ઘણી વખત કરીએ છીએ પણ આપણા અજ્ઞાન અથવા થાકી જવાનો ઇજારો મળી ગયો હોવાના અભિમાનને લીધે આપણે એ સમજતા નથી અને જ્યારે કોઇ જડ વસ્તુ થાકી ખાલી હોય ત્યારે આપણે 'તે બગડી ગઇ છે એમ કહીએ છીએ. દાખલા તરીકે જે કૂંચીથી જે તાળું ઘણી સહેલાઇથી આપણે ઉઘાડદે કરી શકીએ છીએ તે કૂંચીથી તેજ તાળું કેટલીક વાર બિલકુલ ખુલતું કે હેલાતું નથી. અને આખરે હતાશ થઇ આપણે કૂંચી કે તાળું અથવા તો બનેને ફેંકી દેવાના નિર્ણય પર આવીએ છીએ; ત્યારે ત્યાં કોઇ પાસેનો મનુષ્ય આવી પહોંચે છે ને તે તેજ તાળું તેજ કૂંચી વડે રમતમાં ખોલી નાખે છે અથવા દઇ આપે છે ને આવો ગધેડો જીંદગીમાં મેં પહેલીજવાર જોયો એમ દર્શાવતી મુખમુદ્રા વડે આપણા સામું જોઇ હસે છે આવો અનુભવ ઘણાને થયો હશે પણ આમ થવાનું કારણ કોઇને જડ્યું નથી ખરું કારણ ન જડવાનું કારણ એટલુંજ છે. કે જડ વસ્તુ પણ કોઇક વાર આરામ લેવા માગે છે એ મહાન સત્ય આપણે કદી જાણતાજ નથી હોતા. બાકી આવે પ્રસંગે આપણે તરત સમજી જઇએ કે કૂંચી કે તાળું કે બન્ને અત્યારે થાક ખાવા માગે છે માટે આપણે હમણા નહિ પણ થોડા વખત રહીને તાળું ઉઘાડીશું અથવા દઇશું

આ મહાન સત્ય મને આધ્યાત્મ દૃષ્ટિથી કે કોઇ મહાગુરુ પાસથી સમજાયું નથી. હજામત જેવી ક્ષુદ્ર વસ્તુએ મને એ સત્યનો બોધ કર્યો છે. હજામ થાકી જાય છે, દાઢી થાકી જાય છે, અસ્ત્રો પણ થાકી જાય છે. એ સત્યો હું ઉત્તરોત્તર શીખ્યો.

" કાલે સવારે આવજો–જરા વહેલો હ કે! મારે બહાર જવું છે, અને દાઢી બહુ વધી ગઇ છે."
" ફિકર નહિ, સૌ પેલો તમારે ત્યાં આવીશ," એવો

સવાઠ મારે મારી સામેનીજ ગલીમાં રહેતા એકથી વધારે હજામો સાથે અઠવાડિયામાં બેત્રણ વાર ઘણુંખરૂ થતો પણ હજી સુધી એકે હજામે વચદો પાળ્યો નથી બીજે દિવસે સવારના વાટ જોઇ જોઇને હુ થાકી જતો, અને આખરે જ્યારે સામે રહેતા હજામને બેત્રણ કલાકે શોધી કાઢવામા સફળ થતો, ત્યારે એ હજામ મારા સિવાયની આખી દુનિયાની હજામત કરી આવેલો ને છેક થાકી ગએલો માલમ પડતો મે નક્કી કરેલા દિવસ પછી ત્રીજે ચોથે દિવસે હુ દાઢી સાફ કરાવી શકતો હજામની આટલા સાન્નિધ્યમા વસવા છતા હજામત માટે મારે ત્રણ ત્રણ દિવસ થોભવુ પડતુ એટલે આખરે કંટાળીને મે હાથહજામતની કલા હસ્તગત કરવાનો વિચાર કર્યો

હજામત તો હજામ સિવાય સૌને આવડે એવી સહેલી વસ્તુ છે, એમ ઘણાના મનમા ઠસી ગએલુ હોય છે 'એને શુ આવડે છે—હજામત!' 'હજામત કર હજામત!' 'અરે એ તો હજામ છે હજામ!' આવા હજામ ને હજામતને અપમાનકારક વાક્યો સામાન્ય વાર્તાલાપમા આપણે વારવાર વાપરીએ છીએ જેને કઈ ન આવડે તેને હજામત કરતા તો આવડેજ એમ સામાન્યત દરેક માને છે, પણ મે જ્યારે પહેલ વહેલો અસ્રો હાથમાં લીધા ને સાબુનુ ચર ભેદીને મારી ચામડીને એણે સીધો સ્પર્શ કર્યો, ત્યારે તરતજ શરીરના ઊંડા ભોંડાણમાથી શરીરની અદર ફરી રહેલા લોહીએ બહાર આવી મને કહ્યુ 'તુ હજામ છે હજામ! તને હજામત કરતા આવડતી નથી' અને જરા પણ આનાકાની કર્યા વગર અસ્રો મે મૂકી દીધો ને રુવાનયા માણુનુ ધીયુ લુછી નાખ્યુ છતાં હાર્યો જુગારી બમણુ રમે અને હાર્યો હજામ બમણુ ટોળી કાઢે એ ન્યાયે મે હાથહજામતનો હુનર શીખવાનો દઢ નિશ્ચય કર્યો હાથહજામતની કળામા ઉસ્તાદ એવા મારા એક પારસી મિત્ર પાસે જઇને મે કહ્યું 'શિષ્યસ્તેऽहं શાધિ માં ત્વાં પ્રપન્નમ્ ।" "આય મારી આગળ અસ્લોક સાનો ભસી મરેચ? હુ ગાત દેચ કે બીજુ કઇ ભચરી મારેચ તેબી હુ નહિ સમજટો'" "હુ તારો શિષ્ય છુ, તારી પાસે આવ્યો છુ, મને શીખવ" 'પન ડીકરી! હુ બોને ટો સમજ પડેની કે હુ સુ શીખવા આયોચ? આમ ગાડાની કાની ગમે ટેમ બોલીયો જાયચ ટેમા ટો ટે કોન સમજે–બજરબટુ!" મે કહ્યુ "તારી પાસે હાથે હજામત કરતા શીખવા આવ્યો છુ તુ મને બને તેટલી જલદી એ કલા શીખવ' એ બોલ્યો "ટો એમ સીધુ ભસી મરની કે હુ શેવિંગ કરટા શીખવાને આયોચ. શેવિંગમાં ટો હુ એક્સપર્ટ છેઉ, આય ટન વરસડી દહાડામા બે વાર શેવિંગ કરૂચ સવારે ઉઠતા વેર ને સાજે ગુડ્ડા સાથે ફરવા જટા પહેલાં હુ તને એક કલાકની અંદર એની બધી મિસ્ટરી શીખવી દેવસ"

થોડી વારમા એણે હજામતનો બધો સામાન લાવી મારા આગળ રજૂ કર્યો અસ્રો કેમ બરાબર સારૂ થાય તે બતાવ્યુ, આરસી મારી સામે મૂકીને બોલ્યા 'ચાન ડીકરી! આય પ્રશ સે જોઉ હવે સાબુ ટારી દાઢીએ બરાબર ફીન ફીન થાય એમ લગાવ છ હવે હાથમાં અસ્ટ્રો લે જોઉ" મે હાથમા અસ્રો લીધો ને દાઢી ઉપર લગાડ્યો. તરત હાથમાંથી અસ્રો ને ગળામાથી દુઃખની ધીમી ચીસ સરી પડયાં 'એહ! એમ ઉતાવલ સુ કરેચ? જો અસ્ટ્રો લીટો બી રાખીઓચ કે નહિ ટે હુ જોઉ ટે પહેલા ટો ટે દાઢી ઉપર ફેરવી બી

દોરો ને સોંઘી બી કાતિયું." અસ્ત્રો કેમ રાખવો તે એણે મને બતાવ્યું. મેં ફરી આરંભ કર્યો ધીમે ધીમે હજામતનું કાર્ય શરૂ થયું. કોઇક વખત વચ્ચે હોઠમાંથી 'સી'એવો અવાજ નીકળી જતો ને એક વિપળ સાબુને લીધે વધારે ચચરતા ઘાને જોઇને હું નીરાશ થઇ જતો ને એ હુન્નર શીખવાનો વિચાર માંડી વાળતો. "આય સેં બેસ્ટ બુરેચ ? બેસબુરો બુઓય, બે સબુરો !" એવા મારા પારસી મિત્રના મંત્ર જેવા શબ્દો વડે મારામાં કરશુમાંથી વીરરસની સંક્રાન્તિ થતી અને ગમે તે ભોગે પણ સરસ હજામત કરતાં શીખવુંજ છે એવો હું નિશ્ચય કરતો આમ ઘણા પ્રયત્ન ને પ્રયત્નથીયે વધારે દાઢી પર ઘાઓ કરીને આખરે હું કંઇક ઠીક હજામત કરતા શીખ્યો.

એક દિવસે અસ્ત્રો બિલકુલ ચાલ્યોજ નહિ. તદ્દન નવો હતો જરા પણ ખાંડો નહોતો થયો. પચ્ચીસેક વાર મેં ઘસીને તીણો કર્યો, તોપણ સાબુ લૂછી દાઢીને લાલ બનાવવા ઉપરાંત એનાથી બીજું કંઇ પણ થઇ શક્યું નહિ એના કરતાં પેન્સિલ છોલવાનો કે શાકભાજી સમારવાનો ચપ્પુ પણ વધારે સારું કામ કરી શકે એમ મને લાગ્યું આખરે કંટાળીને હું હજામને આશરે ગયો. એણે અસ્ત્રો તપાસીને કહ્યું કે બહુ સરસ છે. અસ્ત્રામાં કંઇ પણ ખોડ નથી. પણ શેઠ ! એ તમારા કામ નહિ. નકામી હાથે શા માટે મહેનત કરો છો ? તમે એ કરવા માંડશો તો અમે ક્યાં જઇશું ? ઘેર આવી મેં ફરી યત્ન કર્યો કરોળિયાને બ્રુસને સંભારી મંડ્યો રહ્યો પણ મારી કમ્મર સિવાય કંઇ વળ્યું નહિ અંતે એ વિષે મારા પારસી મિત્રની સલાહ માગી. એણે કહ્યું,' એટલો દારો અસ્ત્રો જરી આરામ લેવા માગિચ. આપ આપણી કાણી મેટલ બી હાકી જાયચ ને બે દિવસ રહીને રીવ કરજેની એની મેળે એ પાછો ચાલુ થઇ જશે. અને બે દિવસ રહીને ખરેખર અસ્ત્રો હતો તે કરતા એ વધુ સુંદર થઇ ગયો ! આ અને બીજા આવા અનેક પદાર્થોને પણ આરામ લેવાની જરૂર રહે છે.

મારાથી નોંધપોથી આટલો વખત ન લખાઇ તેનું કારણ એ નહોતું કે હું સંશુપ્ત થઇ ગયો હતો અથવા સત્યાગ્રહમાં જોડાઇ જેલવાસી બન્યો હતો, કે ઉત્તર ધ્રુવના પ્રદેશમાં નાસી ગયો હતો; પરંતુ એનું કારણ માત્ર એટલુંજ હતું કે મારી નોંધપોથી થાકી ગઇ હતી. એને આરામની જરૂર હતી. મારા ગમે એવા પ્રયત્નો છતાં એ લખાવાની નાજ પાડતી હતી હવે એને પૂરેપૂરો આરામ મળી ગયો એટલે.

પણ હવે મારા હાથને આરામની જરૂર હોય એમ લાગે છે.

એમની સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભાને
શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈ આણંદજી ચાવડા
તરફથી ગ્રન્થ સપ્રેમ ભેટ.

બીચારો રાજવી

લેખક: રા. કાન્તિ મ. જોશી

ટાવરમાં બારના ટકોરા વાગ્યા
અજવાળી રાત હતી. રાજમહેલની ફરતી સર્વત્ર ચૂપકીદી ફેલાઈ ગઈ હતી. સંત્રીઓના પગરખાંના અવાજ સિવાય કશું એ કાને સંભળાતું ન્હોતું.

અજવાળી રાત પણ દુઃખી આદમીને અંધારી અમાસ જેવી લાગે, એને ચન્દ્ર પણ તપતો દેખાય. ઠંડા પવનની લહરીઓ પણ ખરા મધ્યાહ્નની લૂ લાગે. અસહ્ય વેદના અનુભવતો, આવે સમયે કોઈ આદમી જરૂર દયા પાત્ર ગણાય નહિ તો બીજું શું? હા, ટાવરમાં બારના ટકોરા થયા. એ અવાજ એને કર્કશ લાગ્યો. આંખો મીંચી ઉંઘ-સુતેલા રાજવી જાગી ઉભા થયા. એ સારંગપુરના રાજવી વિજયસિંહ, એના અંતરમાં આરામ ન્હોતો. અસહ્ય વેદનાની ન્યાના સમ રેખાઓ એના મ્હો પર વીજળીના દિવાથી સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. એને સુંવાળી મશરૂની તળાઈ અને ગાલમસુરિયાં ખૂંચતા હતાં. વારંવાર ઉન્હા નિશ્વાસ મુકી એ આમતેમ આંટા મારતા હતા. પળમાં આંકડા ભીડી એ ઉભા રહેતા. પળમાં ભવાં ભીંસતા, પગ પછાડતા. એનું અંતરમંથન સ્પષ્ટ દેખાતું. પરિણામે એ થાક્યા હોય એમ લાગ્યું. ટેબલ લેમ્પની સ્વીચ દાબી, નોટ-પેપર કાઢી એ લખવા બેઠા. છાપેલાં નોટપેપર ઉપર ક્યાંથી કે કોણ લખે છે એ કલ્પવું રહેલું છે. એ લખવા લાગ્યા:-

રા. રા. શેઠ ....ભાઈ, આ પત્ર જોઈ તમને નવાઈ લાગશે પણ ગભરાશો નહિ. પત્રની નીચે સહી કરનાર એક રાજવી છે. તમારા ગામનો રાજા છે. પણ ના એ બધાથી પર હું એક મનુષ્ય છું ને એ હિસાબેજ આ પત્ર લખી રહ્યો છું. પ્રજા અમારામાં ઈશ્વર જેટલી શ્રદ્ધા રાખે, અમારા વચનો તેમના જીવન-મરણનો સવાલ હોય, એટલે સ્વાભાવિક અમારા પૂજન થાય. અમારી માગણીઓ મંજુર રખાય. અમારાં ફરમાનો શીરોમાન્ય કરવાંજ પડે પણ આ બધાંનું કારણ શું? અમારી એવી કયી લાયકાત! અમને ફરમાનો બહાર પાડવાનો પરવાનો શો? બસ, રાજા એટલેજ. અમારા પિતૃઓ રક્ષણને નામે તમારી સેવા કરતા. એટલે તમે અમને મોટા કર્યા. પણ આજ? એથી બધું ઉલટું છે રક્ષણ ને સેવા અમે વીસારે પાડ્યા ને સામેથી આજે અમે એ માટે લાંબા હાથો કર્યા. વિનંતિ મુકી માગણીઓ કરી. માગણીઓ મુકી કોરડો ચલાવ્યો. પરિણામ કશુંજ નહિ. આ બધા સાથે પરમેશ્વરની કૃપાએ રજા લીધી. ઉલટાં વર્ષો કેવાં ગયાં છે એ તમે જાણો છો! રાજ્યમાં વસતા

ખેડુ પાસે આજે અમે ખાવા અન્ન કે પહેરવા લુગડાં રહેવા દીધાં નથી. તેઓને અમે જાડા બનાવ્યા છે, ચાબુકની સોળોથી, તેઓના ગાલ લાલ રખાવ્યા છે, અમારી થાપાટોથી. તેઓને ઘર બાર ને ખેતર છોડાવ્યા છે ઉભી મ્હોલાતો મૂકાવી આજ અમે એને ભિખારી બનાવ્યા છે. સામે થનારાઓને કાષ્ઠ–રાબના સ્વાદ કરાવીએ છીએ આવા આવા કૈંક જુલ્મે ખેડુઓ આજ હિજરત કરી જાય છે તમે એમ ન માનશો કે આથી અમે અજ્ઞાન છીએ અમારી આંખો ઉઘાડી છે છતા અમે ભર-નિંદરનો ઢોંગ કરીએ છીએ. તમારે અમને જગાડવા છે. પણ અમે જાગવાનાજ નથી. ઉંઘતો માણસ જાગે પણ ઢોંગ કરીને પડ્યો હોય એ શેનો જાગે? આવી વેદનાઓના તો પરપગ છે. ને એ પાપમાથી મૂક્તિ મેળવવા કોઇ કોઇ વાર પત્રો લખી નાખુ છું. ઘણા પત્રો લખ્યા છે ને ફાડી નાખ્યા છે એ કોઇ વાચે, જાણી જાય તો હું બેહાલ થઇ જાઉં, મારી ઉપર એક એવી અજબ સત્તા કોરડો ઝાલી ઉભી રહી છે કે એ કોરડાના ડરે, મારે મુગાજ–મનમાજ ડુમો સમાવવો રહે છે. આગળ મે લખ્યુ કે ઇશ્વરી કૃપા પરવારી ચૂકી છે હા, એમ ન હોય તો બીજુ શું? વરસ ઉપર વરસ નબળાં આવતા જાય છે ખેડુને ખાવા હોય તો અમને આપેને? આજે ત્રણ–મહિનાથી મે આવતા વર્ષની મહેસુલ પણ એકઠી કરી લીધી છે કેમકે રાજ્યના નોકરોને આપવાનો પગાર મારી તિજોરીમા નથી. દેખાવ કરવા ખાતર આમ તેમ મુસાફરીઓ કરી રહ્યો છું.

સદ્ભાગ્યે એક રાજ્ય પાસેથી એક પ્રયોગ માટે લોન લીધી છે. પણ વ્યાજના કાંધા ભરાય એટલા પૈસા નથી રાણીઓના દાગીના ઝવેરીઓને ત્યાં પડયા છે આથી ભયંકર દુઃખદ સ્થિતિ કઇ હોઇ શકે? મને હરપળે ચિંતા કોરી રહી છે. મારી પ્રજાનું શું થશે? અરે ધર્માદાને નામે ચાલતી સંસ્થાઓના પૈસા પણ અમુક પ્રકારના નવા કાયદા ઘડી મે ઉપયોગમાં લઇ લીધા છે. આ સામે વર્તમાન પત્રો ટીકા કરે એમાં મારે ગુસ્સો શા માટે કરવો? હું તો માનું છુ કે પાપોની જેટલી પ્રસિદ્ધિ એટલીજ ઇશ્વરી ગુન્હામાથી મૂક્તિ તમે જાણો છો કે હુ ત્રણ વાર પરદેશ ખેડી આવ્યો. વિના કારણ હિંદ બહારમા આથડ્યો અમારો વિલાયતનો ભપકો ન્યારોજ હોય છે. હિંદી રાજવી એટલે સોનાના ઢીમ. ત્યાંના લોકો અનેક પ્રકારે અમને નીચોવે છે. ને કોઇ કોઇ વાર અમારી પ્રસિદ્ધી ખાતર જાતેજ નીચોવાઇએ છીએ વર્તમાન પત્રોમા અમારી કીર્તીના ગાન ગવરાવીએ છીએ. પણ એ બધા પાછળ પૈસાનું પાણી તો થાયજ છે. પગે ચાલતાં કાંટા વાગે છે. એટલે મોટર વિના ફરતાજ નથી પગે ચાલવું એ અમારા માટે નાનમ ગણાય અમારી આસપાસ લોકોના ટોળા ઉભરાય છે. જાણે અમે કોઇ વિચિત્ર પ્રાણી ન હોઇએ અમારા તરફ આંગળીઓ થાય છે અમારા ભપકેદાર પોષાકોથી લોકો ને અમે ચિત્રવિચિત્ર લાગીએ છીએ

જાણ્યા અજાણ્યા અનેક ધંધાદારીઓ નવરાઓ પૈસાદારો ગરિબો અનાથ આશ્રમના સંચાલકો જાહેર સંસ્થાઓના કાર્યવાહકો વર્તમાનપત્રોના પ્રતિનીધીઓ અમારી પાસે ટોળાબંધ આવે છે. એમના અહેવાલો અમારી સમક્ષ મૂકે છે. એમની કાર્યપદ્ધતિનાં વર્ણનો આપે છે. અમારે આબરૂ ખાતર એ બધુ સહેવું પડે છે આમાં ઓઓ પણ ખરી હો,

:

દાતાઓ તરીકે જીવન સભ્ય તરીકે ને એવી કેક અનોખી રીતીઓએ અમે અમારાં નામો તેમને ચોપડે ચડાવીએ છીએ એમાં પણ મથાળે નામ છપાવા ખાતર હરિફાઈઓ થાતે છે એટલે પૂરેપુરો કાપ મૂકાય છે સામાન્ય જન સમુહમાંજ હરિફાઈ ચાલે છે એવુ નથી અમે પણ હરિફાઈ કરી મોખરે રહેવામાં ગૌરવ માનીએ છીએ એટને આગળ પાછળનો વિચાર કર્યા વિના ગમે એ ઠેકાણે અમે એટલી રકમ અર્પણ કરીએ છીએ ને આ બધુ નામના માટે અમારી વાહવાહ બોલાવા ખાતર. વર્તમાન પત્રોમાં અમારી છબીઓ છપાવા ખાતર જ્યારે બીજી બાજુ અમારા ગામની સંસ્થાઓ ઉજ્જડ થઈ રહી છે ને એવી ઉજ્જડ સંસ્થાઓને અમે પહેલી તકે દરબાર દાખલ કરીએ છીએ

અહિયાં અમારાથી જેવા તેવા સ્થળોએ રહેવાતું નથી ઉમદામાં ઉમદા હોટેલોનો આશ્રય લઈએ છીએ મનમાન્યા મોજશોખ ઉડાવીએ છીએ અમારે અમારા અંગત કામકાજ કરનારાઓને સાથે જ રાખવા પડે છે આવા કામકાજ કરનારાઓનાં ગજાં સપ્રમાણ ખુલ્યા હોય છે એથી અમે જરાયે અજ્ઞાન નથી જ આ લોકો અમારાથી સામાવાળાઓ સાથે મળી ગયેલા હોય છે એટલે અમારાજ માણસોને પૈસા આપવાનો ગાળો રાખી કોઈ પણ વસ્તુ અમને અપાય છે જ્યારે બીજ તો ચોકખાં અને સંપૂર્ણ જ રજુ કરવામાં આવે છે ખરીદાયેલી વસ્તુઓના બીલ અમે જોઈએ તો હબક ગયાઈએ આધુનિક રીતભાતથી પર થયાઈએ. એટલે અમને જે વસ્તુઓ મળે એના પૈસા ચૂકાવી ચાલતીજ પકડવાની હોય છે જ્યારે બીજી બાજુ એક પાતી જુવાર કે બાજરી માટે મારા ચાણુદારો ગરિબ ખેડુઓના કાળજા ચીરે છે આવો જોહાકી દોર માનવી ક્યાં સુધી સહી રહેવાનો છે? મને લાગે છે કે નાતપ્રોતને સ્થાન ભ્રષ્ટ કર્યા વિના છુટકોજ નથી. આજે એ અવાજ મારા કાન સાથે અથડાઈ રહ્યા છે કોને રાજી રાખવા અમે અમારો ભોગ આપીએ છીએ! શા માટે અમે કોઈના વાંદરા માફક નાચીએ છીએ? કેટલો બધો આત્મ-ભ્રંસ!

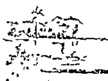
આ ઉપરાંત અનેક જાતના નાટક-તમાશામાં-જલસામાં અમારે ભાગ લેવો પડે છે અમીર ઉમરાવોની સભામાં બેસી પડે છે તેમના ચરણોમાં યથાશક્તિ ભેટ ધરવી પડે છે આવી તો કેક બીધાઓ અમારે માટે સહજ ગણાય આ બધાને અન્તે જ્યારે દેશ તરફ આવવા નીકળીએ ત્યારે જુદી જુદી કંપનીઓને જુદી જુદી જાતના અનેક હુકમો આપતા આવીએ છીએ નવા નવા કુતરા ખરીદીએ કુતરાની હારો દસગણા આવીએ જાત જાતના ઝવેરાત લાવીએ અવનવી વસ્તુઓની ગાંસડીઓ બાંધીએ ને જુદી જુદી કંપનીઓને ખાસ મોટરો બનાવવા કહીએ મહિને દિવસે ઘેર પહોંચી ઉપલી વસ્તુઓના નાણા ભરપાઈ કરવા ખાતર નવીનવી યોજનાઓ ઘડીએ. અમલમાં મૂકીએ અમારા

ઘરના કારીગરો પ દ્વેશ વેઠે ત્યારે પરદેશી કારીગરોની કૃતિઓના અમે સંગ્રહસ્થાન બનાવીએ. પ્રજા થોડો સમય દયા કરીને બેઠી હોય એના અંતરે તેલ રેડાય. વળી દુષ્ટ આવ્યો એમ લાગે. પણ નિરુપાય! તેમણે તો સહન કરવુંજ પડે એઓ વતન છોડી ક્યાં જાય? એમને ઉભા રહેવાનું બીજું કયું સ્થળ. બિચારા મુંગે મ્હોએ અમારો માર સહે–અને શ્રાપ વરસાવે આવા અનેક શ્રાપે આજનો રાજવી વાંઝીયો રહે છે ને એના જવા પછી ગાદી વારસ હાથ બીજાનેજ થાય છે. વાંઝીયો શબ્દ લખતા નવુંજ પ્રકરણ મારી સમક્ષ ખુલ્લું થાય છે આ બધુ શું લખું? ના, ના તમને ઘૃણા ઉત્પન્ન થશે પણ જાણો તો ખરા, એ રસમય છે અમે રાજવીઓ એક પત્નિ વ્રતમાં માનતા નથી અમારે તો પાંચ-છ રાણીઓ જોઇએ અમારી પાછળ વિધવા થનાર સ્ત્રીઓનું લશ્કર હાનું જોઈએ ને ત્યારેજ દુનિયા જાણે કે રાજા ગયો. પાંચ છ ના જાલીમ પંજામા મારી જાનને મે સંડોવી નથી એ તમે જાણો છો મને એક રાણી–એથી સંતોષ છે એના સુખદુઃખમાં હુ ભાગી છુ ને સામેથી પણ તેમજ છે એને મારામા શ્રદ્ધા છે ને એ શ્રદ્ધાનો મે દુરૂપયોગ નથી કર્યો પ્રભુએ અમને સંતાનો આપી સંતોષ્યા છે એટલે અમારાપર લાલચની ભુગી લને હલ્લો નથી કર્યો. આટલા પુરતો મારા ગૃહ-સંસારમા હુ સુખી છું. તમને નવાઇ તો નહિ લાગે અમે રાજવીઓ અમારા પાટનગરે વેશ્યાઓના અડ્ડાઓ રખાવીએ છીએ. સર-અમરે એના નાચ જલસાઓ અને અને મ્હેફીલો ગોઠવીએ છીએ દારૂ અને એવા માદક પદાર્થોમા ગુલતાન થઇ વેશ્યાઓના ગળામાં ગળું બરાબી રાત પસાર કરીએ છીએ. વેશ્યાઓને રીઝવવા સતિઓના ગળા કાપીએ છીએ. વેશ્યાને રીઝવવા શહેરના ખાનદાન કુટુમ્બની સ્ત્રીઓના શીયળભંગ એમની હાજરીમા કરીએ છીએ. આવા કૃત્યો માટે અમે કોઇના જવાબદાર નથી. સામા થતા કાંટા રૂપ લાગતા આદમી મારો અને જેલમાં ધકેલી દીએ એ સ્વાભાવિક. જાગીરદાર હોય તો જાગીર જપ્ત કરી ચોવીસ કલાકમાં ભિખારીની હાલતે રખડતો કરી મૂકીએ. તેમની સ્ત્રી પુત્રી પુત્રવધુને અમારા ગુલામો બનાવીએ છીએ. આવી અસહ્ય યાતનાઓના પડો નજ ઉખેડવામા ફાયદો છે, હા, મૂળ વાત પર આવું. અમે પાંચ-છ-રાણીઓ અમારા રાણી વાસમા રાખીએ છીએ. આ અનુભવો મારા નથી પણ મારા રાજવી મિત્રોના છે. સાધારણ ઠાકરડા પણ આવી બદીમાથી મુક્ત નથી. એક રાણીને અમુક સમય સુધી સંતાન ન થાય, તરત જ આસપાસના પાત્રીયા વાતો ચલાવા માડે. રાણીની ખોડ કાઢવા માંડે. અજ્ઞાન રાજવીઓ આવા માણસોથી છેતરાય. ને અન્ય લગ્નની પેરવી કરવા માડે. મારા એક રાજવી મિત્ર છે. ઉમ્મર તો મારા સદ્ગત પિતા જેટલી છે. એમને ત્યા સંતાન નથી એટલે એ દુખી રહે છે. હજી બે માસ પહેલાજ એક નવી પત્નિ ખરીદી આવ્યા એમની ઉમર સોળથી ભાગ્યેજ વધારે હશે. એક બાજુ યૌવનનું જોર. બીજી બાજુ જતું રહેલું જીવન. આ અંતર કઇ રીતે કાપી શકાય એ સ્ત્રી શા માટે એના યૌવનનો ઉપયોગ ના કરે! આમ થાય તો અપરાધી કોણ? પેલા રાજવીને! પછી દુનિયા આ વસ્તુને પાપ ગણે પણ હું તો પાપ નાજ લેખું. એ પાપનો ઉત્તરાધિકારી રાજવીજ છે. એમને સંતાન ન હોય તો, શા માટે એ પોતાની

સંતાન પ્રજાને રાજ્ય આપી સંતોષે નહિ, એને અનેક સંતાનો છે. અરે એ પોતે એ બધાનો પિતા છે, પછી આવા વલખા શા માટે? પણ આવી વિરાટ ભાવના આ યુગમાં કેટલી મુશ્કેલ છે પડોશીના અરે સગા ભાઈનાં સંતાનને ઘૃણાની નજરે જોવાતા હોય ત્યાં ઉપર લખી વાત તો કેમ રીતે કલ્પી શકાય! પણ નક્કિ માનજો દહાડે દિવસે યુગ પલટાય છે. પિતા નહિ સમજે તો પુત્ર સમજશે, પુત્ર નહિં સમજે તો પ્રપૌત્ર સમજશે. પણ છેવટ કોઈક તો સમજવાનું જ ને આ યુગની પલટાવાની પણ એવો સુર્ય કે દિ ઉગશે? રાણીવાસની રમતો ન્યારી છે ત્યાં ગોલા ખવાસના રાજ્ય હોય છે. ત્યાંની લીલાઓ ભયંકર હોય છે. પાંચ છ રાણીઓ મનમાન્યા મોજ શોખ ઉડાવે છે હલકા માણસો ગમે એવી છુટ લે છે અરે છુટ દેવાય છે. આ સામે રાજવીને તો આંખ આડા કાન કરવા પડે છે. અહિંયાંજ રાજ્ય વારસદારો માટે મોરચા મંડાય છે. હંમેશાં જુની રાણીઓ નવી રાણીની દુશ્મન હોય છે તેમને દુઃખ દે છે રાજ્ય વારસદારો મારેનાં યુધ્ધ જામ્યાં છે! એ જેવાં તેવાં નથી હોતાં રાજ્યના અગ્રણી અમલદારો પણ આમાં સંડોવાયેલા હોય છે જનાનામાં એઓ છુટથી હરફર ચલાવે છે. ગોલા પ્રવાસ એઓ માટે ગમે એવી વાતો કરે છે. એઓનો વારો માત્ર દિવસનો નહિં પણ રાતનોયે હોય છે. આવે સમયે બિચારો રાજવી નામક ઓના ઘ માં સડતો હોય. આ બાજુ રાણીઓ અન્યના શોખ પૂરા કરે, તેમને આ વખતના કામમાં મદદ કરે એવા આદમીઓને પોતાના બનાવે, રાજ્ય માતા થવા માટે અનેક કષ્ટો ઉઠાવે, જાતદેહે પરિણામે બિમારીઓ વધારે રીબાય, દુઃખી થાય દર્દી થાય. ને છેવટ રોગ કરી રાજાને પોતાને પોતાની વાત કહે યોગી જતીના પાદ સેવે ને પરિણામે હલકા વર્ગના સંતાનને ગાદીવારસ બનાવી મૂકે. રાજવી આથી સંતાપ માને. આવા ગણાતા જન્મ પ્રસંગે રાજવી ખેડુતને નથી ભૂલતો. એમની પાપલીલાઓ એમને પીડી રહી છે. એઓ અંતરના દુઃખી છે. આવા ઉદ્ધત થોડા નરપિશાચો માટે તમન સખું એટલે રાજવીનું આંતર જીવન પૂરૂ થાય એ નરપિશાચો નારીઓના ગુપ્ત એમને ત્યાં સંઘરે છે ગમે એ કોમની. દેશની વેશ્યાઓને પોતાને ત્યાં રાખે છે રાતોની રાતો એમની મીજલસો ગોઠવે છે રાજવી અને એની સાથીઓ આવી જાતની મીજલસોમાં અથાગ લાલસા સંતોષે છે. છડેચોક દરેક પ્રકારના. આનંદ લુટે છે લુટાવે છે આમાં રાજ્યની સારી મણાતી સ્ત્રીઓ પણ પોતાનો હિસ્સો આપે છે. ધર્મ મંદિરોમાં આવી લીલાઓ સાંભળી છે. રાજ્ય મંદિરોમાં તો નજરે જોયા છે, બોલો, સામાન્ય જનતાનું આમાં અત્યારે કયાં સ્થાન છે? જાઉને ખેડુઓને, મજુરોને કહેજો કે તમારા પરસેવાના

પૈસે તમારા ધર્મગુરૂઓ તમારા રાજાઓ -પાપાચાર સેવી રહ્યા છે. કાયદાને જાણો છો. ના ! પરોક્ષ મદદ કરનાર પણ ગુન્હેગાર ગણાય. તમારા પૈસાએ અમને મદદ કરી છે, એટલે સારી રીતે સમજી લેજો તમે પણ ગુન્હેગાર છો. તમને પણ સજા થશે. અમને પૈસા આપવા બંધ કરો એટલે અમારા પાપાચારો બંધ થશે. સત્ય સમજાશે અમારા અંધાર-પથમાં દિપકનો અંજવાળ આવશે. પણ ના, ના. હજીવાર છે. અમારો પાછળ અમને બરડો થાપડનાર મળી ગયો છે એટલે હજીવાર છે.

બટકું રોટલા માટે અમે મરશું ત્યારેજ આંખ ખુલશે. પણ એ પહેલા તો અમને સ્વપ્નામાં રહેવા દો. કાચી નિંદરે જાગશું તો વળી પાછા ઉંઘી જશું. ને એ ઉંઘ ક્યારે પૂરી થશે એ કલ્પી શકાતું જ નથી. બરોબર પાકી ઉંઘ થવા દો, એટલે અમને મળતો ન્યાય અમે જોઇ શકીએ ને એ મેળવવાને અમે અમારી જાતને બરાબર તૈયાર કરીએ. ઉપર આવતો શબ્દ ન્યાય મને નવી દિશા સુચવે છે.

અમે અમારા નગરોમાં ન્યાય મંદિરો રાખીએ છીએ. ન્યાયાધીશો નીમીએ છીએ જાહેર પ્રજા અમારા ન્યાયને મંજુર રાખી અમારી તુલામાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખે છે. અરે એમ ગાનવાની અમે ફરજ પાડીએ છીએ. અમારા ન્યાયાધિકારીઓ બહુ ચતુર આદમીઓ હોય છે. એમના ઘર ભરતાં એ અમારાં ઘર ભરે છે. ગમે એવા ચુકાદા આપે છે. ન્યાયની તુલામાં જે બાજુ વધારે ભાર થાય એ બાજુ નમે. પછી જેવો પૈસા ખર્ચનાર. ખુનને બદલે ફાંસી એ સામાન્ય લેખાય. પણ ગુન્હેગાર જો અમારાં ખીસ્સાં ભરે તો આબાદ છટકી જાય શકે. ગમે એવા પોલીસ-કે દિવાની દાવા કે હો પૈસા મળતાં ઉડી જાય છે. હકદારોના હકો નાબુદ થાય છે. આવી બેહુદી અમારી ન્યાય પ્રણાલી છે. ભોળો આવા ધોરણે તમ લોકોને અમારે ત્યાં જીવવું પરવડે છે ! આ સિવાય રાજ્ય ધૂરાના અનેક માર્ગો અમારે ત્યાં આવાજ વિકટ હોય છે. એ તમસરખા સીધા લોકો પામીજ ના શકે. કાબેલમાં કાબેલ ગણાતો માણસ એ અમારો વસુલાતી એ અમારી જીવતી જાગતી તીજોરી એ અમારો કમાઉ દીકરો. વરસ દિવસે પરગણાઓમાં એ મહોલાતનું નામ પાડવા નીકળે, આ ખર્ચ ખેડુને પૂરો પાડવાનો. એ મોલાત જોઇ કયાસ કાઢે. એના મદદગાર બીજા પેટા અમલદારો અગાઉથી બધી તૈયારીઓ કરી રાખે. સાહેબ ગામના ખેડુ-ઓને ભેગા કરે. ખેડુ કરગરે. સાહેબ વરસ સારૂં છે એમ કહે. વરસાદના આંકડા બતાવે. ને આવાં કેક બ્હાના બનાવી મનમાન્યું નામ પાડી ચાલી જાય. આગલા વરસનું બાકી પૂરું ના થયું હોય ત્યાં ચાલુ વરસનું મહેસુલ આવી પડે. ખેડુ કેમ કરી ઉભો થાય ? એને રાજ્યનું લ્હેણું તો અધીરાતે પણ આપવું જ જોઇએ. એટલે ખેડુ વાણીયાઓનાં ઘર શોધે. મનમાન્યા વ્યાજે વાણીયો નાણાં આપે. આ રીતે ખેડુને બમણો રેહ સહેવો પડે. બિચારાને બીજા વરસના બીયારણ માટે પણ પૈસા ના રહે. ખળાં ભરતી વેળાં વાણીઓ ચોપડા લઇને ઉભોજ હોય. ખેડુને મન વાણીયો ને જમ બન્ને સરખા. એ દાણો ભરી જાય. ખેડુ પોતાને ખાવા માટે દાણો ત્યાંથી ફરી ઉધાર લઇ આવે. આમાં ખેડુ કઇ રીતે ઉગરે. ઉજળો રહે. પછી ખેડુ મટી મજુર બને ને બ્હારગામની મીલોમા જાય. ત્યાં પતન

પામી રખડી રવડી મરે. હા એ દરમ્યાન અમારા ફરવૈરા ઉભાજ હોય, અરે વધતા જાય. સંવત્સરે અમે દરબાર ભરીએ, હોય એટલાં કપડાં ને દાગીના લાદી અમે સિંહાસને બેસીએ આવા વરસ દહાડે બે ત્રણ દરબાર ભરાય. એજ થાય. અદનામાં અદનો માણસ પણ રૂપીયો તો ધરાવેજ. ને અમે આ રીતે તહેવાર પારકે પૈસે દીવાળી ઉજવીએ.

રાજ્યમાં કેળવણી ખાતાઓ અમે નીભાવીએ છીએ. આમાં નહિં જેવા પૈસા આપી જશનામી બનાવીએ છીએ. કાગો માનવજાતિ વચ્ચે અમે પોતે ભેદભાવ રાખીએ છીએ. અનેક નકામાને નભાવીએ છીએ અને બીજા અમે એવા સારા કાબેલ અમલદાર કરતા આવા અમારી પસંદગીના માણસને વધારે વેતન આપીએ છીએ. આ ઉપરાંત એમના તહેવારોમાં એમને મદદ રૂપ થવામાં અમે ગૌરવ માનીએ છીએ. આવા સમયે બહાર ગામથી ખાસ મહેમાનોને અમે આમંત્રણ આપીએ છીએ. જાત-જાતના જલસા ગોઠવીએ છીએ. દેખાવ ખાતર જાહેર રસ્તા ઉપર સમાર કામ કરાવીએ છીએ. આ સમારકામ એવુંને વેઠે પકડીને કરાવવાનું હોય. વેઠના પૈસા આપીએ પણ એમાંથી એક ટંકનું ખાવાનું પણ ના મળે. ભલે એવી મોસમ ચાલતી હોય પણ એનાથી અમને ના નપસંદ ને ના પાડે તો અમારી નિમકહલાલ પોલીસ એમની ફરજ સુજે. આવા પરોણાઓને ખુશ કરવા ખાતર અમારે ઘણીવાર પ્રણયનું નગમતું પણ કરવું પડે છે. એમને ખુશ કરવા ખાતર અમારા શહેરોમા એમના નામના ચોકા બાગીચા ઉભા કરવા પડે. બાગીચા ખાસ લખું છું. કારણ એમના હાથે નાખેલ પાયા પર અમે આગ્રેજ મકાનો ચણાવીએ છીએ. અમારે ત્યાં મજા માણી ગયેલા આવા મહેમાનો ફરી ઘણી વેળા અમને મળે છે. પણ બિચારો આ સમયે અમને ભૂલી જવા નો ડોળ દેખાડે છે. અમારાથી દુર ચાલ્યો જાય છે. આવી હલકી વૃતિવાળા પણ હોય છે.

તમે જાણો છો! અમને ખિતાબોની અજબ ભૂખ હોય છે. એવી ભૂખે અમે કેક સારા–નરસાની ગુલામી કરીએ છીએ ને આવી સેવાને અન્તે કેટલેક વર્ષે અમને એકાદ બીલ્લો અપાય છે. અમારે ખર્ચે, તોપો ફોડવાનો હક મળે છે. આથી અમારી શોભા અને મોભો વધ્યો ગણાય છે પણ એવી શોભા કે, મોભાની ભુખ મને નથી. ને એ દિશામાં મેં પ્રયત્ન પણ નથી કર્યો. એથી મારી પ્રજાના સંતોષની મને વધારે કિંમત છે. મારી પ્રજા મને સારો કહે એજ મારે માટે ખરકાબ જેવું છે તમે જાણીને જરૂર અજાયબ થશો કે તમારા ગામના રાજાના સંતાનો ગામની નિશાળે જાહેર પ્રજાના સંતાનો સાથે અભ્યાસ કરી રહ્યાં છે. અરે ગામની કેક બાળકો રાજમહેલમાં પગ મુકતાં ગભરાતાં નથી. ને છુટથી રાજ સંતાનો સાથે હરે ફરે ને મોજ ઉડાવે છે. આ હું મારું અહો ભાગ્ય માનું છું. ને ઉગતા પ્રાણની નિશાની લેખું છું હું મારા સંતાનો ને રાજકુમારો માટેની નિશાળો કે કોલેજમાં મોકલી ગુલામ બનાવવા નથી માગતો. મારો પુત્ર ગાદીએ આવે ને પ્રજાનો સાચો સેવક બને એવા મારા મનોરથો ને પ્રયત્નો છે. સામાન્ય સંસ્કૃતિમાં જેનો ઉછેર હોય છે એ સુખ દુઃખ જોઇને સમજી શકે છે. સંસ્કૃતિથી પર હોય એવા જાતીગોની આ જમાનાને જરાએ જરૂર નથી.

દર વર્ષે એકાદ નવી યોજના હાથ ધરવી એ-

આધુનિક રાજવીને ગૌરવ સમાન છે. કોઇ ક્યાંઇ નહેરો બંધાવે, કોઇ ઇલેક્ટ્રીકના કારખાના ઉભા કરવા કમર કસે. કોઇ પોતાને શહેરે મીલો બાંધવા ધનવાનોના ઉંબરા ભાંગે. કોઇ રસ્તાજ સુધાર્યા કરે, કોઇ બંદરો ખીલવે, બંદર બનાવવા લાખોનો ધુમાડો કરે. જાણે નવા પ્રયોગોથી ન્યાલ ન થઇ જવાના હોય! છેવટ ચોરને પોટલે ધૂળની ધૂળ રહેવા પામે. ઘણા રાજ્યો દારૂબંધી માટે સખત ફરમાન કાઢે ને એ ફરમાનોના ઉતારા વર્તમાન પત્રોમા આવે ત્યારે રાચે, પણ સાથે એ ભૂલી જાય છે કે જાહેર વેચાણ બંધ કરાવી એમણે ઘરેઘર ભઠ્ઠીઓ બનરાવી છે. દાણચોરીને ઊત્તેજન આપ્યું છે. દારૂ કે ઉત્તેજક પદાર્થના મીશ્રણવાળી દવાઓ સારા પ્રમાણમાં વેચવા દીધી, છે આ માટે આખ આડા કાન કરાય છે આવી આવી ન્હાની બાબતો તો ઢેર છે. એ લખવાથી શું વળે? પત્ર પણ ધાર્યા કરતાં લાંબો થતો જાય છે. પણ શું કરું અંતરનો ડુમો કાઢવા માટે તો ક્યાંઇક સ્થળ જોઇએ જ, ને એ સ્થળ નહોય તો દિવાના થઇ જતાં વાર નહિં, અમોને હંમેશ દિવાના પરથી દિવાન સાંભરે છે. અમારા બધા દિવાન સાહેબ મારા માટે દિવાના થવાની ઘણા સમયથી રાહ જોઇ રહ્યા છે ને મારે માટે ગમે એમ બોલે છે. આ હું સાંભળું છું પણ જતું કરું છું. એ માને છે કે પોતે ખરા સત્તાધીશ છે એમના પોતાના બળ-બુદ્ધિ ને ડાહપણથી જ રાજ્ય ચાલે છે એમ માને છે.

– હવે થોડા સમયમાં મારે એમને પાણીચું પકડાવવું છે. ને પછી શ્રી............ને નીમવા વિચાર છે. તમને કેમ લાગે છે? અત્યારે એના જેવો કાબેલ માણસ મળવો મુશ્કેલ છે. પણ હવે મુદ્દાની વાત પર આવું. મારા પત્ર નીચે જગ્યા છે એ તમે જાણો છો. પેલા પ્રયોગે મને સારી રીતે નીચોવ્યો છે. હવે જ્યારે હાથ લીધું છે ત્યારે પૂરું જ કરવા દો. ને મને આશા છે કે પ્રયોગ સફળ થશે. થોડાજ દિવસમા હું તરતો થઇ જઇશ. પણ એ પહેલાં મારે રાજ્યના નોકરોને પગાર તો આપવોજ પડે. દિવાનની સલાહ છે કે દાગો આપવો પણ આ ઠીક નથી લાગતું. ઉપરાંત કાંધાની રકમ પણ ભરવીજ જોઇએ જેથી ભવિષ્યમાં કંઇ નુકશાન ન થાય. મારા પડેલા દાગીનાની મને ચિંતા નથી. એનું તો થઇ રહેશે પણ એ પહેલાં નાક ને નાક રાખવા ખાતર ઉપરની બે વસ્તુઓ મારે પૂરી કરવા ઉપરાત મારો પોતાનો અંગત ખર્ચ કાઢવો પડશે ને એ માટે મારે અંગત રૂ ....ની જરૂર છે. તમે મારા મિત્ર છો ઉપરાંત મારા પિતાના પણ મિત્ર છો એટલે જ આ લખું છું. તો આ વેળા આટલી મદદ ન આપો? મને આશા છે કે મારી માગણી નિષ્ફળ નહિં જાય. દુઃખને વખતે મદદ કરનાર વિરલજ હોય છે એ મદદને ભૂલે એ પશું ગણાય. તમારા ઉત્તરની સત્વર આશા રાખું છું. એક વચન આપને જણાવી દઉં. મારી આ માગણી જાહેર-પ્રજા ન જાણે એટલો ખ્યાલ રાખજો. નહિતર વળી છાપાવાળાઓને ખોરાક મળશે ને ખોરાક મળશે એટલે વગોવાઇશ, આ બધા કરતાંએ છાપાવાળાઓના નોકરનો અમને વધારે ભય લાગે છે. આ પત્ર લખું છું એ વેળા મારા એક મિત્ર રાજવીની નાદારી ઉપર પ્રકાશ પાડતું સાહિત્ય નજર સમક્ષ તરવરે છે. એ વાંચશો એટલે મારા કથનનું સત્યાસત્ય સમજાશે. આજે ઘણેભાગે રાજાઓ માટે જરાએ માનની લાગણી રહેવા

પામી નથી. સમસ્ત દેશ સળગી ઉઠ્યો છે. એટલું લખું એ પૂરતું ન ગણાય! રાત ઘણી ગઇ છે. એટલે પત્ર પૂરો કરૂં છું આટલો લાંબો પત્ર વાંચતા આપને તસ્દી પડી હશે ક્ષમા કરજો ને મારી માગણી ઉપર લક્ષ્ય આપશો. આ માટે કંઇ બાંહેધરીની જરૂર છે! જો એમ હોયતો પણ વિના સંકોચે જણાવશો, એટલે એ માટે પેરવીમા રહું. એજ લી.

વિજયસિંહના જયજય.

લગભગ અઢીને ટકોરે પત્ર પુરો થયો કવરમાં નખાયો ટીકીટ ચોડાઇ.

વિજયસિંહે છુટકારાનો ઉંડો શ્વાસ લીધો. એના ઉપરથી ભાર જાણે હળવો થયો હોય એમ લાગ્યું. ચહેરા પર ભવિષ્યના સંતોષની રેખાઓ દેખાઇ એ પલંગમા પડ્યા થોડીવારે નિન્દ્રાધીન થયા.

સર્જાતું સાહિત્ય

ગુજરાતના અનેક વિદ્વાનો, લેખકો, સાક્ષરો અને શુભેચ્છકોના સફળતા ઈચ્છનારા સંદેશા અને તારો મળ્યા છે. તે બધા મહાનુભાવોનો આભાર માનવાની અત્રે તક લઉં છું.

સાદીક

અમારું સરનામું

સર્જાતું સાહિત્ય
૭૬, ટેમરીન્ડન લેન, કોટ–મુંબાઇ.

મુ સા ફ ર

લેખક: શ્રીયુત ગોવિંદલાલ ગ. મહાદેવીઆ
એમ. એ. એલ એલ. એમ એડવોકેટ.

હું સૃષ્ટિ કિનારે સ્તબ્ધ પ્રકૃતિમાં સીધો અને સીધો ચાલ્યો જાઉં છું.

મારે ક્યાં જવાનું છે અને કેટલે દૂર જઈ મારે અટકવાનું છે તેની મને ખબર નથી. હું ક્યાંથી નીકળ્યો છું તે પણ મારૂં મન જાણી શકતું નથી.

આજુબાજુ જ્યાં જોઉં છું ત્યાં મને સઘળે ઠેકાણે ઘોર અંધકાર ભાસે છે મારા માર્ગમાં પડેલી વસ્તુઓનું મને ભાન નથી. માત્ર ઠોકરો ખાતો હું આગળ ને આગળ ચાલ્યોજ જાઉં છું.

સંસારના માર્ગમાં નદી, પર્વત, ખાડ અને ખાઇમાં અટવાતાં મારા હોશ ઉડી જાય છે, તોપણ હું સીધી નજરે ચાલ્યો જ જાઉં છું.

માર્ગમાં મને બીજા મુસાફરો મળે છે. તેમની સાથેની ઘણીખરી ઓળખાણ થોડા વખતમાં સ્વાર્થમાંજ પરિણમે છે. મને કોઇ ખરો રસ્તો બતાવતું નથી. મારી આગળ જવાની ઇચ્છા તેઓ હસી કાઢે છે.

આ બધાથી હું ગભરાતો નથી અને અંધકારમાં પ્રકાશની આશાએ આગળને આગળ ચાલ્યો જાઉં છું પણ જ્યાં જોઉં ત્યાં ગાઢ અંધકાર અને સનકાર અજવાળા જેવું કોઈ ઠેકાણું નથી. આવું જોઇ મારૂં મન ચકડોળે ચઢે છે.

માર્ગમાં એક પથિક મળે છે. 'આગળ ધસ' એવા શબ્દોના ભણકારા મને આવે છે. પણ હું પથિકને જોઇ શકતો નથી અને તે કોણ છે તેની મને ખબર પડે એટલામાં તો એ અલોપ થઇ જાય છે. થોડા વખતમાં ફરીથી તેજ શબ્દ મારા કાનને ભેદી નાખે છે. એ કોણ હશે તે જાણવા મારૂં મન આકુળ વ્યાકુળ થાય છે. કંઈ ન સમજાતાં હું વિચારમાં ને વિચારમાં ભ્રમિત થાઉં છું. અંધકાર મૂર્છામાં કે અજ્ઞાન મૂર્છામાં હું મારી જાતને ભૂલું છું.

'આગળ ધસ' શબ્દ મને ધીરજ આપે છે. મારો પ્રવાસ ચાલુ રાખવાની હીંમત આપે છે. કોઇ અદ્દભુત પ્રેરણા હું અનુભવું છું.

'સૃષ્ટિ સમુદ્રનો આરો નજીક છે' તેમ મને કોઈ પાછળથી કહે છે. તે કોણ હશે? જોતાં કોઇ દેખાતું તો નથી

હા, દશ કદમ આગળ ધપતાં થોડું અજવાળું માલુમ પડે છે સ્હેજ સ્હેજ દિવ્યતાનો ભાસ થાય છે. છેવટે અંધકારને ઓળંગી હું કોઇ દિવ્ય પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરૂં છું. જ્યાં ત્યાં ઓજસ્વીતા, સંપૂર્ણતા અને દિવ્ય પ્રેમ અનુભવું છું.

—એક સેંકડી ચમત્કારિક છૂપી પોલીસની વાર્તા—

લેખક :
રા. ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી

સાંજનો સમય છે, સૂર્યનારાયણ આખા વિશ્વની મુસાફરી પૂરી કરીને પોતાના સોનેરી કીરણો સમેટી લેતા અસ્ત થવાની તૈયારીમાં છે. ઠંડા પવનની લહેરો વાતાવરણમાં ફેલાઇ રહી છે.

ભદ્રપુર નગરના સિમાડા ઉપર આવેલા એક બગીચામાં આ વખતે એક વૃદ્ધપુરુષ બારીએ બેસીને સાંજની કુદરતી શોભા નિહાળે છે. ઠંડા પવનની મઝા ભોગવે છે

એજ બગીચાના એજ ખંડમા વચ્ચો વચ્ચ ગોળ ટેબલ આગળ એક ખુરશીમાં બેસીને એક ખૂબસુરત યુવતી ભરતકામ કરી રહી છે. આ વૃદ્ધ પુરુષનું નામ નવનીતલાલ છે. યુવતીનું નામ આશા છે આશા નવનીતલાલની પુત્રી છે તેની ઉમર વીસ થી વધારે નથી.

હંમેશ માફક આશાના ચહેરા તરફ જોઇને અત્યારે કહી શકે કે તે ગુસ્સામાં છે. તે ભરતકામ કરે છે ખરી, પરંતુ વચમાં વચમાં ગુસ્સાભરી નજરથી તેના બુઢ્ઢા બાપ તરફ જોયા કરે છે. વૃદ્ધ તરફ જોનારને પણ અત્યારે એમજ લાગે કે તેનું દિલ દુભાયલું છે. ખુશનુમાં સાંજનો દેખાવ તે નિહાળી રહ્યો છે તોપણ ઘડીએ ને પલકે પોતાની પુત્રી તરફ તે ભયભીત નજરથી જોતો રહે છે, અને જ્યાં એ બેની નજર એક થાય છે કે તરતજ તે વૃદ્ધ મોઢું ફેરવીને બારી બહાર જોઇ રહે છે.

આ બે આમ કેમ કરતાં હશે ! બેશક, એનો ભેદ ધીરે ધીરે વાંચકો સમજી જશે

આ પિતા-પુત્રી આમ કંગાલ હાલતમાં હતાં તેવામાં એક નોકરે આવી ખબર આપી; "જમવાનું તૈયાર છે જી"

આશાએ ભરતકામ ટેબલ પર પછાડ્યું. ખુરશી જોરથી ખસેડી અને છંછેડાટ કરતી તે ચાલી ગઇ. વૃદ્ધ જમીનદાર નિસાસો નાંખતો ઉઠ્યો અને ધીરે ધીરે તે પણ જમવા ગયો.

જમ્યા પછી આશા તે ઓરડામા વૃદ્ધની સાથે આવી નહી. એક આરામ ખુરશીમા પડતાં તે બોલ્યો. આવા મિજાજ પર ઈશ્વર નો કોપ ઉતરો ! "થોડીક વખત વિચારતા મુખમુદ્રા રખ્યા પછી તે બબડવા લાગ્યો. 'અમો બનેમાંથી એકે હવે અહ થી ચાલ્યા જવું જોઈએ આ હાલતમા સાથે નહી રહેવાય પણ .. " તે પાછો, ચૂપ થઈ વિચારમાં પડયો

આરામ ખુરશીમાંથી ઉઠીને તે ઉભો થયો અને અહીં તહી ધીમે ડગલે ફરતા કહેવા લાગ્યો 'પણ હું શા માટે જાઉં ! હુ તો કદાપિ અહીંથી નહી જાઉં એને જ કાઢી મૂક્યા વિના છૂટકો નથી ! જે બની ચૂક્યું છે તેનો અફસોસ નકામો છે, પણ ભવિષ્યની દહેશત દૂર કરવી જોઈએ "

બારી આગળ ઉભો રહી આકાશ તરફ જોતો તે બોલ્યો, "ઓ પ્રભુ ! મારી આ હાલત તે શા માટે કરી ? મારા નસિબમાં શું સુખ લખેલું નથી ? અરેરે ! હું કંગાલ હોત; ગરીબ હોત, મજુરી કરીને જ પેટ ભરતો હોત તો ઘણું સારું થાત ! પૂળો મૂકો આ ધનમાલમાં ! જહન્નમમાં નાખો, આ બધી સાહેબી ! પૈસો ! પૈસો ! પૈસાવાળાને જેટલું દુઃખ છે તેટલું ગરીબને નથી.

એમ કહેતો તે ઓરડામાંથી નવનીતલાલ બહાર જવા લાગ્યો ચન્દ્રમાએ હવે અજવાળાં શરૂ કરી દીધાં છે. પવન જોશબંધ ફુંકાય છે તેના જોરથી ઝાડવા ખૂબ હાલે છે. કલાક સુધી બંગલાના ચોગાનમાં તે ફર્યો. એટલામાં એકાએક ચાંદનીનો પ્રકાશ બંધ પડયો. અંધારું થઈ ગયું. પવન ખૂબ વાવા લાગ્યો. આકાશમાંથી વીજના ચમકાર અને વાદળાંનો ઘેરો ગગડાટ થવા લાગ્યો થોડીક પળોમાં વરસાદ તુટી પડયો. મુશળધાર સખત વરસાદ !

નવીનીતલાલ મકાનમાં પાછો ગયો અને આરામ ખુરશી પર બેસી ગયો, પણ તેને ચેન પડયું નહી હવામા શરદી પ્રસરી ગઈ છે. વરસાદને લીધે જમીન પલળવાથી એક જાતની મધુરી સોડમ આવવા લાગી છે હરકોઈના દિલનો ઉકળાટ શાન્ત થઈ જાય પણ નવનીતલાલ બબડયો "હા ! મારું દિલ જે આરામ શોધે છે તે ક્યાં છે ? હવે, તો આ જીંદગીમાં તે આરામ—"

'હ. હ. સ્વપ્નામાં પણ નહી મળે ! હા હા—" કોઈકે તેનું અધુરું વાક્ય પુરું કર્યું.

નવનીતલાલે ચમકીને આસપાસ જોવા માંડયું. તે ખુરશીપરથી સફાળો ઉઠયો જુએ છે તો ઓરડાના ઉંબરા પર એક સ્ત્રી ઉભી છે. એ સ્ત્રીને જોતાંજ તે ચમક્યો !

'કોણ, હંસા ! આ ગાજવીજની ભયાનક રાતે તું અહીં આવી ! —"

વરસાદમાં ભીના થયેલાં પોતાનાં વસ્ત્ર ખંખેરતી તે સ્ત્રી તેની નજદીક આવતાં બોલી: ' હા જમીનદાર સાહેબ ! હું હંસમતી ! તમને હસાવવા આવી છું ! " તે તેના તરફ આંખોમાંથી આગ વરસાવતી હોય એવી રીતે ટગર ટગર જોઈ રહી ! "

" ઓ બલા ! મને ન સતાવ તું જતી રહે "

" આખું જીવન હું તમને સતાવીશ. જે આરામ તમને જોઈએ છે તે નહીંજ આપું, સમજ્યા !

તે ઓરડાના ગોળ ટેબલ નજીકની ખુરશી તે ભુવા પાસે ખસેડી લાવીને હંસા તેમાં નીરાતે બેઠી, તે એક આધેડ, ઉંમરની સ્ત્રી છે. તેના શરીરનાં અવયવો ભરાવદાર છે. તેના ચહેરા ઉપરથી અને

આપો ઉપરથી ફરેબ કરી લો કે—તે એક મજબૂત મનની ચાલાક સ્ત્રી છે.

તેને ખુરશીપર બેઠેલી જોતા તે જુએ આર મ ખુરશીમાંથી ઉઠવા કોશિશ કરી તે સ્ત્રીએ પોતાના હાથથી તેને અટકાવીને પૂછ્યુ: " મજૂર ! મારી વાત સાંભળી લ્યો—"

' તારી વાત ! ! તું બીજું શું કહેવાની છે ? જ્યારે ને ત્યારે બસ એકજ વાત કહેવા તું આવે છે ! ! " કંટાળા ભરેલી રીતે તે વૃદ્ધ બોલ્યો

" બેશક મારે એજ વાત કહેવાની છે મને રૂપીઆ જોઇએ છે "

" રૂપીઆ !! શુ મને તું નીચોવી નાંખવા માગે છે ! જા, નહીં આપું. " ક્રોધેપી નવનીતલાલે જવાબ દીધો.

" ખુદાજી ! " કરડાકી ભરેલા અવાજે ઉસ્તુ બોલી ! જો આનાકાની કરશો તો સમજુજ આશા પાસે જઇ ફકત એકજ શબ્દ કહીશ અને એ પછી શ્રીમાન ! તમને જીવવુ ભારે પડી જશે ! સમ જાય છે ? "

" ઓ નાદાન ! પાપિણી બોલ પાપિણી—"

" રૂપીઆ આપો છો કે નહી ? "

" પણ......

" રૂપીઆ આપો છો કે આશા પાસે જાઉં ? "

' જખ મારી કે,ચારૂં પાનું તારી સાથે પડ્યુ પીછો પડ, અને રૂપીઆ લઇ અહીંથી જતી રહે. "

આરામ ખુરશીમાંથી ઉઠીને તે એક તિજોરી પાસે ગયો અને તેમાથી થોડીક નોટો કાઢીને તેણે ઉસ્તુના હાથમાં મૂકી. તે ગણીને તે નોટો ફેંકી દેતા બોલી : " શું બસો જ ! ! નહીં ચાલે—"

" ત્યારે કેટલા લેશે ? "

" પૂરા પચિસો. "

" લે, બાળ તારૂં મોઢું ! ' એમ કહીને બીજી વધુ નોટો તેને આપી. જમીન પરની વધુ નોટો અને આ વધુ નોટો ભેગી કરી, પોતાના ખિસ્સામા મૂકીને તે સ્ત્રી ઉભી થઇ અને :

" હવે ફરીથી મળાએ ત્યા સુધી જય જય "

એમ કહીને તે ચાલતી થઇ.

" સત્યાનાશ થજો તારૂ ઓ બલા ! " એમ બબડતો આ બુઢો જમીનદાર એક કોચ પર માથું નીચુ નાખીને પડ્યો

વરસાદ વરસે છે. મેઘવીજ ચાલુ છે રસ્તામા કોઇ માણસની અવરજવર નથી. રાત્રિનોગાઢ અંધકાર ચારે પાસ બિહામણાપણું ફેલાવી રહ્યો છે

મધ્યરાત્રિ થઇ તે વેળા નવનીતલાલના બંગલા આગળ જો કોઇ ઉભુ હોત તો તેના સાંભળવામા કાંઇ વિચિત્ર વાતો આવી હોત. પણ ત્યા બહારના ભાગમા કોઇજ ઉભેલુ નથી.

એ મકાનમાથી કાળજુ ચીરે એવો અવાજ સંભળાયો : " ઇશ્વરને ખાતર મને મારી નાંખો નહીં દયા કરો અરેરે ! નિર્દોષના લોહીમાં તમારા હાથ ....ના...ખર...ડા...ઓહ ! . . '

એ શબ્દો પછી કોઇક જમીન પર પછડાઇ પડ્યું હોય એવો ધમાકો સંભળાયો. એ બાદ કોઇ દબડ દબડ દોડી જતું સંભળાયુ

અને પછી એ મકાન ચૂપકીદી પકડીને રહી

બહારની મેઘવીજ અને વરસાદ વરસવો ચાલુ છે, આસપાસ કોઇ એવુ નથી કે—જેને આ મકાનની અંદર શુ બન્યુ તેની ખબર હોય !

શું થયું હશે ? મકાન વેચીને ભાગે ? દોડી કોણ ગયું હશે ?

સહવાર પડતાં બંગલાના નોકર ચાકરો જાગ્યા ત્યારે તેઓમાં ખળભળાટ થઇ રહ્યો.

જમીનદાર નવનીતલાલનું ખુન થયું છે ! તેની લાશ દિવાનખાનામાં પડી છે. તેના પેટમાં ખંજર ભોંકાયલું છે તેના હાથમાં કોઇ સ્ત્રીના વાળ છે તેની નજદીક લોહીનું ખાબોચીયું ભરાયું છે હરકોઇને આ દેખાવ જોતાં કમકમાટી ઉપજે !

નોકરો ફક્ત તે ખુનથી ગભરાયા નથી નવનીતલાલની પુત્રી આશા ગુમ થઇ છે તેનો પતો નથી !

શું પિતાનું ખુન કરી પુત્રી નાસી ગઇ છે ?

પ્રકરણ ૨ જું

વિદ્યાચતુરનો અભિપ્રાય:

" ખુની કોઈ સ્ત્રી નથી !"

ભદ્રપુરના પોલીસ ખાતાએ ખૂનવાળી જગ્યાએ તપાસ ચલાવી. નોકરોને પૂછપરછ કરી અને આખરે એમજ નિશ્ચય કરી લીધો કે નવનીતલાલનું ખૂન તેની નાસી જનાર દીકરી આશાએ કર્યું છે

પોલીસ ખાતાને આ શક લાવવાનાં કારણો ખુલ્લાં હતાં. નોકરોને પૂછવાથી જણાતું હતું કે—જે રાત્રે ખુન થયું તે આખો દિવસ પિતા પુત્રી વારંવાર મસ્તિ માહિ લડતાં હતા. બન્નેએ બપોરે અને સાંજે હંમેશની જેમ સુખ્ખ હસી ખુશીને વાતો કરતા ખાધું નહતું પણ ચુપચાપ ખાધું હતું. લડવાનું કારણ નોકરો સમજી શકતા નહતા; પણ નવનીતલાલ ઘણી વખત એમ બોલતો સંભળાયો હતો કે: " મારે તારૂં કામ નથી હું વાઝીઓ રહ્યો હોત તો ઠીક થાત !"

આશા પર શક લાવવાનું આ પહેલું કારણ કે ખંજર નવનીતલાલના પેટમા ખોસવામાં આવેલું, તેના ઉપર આશાનું નામ હતું આ બીજુ કારણ

મરનારના હાથમાં એક સ્ત્રીના વાળ હતા. તે આશાના જ હોવા જોઇએ, એમ પોલીસ ખાતાને શક ઉપજ્યો.

આશા નાસી ગઇ એ ચોથું કારણ

અને છેક છેલ્લું પાંચમું કારણ એ કે—જે દિવાનખાનામાં મરનાર પડ્યો હતો, તેમાંથી એક ચોળાયલી ફાટેલી ચિઠ્ઠી મળી હતી. તેમાં લખ્યું હતું કે ' મારા ઉપર જે તહોમત મૂકો છો તેથી હું અજબ થાઉં છું હું વચન ભંગ કરવા માગતી નથી. તમારા ઉપર મને વિશ્વાસ નથી. મારી ખાતર તમે કોઇ વાત છૂપી રાખો, એમ હું ઇચ્છતી નથી. મને તમારી પરવા નથી. લી આશા"

આ ચિઠ્ઠી ખુની તરીકે આશાને ઠરાવનાર મુખ્ય પુરાવો હોવાનું પોલીસ ખાતાએ માની લીધું છે.

આસપાસ જ્યાં બની શકે ત્યાં માણસો દોડાવીને નાસી જનારનો પતો મેળવવા પોલિસ ખાતાએ પ્રયત્નો કર્યા છે પણ તેનો પતો મળ્યો નથી આખો દિવસ પસાર થઇ ગયો છે.

ભદ્રપુરના રેલ્વે સ્ટેશન ઉપર સાંજના સાત વાગ્યાને સુમારે પોલિસ ખાતાનો વડો ફરતો હતો તેવામાં અમદાવાદ જતી ટ્રેન આવી પહોંચી. સંદેહ હોવાની ખાતર તે અમદાવાદ ટ્રેનના ડબ્બાઓ તપાસતો હતો તેવામાં અચાનક પહેલા વર્ગના ડબ્બા મા એક ગૃહસ્થને જોઇને તે બોલી ઉઠ્યો.

" ઓહો મિ. વિદ્યાચતુર ! આપ આ ટ્રેનમાં છો કે શું ?"

જેને સંબોધીને પોલિસ ખાતાના વડાએ સવાલ કર્યો તેણે જવાબ દીધો; " ગોધરા ગયો હતો ત્યાંથી પાછો અમદાવાદ જાઉં છું." .

"કોઇ 'કેમ્પ'માં રોકાયવા છો કે?

"ના હમણાં જરા આગળ છે –'

"બસ ત્યારે અહીં ઉતરી પડો" એમ કહીને તેણે ડબ્બાનું બારણું ઉઘાડ્યું અને તેનો હાથ ખેંચીને બહાર આવવા ઈશારું કર્યું

'પણ નકામો મારો વખત શા માટે ગુમાવો છો?'

'નકામો નથી મારે તમારી મદદની જરૂર છે બસ ચાલો ને ચાલોજ.'

'ઠીક ભાઇ આવા આગ્રહ આગળ લાચાર! એમ કહી તે ડબ્બામાંથી બહાર આવ્યો તેની પાછળ એક યુવક પણ તેની બેગ લઇને બહાર આવ્યો

વાચક! આ વિદ્યાચતુર કોણ છે એ ગુજરાતનો એક બાહોશ ડીટેક્ટીવ છે અને મોટા મોટા ગુન્હાઓમાં પોતાના બુદ્ધિબળથી તેણે અનેક ગુન્હેગારોને પકડી પાડેલા છે તેની સાથેનો યુવક તેનો સાથીદાર કિશોર છે એ છોકરો વિદ્યાચતુરની 'નાની પ્રતિમા' રૂપ કહીએ તો ચાલે આ જુગલ જોડીનાં પરાક્રમો સાહસકર્મો વગેરેથી અજાણ્યું હોય એવું ગુજરાતમાં ભાગ્યેજ કોઇ હશે

ભદ્રપુરનો વડો પોલિસ-અમલદાર આ સમર્થ ડીટેક્ટીવને બહુ સારી રીતે ઓળખે છે નવનીતલાલના ખૂનીની શોધમાં ડીટેક્ટીવ વિદ્યાચતુરની સલાહ લેવાનો વિચાર અચાનક તેને જોતાજ સુઝવાથી અને ડીટેક્ટીવ અત્યારે કોઇ કેસમાં રોકાયલો ન હોવાથી તેણે તેને ભદ્રપુર ખાતે ઉતારી લીધો છે

એક ઘોડા ગાડીમાં બેસીને આ ત્રણે જણ નવનીતલાલના બંગલા આગળ આવી લાગ્યા

બંગલા આગળ પોલિસ-પહેરો જોઇને ડીટેક્ટીવે પોતાના સાથીદાર તરફ અર્થસૂચક નજર કરી. એટલે તે બોલ્યો 'મને આનો પહેલો વહેમ હતોજ—' ડીટેક્ટીવે નાક આગળ આંગળી અડકાડી સાથીદાર ચૂપ થઇ ગયો.

તેઓ બંગલામાં ગયા. પોલીસ ખાતાના વડાએ ખૂન કેવા સંજોગોમાં થયું, ખૂની કોણ છે, પોલિસ ખાતાએ પૂછપરછ કરી શી શી માહિતીઓ મેળવી છે, એ બધી હકીકતનું બયાન કર્યું જે ચિઠ્ઠી મળી આવી હતી તે ડીટેક્ટીવના હાથમાં તેણે મૂકી

"ઠીક એ મારી પાસે રાખું છું" ડીટેક્ટીવે તે ખિસ્સામાં મૂક્યા બાદ પોતે આસપાસ તપાસ કરવામાં રોકાયો પોલિસ બધી વસ્તુઓ હજી જેમની તેમ રાખી હતી ડીટેક્ટીવે લાશ પર વાંકા વળીને તેના હાથમાંના વાળ લઇ લીધા તે નરમ હતા, ચીકણા હતા, લાંબા હતા. એ બાદ તેણે લાશના જખમમાંથી ખંજર ખેંચી કાઢ્યું તેના તેના હાથાપર કીમતી હીરા જડેલા. વચ્ચો વચ્ચ "આશા" નામ લખેલું હતું મરનારની આસપાસની જમીન તરફ નજર નાંખી તે એક બારી

આગળ ગયો. ત્યાંથી તેણે બહાર કુદકો માર્યો. જમીનપર કોઇનાં પગલાં ખૂબ બારિકાઇથી જોયાં બારી વાટેજ તે દિવાનખાનામાં પાછો આવ્યો.

"તમારે ત્યાં ગઈ રાત્રે ખૂબ વરસાદ પડયો લાગે છે ! ગોધરામાં જરીકે નહોતો." ડીટેક્ટીવે કહ્યું

'અરે, અહી તો ધોધમાર વરસાદ પડયો હતો !" પોલિસ-અધિકારી એ કહ્યુ.

ખૂનીનાં પગલાં તેથીજ થોડાં ઘણાં ભુંસાઇ ગયા છે. પણ ચિન્તા નહી, ૪૮ કલાકમાં હું ખુન કરનાર કોણ છે તે કહી આપીશ. "

"ખુની આશા છે એમાં તો શક જ નથી "

" નહીં. તે આઇ લ્હન્ [?]બિન ગુન્હેગાર છે ! "

ડીટેક્ટીવનુ આ કહેવું સાંભળીને પોલિસ–અધિકારી તેમજ બંને ચોંકયા.

" શું તમે પોલિસ લોકો નિર્દોષને ગુન્હેગાર ઠરાવી એમાડીને જ નામના મેળવો છો કે ? " ડીટેક્ટીવે પુછયું

" પણ પુરાવાઓ તો તપાસો ! " સહેજ ચિડાઇને પોલિસ અધિકારી બોલ્યો.

" તપાસ્યા. અને તે પછી જ હું એમ કહું છું. "

" પેલી ચિઠ્ઠી ? "

' એ આશાએ પોતેજ લખી છે એનો શો પુરાવો છે ! અને આ બાબત માટેજ તેણે લખી છે, એમ શા ઉપરથી તમે કહી શકો છો ! બીજી કોઇ બાબત સંબંધી તે કેમ લખાઇ નહોય ! '

' વારુ, ' પોલિસ–અધિકારીએ વધુ દલીલ કરવા માટે, ' એ નાસી ગઇ એ તો પાકો પુરાવો ખરોને ? '

' એ તો એક સામાન્ય દલીલ છે. ડીટેક્ટીવે કહ્યું. ' કોઇ ખૂન થાય ત્યારે નાસી જનાર પર સૌ કોઇ પહેલો શક લાવે પણ મિત્ર ! જેના તરફ કોઇનું ધ્યાન ન હોય તેના ઉપર શા માટે શક ન લાવવો. કિશોર ! તને યાદ છે આપણો છેલ્લો 'કેસ' જેમાં આપણે તપાસ કરી આવ્યા ! " ડીટેક્ટીવે પોતાના સાથીદારને પૂછયું.

" હાજી જે સ્ત્રીએ પોતાની કીંમતી બંગડીઓ ચોરવાનો શક પોતાના નોકર ઉપર આણ્યો હતો, તેનોજ પુત્ર તે ચોરી જનાર હતો, એમ આપે સાબીત કરી આપ્યું. " કિશોર કહ્યું.

" આમ પણ બને છે, મારા મિત્ર ! " ડીટેક્ટીવે પોલિસ–અધિકારીને કહ્યું; આથી જેના પર કોઇનો શક નથી જતો તેને આ દાખલામાં ખૂની કહું છું. "

" એ કોણ છે ? "

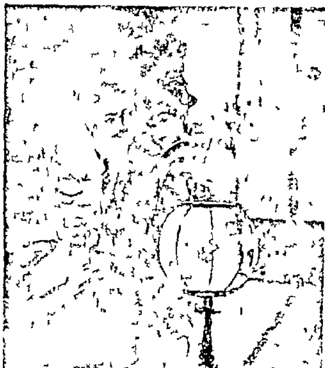
" હજી પૂરતી તપાસની જરૂર છે પણ તમારી જીજ્ઞાસા શાન્ત કરવા હું કહીશ કે ખૂની કોઇ ઓરત નથી. "

' શું !! ખૂની કોઇ ઓરત નથી ?"

" એસા. હું સમજ્યું." ડીટેક્ટીવે શાન્ત સ્વરે જવાબ દીધો

જાપાનની એક પ્રેમકથા

સેયોનારા

લેખક રા. પીયૂષ

સપ્ટેમ્બરનો છેલ્લો દિવસ હતો. મેપલના વૃક્ષો લાલ અને સોનેરી થતાં જતા હતા. આકાશમાં ઝીણું ભૂરીયાં રંગનું ધુમ્મસ છવાઈ રહ્યું હતું અને આખુયે જાપાન પોતાના અત્યંત વ્હાલા રમ્ય દર્શન માટે જંગલોમાં અને બગીચાઓમાં ઉભરાયું હતું. મોહન હિંદી મિત્રમંડળના મકાનમાંથી બહાર આવ્યો અને એક પળ માટે પોતાની નીચેનાં ઝાડપાનો જોઈ રહ્યો. પાનખરના આ સૌંદર્યનું તેને અર્ધું પૂર્ણ જ ભાન હતું.

પોતાની 'બેઇબ બેગ' રીક્ષામાં મૂકવા તેણે નોકરને જણાવ્યું અને ધીમે પગલે, તે પોતાની નાજુક ગાડીમાં બેઠો. નવતર જાપાનના અર્વાચીન મહોલ્લાઓમાં ફરતો તે તદ્દન દેશી દુકાનોવાળી નાની ગલીઓમાં આવ્યો. છેવટે, તે એક પ્રવેશ દ્વારે અટક્યો અને દરવાજાના નાજુક છપ્પર આગળ ઉતરી પડ્યો. તેના આગમનની રાહ જ જોવાતી હતી. કારણ કે તે ઉતર્યો કે તરત જ સોખંડના મીણગરાવાળું મોટું બારણું ખુલ્યું અને તેણે

બાગમાં પ્રવેશ કર્યો. શહેરી જીવનનો ગણગણાટ એ બાગની દીવાલોને ભેદી શકે એમ ન હતું. મોહન વર્ષોથી જાપાનમાં વસતો હતો.

એના મકાનની દિવાલો શહેરના ઘોંઘાટો કરતા મોહન માટે જ વધારે બંધ હતી. બહાર પગરખાંનો જાપાનના તારો અને વર્તમાનપત્રો વેચનારાઓનો ગણગણાટ હતો. અંદર તેને માટે અદ્દષ્ટ ભૂમિ જેમ શાંતિ અને સ્વપ્નાનો વાસ હતો.

સુંદર ચકચકીત પથ્થરોથી સાદેલી જમીન ઉપર જાણે નાનાં મરજા સરોવરમા તે ચાલી રહ્યો. પોલીશ કરેલા લાકડાવાળા વરન્ડા આગળ પોતાના જોડા કાઢી બારણા આગળ પડેલાં સ્લીપર પહેરવા તે થોભ્યો. પછી તે પડદો ઉપાડી ઓરડામા પ્રવેશ્યો. આખોયે ઓરડો જાપાની પદ્ધતિસરનો હતો. માત્ર એક લાંબી ખુરસી અને નાનું સરખું ટેબલ બાજુએ પડયું હતુ. તેના ઉપર કામળીયા હતા, નરમ ગાલીચા ઉપર તેનાં પગલાંનો જરા સરખો પણ અવાજ થતો ન હોતો. કોઈનો આવકાર ઇચ્છતો હોય તેમ તેણે ઓરડાની આસપાસ નજર ફેરવી.

એક બાજુએ કોટો નામનું વાજીત્ર પડયું હતું. બીજી બાજુએ બત્તી પેટાવવાની દિવાસી પડી હતી. અને તેની પાસે ચ્હાની સામગ્રી હતી. દીવાનખાનામા, સહેજ ઉંચાણવાળા ભાગ ઉપર પાનખરનાં પાંદડાની એક ડાળખી સાથે 'પુષ્પદાન' પડયું હતુ. આવી સાદી વસ્તુને સૌંદર્યની ખરેખરી વસ્તુ એકલા જાપાનીઓ જ બનાવી શકે. એની રચના ઘણી જ સુંદર હતી. તેની ઉપર, સમય રૂપી નદીના પ્રવાહ તરફ ધીમે ધીમે ઓસરતા જતા અને સુખી સંપત્તિના ઉપવનનું ચિત્ર ચીતરેલુ હતું. દૂર ખુણામાં, એક સુશોભિત મંદિર હતું. ઉચ્ચવર્ગના જાપાનીઓના ઘરે ઘરમાં આ મંદિર હશે જ.

મોહને નાનકડા ટેબલ ઉપર 'મેઇલ બેગ' મૂકી. અને લાંબી ખુરસીમા પડતાં પડતાં બાગમાં જોઇ શકાય તે માટે તેણે પડદો. એક બાજુએ ખસેડી લીધો. થોડી વાર સુધી કાંઇક વાંચી તેણે બૂમ મારી:

'યૂકી, ઓ યૂકી'

બાજુનો પડદો ખુલ્યો અને ૧૮ વર્ષની એક જાપાની છોકરી અંદર આવી. તેના હાથમા થોડાંક ફૂલો હતાં.

પ્રવેશદ્વારની અંદર થોભી તેણે કહ્યું

"દાના સાન,* તમે આવ્યા? હું અહીં ન હતી તે માટે દીલગીર છું."

એક પગ તે અટકી અને તે વાચતો હતો. તેના તરફ જોઇ રહી. પછી તે પુષ્પદાન તરફ ગઇ અને પુષ્પ રચના કરવા માંડી. મોહન પોતાના પત્રોમા ગુંથાઇ રહ્યો હતો. પછીથી કાંઇક આશ્ચર્ય પામી તેણે કહ્યું.

"તને શું લાગે છે, યૂકી ! મારા ભાગીદાર વેપાર માટે મને પાછો હિન્દ મોકલવા જણાવે છે"

પુષ્પો હાથમા જ રાખી યૂકી ફરી અને ચમકીને આશ્ચર્ય ચકિત થઇને જોઇ રહી.

"અરે રે-અહીંથી દૂર, નહિ ? તમે દેશીઓથી દૂર નહિ જાવને ?"

મોહને અટ્ટહાસ્ય કર્યું.

---

* જાપાનીઓ એક બીજાને મળતા 'દાના સાન' કહે છે, આનો એવો અર્થ થાય છે કે, હું તમારી સનામતી ઇચ્છું છું.

"ઠીક, તુ મને અહીંથી ચાલી જવાનું નથી કહેતી ?"

યૂકી શંકા ભરી રીતે બોલી "દુર નહિને ?

"નહિ," મોહને કહ્યું "એ તો પાછાં લંડન જવાનું. લંડન, યૂકી, લંડન."

યૂકીએ પુષ્પદાનમાંથી ફૂલો પાછા કાઢયાં અને મનેતેમ ગોઠવ્યા તેના મૌનથી મોહનને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું. તે તેના તરફ જોઇ રહ્યો અને પછી તેણે કહ્યું "અહીં આવ, યૂકી."

એક ફૂલ તોડી નાંખી, યૂકી તેની પાસે આવી મોહને તેને કોચ તરફ પોતાની પાસે ખેંચી. ત્યાં તે બેઠી અને વાત કરતા કરતા મોહનના મુખ અને વાળને સ્પર્શી રહી હતી

મોહને શાન્તિથી કહ્યું: "જ્યારે હુ જઇશ, ત્યારે, અલબત્ત તુ પણ મારી સાથેજ આવીસ." યૂકીના હાથમાંથી તેણે ફૂલ લઇ લીધું, અને તેના પોશાક ઉપર તે લગાવ્યું. આ બધું યૂકીને ગમતું હોય એમ ન લાગ્યું. તે શોકપૂર્ણ સ્વરે બોલી. "દાના સાન, હું તમારી સાથે ન આવી શકું."

પરંતુ મોહને કહ્યું: "તું એમ ધારે છે કે હું તારા વિના જઇશ ?"

યૂકીએ પોતાનો હાથ તેના મુખ ઉપર મુકયો અને પોતાના તરફ તેનું મુખ ફેરવ્યું." દાના સાન, તમે ટોકીયો કયારે છોડશો એ સમયનો હુ ઘણા સમયથી વિચાર કરી રહી છું. હું તમારી સાથે કદિયે ન આવી શકું. મારાં સગાં મને દૂર દેશમા કદિએ ન જવા દીએ"

"પણ તું તો મારી છે. તુ મારી સાથે જ આવશે તારાં સગાંની કોને દરકાર છે ?

જરા ગભરાઇ હોય તેમ યૂકીએ પોતાનો હાથ તેના મોઢા ઉપર મૂકયો. "હશે. હશે...દાના સાન, તમે સમજ્યા નહિ એક જાપાની સ્રીએ પોતાનાં કુટુમ્બના વડાની આજ્ઞાને માન આપવુંજ જોઇએ આપવું જ જોઇએ. એ અમારો રીવાજ નથી, એ અમારો ધર્મ છે."

"તારા ધર્મે અને તારા કુટુમ્બે તારે માટે બહુ કર્યું છે !" મોહને ક્રોધીત થઇ કહ્યું.

'શ ..શ તમે સમજ્યા નહિ. હું જ્યારે બાળક હતી, જ્યારે મારા પૂજ્ય પિતા અવસાન પામ્યા, ત્યારે મારા કુટુંબનું નામ જાળવનારા સર્વ માટે સુર્ય સ્વર્ગમાંથી બહાર ચાલી ગયો, કારણ કે એક મહાન રાજકુમારનું અવસાન એટલે એક મોટા વૃક્ષનું પડવું. અરે, દાના સાન તેની શાખાઓમાં ઘણાં નાનાં નાનાં પંખીઓ આશ્રય લેતાં. તેઓ માટે હવે કોઇ આશ્રય રહ્યો નથી. માત્ર કડકડતી ઠંડી અને વાવટોળ જે તેઓને મારી નાખે એટલુંજ રહ્યું છે. અને તેમને આપવામાં આવતો ખોરાક એ દાનમા અપાયલો કડવો ખોરાક જ છે. તેઓની છાયામાં દારિદ્રયનો દેવ ત્રાસે ને પાસે આવતો જાય છે..."

મોહને તેને પોતાની પાસે ખેંચી "પણ વહાલી તુ તો વાવટોળામાંથી બહાર છે, કોઇ પણ રીતે."

'હા; બે વર્ષ થયાં હું તમારા આશ્રયે છું અને આ યૂકીને સોનેરી તડકો મળે છે."

મોહન થોડી વાર શાન્ત રહ્યો પછી તેણે કહ્યું. "હું એમ વિચારી રહ્યો છું યૂકી કે મારે તારા વિના બીજું કાંઇજ ન જોઇએ. તુંજ મારી વ્હાલામા વ્હાલી મીઠી અને વફાદાર સ્રી છે. તુ તો હમેશા મારી સાથેજ જોઇએ આપણે દરિયાપાર જઇશું. યૂકી અને તેનો પતિ ત્યા સંપૂર્ણ સુખથી રહેશે"

યુકી પાછી હઠી અને તેની તરફ જોઈ રહી. "પણ મારા સગાઓ નહિ આવવા દીએ, દાના સાન."

"પણ તું તો તે લોકો માટે મને નહિ તરછોડેને ?" મોહને જરા તોછડાઈથી કહ્યું.

"મારા પ્રભુ !" યુકીએ મારા શબ્દ પર ભાર મુક્યો.

મોરીસે ચીઢાઈને કહ્યું: "તું શું એમ કહેવા માંગે છે કે તું મને ચાહતી નથી ?"

યુકી તેના તરફ ઠપકા ભરી આંખે જોઈ રહી "મારા વ્હાલા, હું તારી સાથે જીંદગીભર રહેવા ઇચ્છું છું. હું તને ચાહું છું પણ—" ઉભી થઈ, હસીને—"આજે મને દિલગીર ન બનાવતા માટે તમને પેલી કચેરીમાં મોકલવાના છે જ્યારે અને જ્યારે તમે પાછા આવશો ને ત્યારે તમારૂ ભાવતું ભોજન લેવાનું છે કારણ કે:—તેનો ચહેરો પોતાના હાથમા લઈ તે તરફ સખ્તાઈથી જોઈ રહી— આજની રાત્રિ આપણે ઉત્સવ ઉજવવાના છીએ તમે તો એ માટે એક શબ્દ પણ કહ્યો નથી, તમે કદાચ ભૂલી ગયા હશો !

મોહન જરા ગુંચવાયો હોય એમ લાગ્યું

"નહિ; આજે કોઈ ખાસ દિવસ છે. ?" એક પળવાર તે વિચારી રહ્યો. "તારો જન્મદીન પણ નથી. તેણે જાન્યુઆરીમા. મારો પણ નથી કારણ કે તે દીને તો આપણે ટોકીઓ ગયા હતા તો શું છે, યુકી ! આજે વળી આપણે તે કંઈ બાટલી અને નાના સરખા ભોજનથી કોઈ નવા દેવની આરાધના તો કરવાની નથી ને ! ॥.

યુકીએ માથું ધુણાવ્યું; "અરે ! કેવા માણસ છો, તે એ પણ ભૂલી જાઓ છો કે આજથી બે વર્ષ પહેલાં આજ દિવસે તમે મને આ નાનકડાં ઘરમાં લઈ આવ્યા હતા. તે ઉઠયો અને બારણા તરફ જવા લાગ્યો. યુકી તેની પાછળ ગઈ—"તમને તમારૂં ભાવતું ભોજન મળશે એમ મને લાગે છે માટે ઉતાવળા જઈ જલદી પાછા આવો. તમારા ભાગ્યાને જણાવશો કે તમે અહીંથી બહાર ક્યાંય નહિ જઈ શકે યુકી ના પાડે છે.

મોહન વરંડામા ગયો અને એક હાથે પડદો બાજુએ ખસેડયો જોડા પહેરી લીધા અને યુકીને ચુંબન કરી દરવાજા તરફ ચાલ્યો ગયો. યુકી વાંકી વળીને દરવાજા તરફ જોઈ રહી અને જ્યારે તેણે પોતાનો હાથ હલાવ્યો ત્યારે યુકી જાપાની પદ્ધતિ પ્રમાણે તાળીઓ પાડી રહી અને પોતાનું માથું નીચે જમીનને અડાડી બોલી: સેયેનારા, દાના સાન સેયેનારા."

દરવાજો બંધ થયો ત્યાં સુધી તે જોઈ રહી. ત્યારપછી ઉઠી ઘરમાં અસ્ત વ્યસ્ત થયેલી વસ્તુઓ ગોઠવવા લાગી. લગભગ અંધારૂં થઈ ગયું હતું. જૂના જાપાની પોશાકમાં સજ્જ થયેલો એક પુરૂષ દરવાજામા પ્રવેશ્યો. વરન્ડામાં આવી, તેણે પોતાનો ઝભ્ભો ઉતાર્યો અને પછી બારણામાં પ્રવેશ્યો. યુકીએ એ કાંઈ જાણ્યું નહિ ઓરડામા તે સર્વત્ર જોઈ રહ્યો. પછી તેણે યુકીને જોઈ, એટલે તેની પાસે તે ગયો અને તેના તરફ જઈ ઉભો. યુકી પહેલાં તેના પ્રત્યે આશ્ચર્યથી અને પછી ભયથી જોઈ રહી. લાંબા વખત સુધી તે શાન્ત રહ્યો. પછી બોલ્યો.

"તારા કાકા સાથે બોલતી પણ નહિ, આ તારા ઘરમાં મને આવકાર આપવા જેટલી દરકાર

પણ શું નહિ રાખે !' તિરસ્કાર ભરેલી નજરે તે યૂકી તરફ જોઈ રહ્યો

યૂકીએ તેને સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કર્યા. પછી ઉઠીને તે દિવાસી તરફ ગઈ અને બત્તી પેટાવી કેટલીમાંથી ચ્હાદાનીમાં પાણી નાખ્યું અને એક નાજુક ટ્રેમાં એક પ્યાલો રકાબી અને ચ્હાદાન લઈ આવી કપમાં ચ્હા કાઢી બે હાથે તે પુરુષને આપી અને પછી જમીનને માથું નમાવી તેણે પૂછ્યું " પૂજ્ય કાકાશ્રીની તબીયત તો સારી છે ને ? "

તેણે પ્યાલો નીચે મૂકી દીધો અને પછી આખા ઓરડાનું બારીક અવલોકન કરી લીધું ખૂણામાંના મંદિર તરફ તેની નજર ખાસ કરીને થભી રહી પછી તેણે કહ્યું

'હાં, ત્યારે શું તે તિરસ્કારવા યોગ્ય વિદેશી પાસે અહિં રહે છે તેણે તને તારાં સગાંઓને ભૂલાવી દીધા. અને તેને અહીં ગમે છે !"

યુકીએ કાંઈ જવાબ નહિ આપ્યો તે માત્ર નીચે નમી રહી.

'એ વિદેશી તારા પ્રત્યે માયા બતાવે છે ને !'

યુકી હસી અને ધીમેથી સ્વગત બોલી " મારા દાનાઇસાન, માયાળુ !" પછી કાકાને જવાબની રાહ જોતા જાણી તે શાન્તિથી બોલી. 'ઘણોજ માયાળુ કાકાશ્રી."

" અને આજ રાત્રે હું અહીં કેમ આવ્યો એથી તને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું હશે !'

યુકીએ ચ્હાની વસ્તુઓ લઈને પાછળ મૂકી દીધી. પછી તેણે કહ્યું 'મારી ઝુંપડી આપનાં પગલાંથી પાવન થઈ "

"હા પાવન થઇ." કાકા ઘુરક્યા " પણ હજી તને આશ્ચર્ય ઉપજે છે હું આજ રાત્રે અહીં કેમ આવ્યો છું તે હું તને કહીશ એક સમયે જાપાનમાં એક કુટુંબ હતું સુખી, માનવંત અને પોતાના ખિતાબ માટે ગૌરવ ધારતું અને એ બધાય કરતા તો પોતાના પ્રભુ માટે સૌથી વધારે ગૌરવ ધારતું તે ખાનદાન હતો અને ઘણા ખરા વૃદ્ધ જાપાનીઓના જેમ વિદેશીઓ ઘુસી જાય તે સમયે તેમને સખ્ત તિરસ્કાર હતો અહીં આ બંદરની મુસાફરી કરતા એક દિવસ એ તિરસ્કાર જાતિનો એક વિદેશી તેમને મળ્યો તેના દેશનું અને તેના દેવોનું તેઓ હલકું બોલ્યા એક તમાચાથી તેનો તરતજ જવાબ મળ્યો. અને તે આપણો પ્રભુ-(કુટુંબનો વડો) તેના બાપદાદાઓ પાસે ગયો વિદેશીના દુષ્ટ દેવોએ પહાર કરનાર માણસને રક્ષણ આપ્યું તેનું નામ જણાયું જ નહિ તેણે પોતાના આત્મરક્ષણ માટે આ બાયલું કૃત્ય કર્યું હતું એમ કહેવાય છે. પણ અમે તો તેને ખૂન જ કહીએ છીએ અને '

યુકી જરા આગળ વધી ' તમે મારા પૂજ્ય પિતાની વાત કરી રહ્યા છો ખરું ને !'

"હા, હું તારા પિતાનીજ વાત કરી રહ્યો છું, તેના મરણ પછી દેવોએ આપણા ઘર પ્રત્યે રહેમ નજર નાખી નથી આપણે આપણો દરજ્જો ગુમાવ્યો પણ આખરે આપણી પ્રાર્થનાઓનો કાંઇ જવાબ મળ્યો છે ખરો આપણા ઘરનો દુશ્મન ત્યારે આપણા હાથમાં-તારા હાથમાં-સોંપ્યો છે "

યૂકી ગુસ્સવાઈ ગઈ હોય એમ લાગ્યું 'મારા હાથમાં ? તમે શું કહેવા માંગો છો, કાકા !'

" યુકી, અમે આજેજ જાણ્યું-તારા પિતાનું

ખૂન કરનાર માણસનું નામ આજેજ જાણ્યું."

યૂકી આતુરતાથી સાંભળી રહી," આખરે તમે જાણ્યું ખરૂ, ત્યારે!"

આટલાં વર્ષોની ધીરજ ધારતાં, આખરે આપણા હાથમા વૈર લેવાનુ આવ્યું છે. યુકી એ વિદેશી, તારો પતિ તારા પિતાનો ખૂની છે."

યુકી ગભરાઇને પાછી હઠી ગઇ, "મોહન થારો હાનો સાન!"

"હા તારો, હાના સાન!"

યુકી તેના તરફ આતુરતાથી જોઇ રહી. "પણ કાકાશ્રી તેમણે એવું કદિ ન કર્યું હોય! તે ઘણાજ માયાળુ છો ભલા છે જીંદગીમાં તેઓ કોઇને ઇજા કરે નહિ."

યુકીની આંખો તરફ તાકીને જોઇ રહી તે પુરુષ આગળ નમ્યો. 'શું આ વિદેશીએ તારા પિતાને પણ ભુલાવી દીધો? તું તારી પ્રતિજ્ઞા-પ્રતિજ્ઞા પણ ભૂલી ગઇ! તું તેનું મૃત્યુ પણ ભૂલી ગઇ! તેણે મંદિર તરફ આગળી ચીંધી પેલી તકતીઓ તરફ જો પણ બારણા તો બંધ છે. આપણા ઘરમા, આપણાં કુટુંબમાં તકતીઓ તો મંદિર છે, મંદિરના બારણાં કદી ઉઘડતા નથી. તેના આત્માને તેના માર્ગમા મદદ આપનારૂં કોઇ નથી. સવારનું પૂજન પણ તેમને ભાગે નથી જતું. તેને તો પોતાને માર્ગે એકલાનેજ ભ્રમણ કરવું પડે છે. કારણ કે આપણને તેના કુટુંબે મેં અને તે તેમના ખૂનનો બદલો લીધો નથી."

યુકી વચ્ચે બોલવા જતી હતી. ત્યા તેણે કહ્યુ: 'નહિ; વચ્ચે ન બોલ તેમનું ખૂન થયુ છે.'

અને જ્યાંસુધી તેમને એ માર્ગે મોકલનાર તેમની મુસાફરીમાં ગાય ન આપે ત્યા સુધી તેમને શાન્તિ મળીજ ન શકે, અને તું તેની પુત્રી દેવોના તપને લીધે, એક ગરીબમાં ગરીબ ખેડુત પોતાનાં મૃતસ્નેહીને આવે તેટલી અંજલિ આપવા, મંદિર ઉઘાડવાની હિંમત પણ કરી શકતી નથી. પરંતુ આજે હું તને આખાં કુટુંબ તરફથી છેલ્લો શબ્દ કહેવા આવ્યો છું આપણા નામે લાગેલું કલંક ધોવાય, તેવું કાર્ય કરવાનું માન. તને-એક છોકરીને-જેનો વારસો બીજા કોઇ પણ પુરુષને ઈર્ષ્યા ઉપજાવે એવો છે તે-આપવા માગુ છું'

"હું સમજતી નથી. કાકા, તમે શું કહેવા માગો........"

"યૂકી સાના તેણે તારા પિતાને-કુટુંબના વડાને મારી નાખ્યો. તેણે આજરાત્રે મરવુજ જોઇએ."

યુકી ઉઠી અને તેમની પાસે ગઇ. તેમના ઉપર બે હાથો પસવારી દયામણી નજરે તે જોઇ રહી

"કાકા, કાકા, તમે એમ તો કહેવા નથી માંગતા ને કે તેણે મરવું જોઇએ-મોહને મરવું-"

"હા, અને તારે! તેણે જે માણસને મારી નાખ્યો તેના એક પૂરા સંતાને-એ પવિત્ર પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવી જોઇએ અને તેના પૂજ્ય આત્માને શાન્તિ અર્પવી જોઇએ."

યુકી તદ્દન ગભરાઇ ગઇ હતી. તે ઉતાવળે બોલી "હું કંઇ સમજતી નથી."

કાકાએ અત્યંત કઠોર સ્વરે કહ્યું:

"અમારા વડાને તારા કરતાં છોકરો અવતર્યો હોત તો સારૂ થાત. કે તેનાં હાથ અચકાતે નહિ. પરંતુ તું એકલીજ બાકી બચી બીજો માર્ગ લઇ શકે છે જો કે એ બહુ માનભર્યો નથીજ. આ રહ્યા એ માર્ગ." અને તેણે .કીમોનાની બાંયમાંથી

એક નાની શીશી કાઢી. "આમાંથી સહેજ અને પછી ઘોર નિદ્રા તત્કાળજ."

યુકીએ આશ્ચર્ય કરતા તેના તરફ હાથ લાંબો કર્યો.

"કાકા મારાથી કેમ થઇ શકે ! અમે ઘણાજ સુખી છીએ. તેણે મારા તરફ કદિ ખરાબી નજર પણ નથી કરી. મને એક પળ પણ દુ:ખી નથી કરી. હું તેને ચાહું છું. કાકા એક જાપાની સ્ત્રી પોતાના પતિને ચાહે છે તે રીતે નહિ; પરંતુ દેશાવરની એક વિદેશી સ્ત્રી પોતે પસંદ કરેલા પુરૂષને ચાહે છે એ રીતે. બે વર્ષ થયા અમે આ નાનકડાં ઘરમાં રહ્યા છીએ. બે વર્ષ થયા તે મારા શ્વાસ બરાબર છે. સવારમાં ઉઠ્યાથી સાથે મને પહેલો વિચાર મોહનનનો આવે છે રાત્રે સુતી વખતે પણ તે મારો છે, હું તેને ચાહું છું એજ વિચાર હોય છે. કેટલીક વખતે હું જાગીને તેના તરફ નીહાળું છું. અને મને આશ્ચર્ય ઉપજે છે કે આવો મોટો માણસ મારા જેવી એક જાપાની છોકરીની કેમ સંભાળ રાખે છે. અને હવે તમે મને એવી ખૂન કરવા કહો છો ' યુકી તેના કાકા તરફ જોઈ રહી. " હું એમ નહિ કરી શકું પણ કદીએ પણ નહિ તે મારો પ્રેમી છે; મારો પતિ છે; તમારાથી પણ હું તેને સંરક્ષીશ.'

તે કાંપ્યો; અને તેના તરફ કરડાકી ભરી હાથથી તરછોડી કાઢી.

'છોકરી, અમે કહીએ તેમ તારે કરવું પડશે. તું જાપાની છે. અને તું જાણે છે કે જીવ સારે પણ તારે આજ્ઞાધીન રહેવું જ જોઇએ. મને જવાબ જોઈએ નથી. એ ઘરીજ અને આજે રાત્રેજ અને તેમ તારા હાથેથી.'

યુકી નીચું જોઈ રહી થોડીવાર તે બેભાન પણે આમ તેમ ચાલી રહી. પછી, તેને કોઈ આશા ભર્યો વિચાર આવ્યો એટલે તેણે આતુરતાથી ઉપર જોયુ. " પણ 'કદાચ ન પણ હોય—'

" જો સાંભળ: એ તેજ હતો અમે જાણીએ છીએ પણ તું—માનતી હોયતો—આજે રાત્રે તેને પૂછી ખાત્રી કર. જો તે ન હોય તો તું છૂટી છે જો તે તેજ હોય તો શું કરવું તે તું જાણે છે. અને હવે આજ રાત્રે જ પતું જોઇએ એ યાદ રાખજે.

યુકી તેની આંખ તરફ જોઇ રહી પછી ધીમેથી બોલી

" હા, જો હું કબૂલ કરી, ને એ તેજ હશે તો એમ જરૂર થશે. પરંતુ જો ઇશ્વર તેનો રક્ષક કરશે તો તે સાથે મારો પણ કરશે"

કાકાએ તેને હાથ વડે હડસેલી.

" નહિ જો હું કહું તે મુજબ, તારું કામ હજી પૂરું થયું નથી. તારે જીવવું જ જોઇશે. એક મા ર્ગમાં તારો આત્મા તેના આત્મા સાથે મુસાફરી કરે એવા હલકાનું સુખ કહેવાય. તેણે તો પ્રેમની દોરવણી વિના એકલા જ જવાનું છે. તારે તો આજ રાત્રે મારી સાથે તારે ઘેર, જ્યાં કુટુંબીજનો રાહ જોઇ રહ્યા છે ત્યાં, આવવાનું છે. તને જો તેની સાથે પ્રેતભૂમિમાં સફર કરવા ઇચ્છે તો અમારું વેર પૂરું જ પૂરું થાય, મારી પાસે આવ મારા તરફ જો—કે વીતેલા દી હાંસ આગળ તારી રાહ જોઇશ.

તેણે પોતાના હાથમાં યુકીનું મુખ લીધું અને તેની આંખોમાં સ્થિરતાથી જોઇ રહ્યો. " મને જવાબ જોઇતો નથી, તું જરૂર આજ્ઞાને

આધીન થશે. તું જાપાની નથી ? તારું કામ પૂરું થાય પછી તું મારી પાસે આવશે એવી મને આશા છે. પ્રભુ તારું કામ પાર પાડે. સેયોનારા !

તે ઝભ્ભો ચઢાવીને ચાલી ગયો. યુકી તેના તરફ જોઇ રહી. અને પૂર્વની સ્ત્રીના જેમ છાતી ફુટતી ફુટતી હાથવતે મોઢું ઢાંકી નીચે પડી રહી.

ઓરડામા તદ્દન શાન્તિ હતી. દૂરથી એક સ્ત્રીનો સીતાર પર ગાવાનો અવાજ આવતો હતો તે સિવાય બીજો કોઇ અવાજ થતો ન હતો. એ અવાજ એક અંધ સ્ત્રીનો હતો.

રુદનનો અવાજ બંધ થયો હતો. અને એ નાના ઓરડામા માત્ર ધીમા ડુસકાંનોજ અવાજ આવતો હતો. મોરીસે દરવાજો ઉઘાડ્યો અને સુસવાટા વગાડતો તે અંદર આવ્યો. યુકીને નીચે પડેલી જોઇ તેને આશ્ચર્ય થયુ. તેની પાસે જઇ તેણે યુકીને ઉપાડી લીધી

" મારી મીઠુડી, શું છે ? શુ થયું છે ? તે કોચ ઉપર બેઠો અને યુકીને પોતાની સામે બેસાડી " કહે, વ્હાલી કહે ?"

મોહન બત્તી તરફ ગયો અને પેટાવી. પછી પાછો આવ્યો અને યુકીને એક નાનકડી ભેટ બતાવી યુકીએ તે લીધો અને અત્યંત દુઃખ પામી તે તરફ જોઇ રહી. પછી તે માઢા સાથે ડાબી અને છેવટે પોતાનું માથું તેના ખભા ઉપર મૂકી હૃદયભંગ થયું હોય એ રીતે ડુસકાં લઈ રડવા લાગી. મોહન આશ્ચર્ય ચકીત થયો શુ કરવું તેની કાંઇ સુઝ પડતી નહતી.

તે મોઢું સંતાડીને પડી રહી. તે મોઢા ઉપર અને વાળ ઉપર હાથ ફેરવી રહ્યો. છેવટે તેણે કહ્યું.

" મોહન, આપણને અહીં બે વર્ષ થયાં. મને કહો, મેં તમને સુખી કર્યા છે ?"

મોહન ખડખડાટ હસી પડ્યો,

" સુખી, યુકી, સુખી ? વહાલા છોકરા, પ્રેમ એટલે સુખ અને સુખ એટલે પ્રેમ એ વિચાર મેં લાંબા સમયથી બાજુએ મુકી દીધો હતો. હવે તે મને શીખવ્યું છે કે એક વિના બીજાનું અસ્તિત્વ નથી. હુ તને ચાહુ છુ, હું તારી સાથે રહું છું. તુ મારી છે બસ, એટલામા બધુએ કહેવાઇ જાય છે. જ્યારે તુ મારા જીવનમા, મારાં હૃદયમાં પ્રવેશી ત્યારે હુ ચાલીયો અને કોધી હતો. જીંદગી એટલે કામ અને ફરજ અદા કરવી એટલુ હુ સમજતો તે બાદ જરા આરામ અને એક સીગાર એટલામા બધુ સમાઇ જતુ. પણ હવે, હુ મારું કામ તો તેટલીજ હોંસથી કરુ છું, પરતુ તેનાથી કાંઇક વધારે છે. ઓફિસનું બારણું બંધ કરું છું. ત્યારે મને ભાન હોય છે કે હું જે સ્થળે જાવું છુ ત્યાં બીજુ કોઇ પ્રવેશી શકતું નથી. હું જે સ્ત્રીને ચાહું છુ અને તે મને ચાહે છે તેની સાથે હું એકાન્ત ગાળી શકું છુ. સમાજ કે બાહ્યાં કોઇનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. આપણે એકલાં. હું અને તું અને તેનુ " મુખ ફેરવીને " તું મારાથી સુખી છે ને યુકી ? તું મને ચાહે છે ? "

" મોહન, અમે જાપાની સ્ત્રીઓ પ્રેમની રમત કરતાં નથી. અમારે માટે તો એ વિષય ગાનારીઓ માટે હોય છે. પ્રેમ વિના અમે લગ્ન કરીએ; પ્રેમ વિના અમે જીવીએ, અને અપવાદ વિના અમારે માન તો એ બધું પુસ્તકજ રૂપ છે. તમારી જાતિની કોઇ સ્ત્રી તમારા જેવા પુરુષોને ચાહે તેમ હું તમને ચાહું છું કે નહિ, તેની મને ખબર નથી. દિવસના મને

તમારાજ વિચાર આવે છે. રાત્રે મને તમારાં સ્વપ્નાં આવે છે એટલું જ કહું તો બસ છે કે હું માત્ર તમારે માટે જીવું છું અને તમે જ્યારે મને તમારી બાથમાં ભીડી રહો છો કે મારી પુષ્પી, મારી વ્હાલી ત્યારે મને એમ લાગે છે કે મારું હૃદય અત્યંત સુખથી ફાટી જશે. એ પ્રેમ છે કે કેમ તેની મને ખબર નથી જો તેમ હોય તો હું તમને ચાહું છું. મારા વ્હાલા મોહન, હું તમને ચાહું છું"

પુષ્પી શાંત થઈ રહી અને તે પુષ્પીના વાળ સાથે રમી રહ્યો. થોડીવાર મૌન રાજ્ય રહ્યું.

"હવે પેલું મોહન!"

પુષ્પીએ તેને પોતાની તરફ ખેંચ્યો અને તે ભર્યો.

"જરા થોભો, વ્હાલા, આપણે થોડીક વાતો કરીએ. મને કહો તમે પહેલવહેલાં રોડીઝ ક્યારે આવ્યા?"

"બાર વર્ષ પહેલાં જ્યારે પુષ્પી એક નાની છોકરી હતી."

"બાર વર્ષ પહેલાં તે અમારા કુટુંબ અને કોઇ પરદેશીઓ વચ્ચે કાંઇ ઝઘડો હતો તમને અને મિત્રોને પણ ઝઘડો હતો."

મોહન તેના તરફ શાંતીથી જોઈ રહ્યો. અને તેની આંખો કાળી પડી.

"તેં એ ક્યાંથી સાંભળ્યું?"

પુષ્પીએ બેદરકારીથી કહ્યું "અરે, અરે ભગવ-રમાં વાત થતી હતી"

મોહન ઉઠ્યો અને દરવાજામાં આમ તેમ ચક્કર ભરી રહ્યો,

"તે શું સાંભળ્યું તે હું કાંઇ નથી જાણતો પણ હું જ તને બધી વાત કહી દઉં. અહીં–જાપા-નમાં પણ મારે ઝઘડો થયો હતો. એક રાત્રે અમારા માંના કેટલાકને એક જાપાની સાથે ઝઘડો થયો. મેં તેને માર્યો અને તે મરી પણ ગયો. આ બધું અંધારામાં બની ગયું. મેં તેને જોયો પણ નહતો."

પુષ્પી, થોડીવાર મૌન રહી બોલી

"તમે મારી નાખ્યો!"

મોહન ઉતાવળે બોલ્યો.

"આત્મરક્ષણ અર્થે પુષ્પી, આત્મરક્ષણ અર્થે. પણ પાછળથી, અરે, એ કેવો સમય હતો? હું એ રાત્રિ કદિયે ભૂલી શકીશ નહીં" તેણે પોતાના મોઢાં ઉપર હાથ ફેરવ્યો અને પછી પાછો કોચ ઉપર પુષ્પી પાસે બેસી ગયો. "હવે તું એ સંબંધ-માં કાંઇ કહીશ નહિ હું તેનો વિચાર માત્ર કરવા માગતો નથી.

પુષ્પી નીચે સરી પડી અને મોરીસના ઘુંટણ ઉપર માથું રાખી બેઠી. પછીજ શાન્તિથી તે બેઠી. પછી પુષ્પીએ પોતાના પોશાકમાં ખોસેલું ફુલ કાઢી નાખ્યું અને તેની પાંખડી પાંખડી નીચે ફેંકી દીધી. પછી, ઘણો સમય મૌન ધારી, તે ઉઠી.

સર્જાતું સાહિત્ય

સંપાદક: સાદીક

'સર્જાતું સાહિત્ય'ને લગતો દરેક પત્ર વહેવાર માત્ર નીચેનાજ સરનામે કરવો.

સંપાદક : સર્જાતું સાહિત્ય
૭૬, ટેમરીન્ડ લેન, કોટ, મુંબાઇ.

સ્ત્રીનું સાહિત્ય

પત્ની સ્વ. [illegible]ના સ્મરણાર્થે
શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભાને
શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈ આણંદજી ચાવડા
તરફથી સવિનય સપ્રેમ ભેટ.

સર્જાતું સાહિત્ય

સાદીકનું નવું પુસ્તક પ્રકાશન

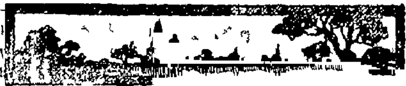
: બીજા પુસ્તકની અનુક્રમણિકા :

મુખપૃષ્ઠ ફોટોગ્રાફર વિલસન સ્ટુડીઓ, ગોઠવનાર : કલાબ્ધિ

ચિત્રકારો : કનુ દેસાઈ, કલાબ્ધિ અને સુદર્શન

સર્જાતું સાહિત્ય ૭૬, ટેમેરીન્ડ લેન કોટ : મુંબાઈ

સર્જાતું સાહિત્યનું ત્રીજું પુસ્તક રવિવાર ૧:૩:૩૧ ના દિને બહાર પડશે

પુસ્તક **સર્જાતું સાહિત્ય** બીજું

સંપાદકનું નિવેદન

હું ધારતો હતો એ કરતાં વધારે, બહુ વધારે, ગુજરાતી વાંચનારી આલમે 'સર્જાતું સાહિત્ય'ને અપનાવી લઈ મારા ઉત્સાહમાં વૃદ્ધિ કરી છે. 'સર્જાતું સાહિત્ય' પ્રગટ કરતાં મને એના બહોળા પ્રચાર વીશેની ફેંક શકા હતી. જનતાને સામાન્ય રીતે શિષ્ટ સાહિત્યમાં રસ નથી પડતો એવી જૂની પુરાણી માન્યતા વાચકોએ આપેલા આવકારથી ઘણે અંશે શિથિલ થાય છે. ગુજરાતી વાંચનારાઓની દિનપ્રતિદિન શિષ્ટ અને સંસ્કારી સાહિત્ય તરફ રુચિ વધતી જાય છે, એમ આ પ્રકાશનના પહેલા પુસ્તકમાં કહેવામાં હું વ્યાજબી હતો એવુ માનવા મને કારણ પણ મળ્યું છે, અને હું માગી લઉં છું કે વાંચકોએ 'સર્જાતું સાહિત્ય'ને અપનાવી લઈને, મારા પ્રયત્ન પ્રત્યે જે સહાનુભૂતિ દેખાડી છે, તે કાયમ રાખશે અને જનતામાં એનો વધુ પ્રચાર થાય એ માટે મને સહકાર આપશે

'સર્જાતું સાહિત્ય'માં પ્રગટ થનારી લેખ સામગ્રી સંબંધે ફરીને એક વાર કહું છુ કે મનને રંજન કરે, આત્માને આનંદ દે, અને હૃદયની ઊંડી ઊંડી વાતો કહે એવું પ્રેરક અને પ્રાણવાન સાહિત્ય આ પ્રકાશનમાં પ્રગટ થશે આ રસિકતા અશ્લિલતામાં ન પરિણમે એટલી સંભાળ અમે આગળ સદા રહેશે

મિત્રોના મળેલા અભિપ્રાયો પરથી હું જાણી શક્યો છુ કે કોઇ પણ સામાહિક પત્ર કરતા ઉંચી અને કોઇ પણ માસિકપત્ર કરતાં ઉતરતી નહીં એવી લેખસામગ્રી 'સર્જાતું સાહિત્ય'માં પ્રગટ થઇ શકી છે, અને આજનુ બીજું પુસ્તક જે વાંચકોના હાથમાં આવે છે તેઓ પણ એવોજ અભિપ્રાય વિશેષ શ્રદ્ધાથી

બાંધી શકશે એવી મારી ખાત્રી છે. હું એવા અભિપ્રાયોને સલામત રાખી શકું એવા મારા પ્રયત્નો રહેશે અને સાથે પ્રાર્થના પણ છે.

વાંચકોના ઉત્તેજનથી મારો ઉત્સાહ વધ્યો છે; લેખકોએ દર્શાવેલી સહાનુભૂતિથી મારી શ્રદ્ધા દઢ થઇ છે એ મારે કબૂલવું જોઇએ. આજના બીજા પુસ્તકમાંની વાનગી અને હવે પછી પ્રગટ થનારાં વિશેષ પુસ્તકોની વાનગી જોઇ વાંચકોને મારી શ્રદ્ધાના વાસ્તવિકપણાની ખાત્રી થશે. આજે લગભગ ચૌદ વર્ષના મારા પત્રકારિત્વ જીવનમાં મેં અનેક પત્રોની સ્થાપના થતી જોઇ છે. હું મારા અનુભવે વાચકોનો આભાર માનતાં કહીશ કે 'સજાતું સાહિત્ય'નું પહેલું પુસ્તક પ્રગટ થતાંજ વાંચકોની એક મોટી સંખ્યાએ પોતાનાં નામો કાયમના ગ્રાહક લીસ્ટમાં નોંધાવ્યાં છે. એટલી મોટી સંખ્યા આટલા ટુંકા સમયમાં ને પ્રથમ પાસે બીજે કશે ગ્રાહક તરીકે નોંધાઇ હોય એવું મારી જાણમાં નથી. અત્યારે આ પુસ્તકની છુટક ...લો-હિંદુસ્થાનમાં લગભગ ૨૫૦ સ્થળો-જેમાં શહેરો, ...મો અને મેસર્સ એ. એચ વ્હીલર કંપનીના જુદા જુદા પ્રાંતમાંના બુકસ્ટોલોનો પણ સમાવેશ થાય છે- બહુજ સારી સંખ્યામાં વેચાયાથી આ બીજા પુસ્તકની વધારે પ્રતો છપાવવી પડી છે. એ ઘટના મને પ્રોત્સાહિત કરે છે. અને મને આશા છે કે એથીયે વધુ પ્રતોની માંગણી વાચક આલમ તરફથી થશે. ગુજરાતનો વાંચનશોખ ખિલ્યો છે, એ સંસ્કાર સમૃદ્ધ થતું જાય છે, એવું પહેલા પુસ્તકમાંનું મારું કથન. સત્ય નિવડતાં હું ઇશ્વરનો આભાર માનું છું.

પહેલા પુસ્તકમાં અનેક દોષો હોવા છતાંયે વાંચકોએ પોતાની દિલસોજી ભરી ઉદારતાથી તે તરફ ક્ષમાદષ્ટિએ જોયું છે એની નોંધ નહીં લઉં તો નગુણો ગણાઉં, અને એ દોષો કે ઉણપ મારા ધ્યાન બહાર પણ નથી. હજી મારે આ પ્રકાશનના એકએક પુસ્તકમાં વધુને વધુ વિષયો દાખલ કરવાનાજ છે, અને એ માટેના મારા પ્રયત્નો પણ ચાલૂ છે. આશા છે કે ત્રીજા પુસ્તકથી હું વધુ નવા વિષયો દાખલ કરી શકીશ. આ દિશામાં વાંચકોનું માર્ગસૂચન પણ મને મદદરૂપ નીવડશે

સંપાદક

અશોક પારસી હતો

લેખક : રા. જ્યોતીન્દ્ર હ. દવે એમ. એ.

ચિત્રકાર : રા. સુદર્શન

અસલ રૂપાનો ચળકાટ જોઈલો એવી કોઈક ધાતુનું હોલ્ડર મને ઘણા વખત પર એક મિત્ર તરફથી ભેટ મળ્યું હતું. રૂપાની વસ્તુ શણગાર માટે છે, ઉપયોગ માટે નથી; એ નિયમ હું જાણતો હોવાથી મેં તેને કાચના કબાટમાં મૂકી રાખ્યું. થોડો વખત રહીને આ વસ્તુ રૂપાની નથી ને સોનાની પણ નથી, એમ એના ઉપર દિવસે દિવસે છવાતા જતા કાટને લીધે માલમ પડવાથી મેં તેનો ઉપયોગ કરવા ધારી બહાર કાઢ્યું. થોડો ઉપયોગ કર્યા પછી આ વસ્તુ ઉપયોગની પણ નથી એમ અનુભવે સિદ્ધ કર્યાથી મેં તેને કચરાપટીની ટોપલીમાં નાંખી દીધું. પરંતુ, ઉપયોગની નથી તેથી કંઈ વસ્તુઓ ફેંકી દેવાની પણ નથી એમ દર્શાવવા એ હોલ્ડર બીજે દિવસે પાછું ટેબલપર આવીને પોઢ્યું દેખાયું. આ વસ્તુ અહિં ન જોઈએ કહી મેં તેને ફરી દૂર ફેંકી દીધું, પણ સ્વમાન વિનાના મનુષ્યની પેઠે, અથવા દાઢીના વાળની માફક, દૂર કાઢ્યા છતાં, બીજે દિવસે એ ફરી અસલની જગાએ આવીને પડ્યું. આખરે કંટાળીને મેં એને બારીની બહાર ફેંકી દીધું. એક દિવસ એ ન દેખાયું. મેં છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો. ત્રીજે દિવસે વળી પાછું ટેબલ પર ડોળા ઘુરકાવતું મારી સામે એ દેખાયું! મેં ઘાટીને બોલાવીને એને પૂછ્યું, 'આ કોણ તું લાવ્યો!' 'હા, સેટ! મી લાવેલા અછે, એ બાહેર પડેલા હોતા તો સાફ કરને મી ત્યાલા આણેલા અછે ને આ આપલ્યા ટેબલ વર્તી ઠેવલા અછે.' 'વાર, જો મારે હવે એ કામના નથી,' મારાથી એના સંગતિ દોષથી ગુજરાતીનું ખૂન થઇ ગયું. 'હવે હું એને ફેંકી દઉં તો તારે એ ફરી લાવવાના નહિ સમજ્યો!' 'બરા સેટ!' કહી એ ચાલતો થયો. મેં હોલ્ડર ફેંકી દીધું. એમ તો હું ઘાટીને મારી રિવાજ સમજાવી શકું છું. પણ આ વખત કાં હું એને સમજાવી ન શક્યો હોઉં કે કાં તો સત્યાગ્રહની ભાવના વિપરીત રૂપે એ સમજેલો તેથી પણ એણે ફરીથી હોલ્ડર સાફ કરીને ટેબલ પર મૂક્યું. અન્તે કંટાળીને મેં એનું પાર્સલ કરી વગર ટિકિટે પોસ્ટ નાંખ્યું. આજે પણ ડેડ-લેટર-ઑફિસમાં કોઈક ટેબલ પર એ પડ્યું હશે.

આ ઘાટીની મનોદશા જેમ અગમ્ય છે, કેટલીક વાર પ્રાચીન સાહિત્યના સંશોધનકારોની મનોદશા પણ મને સમજાતી નથી. સાહિત્યમાં સાચા નિર્જીવ કૃતિ કાલક્રમે તાન ભુલાઈ જાય છે. કેટલીક વાર વંટોળિયાના વેગમાં ધૂળ ને કચરો ઉંચો ચઢે છે, પણ વંટોળિયાનો વેગ નરમ પડતાં પાછા એ બંને પોતાનું યોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે, તેજ પ્રમાણે સાહિત્યમાં પણ કેટલીક અયોગ્ય કૃતિઓ સંયોગવશાત્ અગ્રસ્થાન ભોગવે છે પણ આખરે તો કાળની કસોટીમાં નિર્માલ્ય નિવડી એ ભુલાઈ જાય છે. આવી રીતે

ભુલાઇ જવાનેજ નિર્માએલી અને યોગ્ય રીતેજ ભુલાઇ ગએલી કૃતિઓને વર્ષોના શ્રમથી શોધી કાઢી, તેના અભ્યાસ પાછળ જીવનનો અમૂલ્ય સમય ગમાડી સંશોધકો તેની સંશોધિત આવૃત્તિ પ્રગટ કરે છે, તેમ છતાં પાછી એ કૃતિઓ ક્રમક્રમે ભૂલાઇ જાય છે. વળી પાછો કોઇક સંશોધક તેને શોધી કાઢે છે ને તેને પ્રસિદ્ધિ આપે છે. થોડો વખત રહીને જનતા પાછી તેને ભૂલી જાય છે, અને વળી કોઇક ત્રીજા સંશોધકને હાથે ચઢી તે કૃતિ પ્રસિદ્ધિમાં આવે છે. આમ સમય તેને વિસ્મરણની ધૂળમાં દાટે છે ને સંશોધકો ધૂળ ખસેડી તેને પ્રસિદ્ધિમાં લાવે છે, આમ ચાલ્યાજ કરે છે

ઘણી વાર આવી સંશોધિત કૃતિ પાછળ લેવાએલો શ્રમ અને ખરચાએલી વિદ્વતા જોતાં મને થાય છે કે ઘાસ ખોજનમે કાહશ ટીસાં? કોઇક મેવાડા કે લુહાણાના લેખની તિથિઓ ને મહિનાઓની સમજુતી પાછળ વિદ્વાન સંશોધકે લીધેલો શ્રમ જોતાં મને મેરા પાડોશી પરાંજપે યાદ આવે છે. પોતાની ... : ગયા મહાવિગ્રહ વખતે દરરોજની 'તાજી ... એ આપતા. એમના પત્ની કંઇ સમજતાં ... ઘણીજ મહેનતે એ કશુંક સમજાવી શકતા ત્યારે ... મનાં પત્ની કંટાળીને કહેતા, "ઓ! આમાં શું ... કે નકામી આટલી માથાફોડ કરો? ભરી ગયેલા ... રમતને અંગરેજે માયરા તેમાં એવું શું થઈ ગયું કે આપણે ઉજાગરા કરવા પડે? કંઇ નોકરી ચાકરીની ખરે કે આવી પારકી પંચાત આખો દહાડો કર્યા કરો!" પરાંજપેનાં આ વિદુષી પત્ની જેવુંજ મને પણ કેટલીક સંશોધિત કૃતિઓ વાંચીને થાય છે, બીજું કંઇ દુનિયામાં વાંચવા સમજવાનું નથી કે આની–આવાની પાછળ આટઆટલી મહેનત આ લોકો કરે છે?

છતાં કેટલીક વાર આપણે પૂછી બેસીએ જાઇએ' આપણી સર્જક શક્તિ ને કલ્પનાશક્તિ પ્રેરણા પામી જાગ્રત થઈ જાય એવી શોધો પણ સંશોધકો કરે છે, અને એ શોધ કોઇક સ્વતંત્ર અપૂર્વ ને નવીન કૃતિ જેટલીજ અદ્ભુત ને આનન્દદાયક હોય છે.

શમ્સ-ઉલ-ઉલ્મા ડૉ. સર જમશેદજી'જી. મોદીએ એક શોધ હમણાં કરી છે. અશોક પારસી હતો, એમ પ્રતિપાદન કરવા એમણે પ્રયત્ન કર્યો છે. પરંતુ એમના આ સંશોધન વિષે જોઇએ તેવો ઉહાપોહ થયો નથી.-અશોક પારસી હતો કે નહિ તે વિષે સતત ને સબળ ચર્ચાઓ ચાલી નથી. 'ચર્ચાપત્રી' આ વિષયને લઇને ઉછળી પડ્યા નથી. વિદ્વાન્ પુરાતત્વવિદોએ પોતાની વિદ્વત્તાના દીપક વડે 'આ વિષયને અાંજી નાખ્યો નથી ટૂંકામાં વિદ્વત્તાના સાગરમાં પથરો પડ્યો છતાં જોઇએ તેવાં વમળો ઊઠ્યાં નથી.

આનું કારણ એટલું જ છે કે આપણા લેખકો, સંશોધકો, દુકાનદારો ને ગ્રેજ્યુએટોને જોઇએ તેવી જાહેરાત કરતાં આવડતી નથી. અમેરિકાના કોઇક વિદ્વાને આવી અપૂર્વ શોધ કરી હોત તો ત્યાં એક છેડાથી તે બીજા છેડા સુધી કેટલો ખળભળાટ થઇ ગયો હોત તે કલ્પી શકાય એમ છે. જે દિવસે શમ્સ-ઉલ-ઉલ્મા ડૉ. જમશેદજી મોદીએ આ ભાષણ કર્યું, તે દિવસે, કંઇ નહિ તો છેવટ આગળ કોન્ફરંસના કાર્યકર્તાઓએ નીચેની મતલબના મોટા પાટિયાં ચીતરાવી ત્યાં મૂકાવવાં જોઇતાં હતાં.

જાણો છો :

અશોક કોણ હતો ?

તમે ધારો છો કે તમે જાણો છો

પણ

અમે જાણીએ છીએ

કે

તમે જાણતા નથી.

જાણવું હોય તો આવો ને સાંભળો

ડૉ. સર જ. જી. મોદીનું ભાષણ

અશોક હિંદુ હતો ? ના મુસલમાન હતો ? ના. અંગ્રેજ હતો ? જાપાનિઝ હતો ? ના,ના ત્યારે !

એ પ્રશ્નનો કોયડો ઉકેલશે આજે

શમ્સ-ઉલ-ઉલમા ડૉ. સર જમશેદજી જી. મોદી

તમારો માનીતો પેશો જુનો ને જાણીતો ચક્રવર્તી સમ્રાટ્ અશોક (ગિરનારના લેખવાળો)

હિંદુ નહોતો, મુસલમાન નહોતો, પણ-કોણ હતો તે આજે ડૉ. સર જમશેદજી મોદી કહેશે.

આ પ્રકારની જાહેરાત ભાષણની પૂર્વે અને પછી પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં કરી હોત, તો એ નવીન શોધને યોગ્ય ચર્ચાઓ ચાલત. પણ હવે એ જાહેરાતની ખોટ કંઇક અંશે મારા આ પ્રયત્નથી પૂરી પડશે એમ ધારૂં છું.

પરંતુ હું જે લખવા માંગું છું તે આ જાહેરાત વિષે નથી. અશોક પારસી હતો એમ જાણ્યા પછી એનું જીવન, એની ભાષા, એની રીતભાત વગેરે વિષે મારી કલ્પનાશક્તિ કેટલી ઉત્તેજીત થઇ તે હું લખવા માગતો હતો. અશોક નામ પારસીનું ન હોય, તેમજ કોઈ પારસી રાજા તે સમયમાં હિંદની ગાદીએ આવ્યો હોય એ બનવા જેવું નથી એવા વિરુદ્ધ પ્રકારનાં અનુમાનોને અવગણીને મેં તો માની જ લીધું કે અશોક પારસી હતો.

કોડિયાઘાટની નાની ટોપી, પહોળી ઇજાર, સંપેશ ને બદન પહેરીને હું એને ફરતો જોઉં છું. સામેથી માથે માથાબાનું બાંધેલી સદરી ને કબજામાં શોભતી એની પત્ની આવે છે. અશોકને વિચારમાં ફરતો જોઇને એ કહે છે. 'અસુ ! આ આખો દારો સું કરેચ ? ટને જ્યારે બી જોઉંચ ત્યારે ટું ભેજાંનું ડહીંજ કરટો હોયચ. ડીયર, જરાક તો આરામ લે, જરા સોડાજી ટારી પી આમ ફિલસુફની માફી સીરીઆ-ઉસ ડાર્યું કરી કું ફરિયા કરસે ટો મને જરીબી નહિ ગમસે. જો અશોક કંઇ સાંભળતો હોય એમ દેખાયું નહિ એટલે આંખમાં આંસુ લાવી એવણ બોલ્યાં 'અરે ! કું સમજેચ કે ? હું કેટલારની બોલિયા કરૂંચ ને ટારે મન ટો કઇ નહિ. હું ટો ટારી પરથી ઓવારાઇ જાઉંસ ને ટને ટો...અસુ ! અસુ ! ટું આવું કાંય કરેચ ? ટને-મારી-જરીબી માયા મહોબત-કંઇ લાગન-વલગન છેજ નહિ ?' અશોક ભાનમાં આવીને એની પાસે આવે છે ને પ્રિયાને આશ્વાસન આપતો કહે છે. 'જોની ડિયર, હું રાજા પરિયો ને ટબી ચક્કરબરી, એટલે મારે માથે કઇ કેટલી વરીઝ પરેલી છે ટેની ટને ખબર બી નઠી ! પન હવે, ટમનાં ટો હું ટારોજ વિચાર કરટો'ટો-' 'ટેમાંજ ટું આવી ટોબી ટમે મારે સામ્ભે બી જોયું નહિ !' અશોકનાં શ્રીમતી સપાટી વચ્ચે બોલી ઉઠ્યાં. 'નહિ રે એવું

સું બોલેચ! ટને ખબર છે ડિયર, કે હું એવું એવું બોલીને મારૂ હાર્ટ ભાંજી નાખેચ? જો, હું એમ વિચાર કરટોટો કે આપરો એકાદ દારો સુરટ જઈને ટારી 'પીસું' ને દારો બધી સેર કરીસું. પેલો ફારસી કવિ ઓમર ખય્યામ લખી ગીયોચ ને કે હું, હું ને સોજજી ટારીનું એક ધરિયું! બસ એજ ઝાડના ઠંડા છાયા: નીચે. અમારે જન્નત. ટેમ એક દારો આપને બી કરવું ચ." 'ઓ ડિયર, એમછે ટા કહેટા કાય નહિ! ચનની આજ જ... ....'

સપત્ની સુરત આવીને અશોકે તાડી પીધી એવી શોધ હજી થઈ નથી; પણ તેથી એણે એમ નથી કીધું, એમ પણ સિદ્ધ થતું નથી. હું તો માનું છું કે અશોક ... આવાડિયે એક વાર સુરત આવતો ને ...ડી પી જતો. મેશોધકો કાગળથી આ ... શોધ ચલાવશે તો એ પણ નિર્વિવાદ ...તે જડી આવવાનો સંભવ છે.

'આમ સીરીઆઉંસ કાચું કરી હું ફરિયા કરશે ટો મને જરીબી નહિં ગમસે જો!'

અશોક ધર્મિષ્ઠ હતો. ધર્મના ઉપર એણે ઘણા ...ખો કોતરાવેલા છે. પણ હજી એ બધા જડ્યા હોય એમ હું માનતો નથી. અત્યાર સુધીના એના લેખો ઉપરથી બૌદ્ધ ધર્મ તરફ એનું વલણ હતું એમ લાગે છે, પણ એ પારસી થઈ ગયો ત્યાર પછી એણે લેખો કોતરાવેલા તે જોવા જેવા છે. હજી બધા લેખો જડ્યા નથી; કેટલાક બરાબર ઉકલ્યા નથી, પણ મને જે થોડા જડ્યા છે તેમાંના કેટલાક નીચે ઊતારૂ છું:

પસાર કટા આ રસ્ટેથી મનખ?
આરટેથી વાંચીને આપ લેખને પરખ.

કોટરાવિયા લેખ છે જે મેં પાર્‌ની
રે હું કોટરજે ટારા જીમરની અંડર
મઝા બી કીડી ને ટેં મોજબી કીડી,
સુરટ જઈને ટેં સોનેરી ટારી બી પીડી.
સુર્ગા ને સીરીનની હું સાથે ફરિયો,
શીચોરા બી બબ્બે દાહે રમિયો.
વાલ બી ઓલિયા ને ટેં સેર બી કીડું,
મોનું બી ધસી ધસી ચકચકડું કીડું.
પન ઓ મનખ ટને એમ હું પૂછસ,
ટને મળિયો આપ દુનિયામાં જરીબી જસ!

કરમની ઉપર જો ધ્યાન તું ધરે,
ટો મોજની સાથે ટને જસખી મલે

× × × ×

કે'વસ કે'વસ ને ફિરથી કે'વસ,
નેકીના રાહ પર તું ચાલજે મનખ.

× + + +

પા'ર પર લખિયું છે આય અશોકનું વચન
છૂટી છે દુનિયા ને સાચ્ચુ છે ભજન.

× × ×

દોરે છે ઘોરા ને દોરે છે વાઘ,
દોરે છે દીકરો ને દોરે છે બાપ;
દોરે છે ગાય ને દોરે છે ગદ્ધા,
દોરે છે બકરાં ને દોરે માટીડાં.
દુનિયા છે આય એક દોરદોર,
કસિયો તેમાં તું હવે કહને ચોર?
નેકીને રસ્તે બસ રોડો તું ચાલ,
નહીં ટો થસે ટારા હાલ ને હવાલ.

× × ×

બહરે સારૂં કોઈ નજરે પરેય,
કે પેશાં સાનાં તું ધાંરી મરેય!
હૈયાની આંખને એ ભૂક કરસે,
ટેથી ટારૂં સું દુનિયામાં વધસે?
ચોચોરા જોઇને સાનો ઓવરાઈ મરેય!
પૈસાને ટો સું સું હુટરા બી સુંઘેય!
સાચ્ચુ માનજે બસ એક સાહેબનું નામ,
ટેહીજ પાર પરસે ટારા કામ બી ટમામ
બૈરૂં બી દેસે ને પૈસા બી દેસે
જસ બી દેસે ને ટને મઝા બી દેસે,
ખુડાજ બસ એક ટને બધ્ધું દેસે,
એક ખુડા ઉપર બસ તું યકીન દેજે.
દારે મારે મેં આય કોતરિયું સમજ,

સમ્રાટ અશોક: હું, હું, ને સોનજી દારીનું એક ધરિયું-ઝાડના ઘરા પડછાયા નીચે. બસ એજ અમારૂં જીવત.

પન તું ભુલી જાય ટો ટેમાં હું સું કરસ?

અશોકના બીજા આવા અનેક લેખો કોઈ કોઈ પર્વતો પર કોતરાયેલા પડયા હશે પણ સંશોધકોની વાટ જોઇ અણવાંચ્યાં અણજોયાં હજી તે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યાં નથી.

ઉપરના લેખો (કવિતા) મને કયાંથી ને કેવા સંજોગોમાં મળ્યા છે તે હું કહી શકું તેમ નથી. પણ હું એટલું તો નિસ્સન્દેહ માનું છું કે એ લેખો અશોકે જ લખાવેલા-કોતરાવેલા, એમ એક વાર સિદ્ધ થાય, (અને એમ સિદ્ધ કરવું બહુ અઘરૂં નથી. જાણકારો સહેલાઇથી સમજી શકશે.) તો પછી અશોક પારસી હતો, તે વિષે ભણ્યા ચોપ્રનેજ સન્દેહ રહે. હમણાં તો મારી આ નિર્મલ દીપશિખા કોક હૃદયમાં પ્રચંડ જ્યોત પ્રગટાવે એટલી આશા માત્ર રાખું છું.

મહાન યોગી

એવો કોણ છે યોગીડો આજ, બેઠો ચરોડે રે...(ટેક)

કષ્ટ સહે કૈં કારમાં, એતો લેશ ન આણે મન,
અંગ શોષાતાં આત્મા-વિકાસે હસતું હંમેશ વદન....એવો૦ ૧

સત્યની કાજે મરજીવો* એ, દુઃખ સાગરે ઊળાય.
ધરતી ધ્રુજાવે મંત્રથી એતો, રાષ્ટ્રવેદીએ હોમાય....એવો૦ ૨

તકલી તાર બ્રહ્માસ્ત્ર જેવા, શસ્ત્રો અહિંસામય,
રેંટીયો ચક્ર સુદર્શન જેવો, મરવાનો નહિં ભય....એવો૦ ૩

જનતા કહે મહાત્મા એને, સાચો સત્યાગ્રહી વીર,
હિંદને કાજે જેલ સેવંતા, જગાડે હિંદનું હીર....એવો૦ ૪

પડકારે જનતા આઝાદી કાજે, કરવા કેસરીયાં હાલ,
આઝાદી જંગે મોરચા માંડયા, રાખી અહિંસા-ઢાલ...એવો૦ ૫

‘મારતાં નહીં મરતાં શીખો’, યોગી કરે પડકાર,
નાક રાખ્યું ગુજરાતનું ત્હેણે, સત્યાગ્રહીનો જેજેકાર....એવો૦ ૬

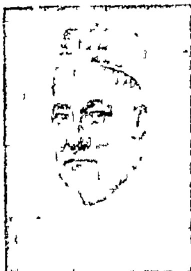
પુરુષોત્તમદાસ શાહ

* મરીને જીવનાર

સેવાયુગનો સિતારો

પંડિત મોતીલાલ નેહરૂ

ગઈ તા. ૬ઠી ની સવારે ભારતના વર્તમાન સેવા યુગનો એક સિતારો ખરી પડ્યો! પંડિત મોતીલાલ નહેરૂ સ્વર્ગવાસી થયા! પ્રભુપ્રસાદનો વારસો ધરાવતા ભારતે તેમને દીર્ઘાયુષ્ય અર્પવા પ્રભુપ્રાર્થનાઓ કરી, પણ તે નિષ્ફળ ગઈ. એ નિર્માણમાં વિધિનો શુભ સંકેત જ હશે એમ માની ભારતે હવે ધૈર્ય ધારણ કરવું રહ્યું.

પંડિત મોતીલાલજીમાં ભારતની અનેરી આશાઓ હતી. મૃત્યુના થોડા દિવસ અગાઉ તેમણે તીવ્ર વ્યાધિગ્રસ્ત અવસ્થામાં પણ જીવનનો ઉત્સાહ દાખવ્યો હતો અને ભારતને મુક્ત થએલું જોવાની અભિલાષા દર્શાવી હતી. પોતાનું ઉત્તર જીવન જ નહિ પરન્તુ ગૃહસ્થ તરીકેના વ્યવસાયી જીવનમાંય તેમણે સેવાને પોતાનો મહામંત્ર બનાવ્યો હતો.

પચીસ વર્ષની વયે ૧૮૮૩ માં તેમણે વકીલાતનો ધંધો શરૂ કર્યો હતો અને બુદ્ધિવિભવ, ખંત તથા ચાતુર્યથી થોડા જ વખતમાં તે ધીકતી પ્રેક્ટીસ જમાવી શક્યા. તેમની સમીપે દ્રવ્યના ઢગલા થવા લાગ્યા. મુરાદાબાદના શ્રીમાન્ ગજ પરમ નર પાસેથી અલ્હાબાદનો તેમનો બંગલો ખરીદી તેમાં તેમણે પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચી તેનો એક મોટો મહેલ બનાવી દીધો. એટલું જ નહિ પણ એ 'આનંદભવન' ને જોનારાઓ કહે છે કે એ મહેલમાં અને તેની આસપાસની પુષ્પવાટિકામાં એ કાશ્મીરી પંડિતની સૌન્દર્યભૂખ, રસમર્મજ્ઞતા અને કલાભિરુચિના મૂર્તિમન્ત થયા વિના રહેતી નથી! એ લાખો રૂપિયાના મૂલ્યનું "આનંદભવન" તેમણે ભારતની રાષ્ટ્રીય મહાસભાને અર્પણ કરીને પોતાના સેવારૂપી મહાયજ્ઞને ભારતની દેશસેવાના ઇતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરે લખાવ્યો છે.

વકીલાતમાં પ્રતિવર્ષે તેમને લાખોની આવક હતી. એ આવકે તેમને સુખવસ્તુ બનાવ્યા. દેવ. વૈભવમાં આળોટતા હરી મ્હાલ્યા હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય? કહેવાય છે કે જ્યારે તે પ્રવાસ કરતા ત્યારે શું રેલ્વે ટ્રેનમાં કે શું જંગલમાં ઠેઠ તંબૂમાં પોતાના ઘરના જેવી જ સઘળી સુખસગવડની સામગ્રી તેમની સાથે હોય! અને એ સુખવસ્તુ ગર્ભશ્રીમન્ત મહાપુરૂષે ૧૯૨૦

માં ધંધો છોડયો, પેરીસથી ધોવાઇને આવતાં ઉસ્થામાં છેલ્લી ફેશનના કપડાં છોડયાં તથા ખાદી ધારણ કરી વૈભવ વિલાસ છોડયો અને મહેલોમાં વસવા છતાં સમૃદ્ધિથી નિર્લેપ રહેવા માંડયું. જેવો પ્રબળ રાગ, તેવો જ પ્રબળ મૂર્તિમંત ત્યાગ.

જનસેવાર્થે પહેલાં તે લેખો લખીને આંદોલન કરતા; રાષ્ટ્રીય મહાસભામાં તે હાજરી આપતા પરંતુ ૧૯૦૯ મા તે મહાસભાસમિતિમાં ચુંટાયા. મહાસભાની બેઠકમાં તેમણે અનેક પ્રસંગે ભાષણો આપેલાં; સાત વર્ષ સુધી તે સંયુક્ત પ્રાન્તોની મહાસભા સમિતિના પ્રમુખપદે રહેલા અને એ માર્ગોમાં તેમણે ચૈતન્ય રેડેલું; ૧૯૦૭ મા તે સંયુક્ત પ્રાંતોની પ્રાંતિક પરિષદના પ્રમુખ થયા હતા, અને દેશના રાજ્યવહીવટમાં દેશનેતાઓને સ્થાન આપવાની આવશ્યકતાનો તેમણે પોકાર કરેલો; ડૉ. બેસંટની "હોમરૂલ લીગ"ની ચળવળમા પણ તે ૧૯૧૭ માં જોડાયા હતા; પંજાબના હત્યાકાંડની મહાસભાની તપાસ સમિતિના તે પ્રમુખ હતા અને એ પહેલી તેમણે કરેલી સેવાને પરિણામે ૧૯૧૯ માં અમૃતસરની મહાસભાના પ્રમુખ તરીકે તે ચુંટાયા. આ સમય દર્મિયાન તે વખતો વખત સંયુક્ત પ્રાંતોની ધારાસભામાં પ્રજા તરફથી ચુંટાતા, કારણકે ધારાસભા દ્વારા દેશસેવા સારી રીતે બજાવાય છે તેવી તે સમયે પ્રબળ માન્યતા હતી.

મહાત્મા ગાંધીજીએ અસહકારનું આંદોલન શરૂ કર્યું, તે સમયે તે તેમાં જોડાયા; પરન્તુ એ આંદોલન ધાર્યા પ્રમાણે સફળ ન થવાથી દેશબંધુ દાસ અને તેઓ એમ માનવા લાગ્યા કે ધારાસભાની અંદર અને બહાર બેઉ બાજુએ ,મથન કરવાથી હિંદ વહેલું સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરી શકશે. આ માન્યતામાંથી "સ્વરાજ્ય પક્ષ" ઉત્પન્ન થયો,' પરન્તુ એ પક્ષની અમણા થોડા સમયમાં ભાગી ગઇ અને પુનઃ જે અસહકાર ચાલ્યો તેમાં એક મોખરાના સરદાર પંડિત મોતીલાલજી જ થયા ! મૃત્યુ સુધી તે અસહકારી નેતા જ રહ્યા, જો કે સર્વ પક્ષ પરિષદના પ્રમુખ તરીકે કામ કરીને જાણીતો 'નેહરુ રીપૉર્ટ' ઘડવામાં તેમણે સહકારી નેતાઓનો પણ ખુલ્લા દિલથી સહકાર અને સ્વીકાર કર્યો હતો. તેમની પ્રતિભાશક્તિ, તેમની સેવાવૃત્તિ, તેમની દીર્ઘદૃષ્ટિ અને તેમની પરમત સહિષ્ણુતા પ્રત્યે ભારતની દરેક કોમ અને જાતિની માનવૃત્તિ હતી. તેમના વક્તૃત્વનો અજબ પ્રભાવ પડતો. ૧૯૨૭ માં લંડનમાં તેમનું એક ભાષણ સાંભળીને એક ઇટાલિયન યુવતી બોલી હતી: 'બીજા સીનોર મુસોલીની જેવા હોય તો આ રહ્યા. ઉભય વચ્ચે માત્ર વયનો તફાવત બાદ કરતાં ઘણું સામ્ય જણાઇ આવે છે." પરન્તુ કેળવાયેલ બુદ્ધિ, અનુપમ વ્યવહારબુદ્ધિ અને વિવેકશક્તિમાં મોતીલાલજી મુસોલીની કરતાં ચડે પંડિત મોતીલાલજી મુસોલીની જેટલા ઉતાવળા અને અવિચારી નહોતા: મુસોલીની કરતાં તેમની વધેલી વયે તેમને વધુ પરિપક્વ-કેળવાયેલ બુદ્ધિવાળા બનાવ્યા હતા.

વર્તમાન સત્યાગ્રહની લડતના એક અગ્રણી તરીકે તેમને જેલ નિવાસ કરવો પડયો હતો અને જેલમાં તેમની માંદગી વધી સરકારે પડતાં તેમને છોડયા હતા. પરન્તુ ત્યાં લાગુ પડેલી માંદગીજ છેવટે જીવલેણ થઇ પડી અને રાષ્ટ્રના વર્તમાન સેવાયુગનો એ શુક્ર તારો શુક્રવારે ખરી પડયો! પ્રભુ તેમના આત્માને શાન્તિ બક્ષો !

ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ

આના પાવલોવા

[દુનિયાની એક અપૂર્વ નૃત્યકાનો અંત]

લેખક : રા. ચન્દ્રકાન્ત સુતરીઆ

સેન્ટ પીટર્સબર્ગ શહેરમાં ૩૧ મી જાનેવારી ૧૮૮૫ ને દિવસે સ્વર્ગની એક અપ્સરા ઉતરીને પૃથ્વી પર અવતરે છે; અને દશ વર્ષ સુધી મનોહર બાલ્યકાળ વીતાવી એ શહેરના મેરીન્સ્કી થીએટરના બેલેટ વર્ગમાં તે જોડાય છે; તે નાચે છે ત્યારે સૌને મુગ્ધ કરે છે. તેનો કોમળ કર સર્પની માફક ડોલે છે ને તેના સુંવાળા પગની એડી પૃથ્વી પર ટેકો દેતી જણાતી નથી. તેની મનોહર દેહાવલિ નાગની દેહ જેવી દેખાય છે—આખા થીએટરમાં આ મનોહર બાલિકાને સૌ અનિમિષ નયને જોઈ રહે છે અને સુંદર રશિયન સંગીત બંધ થતાં વારજ એ બાલિકા હાથ પ્રસારી નૃત્ય બંધ કરી શિર નમાવે છે ત્યારે આખુ થીએટર "ફરી એકવાર, બાલા, ફરી એકવાર" ની ગર્જનાઓથી ગાજી ઉઠે છે. પણ, આ બાલિકા ત્યાં પોતાનું શિક્ષણ પુરૂં કરીને બાદશાહી નાટકશાળામાં નૃત્યકલા દેખાડે છે ત્યારે તો આખા રશિયામાં નૃત્તિકાની કીર્તિ તે કમાય છે અને વિશ્વની નૃત્તિકાઓમાં પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાની મહત્વાકાંક્ષા તે સેવે છે, પોતાના સ્વપ્ના સિદ્ધ કરવા માટે એ નૃત્યની લલિતકલામાં તન મન પરોવે છે; શુભ અને ઉજાગરા વેઠે છે; કોમળ કર અને પગને કસરત આપે છે—આ બાલા પાછળથી, આના પાવલોવાને નામે જગમશહુર નૃત્તિકા બને છે.

રૂશિયામાં તેણે મુગ્ધાવસ્થા વીતાવી અને દેશપરદેશ ભમીને નૃત્યકલાનો વિકાસ કરવાની તેની પ્રબળ આંતરિક આકાંક્ષા છતાં ૨૫ વર્ષની યુવતી થઈ ત્યાં સુધી તે પાવલોવા ઈંગ્લાંડ આવી શકી નહિ; પણ જ્યારે તે આવી ત્યારે અને લંડનના મશહુર પેલેસ થીએટરમાં 'લ કાઇન' 'લ પેપીલન્સ' 'વાલ્ઝ કેપ્રાઇસ' એ નૃત્યો તેણે કરી બતાવ્યાં ત્યારે— તેની કીર્તિ લંડન નગરીમાં ખુબ ફેલાઈ ગઈ. ભલભલી અંગ્રેજ નૃત્તિકાઓ આની સામે ઝંખવાણી પડી ગઈ. પાવલોવા પરદેશમાં એમ પ્રસિદ્ધિ પામવાને ભાગ્યશાળી બની.

તેને પોતાની શક્તિમાં વિશ્વાસ આવ્યો અને વિશ્વની વિલાસ નગરી પેરીસમાં પગ મૂકી તેણે ત્રણ મશહુર રૂશિયન નૃત્યો કરી સૌને રીઝવ્યા; ત્યાંથી તે અપ્સરા નવી દુનિયામાં—અમેરીકામાં—ગઈ અને કીર્તિ અને કાંચન કમાઈને તે સ્વદેશ પાછી ફરી.

પછી, થોડાં વર્ષો સુધી તેણે લંડનના પેલેસ થીએટરમાં નૃત્યો કર્યાં ને પાછી અમેરીકા ગઈ અને પહેલાં કરતાં વધારે વિખ્યાત થઈ પાછી ફરી. પણ, પૂર્વના દેશોની પુરાણી નૃત્યકલા વિષે તેણે પોતાની કારકિર્દી દરમ્યાન ઘણું વાંચ્યું અને જાણ્યું હતું એટલે તે તેનો અભ્યાસ કરવાને ને સારૂં હોય તેટલું પોતાની જીવનકલામાં ઉતારવાને ઝંખતી હતી.

રશીયન નૃત્યકી આનાપાવલોવા

આ અપ્સરા પાછળ યુરોપ ગાંડું બન્યું હતું રમ્ય નૃત્યો નિરખવા માટે, તે રીતે, કેટલા પૈસા અને ધનિક અમેરીકનો પોતાના દેશમાં તેનાં મનો- વેરવા મરી પડતા હતા પણ તે બધું દૂર હડસેલીને

પાવલોવા ૨૯, માં પોતાની સખીઓ સાથે હિન્દુસ્તાનની મુસાફરીએ આવી. અને આજે મારા જેવાં એવાં હજારો માણસોને યાદ હશે કે મુંબાઇના એક્સેલસીયર થીએટરમાં તેની કલા નીરખવાને ટીકીટ મેળવવાને કેટકેટલાં ફાંફાં મારવાં પડતાં હતાં; હિન્દુસ્તાનમાં આ નૃત્તિકા કમાવા ન્હોતી આવી, પણ આ દેશને જોવાને ને તેની પ્રાચીન નૃત્યકલામાંથી સુંદર તત્વ હોય તે ગ્રહણ કરી તેનું નવસર્જન કરવાને તે આવી હતી એ કદાચ બહુ થોડા જણા જાણતાં હશે. સામાન્ય રીતે, આવાં કલાકારો અખબારોમાં પોતાની પ્રસિદ્ધિ માટે મરી ફીટે છે પણ પાવલોવા એવી પ્રસિદ્ધિથી પર હતી—કદાચ, પોતાને જોઇતી પ્રસિદ્ધિ મળી ગયા પછી તેને વધારે પ્રસિદ્ધિની જરૂર નહિ રહી હોય. પણ, મને યાદ છે કે, જ્યારે એક રાતે એક્સેલસીયર થીએટરમાં તેનું નૃત્ય શરૂ થવાને અર્ધાએક કલાકની વાર હતી, અને આખુ થીએટર પ્રેક્ષકોથી ભરાઇ ગયુ હતું, ત્યારે પડદા પાછળ પોતાના પ્રોગ્રામનું 'રીહર્સલ' તે કરી રહી હતી, તે વેળાએ બે પત્રકારો તેને મળવા માટે ગયા હતા. આ મુલાકાત વખતે તેણે પોતાની પ્રસિદ્ધિ માટે જેટલી પરવા ન કરી તેટલી હિન્દની નૃત્યકલા જાણવા માટે કરી હતી.

"તમે જો નહિ છાપો તો એક વાત કહું" તેણે એક પત્રકારને કહ્યું: "જેમ કેટલાક સાયન્ટીસ્ટો વિજ્ઞાનમાં નવી શોધ કરવા માટે અવિરત પરિશ્રમ કરે છે, તેવું કરવાની મને પણ લત લાગી છે." પાવલોવા આટલું બોલી અટકી પડી. ગળામાંથી સરકી પડતી નાની મોતીની માળા પાછી પ્હેરતાં તેણે જણાવ્યું: "હું દેશવિદેશની પ્રાચીન અર્વાચીન નૃત્યકલાઓમાંથી કંઇક એવાં તત્વો શોધવા મથુ છું કે જે સર્વે એકી સાથે એક નવીન નૃત્યકલામાં સમાવાઇ શકાય. અને જ્યારે એવું થશે ત્યારે અર્વાચીન યુરોપિયન નૃત્યકલાનું નવેસરથી સર્જન થશે."

"પણ, એવું કરવા જતાં તમે તમારી કલા દુનિયાને વધારે બનાવી શકશો નહિ એવું નથી લાગતું?" એક જણે પ્રશ્ન કર્યો, અને પાવલોવાએ કહ્યું: "સાચી વાત. મને ૪૪ વર્ષ તો થયાં .." અહીં મ્હોં ફેરવી, બાજુમાં ઊભેલા જુવાન પત્રકાર તરફ નજર ફેરવી તે બોલી ઉઠી: "તમને નવાઇ લાગે છે! લાગે જ ને. હું હજી પ્રૌઢ નથી દેખાતી, પણ એ જવા દો. મારે હવે કમાવા કરતાં કે લોકોના મનરંજન કરવા કરતાં જે કલાએ મારા જીવનનો વિકાસ કર્યો તે કલાની સેવા કરવાને મારૂં મન પ્રેરાયું છે આ તમારી ઇતિહાસ મશહુર દેશની અજન્ટાની ગુફાઓએ, અને ઇલોરાની તેમજ એશીયાની કલાઓએ મારૂં એટલું બધું ધ્યાન ખેંચ્યુ છે કે વાતજ નહિ. મારા હવેનાં નવા નૃત્યોમાં આ દશ્યો જોયા પછી સ્ફુરેલી પ્રેરણાથી અજબ તત્વો દાખલ કરવાને હું ઝંખી રહી છું, ને પેરિસ અને ન્યુયોર્કમાં જે ખાસ હીંદી બેલેટ નાચ કરવાના છે તેમાં એ ખૂબ સહાયભૂત થાય તેમ છે..."

પણ, પડદાની પેલી બાજુથી ઇશારો થાય છે ને પાવલોવા હસતી હસતી પત્રકારોની વિદાય લે છે.

બીજી એક મુલાકાત વેળાએ તેણે હિન્દી સંગીતની ભારે પ્રશંસા કર્યાનું યાદ છે.

હવે જ્યારે પાવલોવા પોતાની જીંદગીનું નૃત્ય બંધ કરી ચાલી ગઇ છે ત્યારે એક્સેલસીયર થીએટરના સ્ટેજપર નાચતા તેના રૂમઝુમતા પગના તાલનો રણકાર ફરીવાર ગુંજતો લાગે છે, હિન્દી કલાના અભ્યાસની તેની આકાંક્ષા, ને તે કલાનાં તત્વો દુનિયા સમક્ષ મૂકવાનાં તેનાં સ્વપ્નો યાદ આવે છે અને

જ્યારે એમ સાંભરે છે કે અર્વાચીન નૃત્યકલાના સર્જનમાં અમૂલ્ય હિસ્સો અર્પનાર અને એ કલાની મહાન ઉપાસક, હિન્દી નૃત્યની ભારે પ્રશંસક અને 'રાધા કૃષ્ણ' અને 'ગોપી' ના નૃત્યથી સૌનાં મન રંજન કરનાર પાવલોવા હવે ચાલી ગઇ છે—ને હવે ફરી કોઇવાર તે પોતાનાં મશહુર નૃત્યો નહિ બતાવે—ત્યારે એમ થાય છે કે, પાવલોવા જવાથી લલિતકલાને ભયંકર એક મહાન ખોટ કદિયે પૂરાશે ખરી !

અને, જો કે અસંખ્ય, હિન્દી નૃત્યકલા વિકસાવવામાં આજે રૂથ ડેનીસ અને ટેડ શોન, ઉદયશંકર, મેનકા કે રાગિની દેવી પોતાનું બનતું કરે છે પણ છતા જે અપૂર્વ ભક્તિભાવથી આના પાવલોવા હિંદી નૃત્ય કલાની પૂજારણ બની રહી હતી તેવા ભક્તિભાવથી આ કલા માટે કોઇ નૃતિકા મરી ફીટશે ખરી ! સૌ લીલાબ્હેન મુનશીએ લલિત કલા સંબંધે લખતાં એક વેળા આપણી સ્થિતિનું સુંદર રીતે ભાન કરાવ્યું છે.

"જેમ હીન્દની લગભગ બધી વસ્તુઓને સજીવન કરવાનું માન પરદેશી કલાકારો ખાટી ગયા છે. તેમ હીન્દની લલિત કલાઓનો પુનરુદ્ધાર પણ પરદેશીઓને હાથેજ નિર્માણ થયો હશે કે શું એવી શંકા આવે છે......પશ્ચિમ આપણો દેહ તો ઘડે છે, પણ આપણો આત્મા પણ હવે એણે આપેલી વૃત્તિઓ લઇને જન્મશે શું?

હીન્દ ! જાગૃત થઇ તારી કલાઓનો ઉદ્ધાર કરવા કટિબદ્ધ થા, તારી આંખે આવેલાં પડળ દૂર કરે, તારા આત્માના આવરણોને છેદી નાંખ અને પશ્ચિમમાં આથમતાં કિરણોને પાછાં પૂર્વમાં ઉગાડ."

સૌ. લીલા બહેનના ઉદ્‌ગાર સાથે સહમત થઇને જણાવીશ કે આજે આખા જગતના કલાભક્તો સાથે હિંદ પણ આના પાવલોવાના મૃત્યુ માટે આંસુ સારે છે, અને લલિતકલાનો વિકાસ હિંદમાં હિંદીઓ દ્વારા જ થાય એવી મહેચ્છા સેવે છે.

મારી નોંધપોથી

તા. ૨૫ : ૮ : ૩૦.

'તમો હજી બહાર છો ! જેલમાં નથી ગયા ?' મારા એક અસહકારી મિત્રે મને રસ્તામાં ઉભો રાખી પૂછ્યું. 'ના. હું તો હજી બહારજ છું, પણ તમે નથી ગયા ?' મેં પૂછ્યું. 'થોડા દિવસમાં જઈશ, પણ તમે ક્યારે આવો છો ?' એણે કહ્યું. 'મારું નક્કી નહીં, ચાલો જરા મારે કામ છે.' કહી હું ચાલતો થયો.

એમને તો મેં આમ પતાવ્યા, પણ ઘણીવાર હું જવાબ દેતાં ગુંચવાઇ જાઉં છું 'આમ ફર્યા કરે છે તેના કરતાં સત્યાગ્રહમાં જોડાઇ જાની ! તારે શેની ફીકર છે ?' 'દેશ આખાના પુરુષો જેલમાં જાય છે, લાઠી ખાય છે ત્યારે તમને મોજ કરવી કેમ ગમે છે ?' 'બોલવા લખવામાં તો શૂરા છો, કામ કરતી વેળા આગળ ચાલતો નથી ?' 'હવે ક્યાં સુધી વિચાર કરશો ?' આવા આવા મુરબ્બીઓ અને મિત્રોના પ્રશ્નોથી હું મૂંઝાઇ અને જવાબ દેવા માથું ખંજવાળતો પણ માથું ખંજવાળ્યા છતાં જવાબ દઈ શકતો નહિ.

અચાનક મારા હાથમાં 'કૌમુદી' આવ્યું. તેમાં રા. 'વિનોદકાન્ત' ની ડાયરી વાંચી. શ્રી મુનશીએ મુંબાઇમાં ભાષણ કરતાં કહ્યું હતું, 'તમે લાઠીનો ને કેદનો ભય છોડ્યો છે, હવે ગોળીનો પણ છોડી દો' આ ભાષણ પછી થોડાજ સમયમાં શ્રી મુનશી પકડાયા. તે વિષે ટીકા કરતાં રા. 'વિનોદકાન્તે' એવી મતલબનું લખ્યું હતું કે 'શ્રી મુનશી પોતે જેલમાં અ વર્ગની સહેલ માણવા ચાલ્યા ગયા, અને આપણા જેવાને માટે ગોળી ખાવાનું રહેવા દીધું ! આ વાંચ્યા પછી મને જવાબ જડ્યો. 'તમે કેદમાં કેમ નથી ગયા ?' એમ મને કોઈ પૂછતું તો હું તરત જવાબ દેતો, 'ના, હું નથી ગયો. હું તો પેલા 'વિનોદકાન્ત' ની માફક ગોળી ખાવા બહાર રહ્યો છું.'

પણ એ બહાનું પણ લાંબો વખત ચાલ્યું નહિ. કારણ કે મેં ગોળી કોઇક વાર લાડુની ને ઘણી વાર દવાની ખાધી, પણ બંદુકની ગોળી હજી ખાધી તો શું પણ જોઈ પણ નથી. 'ગોળી ખાવી છે તો આમ બેસી કેમ રહ્યો છે ! પડ મેદાને' એવાં વાક્યો સંભળાવા માંડ્યા. આખરે બહુ વિચાર કરીને મેં એવા બધા પ્રશ્નો માટે એક જવાબ શોધી કાઢ્યો. 'વિચાર કરું છું, કાલે જવાબ દઇશ.'

કાલ કોઇ અદ્દભુત વસ્તુ છે. એ મને બહુ ખપમાં આવે છે. મારા એક મિત્ર છે. તેને ઘેર જવાનો હું પાંચ સાત વર્ષથી વાયદો કર્યા કરું છું. તેઓ જ્યારે અચાનક મળી જાય છે ને એ વાયદાની યાદ આપે છે, ત્યારે એ કાલ મારી મદદે આવે છે 'કાલે જરૂર આવીશ' એમ હું કહું છું, અને એ કાલ આવતીજ નથી.

આ કાલની યુક્તિની હું મારા એક દેણદાર પાસેથી શીખ્યો છું. હું જ્યારે જ્યારે એમને મળું છું ને મારા માગતા પૈસા માટેની એમની ભૂલકણી

સ્મૃતિને સતેજ કરું છું, ત્યારે હંમેશાં એઓ કહે છેઃ 'અરે! ભૂલી ગયો હં. કાલે જરૂર આવી જઈશ.'

ઘણા જૂના વખતથી એક જૂનો રોગ મને લાગુ પડી ગયો છે. કામ કરવાનું મન થતું નથી અને આખો દિવસ આળસ આવ્યા કરે છે. આ રોગના મને વારંવાર હુમલા આવે છે. તેવે વખતે જો કાલ હોત તો શું થાત તે હું કલ્પી શકતો નથી. 'કાલે કરીશ' એ એ રોગ ઉપર રામબાણ ઔષધ છે. એ ઔષધના અવિરત ઉપયોગેજ મારી જીંદગી બચાવી છે એમ હું માનું છું. કોઈ પણ કામ કરવાનું હોય ત્યારે હું લોકોને તેમજ મારા મનને કહું છું 'એ કામ કાલે કરી નાંખીશ.'

મારો આજનો કાર્યક્રમ કોઈ જુએ, તો મને આળસુ માને પણ હું પણ્ખરાને તો કાલનોજ કાર્યક્રમ કહું છું ને 'કેવા ઉદ્યોગી માણસ' એવા ભાવ એ બધાને મારે માટે થાય છે. આજનો હું તો બહુ સામાન્ય પ્રકારનો મનુષ્ય છું; પણ કાલનો હું કોઈ જોઈ શકે તો તે મને જરૂર મહાપુરુષ થઈ ગયેલો નહિ, તો મહાપુરુષત્વને પંથે ચઢેલો તો જરૂર માને. આજે હું મોડો ઊઠ્યો, પણ કાલે તો બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં ઊઠવાનો છું; આજે મેં કંઈ કીધું નહિ, આજે તો જરાક જૂઠું પણ બોલ્યો પણ કાલે પુષ્કળ કામ કરવાનો છું, ને કાલથી સત્ય સિવાય બીજું બોલવાનો નથી. આજે હું નિર્બળ શરીરનો, સામાન્ય માનસિક શક્તિવાળો, સાધારણ નૈતિક ભાવનાઓથી ભરેલો ને સુખની ઇચ્છાવાળો માત્ર છું; પરંતુ કાલે રામમૂર્તિ જેવો પહેલવાન, અસામાન્ય માનસિક પ્રતિભાવાળો, અલૌકિક નૈતિક ભાવનાઓથી ભરેલો ને સંપૂર્ણ રીતે સુખી થઈશ. હું એટલુંજ ઇચ્છું છું કે કાલનો હું તે આજેજ હું હોત!

જ્યોતિષશાસ્ત્ર આખું આ કાલ-બળ પર રચાયું છે. આજે તમે પૈસાદાર નથી, પણ કાલે થશો; આજે તમને તમારી હૃદયરાણી મળે એવો સંભવ દેખાતો નથી, પણ કાલે તમારી આશા પરિપૂર્ણ થશે, આજે તમારું ભાગ્ય ઊંઘી ગયું છે, પણ કાલથી જાગૃત થઈ જવાનું છે, એમ કહી કહીને જોશીઓ કાલના બળથી આજેજ પૈસા મેળવે છે

પણ કેટલીક વાર સામો મનુષ્ય કાલના બળનો આશ્રય શોધે છે ત્યારે આપણને કાલ પર ચીઢ ચઢે છે, ને તે વેળા પણ હવે હું કાલના ગુણ કાલેજ ગાઈશ.

ઓળખના અંતરાય

- નાટક -

લેખક: રા. યશવંત પંડ્યા

ચિત્રકાર: રા. કનુ દેસાઈ

[વડોદરા સ્ટેશન બહાર એક બાજુ મોટરો ને બીજી બાજુ ઘોડાગાડીઓ છે વચ્ચે ત્રણ છત્રીમાં ચાર જણા છુપાયાં છે છત્રી વિનાના નારાયણના હાથમાં સુશોભિત કાશ્મીરી પેટી છે]

અવધૂત: વસુ, ગાડી કરીશું કે મોટર?

વસુધા: નીલુ, શું કરીશું?

નીલાંજના: મને ક્યાં પૂછયું છે!

નારાયણ: મોટર કરો.

નીલાંજના. તને ક્યાં પૂછયું છે!

વસુધા: અવધૂત, જે કરવું હોય તે કરો. કોઇ કાંઇ કહેતું નથી.

અવધૂત: પણ તારી શી મરજી છે? કોઇ ન કહેતું હોય તો તું કહે.

વસુધા: મોટર કરો.

નીલાંજના: પણ એ આજે નહિ પરવડે. આપણે ફરવું છે ઘણું પણ જોવું છે થોડું કલાક લેખે લઇએ તોય ખૂબ ખરચ આવશે.

અવધૂત: ખરચનું તો જાણે સમજ્યા. એક વાર ખરચવા નીકળ્યા એટલે પછી પાછું વાળીને જોવાય નહિ. ક્યાં કોઇએ આગ્રહ કરીને આમંત્રણ મોકલ્યું હતું કે તેને દોષ દેવાય? હવે તો ખીસામાં હોય એટલું ખૂટાડીએ ત્યારે ખરું.

નારાયણ: તો લો મોટર.

નીલાંજના: વળી વચ્ચે બોલ્યો! તારે અમારી સાથે આવવું છે કે અહિંથી જ પાછા ફરવું છે?

[નારાયણ નીલાંજનાનો નાનો ભાઈ છે.]

વસુધા: અવધૂત, આ તો અત્યારથી લડવા લાગ્યાં! નિકાલ લાવ

અવધૂત: (બૂમ મારી) ગાડીવાળા આમ આવ.

[ગાડી આવે છે.]

નીલુ, વસુ, બેસવા લાગો.

[ગાડીમાં બન્ને સામસામાં ગોઠવાય છે. કોની કને બેસવું, તેની અવધૂતને વિમાસણ થાય છે. આખર એ નીલાંજનાની સાથે ને વસુધાની સામે બેસે છે. બાકી રહેલી જગ્યા નારાયણ પૂરે છે.]

(ગાડીવાળાને) ચાલ; લઇ લે.

[ગાડી ચાલે છે. નારાયણ પ્રત્યે ચીડાએલી નીલાંજના તેને ગંભીર લેવા હસી પડે છે. એથી આનંદ પથરાય છે]

નારાયણ: (આંગળી ચીંધી) અવધૂત, આ આવડી મોટી કોની કબર? અહિંના રાજા તો હિંદુ છે ને?

વસુધા' તું જેમ તેમ બરડતો નહિ.

અવધૂત : એમ કહેવાય છે.

નારાયણ : જઈને જો-યું ?

અવધૂત : ના. વિદ્યાર્થીઓ વિનાની વિદ્યાપીઠ શી ! જાણે પંખી વિનાનું પીંજર !

વસુધા : નીલુ, જો. સામે દેખાય છે એ અવધૂતની ઓરડી.

અવધૂત : નીલુ, ત્યાં જરા જઈશું ?

નીલાંજના : હા. રસ્તામાં ધૂળ બહુ ઉડી છે. મોં પર થર ચઢ્યા છે. વાળ પણ વીખરાયા છે.

નારાયણ : સાચી વાત કહી. મોં ધોઈને પછી નીકળીશું.

[અવધૂત ગાદીને ઓશ-કરી બાજી ખાળવાનું કરે છે. ત્યાં પહોંચતા વેંત સૌ સૌને કામે વળગી જાય છે. નીલાંજના ને નારાયણ મોં ધોવા જાય છે. વસુધા વાળ ઓળે છે. અવધૂત નવો ફોટો કાઢે છે.]

અવધૂત : પણ અસલના વખતમાં મુસલમાન બાદશાહો હતા. જેમ અત્યારે આમાંમાં અંગ્રેજ સરકારની સત્તા છે તોય તેણે તાજમહાલ તોડાવી નંખાવ્યો નથી તેમ અહિનું પણ છે.

નારાયણ : બરાબર.

નીલાંજના : શું કપાળ બરાબર ?

[ચકમક ઝરે એ પહેલાં]

વસુધા : નારાયણ, એ કોઈની કબર નથી, અમારી કોલેજ છે. ત્યાં ગાન દટાયું છે.

વસુધા : ધૂત, તું જેમ તેમ બરડતો નહિ. તને ભોળી લાગે છે પણ, નીલુ લુચ્ચી છે. ચેતીને ચાલજે.

અવધૂત : અરે ! એના મોં પર તો લુચ્ચાઈની એકે રેખા નથી !

વસુધા: એ તો એના ગુલાબી ગાલો અંગે તને જાણી નહિ હોય. હું જાણું છું કે તું એના સૌન્દર્યથી અંજાઈ ગયો છે.

અવધૂત: જૂની વાત.

વસુધા: એટલેજ તું ગાડીમાં એની ગોદ શોધતો લપટાયો હોઈશ! મને વધુ બોલાવ મા.

અવધૂત: આ દુઃખ તે કોને કહેવું! પાસે બેઠો તો કહે છે, કે એની હૂંફમાં ભરાયો! નહિતર વળી મુખદર્શનનો આરોપ આવત! શું કરવું! (ઉંડાણ) હાંકનારની હાલમાં બેઠું તો છે.

નીલાંજના: (હાથપ થતી) વસુ, તું જરાકી કરજે.

[વસુધા જાય છે.]

અવધૂત, ગાડીમાં તું શરીર એટલો ભરાઈને બેઠો તો!

અવધૂત: એમ કેમ બને! તારી તંદુરસ્ત તબિયત...

નીલાંજના: પણ નારાયણ મનમાં મુંઝાતો હશે.

અવધૂત: અને તું!

નીલાંજના. હું!—ભાગી મરે છું!

[અવધૂત આખી નીલાંજનાને નીરખે છે.]

પવન છે ને વસુધાને ય ઠંડી આવે

અવધૂત: તમે તે બહેનપણીઓ છો કે...

નીલાંજના: જે હોઈએ એ છીએ. તને સૌના સ્વભાવની પૂરી સમજ લાગતી નથી.

નારાયણ: (પાછો આવતા) કોઈ પુરાને હોતી નથી. ઓની જાત એટલીજથી વિચિત્ર છે!

અવધૂત: ત્યારે હું ય જઈ આવું.

[અવધૂત જવા જાય છે તો વસુધા ચા લઈ આવી હોય છે. નોકર એમના વચન પ્રીત મશગુલ થઈને છે. પણ ત્યાં ધરે છે.]

વસુધા: નીલુ, તું તો તાન તૈયાર થઈ ગઈ!

નીલાંજના: હા, (બીજામાં લેતી) અવધૂત સારો તેલ શોખીન લાગે છે. ઘી, પાઉડર, તેલ, અત્તર એને સારો જોગ કહે!—અને આ સુન્દરીઓનાં આવાં ઉઘાડાં ચિત્રો: એને શોખીન કોણ ન કહે!

વસુધા: પણ પૂછીએ તો કહેશે કે એમાં કલા છે. કવિતા અને સાહિત્ય જેમ કલાનીય સર્વમાન્ય વ્યાખ્યા કોઈ કોઈ દિ થવાની છે?

અવધૂત. (રૂમાલમાં મો અને માથું લૂછતાં આવતો) શાની ચર્ચા ચલાવી છે!

નારાયણ. કલાની, કવિતાની.

અવધૂત: એને અત્યારે અભરાઈમાં મૂકવા દો. ગાડીનું ભાડું એમાંથી નહિ નીકળે.

[પરોણા શબ્દ ય ", ભલાં ભણાર નીકળે છે ભાડા ભાડન ધરે છે.]

(ઘડી નજર નાખી) સદ્ભાગ્યે કરતાં પચીસ-ત્રીસ મિનિટ વધી ગઈ! (ગાડી-વાળાને) પરેશી બાગમાં બેસે. (ભાઈબંધને) ભાડું જરાક લેઈ લેવું પડશે.

નારાયણ: હે. જરાક લેઈ લઈશું.

નીલાંજના: એમાં તે વળી શું મૂંઝવણ્યું!

વસુધા: તમે બન્ને જણી આભારી જમાવે જશો તો પછી સદ્ભાગ્યમાં રસ શું રહેશે! નિરાંતે નમસ્કારો કરતા નીકળવાં છોને ને બાગમાં પેમનાજ ઉજાગર! તમે સમજો તો સારું.

અવધૂત: (વાત ફેરવી) આ પોર્ટ્રેટર જૂઓ. ઉભી રેસ વેશ એના પણ સુધી-પડી પડોશી ગયું હતું!

[ભાઈબંધની આગે રહે એવા ઊભે છે. ચાહ લાવવા પ્રવેશે છે.]

અને આજે બાગને બદલે સરોવર પસંદ પડ્યું!

નારાયણ : અને આ ઝાડનું શું થએલું ?

અવધૂત : જમીનદોસ્ત.

નીલાંજના : નરુ, એટલું નથી સમજતો ?

અવધૂત : અને ભલભલાં જબ્બર જાનવર, જિરાફ, જિબ્રા જેવાંય તણાઈ ગએલાં !

વસુધા : એટલે એ હવે જોવા નહિ મળે, કેમ ?

અવધૂત : મળશે. પણ મરેલાં, મસાલો ભરેલાં.

વસુધા : (નમણી નજરે) વિદ્યાર્થી વિનાની વિદ્યાપીઠ જેવાં ?

નારાયણ : ત્યારે નાનાં નાજુક વાંદરાંનું શું થયું હશે ?

નીલાંજના : એને શું થાય ? જ્યાં જાઓ ત્યાં સાથેના સાથે !

વસુધા : લો. આ મ્યુઝિયમ આવ્યું.

[ચારે સંગ્રહસ્થાનમાં પ્રવેશે છે. વસુધા અને નારાયણ એક બાજુ જાય છે]

નરુ, શું સુન્દર કારીગરી છે ?

નારાયણ : શી નવાઈ ! આપણો દેશ અમસ્તો કેટલો જાહોજલાલી ભર્યો અને જ્વલંત હતો ! એની જોડી થવી નથી !

[બીજી બાજુ નીલાંજના અને અવધૂત ફરતા હોય છે.]

નીલાંજના : અવધૂત, આ પાટણનાં પટોળાં, ઢાકાની મલમલ, કાબુલી શેતરંજી, કાશ્મીરી શાલો: એક જુઓ ને બીજું ભૂલો !

અવધૂત : (મનમાં) જેમ નીલુને જોઉં છું ને વસુને ભૂલું છું ! નીલુનું સૌન્દર્ય સાંભરતાં વસુ ઝાંખી ઝાંખી જણાય છે : વસુનું હૃદય સંભારતાં નીલુ લુખી લુખી લાગે છે ! કોણ કામનું !

[એક કબાટમાં પ્રાન્ત પ્રાન્તની પાઘડી પહેરેલા પુરુષ મ્હોરાં પડયાં છે. અહિં ચારે એકઠાં થઈ જાય છે]

જુઓ; આપણે ત્યાં કેટલી જાતો જીવી જાય છે.

વસુધા : પણ આટલી બધી ?

નારાયણ : એટલે તો દેશનો ઉદ્ધાર થતો નથી. જાત જૂદી, નાત જૂદી, તડ જૂદાં, આહાર જૂદા, વ્યવહાર જૂદા ! અરે ! દેશની શું; દુનિયાની દરેક જાતનો આપણે ત્યાં આશરો છે.

નીલાંજના : કોણે કહ્યું ?

નારાયણ : અરે ! અમારે ભૂગોળમાં એ ભણવાનું આવે છે.

વસુધા : નીલુ, આ જોયું ? અસલની કોઈ એક રજપુતાણી વનવગડા વચ્ચે, બબ્બે બહારવટિયાને કેવી હંફાવી રહી છે !

નારાયણ : અને અત્યારે તો બબ્બે...

[નીલાંજના નયન વાળે છે એટલે નારાયણ આવતું બોલવું માંડી વાળે છે.]

વસુધા : (મનમાં) બબ્બે બહેનપણીઓને એકલો અવધૂત પૂરો પડે છે !

[અવધૂત અને નારાયણ, વસુધા અને નીલાંજના જૂદી જૂદી દિશામાં જાય છે.]

અવધૂત : નારાયણ, પેલી સાડી જોઈ ? હું ગયે વખત અહિં આવ્યો ત્યારે કોઈ કહેતું હતું કે એ એટલી મુલાયમ છે કે આપણી વીંટીમાંથી પસાર થઈ જાય ! શી વાત !

નારાયણ : હોય, ભાઈ. કાલે સવારે તો કોઈ પીંજરામાં સમાય એવડી સુન્દરીઓની ય શોધ કરશે !

અવધૂત : (આસ્તેથી) આસ્તે બોલ, આસ્તે બોલ. નહિંતર નીલાંજના......

નારાયણ : એની તો ઘરે પહોંચીએ પછી વાત છે. અહિં તમારા બેના દેખતાં બહુ બકબક કરે

નીલાંજના. વસુ, જગતમાં આ અનુભવ મહાન ગણાય છે, એ કાંઈ અમસ્તું હશે?

છે. હું જાણી જોઇને બોલતો નથી.

[વસુધા ને નીલાંજના તાજમહાલની નાની શી પ્રતિકૃતિ જોતા હોય છે]

નીલાંજના: વસુ, જગતનો આ અનુપમ મહાલ ગણાય છે, એ કાંઇ અમસ્તું હશે!

વસુધા: વાત તો અનુપમ છે જ, પણ એની પાછળની ભાવના મારે મન વિશેષ મહત્વની છે. પોતાની પ્રિયાના સ્મરણમાં આમ દોલત વેડફી દેનાર કેટલા?

નીલાંજના: (હોંશીલા હાસ્યથી) આપણી પાછળ કોઇ આવું કંઇક કરે તો કેવું સારું!

વસુધાઃ (હેતના ધબ્બાથી) મારી મુમતાજ, કોઈક શાહજહાં શોધી લેજે.

નીલાંજના: (ધીમેથી) ધીમે, ધીમે. સાંભળી જશે તો નારાયણ ઘેર ચાડી ખાશે.

વસુધા: (પાંપણ પટપટાવી) કોઇ ખ્યાલમાં ખોઈ!

નીલાંજના: અવસર આવ્યે કહીશું એ અગાઉ એની વાત શી?

[અવધૂત આવે છે]

અવધૂત: જોવાનું બધું જોઇ લીધું કે ખાલી ચર્ચા જ ચલાવો છો?

વસુધાઃ ઘણુંખરું પતી ગયું.

[નારાયણ આવે છે]

પાછાં ફરીશું?

અવધૂત, નારાયણ: ચાલો.

[પાછાં ફરતા એમની નજર મિસરના મમી પર પડે છે.]

અવધૂત: જોઇ લો. આભૂષણ જોયાં, હથિયાર જોયાં, રંગરંગનાં રમકડાં જોયાં પણ માનવીની આ આખર અવસ્થા! ધરતીને ખોળે આપણેય એક દિ આમ પોઢવું પડશે!

નારાયણ: (ઉદાસીથી) ત્યારે જીંદગીનાં દુઃખો શમી જશે અને કોઈ સ્વર્ગીય શાન્તિ સ્થપાઇ હશે. મૃત્યુને મન સૌ સરખા છે.

[નારાયણ સામું સૌ જોઇ રહે છે.]

નીરુ, વાંચ. ત્રણ ત્રણ હજાર વર્ષ એને વીત્યાં છે. તોય એકે અક્ષર ઉચ્ચાર્યા વિના, માત્ર મૌનથી, આપણને એ અનેક વાતો કહી રહ્યું છે. ઇચ્છું છું કે મારું હાડપીંજર પણ લોકોને આમ કંઇક પદાર્થપાઠ આપે તો સારું.

વસુધા: (તોરથી) હા વળી. તું છોકરી જેવો છે, અમે નથી.

અવધૂત: (વક્રતાથી) નથીજ.

[બન્નેના નયનોનો ત્રિકોણ રચાય છે.]

અહિંથી હવે ખસવું છે ?—કે રાતભર રહેવું છે ?

[અવધૂત પગ ઉપાડે છે. વસુધા ને નીલાંજના એને અનુસરે છે.]

વસુધા: (નીલાંજનાને) છેવટ છેડાયો.

નીલાંજના: (વસુધાને) ખોટું થયું.

વસુધા: અવધૂત !

[ઉત્તર આપતો નથી: કારણ અવધૂત મૂનમાં છે]

(નીલાંજનાને) હાં તો બોલશે જ નહિ.

નીલાંજના: (વસુધાને) તો તારે મનાવવો પડશે.

વસુધા: (નીલાંજનાને) એમ અબોલડા તો લઈ રહ્યો પણ પજવવાનો.

[સફેદ સુન્દર આરસપહાણની ઓરડીમાં બેઓ આવે છે ઓરડીની વચ્ચોવચ્ચ મહાન લાગની એક ખુરસી ને તેની સામે સ્વચ્છ એવો અરીસો છે.]

અહિં વાળ ઓળવાના.

..ધૂત: (મરવથી) ના; હજામત કરવાની.

વસુધા: (ભારેખમ રહી) અવધૂત, તને આવી સાદાઈ ગમે કે ?

અવધૂત: (ઠંડા થઈ) ના. હું હાથે કરું છું. મારા માથા ગમે તે ખેંચે તે મને નથી ગમતું.

[વસુધા ને નીલાંજનાથી હસવું ખમાતું નથી. અવધૂતનો હોઠ સરખો ફરકતો નથી]

નીલાંજના: (વસુધાને) મે કહ્યું તે તારે કરવું પડશે. એ વિના બાકું ચીસે નહિ ચડે.

વસુધા: અવધૂત, આમ આવ.

[વસુધા ને અવધૂત આગળ ચાલે છે. નીલાંજના અમુક અંતર જાળવે છે]

ગહ્યા ! ગમે તે નહિં, તો કોણ વાળ ખેંચે એ ગમે છે !

[વાગે તોય વધુ માગે એવી મીઠી થપ્પડ વસુધા અવધૂતના ગાલપર ધરી દે છે]

(અતિશય આસ્તે) ઓ અવધૂત, બોલવાની બાધા કાં લે ?

[વિચારમગ્ન મને અવધૂત વસુધાને લેઈ જાય છે.]

(ખભા પકડી) સુરખા મારાથી રીસાયો ! મારી મગાવવી છે ?

અવધૂત: (નીરસ રહી) ના

વસુધા: તો બોલ્યુ પાછું ખેંચું છું. જા; હું છોકરી ને તું છોકરો પછી ?

અવધૂત: પછી કાંઇ નહિં ત્યાંજ સમાપ્તિ.

વસુધા: (ઊંડાં ઉતરી) ત્યારે તો નીલુએ કંઇક બોલ દીધો લાગે છે, લીધો લાગે છે !

અધૂત: ના રે !

વસુધા: હું ન માનું.

અવધૂત: તો હું શું કરું ?

વસુધા: લીલાલહેર. (પાછી ફરી) નીલુ !

નીલાંજના: (પાસે પહોંચતાં) શું !

વસુધા: અવધૂત ઠેકાણે આવી ગયો છે.

નીલાંજના: એટલી વારમાં !—સારું થયું. નહિતર આજની મજા મારી જાત.

વસુધા: (મનમાં) આજની કે આખા જીવનની!

અવધૂત: (મનમાં) ત્રિશંકુ, ત્રિશંકુ, ત્રિશંકુ.

[એઓ અગાશીપર આવે છે.]

વસુ, પેલી વૃક્ષોની હારમાળા જોઇ ! નાની થતી થતી તે કેટલી આઘી ચાલી જાય છે !

વસુધા: (દદથી) એટલી આઘી કે જ્યાં દિલની દંદ નહિં હોય ! મને તેમાં ખોવાઈ જવાનું મન થાય છે !

નીલાંજના : (છણકો કરી) વસુ, અમને આ નથી ગમતું. તું આવું કરીશ એમ અમે સ્વપ્ને નહોતું ધાર્યું.

વસુધા : માણસનું ધાર્યું થતું હોત તો દુનિયામાં દુઃખ શાનું રહેત ?

અવધૂત : સમજુ વસુ, ફિલસુફીનો અત્યારે સમય નથી. એટલું તો સમજ કે તું, હું ને નીલુ આમ આનંદ કરવા ફરી એકઠાં ક્યારે થઈશું.

નીલાંજના : મારી વસુ, કહે તો ખરી !

વસુધા : (મનમાં) આપના લગ્નમાં. ત્યારે અત્યારના આનંદ ઓછાયા જેવો લાગશે.

નીલાંજના : (ગરજ જેમ) બહેન, બોલીશ પણ નહિ ?

[નીલાંજના વસુધાને લગીર દૂર ખેંચી જાય છે.]

બોલ, બાપુ, તને અવધૂતે કાંઈ કહ્યું છે ?

વસુધા : કહેવા જેવું રાખ્યું છે ક્યાં ?

નીલાંજના : તે કોણે ?

વસુધા : તેં અને અવધૂતે

નીલાંજના : અરે ! એવું તે અમે શું કરી નાંખ્યું છે ?

વસુધા : આવડ્યું એ.

નીલાંજના : અમે કે તમે ?

[પ્રશ્નોત્તર અહિં અટકે છે.]

(મનમાં) જબરી નદી જણાય છે !

વસુધા : (મનમાં) અવધૂતે બરાબર પઢાવી છે.

[ધીમે ધીમે ચાલતાં જતાં એઓ મહેલનાં પગથિયાં પર ઉતરે છે. ત્યાં સલામ ભરતો ચાકર આરો આવી ઉભો રહે છે.]

અવધૂત : તમે બેસતાં થાઓ. હું આને પતાવતો આવું છું.

[ચાકરને ગોઠ આપી, એની બીજી સલામ સ્વીકારી, અવધૂત પાછો આગળ જાય છે. આ વેળા એ નીલાંજનાની સામે ને વસુધાની હાથે ગોઠવાય છે.]

નીલાંજના : (મનમાં) વસુ હારી.

વસુધા. (મનમાં) પાસા ફેંકાય છે !

[મલ્લની ચોટો વિના સુખ્યત્વે મૌનમાં એમનો માર્ગ કપાતો હોય છે. અવધૂતનું ચિત્ત ચકડોળે ચડ્યું છે. ઘડીભર એ આડું બહાર જોતો હોય છે.]

નીલુ, આ અવધૂત માર ખાવાનો લાગતો નથી !

નીલાંજના : છેજ. લગાવ.

[વસુધા હાથ ઉગામે છે. પણ એ પહેલાંનો અધીર અવધૂત બન્નેને એકી સાથે ધબ-ધબ ધબ્બા ધરી દે છે.]

(હસી) વસુ, એનો હાથ ભારે છે, કેમ ?

વસુધા : (ગંભીર રહી) એ તો લાગે.

નીલાંજના : (ગંભીર થઇ) તને લાગે. (રોફથી) મને વાગે છે.

વસુધા : (હસી જઇ) એ તો વાગે.

[વળી વાતચિત બંધ પડે છે થોડી વારે-]

અવધૂત . જાઓ; એવું તમને નાપસંદ હોય તો હવેથી હું નહિ કરૂં.

વસુધા : કરજે, કરજે. પસંદગીનો આમાં પ્રશ્નજ નહોતો. ખરી વાત ને, નીલુ !

નીલાંજના : (શીર નમાવી) બાજબી.

[ચૂપકીદી થાય છે. આખરે-]

(અચાનક) અવધૂત, તને એમ નથી લાગતું કે હવે મારે તને તમે કહેવું જોઇએ ?

વસુધા : મનેય લાગે છે.

અવધૂત : શું !

વસુધા : (ફેરવી તોળી) કે મારે પણ તને માનથી બોલાવવો. વિવેક વાપરવામાં કોઇનું શું જાય છે ?

અવધૂત : એ હશે. પરંતુ માણસની જીભ મને કૂતરાની પૂંછડી જેવી લાગી છે. વળી એમ વળી.

[આમને આમ, કટાક્ષના વરસાદ વચ્ચે એઓ આડાની ઈરિપતાશે આવે છે. કોઈક શૂન્યચિત્ત, કોઈક ભાવકાંગળું, કોઈક ડોળા તાણતું: ભિન્ન ભિન્ન ભાતના માં જેતા જણના હૃદયના ભાવ પણ સાથોસાથ પલટાય છે. વસુધાને ને નીલાંજનાને સ્ત્રી વિભાગમાં જવું પડ્યું હોય છે. અવધૂત પુરુષ વિભાગમાં આંટો મારી આવે છે પછી એઓ પુનઃ એકઠા થાય છે ડાક્તર સાહેબ એમનામાં ભળે છે.]

(ચિંતનથી) નીલુ–વસુ, માનવદશા દીઠી ? આપણા મગજમાંથી જો પુષ્કળ પવન ભરાયો, અને પરિણામે એ ખોખાનાં ખપાટિયાં ઉડી ગયા તો આપણે પોતે અહિં આવવું નહિં પડે, આપણને કોઈક લાવવાં પડશે.

ડાક્તર સાહેબ : સાચી વાત. અહિં એક એવો દાખલો પણ છે લ્યો; બોલાવી મંગાવું.

[પટાવાળા મારફત તેને બોલાવી મંગાવે છે]

તમે તેને શાન્તિથી સાંભળજો. એ ઉશ્કેરાય એવું કોઈ બોલશો નહિ નહિતર તેનું તુરત ચસકી જશે.

[આવતા વેંત એ અદબ વાળી ઉભો રહે છે. વસુધા ને નીલાંજના અંગમાં ધ્રૂજે છે, પણ એમને અવધૂતની ઓથ છે]

અલ્યા, તારું નામ ?

ગાંડો : (છટાથી) મારું નામ શું પૂછો છો ? કામ પૂછો. નામનો વિનાશ છે, કામનો વિજય છે.

[બાકીના ચારે ચૂપ રહે છે.]

હું રેલ્વેમાં નોકરી કરતો અને નરી રૂપસુન્દરીઓને જોતો. ત્યાં હું પ્રેમમાં પડ્યો. કેમ; તે તમારે જાણવું છે !

[જમીન પર તે થડી ઠેબારે છે, પછી ઉભો થઈ—]

પણ જેના પ્રેમમાં હું પડેલો, પ્રેમમાં પડેલો તે મેં તમને કહ્યુંને, તે સાચી સ્ત્રી હતી. સમજ્યા, સાહેબ !

[કોઈ ઉત્તર આપતું નથી.]

ન સમજ્યા હો તો હવે સમજો. (અવધૂતની છેક નજીક જઈ) ભાઈ, ભાન નથી કે હું બૈરી વિનાનો છું ને તું બબ્બે બૈરી લઈને ફરે છે ? ચાલો, આપણે વહેંચી લઈએ. જા; દોસ્ત, સારી એ તારી. બાકી વધી એ મારી. કબુલ કે ?

ડાક્તર સાહેબ : (ભમ્મર તાણી) પ્રસાદ, બસ કર.

નીલાંજના : હેં; પ્રસાદ ?

પ્રસાદ : (તાળીઓ પાડતો) વાગી, વાગી, રૂપાની ઘંટી વાગી !

વસુધા : નીલુ, પ્રસાદ તને ઓળખે છે ?

પ્રસાદ : તૂટી, તૂટી, મોતીની માળા તૂટી !

અવધૂત : વસુ, એનું ખસ્યું...

ડાક્તર સાહેબ : ખરેખર. વચ્ચે બોલાયું એ બરાબર ન થયું.

પ્રસાદ : (રૂઆબથી અવધૂતને) મિસ્તર, મેં ખત્તા ખાધા છે. તમે ખાવાના છો. માટે મારું માનો.

અવધૂત : (હસી) બોલો.

પ્રસાદ : હંઅ, એમ વાત કરો. હવે તમે ડાહ્યા લાગો છો. (કૂદી કરી) હું ડાહ્યો છું, આ બાઈ ડાહી છે, પેલી બાઈ ડાહી છે, આ ડાક્તર ગાંડો છે.

[ડાક્તર સાહેબ શાન્તિ સાચવે છે.]

ચાંદો: મારું નામ શું પૂછો છો? કામ પૂછો

અવધૂત: બહેનપણીઓ.
પ્રસાદ: તમે?
અવધૂત: તેમના મિત્ર.
પ્રસાદ: (ડોકું હલાવી) ના; એ મિત્રો નથી, તમે તેની બહેનપણી નથી.
અવધૂત: ત્યારે!
પ્રસાદ: (આંગળી ફેરવતો) આ ધારે છે કે તમે આના વર છો, તમે માનો છો કે તમે એના વર છો, હું કહું છું કે તમે આના, એના નથી, મારા નથી, સાહેબના નથી.
ડાકતર સાહેબ: કહો તો એને મોકલી દઉં.
વસુધા, નીલાંજના: નાજી
પ્રસાદ: મહેરબાન, મારે બે આંખો છે, તોય એક જાણે બહેનો જેવો નાક માટે બન્ને છે. એક કહે છે મારું. બીજી કહે છે મારું કહો; કોનું!
અવધૂત: (રસથી) કહો; કોનું!

મસાદ : કાં તો બન્નેનું અથવા એકેયનું નહિ.

[વસુધા, નીલાંજના ને અવધૂત સમજી જાય છે.]

એટલે હું મારી આંખોને સલાહ આપું છું કે ભાઈ, સંપીને રહો. તમારામાંથી એક ફૂટશે તો સૌન્દર્ય નષ્ટ થશે. તમે બેઉ સાજાં રહી નાકને કાપશો તો મારે જીવવા જેવું નહિ રહે.

[નારાયણ આવતો જણાય છે.]

(હાથ ઉંચા કરતો) આ મારા જીગરજાન દોસ્ત!

નીલાંજના : દાક્તર સાહેબ; એને મોકલી દો.

[પટાવાળો મસાદને લઈ જાય છે. દાક્તર સાહેબ પણ રજા લે છે. નારાયણ આવે છે.]

નારાયણ : શું જોયું?

અવધૂત : સંસાર.

નારાયણ : (વસુધા ને નીલાંજના પ્રતિ) સાચું?

વસુધા, નીલાંજના : (નીચા નયને) હા.

નારાયણ : શું આવ્યું?

અવધૂત : જાણવા જેવું ન નીકળ્યું

નારાયણ : તોય?

નીલાંજના : (વચ્ચે પડી) જઈશું?

વસુધા : ચાલો.

અવધૂત : ચાલો, ચાલો, નાસી છૂટીએ.

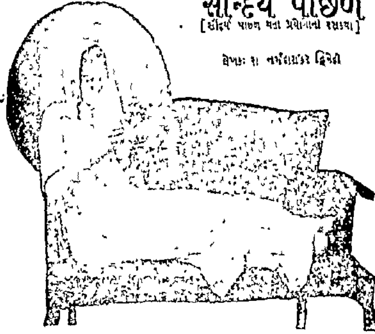
[વસુધા, નીલાંજના ને અવધૂત મૂઢ માફક ચાલવા લાગે છે. વિમાસણના પમળ વચ્ચે નારાયણ એમને અનુસરતો હોય છે.]

સમાપ્ત

સૌન્દર્ય પાછળ

[સૌંદર્ય પાછળ થતા પ્રયોગોનો રસથાળ]

લેખકઃ ડા. નર્મદાશંકર દ્વિવેદી

કુમારી રમા મહેતા

સૌન્દર્ય કોને નથી ગમતું ! સૌન્દર્ય એક એવી વસ્તુ છે કે જે નાનાથી માંડીને મોટાને, અભણથી માંડીને કવિ સુધીના સાક્ષરોને અને શ્રીમંતથી માંડી છેક રસ્તે ભીખ માગનારને ગમે છે અને તેની પ્રાપ્તિ માટે સર્વ કોઈ બની શકતા તમામ ઉપાયો યોજે છે.

ખાસ કરીને સ્ત્રીઓને સુન્દર દેખાવું બહુ ગમે છે, એ એમનામાં સ્વભાવગત જ છે; અને તેથી તેઓ પોતાના સૌન્દર્યમાં વૃદ્ધિ કેમ થાય એવા પ્રયાસો અનાદિ કાળથી કરતી આવી છે. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સાથે જ સ્ત્રીઓમાં સૌન્દર્યભાવના જાગી છે અને તેઓએ પોતાના શરીરના સૌન્દર્ય પાછળ અનેક હિકમતો કરી છે અને અત્યારે પણ વિજ્ઞાનની આ વીસમી સદીમાં પણ સૌન્દર્ય-વૃદ્ધિનો આ પ્રયાસ નિરંતર અનેક રૂપે ચાલુ છે.

સૌન્દર્ય સાધનામાં માત્ર સ્વાભાવિક સૌન્દર્યની જ આરાધના થાય છે એવું કાંઈ નથી, તેમાં ઘણું કૃત્રિમ ઉપાયો અને સાધનોથી સૌન્દર્યની વૃદ્ધિ કરવામાં આવે છે, એટલું નહી પણ કલ્પનાને કેળવી સુન્દરતા લાવવાની હિકમત થાય છે.

કૃત્રિમ શૃંગાર તરફ સ્ત્રીઓની રુચિ પ્રાચીનથી ચાલી આવે છે. ઇતિહાસ પહેલાંના કાળમાં પણ આ રુચિ અસ્તિત્વમાં હતી. જો કે તેઓ કઈ કઈ ચીજોનો ઉપયોગ કરતી હતી તે જણાયું નથી, છતાં કૃત્રિમ શણગારથી તેઓ અજાણ્યાં તો નહોતી જ. દાંત રંગવા અને માથું ગુંથવું એ આ પ્રકારની સૌન્દર્ય શિક્ષાનો પ્રથમ પાઠ કહી શકાય. તે પછી આંખમાં આંજણ આંજવું અને હાથે પગે રંગ લગાડવો, આ-

ભૂષણો પહેરવાં, વસ્ત્ર અમુક રીતે પહેરવાં વગેરેને પણ એ જ કક્ષામાં મૂકી શકાય.

ઈ. સ. પહેલાંના સૈકામાં રોમન સ્ત્રીઓ પાઉડર તથા ગાલ ઉપર લાલ રંગ લગાડવાનો પ્રયોગ કરતી હતી અને આંખોમાં અંજન પણ કરતી હતી.

ઈ. સ. પછી પહેલા સૈકામાં રોમની મહારાણી પોપિયા પોતાના શરીરને કાન્તિમય બનાવવા માટે ગધેડીના દૂધમાં સ્નાન કરતી હતી.

સુપ્રસિદ્ધ સ્કોટીશ રાણી મેરી સ્ટુઅર્ટ મદિરાપાન કરતી હતી; તે એટલા માટે કે તેની ચામડી પારદર્શક હતી. આ સંબંધમાં એમ કહેવાય છે કે જ્યારે મેરી લાલ રંગનો દારૂ પીતી હતી ત્યારે તેના ગળા ઉપર એક પ્રકારની ગુલાબી રેખા દેખાતી હતી.

ભારતવર્ષમાં પણ રામાયણ, મહાભારત, પુરાણ અને તે પછી મોગલ ઈતિહાસ સુધીમાં જે હકીકતો લખાયેલી છે તે ઉપરથી સમજાય છે કે સ્ત્રીઓ અને ખાસ કરીને રાજકુટુંબની સ્ત્રીઓ સૌન્દર્ય માટે અનેકાનેક પ્રયાસો કર્યા કરતી હતી.

નવાનું સૌન્દર્ય-સ્નાન

મોગલ સમ્રાજ્ઞીઓનાં સ્નાનગૃહોમાં રત્ન મઢવામાં આવ્યાં હતાં. તેઓ પાણીમાં ગુલાબનાં ફુલો નાખીને સ્નાન કરતી હતી, તેટલા ઉપરથી પણ તેની સૌન્દર્ય પિપાસાનો ખ્યાલ આવે છે. ગુલાબના અત્તરની શોધ પણ આ મોગલ યુગમાં જ થઇ છે અને એ મોગલ રમણી નૂરજહાનની સૌન્દર્ય સાધનાનું એક ફળ છે.

સામાન્ય રીતે એવું જોવામાં આવે છે કે કોઇ પણ વસ્તુને એકને એક સ્વરૂપમાં જોવી મનુષ્ય પ્રકૃતિને અનુકૂળ નથી. દરેક વસ્તુ અને સ્થિતિને નવા નવા રૂપમાં જોવી તેને પ્રિય લાગે છે. મનુષ્યની રુચિ બદલાયા કરે છે એ પણ તેમાં કારણભૂત હોઇ શકે. માણસ પોતાની મેળે તે હલામાં કાઇને કાંઇ નવીનતા શોધે છે. એક વખત હિંદમાં મોઢા ઉપર ત્રાજવાં પડાવવાથી સૌન્દર્ય વૃદ્ધિ થાય છે એમ માનવામાં આવતું હતું. હજી પણ મોટા ભાગની સ્ત્રીઓ છૂંદણાં પડાવે છે. યૂરોપમાં તો પુરુષો સુદ્ધાં હાથ ઉપર છુંદણાં પડાવે છે, Toboong. પણ હવેની સ્ત્રીઓની રસવૃત્તિ તેના ઉપરથી ધીરે ધીરે ઘટતી જાય છે મેંદી લગાડવાના સંબંધમાં પણ એમ જ છે.

યૂરોપની પ્રજા આજથી બસો વર્ષ પહેલાં શરીરનાં કેટલાંક વિશેષ લક્ષણોને સુન્દરતાનાં ચિન્હ તરીકે માનતી હતી; તે તરફ આજ તે કટાક્ષથી હસે છે. કમ્મર પાતળી હોવી અને કમ્મરની નીચેનો અને છાતીનો ભાગ ભારી હોય તે એક સુન્દર સ્ત્રી ગણાવા માટે આવશ્યક લેખાતું. સ્ત્રીઓ મોટા અને લાંબા વાળ રાખતી હતી. પણ હવે એ ફેશનમાં પણ ગણાતું નથી. આજની રુચિ શરીરના કોઇ પણ અંગને વિશેષ રૂપે ભારી કે હલકું જોવાનું પસંદ નથી કરતી. આજની સુંદરીઓને તમામ અંગો સુડોળ અને ગોળાકાર જોઇએ છીએ. માસ-ચરબી અતિશય હોય તે તેમને પસંદ નથી. વાળ ટુંકા, છતાં મોર્જન વાળા ખબ્બાવાળ, મોઢું કસ્વલી વગરનું અને આંખો ચમકારા મારતી જોઇએ છીએ.

અહીં જ જણાવી દેવું જોઇએ કે જે સ્ત્રીઓ સૌન્દર્યના વર્તમાન આદર્શને પહોંચવાનો સંકલ્પ કરે છે તેને તે માટે કઠણ તપસ્યા કરવી પડે છે.

શણગાર વીનાનું સૌન્દર્ય

ભોજન કર્યા પછી આરામ લેવાની ઇચ્છા થાય છે, પણ એક સૌન્દર્ય પ્રિય યુવતીને ઉભા રહેવું પડે છે, કારણ કે એમ કરવાથી એની સુંદરતા વધે છે એવી તેને ખાત્રી છે સૂતી વખતે તકિયા રાખવાથી શરીરના અમુક ભાગમાં માંસના ગઠ્ઠા જામી જાય છે; એટલે તેનો પણ ત્યાગ કરવો પડે છે. મીઠી અને સ્વાદિષ્ટ ચીજોને ખાઇ શકતી નથી. અતિશય તરસ

લાગવા છતાં થંડુ શરબત પીવાનું સાહસ તેનાથી થઇ શકતું નથી. ફરતી વખતે વાતચીત કરવાની તેને છુટ નથી. સોફા ઉપર ઝૂલવાની તેને મનાઇ હોય છે, અને સાયળ ઉપર ભાર દઇને બેસવાની તેને માટે આવશ્યકતા છે.

કલાકો સુધી ટર્કીશ બાથ કે અન્ય પ્રકારનું સ્નાન કરવુ, શરીરના જુદા જુદા ભાગોનું મસળવું, ઠેકાણે ઠેકાણે તેના ઉપર પટ્ટી બાંધવી, જે જગ્યાએથી માંસ ઓછું કરવું હોય એ ભાગને કોઇ ચીજથી મારવો, તેના ઉપર રોલર ફેરવવો: આ સર્વ આદર્શ સુન્દરીનું કર્તવ્ય બને છે. અમુક વજન કરતા શરીરનુ વજન વધી જાય તો તેમાં તેને શરમ લાગે છે તેથી આજની સ્ત્રીઓ પાતળું અને સુડોળ શરીર બનાવવા અત્યન્ત કષ્ટદાયક ઉપચારો સુદ્ધા સહન કરે છે.

યુરોપ અને અમેરિકામા સ્ત્રીની જાડાઈએ તેની સુંદરતાનો મોટામાં શત્રુ માનવામાં આવે છે. એટલે આ શરીરની સ્થૂલતા દૂર કરવાનાં નિત્ય નવાં સાધનો તૈયાર થાય છે. યંત્ર કામ, રોલર અને બીજાં સાધનોની મદદથી એક જાડી સ્ત્રી થોડા વખતમાં પાતળી બની જાય છે કોઇ કોઈ વાર આ ઉપચારોનું ભયકર પરિણામ-મૃત્યુ પણ આવે છે.

ફ્રાંસની સ્ત્રીઓને પાતળા થવાનો એટલો બધો શોખ છે કે શરીરમાંથી ચરબી દૂર કરવા માટે તેઓ પેટમાં ચીરા પડાવે છે.

ઓપરેશન કે એવી કોઇ ક્રિયાથી કોઇ પણ સ્ત્રીના શરીરનો વિકૃત-બેડોળ ભાગ સુડોળ બનાવવાનો આધુનિક યુગ પહેલાંના કાળમાં એક પણ દાખલો મળતો નથી. શરીરના કોઇ પણ ભાગને સુધારીને ઇચ્છાનુસાર બનાવવો તે પાશ્ચાત્ય દેશોના ડાકટરો માટે સાધારણ વાત બની ગઇ છે. એક ડોક્ટર કુરૂપ નાકને ઓપરેશન દ્વારા સુંદર બનાવી દે છે.

અમેરિકાના એક સૌન્દર્ય શાસ્ત્રના ખાસ જાણકારે કેટલાંક તેલો ભેગાં કરીને એક નવીન પ્રકારનું તેલ બનાવ્યું છે, આ તેલ પીચકારી મારી ચામડીની નીચે રંગમાં ઉતારી દે છે. આ તેલમાં નસોમાં નવું જીવન સંચાર કરવાનો ગુણ રહેલો છે. એ જાણકારનું એમ કહેવું છે કે આથી કોઇ પણ સ્ત્રી કે પુરૂષનો ચહેરો પંદર વર્ષ અગાઉ હતો, એવો જુવાન બની જવાનો અને આ પ્રયોગનું પરિણામ કાયમી નીવડશે.

આપણા દેશમાં gland ઇન્દોરવાળા સર હકમચંદે ડૉ. વેરોનોફ પાસે ફરીથી જુવાન થવા માટે વાંદરાની નરસી (gland) મૂકાવી છે. તેનું શું પરિણામ આવ્યુ છે તે જાણવામા આવ્યું નથી, પણ તે માટે લાખેક રૂપિયા આપ્યાનું કહેવાય છે.

પાશ્ચાત્ય દેશો અને ખાસ કરીને અમેરિકાના રહીશો અનેક ઉપાયો દ્વારા યુવાવસ્થાનો દેખાવ જાળવી રાખવા આટલા ઇંતેજાર કેમ છે? જીવન માટે ખૂબસુરતીને તેઓ આટલી અનિવાર્ય કેમ માને છે? આ પ્રશ્નોનો જવાબ ટુંકામા મળે એમ નથી. ગંભીરતાથી વિચાર કરતાં જણાય છે કે આ લાલસાનું કારણ માત્ર વ્યક્તિગત રૂપ-પિપાસા કે સ્વાભાવિક સૌન્દર્ય પ્રિયતાજ નથી, પણ એથી યે કંઈક વિશેષ છે.

એ દેશોમા થીએટર, બોલતી ફીલ્મો, સીનેમા કાર્નેવિલ વગેરેનો ધંધો અત્યંત વધી ગયો છે. તેમાં લાખો એકટ્રેસો (અભિનેત્રિયો) કામ કરે છે. એ નટીઓ પોતાના એ રોજગારમાં કરોડો રૂપૈયા કમાય છે, અને તેમની કમાણી સુન્દરતાને લીધેજ છે. ઉમ્મર વધવાથી તેના માનસિક ગુણો નાશ નથી પામતા પણ તેનામા રહેલી મનમોહકતા, યૌવન સુલભ ઉત્ફુલ્લતા, લાવણ્યતા અને સરસતા જતી રહે છે, તેથી તેના ગુણની અગાઉના જેટલી કિમ્મત ઉપજતી નથી; તેથીજ વધારેમા વધારે વખત સુધી યૌવનને રોકી

પોતાની સ્ત્રી ઉપર એવી ફરિયાદ માંડી હતી કે તે જેટલા રૂપૈયા ઘરમાં લાવી પોતાની સ્ત્રીને આપતો હતો તે તે પાઉડર અને હોઠ ઉપર લગાડવાના લાલ રંગમાં ખર્ચી નાખતી હતી.

યુરોપીયન અને અમેરિકનોની અનન્ય સૌન્દર્યભક્તિથી સમાજના નિયમો ઉપર પણ પરોક્ષ રીતે ઘણો પ્રભાવ પાડયો છે. ત્યાંનાં હજારો વર્તમાન પત્રોમાં દરરોજ લાખો! "જરૂર છે. મેન્યુઅર ની" જાહેર ખબરો છપાય છે, પરંતુ તેમાંથી એવી એક પણ જાહેર ખબર મળવી કઠિન છે કે જેમાં યુવાવસ્થા અને સુંદરતાના ગુણોની આવશ્યકતા ન હોય. ઘણી ખરી જાહેરખબરોમાં તો સ્પષ્ટ લખ્યું હોય છે—must be beautiful and under twenty એટલે સુન્દરી અને પચીશ વર્ષથી ઓછી ઉમ્મર આવશ્યક હોવી જોઈએ.

એટલુંજ નહીં, પણ દુકાન ઉપર માલ વેચનાર તરીકે રહેવામાં, ડોક્ટર, વકીલ, લેખક કે રાજનીતિજ્ઞનાં સેક્રેટરી થવામાં, કાર્યઓફીસમાં ટાઈપીસ્ટ બનવામાં—આવા પ્રકારની સેંકડો નોકરીઓ માત્ર સુન્દર યુવતીઓ માટેજ અનામત રાખ્યાં હોય છે.

ઉપલી બાબતોથી આપણે સરળતાથી અનુમાન બાંધી શકીએ કે યૌવન ગયા પછી એ દેશોમાં સ્ત્રીઓને ધંધો મેળવવામાં અનંત મુશ્કેલી ભોગવવી પડે છે. આથી જુવાનીને તેઓ પોતાના હાથમાંથી કેમેય કરી જવા દેતી નથી. જુવાની જતાંજતાંય ઘણો સમય વીતી જાય છે ત્યાંની દરેક સ્ત્રી વધારેમાં વધારે સમય યુવાન રહેવા માટે પ્રાણની સુદ્ધાં દરકાર નથી કરતી. ભારતની સ્ત્રીઓની પેઠે પચીશ ત્રીશ વર્ષની વયમાંજ સર્વસ્વ લુંટાવી દેવું તેમને પસંદ નથી. પચીશ ત્રીશ વર્ષની વયે તો એ પોતાના યૌવનનું પ્રભાત ઉગ્યું એમ માને છે.

તે પોતાની જન્મતિથિને ભૂલીને સૌન્દર્યની દિશામાં આગળ વધતી જાય છે. તેનાં મધુર જીવનનાં વર્ષ માળાના પારા પેઠે એકપછી એક આવતાં જાય છે. તેની અવસ્થા-ઉમ્મરની છાયા તેના ચહેરાની સુન્દરતા અને શરીરના બાંધા ઉપર પડતી નથી; કેમ જાણે સમય તેમની પાસે આવી તેમના સૌન્દર્યથી મુગ્ધ બની પોતાનું કર્તવ્ય ભૂલી જાય છે.

યૌવનની આ તીવ્ર આકાંક્ષાનું એક બીજું પણ કારણ છે. સ્ત્રી અને પુરુષના બન્નેના રૂપને તે એક સરખું લાગુ પડે છે. જીવનના ઉદ્યાનમાં જ્યારે પાનખર ઋતુ આવે-છે ત્યારે મનોભાવ પણ મોસમની કઠોરતા જેવું અશક્તિનો અનુભવ કરે છે. જુવાનીમાં જે કામ કરવું સહુજ લાગે છે તે તે વખતે અત્યંત દુર્ઘટ લાગે છે. એટલે ઉમ્મર થવા છતા પણ આરસીમાં મુખ જોતાં જો મુખ કરચલી વગરનું, યુવાનના જેવું દેખાય આવે તો યુવાનીનો ઉત્સાહ ફરીથી દિલમાં સંચાર કરે છે. જીવનનૌકાને ફરીથી દૂર દૂર ખેડવાનું સાહસ આવે છે. નિરાશા અને અંધકારને સ્થાને આશા અને ઉજાસ દેખાય છે.

આજકાલ અમેરિકા યુરોપમાં સૌન્દર્યસંબંધી વસ્તુઓનો વેપાર ધીકતો ચાલે છે. પાઉડર, ક્રિમ, લિપસ્ટીક, વગેરે બનાવવાનાં સેંકડો કારખાનાં ઉપરાંત ખાસ જાણકારો-પણ એ કામમાં લાગેલા છે. ન્યુયોર્ક, લંડન, પેરીસ જેવાં શહેરોમાં તો સૌન્દર્યના ખાસ જાણકારો પુષ્કળ છે. ઘણાએ તો લાખો રૂપૈયાની પૂંજી રોકી સુન્દરી બનાવવાનાં કારખાનાંજ ઉઘાડયાં છે. આ કારખાનાઓમાં બધુ કામ વૈજ્ઞાનિક રીતે યંત્રોની મદદથી થાય છે.

આ દેશના છાપાં અને સામયિકોએ તો કેમ જાણે સૌન્દર્ય સાધનાનો પ્રચાર કરવો આરંભ્યો હોય! વીશ વર્ષ પહેલાં જ્યાંનાં છાપાંઓમાં આ વિષયનો

ઓપણુ લેખ મળવો અસંભવિત હતો, ત્યાં આજે કેટલાંય પત્રો એજ વિષય મુખ્યત્વે ચર્ચે છે વાર્તાઓ અને ગંભીર લેખો આપનારા સામયિકો પણ આ વિષયની ચર્ચા કરે છે, એટલે સુધી કે ગંભીર ધાર્મિક વિચારો ફેલાવનારાં પત્ર પણ આ બાબતના મોહ જાળમાંથી મુક્ત નથી

ઇરાનની મહીલાની સૌંદર્ય સજાવટ

હિન્દની સ્ત્રીઓ પણ સૌન્દર્ય-રચનાના ઉપાયોથી તદ્દન અજાણ નો નહોતી. યુરોપ-અમેરિકાના જેટલો તેનો વિકાસ નહીં થયો હોય એ ખરું. તેમ ભારતના સીઓને પોતાની સ્ત્રીઓને પાઉડર અને રંગ લગાડી સુશોભિત કરવાની જરૂર નહીં લાગી હોય, પણ હિન્દની સ્ત્રીઓને સૌન્દર્ય પ્રાપ્ત કરવામાં કુદરતની પુષ્કળ મદદ મળતી હતી શરીરના અંદરના ભાગોમાં કાન્તિ પેદા કરે એવા નુસખા અને પ્રભાવ ઉત્પન્ન કરે એવી હિકમતો આયુર્વેદમાં મળી આવે છે

હાથ ઉપર મેંદીના રંગની વિવિધ ભાત, પગમાં અળતાં, હોઠ ઉપર સુંદર રંગ, મુખમાં તાંબુલ અને આંખોમાં કાજળ આદિ ભારતીય શૃંગારનાં સાધનોમાં સજ્જ થયેલી ભારતીય રમણીઓ શું સુંદર લાગે છે ? શું એવી રમણીઓમાં સરસતા અને માદકતા ઓછી છે.

આજ કાલ કેટલાક હિન્દીઓને દાત સાફ કરવા માટે પાઉડર વાપરવાની આદત પડી છે; પણ લીમડાના, ખાસ કરીને લીમડાની ડાળખી દાંતની અંદર રસી નીકળતી હોય તે બંધ પડે છે બાવળ અને વડલાની દાતણ પણ ગુણકારી છે

સ્ત્રીઓના શરીરની સુંદરતા અને તેનું શરીર સુડોળ રાખવામાં માથે પાણીનું બેડું ઉપાડીને જવાની પદ્ધતિ ખાસ થઈ છે એ પ્રકારની કસરતથી શરીરના કેટલાક અંગો સારી રીતે ખીલે છે અને એનું ચોકસ દીપી ઊઠે છે

એ બધું છતાં, સૌન્દર્ય સંબંધી હિંદની* સામગ્રી જે હોય તે; છતાં વર્તમાન રૂચિને તેથી સંતોષ થાય એમ નથી. વિજ્ઞાનના યુગમાં નવી શોધ થતાં લોકો જૂની વાતો ભૂલી જાય છે અને તેને અસંસ્કૃત ગણવા લાગે છે.

આવી સ્થિતિમાં આપણી છોકરીઓ મસી લગાડવાનું કે છુંદણા પડાવવાનું શી રીતે પસંદ કરે? તેઓ પોતાને મળેલા ભણતર, સોબત અને આયુષ્યને અનુકૂળ આવે એવી હમેશાં નવીન સૌન્દર્ય સામગ્રીની શોધ કર્યા કરે છે. આથી પોતાની જરૂરીઆત પ્રમાણે રૂચિને સંતોષવા અને શૃંગારકલામાં સુધારો કરવો આપણે પાશ્ચાત્ય દેશોની શૃંગારકલાનો થોડો ઉપયોગ કરીએ તો શું ખોટું છે?

આ સૌન્દર્યકલાના હિંદીઓ જેટલા બીજા કોઈ દેશવાસીઓ ભાગ્યેજ વિરોધી હશે, એટલે આપણે આ બાબત ઉપર ગંભીરતાથી વિચાર કરવાની જરૂર છે.

પાઉડર લગાવેલો ચહેરો ઘૃણા-તિરસ્કારને પાત્ર નથી, પણ પાઉડરનો દુરુપયોગ થયો હોય એવો ચહેરો છે. આધુનિક શૃંગારકલાને વિજ્ઞાન સાથે ગાઢ સંબંધ છે. તેમાં કુશળતા પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘણા અનુભવ અને સમયની જરૂર પડે છે, અને તે સાથે મનોવૃત્તિ પણ કલાપ્રિય અને સુરુચિપૂર્ણ હોવી જોઈએ.

અમુક સ્ત્રીના ચહેરા ઉપર લગાડવા માટે કયો રંગ કામ આવશે તે માત્ર અંગત અનુભવથી સમજાય છે અને તે માટે મહીનાઓનો અનુભવ આવશ્યક છે, અને તે લગાડવામાં કુશળતા હોવાની પણ તેટલીજ જરૂર છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે સુન્દરતા સ્વાભાવિક છે, તેને કૃત્રિમ બનાવવી ઠીક નથી. આ શબ્દોનો વ્યવહારમાં અર્થ થતો નથી. કેટલીક ખાસ વિશિષ્ટતાઓ જતી કરતાં પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલી ચીજોમાં સ્વભાવથીજ સુંદરતા નથી હોતી. જ્યાં સુધી તેને માણસનો હાથ નથી લાગતો ત્યાં સુધી તેની સુન્દરતાનો પૂરો વિકાસ નથી થતો. બાગનાં તમામ સુંદર અને કોમળ ફૂલો માત્ર માળીના કઠણ પરિશ્રમ અને વિશેષ જ્ઞાનથી ઉગે છે અને ખીલે છે.

સંસારની તમામ અસભ્ય જાતિઓમાં પણ સુન્દર બનવાનું થોડું ઘણું જ્ઞાન તો હોયજ છે. પણ છે કે સભ્ય જાતિઓની દૃષ્ટિમાં તેમનું આ જ્ઞાન તુચ્છ અને હાસ્યજનક લાગે છે. આ ઉપરથી એમ કહી શકાશે કે મનુષ્ય જેમ જેમ સભ્ય civilized થતો જાય છે તેમ તેમ તેની સૌન્દર્ય ભાવના અને રૂચિ પણ આગળ વધતી જાય છે; અને તેની એ રૂચિ સંતોષવા માટે તે નવી નવી શૃંગાર સામગ્રીઓ બનાવે છે.

પ્રકૃતિ આપણને જે ચીજો આપે છે તેથીજ માત્ર સંતોષ માની બેસવાનો યુગ રહ્યો નથી. વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી તેને સુંદર બનાવવી જોઈએ. આ વૈજ્ઞાનિક યુગમાં જ્યારે જીવનની બધી દિશાઓ વિજ્ઞાનના તેજથી ચમકી રહી છે ત્યારે માત્ર સૌંદર્યના ક્ષેત્રને તેનાથી વંચિત શી રીતે રાખી શકાય? કુરૂપતાનો નાશ કરી સંસારને સુંદર દરસ બનાવવા જેવા મહત્વના કામમાં જો વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ નહીં થાય તો બીજા કયા કામમાં થશે?*

* હિંદી ઉપરથી.

રત્નરાણી

[એક પ્રેમ કથા]

લેખકઃ રા. દેશળજી પરમાર

કમળફુલ હસતા હતાં અને વાદળ હવામાં ઉડી ગયાં હતાં. મધળી વનસ્પતિ પુરબહારે લચી હતી અને અંદર વસંતઋતુ રમવા ઉતરી હતી ત્યારે યૌવનનાં સ્વપ્નો...એવા મધુર દિવસોમાં રમણકુમાર રત્નરાણીને કમળશ્વેત એક નાની હરણીની ભેટ ધરવા આવ્યો.

આવી સુંદર ભેટ અને સુંદર હરણુંને જોઈ રત્નરાણીને બહુ આનંદ થયો, અને વળી આ તો રમણકુમારની ભેટ હતી! એટલે તેના આનન્દનો પાર ન હતો કેમ જે તેઓ અન્યોન્યને ચાહતાં હતાં; એમનો સંબંધ થયો હતો અને આવતી કાલે લગ્નનું મુહૂર્ત પણ હતું.

મનમાં ને મનમાં રત્નરાણી બોલી.

'મારું રાજકુળ ઉંચું છે એટલા માટે જ એ મને ચાહે છે એમ નથી. મારી જાગીર મોટી છે માટે એ મને ચાહે છે એમ પણ નથી. એ તો મારા ગુણોને ચાહે છે, મારા સંસ્કારોને ચાહે છે, મને પોતાને જ ચાહે છે.'

એટલું બોલી તે ઓરડામાં ફરવા અને પોતાના લગ્નના સાજની કોર જોવા માંડી. બરોબર એ ઘડીએ રત્નરાણીની વૃદ્ધ આયા ઓરડામાં આવી અને હેતે રત્નરાણીને પૂછ્યું, 'બા, એ કોણ મળવા આવ્યું હતું!'

'એ તો, માનબાઈ! રમણકુમાર હતા. કાલે અમારાં લગ્ન છે.

એટલે માનબાઈનું મોં મલક્યું અને તે કહેવા લાગી. 'ઈશ્વરકૃપાથી હજુ સુધી તો બધું બરોબર પાર ઉતરતું આવે છે. ખરું કહું તો આ મધળી જાગીરનો હકદાર તો રમણકુમાર છે, અને તું પણ ખરેખરી રત્નરાણી નથી જ.'

'અરે માનબાઈ, માનબાઈ! આ તું શી ગાંડી વાત કરે છે! તું બોલે છે તેનું તને ભાન છે કે?'

'હું ખોટું બોલતી હોઉં તો મને પરશુ પુછે. હું સાચું જ કહું છું કે તું મારી દીકરી રતન જ છો. રમણકુમારના વૃદ્ધ સદ્‌ગત ઈનામદાર કાકુભાને દીકરી હતી પણ એ તો બચપણમાં જ મારા ખોળામાં ગુજરી ગઈ હતી. મારું જ વહાલું બાળક હોય એમ મેં મારા આ હાથે તેને દાટી હતી. પણ આ વાત બની જ નથી એમ મેં તે છાની રાખી; અને એ કુંવરીને બદલે મેં મારી છોકરી–તને કુંવરી બનાવી દીધી.

'અરેરે મા, તેં બહુ ભૂંડું કર્યું. તારી વાત સાચી હોય તો તેં રમણકુમારને ભારે અન્યાય કર્યો છે. ઈનામદારની જાગીર રમણકુમારની છે–મારી કે આપણી નહિ. આ તો ઉંતરપીંડી થઈ.'

'હવે એ થયું તે થયું માટે એ બાબત કાંઈ બોલીશ નહિ. આ બધું તારા મનમાં સમજી રાખજે અને આવતી કાલે તમારાં લગ્ન થઈ જાય એટલે સૌ સારાં વાનાં થઈ રહેશે.'

'પણ હું તો હલકા કુળની તો ખરી ને? હું અબઘડીએ રમણકુમાર પાસે જઈ બધી વાત કહી દઈશ. મારાથી જુઠાણું નહિ ચલાવાય. આ સુવર્ણ-હાર અને મોતીની માળાઓ કાઢી નાખ, મા. મારે એનો કશોય ખપ નથી.'

'અરે બેટા, મારૂ કહ્યું માની જા, અને આ વાત તારા ભલા વાસ્તે છાની રાખ.'

'મા, એ મારાથી ન જ થાય; અને રમણકુમાર જો ખરા અંતરથી મને ચાહતા હશે તો એના સાચા પ્રેમમા હું શ્રદ્ધા રાખીશ.'

'દીકરી, આ દુનિયામાં સાચો પ્રેમ! અને શ્રદ્ધા! રમણકુમાર આ બધું જાણશે એટલે જાગીર ઉપરનો પોતાનો હક રજુ કરશે.'

'તો હકની રીતે એની જાગીર છે તે એ લેશે. એમાં શું? મારે આ મહેલમાંથી નીકળી જવું પડે ને જંગલમાં ભટકી ભટકીને જીવ ખોવો પડે તો પણ શું?'

'ત્યારે બેટા, આવ મને છેલ્લીવારની મળી લે. મેં તારે સારૂ થઈને મોટું પાપ કર્યું છે.'

'અરે મા, મારી મા, આ બધું શું કારણું બની ગયું! મને તો કંઈ સુજ પડતી નથી. પણ તું તો મારી જનેતા છે, તે હું તને ભેટી લઉ, અને તું મારા માથે હાથ મુકી મને આશિષ દે. હવે હું છેલ્લી વારની વિદાય લઉં છુ.'

હવે રત્નરાણીએ જાડો પછેડો ઓઢી લીધો. હવે એ કાંઈ પ્રથમની રત્નરાણી ન હતી: સાદી રતન હતી. પછી રતન મહેલ છોડીને ચાલી નીકળી. માથાના અંબોડે ફક્ત એક ગુલાબફુલ ખોસી તે ખાખો અને ગોચરોમાં થઈ આગળ ચાલી.

પણ કમળશ્વેત પેલી નાની હરણી બેઠી હતી ત્યાંથી તરત ઉઠી; પોતાનું માથું રત્નરાણીની હાથેલીમાં ધર્યું; અને તેની પાછળને પાછળ દોડવા માંડી.

પણ રમણકુમારે પોતાના રવેશ પરથી એને જોઈ. અણુવાણે પગે તે રત્નરાણી કને આવ્યો અને બોલ્યો:

'અરે રત્નરાણી, આ તું શુ કરી બેઠી છે! આ તને શોભે છે? સંસારનું અનુપમ રત્ન આમ ભીખારણને વેશે કેમ ભમે છે?'

'જો હું ભીખારણને વેશે આવી છું તો મારું પ્રારબ્ધ જ એવું છે. હું ખરેખરી ભીખારણ જ છું હું કાંઈ રત્નરાણી નથી.'

'હવે એ ટીખળ કરવાં છોડી દે. કેમ જે મેં તો મારૂં તનમન અને ધન તને અર્પણ કર્યું છે. વાચ્યા મનસા કર્મણા હું તારો જ છું. આ તારી રમત મારાથી સમજાતી નથી. સાચું કહે શુ છે!'

પછી તો રત્નરાણી ટટાર થઇ ઉભી; અને એના હૃદયમાં બળ આવ્યું. એકી ટસે રમણકુમાર સામે જોઈને તેણે માનબાઈએ કહેલી બધી વાત કહી દીધી. એટલે રમણકુમાર મજાકમાં ખડખડાટ હસી પડયો. પછી તેણે રત્નરાણીનો હાથ ઝાલ્યો. તેના મસ્તકને એ ચૂમ્યો, અને બોલ્યો:

'જો તું જન્મથી રત્નરાણી ન હોય અને જો જાગીરનો હકદાર વારસ હું હોઉં...મારી રત્નરાણી! માની લે કે જન્મથી તુ રત્નરાણી નથી જ, અને આ જાગીરનો હકદાર માલીક હું જ છું...તો પણ આવતી કાલે આપણે હથેવાળે પરણીશું જ; આવતી કાલે જ મારૂં બધું તારૂં થશે અને તું મારી સદાની રત્નરાણી જ રહેશે.' (ટેનીસનના કાવ્યપરથી.)

પ્રાણના પ્રકાશ

પ્રાણના પ્રકાશ, મારા પ્રાણના પ્રકાશ
કેવા પ્રફુલ્લ, મારા પ્રાણના પ્રકાશ!

[૧]

દિવાના દોજખથી ઉડતા ફુવારા,
પહોંચી અલક્ષ્ય એક ઠામ.
ચારે બાજુએ ઝિંજવી અજવાળતા,
ચીરે અંધારના ઘામરે.
કેવા પ્રફુલ્લ, મારા પ્રાણના પ્રકાશ!

[૨]

સદાય જગતા અંતર મંદિરમાં,
કોટિ કિરણના ઉલ્લાસ:
એક એક કિરણે લાખ-જીવન ઉજળે,
થાતો તિમિરનો નાશ રે.
કેવા પ્રફુલ્લ, મારા પ્રાણના પ્રકાશ!

[૩]

સૂરજ આથમે ને ચન્દ્રમા આથમે,
આથમે ના આ ઉલ્લાસ:
ભરતી ને ઓટ તો સાગરને લાગતાં,
અક્ષય આ પ્રાણના પ્રકાશરે.
કેવા પ્રફુલ્લ, મારા પ્રાણના પ્રકાશ!

[૪]

ઊષ્મા સૂરજનીને શીતળતા ચન્દ્રની.
સન્ધ્યાની સુરખી ભરેલી·
કેવી કોમળતા મનહર નૂતનતા!
પ્રેમલ પ્રકાશમાં પૂરેલ!
કેવા પ્રફુલ્લ, મારા પ્રાણના પ્રકાશ!

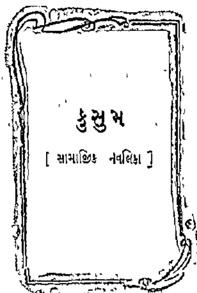
[૫]

આભની અમાપ એના વિરાટ રૂપમાં,
અખંડ રોશનીની રેલ:
સઘળે સ્થળે એક આત્મતા ભોગવે,
સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ એની વેલરે.
કેવા પ્રફુલ્લ, મારા પ્રાણના પ્રકાશ!

[૬]

આવો પ્રકાશ દિલેદિલે આ સૃષ્ટીએ,
ગાઈએ અનન્તીનાં ગાન:
ઓજસ કુળનાં બાળક આપણે,
ઝીલીએ અમરરસનું પાનરે.
કેવા પ્રફુલ્લ, મારા પ્રાણના પ્રકાશ!

મોહિનીચન્દ્ર

કુસુમ

[સામાજિક નવલિકા]

લેખક:
રાં. ચ્યવનરાય શુક્લ

ચિત્રકાર:
રા. કર્ણાભિખ

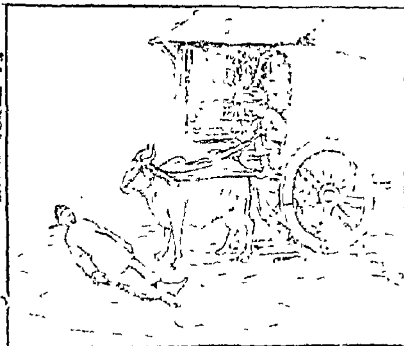
અલબત્ત મેં કોઇનિય સંતોષ સુખ અને શાન્તિ અર્પ્યાં નથી. એટલે તમારે પણ મારી કનેથી એ વસ્તુઓની અપેક્ષા તો રાખવી નહિ જ. મારી આ કહાણી તમારા પર વિષાદની છાયા શિવાય અન્ય કશું નાખે એમ મને તો લાગતું નથી. હશે

મારૂં નામ કુસુમ હું મારી ફોઈને શાપ દઉ છું કે મારું નામ શમ્યા કેમ ન પાડ્યું. મારી કહાણી જો તમે ધીરજ રાખી પૂરેપૂરી સાંભળી લેશો તો તમને ખાત્રી થશે કે હું માત્ર નામે જ કુસુમ છું બાકી ખઈ કહેવડાવો તો વજ્રાદપિ કઠોર છુ લોહીનું ટીપુ દેખી ભડકી ભાગનાર વણિક કોમમા જન્મ્યા છતા પ મે કેટલાનાં લોહી પીધાં છે તે જોઇ તમે કમકમી ઉઠશો.

મારી ચૌદેક વર્ષની ઉમ્મરે સારૂં કુળ જોઈ પાંચસો રૂપીઆ પ્હેરામણીના આપી મારાં માબાપે મારૂં લગ્ન કર્યું. જેને તમે દાધારંગ્યા કહો એવા મારા સ્વામીનાથ હતા. એના બોલવાચાલવામાં ખાવાપીવામાં, પ્હેરવામાં, ફરવાહરવામાં કશાય ઢંગ ન મળે. એના વાળ જાડા, એની ચામડી જાડી, એની બુદ્ધિય જાડી.

મારા સસરા દુકાનદાર હતા. ઘેર એક નાનું બળદીયું અને એકકો ઘોડાગાડી વારતે રાખેલાં. મારા સ્વામીનાથને જ્યારે જ્યારે બે પૈસા બપોરીઆ વાસ્તે જોઈએ ત્યારેત્યારે એમના પિતાશ્રી ગાડી જોડી બ્હાર નીકળે, એટલે રસ્તા વચ્ચે સૂઈ જઈ ફકીરની પેઠે તાગું કરે. ગાંધી મહાત્માની માફક સત્યાગ્રહ આદરે અને લે ત્યારે જ ઉઠી જાય ગાડીને આગળ જવા દે ખાતી વખતે શાક અગર ઘી ઓછું પડ્યું હોય ત્યારે 'ઓ મારી મારે!' કહી મોંકો મુકે. એમની વીસબાવીસ વર્ષની ઉમ્મર થઇ ત્યાંસુધી એમનું આવું વર્તન હતું. આ દેશ્ય મેં પણ મારી આંખે અનેકવાર જોયલાં. વિદ્યાને ને એમને વેર હતું એટલે ભણેલા ભાગોળ સુધી જ. આવા પતિ સાથે મારે પાનું પડેલું.

અને મારા પોતાનાં વખાણ મારાથી મારે મ્હોડે કેમ કરાય? છતાં જે સત્ય છે તે તો હું કહી નાખીશ. વળી મારી લાયકી વિષે તમે પણ છેવટે તમારો સ્વતંત્ર મત બાંધી શકશો અને મારા જ મતને ટેક

મારા સ્વામીનાથને જ્યારે જ્યારે બે ઘોડા બળદોની વચ્ચે જોઈએ ત્યારે ત્યારે એમના પિતાજીની ગાડી અંદર વિકટો, એટલે વચ્ચે સુખ ભરેલ ઢોરની પેઠે નાખું છે.

આપશો. માત્ર મધ્યમ વર્ગના પણ શહેરી માબાપે મને ગુજરાતી છઠ્ઠું ધોરણ પાસ કરવા દઈ અંગ્રેજી બે ત્રણ ચોપડીઓ ભણવા દીધેલી. મારી કિશોર અવસ્થામાં મારે નાગરની, પરભુની, કાયસ્થની, સતીની, પારસીની છોકરીઓની વિશેષ ઓળખાણ હતી. એમનું દેખરેખીદું "ગુ સા" જોયું, વગેરે ગુજરાતી પાઠ્ય, નૉવેલો વાંચતાં શીખી.

મારા અને મારા પતિના ગૃહજીવનની તમે સામાન્ય કેટલી કલ્પના કેમ ગોઠવીને ? મેં સાધારણ ગરીબોની પાછી ગુજરાતી વાત સાંભળી હોય અને અંતરથી મેળવેલો સુગમ ઉપદેશ હોય, ત્યારે એમના માથામાં લુખો ભરેલી હોય અને વાળ ઢસડીના માથા જેવા હોય. હું ઘરકામ સમજનાર નૉવેલ વાંચની હોઉં ત્યારે એમને 'અજરામર' વાંચવાની જેમ ગમ પણ ન હોય.

પરણ્યા આપણાની પહેલી રાતે જ મારે અને મારા પતિને યુદ્ધ થયું. એમણે મને ઢુંસો મારી નાખ્યું. મેં એમને બચકાં ભર્યાં. એમને મારો ચોટલો તાણી વાળ ઉખેડી નાખ્યા. મેં એમને સારી પેઠે ન્હોરીઓ ભર્યા. એમણે મને લપાટો મારી. મેં એમને ઢુંગીઓ

દીધી અને હાલે મારી. લગ્નપ્રસંગ ત્યાં સુધી ગઈ પણ હું એમની કૃપાભાગિની ન જ થઈ. એમણે એમની મુએલી માને સંભારી. મેં મારાં જીવનાં માબાપના નામની પોક પાડી. આડોશીપાડોશી ભેગાં થઈ દોડી આવ્યાં અને અમને છૂટાં પાડ્યાં. હો હો થઈ ગઈ. ભગવાનની કૃપાથી વાત એટલી થઈ. મધરાત થવા આવેલી હોય માણસની એટલી મેદની કે ન પૂછો વાત. હિન્દુ લગ્નના ખરા વરઘોડા તે આ ભેગા થયેલા લોક તેઓ મનેમન દર્શાવવા લાગ્યા. વિધવિધ વાતો કરવા લાગ્યા ' હોય. છોકરાં છે. નાદાન છે એમ જ થાય. અમારે પણ એવું જ થયું. મોટાં થયે અક્કલ આવશે એટલે એમની મેળે સમજશે. આ દરમિયાન સાંભળી આવી પહોંચી સદૈવ મારાં માબાપ મને લઈ ગયાં અને મોડી રાતે તમાશો જોવા ભેગા થયેલા લોક લાજશરમની વાતો કરતા વેરાયા.

૨

વર્ષેક વીતી ગયું અને બીજી વાર મને સાસરે વળાવી. ફરી પાછો પણ એનો એ જ ફજેતો ન્હોતા મારા સ્વામીનાથ સુધર્યા કે ન્હોતો મારો સ્વભાવ ફર્યો પણ આ વેળા મારા સસરાએ મને સમજાવી, પટાવી શાન્ત પાડી પોતાની પાસે જ સુવાડી.

સવારે દાતણ કરતાં જ મેં અમારા ઘરની સામેની બારીએ એક પાટીયું લટકતું જોયું અને એમાં

' કંદર્પ કુમાર રમાર્ત. એમ. એ.
પ્રોફેસર, મહારાજા કૉલેજ

લખેલું વાંચ્યું. એ ઘરમાં એક વૃદ્ધ વિધવા મા અને એનો ખીલતો રહેલો એકનો એક દીકરો એમ બે જણા ... ખાવાપીવામાં, ... ન મળે. એના વાળ જાડ. હતો. ... એની બુદ્ધિ જાડી. ... પાડી

પેઠે હેરીઆડીઓ કરતાં કાગડાં મેળાં, ઉજળો ... રંગ જેવો પેન્ટ પાટલૂન, પારસી ઈંદનનો ... વેનીસ્વનનો લાંબો કોટ અને ... ટોપી પહેરી હાથમાં રૂમાલ ઝુલાવતો ઝુલાવતો એ જ્યારે કૉલેજમાં જતો ત્યારે હું મારી નજર પહોંચે ત્યાંસુધી મારા છજામાંથી એને જોઈ રહેતી. વળી સિલ્ક સ્વરનાં સંપલ અને અમથાની પાંખ જેવું પંચીયું અને પહેરણ પહેરી એ જ્યારે એના આંકડીઆળા કેશવાળું કનરાની સેંથી પાડેલું માથું ખુલ્લું રાખી એની સ્ટડીરૂમમાં વાંચતો કે લખતો ત્યારે પણ હું એને મારા જાળીઆમાંથી નીહાળ્યા કરતી. એ વખતે હું મારા મન સાથે વિચારતી કે એ પરણેલો હશે કે કુંવારો અને પરણેલો હોય તો એની પત્ની કેવી ભાગ્યશાળી હશે

એ સાહિત્યનો પ્રોફેસર હતો. એને ત્યાં રોજ ટપાલમાં પેપરો અને ચોપડીઓના થોકડા આવતા. સવારે એ "અરુણ તરુણ આ ઉદય થયો સહુ જાગો સૂતા લોક" નામનું પ્રભાતીયું ગાતો ત્યાં ઉપરથી આડોશીપાડોશી પણ પોતપોતાની પથારીનો ત્યાગ સત્વર કરતા. રાતે સૂતી વખતે "પ્રેમળ જ્યોતિ તારો દાખવી મુજ જીવન પંથ ઉજાળ" ની પ્રાર્થના કરતો ત્યારે આજુબાજુનું વાતાવરણ શાન્ત અને પવિત્ર તથા પ્રભુમય બની ગયેલું લાગતું. વળી રજાને દિવસે બપોરે ચોતાને હીંચકે બેસી એ જ્યારે "મુજ વૃત્તમાં નથી કો નવાઈ સિવાય પણ હું શું કહું ?" વાળું હિન્દુ વિધવાનું વર્ણન કરતો ત્યારે તો મને એમ જ લાગતું કે એમાના એકેએક ઉદ્ગાર મારા જ છે.

એની સ્ટડીરૂમ વચ્ચે માળ હતી. અમારા મકાનથી એનું મકાન એક હાથ દુર હતું બારી પાસે જ એનું ટેબલ રહેતું. રોજ આવતી નવી ટપાલ એ ટેબલ પરજ પડી રહેતી. એ નવી

……એટલે હું સરકી રહીને એક ચોપડી ખેંચી લઉં …

નવી ચોપડીઓ મંગાવતો વાંચતો—અને તેના પર નોંધ લખતો. એના અને અમારા મકાનની હદ ફક્ત એક પતરાના તકીઆથી જ બંધાતી. એ તકીઆ પર એની કેટલીક ચોપડીઓ રાતદિવસ પડી જ રહેતી.

હું ભણતી હતી ત્યારથી જ મને ચોપડીઓ વાંચવાનો શોખ હતો એ તો તમે જાણો છો જ. મારી ખિડકી-માંથી હું સ્હેજ હાથ લંબાવું તો મને રોજરોજ નવી-નવી ચોપડીઓ વાંચવા મળી શકે એમ હતું આ લાભ

હું એને જવા દઉં એવી ખરી ? એ કૉલેજમાં લૅક્ચર આપવા જાય અને મારા સસરા પોતાના પનોતા પુત્ર સાથે દુકાન પર જાય એટલે હું સાચવી રહીને એક ચોપડી ખેંચી લઉં અને એકી પલાંઠીએ પૂરી કરી પાછી મુકી આવું. આ મારો નિત્યક્રમ. એની મા તો પરમેશ્વરનું માણસ એટલે એ તો પોતાના દીકરાના સ્ટડીરુમ તરફ ફેરકે પણ શાની ?

પણ મારી આ લેભેલ મારા સલુણા સ્વામીનાથે દેખી હશે અગર તો કોઈ ખાઈપી ઉતરેલી વૃદ્ધ પડોશણે એમને ભરમાવ્યા હશે, એટલે એ એક દિવસ રોકબંધ બહારથી આવ્યા અને તડુકયા

" અલી એ! એને માંડી ગાંડી કરવો છે શું? એ થી સેમેલ કરે છે ? શાનો તાર મોકલે છે ?"

" ખબરદાર, રુમાલીને બોલો જાઓ, આવ્યા તેવા પાછા ચાલ્યા જાઓઃ નહિ તો જોવા જેવું થશે." મેં આંખ કાઢી જવાબ આપ્યો.

મારા પતિને ચડેલો પાનો ઉતરી ગયો અને ઓથી બબડતા ફફડતા પાછા દુકાને ગયા. એ ી આ બદલ એમણે કોઈ દિવસ મારું નામ દીધું નથી. અમારો સંસાર એ પછી ગડદાપાટુ કરતાં દોઢેક વર્ષ નભ્યો.

મારા સસરાએ મારા સ્વામીનાથને જેમતેમ કરી પોતાની દુકાને ગોઠવ્યા હતા, અને દર મહિને ત્રણ ચાર રૂપીઆ હાથખર્ચીના બાંધી આપ્યા હતા મને રાંધતાં તો આજની ભણેલી છોકરીઓને જેવું આવડે છે એવું આવડતું. હું પોતેજ મારુ પેટ ન ભરાઉં તે મારા પીયર જઈ ખાઈ આવતી. ને બીડીઓ પીવાનો અને હોટલની ચ્હા પીવાનો છંદ તો મારા સ્વામીનાથને નાનપણથીજ હતો. અને હવે બાપાએ હાથખરચી આપવા માંડી એટલે બટા ભજીઆ, પુરી અને બટાકા ખાવા રોજ સુધા શાન્તિગૃહમાં જતા થઇ ગયા હતા. બીડીઓનાં ખાવાપીવાથી તમે કયાં અજાણ્યા છો ? એમાંથી એમને મંદહણીનો રોગ થયો. એ મટાડવા દવા દારૂ શરૂ કર્યા પણ પરેજી પાળે તેનાજ બાપના સમ. એક પાસે દવા ચાલે અને બીજી પાસે એમની જીભ મોકળી મ્હાલે પરિણામે મને પાંચ વર્ષે સધવા રાખી મારા સ્વામીનાથ સ્વધામ સીધાવ્યા. એમના અવસાનથી મને શોક થયો જોઇએ તેયે ન થયો. હું પરણેલી કુંવારી રહી.

એ પછી મારે વરી કરશે એક વર્ષ ખુણો પાળવો પડ્યો. અલબત્ત, એ સ્થિતિમાંય મારો વાચનવ્યવસાય તો પહેલાંની માફકજ ચાલુ હતો. ઉલ્ટો કેટલેક અંશે બળવત્તર પણ બન્યો હતો.

જેમ તેમ વર્ષ પૂરું થયું એટલે મ્હેં છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો. શોક પૂરો થતાંની સાથેજ મારે કંદર્પકુમાર સાથે વાતચિતનો સંબંધ શરૂ થયો. એમાં કુદરતનો હાથ ખરોજ. હું એના રૂપ પર મુગ્ધ થઈ. હું એના ભણતર પર આફરીન થઇ. હું એની ઢબછબથી લુબ્ધ બની. મારી સહીઓની સાથે હું એના વિષે ચર્ચા ચલાવવા લાગી. મારા એના વિષેના અંતઃકરણના ઉદ્દગાર લગાર પણ અચકાયા વગર બહાર કાઢવા લાગી. એની સાથે વાતચિત કરતી હોઉં ત્યારે પણ હું મારી ઉર્મિઓ માર્મિકતાથી જણાવવા લાગી. જોકુ કોને કહેવુ અને કજોકુ કોને કહેવું એ વિષે અમારે વિધવિધ વાતો ઘણા વખત સુધી થયા કરવા લાગી. મારી એક સમોવડી પડોશણ આગળ એક દિવસ મારાથી બોલી પણ જવાયું: "અલી! આવો ધણી હોય તો કેવી મઝા ? આપણો અવતાર સુધરીજ પડયોને ?"

થયુ મારા અવિચાર, મારી ઉતાવળ, મારા

સાહસનું કડવું ફળ ભોગવવાનો સમય જલ્દીજ આવી પ્હોચ્યો.

પોળ આખીમાં અમારા બે વિષે ચણભણ ચાલી. પછી માથી અને કાશી કાકી મંછા, ફોઇ અને જોકાર માશી સટાક ચોરે ભેગાં થયાં અને વાત કરવા લાગ્યાં "હાય! હાય રે બાપ! આ તે શું? એમણે માંડયુ છે શું! આ તે વસ્તી છે કે વગડો? એમને કોઇ કેનાર કરનાર છે કે નહિ? આવા અધમવેડા અહિં કેમ ચાલે!" સટાક ચોરે ઠરાવ થયો કે આ વાતનો રિપોર્ટ સંબંધ કરતાંના માબાપને કરવો અને એ મહા કાર્ય માટે ડેપ્યુટેશન નીમાઇ સભા બરખાસ્ત થઇ.

કંદર્પકુમારની મા ભોળી પણ ઝાઝી, જાણે શંકરનોજ અવતાર! બીજેજ દિવસે એણે અમારો બેનો ઉધડો લીધો. કંદર્પકુમાર કૉલેજમા પ્રૉફેસર તરીકે ગમે એવો કાબેલ હોય પણ આ ધડાકા આગળ તો અવાકજ બની ગયો, અને કયું નિર્દોષ માણસ હડહડતા આરોપ આગળ મૂક ચિત્ર બની જતું નથી? અમારી બેની નિર્દોષતા પુરવાર કરી આપવાની જવાબદારી મારે માથે આવી પડી અને એ ફરજ મેં કુનેહથી સફળ રીતે બજાવી. ડોશીને હું શાન્ત પાડી શકી.

કંદર્પકુમારની સાથેના મારા વાતે ચિતોના વ્યવહારનું આવુ ગભીર પરિણામ આવ્યું ત્હોયે અમે અમારો આ ગમંધ તોડી નાખ્યો નહિ, ઉલ્ટું જાણે હું દુનિઆને રૈદ મારતી હોઉં તેમ હવે તો પાડોશીઓ સારી રીતે સાંભળે એવી રીતે એની સાથે બાત બાતની વાતો કરવા લાગી. અમારા ઘર આગળથી જતાં આવતાં સ્ત્રી પુરુષો પર ટીકા કરવા લાગી. મારે કંઇ બજારમાંથી જોઇએ કરીએ તે પણ એની મારફત મંગાવવા લાગી. મારે વાંચવાની ચોપડીઓ ઉધાડે છોગે આપ લે કરવા લા[…]

સભા ભરાઇ. પોતાનો […]

બળા ધૂકી એ સભા નવેસર મસલત […]

મોડા સુધી કરવા લાગી.

એવામાં એની મા ઓચીતી માંદી પડી. પથારીમાં પણ હલાય ચલાય નહિ. સ્ત્રીઓના મંદવાડમાં સ્ત્રીઓની સહાય અનિવાર્ય છે એ તો તમે જાણો છોજ. એક-લવાયો કંદર્પકુમાર પરદેશમાં શુ કરે? પરનિંદામાં પૂરાં પડોશીઓ તો પા કલાક હોહા કરી ચાલ્યાં જતાં, પણ એને તો બેનની અગર બૈરીની મદદ આ વખતે આવશ્યક હતી. મેં મારો પડોશી ધર્મ યથાર્થ પીછાણ્યો. હું આઘોપાછો વિચાર કરવા ન રહી. લોકો શુ કહેશે તેની પર્વા ન કરી. મા જણી બેન કે પરણેતર બૈરી પણ ન કરી શકે એવી કાળજી કરી મેં ડોશીને સાજી કરી મારી આ શુશ્રૂષા કેવળ નિસ્વાર્થીજ હતી

બસ. થઇ રહ્યું ગંઈ જગત સર્વત્ર ગદવાડજ દેખે છે એને તો અમારું પાપ સાબિત કરવા પૂરાવો જોઇતો હતો, અને આથી સબળ બીજો કયો હોઇ શકે! ડોશી સારી થઇ એટલે સટાકચોરાની સભાનાં સભ્યોએ એના કાન સારી પેઠે ભર્યા. ડોશીને થોડુ આ ઝેર ન ઉતર્યું તે નજ ઉતર્યું.

હવે એ તો મને કાળ દેખવા લાગી. વળી પોતાના દીકરાને પણ વાતવાતમાં ધારવા લાગી એણે બાપડાએ કોઇ દિવસ માની આમન્યા તોડેલી નહી એટલે ડોશી જે કહે તે મૂંગે મ્હોડે સાંભળ્યા કરે, અને એ ચાંભળ્યા કરે એટલે ડોશીને વધારે શૂર ચડે.

"કેવો મીંદી પો જેવો છે! એક શબ્દે બોલાય છે! જાણે તેમાં માખ મુઇ. પણ બોલાય શાનું!

આપણી દાળમાં કાળું છે, નહીં તો સામો જવાબ ન આપે!"

આ રોજનું રામાયણ. માણસની સહનશક્તિ ક્યાં સુધી રહે?

૪

રવિવારનો દિવસ હતો. મારા સસરા દુકાને ગયા હતા. કંદર્પ કુમારની મા એમના એક સંબંધીને મળવા ગઇ હતી. હું રસોડામાં સાંજનું શીધું એકઠું કરતી હતી, એવામાં એ ધ્રૂજતે અંગે અંદર આવ્યો અને એક બંધ કરેલો કાગળ મારી પાસે નાખી આવ્યો હતો તેવોજ ચાલ્યો ગયો. એની રોજની અને આજની સ્થિતિમાં મને આસમાન જમીનનો તફાવત લાગ્યો. હુંય કેટલીક વાર સ્તબ્ધ રહી, પણ પછી તરતજ સાવધ થઇ ઝટપટ કાગળ ઉપાડી લઇ પાણીનું ટમ્બલર ભરી બાજરૂમાં પેઠી, અને પરબીડીઉં ફાડી કાગળ વાંચવા માંડ્યો.

"શું કહી સંબોધું?

લખું? વાંચશો? મારે કંઇ ખુલાસો કરવો છે તમને એક બે વાત કહેવી છે ધીરજથી સાંભળશો શાન્તિથી સાંભળશો.

લગભગ ચારેક વર્ષથી હું તમારી પડોશમાં રહું છું. તમે મને ઓળખો છો હું તમને ઓળખું છું તમે સારી પેઠે જાણો છો કે અત્યારસુધીમાં મે નથી કોઈ દિવસ તમારી મશ્કરી કરી કે નથી તમને અડપલું કર્યું. મે કોઈ દિવસ પણ આ જીભે એવો શબ્દ ઉચ્ચાર્યો નથી કે જેથી તમારી લાગણી દુઃખાય, તમારું અપમાન થાય, તમને કંઇક લાગે. મારાથી તમારે કોઈ દિવસ લાજવું પડ્યું નથી, સંતાવું પડ્યું નથી.

પણ અત્યારે શું દેખવામાં આવે છે? મને ભય હતો જ અને તે પ્રમાણે બન્યું પણ છે કે પેટભરા અને પરનિન્દા તત્પર માણસોએ આપણને નકામા હેરાનને નાહકનાં ફજેતે કર્યાં છે. એકલો ઈશ્વર જ જાણે છે કે હજુસુધી આપણે નિર્દોષ છીએ. ચોખ્ખાં છીએ. અલબત્ત, હું પોતે તો આવી ફજેતીથી ડરતો નથી; કિન્તુ તમને પોતાને કેમ લાગે છે તે મારે જાણવું છે.

હવે મુદ્દાની વાત. આટલાં વર્ષના મારા અનુભવે મને બતાવ્યું છે કે તમે મોટા મનના અને મોટા પેટના છો. હું માનું છું કે હવે પછી મારે જે કહેવાનું છે તે સાંભળી તમને માઠું તો નહીં જ લાગે. એ વાંચી તમે ગુસ્સે તો નહીં જ થાઓ. અને જો કદાચ ગુસ્સે થાઓ તો હું કહું છું કે પરમેશ્વરને ખાતર શાન્ત થજો તમને માઠું લાગે તો મને ઉદારતાથી માફ કરશો.

સાંભળો. ભડકશો નહીં. હવે જ્યારે આપણે વિના કારણ વગોવાયાં છીએ, નિર્દોષ હોવા છતાંય ચક્રે ચઢ્યાં છીએ, ત્યારે હું તમને બેધડક કહી નાંખવા સાહસ કરું છું. ડરતો ડરતો અને ગભરાતો ગભરાતો કહું છું કે હું તમને ચાહું છું. હા ચ્હાઉં છું. ઘણા વખતથી ચ્હાઉં છું. ઘણા વર્ષથી ચ્હાઉં છું.

શરૂઆતથી કહું? તમારો વર જીવતો હતો, તમારા લોહી ઉકાળા થતા હતા, મનુષ્યત્વ અને પશુત્વ વચ્ચે યુદ્ધ ચાલી રહ્યું હતું. હા! ત્યારથી જ હું તમને ચ્હાઉં છું. તે સમે તમારા પર જે જે વીતતું તેથી મારો જીવ બળી જતો હતો. તમારો જીવ શાક થતા ત્યારે હું એકલો તમારી દયા ખાઇ હિન્દુ સમાજને શાપતો.

આજથી આશરે ચારેક વર્ષ પર હું એક મોટા અને સુખી ભોગી માણસને મળવા ગયો હતો. એણે મારું રહેવાનું ઠેકાણું પુછ્યું અને જ્યારે મેં એને તમારા સસરાનું નામ દીધું ત્યારે એણે હાય મારી કહ્યું:

"હું એને સારી રીતે ઓળખું છું. મારા બાળપણની છોકરી એના છોકરા સાથે પરણાવી છે. બાપડીની જીંદગી બરબાદ કરી છે. હરિણીનું ગધેડા સાથે પાનું પડ્યું છે. એને તો કોઈ સસ્કારી પતિ જોઈએ, કે એની કદર કરી શકે. હું એને મારી પોતાનીજ છોકરી માનું છું, અને તેથી એને માટે મને ઘણી લાગણી થાય છે, અફસોસ! એનું જીવન શી રીતે સુધરાય?"

આ શબ્દો ઉચ્ચારનાર હજુ હૈયાત છે અને અદ્દિઆંજ છે એ શબ્દોએ મારા પર ઘણી અસર કરી. મારું જીવન એણે જુદી રીતે ઘડ્યું ત્યારથી જ મને તમારી લાગણી થયા કરે છે. અત્યાર સુધી મને હિમ્મત નહોતી. હું શરમાતો હતો, બ્હીતો હતો. એમ હોવાથી હું મારી લાગણી દર્શાવી શકતો નહોતો. મારી ઉર્મિઓને હું અંદરને અંદર જ શમાવી દેતો હતો પણ હવે જ્યારે જગતે આપણને કૌગટનાં કુંભેદ કર્યા છે ત્યારે મારી શરમ ટકતી નથી. હું વધારે વાર ચૂપ રહી શકતો નથી.

જગતને સારાસારની પરીક્ષા નથી. એની ગંદી આંખો સઘળે ગંદવાડ જ દેખ્યા કરે છે એને નિર્મળતા મળતી નથી. એને પવિત્રતા પસંદ નથી. ખરાબ વાતોને જ એ ઉપજાવી અને ઉત્તેજન આપી રહેલ છે. ખુબી એ છે કે જે વધારે ખરાબ દશા હોય છે તે જ પોતે હાવરા મ્હોઢે ગંભીરતાથી નિર્દોષ અને નિખાલસ માણસો વિષે નઠારી જુઠ્ઠી વાતો ઉડાવી રહેલ છે. આવી દુનિઆમાં રહેવું હોય તો તે કેમ બને? થાય તેવા થઈએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ એ કહેવત તમે જાણતા હોવાં જોઈએ.

તો પુષ્પ! તમે મને ચાહી શકશો? તમારા સૌજન્ય પર શ્રદ્ધા રાખી મેં મારૂં હૃદય તમારા આગળ આજ ખુલ્લું કર્યું છે. તો તમે પણ તમારા અંતરના પડદા ઉંચકશો! મને જેમ તમારી લાગણી થાય છે તેમ તમને પણ મારી લાગણી થાય છે કે કેમ તે હું જાણવા માગું છું. અલબત્ત, હું તમારા પર બળાત્કાર કરવા નથી માગતો. એ વિષે તમે નિશ્ચિંત રહેજો આ સોદો રાજીખુશીનો છે અને નહિં કે જોરજુલમનો.

ત્યારે શું? જો તમે મારી માગણી કબુલ નહિ કરો તો મારૂં જીવતર પણ બગડી જ જશે. કારણ ઘણા વખતથી મારા મગજમાંથી મારૂં ચિત્ત ઉડી ગયું છે અને છેવટે મારે મારો આવરદા પૂરો કરવા કોઈ દૂર દેશ શોધવો પડશે એ ચોક્કસ છે.

કદાચ મારા દુર્ભાગ્યે તમે મારી માગણી કબુલ ન કરી શકો તોપણ વિશ્વાસ રાખજો કે હું તમને કદિપણ પજવનાર નથી. સતાવનાર નથી હું નીચ નથી. હું કદાચ તમારા ઉત્તરથી નીરાશ થઉં તોપણ મારા તરફથી તમારે લેશ પણ ડરવાનું નથી.

પણ હું માનું છું. મને ખાત્રિ છે કે તમે કઠોર કાળજાના નથી,–ક્રૂર નથી અને તેથી તમે મારી માગણી કબુલ કરશો જ

હું છું

તમારો જ થવા માગતો

કંદર્પકુમાર

આ કાગળ હું એક બે ત્રણ વાર વાંચી ગઈ અને પછી ઝીણી ઝીણી કાપલીઓ કરી પગલાં લોચો થયો એટલે કોઈ ન જાણે એવી જગ્યાએ નાંખી આવી.

મને કહેવા દો કે ઇશ્વરે મારૂં ચામડું ગોરૂં બનાવ્યું નથી કિન્તુ મને ટાપટીપ અને ઠઠારો કરતાં આવડે છે અને એમ હું સૌંદર્યવતી નહીં દેખાતી હોઉં પણ આકર્ષક તો બની શકું છું. હું જ્યારે બહાર નીકળતી ત્યારે લગભગ બધા મને ટીકીટીકીને જોતા. કેટલાક જુવાનીઆઓ અલબત્ત ભણેલા છાનામાના ઝીણી ઝીણી ફાકરીઓ પણ મારવાનું ચુકતા નહીં. એ બધામાં એમ. એ. ની ઉપાધિ તથા પ્રોફેસરની પદવી ધરાવનાર સાહિત્યપ્રેમી યુવક મારો યાચક બન્યો.

મને અભિમાન આવ્યું. અને કેમ ન આવે! મેડે જઈ ખાસ્સી અડધી કલાક મેં આયનામાં મારૂં મ્હોં નીરખ્યા કર્યું અને જ્યારે એ નિરીક્ષણથી હું થાકી અને શરમાઈ ત્યારેજ આયનાથી દૂર થઇ.

મને ભાવતું મળી ગયું તેથી મારો આનન્દ માયો નહીં અને એ આનન્દ હું જીરવી શકી નહીં. હું પોતે જ યાચના કરનાર હતી પણ હવે એ જ યાચક બન્યો એટલે એને લગાર સતાવવાનું મન મને થઈ આવ્યું. એ કાગળથી મને જાણે ક્રોધ ચડ્યો હોય એવો ડોળ હું કરવા લાગી. એની નજરે પડતું મેં એકદમ બંધ

કર્યું મારા વાચન શોખપર મેં પરાણે પરાણે સંયમ રાખ્યો. એમ છતાંય હું છાનીમાની તો એની હિલચાલ જોયા કરતી જ. હું જોઈ શકી કે એ બાપડો લેવાઈ ગયો છે. કોલેજમાં જવાનું પણ એણે બંધ કરી દીધું. ખાનપાનો પણ એટલો બની ગયો કે વારે વારે એને એની માતા ઠપકા સાંભળવા પડતા. લોકો એને પાગલ બની ગયેલો માનવા લાગી. મને એની આ સ્થિતિ જોઈ મઝા પડવા લાગી. અઠવાડીયું વીતી ગયા પછી મેં એનાપર ચીઠ્ઠી લખી.

" મિ. કંદર્પકુમાર !

વિ વિ. જો આપ મોટા છો, હું નાની છું. વન્દીઓ લખાય તો માફ કરશો. હું તમને સો વાતની એક વાત કહી નાખું છું કે ખબરદાર જો આવુંતેવું ફરી લખ્યું તો. તમારે મરવાને શું ? બૈરાને તો મરવું પડે. યાદ રાખજો કે હું મને કાળી ટીલી કદિપણ લાગવા દેનાર નથી.

લી કુસુમના પ્રણામ વાંચશો-

કેમ કેવો જવાબ ! મને લાગ્યું કે ખરી ગમ્મત જોવાની હવે મળશે.

૫

સ્હેજ તણખો આખું ઘર બાળી મુકે છે. સટાક ચોરાના સોમલની જમર પણ અરેળ થાની જાય ! મારી ચીઠ્ઠી એના હાથમાં પ્હોંચી તે જ રાતે માદીકરા વચ્ચે સારી જામી હતી. મેં કાન માંડ્યા.

" કુમાર આ શું ?"

" શાનું ?"

" લોક કહે છે કે તે કંઇ ખોટું નથી. તને એ રંડે કંઇ કામણ કર્યું છે. ચન્દ્રેરની બાયડીઓ પહોંચેલી જ તો ! આજ કેટલાય દિવસથી તું પેટ ભરીને ખાતો નથી, તેમ કોલેજમાં પણ જતો નથી "

" લોક તો નગરા. એમને કંઇ ધંધો જોઇએને. એમની સલાહે તું નાહકની શું કરવા દુઃખી થાય છે અને સામાને કરે છે ! અને વગર સ્હમજ્યે, વગર જાણે કોઇના પર અમે તેવાં આળ શું કરવા મુકતાં ? ભૂખ હોય એટલું ખવાય ને ! અને શરીર સારું ન હોય તો કોલેજમાં ન યે જવાય !"

" શાનું જવાય ? રૂપસુંદરીનું ચાડું જોયા કરવું હોય તે ? હું બધુય સમજું છું. હવે મગમાંથી પગ કાઢવા માંડ્યો છે. રાંડીપુત્ર શાહજાદા કરે છે તે કંઇ ખોટું ?"

" બા ! બા ! મહેરબાની કરીને અમે તેમ ન બોલ અને લોક ન હમારૂ તને કોઈએ ભૂત ભરવ્યું છે. બીજું કશું નથી."

" ગમે તેમ. આ વેકેશનમાં આપણે ઘેર જવું છે અને ત્યાં મારે તારા લગનનું ચોકડું બેસાડી દેવું છે."

" બા. તે નહિ બને. મને એ ગામડામાં નહિ ગમે. અને મારે લગન તો કરવું નથી. કરી રહી !"

" ગામડામાં શાનું ગમે ! ત્યાં કંઇ આવી સુધરેલી ઢંગાવલીઓ હોય છે તે ગમે ? અને લગન કરવું નથી કેમ ? કંઇ કોલખોલ તો આપ્યા નથી ને ?"

" બા ! હું તને કેટલી વાર કહું ? મરજીમાં આવે તેમ બોલે જાય છે ?"

" ન કેમ બકું ? મારું તો કાળજું કપાઇ જાય છે. તને આ રંડે જડભરત જેવો બનાવી દીધો છે તને ઝટઝટ સંસારી બનાવું એટલે નિરાંત "

" બા ! સાંભળી લે હું કદિપણ પરણનાર નથી. મારી મરજીમાં જો કંઇ કહું તો પછી તારી વાત તું જાણ જે "

" તો શું હું છતે દિકરે મારો વંશ કાઢું ? તારે તો એ રાંડ જોડે નાતરું કરવું હશે કેમ ? મારા ઘરમાં

એ નહિ ચાલે હું તો ભભૂકતો અગ્નિ. બાળીને ભસ્મ કરી નાખું."

"પણ તને એવું કહે છે કોણ?"

"તો પછી તારે ડાહ્યા બનવું પડશે."

"શાયોજ હું ને?"

"એ ના. હું ખોળી લાવું તેની સાથે તારે પરણવુંજ પડશે. એ વકી ગયલીને હું જીવતાં તો મારા ઘરમાં ઘાલવા દેનાર નથી. સમજ્યો?"

"તે નહીં બને માબાપની ફરજ સંતાનને ભણાવવાની છે, નહિ કે પરણાવવાની. બોલ પરણવું મારે છે કે તારે?"

"પીટ્યો વકી ગયો ફાટી ગયો. હાથથી ગયો. હાય! હાય રે બાર! એને કહેનાર કરનાર કોઈ ન મળે? એ મુઆ તેના કરતા હું શી ન મેઈ?"

ડોશીએ એ પ્રમાણે આક્રંદ કર્યા છાતિ માથાં કુટ્યા. જાણે કોઈ એજ વખતે મરી ગયું હોય એમ તાણીને છેડો વાળ્યો. શુ છે, શુ છે કરતા લોક ભેગા થઈ ગયા. કંદર્પકુમાર તો બાપડો આ ફજેતાથી ઝંખાઈજ ગયો. હું પણ ઘરમા રહી રહી શરમીજ બની ગઈ. ડોશીનું જોર જોઈ કમકમી ગઈ.

સ્હવારે જ્યારે મેં ઓરડામાંથી ડોકીઉં કર્યું ત્યારે કંદર્પકુમારને પોતાની બૅગ તૈયાર કરતો જોયો.

"બા! હું સુરત જાઉ છું. મિટિંગ છે મારે" સ્હવારના સુમારે ઉમરો ઓળગતાં ઓળગતાં એણે કહ્યું.

"પાછો ક્યારે આવીશ? ભાઈ!" ડોશીએ પુછ્યું.

"બનશે તો કાલે કાલમા' કહી એણે ચાલવા માંડ્યું

એ ગયા એને બીજેજ દિવસે એની માના નામનો, કાગળ પોસ્ટમાં આવ્યો. ડોશી મને જોઈને કાણું મોઢું કરતી અને પોતાનું ચાલે તો મને મારવામાંય પાછી ન હઠે એવું વર્તન રાખતી પણ પોતાનું કંઈ કામ કઢાવી લેવામાં તો પૅક હતી. સામા માણસની કને પોતાનું કાર્ય સધાવી લેવાની અજબ આવડત એનામાં હતી

"મડમ સાહેબ! આટલો કાગળ વાંચો જોઈએ" કરતી ડોશી મારી પગથીઆં ચડી. એ અભણ હતી એટલે પોતાના દીકરાની ગેરહાજરીમા અમરતો એની ન્હાનમોટું એવુ કંઈ લખવા વાંચવાનું કામ મારી પાસે કરાવી જતી

મેં કાગળ હાથમાં લીધો અને સરનામું જોયું તો પ્રૉફેસરના પોતાના જ દસ્તાક્ષર. અને એ જોતા જ મને ફાળ પડી અનેક વિચારે પળવારમાં મને આવી ગયા. પરબીડીક ફાડી કાગળ કહેલી પહેલી લીટી વાંચતાં જ મારો વ્હેમ ખરો પડે એમ લાગ્યુ. એટલે હું સડસડાટ ઉપર ટપકે આખા કાગળ પર નજર ફેરવી ગઈ. કાગળ હાથમાંથી પડી ગયો. મને કાપે તો લોહી ન નીકળે એવું થયુ. હું ધબ લઈ માથે હાથ દઈ બેસી ગઈ.

ડેશી બાપડી કશુ કળી શકી નહીં. છતાં એને ફુશકા તો આવી જ એટલે એણે પુછ્યુ:

"મહારાણી સાહેબ! એમ કેમ? છે શું? વાંચો તો ખરા!"

જેમ તેમ સાવધ થઈ, કાળજુ કઠણ કરી, ગભરાંમણીઆં પરાણે ખાળી મેં કાગળ વાંચવા માંડ્યો.

"પૂજ્ય માતુશ્રી!

આ બખતે મુરખનું નામ મેં ભૂકું જ દીધું છે. માણસની સહનશક્તિને હદ હોય છે. હવે મારાથી રોજરોજનો જુલમ સહન થઈ શકતો નથી. અને તેથી કંટાળી જઈ આજ રોજ હું હિમાલય તરફ ચાલી નીકળ્યો છું. ત્યાં એક સન્યાસીઓનો મઠ છે એ મઠમાં હું સન્યસ્ત ધર્મની દીક્ષા લઈશ. આ કાગળ તમે વાંચશો ત્યાં સુધીમાં તો હું ઘણુ જ દૂર પ્હોંચ્યો હઈશ.

હા બનવા કાળ બને છે અને થવુ ન થવું થઈ નથી. તેથી હવે મારે તમને છેલવેલ્લુ એટલુ જ કહેવાનુ છે કે નકામો સતાપ ન કરશો. ખોટી હાયવોય ન કરશો. ફક્ત લોકોનું કહેવું સાંભળીને જ તમે મને ઘણી ઠગી સ્થિતિમા મુકી દીધેલો છે ત્યારે મને બીજો કોઈ રસ્તો ન જ સુઝયો ત્યારે જ મારે આ માર્ગ પકડવો પડયો છે મારી હાજરી ઘણાંને સાલતી, કેટલાકને હું આંખની કણી થઈ પડયો હતો મારા ચાલ્યા જવાથી એમનો માર્ગ મોકળો બનશે. એમનો રસ્તો નિષ્કંટક બનશે અને ઘણાંને ટાઢક વળશે તથા ઘણાના સતાપ મટશે હું પાછો આવનાર નથી મે જનોઈ ઉતારી નાખ્યુ છે અને ઘરઘરની ભીક્ષા માગી ખાઈશ હવે એટલે હું તમારા કામનો રહ્યો નથી માટે મને પકડી મગાવવા કોઇને મારી પાછળ ન દોડાવતા કે નકામા પૈસા ન બગાડતા જે થયુ છે તે ઠીક જ થયુ છે એમ સમજી સંતોષ માનશો આપણુ ધાર્યું કઇ થતું નથી

હું તમારે પગે પડી માગુ છઉં છુ કે આમ થયુ તે બદલ કોઇને દોષ ન દેતા મારી તમને હવે છેવટની એ જ સલાહ છે કે કોઈની સાથે વઢવાડ નકામુ જીદે ચાબડુ ન બાધતા કે પરમેશ્વરના ગુનેગાર ન બનતા આપણે જીવતા હઇશુ તો કોઈ દિવસે પણ મળશુ એથી હું આટલે દૂર જવા માગુ છુ અને ત્યા પણ તમે મને પકડવા જેવુ કરશો અગર મને તેડી આવવા કોઇને મોકલશો તો યાદ રાખજો કે હું જીવતો તો પાછો નહિં જ આવુ

આ બધા ઝઘડાનુ મૂળ શું છે, સત્ય શુ છે તે ફક્ત ઈશ્વર જ જાણે છે જગતને જણાવવાની જરુર નથી કારણ કે એને એની પર્વા નથી. પોતે જેના પર સીતમ ગુજારે છે તેના પ્રત્યે એની સહાનુભૂતિ નથી અરે! એને હૃદય જ નથી લોકો કહે તેમ બોલવાના સીતા અને રામ એમને પણ દુનિયા બાકી નથી મુકતી તો આપણે તે કોણ! પાણી દેખી ખુડકી મારનારા, પથ્થર દેખી પગે લાગનારા, સમાજમાના દર્શન કરનારા અને ઓએક મત નિયમ કરનારા બગલા જ આજ ભરુખ્યા હિન્દુ યુવતીઓના લોહી પી રહેલ છે

અતમા મારો તમને એ જ ઉપદેશ છે કે તમે આ ગામ ન જવા પણ અહિ જ રહો. જો અહિં ન જ રહી શકાય, તો પછી ડાકોર જઇ વસજો બધી માયા રાગદ્વેષ કાઢી નાખજો.

ફરી પણ કહું છું કે હું ચાલ્યો જાઉં છું તેથી કોઇને મહેણાં ન દેતાં કે શાપ ન આપતા કરેલ કરમના પરિણામ કદિ પણ સારાં નથી આવતા બધા સાથે મળીને ચાલવામા જ મઝા છે

અફસોસ! મારી એક વખતની સુખી અત આવી ગયો છે હિન્દુ સસારની આપખુદીએ મન અકાળે સન્યાસી બનાવ્યો છે આ સ્થાન હું છોડ્યુ તો નથી જ છેલ્લો છલકાતી આંખે જ હું ગાડીમાં બેઠો છુ

હવે મારા પ્રણામ છે મેં કહ્યુ તે પ્રમાણે વર્તજો. સઘળા પડોશીઓને મારા વતિ જો જાણેઅજાણે મે કોઈ લાગણી દુખવી હોય તો એ લોકો મને માફ કરે એવી મારી માગણી છે મારા બોલવાચાલવાથી એમને કોઇને માઠુ લાગ્યુ હોય તો કહેજો કે હવે કોઈ એમને દુભવનારો નથી પ્રણામ સહુને પ્રણામ.

લી૦

તમારો નાદાન બાળક

કદર્પના પગેલાગણ વાચજો.

કેવો કાગળ! હું પા ભાગનોય નહિ વાચી રહી હોઉં એટલામાં તો 'હાયરે દીકરા તને આ શું સુઝ્યુ?' કરી ડોશી મારા પથ્થારના ઓટલા પર પછડાઇ પડી એની કારમી ચીસે પોળની આજુબાજુ એકદમ દોડી આવ્યાં એ લોકો તો જાણે બસ ટાંપી જ ન રહ્યા હોય! મારી અને કદર્પકુમારની વચ્ચે આડો વ્હેવાર છે એવી વાત ફેલાવા પછી તો એ લોકો અમારા ઘરમાં સ્હેજ તાણીને બોલાય તોપણ કાન

તમાસો છે કે શું તે જોવા દોડી આવતાં. સટાક ચોરાતી માત્રા કેવી અસર ઉપજાવે છે એ જાણવા એ ખડે-પગે રહેતાં.

જેમતેમ કરી ડોશીને ઉંચકી એના ઘરમાં સુવાડી ભેગા થયેલા ટોળાએ મારી પાસેથી કાગળ લઈ વાંચ્યો અને કેટલાક મ્હોંનાં છુટાં સ્ત્રીપુરુષો મારે મ્હોડે કહેવા લાગ્યાં: " રાંડ ! તારા પાપે જ આ દેવજેવો છોકરો ચાલ્યો ગયો "

હું તો છોભીલી બની ગઇ. પ્રોફેસરે એક કાંકરે બે પક્ષી માર્યાં હતાં. એ કાગળ મને અને એની માને બન્નેને ફટકા લગાવતો હતો. મને શી ખબર કે પરિણામ આવું ભયંકર આવશે ? હસવામાંથી ખસવું થઇ જશે ? મારે તો લગાર મઝા જોઇતી હતી. હું લગાર માન માગવા ગઇ, ભાવ ખાવા ગઈ પરિણામે ફજેતફજેતું થઈ રહી.

હું પસ્તાવા લાગી પણ એ પસ્તાવો ખરો ક્યારે કહેવાય ! હું મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત શોધવા લાગી.

પ્રોફેસરની મા દીકરાની હાયમાં પથારી વશ પડી એણે ખાવુંપીવું છોડી દીધું. એને ચિત્તભ્રમ થયું હોય એમ લાગ્યું એ રાતને દિવસ લવરી કરવા લાગી.

અગાઉ આ ડોશીની સુશ્રુષા મેં મારો પડોશીધર્મ પીછાની કરી હતી આ વખતે મેં મારા પ્રમાદના પ્રાયશ્ચિત તરીકે કરી. એ વખતે ડોશી મને જશ આપી પથારીમાંથી ઉઠી પણ આ વખતે હું એને પથારી ન છોડાવી શકી. એ તો " ભાઇ ! ભાઇ ! કુમાર ! કુમાર ! " કરતી પંદર દિવસ ઢોરબરાડા પાડતી. આખી પોતાનું હૃદય ચીરતી, હૃદયફાટ આ-ક્રંદ કરતી દશરથ રાજાની માફક પંચત્વ પામી.

૬

પ્રોફેસરના ગૃહત્યાગ અને ડોશીના હાથથી મૃત્યુને વર્ષ વીત્યું. મને વિધવા બને ત્રણ વર્ષ થઈ ગયાં.

તમે કદાચ સવાલ કરશો કે ભર યુવાની. વિધ-વાવસ્થા રંડેલો સસરો અને હયાત માતાપિતા એવી સ્થિતિમાં સાસરે પડી રહેવાનું કારણ શું ? તો આનો ખુલાસો કરી નાખીશ કે મારા જીવનમાં બના-વોની પરંપરા એટલી તો ત્વરિત બનતી આવી કે હું શાન્ત મગજે અમુક ચોકકસ નિશ્ચય પર આવું એવો સમય મેળવી શકી નહિ.

માબાપને હું એકનીએક લાડકવાયી દીકરી હોવાથી એમણે મને ન્હાનપણથી મ્હોંડે ચડાવેલી. મારી કેટ-લીક યોગ્યાયોગ્ય માગણીઓ પણ પૂરી પાડેલી. એવામાં વળી હું બે આંકડા ભણી શકી. એટલે મને પારકીતાબેદારીમાં રહેવું ગમતું નહિ. પીયર જઇ વસું તો માબાપનો ઓશીયાળો રોટલો ખાવો પડેને ?

હું રંડેલી અને સસરા પણ રંડેલા એટલે એમને રોટલાનું દુ:ખ ન પડવું જોઇએ એવો મારો બચાવ હતો અને એ બચાવ આગળ મારાં માબાપને નમતું આપવું પડતું. ઘણેખરે ઠેકાણે રાંડેલા સસરા રંડેલી વહુઓના અનેક કારણસર દબાયલા અને ઓશીયાળા બની રહે છે. અને એમ હોવાથી એમને પોતાની રંડેલી વહુઓની કેટલીક સ્વચ્છંદતા નભાવી લેવી પડે છે. મને એમનાથી એક અક્ષર પણ કહી શકાતો નથી આવી સ્થિતિમાં સાસરે રહેવામાં મારી સ્વતંત્ર પ્રકૃતિ સચવાઇ શકે એમ હતું. મારા માબા-પને એક એ સ્વાર્થ પણ હતો કે રંડેલો વેવાઇ અવળે રસ્તે પડી કદાચ મીલ્કતનાં ફનાફાતીઆં કરે તો દીકરીને ભવિષ્યમાં દુઃખ પડે, હું સાસરે રહું તો એમના પર કેટલોક અંકુશ તો ખરો !

સાસરે પડી રહેવામાં મારો એક બીજો પણ ઉદ્દેશ હતો. અને તે કંદર્પકુમાર પરનો મારો મોહ. તે હું નીવારી શકી નહિ અને પીયર જઇ રહી નહિ.

આપણામાં કહેવત છે કે કાણીઆ કળશીઆ અને શાંડ્યો સસરો સાચવવાં મુશ્કેલ આ યુક્તિની સત્યતાનો સ્વાનુભવ થવાનો કેટલાક પ્રસંગ મારે આવી ગયા. મારો સસરો યુવાનીમાં પણ હતો અને પછીથી મારા પર પણ એનો ડોળો હતો. એ હું યોગ્ય સમયે સમજી શકી. પણ પોતાની ઇચ્છા પૂરી પાડવા અલબત્ત તેને યોગ્ય તક મળી શકી નહિ. મારી નાદાનીમાં એણે મારી સાથે કેટલાક નછાજતા અટકચાળા કરેલાં તેની ઝાંખી યાદ આજ મને આવે છે ખરી, છેવટ સુધી એને મારી નિષ્ફળ લલુતા રહી હતી અને એ વિષેની મને પછી ખાત્રી યથા સમયે થઇ પણ હતી. પ્રોફેસર અને મારી વિષેની કેટલીક વાતો જ્યારે મારાં આબાપને પ્હોંચી ત્યારે એમણે મારા સસરાને મને કાબમાં રાખવા સૂચવેલું, પણ એ મને એક અક્ષરે કહેવાની હિમ્મત કરી શક્યા નહિ હું માનું છું કે એને કદાચ એવો ડર હશે કે જો એ કંઇ મને શિખામણ આપવા આવે તો એની પોતાની મહેચ્છા પૂરી થવાનો સ્હેજ સંભવ પણ અટકી જાય.

મારા સસરા વિષયી હતા એ તો તમે જાણી ચુક્યા. પણ મારાથી એ પોતાની દાઢ ગળી કરી પોતાની પરાક્રમની પતાકા ફરકાવે તે પ્હેલાં તો એ બાપડા અકસ્માત અપંગ બન્યા. એમની મનની મનમા અને તનની તનમાં રહી ગઇ અને હું એ પાપમાંથી ઉગરી ગઇ.

મારા મત પ્રમાણે સ્ત્રીઓ વ્યભિચારી થાય છે તે બે કારણો ને લઇને. એક તો પૈસાની તાણ અને બીજું નીચનો સંસર્ગ જો આ બે ન હોય તો ઘણી સ્ત્રીઓ બચી જાય

મારા સસરાની કંઇ સ્વતંત્ર દુકાન ન્હોતી, એ તો બે પંત્યાળી હતી. જ્યાંસુધી મારા સસરા અપંગ ન્હોતા ત્યાંસુધી એમનો ભાગીઓ એમની દયા પર જ જીવતો. પણ આજ હવે એ નિરંકુશ બન્યો. એણે હવે માલ કિયાપત કરવા માડ્યો, હિસાબમાં ગોટાળા કરવા માંડ્યો, દિનપ્રતિદિન નફાને બદલે ખોટ જ બતાડવા લાગ્યો. અમારે ભાગીદાર મટી તાબેદાર બનવું પડ્યું અને એણે અમને અમુક માસિક રકમ ઘરખર્ચ માટે બાંધી આપી

આ રકમમાં બે જણનું કદાચ માંડમાંડ પૂરૂ થઇ શકે પણ આજનો જમાનો તેમજ મારો સ્વભાવ તો તમે જાણો જ છોજ ? હું મૂળથીજ ઉડાઉ હતી. થોડામા ઘણું કરતાં મને આવડતું નહી. મારા પર ધાક રાખી શકે એવું કોઇ ન્હોતુ. મારી ચાલ સુધારવા કોઇમાં શક્તિ ન્હોતી, માબાપ બોલી શકેલાં નહિ સાસુ ન્હોતી, સ્વામીમાં કશો શુકરવાર હતો નહ: અને સસરા પોતાની ગતમાં એટલે એને મારી શેહ પડી જતી. પછી મારી પ્રકૃતિ સુધરે કે બગડે ?

એક દિવસ મારા સસરા ખાતાખાતા થાળી પર લાંબા થઇ ગયા. હું આથી સ્વતંત્ર તો બની પણ પૈસા માટે હું ખરી પરતંત્ર દશામાં આવી ગઇ. કેટલાય વર્ષોથી હું એકલી રહેલી એટલે માબાપને ત્યાં જવાનું તો ગમે જ શાનું !

મારા ઘર સામે એક વાણીઓ શેરદલાલ રહેતો. મારે કદર્પકુમાર સાથે ગાઢો સંબંધ છે એવી અફવા ઉરાડનાર એજ. એને એમ કરવાનું કારણ હતું. મને વશ કરવા એણે કેટલાય વખતથી પ્રયાસ આદરેલા. એ એના છજામાથી મારા છજામાં મીઠાઇના પડીકાં અને ફૂલનાં ગુચ્છાં, સેન્ટલવન્ડરની શીશીઓ તથા રેશમી હાથરૂમાલો તેમજ નાટકી ભાષામા લખેલા

કાગળો સાથે નોટો બીડી નાંખતો. હું એને મૂર્ખ બનાવવા ખાતર જ સ્વીકારી લેતી એટલે એને શ્રદ્ધા ચોંટી એક દિવસ લાગ જોઇ મારે મ્હોડે એણે ખુલ્લી રીતે પોતાની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા માગણી કરી. પણ તે વખતે મેં એની ધુળ કાઢી નાંખી.

ત્યારથી એણે મને ફજેત કરવા કમર કસી, એને હસી ગયું કે કંદર્પકુમારે જ મને ચડાવેલી. બાકી મારી રીતભાત જોઇ એને ખાત્રી થયેલી કે હું એની માગણી કદિય નહિ અવગણું. એણે પ્રોફેસર પર તો અચ્છી રીતે વેર વાળ્યું. સાચું બોલાવો તો કંદર્પકુમારે તો એના વિષે મને ઇશારો સરખો પણ નહીં કરેલો, મને જ એની ગબડી પડેલી ગરદન અને ગોળી જેવું પેટ જોઇ તીરસ્કાર આવતો.

એક વખત પાછા પડયા એટલે પોતાનો પ્રયાસ ... કે એવા આ શ્રીમંત ન્હોતા. એને તો ફક્ત ... જ આડખીલી લાગતી. પણ એ ચાલ્યો ...યો એટલે એનો માર્ગ મોકળો થયો. બાકી સંજોગો પણ એને અનુકૂળ થયા. મારી આર્થિક સંકડામણ એણે જોઇ લીધી અને એનો લાભ એણે પોતાના પૈસાના બળે લઇ લીધો.

માણસ એક વાર લથડયું કે છેક નીચેજ જવાનું. કોઇ ભાગ્યશાળીજ અધવચ અટકી ખડું થઇ જાય. મારું પણ એમજ બન્યું. ઘેટા ભેગા ન્હાનેથી મોટા થયલા અને ઘેટા બની રહેલા પણ પાછળથી લોહીનું ટીપું ચાખવાથી પોતાના જાતિસ્વભાવ પર આવી ગયલા પેલા સિંહની વાત તો તમે જાણતાજ હશો. શેરદલાલ સાથે સબંધમાં આવ્યા પછી મારી દશા પણ એ સિંહ જેવીજ થઇ. એણે જેમ આખું ટોળું ઉજાડ કર્યું તેમ મેં પણ યથેચ્છ રંગ માણ્યા. વામમાર્ગીઓનો પેલો શ્લોક 'પીવું, પીવું, ફેર પીવું, બેભાન બનાય અને અતોડા પડે ત્યાં સુધી પીવું એ મેં મારા આચરણમાં ઉતાર્યો. પણ આવાં આચરણ કંઇ લાંબો વખત અંધારામાં રહ્યાં છે? પાપ તો છ દહાડાજ છાનું રહેને!

મારાં માબાપને જ્યારે આ બધી વાતની પાકી માહિતી મળી ત્યારે મારી માતા ફરી પાછી મારે ત્યાં આવી. મારા પિતા તો જ્યારથી પ્રોફેસર અને મારા વિષેની મિથ્યા અફવા એમને કાને પ્હોંચી ત્યારથીજ મારું મ્હોં ન્હોતા જોતા. મારી માતા મારે ત્યાં અવારનવાર આવી કજીઆ ટંટા કરી જતી. આજ ફરી પાછો એણે જબરો જંગ મચાવ્યો, પણ આ પ્રસંગે હું એક શબ્દ પણ સામો વાળી શકી નહીં. એણે જે જે કહ્યું તે સઘળું મેં નીચે મ્હોંએ સાંભળી લીધું.

અને બીજે દિવસે સવારના પ્હોરમાંજ મેં સાંભળ્યું કે એમણે બન્નેએ ઝેર ખાઇ આપઘાત કર્યો છે. લાશો દવાખાને ચીરાઇ અને સાંજના લોકોજ અગ્નિસંસ્કાર પામ્યા. કારણ કે હું સપુત પાકી.

માણસ ગમે એટલું હાથથી ગયું હોય પણ માતાપિતાનું મ્હોત અને તેમાંય કમ્હોત અને તેમાંય વળી લાશની અવદશા આ બધું કેમ અસરકારક ન નીવડે!

વળી શબ પર થયલા પંચક્યાસ વખતે આપઘાતના કારણ તરીકે મારીજ...એ વાત ફરી કહેવાથી શો લાભ?

શેરદલાલે મને પરણવાનું આપેલું વચન પાળવાની ના પાડી, અને મને તરછોડી ગયો. એને પોતાની આબરુ જાય એમ લાગ્યું ત્યારે મારું જીવન તો ધૂળમાં મળી ગયું.

૮

બીજે દિવસે સવારે હું મારે કમરે બેઠી હતી ત્યાં ટપાલી પ્રૉફેસરની માના નામનો કાગળ નાખી ગયો. સરનામાના મરોડ પરથી એ કાગળનો લખનાર કોણ હશે તે હું કળી ગઇ. ધડકતે કાળજે એ કાગળ મેં વાંચવા માંડયો:

"પૂજ્ય માતુશ્રી.

લાંબે કાળે હું તમને પત્ર લખી રહ્યો છું. દીલનો એકરાર એ પાપની માફી અપાવે છે અને તે પ્રમાણે તમારી દૃષ્ટિએ જે પાપમાં હું પડયો છું તે પાપની માફી (જો માફી આવશ્યક હોય તો) તમે મારો આ એકરાર વાંચી હવે મને આપશો. દીલનો એકરાર મરણપથારીએ થાય છે અને હું પણ મોતને કિનારે જ પત્ર મૂકી રહ્યો છું.

હું હવે ચોરી રાખતો નથી, હું ખુલ્લેખુલ્લું કહું છું કે હું મીને ચાહું છું મારા અંતઃકરણથી ચાહું છું મારા મનમંદિરમાં એ મૂર્તિની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા મેં આપણે એ ઘરમાં રહેવા ગયા અને એનો સંસાર મારા નીહાળ-વામાં આવ્યો ત્યારથી જ કરી છે. અલબત્ત, ત્યાં સુધી તો હું એના દૂરથી જ દર્શન કરી તૃપ્ત રહેતો. મારી એ લાગણીઓ દર્શાવવાની મને એ વારે હિંમત નહોતી. પણ જ્યારે જગતે એની મેળે જ અમને જોડી દીધાં અને તમે પણ એને પુષ્ટિ આપવા લાગ્યાં ત્યારે જ. ત્યાર પછીથી જ મેં એ પ્રસંગ સાધી લીધો અને એના પર એક લાંબો પત્ર લખી મેં મારા અંતઃકરણના આગળા ઉઘાડી નાખ્યા. પણ મારી મહિલાઓ જેવો જવાબ વાળે તેવો જ જવાબ એણે મને મારા એ પત્રનો આપ્યો. એકે અમારા વચ્ચે એ સંબંધ માની લઇ તમે જેને મચાવતા તે સંબંધ તો તદ્દન પાયારહિત જ છે.

એક પાસ મારું સંવનન નિષ્ફળ નીવડયું અને બીજી પાસ તમારી આપડી તો લોકના સમાજ્યાથી ચાલુ જ રહી. જોકે એણે મારી માગણીનો અસ્વીકાર કર્યો હોય મે તો એને મારી મહારાણી માની લીધેલી હોવાથી (એનાં કેટલાંક અપલક્ષણો જાણવા છતાંય (કારણ કે મોચકવાની મને હામ હતી) તમારી ઇચ્છા અને દબાણ પ્રમાણેના મારા લગ્નનો પ્રસ્તાવ મારાથી કબુલ ન રાખી શકાયો. તમને સત્ય સમજવાની શાન નહોતી, મારા વર્તનની કદર કરવાની ગમ નહોતી.

હું તમારી ઇચ્છાને વશ ન બની શકયાથી તમે મારા પર અકળાતા હતા. મારી અભિલાષા તૃપ્ત થાય એમ ન લાગવાથી હું મુંઝાતો હતો તમને ક્લેશ થયા કરતો. પેલીને ઠર્યાં કરવું પડતું. મારે શાન્તિની આવશ્યકતા હતી. આવી સ્થિતિમાં ગૃહત્યાગ સિવાય અન્ય રસ્તો મારે માટે રહ્યો નહિં.

જતાં જતાં આગગાડીમાં મને એક સ્વામીનો સમાગમ થયો. મુખાકૃતિ પરથી જ એમણે મારું હૃદય વાંચી નાખ્યું, કિન્તુ મારે મ્હોંડે જ એમણે મારું વૃત્તાન્ત જાણી જેમ એ મારા તરફ આકર્ષાયા તેમ મને પણ એમને માટે પૂજ્ય ભાવ ઉપજ્યો.

તદ્રૂપ સ્વામીનું જીવન એક નવલકથા જેવું જ છે મ. ગાંધીના એ અનુયાયી છે. એમણે સ્વયંસેવકોનો એક મઠ ઉઘાડયો છે જીવનસમર્પણની મગરૂરી ધરાવનારા મહાનુભાવો અહિં એકઠા વસી રહ્યા છે અને કેવળ અન્ન વસ્ત્રથી સંતુષ્ટ બની પોતાનું જીવનસર્વસ્વ અર્પી રહ્યા છે. સ્વામીજી આશા આપતા યુવાનો શોધી અને મેળવી રહ્યા છે. એમણે મને પોતાનો અંગત મદદનીશ નીમ્યો.

અસહકારના વાયુમાં ઉછરતા યુવાનો સૈનિક તરીકે અને પોતાનું અકારૂં તથા અસહ્ય જીવન યુદ્ધમાં ચઢે મને પણ ઇશ્વરે એ જ આપ્યું

મ. ગાંધીને સારી દુનિયા ઓળખે છે, આખું માને છે, મજુર વર્ગ તો પૂજે છે. જલ્યાનવાલા ઘવાયલા હૃદયને દીલાસો દેવા જતા ગાંધીજીને સરકારે રોક્યા અને પાછા વાળ્યા. પણ સમયસર ખુલાસો કર્યો એટલે જનતી લોકોગણે બળતું જ સમજી ઉશ્કે-તોફાનો કર્યાં. આ વાતો તમે સાંભળી હશે જ. અમદા-વાદની અશાન્તિ અસાધારણ હતી. હડતાલવાળા ટોળાંને ટાઢાં પાડી વીખેરી નાખવા એ સ્હેલું કામ નથી. અમારા મઠવાસીઓ પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવા પ્રાણની

પર્વો શાખ્યા વગર બ્હાર પડયા. અમારા ઉપદેશથી તેમ સરકારની સત્તાથી શાન્તિ પ્રસરી રહી.

પછી તો ખૂનામરકી, આગ, લૂંટ, બૉમ્બફોડ, બંડના આરોપસર સરકારે પકડાપકડી કરી. બળવાખોરના આગેવાન તરીકે મારા પર કામ ચલાવવામાં આવ્યું છે અને મને ફાંસીની શિક્ષા ફરમાવી છે. હાશ. હું ઈચ્છતો તે મને મળ્યું છે. મારી બધી બળતરા હવે મટી જશે તમારો સઘળો સંતાપ હવે સદાને માટે ટળી જશે.

પ્હેલાંના વખતમાં માણસો પોતાની આ જન્મમાં અણપૂરાયલી અભિલાષાઓ આવતા જન્મમાં પૂરાય એવી આશાએ કાશી જઈ કરવત મુકાવતા. મારા મત પ્રમાણે અમારા જેવા માટે અત્યારે સ્વદેશ અર્થે ભોગ આપવું એ પણ પેલી કાશીની કરવત છે. મને શ્રદ્ધા છે કે મારી અતૃપ્ત વાઞ્છનાઓ આવતા અવતારમાં તૃપ્ત થશે જ. મોતની બ્હીક મારી ચાલી જ ગઈ છે. ફક્ત કંજુસ જ મારી થેલીને પણ પકડી રાખે છે.

હવે મારે વધારે શું કહેવાનું હોય? સ્વામીએ મારા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દાખવી છે કારણ કે એમણે પણ દુનિઆ દેખેલી છે, અત્યાર સુધી એમણે મને એમનો નાનો ભાઈ જ લેખ્યો છે. આપણા આખા કુટુમ્બે જે સંતોષ મને નથી આપ્યો તે સંતોષ આ વસુધૈવ કુટુમ્બે મને આપ્યો છે હું એમનો ઓશીંગણ જ છું.

અને એ ઉપકારમાં પણ એમણે ઉમેરો કર્યો છે અમે છેલ્લા મળ્યા ત્યારે એમણે મને તમારી ખરદાસ્ત રાખવાનું વચન આપ્યું છે. વળી મારી આરાધ્ય દેવીને પણ ભવિષ્યમાં જ્યારે પણ કોઈ પણ પ્રકારની સહાય જોઇએ ત્યારે તે વિનાસંકોચે આપવા એમણે કબુલ્યું છે. શી એમની ઉદારતા? જરૂર જણાય ત્યારે તમે બન્ને એમની પાસે ખુશીથી જજો. એ સ્વયમેવ તમારા ટ્રસ્ટી બન્યા છે તમારી મુઝવણો એ જરૂર મટાડશે

હવે બસ હું માનું છું કે મારા અત્યાર સુધીના જીવનમાં મેં કશું જ ખોટું કર્યું નથી. એટલે અત્યારે મારે સફાઈ બતાવવાપણું છે જ નહિ. તમે મને નહિ સમજી શકેલા એટલે કદાચ તમારી લાગણીઓ દુ:ખાઈ હશે. તેવી રીતે પણ તમને દુ:ખાવવા બદલ હું તમારી માફી માગું છું હું તમારા મનથી ઉતરી ગયેલો છું અને તમે મારી કોઈ માગણી કબુલ કરી નથી કિન્તુ 'અંતકાળની આ માગણી તો નહિં જ પાછી ઠેલો.

લી॰

તમારો નાદાન બાળક

કંદર્પ

હું એકવાર તો પુરે મ્હોડે રડી.

હવે મને ત્રિકાલ જ્ઞાન થયું છે. મેં કેટલાકના જીવ લીધા? મારા સ્વામી મને ઝંખતા જ મરી ગયા. પ્રોફેસરે ફાંસીપર પણ મારું જ' રટણ કર્યું છે. પ્રોફેસરની મા પોતાના દીકરાની હાયમાં મારા લીધે જ મરણને શરણ થઈ, અને મારા માબાપ પણ મારા પાપેજ આપઘાત કરી ચાલ્યાં ગયાં. મારા પેટના સંતાનને પણ મેં મારી નાખવા પ્રયત્ન કરેલા. કેટલી બધી ક્રૂરતા! નિર્દયતા! નિષ્ઠુરતા! કૃતઘ્નતા!

"હું અધિળી માનમાં ગઈ મરી રે." સારાસાર સમજી નહિ માણસની કિંમત કરતાં મને આવડી નહીં. મારા સ્વામીને તેમ જ પ્રોફેસરને હડાડો રહી જ ગયો. પ્રોફેસરની મા તેમ જ મારાં માતાપિતા બાપડાં સંતાન સુખ દેખી શક્યાં નહિ.

મને હવે આ સ્થાન પર લગારે મોહ મમતા છે નહિ. પ્રોફેસરના પત્રના આધારે હું તદુપ સ્વામી પાસે ચાલી જઇશ. ત્યાં મારાં પાપ પ્રકાશ કરીશ. મારાં અવિચાર બદલ પ્રાયશ્ચિત કરીશ. નિર્ભય બની પ્રસવ કરીશ અને એ બાળકને ઉછેરી સ્વામીના ચરણમાં સોંપીશ. પ્રોફેસરની યાદમાં હું એનું નામ કંદર્પકુમાર પાડીશ અને સુવાવડમાંથી' ઉઠયા પછી સ્વામી જે બતાવશે તે સેવા હું સ્વીકારી લઈ મારો આવરદા પ્રોફેસરનું નામ સ્મરણ કરતાં પૂરો કરીશ.

બર્લિનની બલિહારી

– સર્જાતું સાહિત્ય મારે જર્મનીથી ખાસ –

લેખક :
શ્રીયુત ઇન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક
બી. એ. એલએલ. બી.

છેલ્લા મહાયુદ્ધની યુરોપમાં અસર–ફ્રેંચ તરફ જર્મન વેરઝેરની લાગણીઓનો શ્રી. ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિકને થએલો અનુભવ.

બર્લીન / જર્મની તા. ૨૪ ૧૨. ૩૦

નાયરંગની સહેલગાહ

ભાઈ સાદીક,

હું બર્લીન આવ્યો તે પહેલાથી જાણતો હતો કે છેલ્લી લડાઇમાં જામેલો ઇંગ્લંડ સામેનો દ્વેષ જર્મનીમાં ઘણે અંશે શમી ગયો હતો, તો પણ ફ્રાન્સ સામે તો જર્મન પ્રજાના દિલમાં ઝેરની હોળી સળગતી જ રહી છે. બર્લીનમાં પગ મુક્યો (૧૩ ૯ ૩૦) તેને બીજે જ દિવસે ચુંટણી હતી. તેમાં હીટલરના નેશનલ સોશીયા લીસ્ટ પક્ષને પહેલાંના કરતાં ઘણા જ વધારે મત મળ્યા તેથી આખા યુરોપ ને અમેરિકામાં રાજ્યપટ-પટના વેપારવણજનાં ત્રાજવા ધ્રુજી ગયાં તેનું કારણ પણ તેજ. જર્મનીને જે ખંડણી હજી પણ કોણ જાણે કેટલાંય વર્ષ સુધી ફ્રાંસને ભરવાની છે તેનો હીટલર પક્ષને સત્વર ઇન્કાર કરવો છે ને જાણે ફ્રાંસને આ જર્મની નાણાં ન ભરે તો પછી ફ્રાંસ અમેરીકાનું દેવું પણ શી રીતે વાળે.

આમ જર્મન ચુંટણીના પારીણામથી જીનીવામાં તેમજ લંડનમાં પારીસમાં તેમજ ન્યુયોર્કમાં ખળભળાટ મચી રહ્યો. ને તે પછી પ્રમુખ હીન્ડનબર્ગ ને ચાન્સેલર ડૉ. બ્રુનીંગ અમે તેટલી ડાહી વાતો કહી છે તો પણ અહીંયાં તો ફ્રાંસની સામે પ્રજાના દિલમાં ઝેર વધતું જ જાય છે ને છેલ્લી વર્ષોની સુલેહથી જર્મનીને જે ભોગવવું પડ્યું છે તેનું વ્યાજ સાથે સાટુ વાળવાને જર્મન પ્રજા ચારે પગે થનગન નાચી રહી છે એ નિઃશંક છે. ને છેલ્લા થોડા માસમાં તો હીટલર પક્ષનું જોર વધતુંજ ગયું છે–સ્ટીલ હેલ્મેટ મંડલ (છેલ્લી લડાઇમાં લડેલા ગૃહસ્થો ને સીપાઇઓનું મંડલ) પણ જોર પકડતું જાય છે–જ્યાં જાઉં છું ત્યાં તેના બીલ્લા કોટ પર લાગેલા જોઉં છું–ને આ મંડને પણ કોબ્લે-નના જે શહેરમાંથી છેલ્લા ફ્રેંચ સિપાઇઓ વિદાય થયા છે ત્યાં આગળજ મોટી પરેડ કરીને દુનીયાને જાહેર કર્યું છે કે ૧૫ લાખ જર્મનો ફ્રાંસ સામે લડાઇમાં ઝુકાવવાને તૈયાર છે.

...પણ મનુષ્ય સ્વભાવ કેવો વિચિત્ર છે ? બર્લી-નમાં પહેલા થોડા દિવસમાં ફરતાં ઘણાને પૂછું કે "ઇંગ્રેજી થોડું પણ જાણો છો ?" ત્યારે સામો સવાલ પૂછે કે 'પાર્લેવુ ફ્રાંસે'–"તમે ફ્રેંચ જાણો છો ?" પછી કોઇ માંડ તેટલું ઇંગ્રેજી જાણનારની મારફત વાત કરતાં માલમ પડે કે ઇંગ્રેજી કરતાં ફ્રેંચ ઘણા સ્ત્રીપુરૂષોને વધારે આવડે છે ને તેમને ઇંગ્રેજી ને જર્મન કરતાં પણ ફ્રેંચ ભાષા વધારે મીઠીને મધુર લાગે છે ! ને છતાં આવી કબૂલાત કરનારને પણ તમે રાજકારણની ચર્ચામાં ઝુકાવો એટલે તરતજ તેમનો રૂઆબ બદલાઇ જશે ને ફ્રેંચ પ્રજાને રેસી નાખવાનું ઝનુન તેમના જબાનમાંથી તરી આવશે.

બર્લીનમાં આવ્યા પછી થોડાં અઠવાડીયામાં "પારીસના છાપરા નીચે"–એટલે કે પારીસમાં છેકઉતરેલા માળાપર છાપરા નીચે વસતા કલાવંત અલમેલાઓની–એક ફીલમ અહીંયાના નોલનેડોર્ફ પ્લાટ્ઝના મુખ્ય સીનેમામાં આવી.

ચારે બાજુએથી મને તે ફીલમ જોવાની સૂચના મળી. મેં તે ઘણા જ રસથી જોઇ. વાર્તા તો બૂખડીબારસ કલાકારોની છે. એક યુવક "સુસેઉ ડી પારીસ"-નું સુંદર ગાયન ગલી ગલીએ ગાઇને પેટ ભરે છે. એક ગરીબ છોકરી પર આશક થાય છે. તેઓ બન્ને છાપરા નીચેની તેમના નાના ઓરડામાં તરેહવાર રીતે રાત પસાર કરે છે. યુવક કેટલાક ચોરોના સંગને લીધે કેદમાં પુરાય છે. છોકરી તેના મિત્ર સાથે પ્યારમાં પડે છે. તે પાછો આવી નાયક તેના આ મિત્રને બદમાશોના પન્જામાંથી ઘણું જ સાહસ કરી બચાવે છે. ત્યાર પછી પણ તેનું પ્રેમપાત્ર તો તેના દોસ્તને જ પસંદ કરે છે. ને તેથી નાયક જેમ શરૂઆતમાં તેમ છેવટે પણ તેનું કરૂણારસિક ગાયન ગાઈને પ્રેક્ષક વર્ગની વિદાય લે છે. ફીલમમાં ઘણી ખુબીઓ છે પણ તેનો મુખ્ય મોહનમંત્ર તો તેના આ એક ફ્રેંચ ગાયનમાં જ છે ને તે ફ્રેંચ ગાયન પર બર્લીનની પ્રજા ગાંડી થઇ ગઇ તેથી આ ફીલમ ત્રણેક મહિના સુધી જુદા જુદા સીનેમામાં ચાલતી જ રહી. કદાચ હજી પણ કોઇ નાના સીનેમામાં ચાલતી હશે.

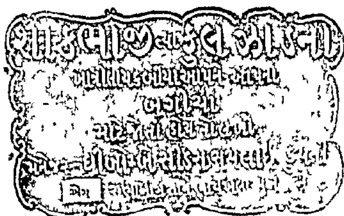
પણ યુરોપની પ્રજા આવા ગાયનોને માત્ર સીનેમામાં સાંભળીને તિલાંજલિ આપતી નથી. તે ઘેરઘેર પીયાનો પર ને ગ્રામોફોનમાં દરેક રેસ્ટરાંમાં ને કાફેમાં, સંગીત ને નાચના જલસાઓમાં–જ્યાં જાઓ ત્યાં સંભળાયાં જ કરે છે. આ ગાયનનું પણ એમ જ બન્યું. બર્લીનમાં થોડાં અઠવાડીયાં સુધી તો આ ગાયનના મીઠા મોહક સ્વર સંભળાયાં જ કરે. રસિલી રમણીઓ પોતાના ઘરમાં પીયાનો પર બજાવે ને ગાય. પ્રૌઢ પુરૂષો મોટા કાફેમાં તેમના ઉસ્તાદી મહેનગીભરેલા અવાજમાં ગાય અને મોટા રેસ્ટરાંમાં, ગ્રામોફોન રેકાર્ડના ખોડ કારીગીથી એના એજ સૂર કાન પર અથડાય.

પણ આ સંગીતની ખરેખરી ખૂબી તો મને ઓ નાચરંગના સ્થાનકમાં (Dancing hall) સમજાઇ. મુંબાઇને લંડનમાં પણ નાચરંગનો કંઇ ખ્યાલ આપી જ ન શકે. લંડનમાં નાચનાં સ્થાનો ઘણાં થોડાં ને તેથી ઘણાં મોઘાં હોય છે. પણ બર્લીન આ બાબતમાં પારીસ જેવું છે. ગલ્લી ચકલે નાચરંગના હાલ હોય છે. શેરીએ શેરીઓ બીર ને હુંચા દારૂનાં નાનાં પીઠાં હોય છે તેમાં પણ આઠ બાર આનાનું પી પીને પીયાનો કે ગ્રામોફોનના સંગીતથી તમે તમારી સહચરી સાથે કે છોકરી સાથે નાચી શકો. પણ વધારે નાચના ખરેખરા સુયોગ્ય જલસા તો મોટી કાફેમાં ને તેનાં ખાસ સ્થાનકોમાં થાય છે. આમાંથી કેટલાકમાં cabart–ની પુરૂષોના વિવિધ પ્રકારના ખાસ જેવાના નાચ પણ હોય છે. તેમાં કેટલાંકમાં આીઓ લગભગ નગ્ન જ હોય છે. માત્ર નહિ જેવી લંગોટ પહેરીને છેક ખુલ્લા શરીરે બે ત્રણ કે આઠ દશ છોકરીઓ સ્ટેજ પર આવીને જુદા જુદા poseમાં ગોઠવાઇને એક શિલ્પકલાનું સ્મરણ કરાવે છે. અને આવો એક ખેલ ખલાસ થાય કે વળી તરતજ પાછાં બધા પ્રેક્ષકો નાચવા માટે ને નગ્ન પુતળાં રૂપે દેખાયેલી રૂપસીઓ પણ કપડાં પહેરીને જે ચાહે તેની સાથે નાચવામાં ઝુકાવે.

ઉપર જણાવેલી ફ્રેંચ ફ્રીતમ જોયા પછી આવા એક નાચરંગના જલસામાં હું કુતૂહલથી ઘુસી ગયો. રાત્રે સાડા અગીયાર વાગે આ નગ્નસમાગમ શરૂ થયો પાછાં નાચવા માંડે–ને પાછો બીજી જાતનાં નગ્નદશ્ય રંગભૂમિ પર ખડાં થાય. હું તો જાણે સ્વપ્નામાં હોઉં તેમ બધું જોતો એક ટેબલ પર બેસી રહ્યો

વીજળીની રોશનીની ને સુંદર pose-ની કલાથી આ નગ્ન દશ્ય પણ ખરેખર સ્વર્ગીય અપસરાઓનાં હોય એવો મદીક ભાસ થતો હતો. દેવામાં એક દશ્ય પૂરું થતાં નાચ સંગીત શરૂ થયું–ને તે પેલી ફ્રેંચ ફ્રીતમનું–મુલેદ રીપારીસનું તરત જ આ આવા ગાયનના સૂર સેંકડો ઓડીયન્સના ગળામાંથી એક સાથે નીકળવા લાગ્યા–અધવિ જોડાજોડ નાચવા લાગ્યાં અધવિ ગાયન ગાતાં જેમ કંઇ ઓર જુસ્સા ને ઉમળકાથી નાચતાં જાય. ખરેખર આવા જલસામાં કંઈ ઓરજ લગની લાગી રહી–કંઇ ઓર રંગ જામી રહ્યો. મને તો ઘડીભર એમજ લાગ્યું કે જાણે હું ગર્વીનને બદલે પારીસમાં છું–નહિ તો આવા કોમળ ગીત ફ્રેંચ સુર બીજે ક્યાં સંભળાય? નાચનો મેળો–રમતી રેલમછેલ થઈ રહી–જર્મન રમણીયો કંઇ ઓર ટેસથી ઓર રોનકથી આ ફ્રેંચ નૃત્ય ગાતી રહી!

આ સમયે ઘડીભર મારી કલ્પના ઉડેલી હ.. ધર્માં ઠેરઠેર તરફ વળી–યુદ્ધમાં પણ જર્મન પ્રજામાં ચારેપાસ ફ્રેંચ પ્રજાની સામે જામી રહેલી હળાહળ ઝેર ભરી લાગણી મારા મગજમાં તરવરી રહી. હું નાચરંગમાંથી ઉઠી આ વિષે વિચાર કરતો મારી હોટલ તરફ વળ્યો ને સુતે સુતે પણ આ ફ્રેંચ ગીતના સૂર સાંભળતો રહ્યો અને એ વિચાર કરતો રહ્યો કે ફ્રેંચ ગાયન પર આટલી બધી આશક્ત થએલી પ્રજા શું ફરીવાર પોતાના લાખો માણસોને એજ ફ્રેંચ પ્રજાની સામે સમરાંગણમાં ભોગ કરવા મોકલશેજ!

સસ્તું સાહિત્ય

એમની સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભાને
શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈ આણંદજી ચાવડા
તરફથી સવિનય સપ્રેમ ભેટ.

સર્જતું સાહિત્ય

સાદીકનું નવું પુસ્તક પ્રકાશન

: ત્રીજા પુસ્તકની અનુક્રમણિકા :

મુખપૃષ્ઠ ચિત્રકાર રા. કલાકાન્ત,
ચિત્રકારો : કનુ દેસાઈ, કલાબ્ધિ જગમોહન મીસ્ત્રી અને કલાકાન્ત

સર્જતું સાહિત્ય ૭૬, ટેમેરીન્ડ લેન કોટ : મુંબાઈ

સર્જતું સાહિત્યનું ચોથું પુસ્તક રવિવાર ૧૫-૩-૩૧ ના દિને બહાર પડશે

સર્જાતું સાહિત્ય

મંદિરે

***

ચિત્રકાર:
જગમોહન મીસ્ત્રી

પુસ્તક : : ત્રીજું

સંપાદકની નોંધ

સારું સાહિત્ય જોઇએ, શિષ્ટ સાહિત્ય જોઇએ, સારા લેખકોએ સર્જાવેલું સાહિત્ય જોઈએ, ઉત્તમ ચિત્રો જોઇએ, કલાત્મક મુદ્રણ જોઇએ એમ કહેવું વિવેચકો માટે અને તમારા બધા માટે જેટલું સહેલું છે, એટલું તમે મુશ્કેલ બનાવી દો છો એ હકીકત છે પાડોશી પાસેથી માંગીને વાંચવું, મિત્ર પાસેથી ઉછીનું લઇ વાંચવું, જેણે પોતાને વાંચવા માટે ખરીદ્યું હોય એનું લઇને વાંચવું એવી તમારા માંના ઘણાની ટેવને લીધે આ કાર્ય સહેલું હોવા છતાંયે મુશ્કેલ થઈ પડે છે એનો કદિ તમે વિચાર કર્યો છે? જે વસ્તુ તમે ખરીદી નથી, ને વસ્તુ માટે જરાયે ભોગ આપ્યો નથી, એ વસ્તુનો સાવ મુફતમાં ઉપ-યોગ કરતાં તમે કદિ તમારા નજીવા લાભ સિવાય બીજો વિચાર કર્યો છે? તમારા પોતાના એકલાના વાચન માટે સર્જાતું સાહિત્યની જો એક નકલ છપાવો તો એકજ નકલના તમને સેંકડો રૂપીઆ ખર્ચવા પડે-ત્યારે એ માત્ર ચાર આનાની નજીવી કીંમતે વેચાય છે એનું એક માત્ર કારણ એ છે કે એની ઘણી વધુ પ્રતો છપાતી હોવાથી એ ચાર આનામાં આપી શકાય છે. પણ 'સર્જાતું સાહિત્ય' તમને સાવ મફતજ મળી શકે એમ થતું તમે પોતે જ અટકાવો છો; એ તમને ક્યારે મફત મળે? ત્યારે તમે માગીને વાંચવાનું બંધ કરો. એ માટે તમે ખર્ચ કરશો એટલે મફત વાંચવા બંધ થશો તો અત્યારે એની જેટલી પ્રતો છપાય છે એથી લગભગ ૧૫ ગણી વધુ પ્રતો છપાશે. અને જ્યારે ૧૫ ગણી વધુ પ્રતો છપાય તો એના રૂપરંગમાં-એના દળમાં-વધારો કરી શકાશે. જેમ વધુ ફેલાવો થાય તેમ એ સસ્તું થાય, અને

જેમ સસ્તું થાય તેમ એની પાછળ વધુને વધુ ખર્ચ કરવાનો અવકાશ મળે વધુ ખર્ચ થાય એટલે એના લેખકોને સારા લેખો બદલ યોગ્ય મહેનતાણું આપી શકાય, એના પૃષ્ઠો વધારી શકાય, એમા વિશેષ કલાત્મક ચિત્રો આપી શકાય એનું મુદ્રણ સુધારી શકાય. અને પરિણામે ૨ રૂપીઆ ખર્ચતા તમે મેળવી શકો એટલું ને એવું સાહિત્ય માત્ર ચાર આનામાં મેળવી શકશો પણ તમે મફત વાચવાનું માંડી વાળો તોજ એ બની શકે, માગીને વાચવું એ તમે અયોગ્ય સમજો તો જ એવુ કરી શકાય; ભાડેથી–હાએજન્ટો છાપાવેચનાર ફેરીયાઓ, વગેરે પાસેથી આના બે આનાના ભાડેથી વાંચવાનું માંડી વાળો તો જ તમે માગો છો એવુ સાહિત્ય તમને પુરું પાડી શકાય. .ને ખુદાબક્ષ વાંચો છો—તેથી આવક ઘટે છે–ને ".ણામે લેખકોને પુરતો બદલો આપી શકાતો નથી. ો તમારા સંસ્કાર જાગ્રત કરે, જેઓ તમારા હૃદવાતો કહે, જેઓ પ્રજામાં પ્રાણ રેડે, તે લેખ" એમના સારા લેખો બદલ યોગ્ય બદલો આપી ાકાય એવી સ્થિતિ આવેલી જો તમારે જોવી હોય તો તમારે ' સસ્તું સાહિત્ય ' ખરીદીને વાંચવુ જોઇએ "તમે નકામા નાટકો, દમ વિનાના સિનેમાઓ, ચ્હા, પાણી અને પરદેશી સિગારેટ પાછળ મોટી રકમ ગુમાવો છો ત્યારે સાચા સાહિત્ય માટે ચાર આઠ આના ખર્ચતાં શા માટે લોભ કરો છો? તમારા મિત્રે પોતાને માટે ખરીદેલી સિનેમા ટીકીટમાં તમે ખેલ જોઈ શકો? નહીં, પણ તમારા મિત્રે ખરીદેલું 'સસ્તું સાહિત્ય' ખુદાબક્ષ વાંચી શકો એ સ્થિતિ અસહ્ય છે. સારું સાહિત્ય, સસ્તામાં—નિયમીત વાંચકોને નથી મળી શકતું એનું કારણ એ છે કે એવા પત્રો કે પુસ્તકો ખરીદીને વાંચનારા કરતાં માગીને વાચનારા ઘણા છે. તેથી અત્યંત નમ્રતાએ વિનંતિ કરું છુ કે. શુદ્ધ સાહિત્ય—સંસ્કારી સાહિત્ય નિયમીત અને સસ્તું તમને મળ્યા કરે એ માટે તમારે તમારા મિત્રોને ખરીદીને વાંચવાની ભલામણ કરવી.

તમને એક સાધારણ દાખલો. આપું. ' સસ્તું સાહિત્ય ' માં આવતી સાહિત્ય સામગ્રી જુઓ, એના રૂપ રંગ જુઓ, એ ચાર આનામાં આપવાનું પોસાય છે એનું કારણ છે કે એનો બહોળો ફેલાવો છે. 'સસ્તું સાહિત્ય'થી ઓછું સાહિત્ય આપતા માસિક પત્રો–વિશેષાંકો રૂ. એક આઠ આના ને બાર આનામાં છુટક વેચાય છે તે બધા કરતાં એનો ફેલાવો ત્રણ ઘણો વધારે ન હોત તો એ પણ આઠ બાર આનામાંજ આપવું પડતે. પણ વધુ ફેલાવો છે તેથી જ ચાર આનાની નજીવી કીંમતે આપી શકાય છે

અને હજીયે ફેલાવો વધશે તો એનું કદ વધારવામાં આવશે, એમા લખનારાઓને વિશેષ બદલો આપવામાં આવશે—ચિત્રો ઉપર વધુ ખર્ચ કરી શકાશે, રૂપીયા બાર આનાની વસ્તુ ચાર આનામાં આપી શકાય એ શું મફત જેવુ ન ગણાય!

માટે મહેરબાની કરીને તમારે હવેથી ખરીદીને વાંચવાની ટેવ પાડવી–અને જેમણે પોતાને માટે ખરીદ્યુ હોય તેમણે પોતાના મિત્રો સ્નેહીયો કે ઓળખીતાને એ મફત વાચવા માગે ત્યારે નમ્રતાથી કહી દેવું કે ' સસ્તું સાહિત્ય ' વધુ ને વધુ સરસ બની શકે એ માટે એના વધુ ફેલાવાની જરૂર છે, માટે એક નકલ ચાર આનામાં ખરીદી વાંચવી એ સારી વાત છે એક સાહિત્યના સારા કાર્યને ઉત્તેજન આપવા સરખું છે. અને વાંચક જો તું 'સસ્તું સાહિત્ય'નો ગ્રાહક થઇને વાંચતો હોય, એની છૂટક નકલ ખરીદીને વાચતો હોય, તો તારો આભાર માનું છું અને જો એ બેમાંના એકે વર્ગમાં તારું સ્થાન ન

હોય તો તારો આભાર ત્યારેજ માનીશ કે જ્યારે તું ખરીદીને કે ગ્રાહક થઈને 'સર્જાતું સાહિત્ય' વાંચશે. અલબત જે વાંચનારની સ્થિતિ ખરીદીને વાંચવા જેવી નથી, તે પોતાના મિત્ર મંડળમાંથી લઈને વાંચે, એમાં કોઈને વાંધો હોઈ શકે નહીં. તેમ 'સર્જાતું સાહિત્ય'ના સંપાદકને પણ એમાં વાંધો નથી. ગરીબો અને જેઓ ખર્ચી ન શકતા હોય એવા દરેક વાચક પોતાના મિત્રમંડળમાંથી લઈને જરૂર વાંચે એ વિનંતિ છે.

સર્જાતું સાહિત્ય માટે જેમને માન હોય–જેમને સાહિત્યના એ તદ્દન નવા પ્રયત્ન પ્રત્યે સહાનુભૂતિ હોય તેમને સવિનય નિવેદન છે કે એઓ પોતાના સ્નેહિ મિત્રોને, ઓળખીતાઓને એની છુટક નકલ ખરીદવા કે વર્ષના ૨૪ પુસ્તકો માટે સ્થાયી ગ્રાહક થવા ભલામણ કરવી. એ ભલામણ તમને પોતાને 'સર્જાતું સાહિત્ય' જો ગમે તોજ કરશો અને મને શ્રદ્ધા છે કે તમને 'સર્જાતું સાહિત્ય' ગમ્યું છે અને તમે તમારા મિત્રોને એના ગ્રાહક થવાની કે એ ખરીદવાની ભલામણ કરશોજ.

૫૦૦૦ નકલ

'સર્જાતું સાહિત્ય'ના ચોથા પુસ્તકથી એની ૫૦૦૦ નકલ ચોખ્ખી પ્રગટ થશે. એનો વાચક સમુદાય વધતો જાય છે, અને ગ્રાહકોમાં અજબ વધારો થઈ રહ્યો છે, એની છુટક નકલોની વધુને વધુ માગણીઓ થઇ રહી છે, એના પહેલા અને બીજા પુસ્તકની એકે નકલ વેચવા માટે અમારે પાસે રહી નથી, વાંચકોની વધુ ને વધુ માંગણીઓ થઇ રહી છે; તેથી 'સર્જાતું સાહિત્ય'ના ચોથા પુસ્તકની ૫૦૦૦ નકલો પ્રગટ કરવી પડશે–અને આશા છે કે એથીયે વધુ પ્રતોની માગણી વાંચકો તરફથી થયા કરશે. જેમ જેમ એની વધુ પ્રતો પ્રગટ થશે તેમ તેમ એના લેખ–ચિત્ર અને મુદ્રણ પાછળ વધુને વધુ ખર્ચ કરવામાં આવશે. આ નોંધ અત્યંત નિખાલસપણે લખી છે છતાં જેમને એથી દુઃખ લાગે તેમની માફી માગી લઉં છું, અને જેમને વ્યાજબી લાગે તેમના સહકારની આભાર સાથે માગણી કરું છું.

સાદીક

હવે પછી ?

: લેખો :

રા. રવિશંકર રાવળ
ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઇ
રા. ધૂમકેતુ
રા. જયેન્દ્ર દવે
રા. ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક
રા. નટવર વીમાવાળા
રા. અમરતરાય શુકલ
રા. નિઝામુદ્દીન કુરેશી
રા. છગનલાલ પંડ્યા
અને બીજા સિદ્ધ હસ્ત લેખકોના વિવિધ વિષયના લેખો અને

: ચિત્રો :

રા. રવિશંકર રાવળ
રા. રવિશંકર પંડિત
રા. કનુ દેસાઇ
રા. કલાબિંદુ
રા. સોમાભાઈ
રા. ભીખો
રા. કલાકાન્ત
અને બીજા કલાકારોના હોટા ચિત્રોથી ભરપૂર પુસ્તક માટે મોંઘું પુસ્તક લેવાનું ચુકતા નહી

રખ્ખા

રા. જયેન્દ્ર દવે એમ. એ

ગુજરાતના અજોડ ભરદારી હાસ્ય લેખકનો 'રખ્ખા' ગંભીર ખડખડાટ હસાવતો લેખ સુંદર ચિત્રો સાથે ચોથા પુસ્તકમાં જોશો.

વર્ષિક ૨૪ પુસ્તકોનું લવાજમ રૂ. ૫ પોસ્ટેજ શિલિંગ ૧૫. છુટક નકલના ચાર આના.

નિમંત્રણ

— ઈંદ્રવજ્રા —

લીલા બ્હેની ! અમ સૃષ્ટિ માંહે,
આવીશ કોઈ દિન ભાઈ પાસે ?
વિયોગ તારો બહુ આજ સાલે,
ને તું મુને ભૂલી અહીં જ ર્‌હાએ

(૨)

એ સૃષ્ટિ તોયે નવ સૃષ્ટિ તારી,
આ સૃષ્ટિથી તો શતવાર સારી
ત્યાં સ્વપ્ન વિહારી વસે છ લોક,
શું આવીશ આહીં હું બ્હેની ? કો !

(૩)

ત્યાં કલ્પનાનો શદ્ધ પ્રાણ વહે છે,
આશા સદા એ નથી ત્યાં મરે છે
આ શૂન્ય સૃષ્ટિ મહીં તને શું ?
શું આવશે બ્હેની નહિ જ ત્યાંથું ?

(૪)

ત્યાં પુષ્પનો ધૂપ સદૈવ મ્હેકે,
કોકિલ ત્યાં કુંજ મહીં ટહુકે;
આરામની જ્યોત બળે અખંડ,
ત્યાં જન્મ તું ધારીશ અહીં નવ્ય,

(૫)

પાંખો વિશ્રી શો ફરતી છ બ્હેની!
ગગને શાં શિખરો એ અનેરી
ભૂમિ ધૂમી તારક સાથ રીઝ,
કોઈ દિન તારકને ન પીડું

(૬)

એ જ્યોત્સ્નામાં રમું છું સાથે,
જો હું રમાડું મમ બેન હાથે
ક્યારેક સાથે રમું તેની હું તો,
તારી જ સૃષ્ટિ બધી ફાળી થાતી.

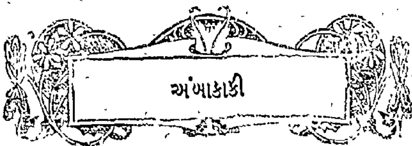
(૭)

આવી મળી જ્યાં છે દિવ્ય સૃષ્ટિ ?
જ્યાં પ્રેમની રોજ પડે છ વૃષ્ટિ,
ત્યાં આવનામાં અટકી બ્હેની,
કે બ્હેની ! મુને દરકાર શેની ?

(૮)

આવ્યો તને જોવું થઈ જતાં છે,
તોયે નકારે તવ ભાઈને શું ?
કે સૃષ્ટિ તારી વધુ સારી લાગી ?
લીલા ! ફરી ના કહું હું હવે હું

નટવરલાલ પટેલ

[એક હાસ્ય કથા]

લેખક-
રા ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા
ચિત્રકાર : કનુ દેસાઇ

" સાંભળ્યું કે ! અંબાકાકી બોલ્યાં. મુંબઇના એક પરાના એક નાના પણ સરસ બંગલાના ડ્રોઇંગ રૂમમાં નેતરના મેડા ઉપર અંબાકાકી બેઠાં બેઠાં ખાદીની સાડીને કોર દેતાં હતાં તેમના પતિ ભગવાનદાસ દોઢ બે હજારના પગાર સુધી ચઢી નિવૃત્ત થયા હતા મૂળવતની સુરતના પણ ઘણાં વર્ષ સુબાર્બમાં જ ગાળેલાં અને પોતાનો એકનો એક છોકરો મોલીસીટરનું ભણતો હોવાથી મુંબઇ અને સુરત આવજા જાવજા થતી હતી. છોકરી તરલા કૉલેજમાં હતી એ પણ સુબાર્બમાં રહેવાનું એક કારણ હતું

" હંઅં, શું છે નવીન ! " ભગવાનદાસે અંબાકાકી સામું જોઇને કહ્યું. ભગવાનદાસે અનેક જમાના જોઇ નાખ્યા હતા હિંદની પ્રાચીન ભાષાઓના વિદ્વાન હતા, જુદા જુદા ધર્મોના તેમણે અભ્યાસ કર્યો હતો. સાથે સાથે મનુષ્ય સ્વભાવની પણ એમને સારી માહીતિ હતી.

" ભાઇ તો આપણું નાક કપાવવા તૈયાર થયો છે ! " અંબાકાકી બોલી ઉઠયા. એમના મોં ઉપર ઉદ્વેગની નિશાનીઓ જણાઇ આવતી હતી, એમના રીવાજમાં વ્યગ્રતા હતી અને હૈયામાં ચિંતા હતી

" આપણું નાક ! " ભગવાનદાસે આવી આવી લાગણીઓને છતી જ લીધી હતી એટલે શાંતિથી મીઠું હસવું હસીને બોલ્યા. " તમે જાણો છો કે કોઇ બીજાં મનુષ્યો આપણા નાક કાપી શકે જ નહિ માણસો પોતે જ પોતાના નાક કાપી શકે. "

પાંત્રીસ-ચાળીસ વરસના પરણેલાં પતિ-પત્નિમાં એક પ્રકારનો એકને સહેવાનો, એકેની પ્રકૃતિ જાણ્યા છતાં—અનુભવ્યા છતાં પણ એનાથી સારું જ લગાડવાનો, એકેના સહવાસમાં કયાં પણ કડવાશને સ્થાન નહિં આપવાનો ગુણ કેટલાંક ધન્ય દંપતિમાં હોય છે. ભગવાનદાસ અને અંબાકાકીમાં એ ગુણ હતો એટલે ભગવાનદાસના વાકયથી અંબાકાકીને સહેજ હસવુ આવ્યું તેમણે કહ્યું, " આટ આટલાં વરસો થયાં તમારી સાથે રહી છું પણ તમારી ફીલસુફીમાં મને સમજણ પડી નથી અને પડવાની નથી એટલે તમારે આ સાંભળવુ હોય તો મુંગા મુંગા સાંભળો "

" હા હા, બોલોને, પણ એમાં નાક બાક કપાવવાની વાત નહિ લાવતાં. " ભગવાનદાસે કહ્યું.

" તે જુઓને, અંબાકાકી બોલ્યા. "હવે સુરેશ તો પરણવાની ના કહે છે. "

" હૈં ! તમે શું કહોછો ? " ગમે તેવી ધીરજ સુધી અને શાંતિને પણ અમુક મર્યાદા હોય છે, ભગવાનદાસે આ સાંભળ્યું એટલે એ મર્યાદા તુટી ગઈ અને ક્ષણવાર એ અશાંત થઇ ગયા, પણ તરત જ એમણે સ્વાસ્થ્ય મેળવી લીધું પણ એનું કારણ

હૈં જાણ્યું ! એના વિવાહ પ્રિયવદા જોડે થયા ને આજે ચાર વરસ થયાં, છોકરી આ વખતે મેટ્રીકમાં બેસવાની છે, દેખાવડી છે, બીજું બધુંય સારું જાણે છે પછી એને વાધો શેમાં જણાયો !"

"હું તમને બધું સમજાવી શકીશ નહિં, પણ જાણે એના કહેવા ઉપરથી એમ લાગે છે કે અંબાકાકીએ કહેવાનું શરૂ કર્યું " જ્યારે એના વિવાહ થયા ત્યારે એ પોતાની મેળે આ બાબત ઉપર નક્કી મત બાંધી શકે એવી એની સ્થિતિ ન હતી છોકરીમાં તો કશી ખોડ ખાંપણ નથી એમ એ કબુલ કરે છે પણ એ કૈંક એવું બોલતો હતો કે સ્નેહના લગન વીના શરીરના લગન થાય એ ખોટું જ છે અને એટલા માટે એ સિદ્ધાંત ખાતર પણ એ ગમે તેવો ભોગ આપવા તૈયાર છે "

"હા, હા, હા, એમ વાત વળ્યુ છે કે !" ભગવાનદાસ અટ્ટહાસ્ય કરતા બોલ્યા " આ તો પ્રેમલગ્ન, સ્નેહલગ્ન અને દેહલગ્નની ફીલસુફીના દરિયામાં ભાઇ પડ્યા જણાય છે એમને ! "

" હાહા, એ હૈં એમજ બોલતો હતો, હવે યાદ આવ્યું. " હજી પણ તરતની પરણેલી યુવતીની પેઠે પતિની કુશાગ્ર બુદ્ધિથી ખુશ થતાં અંબાકાકી બોલ્યાં. " પણ આવી સારી છોકરી એની ગધેડ ધથી કૈં જવા થોડી દેખાય છે ?"

" એ બાબતની વાત જ મે કેયા કરી છે । પણ મને કૈં રસ્તો સુઝે તે માટે બધી હકીકત તો જાણવી જોઇએ ને ! હં, ત્યારે, જાણે, હમણાં અહિંની કોલેજ જતી યુવતીઓના સંસર્ગમાં ભાઇ ફરતા જોવામાં આવ્યા હતા તેનું પરિણામ તે આ ફીલસુફી હશે ! પછી તમે શું કહ્યું ?"

" મારો તો મીજાસ, સાચું પુછાવો તો, ખસીજ ગયો અને મેં તો કહ્યું-કે દિકરા, હું પણ જોઉં છું કે તું કેમ એને નથી પરણતો ! " અંબાકાકી કૈંક ઢીલાં પડીને બોલ્યાં.

" ત્યારે તો એ પણ ગામો તતડ્યો જ હશે !" ભગવાનદાસે સહેજ ગંભીર થતાં કહ્યું.

" અરે હારે, એણે તો કહ્યું કે પંદરમી સદીના જુલમો વીસમી સદીમાં નહિં ચાલે."

" હારે હા, એ તો હું ધારતો જ હતો. તમને મે ઘણીએ વાર કહ્યું કે વીસમી સદીની વાત હોય ત્યારે તમારે જરા મને પહેલાં પુછીને કામ કરવું." ભગવાનદાસ બોલ્યા. " તમે જાણો છો કે આ તો બંડખોર આત્માનો જમાનો છે ! બળથી તમે કંઇ જ કરી શકો નહિં. બધું કળમથી જ થાય."

" પણ આમાં કળ ને બળની વાત ક્યાં રહી !" અંબાકાકી કૈંક અધીરાં થઇને બોલ્યાં. " પેલો તો એમજ કહે છે કે જો તમે મને જોર જુલમથી પરણાવશો તો હું બાવો થઇશ. સાબરમતીના આશ્રમમાં બેસી જઇશ અરે. હું તો એવી ગભરાઇ ગઈ છુ ! '

" તમે શાંત થાઓ. આ પાંતરીસ વરસમાં તમે અનેકવેળા આથી પણ ઘણા ખરાબ પ્રસંગમાંથી પસાર થઇ ગએલાં તે કેમ ભુલી જાઓ છો એમ બાવા બનવું પણ સહેલું નથી અને ગાંધીજીના આશ્રમમાં એવી જગ્યાઓ પણ રેઢી પડી નથી કે ટપ લઇને ત્યાં બેસી જાય." ભગવાનદાસ બોલ્યા. " પણ હા, એટલું સાથે પુછી લઉં કે કોઇ બીજી પોટ્ટી એના ધ્યાનમાં છે ખરી ?"

" ના, એવું તો કૈં જણાતું નથી " અંબાકાકીને પતિની શક્તિ ઉપર પાછો વિશ્વાસ આવતા તેમણે શાંત પડતાં કહ્યું. " જો બે ત્રણ બહેનપણીઓ

"સમજ્યા વગરનું બોલ નહિં ત્યાનું પાણ ખરું તો બધું આરટીફીશીયલ કૃત્રિમ ! મને તો એવી કૃત્રિમતા પ્રત્યે તિરસ્કાર જ છે"

એમને છે તેમાંથી તો કંઇ એમની જોડે જશે એમ લાગતું નથી."

"તો પછી બસ, ચિંતા શાની ?" ભગવાનદાસે સ્વસ્થતાથી કહ્યું "એને સ્નેહલગ્ન જોઇતા હોય તો તે આપશું. આત્મલગ્ન જોઇતાં હોય તો તે મોજથી આપશું હવે વધારે તો હું આ બાબતમાં કહેતું નથી ને ! તો ઠીક, નિશ્ચિંત રહો—શાને વધુ વાત કરશું"

અભાકાકી ઉઠીને ચાલ્યાં ગયાં. ભગવાનદાસ વાંચવામાં પડવા વચમા વચમાં જે કાંઇ પત્નીએ પોતાની કને ગણુ કહ્યું હતું તેનો શોધ કેવી રીતે લાવશે એના વિચાર આવતા હતા. રાત સુધીમાં

ચતુર ડોસાએ સુરેશભાઈ સંબંધી વિચાર કરી લીધો. ભાઈના વર્તનની ઝાંખી પણ કરી લીધી. નીતિશાસ્ત્રના ઉંચા નિયમોનો સેજસાજ ભંગ કરી પુત્રની ગેરહાજરીમાં એના ઓરડાની મુલાકાત લઈ આસપાસ નજર ફેરવી જોઈ.

છોકરાંઓ ગમે તેવાં લગ્ન કરે તેમાં આપણને શું ?" ડોસાએ મનમાં વિચાર કર્યો. પણ —જો બની શકતું હોય અને તેમની ઈચ્છાને આડે આવ્યા વીના થઈ શકતું હોય તો મા બાપ આવી બાબતોમાં પણ પોતાના અનુભવનાં સારાં ફળ પોતાના છોકરાઓને ન આપી શકે ! બાકી તો ભવિષ્ય કોનાથી પરખાયુ છે ! ગમે તે પ્રકારના લગ્ન કહો પણ તેમાનાં કયાં લગ્ન—કેટલા ટકાના લગ્ન સુખી નીવડે તેની ખાત્રી કોણ આપે છે ! પ્રિયંવદા ખોટી નથી. માત્ર ક્ષણભરના તરંગોને લઈને રંગીં યુવાનો આડે માર્ગે જાય તેમાથી તેમને તેમના ... ડુબાવ્યા વીના બચાવી લેવાતા હોય તો બચાવી એ તો વડીલોની ફરજ છે."

રાત પડી, વાળુ કરીને થોડીવાર આખા કુટુંબે સાથે બેસીને ગપ્પ ગપાટા માર્યા. થોડીવાર ગ્રામોફોન વગાડયું રેડીઓનો પોગ્રામ થઈ ગયો અને સુરેશ તેમજ તરલા પોતપોતાના ખંડમા ચાલ્યાં ગયા ધીમેથી ભગવાનદાસે વાત ઉપાડી. જુઓ, હમણા વેકેશન પડવાની છે. દરવરસે આપણે લાનોલી કે માથેરાન કે એવે ઠેકાણે જતાં તેને બદલે આ વખતે સુરતમાંજ રંગ ગાળો. હું પણ ત્યાં આવજાવ કર્યા કરીશ.

"સુરતના કરતાં લાનોલી કે એવે ઠેકાણે જઈને પ્રિયંવદાને સાથે લઈ જઈએ તો વધારે સારૂં નહિં" અંબાકાકી બોલ્યાં. "સુરતમાં મુન્ન્યાતના લોકો વાતનું વતેસર કરશે."

"હે હે હે ! મહાત્માજી સ્ત્રીઓને આગળ પાડવા મથે છે પણ મને તો તમારા લોકોમાં જરા વિશ્વાસ બેસતો નથી," ભગવાનદાસે કહ્યું. "પ્રિયંવદાને સાથેજ રાખવી હોત તો તો સુરત કરતાં બીજુંકેકાણુંજ હું કહેત પણ આતો એના નામ માત્રનો હમણાં બહિષ્કાર કરવો છે, સમજ્યાં ? સુરત તમે જાઓ, સુરેશ અને તરલાને પણ સાથે લેતાં જજો. પ્રિયંવદા તો આપણી છોકરી જેવીજ છે એટલે એના કાનમા જરા ફુંક મારી દેજો કે ભાઈને પડખે તો શું પણ એની નજરે પણ હમણાં એ ચડે નહિ. ઘરમાં અવારનવાર એના ગુણગાન પારકા તરફથી થયા કરે એવી ગોઠવણ રાખજો પણ તમે તો મોજ મચડયા કરજો. હું પણ ઘણુંખરૂં ત્યાં હોઈશ એટલે વાંધો નહિં આવે પણ તમે બાટલા ઉપરથી મારૂં કહેવું તો સમજ્યાને ? કે જે વસ્તુ સહેલાઈથી મળતી હોય તે ભલેને પછી લાખની હોય પણ માણસને નકામીજ લાગે છે. મેળવતાં, મેળવતા નવનેજા પાણી ઉતરે એજ વસ્તુની કિંમત. બાઈ ગમે તેવાં બાયડીઓમાં મારે પણ પ્રિયંવદા જેવી છોકરી નહિ મળે, પણ તે તો હાથમાંજ છે એટલે આ બધી રીલસુફી ચાલી રહી છે હાથમાંથી જાય છે એટલું બતાવો તો સોમાથી નવાણું માણસો એને પકડી રાખવા ફાંફાં મારવા મંડી જાય. બાકી તો મનુષ્ય પ્રયત્ન અને ઇશ્વરકૃપા."

× × ×

સુરત જવામાં સુરેશભાઈ તરફથી પહેલાં તો. વાંધો કાઢવામાં આવ્યો. પણ પિતાના "તમારે સુરત નહિં જવુ હોય તો બેલાશક ન જાઓ. માથેરાન ફરી આવો, અને સુરતમાં બધુ છે પણ શું ! લગ્નોની ધમાલ અને સારૂં સારૂં ખાઈને પેટ

અભાગણીના ' પણ આનો પ્રબંધ જરા ગામઠી-ગુમાર કરાવવું છે એટલે મને ત્યાં રજા વીના છુટકો નથી" એ શબ્દોથી સુરેશનો વાંધો કૈંક નરમ થઈ ગયો અને એ પણ ત્યાં ઉતરી ગયો.

સુરતમાં લગ્નના ધમધોકાર ચાલી રહી હતી દર રોજ તો વરઘોડામાં ફરવામાં તેમજ ને જોવા-માં જ પસાર થઈ ગયો ને પણ ઉપરાઉપરી જમણી આવે દરેક પ્રસંગે સુરેશ જતો અને તેમાં ભાગ લેતો. ધીમે ધીમે વીસમીસદીની ઉપ જ્વાલા શાંત પડતી ગઈ અને તેના હૃદયમાં જુના સંસ્કારો જાગૃત થતા ગયા સ્વપ્નસૃષ્ટિઓ એની સ્વપ્નસૃષ્ટિમાંથી સરી પડતી ગઈ અને તેને બદલે કેંક વ્યવહાર વિચારોની ઘડાની મૂર્તિઓ ઉભી થતી ગઈ નાના શાસ્ત્ર, રૂઢી અને રૂઢીપાલન, કાયદા, શાસ્ત્રિય આચાર, સ્ત્રીઓનો મતાધિકાર, કોન્ગ્રેસ વગેરે વિકટ વિષયોની જગ્યા વિવિધ પ્રકારના જમણ, સ્ત્રીઓના ગરબા, ડગલા ટોપી અને જોડાઓની વિવિધતા વગેરે સરસ પ્રશ્નોએ લીધી દિલમાં કેંક તેને આકર્ષણ થવા લાગ્યું ન્યાતોમાં તે જતો ત્યાં બીજી યુવતીઓથી પોતાના શૃંગાર અને સૌંદર્યના ભભકે કરીને જુદીજ પડી જતી પ્રિયવદા અવશ્યમેવ તેની નજરે પડતી પણ પાછી સહેજસાજ નજર પણ મેળવ્યા વીના અદ્રશ્ય થઈ જતી વરઘોડાઓમાં અનેક વેળાએ પ્રિયવદાને અનેરી ખુશબુગતીભર્યા વસ્ત્રોથી આચ્છાદિત જોતો પણ કોણ જાણે શાથી પ્રિયવદાની નજર તેની સામા ઠરતી નહીં પેર પણ આટલા દિવસમાં માત્ર અમુકજ વેળા એ આવેલી એમ તેને જણાવતું પણ તે વખતે પોતે ઘરમાં નહોતો અને આકસ્મિક એવુંજ બનતું કે પોતે આવતો ત્યારેજ્થી દાખલ થાય તે વખતે પ્રિયવદા પાછલે બારણેથી બહાર જતી હોય!

પોતાના હૃદયમાં થતા ફેરફારોની એને જ્યારે સમજણ પડવા માંડી ત્યારે ચિંતાની ભેરવજારી તેને સાલવા લાગી. ઘરમાં કેને પુછું, શું પુછું એમ તેને થવા માંડ્યું ચોતરફ માની વત્સલ્યભરી દ્રષ્ટિ આ ફેરફાર જાણી શકી અને એથી એણે એક પડીઓ દાજનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો.

એક વખત બા એમ હતા મુંઝાયું ભાગું થાય વાનો ડોળ કરતો હતો પણ તેનું ચિત્ત ચકોરે હતું પોતાના માદરવતનનું વાતાવરણ જ એવું હોય છે કે જેમાં અશક્ય સ્વપ્નોને સ્થાનજ નથી જે શક્ય હોય તેનેજ કલ્પનાવત્, ભીની અતિશયોક્તિથી દિવ્ય સ્વપ્ન બનાવી શકાય છે તેમાંય પાછી લગ્નસરા એટલે તો પુછવુંજ શું એવામાં ધીમેથી તરલા બોલી. "બા હાલના ગરબા તો એવા ગમ્યા હતા!"

"ત્યારે મને કેમ કહ્યું નહિ!" સુરેશ બોલી ઉઠ્યો "હું પણ આવત. ઘેર રહીને મને કંઈ તો આવીજ નહતી"

"મને શી ખબર કે તમને આવી બાબતોમાં રસ પડશે!" આખુંયે મટકુ મારતી, હસતી તરલા બોલી "અહિં તો કે મુમ્બાઈના જેવા કોન્સર્ટો છે કે દાંડીઆ ગામો છે!"

"સમજ્યા વગરનું બોલ નહિ" સુરેશ તતડી ઉઠ્યો." સાનું ઘણુંખરું તો બધું 'આર્ટીફીશીયલ'-કૃત્રિમ! મને તો એવી કૃત્રિમતા પ્રત્યે તિરસ્કાર છે"

મા અને તરલાની નજર મળી-બન્નેના મુખ ઉપર સહેજ સ્મિત ફરક્યું "અને બા." તરલ બોલી. "પ્રિયવદાબહેને બે ત્રણ ગરબા ગવરાવ્યા હતા તે તો એવા સરસ ગવાયા હતા!"

"ખબરદાર! તરલા, મશ્કરી કરતા નહિ આવડતી હોય તો મશ્કરી કરવી નહીં, દરેક બાબતમાં આવડી હોલ્લા જેવડી થઈ છતાં શું હીહીહીહી કર્યા કરે છે?" સુરેશ ગરમ થતા બોલ્યો તો'લા વધુ હસી પણ એટલામાં મા બોલી. "નારે, એ ભૂલ છે તો ખરી પણ એમ કમ પ્રિયંવદા માને એવી છે!"

એટલામાં તો ભગવાનદાસજી નીચે આવ્યા. "કેમ મા અને છોકરાંઓ મળીને શું કાવતરું ઘડવા મંડી, પડયાં છો?"

"નારે ના, એ તો બાની તબીયતને સારું નથી એટલે પ્રિયંવદા ભાભીને બોલાવવાનો વિચાર ચાલે છે." તરલા બાપની સામા આંખ મીચામણાં કરીને બોલી.

"તે તને કામ કરતા શું થાય છે? તારીએ તબીયત નરમ ચાલે છે?" બાપે કહ્યું એ "પંદરમી સદીના વખત ગયા હવે. નવી વહુ રાંધનારી તરીકે નથી. કેમ ભાઈ?"

"ના-અ-જી, એમાં પંદરમી સદી શા માટે?" બોલ્યો વીસમી સદીમા પણ સ્ત્રીઓએ રાંધણકલા જાણવી તો જોઈએજ ને"

"પણ ભઈ રે મારા, ખરા સ્નેહલગ્ન હોય-આત્મલગ્ન હોય ત્યા રસોઈ જેવો શુષ્ક વિષય આવેજ ક્યાંથી? એ તો બધુ દેહલગ્નમાં."

તરલા બાપને બોલો મારતાં બોલી. "આપણે તો સ્નેહલગ્ન કરવાનાં એટલે ધણીએજ રાંધવુ પડશે."

"બા, તમારે આને કે કહેવુ છે?" સુરેશ તપી જઈને બોલ્યો, પિતાએ તરલાની સ્નેહથી કાનપટ્ટી પકડી તરલા મોટેથી અટ્ટહાસ્ય કરતી કરતી બહાર ચાલી ગઈ.

ભગવાનદાસ કંઈક ગંભીર થયા. તેમણે કહ્યું. "સુરેશ! શરમાયા વગર ખરું કહેજે. આ શું તારી બા કહેતી હતી? તારે પ્રિયંવદા જોડે કંઈ તકરાર થઈ છે?"

"નારે ના, બાની આગળ હવેથી હું ચીકસુરીની વાતજ કરવાનો નથી." સુરેશ બોલ્યો. "હું અમસ્તુ બોલું એમાં એ ગમે એમ લઈ બેસે છે હવે હું ન કહીને આપનું નાક કપાવું?"

"હાહાહા, વળી પાછી નાકની વાત આવી ખરી," ભગવાનદાસે કહ્યું. "ભાઈ, નાક એમ તમારા કપાવ્યા કપાય ખરા કે! પણ હવે, ત્યારે હવે લગ્નનો વિચાર હમણા મુલ્તવી રાખવો છે કે કેમ કરવુ છે?"

"આપ અને બા કહો તેમ હું રાજી છુ અને અને," સુરેશ બોલ્યો.

"આવી બાબતમાં શરમ નહિં રાખવી. ચોખેચોખું કરી નાખવુ." અંબાકાકીએ કહ્યું.

"હું એમ કહેતો હતો કે આપણી ન્યાતમાં બધા હરામખોરોજ ભેગા થયા છે, એટલે વિવાહ—" સુરેશ અચકાતો અચકાતો બોલ્યો.

"હાહાહા! ગાંડા! એની ચિંતા કરતો નહિ. વિવાહ કંઈ તૂટે ફૂટે નહિ, સમજ્યો." ભગવાનદાસે છોકરાના વાંસા ઉપર મમતાથી હાથ મુકીને કહ્યું. "ચલો હવે ઉપર ચાલો, હવે જેમ બને તેમ વહેલા લગન લઇ લઈશું."

પિતા, માતા અને પુત્ર ઉપર ગયા થોડી જ વારમા ધમધમાટ કરતી તરલા હાસ્યના તરંગો ઉછાળતી દાદરે ચઢી. પાછળ કોઈ ધીમા પગલાં પાડતું ચઢયું.

"તરલા! બીજુ કોણ છે?" અંબાકાકીએ પુછ્યું. પિતા અને પુત્રની આંખ પણ દાદર ભણી વળી.

"નારે, એ તો કોઈ નહિ, એક મારી બહેનપણીને અત્યારે આપણી સાથે બીજીક રમવા બોલાવી લાવી છુ." તરલા તોફાની હાસ્યથી બોલી. એટલામાં પેલી બીજી યુવતીની આકૃતિ જણાઈ.

"બા, ઓળખી મારી બહેનપણીને! હાહાહા!" તરલા બોલી.

"એ તો પ્રિયંવદા ભાભી, પણ માફ કરજો હં, હું ભુલી. ભાભી કહું કે નહિ એ બાબત મારે પહેલા સુરેશભાઈને પુછી જોવુ પડશે ખરુંને, બા!"

સ્ત્રી શક્તિને

વિશ્વે તું વીલસે છે જનની રૂપ ધરી વિશ્વની આદિ માતા
પોષે સંતાનને તું નિજ ઉરરૂધિરે પ્રેમથી સ્નેહપૂર્ણ;
રેલંતી વિશ્વમાંહિ તુજ ઉરથકી પૂર વાત્સલ્ય કેરાં,
વંદું તે માત રૂપે વીલસી રહી જગે શક્તિ તું માતૃરૂપા.

છોડીને તાત માતાતણું ગૃહ મીઠું સુખનું ધામ વ્હાલું,
વાસો હેતાં વસે જે પરગૃહ મહીં પ્રેમ ને ધર્મ સારૂ;
સેવા અર્થે સમર્પે જીવન નિજ અને ભૂલતી આત્મને જે,
શોભાવે ગૃહને જે ગૃહિણીરૂપ જગે પ્રેમથી વંદુ તેને.

બાલારૂપે ઉજાળે જગજન ગૃહને મીઠડા સ્મિત હાસ્યે,
મીઠી મ્હેમાન પિતૃગૃહ તણી અને થાસતી થાય સ્હેજે;
પામે છે લાડ ઓછાં નિજ સ્વજનતણાં તોય રહાતી બધાંને,
પુત્રી રૂપે તપે છે તપ મૂકપણે શક્તિ તું બાલ રૂપે.

વાગીને ઠેસ પાયે રૂધિર નીગળતું તોય જે વ્હાલી પેલી,
"ખમ્મા, મારા વીરાને" મુખથકી વદે ભ્રાતૃપ્રેમે ભીંજેલી,
પોતાના પ્રાણથીયે પ્રિય અધિક વીરો વ્હાલો માનતી એ.
શક્તિ તું બ્હેનીરૂપે અવનવી લીલા વિશ્વમાંહી કરે છે.

માતારૂપે તું પોષે, ગૃહિણી રૂપ બની સેવના તું કરે છે,
બાલારૂપે તું લાડી, ભગિનીરૂપ બની લાડ મીઠાં કરે છે,
જન્મીને મૃત્યુ સુધી તુજ વિણ નથી સ્થાન વિશ્રાંતિ કેરૂં.
શક્તિ તું આદિ માતા વીલસી રહી જગે તુજ વિના ન જીવું.

કીર્તિદા દિવાનજી

જેમનું વજન પડે. કોઇના હાથમાં મ્હારૂં પુસ્તક મૂકતા પહેલાં ગુજરાતના થોડાક પ્રાણવાળા માણસોના હસ્તાક્ષર મ્હારે મેળવી લેવા હતા. પણ એ બધા એક ઠેકાણે ઓછા મળી રહે છે ? એટલે જે હતા તેમની ઉપર મ્હારે ભરોસો મૂકવો પડયો.

પણ મ્હને તો બીજુંજ પાનું નડયું. સાવ સાદી વાત હોય તેમ મ્હારા હાથમાથી પેન લઇ એમણે બાળબોધમાં એમનું ચાર અક્ષરનું નામલખી, પુસ્તક મને પાછું આપ્યું. એમનું હસવું માતું ન હતું. અને હું, ક્ષોભ નથી પામ્યો એમ દેખાડવા જરી હસ્યો એથી વિશેષ કૈંજ લખવા એમણે ના પાડી. એટલે મ્હારે તો નમન કરી ઉઠવુંજ રહ્યું.

ને તે પછી તે ઠેકાણે તો નામ લખવા ની ના સાંભળવી પડી એમનું સ્વાગત માર્મિક હતું એમનું મેળાપણું ઠપકા ભર્યું હતું એમનું હાસ્ય શોકાતુર હતું.

" હમે યુવાનો કૈંજ નહિ કરો ? જીંદગીમાં ! ' સાના જેવા કોલેજના ચાર વર્ષો—તેની રજા એ હમે વડેરી મારશો ? ને અનુકરણમાંથી ક્યારે છૂટશો ? "

મ્હને આ ગંભીર ઠહાપણની ખબર હતી ને તેથીજ મ્હેં આમ હસ્તાક્ષરો ઉઘરાવવા શરૂ કર્યા હતા પણ એમાં એમને અનુકરણથી વિશેષ ન દેખાયું ? એક ક્ષણમાં મ્હારો વિચાર વિસ્તાર પામ્યો: હસ્તાક્ષરો ઉપરાંત, તે સૌ સજ્જનોની ટૂંકી રૂપરેખા લઇ એમનો જીવન હેતુ સમજી મ્હારો એક જાહેર કાર્ય નો ઇરાદો મ્હેં એમની સમક્ષ મૂક્યો પણ તે માટે હસ્તાક્ષરોની જરૂરજ નથી, એ એમનો ખ્યાલ તો નજ બદલાયો.

હું જાઉં તે પહેલાં એમણે મ્હારી નિરાશા પારખી લીધી, અને ફરી મળવા આમંત્રણ આપ્યું અમારા કાર્યથી પરિચિત થવું હોય તો અમારા સંસર્ગમાં આવો ને જીવનનો માર્ગ બદલી નાખો. એવું એવું ઘણુંક કહ્યું, પણ મ્હારી નિરાશા એટલી જ્વલંત હતી કે એ સઘળું ધ્યાનમાં લેવાનું મને ત્યારે નજ સૂઝયું.

ચોથે ઠેકાણે ગયો ત્યાં કૈંક રાહત મળી. એ ક્યારે મોટા થઈ ગયા તેનું આશ્ચર્ય એમણે બતાવ્યું અને શુદ્ર છતાંયે મોટાઇના સંતાપ ચિંતતાં એમનેય હસવું તો આવ્યુંજ.

એમ આશા–નિરાશામાં હસ્તાક્ષરનું પુસ્તક એના પાનાં શોભાવતું ગયું. શરૂઆતમાં, સૌના ઉત્સાહમાં તેમ હોય છે ને ?

કોઇકે એમપણ કહ્યું કે અમારા હસ્તાક્ષરોમાં હમે અમારી પ્રતિમા જુઓ છો, તો એનું જાહેર દિગ્દર્શન કરવાની જરૂર નથી, હું તો મ્હારા કાર્યને જનોમાં ખપાવતો હતો, અંગત ને જાહેર એટલે વખત આવે હસ્તાક્ષરની ખાતર મ્હારે ગમેતેમ વાદ કરી લેવો પડતો ગામ પરગામ જતો ત્યાંયે એ પુસ્તક સાથે લઇ જતો. તે નોંધમાં સમાવેશ થઇ શકે એવું કોઇ પણ જો, તેની સામે એ પુસ્તક ધરી દેતો. આમ ધારેથી પણ થોડા દિવસમાં ત્રીસ બત્રીસ પાનાં ભરાયાં.

જ્યારે એ ગ્રંથ ઉથલાવી જતો, ત્યારે ઓર મઝા આવતી. એમનાજ સંસર્ગમાં હોઉં એટલો આનંદ ઉપજતો આખું વાતાવરણ ફેરવાઇ જતું, અને જાણે અજાણ્યે એ પુસ્તકથી ગર્વ ઉપજતો થઇ ગયો.

અભીસાંજે સર્જનના કોટને દસવાર પ્રશ્ન લગાવી હું મ્હારા કાર્યે નીકળી પડતો હજુયે કોઇવાર સખત વેણ સાંભળવાં પડે છે એની એ વાત ફરીફરી સૌની પાસે કહેવી પડે છે, ને ઘણીકવાર વીલે મોંયે પાછા

આવવું પડે છે. આવો અનુભવ વધુ અસહકારીઓજ કરાવતા.

" શું છે ! "

" આપના હસ્તાક્ષર માટે વિનતિ......"

" એટલે ! "

ફરી પાછું આખું યે પુરાણ ઉથલાવી જવું પડતું. તે પણ ટૂંકામાં, વિનયસર ને ગભરાતા.

" શું કરો છો !"

હસ્તાક્ષર લઇ જનાર કોઈ છૂપી પોલીસના માણસો પણ હશે ખરા. નહિતો આમ શંકાશીલ કેમ થાય !

" સારું આવજો, " કહી પાછા એ છાપામા મશગુલ થઇ જાય. દિવસ ને સમય નક્કી કરવા જેટલું એમને મહત્વ દેખાય નહિ, એટલે મ્હારેતો પ્રતિ નમનની આશા વિના સીધું દાદર તરફજ જવુ પડે

કે નહિ એવા પ્રસગોથી હું ટેવાઇ ગયો હતો. એટલે તે પછી તે ઠેકાણે જવા ઉપડયો. દરેકના સરનામા મેળવી લાવનો, ને અથડાતો. કારણ કે ઘર સિવાય નિવૃત્તિ-ન હોય ને ?

મ્હેં આસ્તેથી બારણું ઠોક્યુ ને રાહજોતો ખમીસની કરચલીઓ સરખી કરતો ઉભો રહ્યો. છેક અંદરથી કોઇ આવતું હશે, એટલે આથમતા સૂર્યના ઉજાસમાં બે ઘડી ખમી લેવુ પડ્યું ઘર ખૂલ્યુ એટલે અંદર ગયો.

"........છે ! "

" ના બહાર ગયા છે. "

" ક્યારે આવશે ! "

" આવતા હશે. કેટલા વાગ્યા ! "

એમના આવવાને પા કલાકની વાર હતી.

" શુ કામ છે ! બેસોને "

- " હું બેઠો ત્યારેજ મને દેખાયું કે હું એક સુંદર કુમારિકા સાથે વાત કરી રહ્યો છું. મ્હેં હસ્તાક્ષર વિષે જરી લંબાણથી વાત કરી. ને પુસ્તક સામે ધર્યું. તેમણે એક પછી એક પાનાં રસથી વાચ્યા. જ્યાં ન ઉકલે એવું હોય ત્યાં પૂછતા ગયાં. એમના વદન ઉપર એ પુસ્તકથી ઉપજતો આનન્દ મ્હેં જોયો, ને મ્હારું મુખ પણ મલક્યુ.

" હજુતો બહુ પાના બાકી છે, " ચોપડી પાછી આવી.

" તેથી તો આવ્યો છુ, અને હજુ મ્હેં હમણાં જ શરૂ કર્યુ છે ને ? "

પછી તો થોડા અનુભવો કહ્યા. એમને રસ પડતો હતો અને એકલા દિવાલો તરફ જોઇ વખત વિતાડવા હું તૈયાર ન હતો. એટલે સાહિત્યકારો અને રાજકીય ઝૂંબેશ ઉઠાવનારાઓના સ્વભાવની, રહેણી કરણીની, વિવેકની એવી કેક વાતો ત્યા મ્હેં કરી નાખી. એ વાતજ એવી હતી કે કુતુહલ ઉપજે, તેથી એમના પ્રશ્નોનો આરો ન હતો ને મ્હારા ઉમંગની અવધ ન હતી.

આમ અડધોક કલાક વહી ગયો, પણ એથી વધુ વખત રોકાઉં એમ બને એમ નહોતું, તેથી હું ઉઠ્યો. "કાલે આવીશ;" એમ કહી સાયકલ મારી મૂકી. સદ્‌ભાગ્યે, બીજી બે વિભુતીઓના હસ્તાક્ષર મ્હને તે સાંજે મળી ગયા ને બીજી સ્હવારે પણ એજ પ્રયત્ને એક પાનું વધુ ભરાયું.

સ્વાભાવિક રીતેજ એ ત્રણ પાના વંચાવવા હું સઇ કામ કરતાં પણ આજ જરી વહેલો ગયો. મ્હને લાગ્યું કે કદાચ મ્હારી રાહ જોવાતીજ હશે. આજ તો એમના સ્મિતનાં સ્વાગત પણ પામ્યો.

ફરી પાછી વાત થઇ. વિદ્યાર્થી આશ્રમની નૈતિક બાજુની સમાજની રૂઢિઓની, એમ એક વિષય ઉપરથી બીજે અમે તણાતાં ગયાં. અને મને તો ગઇ કાલની જેમ આજે પણ ફેરો અફળ જરી એમ લાગતું ગયું.

"કાને તો બહુ મોડા આવેલા એટલે આજનું પણ નક્કી ન કહેવાય. ત્હમારે ઉતાવળ હોય તો,... ત્હમે જાણો."

"નહિ, ઉતાવળ તો નથી પણ કાલની જેમ છેક મોડા આવે તો? અને હું બહાર જઈશ તો વળી કોઈને મળી શકીશ એકાદ પાનું .."

"ઓહો લાવોને, હું લખી દઉં ન ચાલે?" "હા, ભલે" મ્હેં પેન અને પુસ્તક સામે ધર્યાં.

તેને લાગ્યું કે ગમે તે લખી નાખવું એ યોગ્ય નથી. વાંચેલામાંથી કે યાદ આવી જતું હોય, પણ તે ન રૂચતું હોય એમ એ ડોકું ધુણાવતી, ક્યાંસુધી આમ એ વિચારમાં ગરક રહી ને પછી નીચી નમી કુતુહલનો માર્યો હું એ પાછળ જઈ ઉભો રહ્યો.

""જીંદગીમાં અસંતોષ ન હોત તો સ્ત્રીઓના જીવન આમ નિરર્થક જવાને બદલે અમૃત રેલાવી શકત"

નીચે સહી કરી એણે પુસ્તક સામે ધર્યું ઉંડી ગમગીનીમાંથી પરાણે પેદા કરેલું સ્મિત સહેજ ફરકી ગયું પણ તેથી એનું દર્દ ઢંકાયું નહિ પુસ્તક લીધું ત્યારે એના હાથ કંપતા હતા એ હું જોઈ શક્યો.

એક ક્ષણભર અમે સામું જોયું, સમજ્યાં, ને બેઠાં કુતુહલમાંથી ઘણીકવાર સહાનુભૂતિ પ્રગટે છે.

ધીરે સ્વરે તેણે અંતર ખોલ્યું.

'ત્હમે નથી જોઈ શકતા કે અમારા હૈયાં રીબાય છે? ક્યાં સુધી રાહ જોયા કરીએ?'

"જુઓ, પંદરમે વર્ષે પરણી, તેમાંયે જરી અદ્ભુતતા જેવું હતું; એટલે તે વખતે ખૂબ ઉલ્લાસમાં રહેતી કદાચ સહુ પરણનારાંની એવી જ શરૂઆતો હશે. એટલે બે અઢી વર્ષ તો મઝાથી પસાર થઈ ગયાં પણ, તે પછી સ્થિતિ પલટાની ગઈ આ છેલ્લું વર્ષ તો કેમે કર્યું જતું નથી."

મને લાગ્યું કે લાગણીઓથી વિહ્વળ થયેલી સ્થિતિમાં જે કહી જવાની સ્ફુરણા છે, તે સાંભળ્યે જવાની મને છૂટ ન હોવી જોઈએ કોઈની ઉંડણોનાં સ્મરણે સતેજ કરી એનાં દુઃખ પારખી હું શું કરવાનો હતો? ને અમારો પરિચય પણ કેટલો? એટલે એમને ચેતાવવાનું મ્હને સૂઝ્યું પણ એ ગણકારે એમ ન હતું. એમને એ કહેજ છૂટકો હતો. એમની સાહસિકતા કહો કે નિખાલસપણું, પણ તે તરફ મ્હારૂં મન ઢળ્યું.

"કોણ જાણે આગળનો વિચાર કરવાની આપણને ક્યારેય સમજ આવશે ને આપણા સમાજમાં તો એ બધી જવાબદારી તમ પુરૂષોની જ છે"

મ્હને કંઈ બહુ ગમ પડતી ન હતી, પણ એ સ્થિતિનું રહસ્ય સાંભળ્યા સિવાય હવે તો છૂટકો જ ન હતો. એટલે મીટ માંડી એમનું દર્દ વહેંચી લેવા નિરતિ બેઠો.

"પહેલાં બે અઢી વર્ષ તો પત્રો આવતા, ઉપહાર આવતા કદીક દર્શન થતાં, વાતચીત થતી, કોક વાર સ્પર્શ પણ.

પણ જાણે એ ઓસરતાં પાણી હોય એમ બધું ધીમે ધીમે આથમતું ગયું આજ ત્રેવીસ વર્ષ એમની અભ્યાસની ધગશ શમતી નથી ને ત્યાંસુધી મ્હારે આ કારાગાર સેવવો રહ્યો"

મ્હને લાગ્યું કે સંયમી જીંદગીથી જે જરીએ ટેવાયલા નથી હોતા તેમના દર્દમાં થોડોજ અર્થ હોય છે ઘણીકવાર તો હાસ્યાસ્પદ થવા ઉપરાંત એ ઉપાલંભ પણ પામતાં હશે

પણ, ના હું ભૂલતો હઈશ

" પગભર થયા વિના લાગણીઓને વ્હેતી મૂકવાનાં પરિણામ ત્યારથી મ્હને સમજાયાં છે. હું એમ નથી કહેતી કે હવે મ્હારાથી એકલવાયું નથી જીવાતું પણ, બધું એકવાર જાણ્યા પછી, મ્હાલ્યા પછી વિસરવું એ એ સંભવિત છે.

છેલ્લા વર્ષથી હું મુંઝાઉં છું હવે એમને મ્હારી પરવા હોય એમ નથી લાગતું પરીક્ષા થઇ ગઇ. પરિણામ જણાયું, ત્યાં સુધી મ્હને આશા હતી. લોકોના વિવિધ આક્ષેપો સામે હું ત્યાર સુધી નજર પણ ન કરતી. હવે...છૂટકો નથી.

"કોલેજનો ડોળ એ મને મ્હારા મોંએ પાળવો પડ્યો. કે પછી જીવન સાથી ખોળી લેવાની ઉતાવળ કરી હોય એવું લાગતું હશે. પણ, જરી વાંચનના કે આર્થિક સહાયતાના લોભે એમણે આમ છેક નોંધું કરેલું.

" પરણ્યાં પછી અમારી સ્મૃત્તિઓ સમૃદ્ધ બને . સહવાસ ન થયો તેનાં જ એ પરિણામ. એમની પગભર થવાની અશક્તિ એ અમારા અંતરનું મૂળ

" છેલ્લું અમે મળ્યાં, ત્યારે ગુનેહગાર જેમ એ મારી પાસે આવી ચાલ્યાં ગયા, એક શબ્દ પણ બોલવાનું એમને સૂઝ્યું નહિ, કે હિંમત ન કરી; પણ ત્યારથી બધી આશાઓ તૂટી પડી.

" અત્યારે એ હેંગીંગ ગાર્ડનના કોઈ ખૂણામાં ચમન કરતા હશે. હું અદેખાઇ નથી કરતી - ફક્ત લગ્નના પ્રશ્નની ગુંચ ઉકેલતાં મુંઝાઉં છું.

" અને કહે છે ઘણાંએ પરણીતોનાં જીવન આમ રોગી બને છે. ઘણીકવાર કાલ્પનિક પ્રેમમાં પતિ વિસરાઇ જાય છે, જો લગ્ન પછી દૂર ને દૂર રહેવાનું ન હોય તો એ અસંતોષ ન પ્રગટે એવું તમને નથી લાગતું ! "

મ્હારે કંઈ જ કહેવાનું નહતું.

" કાલે આવીશ. " કહી ઉઠ્યો, ને ભારે હૈયે ઘેર પાછો ફર્યો. ધ્રુજતા હાથે એમના હસ્તાક્ષરનું પાનું ફાડી, વાળી, મ્હારા ખીસ્સામાં મુકી દીધું. રોજ એ પાનું જોઉં છું, ત્યારે એમનાં દર્દ મ્હને સ-તાવે છે.

ફરીથી હું ત્યાં હસ્તાક્ષર માટે ગયો જ નથી.

બર્લિનની બલિહારી

ગુજરાતના આગેવાન રાષ્ટ્રીય સેવક અને લોકપ્રિય પત્રકાર જર્મનીમાંના પોતાના અનુભવો-જોયેલા દશ્યોની રસિક કથા લખે છે :

લેખક :
શ્રી ઇન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક,
બી. એ. એલએલ. બી.

ભાઇ સાહેબ,

આજે સવારથી ખરું પડતો હતો. બરફ પડે ત્યારે ઠંડી ઓછી હોય છે પણ હવે બપોરે સૂર્યનારાયણનાં પાછાં દર્શન થયાં છે. મારી બારીમાંથી તેજનાં કિરણો સંતાકૂકડી રમે છે તેથી હું પણ થાકી દૂર મેળવીને બર્લિનની બલીહારીનું આ નવું પુસ્તક લખું છું.

* * *

બે એક માસ પર મારા કેટલાક સામાન, સૂટ, સુટકેસ વગેરેની સાથે મારો પાસપોર્ટ પણ ખોવાઇ ગયો; તેથી મારે અહીંયાની પોલીસ હેડક્વાર્ટરનાં પહેલીવાર દર્શન કરવાં પડ્યાં પણ કેટલીયે મુસીબતે ત્યાં જતાં માલુમ પડ્યું કે ઓફીસ ૧૨-૩૦ થી ૨ વાગ્યા સુધી બંધ રહે છે તેથી કલાક હવા ખાવાને સામે આવેલા ટીયર ગાર્ડનના સરમ્ય બગીચામાં આંટા મારવાની ફરજ પડી.

અહીંયાં ઠેકઠેકાણે ખુબ બગીચાઓ છે ને તે ઘણા જ વિશાળ હોય છે. તે વિષે વિસ્તારથી તો કોઈ બીજે પ્રસંગે ટીયર ગાર્ડનનો બગીચો જુના બગીચા સાથે સંકળાયેલો છે તેથી તે અપાર વિશાળ લાગે છે વચમાં વચમાં ઓળ વર્તુળ આવે છે— જેમાં રીતસર બાંકડા ગોઠવેલા હોય છે કેટલોક ભાગ જંગલ જેવો દેખાય છે ને તેમાં ચિત્રો હરણનાં ચાલની ગલીઓનાં સુંપ પણ જોવામાં આવે છે, તેમાં સરીયામ રસ્તા પણ હોય કે જેમાંથી મોટર ને બીજાં વાહનોનો પસાર બંધ પસાર થઇ જાય કેટલેક ઠેકાણે બપોરને અને જમવાને જતા આવતાં માણસો તબીયત સારે ફરતા કેટલાક જુદા નરનારીઓ પણ દેખાય કેટલેક ઠેકાણે માતાઓ કે નર્સોની સંભાળ નીચે રમતાં કે કીલકીલાટ કરતા સુંદર છોકરાઓ પણ બગીચાની શોભામાં વૃદ્ધિ કરે છે.

આ બગીચામાં જેમ તેમ વખત ગાળવા ફરતાં મારે હાથે કંઇ સુમધુર સાર પડ્યા. તેમાં ગ પડવાથી હું બગીચાની દિશામાં બે ચાલવા માંડ્યો એક નાના પથથાએ ચાલતાં છેવટે એક નાના રમણીય તળાવને કિનારે હું આવી પહોંચ્યો. તે તળાવમાં કેટલાક લાંબી ડોકવાળા શ્વેતવર્ણા હંસ (કે સારસ જેવાં પ્રાણીઓ મોજ કરી પ્રેક્ષકોને આનંદ આપતા હતા ત્યારે બાજુપર આવેલા એક વૃક્ષની છાયામાં એક આધેડ માણસ નવી સારંગીના તાર પર પોતાની આંગળી અજબ રીતે ફેરવીને કોઇ ઓર રસિક સૂર છેડતો હતો. તમામ ફરતાં અહીં આવા ઘણા-સેંકડો હજારો બાજુએ ઉભેલા એક કે બીજી રીતે સાધન બનાવી આવાં વાજીંત્ર બજાવીને, રીતસર જેવી કંઇક નાટ્ય ગાને વગાડે કે છાની છાની રીતે ભીખ માગીને

પોતાનું પેટ ભરતા હતા. મેં આ વાતમાંથી ફરી પાછું મારું ચિત્ત આ માણસના વાજીંત્રના સૂરમાં પરોવ્યું; ને કેવા મીઠા–કેવો કારીગારીએક, કેવા હૃદય ભેદક હતા. મારું હૃદય પણ ભીંજાયું–લગભગ ધવાયું –ને જે મહાસંગ્રામમાંથી આવા લાખો માણસો અપંગ ને નિરાધાર થયા છે–કેટલાયે ગાંડા થઇ ગયા છે ને કેટલાયે મગજની નાસદાયક બીમારીઓ હજી પણ ભોગવે છે તેનાં ક્રુર સ્મરણોમાં પરોવાયું. મને તો ખરેખર એમ જ લાગ્યું કે આ માણસ પોતાની અજબ આંગળીઓથી ફ્લાંડર્સ ને બેલજીયમ ને પોલેન્ડ ને તુર્કીના રણક્ષેત્રપર ધવાયેલા ને મરણ પામેલા સર્વે પ્રજાઓના લાખો માણસોના હૃદયની વેદના–તેમની હૃદયભેદક ચીસપાડીઓ સંભળાવતો હતો.

મારો વખત પૂરો થયો એટલે હું બ્રીટીશ કોન- ડોરમાં જઇ મારું કામ કરી આવ્યો પણ તે બર્લીનમા ફરતાં મોટા રસ્તાઓ પર તેમજ ગલીઓમાં–છુપી રીતે ભીખ માગતા કે છુટ્ટી કંઇક સામાન (ચિત્રો પણ) વેચતા કે કંઇ ત્ર બજાવતા ઘણાએ માણસો પર મારી નજર . છે. કુરફુસ્ટેનડામના રસ્તાપર સ્વર્ગીય વિલાસ . છે તેમાં નાચરંગના ખાણાં પીણાંના અનેક સ્થાન કોની વચ્ચે છેલ્લા ક્રુર વિગ્રહથી અપંગ બનેલા માણસો અથડાય છે ને કોઇ કોઈ નરનારીઓનાં હૃદય પીગળાવી પાંચ દશ ફેનીશ (૧૦૦ ફેનીસનો એક માર્ક–દુ રૂપીયો) પડાવે છે. સમયની શી બલીહારી છે! લડાઇ પછીના બે ચાર વરસોમા જે બર્લીન ને જર્મનીમાં સ્મશાનભવનના શોક ને દર્દ છવાઇ રહ્યાં હતાં–તેમાં હવે ઉપર ઉપરથી તો જાણે લડાઇના બધા ઘા રૂઝાઇ ગયા હોય એમ જ લાગે છે. ચારેપાસ સમૃદ્ધિ ને રંગરાગની રેલમછેલની વચ્ચે

અથડાતા ઘોડા, રડ્યા ખડ્યા માણસો જ છેલ્લી લડા- ઇની કારમાં વીતકોની યાદ આપે છે.

પણ તે વીતકોની પણ કથા તે સહન કરનાર માણસોના મ્હોંમાંથી સાંભળવાના કેટલાક અવસર મને મળ્યા છે. આ શીયાળાની શરૂઆતમાં એક જર્મન પ્રોફેસરની હારમાં હું ગયો ત્યારે, તેની ભલી પત્નીએ મને કહ્યું: આજે જરા ઠંડી છે તેથી મેં (દરેક કોટડી ગરમ કરવાની મોટી ભઠ્ઠીમાં) અંગારા સળગાવીને ગરમ કરી છે, કેમ ઠીક છે ને?"

"પણ હજી કંઇ એવી ઠંડી નથી કે જેથી ભઠ્ઠી ચેતાવવાની જરૂર પડે" મેં કહ્યું.

આ વાત ચાલી એટલામાં પ્રોફેસર સાહેબ આવી પહોંચ્યા તે ખરેખર સાદા ને ભલા છતાં ઘણા જ વિદ્વાન હતા. તેમના જમવાના ઓરડામાં ચોપડીયોથી બધાં કબાટ ચીકાર ભરેલાં હતાં. ફરીથી ઠંડી ને ભઠ્ઠીની વાત નીકળતાં તેમણે જણાવ્યું

"હવે તો ભઠ્ઠીમાં કોલસા નાખીએ છીએ પણ તમને ખબર છે કે લડાઇનાં છેલ્લાં ત્રણ વરસ દર મ્યાન ભર શીઆળામાં પણ ભઠ્ઠીમાં નાખવાને કોલસા મળતા ન હતા? બધાયે માણસોની બધી ઓરડીયો ઠંડી બરફ જેવી લાગે. ને ખાવાને પણ કાળી રોટી શિવાય ભાગ્યે જ કંઇ મળી શકે. તે વખતની વો વાત જ ન પૂછો. તે દિવસો અમે કેમ વીતાડ્યા છે તે તો અમારું મન જાણે છે! નાનાં બચ્ચાંઓ માટે પણ દૂધ ન મળે તેથી માખીઓની માફક પણ છોકરાંઓ મરી ગયાં ને પુરુષોનો ઘાણ લડાઇએ કાઢયો. તેથી અત્યારે જર્મનીમા પુરુષો કરતા સ્ત્રીઓનું

પોતાનું પેટ ભ
તાણું મારૂં હિ હજારો—બલકે લાખો માણસો લોખંડનાં
(ટોપ્યુ, ને ટોપ (steel helmets) બીલ્ડાં લગા-
સેદક હતા. ધ જમાવવાને કવાયત કરે છે-જર્મન
—ને જે મહા સપાટાબંધ આગળ પ્રગતિ કરે છે
ગમે તેવી અગાધ ને અપાર મુસીબતોને
નિરાધાર અજબ આમદ—અપાર શૌર્ય ને મર્દાનગી
ને કેટલાયં ખરેખર જીવનનું જોમ-સ્ત્રીઓ ને
ભોગવે છે તેમાં ને યુવતીઓમાં બાળકો પર
ખરેખર એમાં છોકરા ને છોકરીઓમાં અજબજ
અજબ આમ સહન કરવાની શક્તિ હવે કેળવી છે.
. આ શૌર્ય ને જોમ—અગ્નિ જેવું ઉગ્ર
તરવાર જેવું તીક્ષ્ણ—આપણી પ્રજાની રગેરગમાં
મરી ત્યારે પ્રિયજો એકધાડકાર ટક્કરાટરો નહિ

અજાણી

નવલિકા

લેખક

રા. યશવન્ત એમ દેસાઈ બી. એ.

ચિત્રકાર રા. કલાનન્દ

રમેશ કવિ હતો. જીવનનાં નવાં મન્ત્ર એણે જોયા હતાં. જીવનકવિતામાં, ભવ્ય સંગીતમાં તેણે કરુણતાનો એક જ પ્રાધાન્ય સૂર સાંભળ્યો હતો. દુખી જીંદગીની અસહ્ય, તીવ્ર વેદના, તેને બને તેટલી સાચી બનાવવાની માંડી હોસને, શીશુનો પરપોટો ક્ષણભંગુર છે એમ જાણવા છતાંય તેને કોઇ રમતીઆળ બાળક મોટો ને મોટો કરવાનો ઉત્સાહ રાખે તેના જેવી નિરર્થક, મૂર્ખાઇભરી લેખનો, અને નિરાશામાં બબડતો કે "માનવનો મહાન ગુન્હો એજ કે તે જન્મ્યો !'

યતની જ્વાલાઓ સમી, તેની દુખી ભરમાર દેવાની કલ્પનાઓ ઉંચી ઉંચી ઉડી, બ્રહ્માંડનેય જાણે ફૂંકાવતી તેની ભીડ. તેજ કવિતામાં ગીતો એ જનતાને આપતો અને રસસૂખી, રસીલી જનતા એના કાવ્યો ગાતી, ગવાડતી, ગીતની-ગીતાવની

છતાંય રમેશ રખડેલ, ઉદ્ધત, ચારિત્ર્યહીન મનાતો એનું નામ સાંભળતા જ બધા જાણકારો અર્થસૂચક માથું હલાતી, મૂર્ખાઇની કાંઇ હવા નથી એમ કહી, એનું ભાવિ અધઃપતન ઉચ્ચારતા

પણ તેને એની કાંઇપણ દરકાર ન્હોતી. એનું નિરાશાથી વ્યાપી રહેલું મન જીવનને લાગણીઓના રોગથી ગુમાવ્યું માનતું અને જીવનને જીવવું એટલે તો લાગણીઓનો પુરેપુરો, નિર્બંધ આનન્દ ભોગવવો. નીતિ અને ધર્મના બંધનથી સ્વતંત્ર રહી આ માનવી સર્વ લાગણીઓ અને વાસનાઓને સંતોષવી, એજ જીવનનો એણે મુખ્ય હેતુ સ્વીકાર્યો હતો. જીવન અને પ્રેમથી કંટાળેલો રમેશ ક્ષણભંગુર લાગણીઓને આનન્દ અને મઝા આપતું જીવન વીતાવી રહ્યો હતો.

× × ×

ગ્રીષ્મની રાત્રે ભૂરા આકાશમાં ચંદ્રની અમૃત રેડી રહી હતી પત્થરનાં બાંધેલા ઉજ્જડ રસ્તા ઉપર ચન્દ્રમાના ઝાંખા કીરણો ઓર પ્રકાશ આપી રહ્યા હતા તેમાં રમેશ રખડતો હતો, શાન્તિ એવી તેનુ ભરી હતી કે કવિના ધીમા પગલાંનો અવાજ, દેર મંદીરની અખંડ શાન્તિમાં શ્રદ્ધાળુ ભક્તની પ્રાર્થનાના સૂર જેવો લાગતો હતો.

આવા નિર્જન રસ્તા ઉપર શાન્ત એકાન્તમાં, એ શા માટે એકલો ભમતો હશે ? જાગ્રત થયેલી કોઇ શુદ્ર વાસનાને સંતોષવા તે ભમતો હતો, કે અમૃત ચાંદનીના બાગમાં કલ્પનાના કુસુમોને તે શોધી રહ્યો હતો ! "આ જીવનનો સાર શો !" તેનું મન અત્યારે વિચારી રહ્યું હતું, "આજે ખિલતું ફુલ તો કાલે મૃત્યુના શીતળ વાયરાથી કરમાવાનું હોય. ઉદ્યાનનું નયનરંજક રમ્ય એ રાત્રીના અંધકારમાં જ વિલીન થવાનાં હોય ચેતનમય વૈભવનું જીવન એ મૃત્યુના

સ્પર્શથી જડ બનવાનું હોય—તો આ જીવનનો સાર શો ?" વિચારના ધ્યાનમાં જ વાળમાં પોતાનો હાથ ભેરવી ગુચ્છા પાડી રહ્યો. નિરાશામાંથી જન્મતા જડવાદે તેને એ પ્રશ્નનો ઉકેલ સુઝાડ્યો, મધમાખ જેમ ફુલમાંથી મધ ચૂસે, તેમ જીવનની પ્રત્યેક પળમાંથી, દેહનો આનન્દ ચૂસ !"

× × ×

એવા અનેક વિચાર કરતો કવિ જતો હતો—, રખડતો હતો. તેવામાં એક બારીમાંથી સ્ત્રીનો અવાજ તેણે સાંભળ્યો, "આવો—આવો—" અને કવિએ ચુપકીથી તે બાજુ નજર ફેરવી, તે અટક્યો, જાણે તેને વિદ્યુતનો ઓચીંતો આંચકો લાગ્યો હોય, બારીના પડદામાંથી કોઈ સુંદર વ્યક્તિની હીલચાલ તેણે જોઈ. એ ચપળ ગતિનો ગુઢ સંકેત સમજ્યો. અને એ આમંત્રણનો જાણે સાભાર સ્વીકાર કરતો હોય તેમ, તેણે કોઈ ઈશ્કીને છાજે તેવું નમન કર્યું અને નિરાશ હૈયાની જડતાને દૂર ફેંકી દેતો હોય તેમ ડોકુ હલાવી પેલી સુંદર નાઝનીના ઘરમાં તે ધીમે ધીમે પ્રવેશ્યો.

બારણા આગળ જ તેને એક નોકરડી મળી, અને કાંઈ પણ શબ્દ ઉચ્ચાર્યા વિના તેને અંતર્ભાગમાં લઈ ગઈ તેને આરામ ખુરશી પર બેસાડી, ટેબલ પરનું મીઠું શરબત પીવાનો આગ્રહ કરી અંદર ગઈ.

કવિએ હવે તે વિશાળખંડનું બારીક નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું. પ્રાચીન નકશીકામનો જાગતો નમુનો હોય, એવો એક સુંદર દીવો ત્યાં અજવાળું પાથરી રહ્યો હતો. ઉપરની 'સીલીંગ'ને ફુલ અને વેલની સુંદર આકૃતિઓ અલંકારી રહી હતી. શૃંગારની ફોરમ ઉડાવતાં ચિત્રો ભીંત ઉપર ટંગાયેલાં હતાં અને એ ઉપરાંત તે ખંડનું ઉત્તમ કારીગરીવાળું ફરનીચર અને પરશીયન ગાલીચા તે ગૃહની સમૃદ્ધિ દર્શાવતા હતા.

કવિ વિચારમાં પડ્યો. આવા સમૃદ્ધિભર્યા શાનદાર મકાનનો માલિક થનારો કોણ હશે ? આની તરુણીનો રક્ષક-થનારો તે નાલાયક હોવો જોઈએ. અથવા તો પોતાની સ્ત્રીની વફાદારીમાં તેણે અપરિમીત શ્રદ્ધા રાખી હશે ? અથવા—તેને એક નવો વિચાર સુઝ્યો—તે કોઈ પારકી સ્ત્રીઓનાં રૂપયૌવન પાછળ ભટકતો ભૂખ્યો હોવો જોઈએ—કે જેને આટલોય ખ્યાલ નથી કે તેની પોતાની જ સ્ત્રી પરપુરૂષો સાથે દોસ્તી કરી રહી છે—એ વિચાર કરતા કરતાં તેણે શરબત પ્યાલી હોઠે અડાડી, થોડું પીધું. જગતમાં આવા પ્રસંગો ને બનાવો ઘણાંય બનતા હતા તે એ જાણતો હતો. સહાનુભૂતી આપવામાં ઉસ્તાદ એવા ઘણાય રસીયા જુવાનીઆઓનાં અધર રસ પીવા તલસતી, તિરસ્કારાયલી, ત્યજાયલી, બેદરકારીથી વિહવળ બનેલી ધર્મપત્નીઓ સમાજમાં હોય છે એ પણ તે જાણતો હતો. એવા રસીયાઓમાંનો તે પણ એક હતો, નાના. પ્રિયાના તિરસ્કારમાંથી ઉદ્‌ભવેલી તીવ્ર નિરાશાએ તેને એવો બનાવ્યો હતો.

× × ×

પેલી નોકરડી પાછી આવી અને ઇશારાથી તેને બાજુના ઓરડા ભણી લઈ ગઈ. બારણું ઉઘડ્યું અને ચોરની જેમ તે અંદર ગયો. અને અજાણતા ગેબી પડદા જેવું એ બારણું તેની પાછળ બંધ થઈ ગયું. મનોજ્ઞાનથી તે જાણી શક્યો કે જે સુન્દરીનો અવાજ તેણે રસ્તામાં સાંભળ્યો હતો તે આજ ખંડમાં હશે ! પરંતુ તેનું મુખ દેખાયું નહિ, કારણ તે અજાણી સુંદરીએ મ્હોં ઉપર ઝીણો બુરખો વીંટાળ્યો હતો અને તે ખંડમાં ફક્ત આછું અજવાળું જ પડતું હતું. છતાંય તે ખંડમાં મ્હેકતી મધુર પરાગ તે કવિના મનની વાસનાને ઉત્તેજી રહી. પાછું પ્રેમભર્યું નમન

' હશે, પણ તમારો અવાજ આ પૂષ્પ રાનીએ મને એક નાની બાલિકાના અવાજની યાદ આપે છે તેને હું વર્ષો પહેલા ઘણાં પ્યારથી ચાહતો હતો..!'

ફરી તે આ બેઠી સ્ત્રી પ્રત્યે બોલ્યો, " આજે હું મારૂં જીવન તને અર્પું છું !" આ સત્ય હતું પુરષના ત્હ્રદયે તેની આંખમા હરકનાં અંજન આંજ્યાં હતાં.

" એ કદાચ ખરી વાત હશે," તે ઉસ્તાદ સ્ત્રી બોલી. તેના શબ્દના રણકારા રમેશને કાંઇક પરીચીત લાગ્યા, " દીલગીર છુ કે સંજોગવશાત હું તમને આમ

દીપખાણુ

(પ્રેમળ જ્યોતિ ત્હારો દાખવી)

જ્ઞાનદીપ તેજસ્વી બક્ષો
બક્ષો તિમિરનું ભાન,
જ્ઞાન તિમિર એ પારખવાને
ઘો શક્તિ મહાપ્રાણુ,
કેવી ઝગઝગતી દીપખાણુ !
માયાએ હત સથ મીધાવ્યો
પંથની જેને ન જાણુ,
અજ્ઞાની-હું એ અથડાતા
કરતા તાણુતાણુ,
પ્રગટોને એ દીપખાણુ !
મુસાફરીની વાટે પડતા
વચ્ચે મળ્યા બેચાર,
લૂંટે ફૂટે અરધા કચરી
ફેંક્યા ફેંકે મ્હાણુ,
નથી ઉઘડી કા દીપખાણુ ?
શસ્ત્ર નથી મુજ રક્ષણ કરવા
મજવે સૌ મળી સાથ,
આપો એવી અજબ શક્તિ જો
જ્ઞાનનો થાએ પ્રકાશ;
ઉઘાડોને એ દીપખાણુ !
વિશ્વ ફરે જ્યમ ઇચ્છા થાએ
આપની———જગદાધાર,
અધસૂએલાને દયા લાવી
રેડો પ્રભુ કોંઇ પ્રાણુ,
ક્યાં છૂપાઇ એ દીપખાણુ ?
ઝગઝગતી એ દીપખાણુ !

ઇન્દુકુમાર શહેરાવાળા

બ્રહ્મ હિંચકો

બ્રહ્મ હિંચકો રે,
આનંદ સાગરની માંહ્ય,
પરમાનંદ પ્રેમમાં પમાય,
ગગન—વિહારી ગણાય,
બ્રહ્મ હિંચકો રે,

જગદાનંદન મહીં દેલાય,
હ્રદયાનંદ મહીં ઝુલાય,
દયાનાનંદ મહીં ધરાય,
બ્રહ્મ હિંચકો રે,

પ્રેમ-રશ્મિ સમો સોહાય,
ગગન ગાનમાં સૂણાય,
પ્રેમ ધામમાં ધરાય,
બ્રહ્મ હિંચકો રે,

આનંદા નદમાં હિંચાય,
પરમાનંદ મહીં સમાય,
ઉરે ઉરમાં ઉભરાય,
બ્રહ્મ હિંચકો રે,

વિશ્વાનંદે અનુભવાય,

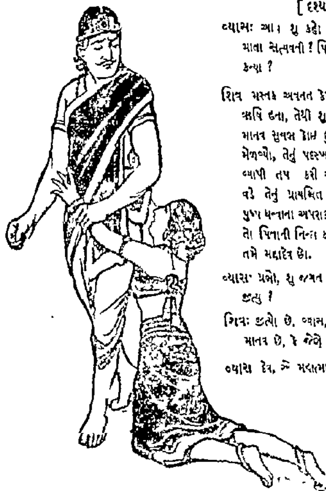
ગોવિંદલાલ દેસાઇ

બ્રહ્મચારી

લેખક:
રા. અમૃતલાલ ભૂરાભાઇ પંડ્યા
ચિત્રકાર: રા. કલાબ્ધિ

[દૃશ્ય પહેલું]

વ્યાસ: આ શું કહો છો! મારા પિતા પારાશર, માતા સત્યવતી! પિતા મહર્ષિ અને માતા ધીમર કન્યા?

શિવ: મસ્તક અવનત કેમ કર્યું ઋષિવર! પારાશર ઋષિ હતા, તેથી શું? શું તે મનુષ્ય નહોતા? માનવ સુલભ કામ દુર્ભાગી પળે તેના પર વિજય મેળવ્યો, તેનું પરિણામ ન થયું. અને તેમણે યુગ વ્યાપી તપ કરી અને તેમણે શુદ્ધ આચરણ વડે તેનું પ્રાયશ્ચિત કર્યું. જાઓ વ્યાસ, તમે જો પુરુષ ધર્મના અપરાજીત શત્રુઓને જુદા કરી શકો તો પિતાની નિન્દા કરજો. તેમ કરી શકો તો તમે મહાદેવ છો.

વ્યાસ: પ્રભો, શું જગત ભરમાં કોઇ કામને નથી જીત્યું?

શિવ: જીત્યો છે, વ્યાસ, ચોપાસ અવનીમાં એક એવો માનવ છે, કે જેણે એ મહાન વિજય કર્યો છે.

વ્યાસ: દેવ, એ મહાત્માનું નામ?

શિવ: ભીષ્મ.

વ્યાસ: દેવવ્રત ભીષ્મ?

શિવ: હા વ્યાસ એજ પુરુષ જીતેન્દ્રિય છે. તેથીજ તે ભીષ્મ છે, તેથીજ તે અજય છે.

"અંબા, તમારી આ ચેષ્ટા નિરર્થક છે, ભીષ્મની પ્રતિજ્ઞા અચલ છે."

દીપખાણુ

(પ્રેમળ જ્યોતિ તહારો દાખવી)

જ્ઞાનદીપ તેજસ્વી બક્ષો
અધો તિમિરનું ભાન,
જ્ઞાન તિમિર એ પારખવાને
દ્યો શક્તિ મહાપ્રાણુ,
કેવી ઝગઝગતી દીપખાણુ!
માયાએ દૂત સાથ મોકલ્યો
પંથની જેને ન જાણ,
અજ્ઞાની-હું એ અથડાતા
ફરતા તાણુતાણુ,
પ્રગટોને એ દીપખાણુ!
મુસાફરીની વાટે પડતા
વચ્ચે મળ્યા બેચાર,
લૂંટે ફૂટે અરધા કચરી
ફેંક્યા ફેંકે ન્હાણુ,
નથી ઉઘડી કાં દીપખાણુ?
શસ્ત્ર નથી મુજ રક્ષણુ કરવા
પજવે સૌ મળી સાથ,
આપો એવી અજબ શક્તિ જે
જ્ઞાનનો થાએ પ્રકાશ,
ઉઘાડોને એ દીપખાણુ!
વિશ્વ ફરે જ્યમ ઈચ્છા થાએ
આપની——જગદાધાર,
અધમૂએલાને દયા લાવી
દેઓ પ્રભુ કંઈ પ્રાણુ,
ક્યાં છૂપાઈ એ દીપખાણુ?
ઝગઝગતી એ દીપખાણુ!

ઈન્દુકુમાર શહેરાવાળા

બ્રહ્મ હિંચકો

બ્રહ્મ હિંચકો રે,
આનંદ સાગરની માંહ્ય,
પરમાનંદ પ્રેમમાં પમાય,
ગગન—વિહારી ગણાય,
બ્રહ્મ હિંચકો રે,

જગદાનંદન મહીં દેખાય,
હૃદયાનંદ મહીં ઝુલાય,
દયાનાનંદ મહીં ધરાય,
બ્રહ્મ હિંચકો રે,

હેમ-રશ્મિ સમો સોહાય
ગગન ગાનમાં સૂણાય.
પ્રેમ ધામમા ધરાય,
બ્રહ્મ હિંચકો રે,

આનદા નદમા હિંચાય,
પરમાનંદ મહીં સમાય,
ઉરે ઉરમા ઉભરાય,
બ્રહ્મ હિંચકો રે,

વિશ્વાનંદે અનુભવાય,

ગોવિંદલાલ દેસાઈ

ઘર છે. શકુનો અશુભ છે ના-ના-હું કામદેવનો જીતનાર નથી, ના નથીજ તેથીજ હું મારાથી ડરૂં છું મા-મા-કહીને એ સ્નેહના પવિત્ર તીર્થ માં યાત્રીની પેઠે જવાને બદલે બીજી પાસ ભાગુ છું-જેમ માણસ અજગરથી ભાગે છે તેમ
(જવા ધસે છે)

અમ્બા: કયાં જાઓ છો પ્રિયતમ ? હું તમારે પગે પડું છું મને અપાર સાગરમા ન ડુબાડો.
(ઘુંટણભર નિચે બેસે છે અને રડે છે)

ભીષ્મ મોતી ન ટપકાવો દેવી ! હું હૃદય ખુલ્લું કરીને વજ્રનો ઘા ઝીલી શકુ છુ ભુખ્યા વાઘના ગર્જનને તુચ્છ સમજું છું, રણ મેદાનમાં લાખો નાં મસ્તક રોળી શકુ છુ, પરંતુ દેવી ? હું સ્ત્રીઓના આસુને નથી જોઈ શકતો માત્ર એક જ વસ્તુથી મારૂં ધૈર્ય ડગે છે અને તે એક સ્ત્રીઓના આંસુ.

સ્ત્રીઓનાં આંસુજ માત્ર મને ભયંકર અનિષ્ટની આગાહી કરાવે છે અમ્બા ! આજે મારૂં ચિત ચચળ બને છે આજે હું આ વ્રતને અંત પર લઈ જઈશ

બ્હેન ! તને આજના આ શુભ મહુર્તમા મારા હૃદય સિંહાસન પર માતાને સ્થાને બેસાડીશ અન્ય વાસનાઓને આજ મૃત્યુ દંડ આપીશ કામનાનું ગળુ દાબીશ, પાપના પગને મૂળમાંથી કાપીશ અમ્બા ! તુ મારી માતા છે !!

અમ્બા શુ કહ્યું ! આ શુ ! નિષ્ઠુર હત્યારા ! આ તારા વાણી વિલાસ હું નહિ માનું ? ના-ના-નહી માનું ? મને ચક્કર આવે છે હું પડુ છું અરેરે ? પડુ છું કોઈ પકડો.
(નીચે પડતી અમ્બાને ભીષ્મ ઝીલે છે)

ભીષ્મ આ શુ ? તું કાશી રાજની કન્યા ! તું બાળક નથી આવુ હીન આચરણ તને શોભે ? મારી પ્રાણ પ્યારી દેવિ ? મે તને જનનીના પદે સ્થાપી છે આપણો માતાપુત્રનો પવિત્ર સંબંધ આમ હીન આચરણથી કલકીત કરવાનું છોડી દે આપણો સંબંધ કોઈપણ સંબધથી પવિત્ર અને ચડીઆતો છે

અમ્બા અસત્ય ? દેવવ્રત અસત્ય ! ? હું તમારી માતા નથી તમારી માતાનું કંઇ કાર્ય મે નથી કર્યું માત્ર ઉચ્ચારમાજ એવુ કહ્યું બળ છે જે સત્યને ભુલાવી દેશે ?

ભીષ્મ અમ્બા, તમે શુ સમજો ? માતાના ઉચ્ચારણ માત્રમા કેટલી અમિત શકિત છે, તેનું તમને ભાન કયાંથી હોય ? મા એ બે અક્ષરના અર્થહીન શબ્દમા જે અર્થ ભર્યો છે તે આખા શબ્દકોષમા નથી રોગશય્યા પર પડેલો રોગી જ્યારે "ઓયમા મા !" કહીને પોતાની વ્યથા કહે છે ત્યારે તેની અરધી વ્યથા તો એ અમૃત સરોવરમાં મળી જાય છે માતાના નામથી પશુ પણ વશ થાય છે માતાનું નામ શોકથી તપેલા હૃદયને શિતળ કરે છે માતા' શબ્દ કાનોને સ્વર્ગીય સંગિત સંભળાવે છે માતાના નામથી પૃથ્વિ પવિત્ર થાય છે માતાનું નામ સાંભળી જગદીશ્વરી પાર્વતિ પોતાને ધન્ય સમજે છે

માતા ! આજ તમે તમારા કામિની ભાવને દબાવો દેવી બનો. માડી ! તમારા આ દુર્બલ સ્વચ્છા ચારને રજા આપો પૃથ્વિ પર શાન્તિની અમૃતધારા વરસાવો જુઓ, જુઓ, મા તમારી છાતી ઉપર આ જગત બાળકની પેઠે નિર્ભય સુતું છે

અમ્બા નહિ સાભળું ભીષ્મ ? હું બહેરી છુ મને કઇ સંભળાતુ નથી હું અહિંથી નહિ જાઉં

પહેરતો નથી એ વાત જગત્ જાણીતી છે જે ગુનો એની હજારો પેઢીમાંના કોઈ પણ પૂર્વજે કદી કર્યો નથી, જે ગુનો એની હજારો પેઢીમાંનો કોઈ પણ અનુજ કરે એવો સંભવ નથી, તે ગુનાનો આરોપ ગધેડાને શિરે મૂકવો એ શું સમુચિત છે? અને જે ગધેડાના મૂલ સ્વભાવની જ વિરુદ્ધ છે તે કાર્યના આરોપણના પુરાવામાં એના ગર્દભત્વનેજ રજૂ કરવામાં આવે, એ તો અન્યાયનો પરાકાષ્ઠા છે. પરંતુ મને કહેવામાં આવ્યું છે કે આનો ખરો પ્રવૃત્તિહેતુ તો એ હતો કે આવું [illegible] વિદેશી વસ્ત્રો પહેરનારાઓને ગધેડા સાથે [illegible] તેમને લોકની નજરમાં હલકા પાડવા આવો હેતુ [illegible] કહાય પણ એ હેતુ એમની પ્રવૃત્તિથી [illegible] ખરો? અને આવા હેતુથી પ્રવૃત્ત થઈ ગધેડાનું [illegible] કરવું એ શું ન્યાય્ય છે? ગધેડાને વિદેશી [illegible] પહેરાવવાથી વિદેશી વસ્ત્રો પહેરનારનું [illegible] થયું હોય, એમ મને લાગતું નથી; [illegible] પહેરનારને પોતાને પણ લાગતું હોય એમ એ[illegible] વર્તનપરથી જણાતું નથી પણ ઉલટું એ કાર્યથી ગધેડાનું અપમાન થયું છે.

વિદેશી વસ્ત્રો પહેરવાનો આગ્રહ રાખનારાઓમાં દેશાભિમાનનો અભાવ છે, એ દર્શાવવા એમને ગધેડા સાથે સરખાવવા તે કોઈ પણ રીતે યુક્ત છે? એ ઉપમા શું અવાસ્તવિક નથી? ગધેડા કોઈ પણ વસ્તુ માટે જાણીતા હોય તો તે પ્રચંડ અવાજે ભૂંકવા માટે,–દેશાભિમાનના અભાવ માટે નહિ. ઉલટું, ગધેડાની પ્રવૃત્તિ ને પ્રકૃતિની જેને જરા માહિતી હશે તેને એના દેશાભિમાનની ને એની સ્વતંત્રપ્રિયતાની પ્રતીતિ થયા વગર રહેશે નહિ. માતૃભૂમિની જે ધૂળને આ પછી કવિતામાં વખાણીને આપણે માથે ચડાવીએ છીએ, તે ધૂળમાં ગધેડા માત્ર કવિતામાં નહિ પણ ખરેખર આળોટે છે. વિદેશી વસ્ત્રોજ નહિ, પણ કોઈએ વસ્તુનો એના જેવો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કોણે કર્યો છે? પરદેશી સંસ્કાર ને પરદેશી સંસ્કૃતિની ગંધમાત્રને પણ પોતાના જીવનમાં પ્રવિષ્ટ ન થવા દીધા હોય એવા, એના જેવા કેટલા છે! અને જ્યારે કોઈ ગધેડો પ્રચંડ અવાજે ભૂંકે છે, ત્યારે લૂંટી લેવામાં આવેલી પોતાની સ્વતંત્રતા પાછી મેળવવા માટેના ગંભીર પોકાર જેવો એનો અવાજ નથી લાગતો? આમ છતાં દેશાભિમાનના અભાવનો આરોપ ગધેડા ઉપર મૂકવો એ ઘોર અન્યાય છે.

અન્યને અન્યાય કરવો એ માનવકુલનો જન્મસિદ્ધ હક હોય એમ લાગે છે. સગાવહાલાંને, મિત્રને, ઓળખીતાને, અજાણ્યાને, શત્રુને, પશુને, પક્ષીને, કુદરતને, ઈશ્વરને ને આપણને પોતાને એમ આપણે અન્યાય કરતાજ રહીએ છીએ. પરંતુ એ સર્વમાં સૌથી વધારે અન્યાય આપણે કોઈને પણ કર્યો હોય, તો તે ગધેડાને છે. જે આપણો વધ કરે છે તે સિંહ અને વ્યાઘ્રને, જે રસ્તે ભમતાં આપણને ઉથલાવી પાડે છે તે આખલાને આપણે શૌર્યના ઉપમેય બનાવ્યા છે, અને જેણે સ્વપ્નામાંયે આપણું અહિત નથી ચિન્તવ્યું, એ જે આપણો ભાર ને માર મૂંગે મોઢે ખમ્યો જાય છે, તે ગધેડાને આપણે મૂર્ખતાના ઉપહાસનો ઉપમેય ગણ્યો છે! શી કૃતઘ્નતા! કેવું વિપરીત દર્શન!

બીજા પ્રાણીઓ કરતાં મનુષ્યને ગધેડા સાથે વધારે સંબંધ છે. દરેક માણસને એકાદવાર તો ગધેડાનું અભિધાન મળ્યું જ હોય છે, આપણે મોઢે નહિ તો પાછળ પણ આપણને ગધેડા ગણનારાઓ ઓછા હોતા નથી. સિંહ કે વાઘનું નામ તો કોઈકનેજ મળે છે, પણ ગધેડાની સંજ્ઞા સાર્વજનિક છે.

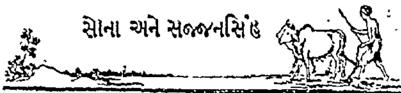
આ પ્રમાણે જે ગધેડા સાથે આપણે સર્વેએ પરોક્ષ કે પ્રત્યક્ષ રીતે વાણીમાં એકતા સાધી હોય, તે ગધેડાને મૂર્ખ, જડ, કે ઉપહસનીય ગણવો તે આપણી જાતને જ મૂર્ખ, જડ, ને ઉપહસનીય ગણવા જેવું નથી?

ગધેડાને આપણે મૂર્ખ ને જડ માનીએ છીએ, તેનું કારણ એ છે, કે એને પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના વ્યામોહમાં ફસાઇ અવળે પંથે ચઢી ગએલા કેટલાક અર્ધદગ્ધોની પેઠે, ધાંધલ ને તોફાન કરવાની ટેવ નથી; પણ એ સ્વભાવતઃ નિવૃત્તિપરાયણ છે. હિન્દુધર્મ નિવૃત્તિનો બોધ કરે છે, અને એ નિવૃત્તિધર્મના ઉપાસકો નિવૃત્તિના પરમ સેવક ને ઉપાસક એવા ગર્દભની અવગણના કરે એ અસહ્ય છે કોઇપણ પરિસ્થિતિમાં કોઇપણ કારણથી ગધેડાનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય ચળતું નથી. હજારો લોકો પસાર થતા હોય, વાહનનો અવાજ કાનને ભેદી નાંખતો હોય તોપણ મોં અવળી દિશામાં ભીંત તરફ રાખી જાણે કંઇજ બનતું ન હોય એમ શાન્તિથી ઊભા રહેલા ગધેડાને જોઇ કોઇ મહાન તત્ત્વવેત્તાનું મને સ્મરણ થાય છે. લાઠીપ્રહાર વરસાદની ધારા માફક પડતો હોય તોયે નિશ્ચય ને અડગ રહેવાનું કાર્ય બહાદુર સત્યાગ્રહીઓને પણ એ શીખવી શકે એમ છે. સુખ અને દુઃખ, ભૂખ અને તરસ, લાભ અને અલાભ, જય અને પરાજય, માન અને અપમાન, શીત અને ઉષ્ણ, આહાર અને અપચો ઇત્યાદિ દ્વન્દ્વોથી એ પર છે. યોગીની માફક એ દિવસે શાન્તિ સેવી શકે છે ને રાતે જાગી–ને જગાડી–શકે છે. કોઇને પણ એ નુકસાન કરતો નથી એને મન કોઇ શત્રુ નથી, બહુ થાય તો લાત મારે, પણ મારા એક સમાને બાદ કરતાં, હજીસુધી એ કોઇને કરડ્યો હોય એમ જાણવામા નથી. ગીતાપ્રોક્ત નિષ્કામ કર્મભાવનાથી એનું જીવન વહ્યું જાય છે. એના જેવો દિલસુફ જગતે હજી બીજો જોયો નથી.

એનો અવાજ ઘણાને કર્કશ, એકસરો ને નીરસ લાગે છે. પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. એકજ પ્રકારના લાગતા એના અવાજમાં એ અનેકાનેક પ્રકારનું ભાવવૈવિધ્ય સમાવી શકે છે, એક વખતે આખી રાત એક ગધેડાને, મારે પરાણે સાંભળવો પડ્યો હતો, ત્યારેજ એના અવાજમા રહેલું ભાવવૈવિધ્ય મને સમજાયું. પાડોશીની પત્ની પોતાની પત્ની સાથે લઢી હોય તે કારણથી પોતે પાડોશી સાથે લડતો હોય એવા ભાવથી એણે ભૂંકવાનો આરંભ કર્યો હું રસપૂર્વક સાંભળી રહ્યો. થોડી વાર થઇને ભાવ બદલાયો. આજુબાજુના મનુષ્યોને પાડોસીની પત્નીની મૂર્ખતા સમજાવતો હોય એવો ભાવ એના ભૂંકવામાં આવ્યો; ત્યાર પછી પાછી પાડોસી સાથે ‘ઝપાવટ’ શરૂ કરતો હોય એવી રીતે એણે ભૂંકવા માંડ્યું. તેમાં સમજાવટ, બનાવટ, ધમકી વગેરે અનેક ભાવો ક્રમશઃ આવી ગયા આખરે ‘તને પણ કોઇક દિવસ જોઇ લઇશ’ એવી ધમકી આપી એ ભૂંકતો બંધ થયો. જરાક વાર રહીને એણે પાછુ શરૂ કર્યું. અને એ ઘેર ચાલી પત્ની આગળ બહાદુરી મારતો હોય અને ‘કેમ પેલાને કેવો ખખડાવ્યો!’ એમ કહેતો હોય એમ એના અવાજ પરથી લાગ્યું. પરંતુ આ માત્ર મારી કલ્પનાનુ જ પરિણામ છે એમ મારા એક મિત્રને મે આ વાત કરી, ત્યારે તેમણે જણાવ્યુ, તેમ કોઇ વાચકને લાગે, તો તેને એ વાત મનાવવા માટે મારો ખાસ આગ્રહ નથી

આવા નિર્દોષ, ભલા, તત્ત્વજ્ઞ ને નિવૃત્તિપરાયણ ગધેડાને અન્યાય કરી આપણને ‘છે માનવી જીવનની ઘટમાળ એવી, દુઃખપ્રધાન સુખ અલ્પથકી ભરેલી’ એમ કહેવા વારો ન આવે તો બીજું શું થાય?

સોના અને સજ્જનસિંહ

(હૃદયના પરિતાપની એક કથા)

લેખક:
રા. દેશળજી પરમાર

સામેના શહેરમાં રહેનારી મીઠી સોના મને મારગે સામી મળી. એણે મને પૂછ્યું કેમ સજ્જનસિંહ, તમે તો પરણી ઉતર્યા ને વહુએ આણું વળી આવી કે!

મીઠી સોનાએ મને આમ પૂછ્યું ને હું મનમાં ને મનમાં રડતો એક બાજુ ફરી ગયો. પછી મેં મારી વાત માંડી. 'મીઠી સોના, સજ્જનસિંહના ... હવે પ્રેમને સ્થાન મળી શકે એમ નથી.'

'સોના મને ખરા અંતરથી ચાહતી હતી એના ...ની તો જો કે સખત ના મરજી હતી. આજે ...ડીકરાના સ્મશાનમાં એક વડલે બેઠો અને ખૂબ ... દૈયુ હલવી રોયો.'

'સ્વભાવે એ શરમાળ હતી. મેં માન્યું કે એ લાગણી વગરની છે; મતલબી છે. એટલે પછી હું પરદેશ ચાલ્યો ગયો. જ્યારે હું દેશાવરમાં ભૂખાઈ અને દિલગીરીથી બળી રહ્યો હતો ત્યારે સોના મારે માટે જિન્દગીની અધમુઈ થઈ હતી.'

મેં એને બહુ ક્રૂર શબ્દો કીધા હતા. અને એ ક્રૂર શબ્દોની અસર દિલથી હવે ભુલાતી નથી. મેં કહેલું 'તારા જેવી ગાંડી ઘેલીને સજ્જનસિંહ પોતાનું હૃદય દઈ દે એવો એ ભોળો નથી.'

પણ પછી હું પાછો આવ્યો. બળબળતા મનથી એને મનાવી મેં એને કહ્યું, 'સોના, હું લાચાર છું મેં તને જે કંઈ કહ્યું હોય, જે કઠોર વર્તન ચલાવ્યું હોય, તેનો મને પરિતાપ થાય છે. સોના એક શબ્દ તો બોલ.'

'પછી મેં હાથમાં પેન્સિલ લઈને રેવાળ જગ્યાએ એક પત્થર પર લખ્યું. "આ નદીકાંઠે સોનાનું શરીર બળીને રાખ થઈ ગયું છે અને તે જોડે સજ્જનસિંહનું દિલ પણ સળગી ગયું છે."

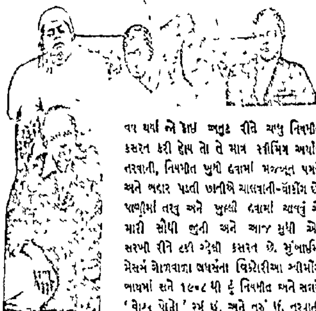
પ્રેમનું પંખી આવે અને જાય અને એક ઝાડથી બીજે ઝાડ બેસે; પણ પરભવમાં સોના પાછી ના મળે, ત્યાં લગી સજ્જનસિંહને માટે આ દુનિયામાં બીજો પ્રેમ છે નહિ. એ પત્થર આગળ હું ચોધાર આંસુએ રોયો, પછી હું ભારેખમ હૃદયે પાછો ફર્યો પણ જ્યાં સોનાનું શરીર બળીને રાખ થઈ ગયું છે, ત્યાં સજ્જનસિંહનું દિલ પણ સળગી ગયું છે.'

લેખક:
રા. પ્રતાપ લાભીદાસ
'ધનવંતા'

યુવાન કેમ દેખાઓ છો?

: સ્વાસ્થ્યની એક વાત :

દલજીવન અને તેમના પત્નિ

જશસિંહ અને તેમનાં પત્નિ

દિલીપસિંહ

"કેમ ભલા, કે કાગળ! તોપણ ૪૦–૪૨ તો ખરા કે નહીં!" મારા મિત્ર ભાઈ સાદીક મને સહજ પ્રશ્ન કર્યો હશે ત્યારે મેં ઉત્તર આપ્યો, "દોસ્ત, મે ક્યારનો આજ પચાસ કે ઉપર ગયા હશે." જનમાં દાખલ થયો છું. જોખમ તો ખરું. લોકમાન્યતા છે. મારી વાત ભાઈ સાદીક ન માને.

"એકાવન વર્ષે તો થયા નથી લાગતા!"

"સને ૧૮૮૦ માં 'હીરો પૂરણે મૃત્યુ લોક વિહંતી'ના ન્યાયે તે સાલમાં આ મૃત્યુ-લોકમાં આવી પડ્યો છું. જતાં નિયમીત જીવન અને કસરતનો શોખ એટલે તમને આમ લાગે છે."

"તો શું તમે હજી કસરત પણ કરો છો!"

"કેમ નહીં, સેન્ડો, મેક્ફેડન, સેન્ડર્સ બેનેટ અને આપણી દેશી કસરતનો દંડબેઠકનો બધો મેળ તો ઘણો સુધી નીભાવ્યો. પણ આજ ૨૨–૨૩ વર્ષ થયાં જો કોઈ ખાસ રીતે ખાસ નિયમીત કસરત કરી હોય તો તે માત્ર સ્વીમિંગ અર્થાત તરવાની, નિયમીત ખુલી હવામાં મજબૂત પગલે અને બહાર પડતી છાતીએ ચાલવાની-વૉકીંગ છે. પાણીમાં તરવું અને ખુલ્લી હવામાં ચાલવું એ મારી સૌથી જુની અને આજ સુધી એક સરખી રીતે ટકી રહેલી કસરત છે. મુંબાઈમાં મેસર્સ ગોળવાળા બ્રધર્સના વિક્ટોરીઆ સ્વીમીંગ બાથમાં સને ૧૯૦૮ થી હું નિયમીત અને સતત 'વોટર પોલો' રમું છું, અને તરું છું. તરવાની અને સાંજે દરિયા કાંઠે ચાલવાની કસરત મેં સેવી જ છે અને તેવો સખ્ત તાપ હોય, અથવા શીયાળાની ઠંડી હોય, કે પછી ઘર બહાર પગ મૂકતાં પાણીથી તરબોળ થવાય તેવો વર્ષા હોય, પણ દરિયાના પાણીવાળા તરવાના બાથમાં મેંબરની હાજરી અચૂક નોંધાએલી જ હોય. ૧૯–૨૦ વર્ષ ઉપર એક વખતે લગ-તાર-થી

• ચિત્રો માટે શ્રી. ચંપા મહેતાએ 'હીમાલય સ્વરૂપ' નું [illegible]

હેરાન થતો હતો; ત્યારે હૃદયના ધબકારા જરા વધુ થવા લાગ્યા. ડોક્ટરને તે સંબંધે પુછ્યું: સાલ બધા પછી પણ તે ભલા ડોક્ટરે તપાસી અભિપ્રાય આપ્યો કે તમારું હૃદય નબળું છે. વધુ પડતી દોડવાની કે એવી બીજી કોઈ કસરત કરવામાં જોખમ છે! ડોક્ટરો 'જોખમ' શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં પાવરધા હોય છે; એ હું તે વેળા પણ જાણતો હતો, તોયે ડોક્ટરે કહ્યું એટલે કે એમાં તત્વ હશે એવી શંકાથી મેં એને ઉત્તર આપ્યો, "હું" દોડતો નથી, પરંતુ પાણીમાં પોલોની રમત રમતા દોડવું પડે છે." ડોક્ટરે કહ્યું 'તમારે સંભાળવું જોઇએ.'

ડોક્ટર સાહેબની એ ચેતવણીને આજે બે દસકા થવા આવ્યા, પરંતુ પેલું કમ્બખ્ત "હાર્ટ ફેઈલ" હજી સુધી ન થયું તે ન જ થયું. ઉલટું હજી પણ ધબકારા મારે જ જાય છે, કીસમત!"

"કસરત સાથે ખાવું પીવું પણ હશેને ?"

"હા; ખાવું પીવું એટલે નિયમીત ખાવું; ખાવું સેટલું સાત્વીક ને ચોખ્ખું ખાવું; એ મારો નિયમ છે તે છતાંયે હું જરા "ખાધરો" તો ગણાઉં છું જ. તોયે હોટેલમાં "એક પ્લેટ પતરવેલીઆં આવે"નો લગભગ નામ જ નહીં. જીભના સ્વાદને ખાતર ગમે તેવું ખાવું—ગમે ત્યારે ખાવું એ ટેવી મેં પાળી નથી. ખાવામાં આવી નિયમીતતા રાખવા છતાંયે,:આખી જીંદગી સાદાઇ ને શુદ્ધતાથી વિતાડવા છતાંયે, મારા જીવનમાં બ્રહ્મચર્યના પાલને પણ ઠીક ભાગ ભજવ્યો છે. આજ ૧૫-૧૬ વર્ષ થયાં ગૃહ-ભંગ થતાં-' હીમાલય સ્વરૂપ'*નું ટાઇટલ લઈને સંયમી જીવન ગુજારું છું; અને બાળબચ્ચાં સાથે પણ ચિંતનમાં-બધો પ્રાપ્ત સમય ગાળું છું"

"ત્યારે તો તમે Free Hindustan સ્વતંત્ર હિંદમાં જરૂર જીવતા જાગતા હશો." ભાઈ સાદીક હસતા હસતા આશિર્વાદ આપ્યો.

"તે તો જાનકી નાથ જાણે."

"પણ મુંબાઇ જેવા મોહલાઓના શહેરમાં ૫૧ વર્ષે આવું શરીર એ તો અપવાદ જ છે તમે વાર્તામાં આવતા કોઇ ઉંચા-કદાવર-છાતીવાળા પૂરુ જેવા લાગો છો તમારી જ ઉપરના સેંકડો પુરુષોને તમારી સાથે વાત કરતાં આકાશ તરફ જોતા હોય એવી ડોક ઉંચી કરવી પડે છે. સ્વ. હાજી મહમદ શિવજીએ તમારી એ વિશેષતા પારખવામાં ભૂલ નથી કરી, મારા પણ તમને એ બદલ અભિનંદન છે."

"હું ઉંચો છું-પણ લાંબો તો નથી. અને તમે બીચારી મુંબાઇ નગરીને-જેની ચારે તરફ સમુદ્રના મોજાંઓ ઉછળી રહ્યાં છે-એવા એક શહેરને મોહલાઓની નગરી કહો છો, એ ખોટું છે. એમાં મુંબાઇનો દોષ નથી, પરન્તુ મુંબાઇગરા મુસાફરોનો દોષ વધારે છે. કલબોમાં બેસી ગપ્પા મારવા, હોટલોમાં ઘુસી ભજીયા વગેરે ઉડાવવા, દરિઆની શુદ્ધ હવા છોડી ફુરસદની વેળાને કોઇના અંધારા ઘરમાં પાનાં રમ્યા કરવા, એના બદલે જો કયાંય જવું હોય તો ટ્રામ કે બસ ને બદલે ચાલતા જવાય તો, વખતો વખત દરિઆની ચોખી હવામાં ફરાય તો, દિવસમાં પાંચ કે દસ મિનિટ નિયમિત કસરત કરાય તો, અને બ્રહ્મચર્યનું પાલન થાય તો તંદુરસ્તી વધે, આયુષ્ય વધે, શરીર વધે, એમાં નવાઇ શી! અને આપણી સ્ત્રીઓ પણ ખુલ્લી હવામાં હરતી-ફરતી થાય, મંદિરોના ગલીચ વાતાવરણને બદલે તેમને સાધારણ કસરતનો શોખ લાગે તો તેમના નસીબે લખાએલા ક્ષય અને મંદાગ્નિ તેમ જ સુવા-રોગોથી જરૂર બચી જાય, સુદૃઢ અને સૌન્દર્યવતી પણ જરૂર થાય એવું કરવું નહીં; અને માંસ પકડું, જીંદગી ટુંકાવવી અને મુંબાઇ નગરીને માથે એનો બધો વાંક ઢોળવો એ ન્યાય નથી

એથાથી જીવન અને અનીયમિત રહેણીકરણી સુધારી પ્રાત જે આયુવર્ધક કસરત કરે તો, એમાંજ શ્રેય છે"

"તમારી વાત ખરી છે-પણ મુંબઈના શેઠીઆને એ વાત ગળે ઉતર્યા પછી પણ તેઓ તેનો અમલ નહિ કરે એવા થઇ ગયા છે"

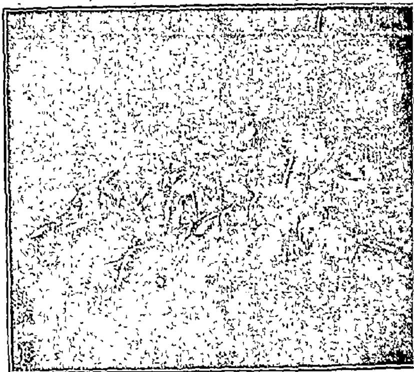
"થયું જ તો તેમને શું ? જરા માત દેખવા સુસ્ત દેખાયા કે દરખને ગોળી દવાથી ૮ માળ થાય જવાબ માટે કસરત ભમગની શી જરૂર ? એવા આપણા લોકોના વિચાર બંધાઈ ગયા છે શરીરનું સ્વાસ્થ્ય જાળવવા માટે જાહેરખબરો માગવે મુજબમાં ઘર કરી બેઠેલી દવાઓ ગળા નીચે ઉતારવાની તો કાને ટેવજ પડી ગઇ છે આ દુઃખથી હું મને મુગ્ધ જ ગણું છું જરા માથું દુખ્યું કે લ્યો એસ્પ્રેરીન, જરા સુસ્તી દેખાઈ કે લ્યો કોપરફેરીન, અને જરી જણાઈ તો દિમાઇક કયાં નથી મળતું ? તેમાં કેટલી -ગામડી એમજ ભગાય, તેથી ડુક્કરની હોજરીમાંથી 'પેપસીન' કાઢીને ખતરાવવામાં આપણા વિદેશી વેપારીઓ આપણા માટે મજા કર્યા નથી રાખતા' અને હવે તો જરા લીવર બગડ્યું કે 'લીવર એકસ ટ્રાક' અને તેવીજ રીતે 'ગ્લેન્ડયુલર રેમેડીઝ' ને નામે હિંદુ મુસ્લિમ ગુડરપોના પેટમાં દુખાર જાને કેવી કેવી અપવિત્ર અને હાનીકર વસ્તુઓ આ વિદેશી દવાવાળાઓની મુર્તે ચિબેલા આપણા ડોકટરો પોતે રાખે છે વગર સમજે અને સુધારક ગણે આ પછે આ વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરી આપણા કુદરતી રહેવા સર્જાયેલા શરીરને દવાઓના ગુલામ બનાવી સ્વાસ્થ્યનું સત્યાનાશ વાળીએ છીએ અને આજ આ- રીતે આ બધી દવાઓ ઉપરાંત મહેનતની, ઇન્દ્રિ- ની અને આગરાની મહારાજાઓ માટે બનાવેલી દ વ.ઓ-આપણે ઓછે આપણા જીવનનું સત્યાનાશ વાળ્યું છે આપણા ગામ મહારાજાઓ જાણે ભાવથ જ હોય

રા ધનજી ઇસ્માઇલ

એવી ૪ ૫ પાઉનની જાહેરાતે એ તો આખા દુનિઆ ઉપર વળી છે ખુદ એથી તેમને જ ઉતો

જ્યારે કીમારવના મ રમાઓ, કસરતના મેનો હોરો અને ભારમાં ગેર છે તે ૪ 'મજીઠુથી' બનાવીને અ તાપ ધ ર્ય નાર છે' અને આપણને હકોકતની, બીજા જાહેરખબરો વણ અપણા છાપાઓમાં વાની પુરાવને પેતાના સર્જન થવા માટે વિચરે છે દરના વપારીઓ તેઓને વરેલી રખ છે, અજ્ઞાનથી ઘણું પોતાનું પુરુષાતન ગુમાવે છે, જાકે ગુમાવેલું પાછું મેળવવા એ બાબત જાણ બધા આ સિવાય બીજું શું કરી શકે ! હજુ પણ મેહ ન થવી એમ માની ઇકને જો પ્રજા કસરત કરતી થઈ જાય તો સારું પરિણામ નેકબ છે જ

જગત્ જ્યારે શાંતિની નિદ્રાસ્લેવા ઇચ્છતું હોય, ત્યારે મનુષ્યજાતિને ભયંકર વિનાશ કરવા સૈનિકો તૈયાર રહે છે.

પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે હતો તેની ઉપલી કડી અમે અનેક વાર વાંચેલી, મોઢે કરેલી અને અર્થ પણ કરેલા પણ તેનો યથાર્થ ખ્યાલ તો થોડાજ દિવસ પહેલાં મુંબાઇમાં જ્યારે 'ઓલ ક્વાએટ ઓન ધ વેસ્ટર્ન ફ્રન્ટ' નામની અસાધારણ ફીલમ જોઇ ત્યારેજ આવેલો.

સદ્‌ભાગ્યે કહો કે દુર્ભાગ્યે કહો પણ ૧૮૫૭ પછીથી હિંદી બ્રિટિશ સરકારે પ્રજાને નિઃશસ્ત્ર કરી ત્યારથી પ્રજાનો મોટો ભાગ શસ્ત્ર વાપરવાની શક્તિ ગુમાવી બેઠો છે, એટલું જ નહિ, પણ ખૂન નીકળતું જોઇ તેને ચીતરી ચડે એવું તેનું હૈયું પોચું બની ગયું છે. લગભગ ૬૦ વરસના આમ શસ્ત્ર સન્યાસ પછી અને બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મના પ્રબળ સંસ્કારવાળા હિંદમાં ગાંધીજીની અહિંસા લોકોમાં સર્વમાન્ય થાય એમાં બહુ આશ્ચર્ય લાગતું નથી. અને હિંસામાં માની લડત લડવા કરતાં અહિંસક લડત લડવામાં જાનમાલને ઓછું જોખમ છે એતો દેખીતી વાત છે.

એક રીતે તો અહિંસા અને શસ્ત્ર સન્યાસ એ બે બાબતોમાં હિંદે જગતને સરસ દાખલો પૂરો પાડયો છે, પણ બેકદર જગત તે માટે હિંદનો કે હિંદની બ્રિટિશ સરકારનો ક્યાં આભાર માનવાની છે? બીજી પ્રજાઓ શસ્ત્ર વિસર્જન કરે યા ન કરે પણ હિંદે તો તેનો અમલ આજથી ૬૦ વરસ

પહેલાં ફરજીઆત કરેલો અને ૧૯૩૦થી સ્વેચ્છાથી કરેલો છે

'ઓલ ક્વાએટ ઓન્ ધ વેસ્ટર્ન ફ્રન્ટ' નામની ફીલ્મનો ટુંકો ઇતિહાસ જણાવ્યા વગર એ ફીલ્મની અસાધારણતાનો ખ્યાલ નહીં આવે મારી માન્યતા પ્રમાણે એ નામથી લગભગ અંગ્રેજી ભણેલો વર્ગ પરિચિત છે ઓલ ક્વાએટ ઓન ધ વેસ્ટર્ન ફ્રન્ટ' એ નામનું મૂળ તો જર્મન ભાષામાં લખાયલું એક ઇમ વેસ્ટન નોવેલ (નવલ કથા) છે આ નવલ કથા હેરમ એરીક મેરીઆ રિમાર્ક નામના એક જર્મન યુવકે લખી છે અને તેનો અર્થ 'પશ્ચિમ સરહદ ઉપર તમામ શાન્ત છે' એવો થાય છે

જર્મની સાથે બ્રિટન, ફ્રાંસ વગેરેને ૧૯૧૪માં થયેલું યુદ્ધ જે એક યુરોપીય મારામારીના નામને વધુ લાયક છે તે યુદ્ધમાં આ નવલ કથાના લેખકે ભાગ લીધો હતો ના, ફરજીઆત ભાગ લેવો પડ્યો હતો. કારણ કે યુરોપના એ સુધરેલા ગણાતા દેશોમાં દરેક પુરુષને માટે અમુક વર્ષ સુધી લશ્કરી તાલીમ ફરજીઆત છે, તેમ લડાઇ વખતે અમુક ઉમ્મર સુધી પુરુષોને ફરજીઆત લશ્કરમાં ભરતીમાં આવવા પડતા

સદ્ભાગ્યે લેખક લડાઇમાંથી જીવતા પાછા ફર્યા હતા અને ત્યારબાદ લડાઇ દરમ્યાન પોતાને સૈનિકોની સ્થિતિ, યુદ્ધ દરમ્યાન તેમની મનોદશા, વગેરેનો જે જાતી અનુભવ થયો તેને આધારે-એ પોતાના મનની સ્થિતિ લેખતા તેણે ઉપલી નવલકથા લખી નાખી.

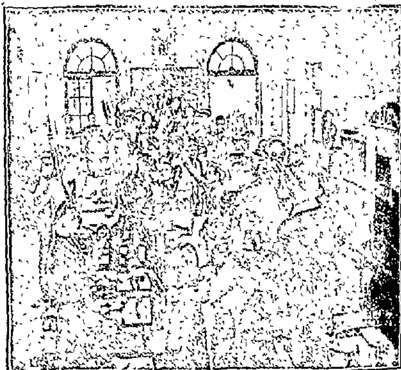
એ નવલ કથા તેણે એવી તો યથાર્થતાથી લખી નાખી કે તેની લાખો નકલો ચપોચપ ઉપડી ગઇ, એકલું જ નહિ પણ યુરોપની મુખ્ય મુખ્ય ભાષાઓમાં તેના ભાષાન્તરની પણ લાખો નકલો ખપી ગઇ તેની અંગ્રેજી આવૃત્તિ ૧૯૨૯ના માર્ચમાં પ્રથમ પ્રકટ થઇ. ત્યારબાદ ૧૯૩૦ના એપ્રીલ સુધીમાં એ પુસ્તકને લગભગ ૨૨ વખત છપાયું અને તેની ૩, ૪૩, ૦૦૦ નકલો ખપી ગઇ, એક માત્ર અંગ્રેજી આવૃત્તિની સાડા ત્રણ લાખ નકલ ઉપડી જાય એ યુરોપ અમેરિકામાં પણ સાધારણ બનાવ નથી, તો પછી હિંદમાં તો શું કહેવું! મૂળ જર્મન પુસ્તક ૧૯૨૯ના જાનેવારીમાં લખાયું હતું એટલે લખાયા પછી ત્રણ મહિનામાં તો તેની યુરોપની ઇતર મુખ્ય ભાષાઓમાં આવૃત્તિ નીકળી એ તદ્દન અસામાન્ય અને અનોખો બનાવ છે

•

આ નવલકથાની વિખ્યાતી થયા પછી જગવિખ્યાત અમેરીકન પ્રોડ્યુસર કાર્લ લેમલે એ નવલકથા ફીલ્મ ઉતારવા માટે ખરીદી લીધી અને અગાધ પરિશ્રમ અને પારાવાર દ્રવ્ય ખરચીને તેણે એ નવલકથા ઉપરથી એક અદ્ભુત ફીલ્મ તૈયાર કરી, જે જોવાનું સદ્ભાગ્ય મુંબાઇગરાઓને હમણાં જ પ્રાપ્ત થયું હતું

આ ફીલ્મ તૈયાર થઇ ખરી, પણ ખુદ જર્મનીમાં જ તે બતાવવાની ત્યાંની સરકારે મનાઇ કરી. મનાઇ કરવાનું કારણ એ હતું કે તેમાં જર્મન સરકારની ગેરવ્યવસ્થા સૂચક કેટલાક દ્રશ્યો આવતા હતા, તેમજ તેમાં વિમાનથી થતા માણસના ખપ પાતનું ક્રૂરડું દૃશ્ય દેખાડવામાં આવ્યું હતું

જર્મન પાર્લામેન્ટ પ્રજા શાસનવાળી છે, જ્યાં ત્યાં પ્રેસીડન્ટ પણ ચુંટાય છે અને કૈસર ના પ્રેસીડન્ટોની જેમ આ લોક Iron fist લશ્કરી ભભકામાં માન નારા છે, એટલે જર્મન પ્રજાના લશ્કરી અભિમાનને ઠેસ થાય છે, અગર જર્મન પ્રજાને યુદ્ધ તરફ અણગમો થાય એવી ફીલ્મ તેઓ પોતાના દેશમાં ન દેખાડવા દે એ સ્વાભાવિક છે

વિદ્યાર્થીઓને પ્રોફેસરે લડાઇમાં જવા ઉશ્કેર્યા પછી યુવાનો લડાઇમાં જોસભેર જવાના હર્ષમાં.

અદ્યાપિપર્યંત એ ફીલ્મ જર્મનીમાં દેખાડવાની રાજ્ય તરફથી મનાઇ છે, જ્યારે ઇતર દેશોમાં તે છુટથી દેખાડવામાં આવે છે.

મુંબાઇમાં જ્યારે આ ફીલ્મ દેખાડવાની જાહેરાત થઇ ત્યારે ઘણાઓએ એ નવલકથા ખરીદી અગર પુસ્તકાલય કે મિત્રો પાસેથી મેળવી વાંચી લીધી; કે જેથી તેઓ ફીલ્મ બરાબર સમજી શકે. જેઓએ એ નવલકથા અગાઉ વાંચી હતી, તેઓ એ ફીલ્મ જોવા એટલા તો તલપાપડ હતા કે પહેલે અને બીજે દહાડે અબ્બે કલાક અગાઉથી સીનેમા હાઉસની ટીકીટો ખપી ગઇ હતી. લોકોનો ધસારો એટલો પ્રબળ હતો કે ફીલ્મને ત્રણ અઠવાડીયા સુધી લંબાવવી પડી હતી.

નવલકથાની વસ્તુ

હવે એ જગમશહુર નવલકથાની વસ્તુ (plot) તરફ જઇએ.

જર્મનીની પશ્ચિમ સરહદ ઉપર જ્યાં ફ્રાન્સની સરહદ જર્મનીની સરહદને મળે છે, જ્યાં એ બંને વિજાતીય દેશોની ભૂમિ કદાપણ ભેદ ભાવ વગર એકરૂપતા ધારણ કરે છે એ પશ્ચિમ સરહદ ઉપર

ફ્રાંસ અને જર્મનીની સેનાઓ શસ્ત્ર સજ્જ થઈ પડેલી છે યુદ્ધ શરૂ થયા પછી કેટલાંએક વર્ષો વીતી ગયાં છે, જર્મન સેના કાંઈક થાકી ગઈ છે, કંટાળી ગઈ છે, ખોરાક પણ ખૂટવા આવ્યો છે, કાપાકાપી રોજ ચાલુ છે ફ્રેંચ અને અંગ્રેજોનું સંયુક્ત સૈન્ય અમેરિકાની નાણાં વિગેરેની મદદથી સજ્જ છે, થોડું નથી યોગ્ય પોષણ મેળવતું હોવાથી તે ઉત્સાહમાં છે બન્ને બાજુએ મર્યાદાસૂચક ખડાવાળા તારથી વાડો બાંધેલી છે આકાશમાંથી વિમાનો શત્રુની ઉપર બોમ્બ ફેંકે છે અનુકૂળતા જોઈને યાંત્રિક તોપોમાંથી ગોળા છૂટે છે સુરંગો ફૂટે છે ઝેરી ગેસથી વાતાવરણ ભયંકર બને છે સૈનિકો જીવ બચાવવા ખાઈઓમાં લપાઈ જાય છે પણ મૃત્યુ એ ખાઈઓમાં પણ ઘુસી જાય છે અનેકો ઘાયલ થઈ પડે છે કોઈના પગ કપાય છે, કોઈના હાથ કપાય છે, કોઈના પેટમાંથી આંતરડાં બહાર આવે છે, કોઈની આંખો જાય છે સર્વત્ર હાહાકાર મચી જાય છે

આવા ભીષણ રણક્ષેત્રમાં પાંચ મિત્રો એક ટુકડીમાં થોડી અગાઉથી તાલીમ લીધા પછી પ્રવેશ કરે છે, ત્યાંથી વાર્તા શરૂ થાય છે એ પાંચેય મિત્રો શાળામાં ભણતા નવજુવાન વિદ્યાર્થીઓ છે, જેઓની આગળ તેમના શિક્ષકોએ સ્વદેશાભિમાનની અને પિતૃભૂમિની રક્ષાનાં ઉત્તેજક ભાષણો કરી તેમને યુદ્ધમાં recruits તરીકે મોકલ્યા છે

આ યુવાનોએ કદી લીલી સૂકી જોઈ નથી. કદી પિતૃગૃહની છાયા તજી નથી, કદીએ શાળાનાં પુસ્તકો અને શાળાની રમતગમતો અને કુટુંબના આનંદ સિવાય બીજા કશાનો આસ્વાદ લીધો નથી જીંદગી આસ્વાદવાનાં જેવાં મીઠાં સ્વપ્નાં એમનાંએક અધુરાં રહ્યાં છે

આ પાંચ મિત્રોની મંડળીમાંથી વાર્તાનો મુખ્ય નાયક પૉલ છે તે જ આખી વાર્તા કહેતો હોય, પોતાના વિચારના અનુભવો આલેખતો હોય એમ એ કથા લખાઈ છે

રણમેદાનમાં એક પછી એક દિવસો વીતતા જાય છે, તેમ તેમ આ પાંચ મિત્રોમાંથી અનુક્રમે એક એક જણ મૃત્યુ પામે છે જ્યારે પ્રથમ એક મિત્ર જેનું નામ કેમેરિક છે તેનું મૃત્યુ થાય છે, ત્યારે આ મિત્રમંડળીના વિલાપની સીમા રહેતી નથી છતાં યુદ્ધ મેદાન, ત્યાંનું વાતાવરણ ત્યાંની પરિસ્થિતિ સતત ઉદ્વેગના ખેડવાના જોખમ કઈ ઘડીએ કેવી રીતે કોનું મૃત્યુ થશે તેની અનિશ્ચિતતા, આ સર્વ કારણોને લીધે સૈનિકો માનવી મટી પશુ જેવા કેમ બની જાય છે, તેનો આમાં અસરકારક ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે

બોમ્બનો મારો થતાં સૈનિકોને ખાઈઓમાં-વરસાદથી ભીંજાએલી અમર ખરફથી ટકાએલી-ખાઈઓમાં કેવી રીતે પોતાના જીવ બચાવવા છુપાઈ રહેવું પડે છે તેનો તાદૃશ ચિતાર અપાયો છે

બોમ્બના મારાથી કે દૂરથી છૂટતી તોપોના ગોળાથી સૈનિકો એકાએક મૃત્યુ પામે છે, કોઈ ઘાયલ થાય છે, કોઈ બેભાન થાય છે અને તેમની સારવાર સુદ્ધાં કરવા જવાની કોઈની હિમ્મત ચાલતી નથી, મૃત્યુ પામેલાને ઠેકાણે પાડવાનું બની શકતું નથી અરે ! કોનું કોણ મૃત્યુ પામ્યું છે તેનો ખ્યાલ સુદ્ધાં ધરાવનાર રહેતો નથી. આવા દિલને હચમચાવી નાખનારા અનેક પ્રસંગોનાં યથાસ્થિત વર્ણનો નવલકથામાં એક પછી એક આલેખાય છે

આ મિત્રમંડળીને યુદ્ધથી-યુદ્ધના આ ભીષણ દૃશ્યથી કંટાળો આવે છે, તેમના મગજમાં અનેક

વિચારો ઉભરાવા લાગે છે, તેઓને પોતાની જાત ઉપર તિરસ્કાર છુટે છે. તેઓ પોતાને ઇતર મનુષ્ય સમાજથી જૂદા જ માનતા થઇ જાય છે. તેઓને વ્હાલું વતન, જન્મભૂમિ, કુટુંબ, આશા, સંબંધીઓ પ્રેમીઓ યાદ આવે છે; પરંતુ ત્યાં જઇ શકાય એવું ક્યાં હતું ! એતો મૃત્યુના મુખમાં હોમાવા માટે જ આવ્યા હતા. પોતાની આંખ આગળ રોજ સેંકડો નવયુવાનોને મૃત્યુ પામતાં તેઓ જોતા હતા; એટલે પછી તેઓને લાંબુ જીવવાની કે આ યુદ્ધમાંથી જીવતા પાછા ફરવાની આશાજ નહોતી.

જર્મન સૈન્યના અમલદારો સારો ખોરાક મેળવતા હોય છે, જ્યારે આ નવા રિક્રૂટોને ઉતરતા પ્રકારનો ખોરાક મળે છે; આથી તેઓ અસંતુષ્ટ બને છે. ઘણીવાર ખોરાક પૂરતા પ્રમાણમાં મળી નથી શકતો. આવે પ્રસંગે રોટલાના એક ટુકડો કે સીગારેટથી બે સૈનિકોને સ્વર્ગપ્રાપ્તિ જેવો આનંદ થાય છે તેનું વર્ણન રૂવાં ઉભાં કરે એવું વર્ણન છે.

આખરે પોલને ૧૫ દહાડાની પોતાને ઘેર જવા માટે રજા મળે છે. સૌ તેની વૃદ્ધ અને બિમાર માતા તથા બ્હેન બન્ને તેની ગેરહાજરીમાં ચિંતા અને વ્યાધિથી દુબળાં થઇ ગયાં છે. પોતાના એકના એક પુત્રને યુદ્ધમાં મોકલ્યા પછી તેની માતા લગભગ પથારીવશ થયેલી હોય છે. પોલ પોતાની માતાને અને બ્હેનને મળે છે તે વખતે ત્રણેના હૃદયમાં જાગતી લાગણીઓનું ચિત્ર અત્યંત કરૂણ છે.

પોલને પોતાનાં ગામનાં માણસો જુદાજ પ્રકારનાં લાગે છે; પોતે જાણે નવી દુનિયામાં આવ્યો હોય તેમ લાગે છે. ક્ષણભર તેને ગોઠતું પણ નથી... પણ રજાના દિવસો પૂરાં થતાં કેટલીવાર તેની માતા અને બ્હેન તેને જવા દેવા રાજી નથી; પણ પોલથી રોકાઇ શકાતું નથી. તેની માતા તેને રણક્ષેત્રમાં તેને કેવી રીતે રહેવું પડે છે તે વિષે જે સમાચાર પુછે છે અને પોલ તેના ઉત્તર આપે છે તે અને વિદાયગીરીનો પ્રસંગ......કરૂણા રસની પરિસીમા છે.

પોલ ફરીથી રણક્ષેત્ર ઉપર પહોંચી જાય છે. ફરીથી બોંબનો મારો અને તોપના ધડાકા સાંભળે છે. ફરીથી તે મનુષ્ય મટી પશુ જેવો બની જાય છે. મનુષ્ય સંહાર—નિર્દય મનુષ્ય સંહાર ચાલુ છે, પોલના અન્ય મિત્રો એક પછી એક મૃત્યુ પામતા જાય છે.

એક દહાડો પોલ કેટલાક રશીયન કેદીઓને મળે છે. ફરીથી માનવ લાગણી તેના દિલમાં ઉભરાય છે. મિત્રમંડળમાં એકવાર યુદ્ધ ઉપર ચર્ચા થાય છે. અંગ્રેજો કે ફ્રેંચો કે રશીયનો આપણા દુશ્મન કેવી રીતે થયા ? એવો પ્રશ્ન પુછાય છે. તેનો સંતોષકારક ઉત્તર મળતો નથી. યુદ્ધ કોણ ઇચ્છે છે ? પ્રજાજનો કે અમુક અધિકારીઓ ? આ યુદ્ધની મીમાંસા નવયુવકોને શોભે તેવી રીતે કરવામાં આવી છે અને તેમાં યુદ્ધ તરફ પ્રજાને સદાને માટે અણગમો છે એમ બતાવવામાં આવ્યું છે.

અપૂર્ણ.

પૂરાણ કાળની વીર સ્ત્રીઓ

લેખક.
સાહેબખાન કાઝી

" જે હાથ ઝૂલાવે પારણું: તે જગતપર શાસન કરે. "

સંસારસૂત્રો સંભાળી "ગૃહલક્ષ્મી" ની પદવીને સાર્થક કરનારી સ્ત્રીઓને જ્યારે આપણે આજકાલ સ્વાતન્ત્ર્ય યુદ્ધમાં ઝંપલાવતી "રાષ્ટ્રલક્ષ્મી"નું ગૌરવ કરતી નિહાળીએ છીએ ત્યારે અજાયબીથી દાંતમાં આંગળાં પકડવાં પડે છે. ભલે સ્ત્રી અને પુરુષના હૃદયોમાં ઈશ્વરે આકાશ પાતાળનો ફેર રાખ્યો હતો, છતાં કેટલીક વખતે કારણે અથવા પરિસ્થિતિની લાગણીમાં "મૃદુનિ કુસુમાદપિ" કહેવાતું સ્ત્રીહૃદય "વજ્રાદપિ કઠોરાણિ" બની જાય છે.

પુરાણો ભલે કોઈ કવિના કલ્પિત કારસ્થાનો હતો એમ આપણે માની લઈએ, તો પણ તેમાં હિન્દુ ધર્મની પવિત્રતા, ઉજ્જ્વળતા, સ્વાભિમાન, શૌર્ય અને તેજ મળી આવે છે અને તેથીજ તેની ગણના આર્ય સંસ્કૃતિના ઇતિહાસમાં કરવામાં આવે છે. હિંદુઓના જે કેટલાક ઉત્સવો (તહેવારો) છે; તેમાં કેટલાક દેવના (પુરુષોના) છે અને કેટલાક દેવીઓના (સ્ત્રીઓના) છે. નવરાત્ર મહોત્સવ એ એવોજ એક સ્ત્રીઓની શક્તિ દાખવતો રાજકીય તહેવાર હોઈ તેમાં જે સપ્તશતીનો પાઠ કરવામાં આવે છે, તે ગ્રંથ અથથી તે ઇતિસુધી રાજકીય બાબતોના ઇતિહાસ ભરપુરથી હોઈ તેના યોગે સ્ત્રીઓમાં રહેનારી દેવી શક્તિની યથાર્થ કલ્પના કરી શકાય છે. એ સપ્તશતી ગ્રંથમાં સ્ત્રીઓની શક્તિનું કેવું વર્ણન કરેલું છે તે આપણે જોઈએ.

ઘણા વર્ષો પૂર્વે સુરથ નામનો આ આર્યાવર્તનો સમ્રાટ હતો. તેનો પરદેશી શત્રુએ પ્રપંચ કરી પરાજય કર્યો. તેમાં સુરથ રાજાના કેટલાક ખરીદ નોકરો અને ફીતુરી પ્રધાનનો હાથ હતો. સુરથની હાર થતાં તે રાજ્ય છોડી માર્કંડેય ઋષીના આશ્રમમાં જઈ રહ્યો. રાજાએ પરદેશથી તે ઠેઠ સુધી બનેલી વાત ઋષીને કહી. અને એ પછી ઋષીએ સ્વરાજ્ય અને સ્વતંત્રતા પાછું કેમ મળી શકે એ વિષે જે વાત તેને કહી હતી તેને જ 'સપ્તશતી' કહે છે. એ ગ્રંથમાં પ્રાચીન કાળની રાજ્યક્રાન્તિનો ઇતિહાસ હોઈ તે ગ્રંથ જે નવરાત્રમાં વાંચવામાં આવે છે, તેને નવરાત્ર કહે છે. હવે ઋષીએ જે ઉપદેશ સુરથ રાજાને સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવા કર્યો હતો તેમાં શું હતું તે જોઈએ. કારણ કે તે ઉપદેશમાંજ પ્રાચીન દેવરાષ્ટ્રનો સંગ્રામ ઇતિહાસ ઉભરેલો છે.

પૂર્વે દેવ અને રાક્ષસ એમનું યુદ્ધ થયું. દેવોનો રાજા ઇંદ્ર અને અસુરોનો રાજા મહિષાસુર હતો. આ ઘનઘોર યુદ્ધમાં દેવોનો પરાજય થયો અને મહિષાસુરે ઇંદ્રપદ કબજે કર્યું તેથી દેવોનું સ્વાતંત્ર્ય નષ્ટ થયું, એટલુંજ નહી પરંતુ દેવરાષ્ટ્ર વખતના મૂળ અધિકારીઓ સૂર્યચંદ્રાદિ દેવ હતા, તેમને મહિષાસુરે કાઢી મૂકી રાજ્યની દોર પોતાના હાથમાં રહે એવી સર્વ વ્યવસ્થા કરી અને સર્વ કાર્ય પોતાના જાતવાળાઓના હાથે કરવા માંડ્યો. જીતાયેલાઓને રાજ્યાસનનો અનુભવ ન લેવા દેવો એ રાજનીતિનો એક નિયમ છે, અને એ નિયમાનુસાર અસુરોએ દેવરાષ્ટ્રનો કારભાર પોતાના હાથમાં લીધો.

આપનામાં લોકપ્રિય પ્રકાશનો બહાર પાડવાની વિરલ શક્તિ છે તે ઉપલક નજરે 'સર્જાતું સાહિત્ય' જોનાર પણ કહી શકે એમ છે ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક, દેશળજી પરમાર, જ્યોતીન્દ્ર દવે જેવા પ્રસિદ્ધ લેખકોના લેખોની પરંપરા હંમેશ પ્રગટ કરતા રહેશો એવી મને ખાતરી છે. આપના સાહસને સર્વે પ્રકારે વિજય મળે એવી પરમ કૃપાળુ પ્રભુને મારી પ્રાર્થના છે

જનાર્દન વીરભદ્ર પાઠકજી

ખરેખર, એ સર્વાંગ સુંદર છે.

ધનસુખલાલ મહેતા

સાહિત્યમાં અભિવૃદ્ધિ કરવાનો તમારો હાર્દિક પ્રયાસ જોઈ તમારા અવિરત ઉત્સાહનું પુનઃસ્મરણ થાય છે. આ પ્રયાસમાં ઉચ્ચ આદર્શોને તેમજ સંયમ, સદાચાર અને શ્રેયસ્ની મહાભાવનાઓને રસસમેત પ્રસ્ફુરિત કરવા જેટલો ઉદ્યોગ કરશો તેટલે અંશે તેની સાર્થકતા થશે તમારા શુભ પ્રયત્નોમાં તમારી નતિ ચાહું છું. જયેન્દ્રરાય ભ. દૂરકાળ

'સર્જાતું સાહિત્ય' એટલું મજાનું અને હળવા ...તું સાહિત્ય છે કે એ વાંચક આલમને થોડીજ ...રમાં પ્રિય થઇ પડશે. વિલાયતમાં આ પ્રકારનાં ...ો બહુ ફતેહમંદ નીવડ્યાં છે ને બહોળો ફેલાવો ...ામ્યાં છે. આપણી ભાષામાં એ ઢબનું આ પહેલુંજ પ્રકાશન કહેવાય. 'સર્જાતું સાહિત્ય' એ નામનો જાદુ તો પત્ર ચાલશે ત્યાં લગી ખુટે તેવો નથી મને ખાત્રી છે કે તમે એ વાહનદ્વારા સમય, સાહિત્ય અને સ્વદેશની ધણીક સેવા કરી શકશો. દેશળજી પરમાર

તમારા પ્રયાસનું દ્રષ્ટિબિન્દુ સરસ છે ને ઉત્તમ છે. કદ નવું ને આકર્ષક છે એમાં શંકા નથી. સર્જાતું સાહિત્ય અને એ પછી એજનું વધારે સંસ્કારી સ્વરૂપ ...માનું છું સફળતા ઇચ્છુ છું.

નટવરલાલ વીમાવાળા—જેલમાંથી

'સર્જાતું સાહિત્ય' મળ્યું બહુ મજાનો પ્રયાસ છે; ફતેહ ઇચ્છું છું.

ગોકુલદાસ રાયચુરા

રાષ્ટ્રવાદના સર્જન કાળમાં સાહિત્યનાં નવા સર્જન થવાંજ જોઇએ. તમે એ દિશામાં આવકારદાયક પગલું ભર્યું છે. સાહિત્ય એ જીવનનું અંગ છે. યુગનાં આંદોલનો ઝીલે અને જોમભરી ભાષામાં જનતા સમક્ષ રજુ કરે તેજ સાચો સાહિત્યક. એ બિરુદ તમે સાર્થક કરવાનું બીડું ઝડપ્યું છે અને તમારો પ્રથમ પ્રયાસ જોતાં તમે તેમાં મોટે અંશે સફળતા પ્રાપ્ત કરી છે. હરિલાલ ભરુચા

સર્જાતું સાહિત્ય ભાઇશ્રી સાદીકના પુસ્તક પ્રકાશનનું પહેલું પુસ્તક અમને અભિપ્રાય અર્થે મળ્યું છે જેનો અમે સહર્ષ સ્વીકાર કરીએ છીએ. ભાઇશ્રી સાદીકની ઓળખ આપવાની અગત્ય હોયજ નહિ કારણ કે ગુર્જર સાહિત્યની એમની વિવિધ સેવાઓ માત્ર જગજાહેર થઇ છે એટલુંજ નહિ પરંતુ લોકપ્રિય પણ નીવડી છે. છતાં શ્રી સાદીકે બબ્બેવાર સાહસો ખેડી તેને સફળતાથી પાર પાડયા છે સર્જાતું સાહિત્ય એ એમનું ત્રીજું સાહસ છે. અને શરૂઆતમાંજ એઓ જાણીતા લેખકોનો સહકાર મેળવી જે રસમય સાહિત્ય કૃતિ બહાર પાડવાને સમર્થ થયા છે, એજ એમના એક પત્રકાર તરીકેની લોકપ્રિયતાનો જ્વલંત પુરાવો છે. અમે ગુર્જરગિરાના અભ્યાસીઓને આ પ્રકાશનના ગ્રાહક થવા અવશ્ય ભલામણ કરીશું કારણ કે એ આખા સાહિત્ય પ્રકાશનનું વાર્ષિક લવાજમ માત્ર રૂપીઆ પાંચ છે. "સર્જાતું સાહિત્ય ૭૭ ટેમેરીન્ડ લેન ફોર્ટ મુંબાઇમાંથી મળી શકે છે." પયગામ તારીખ ૨૮।૧।૩૧

શ્રી. સાદીકના "સર્જતું સાહિત્ય"નાં પહેલાં બે પુસ્તકો એક વિશિષ્ટ છાપ પાડે છે. તેમાં વર્તમાન ઉચ્ચ કોટિના લેખકોના બહુ અંશે મૌલિક લેખોનો ગ્રંથ હોય છે અને તે નર્યું હળવું સાહિત્ય હોતું નથી પણ મધ્યમ કોટિનું શિષ્ટ સાહિત્ય હોય છે. લેખોની પસંદગીમાં ધમધમાટ કરતા હળવાપણું વિશેષ છે અને વિના સંકોચે બાળ-યુવા-વૃદ્ધ કે સ્ત્રી-પુરૂષોના હાથમાં તે લેખો મૂકી શકાય તેવા છે, છતાં તેમાં ત્રુટિઓ છે. મુખપૃષ્ઠપર એકલી સુંદરતાની દ્રષ્ટિ શામાટે જોઇએ? પુસ્તકનાજ કોઇ લેખ, કવિતા, વાર્તા કે નાટિકાનું ભાવનાત્મક દૃશ્ય મુખપૃષ્ઠને વધારે પ્રેરક અને ભાવનાવાહી બનાવી શકે તેમ છે. પ્રથમ પુસ્તક કરતાં બીજા પુસ્તકમાં ચિત્રોની વિપુલતા છે. અને મી. સાદીકના પુસ્તક પ્રકાશનની એક વિશેષ ત્રુટિ એ છે કે મી સાદીક પોતે તેમાં બહુજ થોડું લખે છે! એ ત્રુટિઓ મી. સાદીકના પોતાના ધ્યાનની બહાર નહીંજ હોય એમ હું માની લઉ છું

સાહિત્યપ્રિયઃ પ્રજાબંધુ. ૧૫:૨:૩૧

સર્જતું સાહિત્ય' રા. સાદીકનું સાહિત્યની દિશામાં આ નવું પ્રકાશન અમે વધાવી લઈએ છીએ. ' બે ઘડી મોજ ' ના સ્હતંત્રી તરીકે મહા-ગુજરાતના સાહિત્ય પ્રદેશમાં ભાઈ શ્રી સાદીકે જે સેવા સાધી છે, એ સેવાને અનુરૂપ થઇ પડે તેવી એમની આ નવિ પ્રવૃતિ આવકારદાયક છે. સર્જતું સાહિત્ય નામની પુસ્તકમાળાનું પ્રકાશન મોજી વર્ષમાં રૂપિયા પાંચમા ૨૪ પુસ્તક આપવાની આ યોજના ઘડી ભાઈશ્રી સાદીકે આ પ્રકાશન કાર્ય ઉપર લીધું છે. આ પુસ્તકમાળાનું પહેલું પુસ્તક અમને મળ્યું છે. મહાગુજરાતના જાણીતા લેખકોનો સહકાર મેળવી પુસ્તકની સાહિત્યસામગ્રી રસભરી બનાવવાની સંપા-દકની કાળજી પુસ્તકને પાને પાને તરી આવે છે. સારા અને શિષ્ટ લેખકો સાથે નવા ઉછરતા લેખકોને સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં બહાર લાવનાર રા. સાદીકના પ્રયાસ વધાવવા જેવા છે. આ પહેલા પુસ્તકમા પણ આવો અને આટલો મોટો સહકાર મેળવી રા સાદીકે આ નવા પ્રકાશનની શુભ શરૂઆત કરી છે એ માટે અમારા અભિનંદન આ પહેલા પુસ્તકમ શિષ્ટ છતાં લોકભોગ્ય બને તેવું સાહિત્ય આપી પુસ્તકની ઉપયોગિતા વધારી છે હળવું પણ સંસ્કારભર્યું સાહિત્ય આવાં પુસ્તકોદ્વારા જનસમાજ સમક્ષ રજુ કરવામાં સાચી સાહિત્ય સેવા છે. શ્રી. ભાઇ સાદીકના સાહિત્ય સેવાના આ અભિલાષ પ્રભુ સહજ કરે એવી પ્રાર્થના સહિત અમે આ નવા પ્રકાશનને આવકાર આપીએ છીએ. શારદા ફેબ્રુઆરી :: ૩૧ :

" બે ઘડી મોજ"ના સ્થાપકોમાંના એક અને તંત્રી ભાઇ સાદીક અનુભવી પત્રકાર છે—ગુજરાતના આગેવાન શિષ્ટ લેખકોના લેખો મેળવવા અને એક પત્રને તેની ઉન્નતિની ટોચે પહોંચાડવા માટે તેઓ જાણીતા થયા છે. બે ઘડી મોજના સંચાલનથી છુટા પાડીને એમણે ગ્રંથવાટિકાની એક નવીન યોજના ઘડી છે, અને એનો પ્રથમ મણકો અમને અવલોકન અર્થે મળ્યો છે. આ યોજનાનો ઉદ્દેશ જુદા જુદા લેખકોના ઉત્તમ લેખો ભેગા કરીને વર્ષ દરમ્યાન નાના નાના પુસ્તકો પ્રકટ કરીને વાંચન રસીલી જનતાને પીરસવાનો છે. તેમનો પહેલો મણકો આશાજનક છે. આ મણકામાં જ્યોતિન્દ્ર દવેનું "પ્રેમ પીરામ" ઉંચા પ્રકારના હાસ્યરસથી ભરપુર છે, શ્રી. દવેએ બહુજ થોડા વખતમાં હાસ્યરસના લેખકોમાં ઉચ્ચ સ્થાન સંપાદન કર્યું છે શ્રી. સાદીકે " એક વર્ષની મનાઇ છે" નામના લેખમાં એક એકાર યુવાનની હાસ્યકથા લખી છે. ગુજરાતમાં રા. મુન્શીની

નોંધપોથી માર્મિક કટાક્ષ માટે ખુબ વખણાઈ હતી. એ રા. ગુપ્તાની નવી નોંધપોથી "સજાંવું સાહિત્ય"ની ઉપયોગિતામાં વધારો કરે છે. તે ઉપરાંત શ્રી. છગનલાલ પંડ્યાની ટુંકી વાર્તા, શ્રી ધનશંકર ત્રિપાઠીની "એ કોણ"ની ડિટેકટીવ કથા પણ વાંચવા જેવાં છે. અમને આશા છે કે આ ગ્રંથમણકા ગુજરાતી જનતામાં લોકપ્રિય થયા વગર રહેશે નહીં, એના નમુનાની નકલ પાંચ આનાની સ્ટાંપ બીડવાથી સજાંવું સાહિત્ય, કાર્યાલય, ૭૬. ટેમેરીન્ડ લેન-કોટ મુંબાઈમાંથી મળી શકશે. અમે ભાઈ સાદીકની સફળતા ચ્છીએ છીએ.

૨૨ : ૧ : ૩૧ હિંદુસ્થાન

રાજાંવું સાહિત્ય ભાઈ સાદીકનું નવું પુસ્તક પ્રકાશન. ભાઈ સાદીકનું નામ ગુજરાતી વાંચનના શોખીનોમાં એટલું તો લોકપ્રિય થઈ પડ્યું છે કે તેમને ઓળખાવવાની અમારે જરૂર નથી. બેઘડી મોજના જન્મ પહેલાં પણ 'અલ-કમાલ'ના તંત્રી પદેથી એમના લેખો ને અનુવાદો વંચાતા આવ્યા છે. મુંબાઈ સમાચાર, સાંજ વર્તમાન ને બીજાં પત્રોમાં એમના લેખો વાંચવા હતા. ને આજે પણ વંચાય છે. 'બેઘડી મોજ'ના પ્રકાશનથી એમની ઉમ્મી હાસ્યરસનું સાહિત્ય રસિકોને ભાન થયા પછી તો સાદીકનું નામ ઘેર ઘેર પ્રખ્યાત થઈ ગયું. આજે તેઓ સજાંવું સાહિત્યદ્વારા પોતાની સાહિત્યસેવા ગુજરાતી વાંચકો સમક્ષ રજુ કરે છે. વાર્ષિક પાંચ રૂપીઆમાં ૨૪ સચિત્ર પુસ્તકો સસ્તાંજ કહેવાય. દરેક પુસ્તકમાં દરેક પ્રકારનું ઉંચું સાહિત્ય પીરસવામાં આવશે. પહેલાં પુસ્તકનું મુખપૃષ્ટ આકર્ષક છે. સચિત્ર લેખો વાંચવા લાયક છે. તેમાં "એક વર્ષ માટે મનાઈ છે" વાળી સાદીકની એક મુસાફરના કરુણ જીવનની હાસ્યકથા વાંચવા લાયક છે. પ્રભુરિરામ, ઉમનેચંદ, લાલો અને દિવાળી સખ્ખાને, બનિની બક્ષિદારી, મારી નોંધપોથી, ભીખારો રાજ્વી, મુસાફર, એ કોણ? મોપેનારા

'સજાંવું સાહિત્ય' મળ્યું બહુ મજાનો પ્રયાસ વિગેરે ... ગમ્યું છું

નકલ પોસ્ટ... મારાને રૂ. ગો...

ગોકુળદાસ રાયચુરા

... કાળમાં સાહિત્યના નવાં સાદીકનું નવું પ્રકાશન ... આ આવકારદાયક

ગુજરાતી જનતા સન્મુખ શિષ્ટ ... સુરુચિ રસીક સાહિત્ય પીરસવાની શરુઆત શ્રી. 'બે ઘડી મોજ' પત્રદ્વારા વરસોની વાત પર ... હતી અને તે કાર્ય માટે તેમણે ગુજરાતના લેખક વર્ગનો સારો સહકાર મેળવ્યો હતો. શ્રી સાદીક ઘોડુક થયાં 'બે ઘડી મોજ' પત્રના વહીવટમાંથી છુટા થયા છે અને હાલમાં તેમણે 'સજાંવું-સાહિત્ય' નામનું કાર્ય ઉપાડ્યું છે. આ સાહસમાં તેમણે એક વરસમાં ૨૪ વિવિધ પુસ્તકો સચિત્ર આપવાની યોજના ઘડી છે. આ યોજનાનું પહેલું પુસ્તક ૭૬, ટેમેરીન્ડ લેન-કોટ. મુંબાઈમાંથી હાલમાં બહાર પાડ્યું છે. આ પુસ્તકમાં શ્રી૦ જ્યોતિન્દ્ર હ. દવે. એમ. એ. નો હાસ્યરસથી ભરપુર "પ્રભુરીરામ !" નો લેખ સૌથી પહેલું ધ્યાન ખેંચે છે, વળી શ્રી. છગનલાલ હરીલાલ પંડ્યાની 'લાલો અને દિવાળી'ની સૌરાષ્ટ્રની પ્રેમકહાણી, હાસ્યરસ ભર્યો શ્રી. સાદીકનો 'એક વરસ માટે મનાઈ છે' નો લેખ,— રા. ગુપ્તાની મારી નોંધપોથીનો લેખ, રા. ધનશંકર ત્રીપાઠીની 'એ કોણ ?' ની બેદકારી નવલકથા, શ્રી ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકની 'બરસીનની બક્ષીદારી'નો લેખ પણ ખાસ વાંચવા લાયક છે. આ ઉપરાંત 'ભિખારો રાજવી'નો લેખ, રા. પીયુનની જાપાનની એક પ્રેમકથા તથા 'ઉગતો ચંદ્ર'નું કાવ્ય પણ છે. આ રીતે આ પહેલા પુસ્તકમાં ભરપુર રસીક વાંચન આપવામાં આવ્યું છે. આ પુસ્તકની કીંમત માત્ર ચાર આના છે, શ્રી સાદીકના આ નવા સાહસની અમે દરેક રીતે ફતેહ ઈચ્છીએ છીએ.

૨૭ : ૧ : ૩૧. સાંજવર્તમાન

સર્જાતું સાહિત્ય

● સાદીકનું નવું પુસ્તક પ્રકાશન ●

: ચોથા પુસ્તકની અનુક્રમણિકા :

આવરણ પૃષ્ઠ ફોટોગ્રાફર વેનાબાઈ સ્ટુડિઓઝ ગોઠ આપનાર
ને મૃણાલિની ઉદ્ગત
મુખપૃષ્ઠ વીડસન સ્ટુડીઓ ગુજરાતી નારી સૌંદર્ય અને ફોટોગ્રાફી,
ચિત્રકારો કનુ દેસાઈ, કલાબ્ધિ ગીબ્સ અને ફોટોગ્રાફર
વીડસન સ્ટુડીઓ

સર્જાતું સાહિત્ય ૭૬, ટેમેરીન્ડ લેન કોટ : મુંબાઈ

'ગુજરાતી નારીસૌન્દર્ય' અને ફોટોગ્રાફી' સ્નર્જઁદ આદિલ ફોટો : ચીવરાન રૂડીઆ

પુસ્તક : : ચોથું

સંપાદકની નોંધ

'સર્જાતું સાહિત્ય'નું ચોથું પુસ્તક આગલાં ત્રણે પુસ્તકો કરતાં કંઈક વિશેષ સમૃદ્ધ થએલું વાચકોને લાગશે. અલ્પ સમયમાં આ પ્રકાશને જે લોકપ્રિયતા મેળવી છે; અને ખરીદનારાઓનો જે જબરો સહકાર મેળવ્યો છે, તેના પરિણામે ચોથા પુસ્તકના પૃષ્ઠોમાં અને ફોટાચિત્રોમાં ખાસ વધારો કરવામાં આવ્યો છે, અને વાચકોનો જેમ જેમ સહકાર વધતો જશે તેમ તેમ 'સર્જાતું સાહિત્ય' વધુ ને વધુ આકર્ષણો સાથે પ્રગટ થતું રહેશે. તોપણ અમારા અભિલાષ હજી સંતોષાયા નથી, અમે જે અને જેટલું કરવા માગીએ છીએ તે હજી સુધી કરી શક્યા નથી ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ લેખકો અને કલાકારોનો અમે સહકાર મેળવ્યો છે, વિચારોને વિશેષતાની દૃષ્ટિ આગે ખેંચી છે. તોપણ અમને લાગે છે કે હજી ઘણું ઘણું કરવાનું બાકી જ છે. વિશ્વની વિવિધતા માટેના અમારા સતત પ્રયત્નો છે, અને બીજા અનેક આકર્ષણોને 'સર્જાતું સાહિત્ય'માં સ્થાન આપવાને હજી અવકાશ છે. પરંતુ અમે કલ્પેલાં સ્વપ્નાં ત્યારેજ સિદ્ધ કરી શકીશું કે જ્યારે 'સર્જાતું સાહિત્ય'ની ઓછામાં ઓછી પંદર હજાર પ્રતો દર પખવાડીએ ગુજરાત અપનાવશે. દરેક દરેક ઠામના નરનારીઓના હાથમાં 'સર્જાતું સાહિત્ય' હોવું જોઈએ એમ કહેવાની સાથે એની એટલી યોજના સિદ્ધ કરવા અમે આતુર છીએ પરંતુ એ બધું વાચકોના વિશેષ સહકાર વીના અમે ન જ કરી શકીએ એ હકીકત છે. તેથી આજે અમારા વાચકોને નમ્ર વિનંતિ કરીએ છીએ કે દરેક વાચક ઓછામાં ઓછા પાંચ ગ્રાહક 'સર્જાતું સાહિત્ય'ના બનાવી આપવા પ્રયત્ન કરે અને પોતાના સ્નેહિમિત્રો તેમજ પુસ્તકાલયોને

'સર્જાતું સાહિત્ય' નિયમીત ખરીદવાની જરૂર સમજાવે. જો વાંચકો આટલું ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રત્યેની પોતાની મમતા કે સેવાભાવે કરે તો 'સર્જાતું સાહિત્ય' સામે ગુજરાતનું એક અપૂર્વ પ્રકાશન થઇ શકશે.

આજના પુસ્તકમાં

આજના ચોથા પુસ્તકમાં રા. રવિશંકર રાવળનો 'ગુજરાતીનારી સૌન્દર્ય અને ફોટોગ્રાફી' એ વિષયપરનો લેખ વાંચકોનું ખૂબજ ધ્યાન ખેંચશે અને આકર્ષક નિવડશે એવી આશા છે. રા. રવિભાઇની કલાભક્તિથી ગુજરાતની પ્રજા પુરતી માહિતગાર છે, એમણે મુંબાઇના જડવાતરણમાં રહેતા યુવાન ફોટોગ્રાફર રા. સોમાભાઇનો અને એમની ફોટોગ્રાફીની કલાનો પરિચય 'સર્જાતું સાહિત્ય' ના વાંચકોને કરાવી અમને આભારી કર્યા છે. 'સર્જાતું સાહિત્ય' ને રા. રવિભાઇ પાસેથી હજી ઘણુંએ મેળવવાનું છે; ગુજરાતમાં કલા સૌન્દર્યનો શોખ પ્રસરાવવા અને પ્રજાના સંસ્કાર ઘડવા સાહિત્ય સાથે કલા પણ અત્યંત મહત્વની વસ્તુ છે, અને ગુજરા ી એ જરૂરીઆત રા. રવિભાઇ અને એમનું ઘણે અંશે પૂરી પાડવા ખૂબ ખંતથી-સેવા વે-મંડયું છે; એ આનન્દનો વિષય છે. અને એ વાનો લાભ લેવા માટે 'સર્જાતું સાહિત્ય' એક ઉમેદવાર છે.

રા. ગુસા

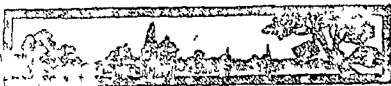
રા. ગુસા આ વેળાયે ગુમ થઇ ગયા નથી, પરંતુ એમની નોંધપોથીમાં ખૂબ છેકછાક હોવાથી અમે છાપવા માટે ઉકેલી શકયા નથી તેથી આ વેળા તો ભાઇ જ્યોતિન્દ્ર દવે પેટપકડી હસવા 'પેટ' પર લખી એ ઉણપ પૂરી કરે છે. દિલગીર છીએ આવતા પાંચમા પુસ્તકમાં નોંધપોથી વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રગટ થશે.

દેશનું ભાવિ

આપણને ગર્વ થવો જોઇએ કે આપણે દુન્યાના એક અસંત સંત ગાંધીજીના યુગમાં જન્મ્યા અને જીવ્યા છીએ. એમને આપણે જોયા, કાને સાંભળ્યા એ આપણા જીવનનો એક અત્યંત મહત્વનો ભાગ છે. ૧૯૩૦–૩૧ ના હિંદના રાજકારણમાં ગાંધીજીની પ્રવૃત્તિ દુનિઆનું લક્ષ ખેંચનારી નિવડી છે, અને હિંદના ઇતિહાસમાં એ સંવત મહત્તાભર્યો લેખાશે એ નિઃસંદેહ વાત છે. બારડોલીના હિંદસ્વાતંત્ર્યના યુદ્ધ વેળાએ સારાયે દેશને 'રૂકજાઓ' કહી થંભાવી દેનાર, હજારો ને લાખો નવ યુવાનોને નિરાશ ને હતાશ કરનાર ગાંધીજીનું વ્યક્તિત્વ–એમનું સદાચરણ અને એમની સાત્વિકતા દશ વર્ષ પછી પહેલાજ પ્રયત્ને ફાવી અને દાંડી કૂચના ઐતિહાસિક પ્રસંગથી સારાયે દેશના સ્ત્રી પુરુષો પુનઃ ગાંધી ભક્તિમાં તલ્લીન થઇ ગયા. આ ઘટના જેવીતેવી તો નથી જ બારડોલી પ્રસંગે રૂકજાઓ કહેનાર ગાંધીજીને લડતાં નથી આવડતું, એ પ્રજાને છેતરે છે એવું કહેનારો વર્ગ માત્ર દસજ વર્ષમાં ગાંધીજીના મોહન-મંત્રમાં મુગ્ધ બની ગયો એ ઇતિહાસમાં એક ચમત્કૃત બનાવ તરીકે નોંધાશે. દાંડી કૂચથી માંડીને યરોડાના મંદિરમાંથી ગાંધીજીના બહાર આવ્યા સુધીમાં લાખો સ્ત્રી પુરુષો, યુવાનો અને બાળકોએ પોતાનું સમર્પણ દેશને ચરણે ધર્યું, હજારો જેલમાં ગયા, સેંકડોના માથાં ભાંગ્યાં અને અનેકોના પ્રાણ ગયા. સરહદ પર મુસ્લિમોએ અહિંસાના ગાંધીજીના સિદ્ધાંતને ગ્રહણ કરી પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપી, મુંબાઇએ હદ કરી, ગુજરાત ખેડુએ નાક રાખ્યું અને ગાંધીજી હિન્દના પરવતપ્તમાં અંગ્રેજ સરકારના પ્રતિનિધિ વાયસરોયને મળવા ગયા. નિ શસ્ત્ર રહી લડતા રાષ્ટ્રના સૈનિકો આશા અને શંકાની દ્રષ્ટિથી ગાંધી ઇરવીનની મુલાકાતનું પરિ-

ણામ નિહાળવા ઉત્સુક થયા. અંગ્રેજી સરકારના વડા અધિકારી ઇરવીન અને ગાંધીની મસલેહતના પરિણામે રાષ્ટ્રીય યુદ્ધની તહકુબી થઇ, અને સરકારનું દમન ચક્ર ઉગ્ર સ્વરૂપ ધારણ કરતાં અટકી પડ્યું યુવાનો કહેવા નિકળે છે કે અંગ્રેજ સરકારની મુત્સદ્દીગીરીએ વિજય મેળવ્યો, ચુસ્ત ગાંધીવાદીઓ કહે છે કે ગાંધીજીની સાત્વિકતાએ રાજસી સરકાર પાસેથી નૈતિક જીત મેળવી બારડોલીની તહકુબી વેળાએ દેશમાં અનેક પક્ષો પડી ગયા હતા તેમ અત્યારે દેશમા પક્ષો પડતા જણાય છે યુવાન કહેવાતો એક પક્ષ છે, જે ઉગ્રમતવાદી છે, એ જરાયે નમતું નહીં આપવાની વાતો કરે છે, અને બીજો પક્ષ ગાંધીજીના યત્નોને વધાવી લેનારો છે તેનું કહેવુ છે કે આજની સ્થિતિ અને સંજોગોમાં ગાંધીજીએ ઇરવીન સાથે યુદ્ધ તહકુબીની જે શરતો કરી છે તે સિવાય બીજી એક શરત થવી શકય નહોતી રાઉન્ડ ટેબલ કોન્ફરન્સને આખા દેશની નજરમાં ઉતારી પાડવાના દેશનેતાઓના ભગીરથ સફળ પ્રયત્નો પછી આજે રાઉન્ડટેબલ કોન્ફરન્સમા જવુ સ્વીકાર્યું છે, એમ કહેવામા શી રાજદ્વારી કુનેહ છે ! તે નહી સમજી શકનારો એક મોટો વર્ગ છે, અને તેવોજ મોટો વર્ગ નહી સમજાવી શકનારો છે દેશનું નાવ આ રીતે બે પક્ષોના વિચાર ભેદમાં ડોલી રહ્યું છે, અને એ બંને પક્ષ કરાંચીની મહાસભાની બેઠકમાં એક નિર્ણય પર આવવા માટે ભારે ચલાવી રહ્યા છે ગાંધીજીએ ધમકી આપી છે કે મે ઇરવીન સાથે મળીને જે નક્કી કર્યું છે, એ જો દેશને ગમતું ન હોય તો તેણે પોતાની કાર્યવાહી સમિતિ ગોઠવવી, અને હાલની સમિતિને બરખાસ્ત કરવી ત્યારે યુવાનો ડોળા ધુરકાવી કહે છે કે અમે જોઇ લેશુ ગાંધીજી આ દેશના ધનાઢયોના હાથમા શિકાર બની ગયા છે, વેપારીઓએ ગાંધીજીને સંધી કરવા માટે ખૂબ દબાણ કર્યું છે ગાંધીજી દેશના કેપીટલીસ્ટોને આધિન થયા છે અમે એ સ્થિતિ વધુ વખત સુધી રહેવા દઇશુ નહીં ત્યારે ઈંગ્લાંડમા કોન્ઝરવેટીવ પક્ષના નેતા બાલ્ડવીને લોર્ડ ઇરવીનની ગાંધી સાથની સંધીને વખોડી નાખી છે, વાયસરોયે જાણે હિંદને સ્વરાજ્ય આપી દીધુ હોય, અને ઇંગ્લાંડને એણે નહવરાવી નાખ્યુ હોય એવી પોક મૂકનારાઓની સંખ્યા ઈંગ્લાંડમાં કંઇ ઓછી નથી કેટલાક માને છે કે ઈંગ્લાંડને લોર્ડ ઇરવીન સમજાવી શકશે, ત્યારે હિંદમા પણ ઘણા માને છે કે યુવાનોની આજની નીરાશા અને ગુસ્સો તથા જુસ્સો ગાંધીજીના એકજ ભાષણમા નરમ પડી જશે ગાંધીજીનું વ્યક્તિત્વ યુવાનોને અંકુશમા રાખવા જેટલું સમર્થ છે યોદ્ધાઓ, સૈનિકો, કાર્યકરો, પ્રજા અને સરકાર સાથે આરામખોર પોલીટિશીયનો હાલ તુરત કરાંચીના નિર્ણયની વાટ જોઈ રહ્યા છે

સાદીક

ગુજરાતી નારી

લેખક :

- ફોટોગ્રાફર :

૧

ફોટોગ્રાફીના ક્ષેત્રમાં બે વિભાગ ચોખ્ખા પડી જાય છે. એક વિભાગ, પ્રસંગ વસ્તુ કે માનવીનું સર્વ સાધારણ નિરૂપણ માત્ર રજૂ કરે છે. રોજના બનાવો, જાહેરમાં આવેલા માનવીઓ, અકસ્માતો અથવા અજાયબીભર્યાં પદાર્થો કે વિગતવાળાં દશ્યોઓમાં ધંધા કે માહીતીની દ્રષ્ટિએ કેમેરાની ચાંપ માત્ર દાબી સફળ છાપ પકડવાનોજ ફોટોગ્રાફર યત્ન કરે છે. પણ બીજો વિભાગ સાવ ભિન્ન પ્રકારના માનસને લીધેજ અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

૩

કલ્પના, વસ્તુસંયોજના અને સમયની વિવિધ છાયા, પાત્ર કે ચરિત્ર નિરૂપણ વિગેરે તત્વોની સહાયથી ચિત્ર નિર્માણ થાય છે. આ વિભાગમા સફળતા મેળવનાર માત્ર ચાંપ દાબનાર હોતો નથી કે પ્લેટો ધોવાની અને કાગળ પર પ્લેટો લેવાની કુશળતાવાળો કારીગર માત્ર નથી. એ ફોટોગ્રાફીની કરામતો ઉપર સંપૂર્ણ કાબુ ધરાવવા ઉપરાંત એક રસિક દ્રષ્ટા છે. પાત્રમાં રહેલી વિવિધ ખુબીઓ અને અંગમરોડનાં લાવણ્ય સમજનારો કલાકાર છે. ફોટોગ્રાફી તેનું સાધન હોવાથી તેની મર્યાદાઓ અને શક્તિને કાબુમાં લઈ પોતાનું ચિત્ર દોરનાર ચિત્રકાર પણ છે. ચિત્રકારની ઉચ્ચ શક્તિઓનો તે સ્વામી નહોય તો તેનું ચિત્ર નિષ્ફળતાજ રહે છે.

ગુજરાતમાં હારોહાર ફોટોગ્રાફીના સ્ટુડિયો હયાતિ ધરાવે છે પણ ભાગ્યેજ કોઈ સ્ટુડિયોમાં ગુજરાતી સ્ત્રીને ટેબલ ખુરશી કે સ્ટુડિયોના કૃત્રિમ ફર્નીચરોની સહાય વિના તેના સ્વાભાવિક સ્વરૂપમાં કે અંગમરોડમાં ફોટોમૂર્ત થયેલી જોશો. આપણા ફોટોગ્રાફરોએ ફોટોગ્રાફીની ક્રિયાઓ શીખી લીધી પણ ફોટોગ્રાફીની કળા ભાગ્યેજ પ્રકટાવી છે. દરેક દરેક સ્ટુડિયોના સંચાલકો યૂરોપીયન સ્ટુડિયોની ઢબેજ ફોટોગ્રાફીના પડદા, ફર્નીચર, ફુલવાડી કે બીજા સાજનો ગંજ વસાવે છે, અને લગભગ બધેજ તેમાં એ જ અણગમો ઉપજાવતો પ્રકાર છવાઈ રહેલો લાગે છે.

પુરૂષો માટે તો ઘણીવાર એ સાજ ઓપતો બંધબેસતો થઈ જાય છે કારણ કે પુરૂષોના જીવનમાં કેટલીક યૂરોપીયન ઢબ આવી ગઈ છે. તેની ઓફીસમા તેની ખાનગી સ્થિતિમાં તે ઘણીવાર એવાં ફર્નીચરો ને પોતાના ઉપયોગ કરતો હોય છે; પણ ગુજરાતની નારી એ સામાન સાથે જરાય બંધ બેસે એવા જીવનનો સ્પર્શ ભાગ્યેજ પામી હશે.

૭

આગલી સદીનાં વડદાદી હોય કે ગામડામાંથી પધારેલાં સદ્ધર્મીણી હોય અથવા રોજ દીપક ગુંથતી કે પોળ અથવા ટોળીમા રાસ લેતી કુમારીકા હોય

સૌંદર્ય અને ફોટોગ્રાફી

રા. રવિશંકર રાવળ

ગ. મોમાભાઈ

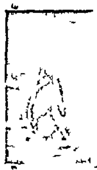
એ બધાને ફોટોગ્રાફરના સ્ટુડિઓમાં 'અપટુડેટ' પૂર્ણ ચાલુ જમાનાનું જીવન ધારણ કરવું પડે છે, ત્યારે તેમનો દેખાવ કળાની દૃષ્ટિમાં અત્યંત હાસ્યજનક થઇ પડે છે કલાવિદ્‌ને તો ખેદજ થાય કે જીવનની આવી કૃત્રિમ દશાનાં ચિત્રો પ્રજાની સ્મૃતિમાં આપવાથી શી સાર્થકતા થાય છે? ભાવી પ્રજાના મન ઉપર ખોટી છાપ પડે છે કે સંસ્કારી જીવન તો આજ કહેવાય અને ખોટો દેખાવ નિભાવી લેવાની આદત પડે છે

ગુજરાતી સન્નારીના પોશાકમાં રહેલી ખુબી, તે પોશાકને લીધે ગુજરાતી નારીમાં આવતી વિવિધ છટા અને ચેષ્ટાઓ અને વસ્ત્રની બદલાતી ઘડી કે મરોડનું જેમણે બરોબર અવલોકન કર્યું હશે તેમને આ બધા સ્ટુડિયોના ફોટોગ્રાફો જોઇ અપાર નિરાશા અને ગ્લાનિ થયા વિના નહિ રહે

૪

ભાગ્યેજ કોઈ ફોટોગ્રાફમાં સુરુચિપૂર્વક લાવણ્ય, યોજના કે ફર્નીચર કે બીજાં સાધનોની ગોઠવણ સાથે પાત્રની બેઠક રચાએલી જોવા મળશે છાયા, પ્રકાશ કે સ્મિતોની સરળતા હમણાં બાજુ રાખીને માત્ર પાત્રની તરફ નજર કરશો, તો ફોટોગ્રાફરે ફર્નીચરને જે રીતે એક બીજા જોડે આવું પડતું દબાવ્યું હોય છે, તેવી જ હાલતે બેસનારના હાથ, પગ, કેડ, ગરદનને અક્કડ રાખ્યાં હોય છે અને ઉપરાંત આંખની દિશા તો કેમેરા તરફ ફાંગેલીજ હોય! એકાદ પ્રસિદ્ધ ફોટોગ્રાફરે કોઈ

૨

નામાંકિત નગરીની અમુક બેઠક ગોઠવી હોય, તો પછી બધાજ સ્ટુડિયો વગર વિચારે તેના પાત્રો, ટેબલ, મેજ, ખુરશી અને એમજ કોઠો આપી છબીઓ ઉતાર પાડ્યે જાય છે વર્ષો થયાં આવાં એક બે બીબાં ઉપર તેમનો ધંધો ધપે જાય છે કોઈ પણ ફોટોગ્રાફર

૫

પાસે આ ફરિયાદ કરતા તે પોતાના ગ્રાહકોના ગો-અને અને પૈસાની જરૂરિયાતનેજ કારણ તરીકે રજુ કરી પોતાનો બચાવ કરશે. પણ એમણે કદી ગ્રાહકો આગળ સુરુચિભર્યા નમુના રજુ કર્યા હોતા નથી, કદી તેમણે નવીનતાભર્યું વાતાવરણ ઉપજાવવા મહેનતજ કરી હોતી નથી યુરોપ અને અમેરિકાના ફોટોગ્રાફરો દર વર્ષે હજારો નવી ભાતો અને પ્રયોગો કરી જનરુચિને સંસ્કાર આપી પોતાનો ધંધો અને નામના કરી રહ્યા છે એ ફોટોગ્રાફરો ઉચ્ચ પંક્તિના કલાકારો હોવાનો દાવો સાબીત કરી શક્યા છે, ત્યારે આપણા બંધુઓ માત્ર મંદીનાજ બહાને ભૂખ વેઠી રહ્યા છે સારા ફોટોગ્રાફરો આજે દુનિયા-

૬

મરની ઘરાકી પામે છે. પછી તે ભલે તે મુલકના હાય. દેશના ગ્રાહકોની રુચી સાચવીને પણ કોઈ રસિક સુંદર ફોટો–ચિત્રો ઉત્પન્ન કરનારને બહુ ભોગ આપવો પડે છે એવી દલીલ તો થાય જ નહિ–

એવા અનેક ઉદાસી વિચારો ધગાવનારને સોમાભાઈની ફોટોગ્રાફી નવી ચાનક આપે તો આ લેખની ... ા મનાશે.

૮

મુંબઈના વીલસન સ્ટુડિયોનું નામ તો ટાઈમ્સના અઠવાડીક સચિત્ર અંક જોનારાને અજાણ્યું ન જ હોય બે ત્રણ વર્ષોથી ગુજરાતી દીવાળી અંકોમાં પણ એ નામ આગળ પડતું લાગ્યું છે. ઘણાને અચંબો થયો હશે કે આવું નામ ધરાવનાર સ્ટુડિયોના સંચાલકો યુરોપીયનો કે ક્રિશ્ચિયનો હશે અને એ સ્ટુડિયોમાંથી ગુજરાતી પોશાક અને પરિધાનવાળાં સુંદર ચિત્રો બહાર પડતાં જોઈ ઘણાને આશ્ચર્ય થયુ હશે. એ ચિત્રોએ કંઈક સંસ્કારપ્રેમી રસિક દ્રષ્ટાઓને તૃપ્તિ અને આનંદ આપ્યાં હશે પણ બહુજ થોડા જણને ખબર હશે કે એક અસલ ગુજરાતી યુવાન એ સ્ટુડિયોના મુખ્ય સંચાલક અને કલાકાર છે.

શ્રી સોમાભાઈ સ્વપ્રયાસથી અને અનેક અનુભવોથી ઘડાયેલા ખંભાતના વતની પાટીદાર યુવાન છે. ફોટોગ્રાફર તરીકે તેણે અનેક અંગ્રેજ સ્ટુડિયોમાં કામ કરીને બાહોશી મેળવી છે અને આજે તો મુંબઈના 'પ્રોફેસનલો' (ધંધાપ્રવીણો)માં તેનું અને તેના સ્ટુડિયોનું નામ આગળ પડતું છે. ગમે તે કારણોથી તે પોતાના સ્ટુડિયોને ' વીલસન સ્ટુડિયો' તરીકે જણાવી રહ્યા છે છતાં એ સ્ટુડિયોમાંથી બહાર પડતા ફોટો-ચિત્રો સંપૂર્ણપણે હિંદી કલાનાં છે એમ નિઃસંદેહ કહી શકાય.

૬ બી

સોમાભાઈના કેમેરાએ એક મોટી ચિત્રમાળા તૈયાર કરી છે અને તેમાંની કોઈપણ કૃતિ તેની ક્રિયાસિદ્ધી અને કળાની અચૂક સાખ પૂરશે. સુંદરતા અને મોહકીભર્યાં પાત્રોની મુલાકાત અનેક સ્ટુડિયોમાં થતી હશે પણ તેવાં પાત્રોને યોગ્ય ચિત્ર નિર્માણ કરવાની શક્તિ સોમાભાઈએ જેટલી બતાવી છે તેટલી ભાગ્યેજ બીજે જણાશે.

બીજા કેટલાક સુપ્રસિદ્ધ સ્ટુડિયોમાં ફોટોગ્રાફરની ક્રિયા–સિદ્ધી વધારે જણાશે પણ કલા નિપુણતા અને

ચિત્ર વૈવિધ્યનો ફાળો આપવામાં સોમાભાઈ આગળ જણાશે

સોમાભાઈ મોટા ભાગે તેમના ફોટો ચિત્રો વીજળીક રોશનીથી ઉતારતા હોવાથી ચિત્રોમાં પ્રકાશ કરતાં છાયાઓનું પ્રમાણ વધારે રહે છે. પ્રકાશની આ મર્યાદામાં રહી હમેશા કામ કરવાથી તેમનામાં રહેલી ચિત્ર નિર્માણની શક્તિને સંકોચમાં રહેવુ પડે છે એમ લાગે છે

ચિત્ર નિર્માણનો પહેલો કાયદો એ છે કે નિયત કરેલી જગ્યામાં પાત્રને અને તેને સહાયક સરંજામને સરૂચીપૂર્વક યોગ્ય આયામાં અને યોગ્ય અવકાશમાં ગોઠવવાં. આ નિયમ સોમાભાઈના લગભગ દરેક ચિત્રમાં પૂરેપૂરો સચવાયો જણાય

૧૩

છે, પણ આટલી જ સ્થૂળ જરૂરિયાત પૂરી કર્યા પછી ચિત્રવિષયનું વાતાવરણ ઘડતાં પદાર્થો અને સરંજામથી સજાવવાનું રહે છે

સાર્કશ્રી સોમાભાઈ ક્રિયાનેપુણ્યમાં બધું સાચવતાં છતાંય આ બાબતમાં ઘણી વખત દોષ કરી જાય છે અને જો તેઓ ચિત્ર કરતી વખતે વધુ વિચાર અને સંસ્કારયુક્ત કલ્પનાનો પ્રયોગ કરે તો જગ પ્રસિદ્ધ થઈ શકે

સોમાભાઈનાં ૧ ૨, ૩ ૪ ચિત્રો એક સાથેજ

૧૨

જુઓ, અને તેમનું પાત્રવિધાન કેટલું જૂદી જૂદી તરેહનું છે તે એકદમ સ્પષ્ટ થશે પાત્રોના સ્વરૂપ જેટલાં સુકોમળ અને ભાવવાહી છે, એટલી જ સરળ અને સુગમ્ય સ્થિતિ (Pose) તેમને અપાઇ છે ચિત્રના ચોકઠાં જગાપણ આગળ કે પાછળ, ઉપર કે નીચે નથી. જરૂર પૂરતો જ અવકાશ છોડવામાં આવ્યો છે આ ચિત્રોના વિષયો પણ બહુ સુખદ અને કલ્પનારંજક છે પાત્રોના શરીરના સુકુમાર અંગમરોડ અને વસ્ત્રોની કે સાધનોની રેખાઓ ક્યાંઇ કુંઠીત થતી નથી લગભગ બધી જ રેખાઓ નરમ અને સરળ વહતી લાગે છે

૭ના તેમાં એક જ ઉણપ લાગે છે, તે (air)ની હળવા વાતાવરણની એક હપ કળા અને થોડા વર્ણની વચ્ચેના બીજા અનેક ધારેથી લયવલય થતા વર્ણોની જરૂર રહે છે. કલા કારો આવા ચિત્રને જરા (Hard)કઠ્ઠ વર્ણના કહે

ન ૨ ની શ્રીમંત સુંદરી ૬

ગામડી એક તારા સે તે જરા અણગમું છે.

બીજી તરફ સંસ્કૃતિ અને પરસ્પર સંબંધ ધરાવતી વસ્તુઓ અને સામાન તરફ નજર રાખીને કોઈ એ ચિત્રો તપાસે, તેને નાની નાની બાબતો ખટક્યા વિના ન રહે. નં. ૧ ના ચિત્રમાં મધુર કલાની મધુર ઉપાસિકાને બેસવાની પાટ કોઈ હીંદી નકશીવાળી હોત તો તેણે તૈયાર કરેલી છબીની ઉપર ક્રોસની પુતળીને બદલે બંસીધર કૃષ્ણ કે લક્ષ્મી-સરસ્વતી હોત તો, ચિત્રનું વસ્તુ ગુંજન ખીલી આવત. ચિત્રો બ્લોકથી છપાય છે, ત્યારે વધુ કઠ્ઠ બની જાય છે. એટલે મૂળની ખૂબી સમજવામાં ભાગ્યેજ મદદ મળે છે.

શા. સોમાભાઈ
વાલ્સન સ્ટુડિયોના માલીક અને કલાકાર

૧૧

નં. ૫ ના ચિત્રમાં કોઈ-પણ જાતના ફર્નીચરની મદદ લીધા વિનાજ પાત્રના હાથ-પગ અને વસ્ત્રોની છટાથીજ લાવણ્ય પ્રગટ્યુ છે. પગની જરા ઠમકથી આખા અંગમાં જે વાંક આવ્યો છે તેની મધુરતા ઠેઠ નજર સુધી પસરે છે. પૂજા કરવા નીકળેલી આ સુંદરી ઉપર પ્રભાતના અજવાળાનો ખ્યાલ આપવા તેના ચિત્ર રચયિતાએ પ્રયત્ન કર્યો છે તે ઘણે અંશે સફળ થયો છે; પણ આ સૌભાગ્ય દેવીને પગે કોઈ અલંકાર કે નુપૂર કાં નહિં!

નં. ૬ આ બે ચિત્રમાં ગુજરાતી પોશાકની મનોહરતા યૌવન ઉપર કેવી રાજે છે તે સમજાવવું પડે તેમ નથી. નં. ૬ અ માં ઘરની અંદર બળતા ઝાંખા પ્રકાશની યોજના ઠીક સચવાઈ છે. પંખીણી સાથે રમી રહેલી યૌવનનાં સ્વપ્ના ઘડતી એ સુંદરીની લીલા બહુજ સ્વાભાવિક લાગે છે ચિત્ર રચના સંપૂર્ણ છે; પણ ફરીવાર અતિશય કાળી બ્લેક ગ્રાઉન્ડ (પૃષ્ઠભાગ)નો દોષ નજરે પડી જાય છે.

નં. ૬. બ ચિત્રમાં ચાંદની મહાલતી યુવતી અટારી પર ચઢેલી ઉભી છે સોમાભાઈનું કોઈજ પાત્ર પરાણે ઉભું રાખેલું લાગતું નથી. આ ચિત્રની વિધાન રેખાઓ બહુજ સયુક્તિક છે. માત્ર કઠેડો નાટકી બનાવટનો નહોત એટલું લાગે છે.

૧૪

નં. ૭-૮. ચિત્ર વિવિધતાવાળાં હોવા છતાં ભાવના જમાવવામાં બહુજ મોળાં પડે છે. જૂના નવાં રાચરચીલાં અને વસ્તુઓમાં ભેળસેળ થાય છે

તેથી કૃત્રિમતા આમળ પડી જાય છે.

નં. ૮ ના ચિત્રમાં પાત્ર ઉપર ભાવની સચોટ છાયા પ્રત્યક્ષ થાય છે પણ ચંદનું વાતાવરણ મેળવી આપનારી પીછવાઈ બરોબર મળી હોત તો આ ચિત્ર એક નમુનારૂપ બની જાત.

નં. ૯-૧૦-૧૧-૧૨-૧૩-૧૪. સોમાભાઈના Female portrait (નારી પ્રતિમા) ના અચ્છા નમૂના છે. સુંદર અને સમજણવાળા પાત્રો છબી પાડવાને મળે એ પણ સોમાભાઈનું એક સુભાગ્ય છે અને સોમાભાઈએ તેને માટે પોતાની લાયકાત સાબીત કરી આપી છે, એમ સ્વીકાર્યા વિના છૂટકો નથી.

શ્રી સોમાભાઈમા ચિત્ર યોજનાની વિરલમત સહજ ઉતરી છે અને તેઓ એ વધુ ચિંતન સંસ્કૃતિની સમજ અને વસ્તુનો સુયોગ્ય ઉપયોગ કરવા પ્રયત્ન કરે તો તેમનાં ચિત્રો ગુજરાતની સમૃદ્ધિ રૂપ ગણાશે. પ્રવાસ અવલોકન અને ભાતભાતના જીવનનો ગાઢ પરિચય મેળવવાથી આ શક્તિ આપોઆપ આવી જાય અને જગતની ફોટોગ્રાફીક ચિત્રમાળામાં ઉંચું સ્થાન પામે એવી આગાહી સોમાભાઈને મળો એવું દરેક કલાપ્રેમી ગુજરાતી વાંછશે.

પેટ

[માર્મિક કટાક્ષ કરતો હાસ્ય લેખ]

લેખક :
જ્યોતીન્દ્ર હ. દવે. એમ. એ.

એક સાપ્તાહિકના તંત્રીને હું એમને ઘેર મળવા ગયો હતો. એઓ ભોજનાદિથી પરવારીને આડા પડ્યા હતા—આડા નહિ પણ ચતા આડા પડવુ એમને સ્થૂલતાને લીધે અશક્યવત્ હતું. ચતા સૂતાજ એમણે આવકાર દઇ મને સામે, જમીનપર, બેસવા કહ્યું. હું બેઠો ને આશ્ચર્યમુગ્ધ નયને પ્રચંડ વિસ્તારમાં પથરાએલું એમનું શરીર જોઈ રહ્યો પણ પેટની વિપુલતા આગળ, સૂર્યકિરણ આગળ દીપકની જ્યોતિ પેઠે, એમના શરીરની વિપુલતા ઢંકાઇ જતી હતી. એમના પેટનો ઘેરાવો ને ઉઠાવ એવા અદ્ભુત હતા કે તેના આગળ એમનું મોઢું પણ મારાથી જોઈ શકાતુ નહિ! એઓ બોલતા તે પણ જાણે એમનું પેટ બોલતું હોય એમ મને લાગતું. એક ખાડા વિનાનું ભરાવદાર, તસતસતું ઉપસેલું ને ચારે બાજુએ ગોળાકૃતિથી વિલસતું ને વિકસતું એવું એમનું પેટ એમના શરીરનું મુખ્ય આકર્ષક અંગજ ન હતું, પણ એક માત્ર અંગ હતું, એમ મને લાગ્યું. પેટ એ એમના શરીરનો ભાગ નહિ, પણ એમનું શરીર; તે એમના પેટનો પેટાભાગ હોય એવો આભાસ થયો. શરીરને ખાતર પેટ નથી પણ પેટને ખાતર શરીર છે, એ સત્યનો સદેહ અવતાર થયો હોય, એમ એમના દેખાવ પરથી લાગ્યું. હું કાંઇક કામસર એમની પાસે ગયો હતો પણ દમયંતી પાસે દૂતકાર્ય કરવા ગયેલો હંસ જેમ એનું રૂપ જોઇ ચકિત થઈ દૂતત્વ ભૂલી ગયો હતો, તેમ હું પણ એમનું પેટ જોઇ ચકિત થઇ મારૂં કાર્ય ભૂલી ગયો, અને થોડી આડી અવળી વાત કરી પેટ અને માનવજીવનમાં તેનું સ્થાન એ વિષે વિચાર કરતો ઘેર આવ્યો.

એ તંત્રીના વિશાળ ઉદર સાથે સરખાવાય એવાં મેં બહુજ ઓછાં પેટ જોયાં છે. એમના પેટને મુકાબલે મારૂં પેટ કોઇ વિસાતમાં નથી. ડાંગરેના બાલામૃતની જાહેરખબરમાં ત્રાજવાના એક પલ્લામાં છ નિર્બળ છોકરા ને બીજા પલ્લામાં એકજ છોકરો બેસાડી એકજ છોકરાવાળું પલ્લું નમતું દર્શાવ્યું છે, તે રીતે હું તો એમનું એકલાનું પેટ એક પલ્લામાં મૂક્યું હોય અને સામેના પલ્લામાં મારા જેવા વીસેક પેટ મૂક્યાં હોય, તોયે એમના પેટવાળુ પલ્લું વજનમાં ભારે થાય. આમ છતાં હું જ્યારે જ્યારે મારા પેટ વિષે વિચાર કરૂં છું ત્યારે ત્યારે હું એને સંબોધીને કહું છું, 'મારા નાનકડા' પેટ! તું બીજાની પેઠે આગળ ધસી આવી લોકોનું ધ્યાન ખેંચતું નથી. તારૂં કદ જોઇ તું શરમાઇને સંકોચાઇ જાય છે, વિપુલ વિસ્તારમાં વૃદ્ધિ પામી મારા સર્વ અવયવમાં મોખરે આવવાનું માન તે નથી મેળવ્યું. ભોજન સમયે મને અચાનક આવી ચડેલો જોઇને મારા મિત્રો તારી અલ્પતાના કારણે મને જમવા બેસી જવાનો આગ્રહ કરતાં જરાપણ અચકાતા નથી. તારી અંદર ઓર રહેલા જઠરાગ્નિની ક્ષીણતા ભોજન શોખીનોના ઉપહાસનું પાત્ર બને છે પરંતુ આ સર્વ છતાં તારે નિરાશ થવાનું કારણ નથી. મારા જીવનમાં તારૂં સ્થાન અનન્ય છે. તારે ખાતર મેં

ઉજાગરા કર્યા છે. તારે ખાતર મેં આદર્યાં અધુરાં મૂકી ઠીયાનું સેવન કર્યું છે. તારે ખાતર મેં મૂર્ખોની ખુશામદ કરી છે. તે પ્રસન્ન થઇને મને સુખના ઉચ્ચતમ શિખરે પહોંચાડયો છે; તેં કોપીને મને દુઃખની ગહનતમ ગર્તમાં ધકેલ્યો છે. મહાભારતની પેઠે તારે માટે પણ હું કહી શકું કે જે દુનિયામાં છે તે સર્વ આમાં છે. જે આનામાં નથી તે કયાંય નથી કોઇ સહૃદય વાચકે નહીં ભોગવ્યો હોય એટલો રસાસ્વાદ તેં માણ્યો છે; કોઇ કોઇ કબાટમાં નહિ સમાય હોય એટલી દવાઓને તેં તારામાં સમાવી છે. આકાશના અગાધ ઉદરમાં કેટલાયે પદાર્થો સમાઇ ગયા છે. તેમ તારા પોલાણમાં પણ શું શું સમાઇ ગયું છે તેની કલ્પના પણ કરી શકાય એમ નથી.

અગ્નિ, વાયુ, પૃથ્વી, આકાશ ને સલિલ એ પાંચે મહાભૂતોને તેં એક સાથે આશ્રય આપ્યો છે. તારા જઠરાગ્નિની ઝાળ આગળ દાવાનળની પ્રજળતા ઝંખવાઇ જાય છે, તારા વાયુના ગગડાટ ને ઉત્પાત આગળ વટોળિયાનાં તોફાન બાળકની રમત જેવાં લાગે છે પાર્થિવ પદાર્થના તારા ભોગ અને વપરાશથી થએલા તારા વિકાસને લક્ષમાં લેતાં, તારા ગોળા આગળ પૃથ્વીનો ગોળો, ભૂરા રંગના આગળ નારંગીની પેઠે, તુચ્છ લાગે છે કહીએ ન પૂરી શકાય એવું તારું આકાશ—પેલાણુ જોતાં, સૂર્ય, ચન્દ્ર અને અનેકાનેક તારાઓથી ભરાઇ ગએલું આકાશ, ખૂલ્યા મોઢાં આગળ ગીચોગીચ ભરાઇ ગએલી સુંઘણી ચાલી પેઠે દયાપાત્ર દીસે છે. પાણી, દૂધ, કોફી ને ખાસ કરીને ચહાની તે તારામાં સમાવેલી નદીઓ આગળ ભૂતલ પરની નદીઓ વિસાત વગરની લાગે છે તું તો એક ને અદ્વિતીય છે, અજોડ ને અવિભાજ્ય છે.

જેવું પિંડે તેવું બ્રહ્માંડે, અથવા જે વ્યષ્ટિમાં તેજ સમષ્ટિમાં: એ ન્યાયે મારી માફક સકળ માનવકુલમાં—અરે! પ્રાણિજાતમાં પેટજ પ્રધાન્ય ભોગવે છે પ્રાણીની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ પોતાના પેટના પરિતોષ અર્થેજ હોય છે.

જમેલાનું જગત્ ભૂખ્યા આદમીના જગત્ કરતા જૂદું જ હોય છે જેનું પેટ પૂર્ણ સંતોષ પામ્યું હોય છે, તે મનુષ્યમાં દયા, માયા, ન્યાય, પરમાર્થવૃત્તિ વગેરે ઉચ્ચ નૈતિક ગુણોનો સહેલાઇથી વિકાસ થાય છે દુનિઆમાં જેટલાં પાપ થાય છે તેમાંના મોટા ભાગનું કારણ અતૃપ્ત પેટ જ હોય છે. **बुभुक्षितः किं न करोति पापम** ! ભૂખ્યો માણસ કયું પાપ નથી કરતો? એમ કહ્યું છે તે યથાર્થ જ છે

મહાત્મા ગાંધી અને અર્વિન વચ્ચે સુલેહના કરાર કેમ થયા તેનું કારણ ઘણાને સમજાતું નથી. ઇંગ્લંડનો કોન્ઝર્વેટિવ પક્ષ અર્વિને ઢીલું મૂક્યું એમ માને છે, અહિંના ઉદ્દામમતવાદી ગાંધીજીએ કાચું કાપ્યું, એમ ધારે છે, અને આમ શાથી થયું તે કોઇને સમજાતું નથી, પરંતુ આ સુલેહનું સાચું કારણ બહુ જ સાદું છે, એટલું બધું સાદું કે તે તરત સમજી શકાતું નથી. મ. ગાંધીજીએ વૉઇસરોયના મહેલમાં પહેલા મીરા બહેન પાસે ખાધું મગાવીને ખાધું એજ સુલેહનું મુખ્ય કારણ છે, વૉઇસરોય તો ભૂખ્યા નહિજ હોય બંને જમ્યા પછી એકબીજા પ્રત્યે કેવળ ઉદારવૃત્તિવાળા થયા હોય એ સ્વભાવિક છે, અને બંનેને એક બીજાના દષ્ટિબિંદુ સહેલાઇથી સમજાયા હશે પહેલી મુલાકાત વખતે, જ્યારે મ. ગાંધીજીને મોડું થઇ ગયું હતું અને એમના જમવાનો સમય વીતી ગયો હતો, ત્યારે સુલેહના મંદેશા પડી ભાગશે, એ લગભગ ચોક્કસ લાગતું હતું. છેવટની મુલાકાત

યપ્પને માસ્તરજીએ ડહાપણ વાપરી ત્યાંજ પોતાનું ખાણું મંગાવ્યું, અને અધીજ અડચણ ઓગળી ગઇ. આ ઉપરથી પેટનો પ્રભાવ કેવો છે તેનો ખ્યાલ આવશે.

'પેટની વેઠ' 'પેટમાં વાત રાખવી,' 'પેટનું પાણી હાલતું નથી, 'મોટા પેટવાળો.' 'પેટે પાટા બાંધવા' 'પાપી પેટ' ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ.

પેટ એ સર્વ મનુષ્યનો લઘુતમ સાધારણ ભાજક છે. એ મોટામાં મોટા મનુષ્યને અને નાનામાં નાનાને એક પઙ્ક્તિએ આણે છે. ચોર જ્યારે કોર્ટમાં બચાવ કરતાં કહે છે, કે 'સાહેબ પેટ ખાતર આવું કરવું પડ્યું' ત્યારે ન્યાયાધીશ, ભલે એ કહેતો ન હોય, પણ સમજતો તો હશેજ કે એને પણ પેટ ખાતરજ સજા-પોતાના કરતા અનેકઘણા ઉત્તમ એવા મનુષ્યોને પણ સજા-કરવી પડે છે. આમ ચોર અને ન્યાયાધીશ, શેઠ ને નોકર, સ્ત્રી ને પુરુષ, બધાં વચ્ચે પેટ સામાન્ય છે; ને એ સામાન્ય વસ્તુથી પ્રેરાઇ મનુષ્યો ને પ્રાણીઓ અસામાન્ય કાર્યો કર્યાં જાય છે.

સંકલ્પ, વિકલ્પ, વિચાર, અનુમાન, કલ્પના ઇત્યાદી માનસિક ગુણો; પ્રેમ, ધિક્કાર ઋજુતા, હર્ષ શોક ઇત્યાદિ હૃદયની લાગણીઓ અને ખુદ અન્તરાત્મા એ સર્વ પેટને આધીન છે મગજ ન હોય તો ચાલે, હૃદય શુષ્ક થઇ ગયું હોય તો વાંધો નહિ, આત્મા ઊંઘતોજ રહે તોયે કંઇ હરકત નહિ. પણ પેટની સ્વસ્થતા વિના કોઇથી કંઇ પણ થઇ શકે નહિ. આમ આધિભૌતિક, આધિદૈવિક ને અધ્યાત્મિક પ્રશ્નો તે પેટનાજ પ્રશ્નો છે ને પેટના પ્રશ્નોનો નિકાલ થઇ જાય તો જગતમાં મનુષ્ય કૃતકૃત્ય થઇ જાય એ અમરત્વ પ્રાપ્ત કરી લે. પછી જગતમાં કંઇ પણ કરવાનું બાકી ન રહે.

પરન્તુ પેટના પ્રશ્નોનો ઉકેલ લાવવો ઘણોજ કઠીન છે. એ પ્રશ્નો તો બેજ છે. સ્થૂલ દૃષ્ટિએ વૈદ્યકીય પરિભાષામાં લોકો કાંતો કબજિયાતથી પીડાય છે કે કાંતો સંગ્રહણીથી. અને એ બે રોગમાંથીજ અનેક રોગો ઉદ્ભવે છે. આર્થિક દૃષ્ટિએ જગતમાં બેજ મુખ્ય પશ્નો છે; પેટ ભરાવાય તે ઉપરાંત ખાનારાઓનો ને પેટને સંતોષવાનો જન્મસિદ્ધ હક્ક અને ઇચ્છા છતાં, પેટ સંતોષવા પુરતું ન મેળવી શકનારાઓનો. ઉપલા વર્ગના માણસો અપચાનો ને કબ્જાતિક્ષયના રોગથી પીડાય છે, નીચલા વર્ગના ભૂખમરાથી અને નિર્ધનતાથી પીડાઇ રહ્યા છે. આ બેમાંથીજ અનિષ્ટોનાં ઝુંડ જન્મે છે. એના ઉપાયો વૈદ્યો ને ચિન્તકો ખોળી રહ્યા છે, પણ એ રોગ અસાધ્ય અને તેમ નહિ તો કષ્ટસાધ્ય તો છેજ.

મને તો એકજ ઉપાય સૂઝે છે. દરેક પોતપોતાના પેટની વ્યવસ્થા કરી લેવી. એક કવિએ કહ્યું છે કે 'પેટ પોષી પરમાર્થ ન જાણ્યો તો શિર પર પડશે સોટા,' પરન્તુ જે પેટને આપે છે તે પરમાર્થ નથી જાણતો એમ કદી બનતું નથી: કારણ કે પેટને પોષવું એજ પરમ અર્થ છે.

ચીનાઇ ચાતુરી

ચીન દેશની માર્મિક હાસ્યભરી

—ટૂંકી વાર્તા—

લેખક

શ્રી નટવરલાલ વીમાવાળા

ચિત્રકાર 'ફીબસ'

ચા-ઓ-સી ભારે આફતમાં આવી પડ્યો હતો. એનાં ખેતર તો જાણે ફળફૂલે ધાન્યે લચી લચી જતા હતાં. એના ન્હાના બગીચા તો ભરપૂર પુષ્પથી ખૂબ મઘમઘી રહ્યા હતા. એના રેશમના કીડાઓનો ઉછેર સૌથી સરસ ગણાયો હતો. દેશમાં આ વરસે તો એના જેવો રેશમનો ફાલ બીજા કોઇનો નહોતો અને ખુદ ચીની સમ્રાટના હસ્તાક્ષર વડે લખાયેલી એક ચિઠ્ઠી ચા-ઓ-સીના ભાગ્યશાળી કરકમળમાં આવી પડી હતી કે "સો વરસનો થજે અને દેશના આનંદમાં અને સૌભાગ્યમાં વૃદ્ધિ કરજે"

વાઘ લાડ કરવા આવ્યો ગેલ કરવા લાગ્યો ત્યારે તેને પણ ચાઓસીએ હડસેલી કાઢ્યો

ખુદ સ્વર્ગીય સામ્રાજ્યના શાહેનશાહનો ચા-ઓ-સી પર આવો આશીર્વાદ, ને આ બધાથીય ચઢી જાય એવી એના પરમ સુખની પરાકાષ્ઠા તો હજુ હવે આવે છે; એનો કટ્ટો દુશ્મન પિ-કોમ, ચાઓસીનો પાક વાઢી એનું ભયંકર અપમાન કરનાર પિ-કોંગ હમણા જ. થોડા દહાડા પર કોઇ ખૂનીને હાથે ટુકડે ટુકડા થઇ માર્યો ગયો હતો !-ને એના રાઇ રાઇ જેવા ટુકડા ખુદ ચા-ઓ-સીએ પોતે-પોતાની સગ્ગી આંખે જોયા, હતા !

પણ સૌ કોઇ પૂછશે-ને પૂછેસ્તો-કે આમ છતાં ચા-ઓ-સી એવી તે વળી શી આફતમાં આવી પડેલો ? આવા સુખી માણસને તે વળી બીજી આફત શી ?-કળવું મુશ્કેલ તો ખરું જ છતાં આફતનો-કારમી આફતનો કાળ હતો એમાં શંકા નહોતી નહિ તો વળી ફેર જેવા વિકરાળ દેવની માટીની પ્રતિમાને એ ઠોકરે મારી ફોડી નાંખવા જેવો હુકમ કરે ?-શેની તિમાં એમ ભાંગી તૂટીને ધૂળમાં રોળાય ચા-ઓ-તેએ પોતાના ઘરડા રસોઇયાને ખૂબ જ ધમકાવ્યો. .. ે વાંક કંઈ નહોતો એણે રાંધેલું તો એવું સરસ, કે બધાય મહેમાન વાહ વાહ પોકારી ઉઠયા હતા. અરે, એક પ્યાલો સુંદર મઘમઘતી ચ્હા પણ એણે રેળી દીધેલી, એટલે સુધી કે એનો પાળેલો લાડકવાયો વાંદરો લાડ કરવા આવ્યો-ગેલ કરવા લાગ્યો, ત્યારે તેને પણ ચા-ઓ-સીએ હડસેલી મારી કાઢી મૂક્યો.

ચા-ઓ-સીના ત્રણે મહેમાન ઘરમાં પલાંઠીવાળી નિરાંતે બેઠા હતા. ખાવા પીવાનું કામ પતી ગયા કે તેમને ઉદ્દેશી ચા-ઓ-સી બોલ્યો: "ભાઈઓ, આપ્તજનો, આપ સૌ જાણો છો, કે હું મારા દીકરાને મહા મહિમામય પ્રશ્વરપ્રતિમા સ્વરૂપ શ્રીમાન શ્રી સમ્રાટના ચરણોમાં રજુ કરવા ઇચ્છું છું."

સમ્રાટનું નામ સાંભળતાં જ-બોલતાં જ, વક્તા, શ્રોતા, સૌએ લળી લળીને માથું નમાવ્યું-ઉઠ્ઠી પડાં સહેજમાં જ બચ્યા; ને વાંદર મામો પણ બરાબર એ અભિનય કરવા ગયો તેથી તેને રાથી નસાડી કાઢવામાં આવ્યો.

ચા-ઓ-સી એ આગળ ચલાવ્યું. મારો દીકરો ટિ-કુ માણસાઇમાં આવેલો જ નથી. એને મેં કેળવણી તો રૂડી પેરે આપી. તોયે કંઇ પત્તો લાગતો નથી. ૧૮ વાર ઝૂકીઝૂકીને બાદશાહી સલામ કેવી રીતે કરવી તે એને આવડતું નથી. આપણા સભ્ય ને સુવિવેકી સમાજના સનાતન નિયમોનો રજમાત્ર ખ્યાલ એને નથી-આપણી અધિયણ રીતભાતો એ સહેજ પણ સમજતો નથી. જુઓને આ લિંમ-સેની દીકરીવાળી જ વાત. આવી રૂપાળી છોકરી, જેને પુષ્પગલે બદામ ખરે, કાજુ ખરે,-તેને પરણવાની પણ એ મૂરખે ના પાડી. ને સૌ કરતાં ખરાબ તો હજુ બાકી છે. તમે સૌ સાંભળીને મુગા મંતર બની જશો, કે જ્યારે ચાંગ-હોએ એને દ્વંદ્વયુદ્ધનો પડકાર કર્યો, અને કહ્યું કે " તું તો બાયલો છે, તારામાં આપઘાત કરવા પૂરતી, પોતાની છરી પોતાના પેટમાં ખોસવા પૂરતીય હિંમત નથી, " ત્યારે એવા આકરા શબ્દો સાંભળવા છતા ટિકુ આગળ ધપ્યો નહિ અને ચાંગ-હોએ તો ઝટ દઇને કહ્યું તે કરી દેખાડ્યું; પોતાના પેટમાં પોતાની પાળી ખોસી દીધી અને ત્યાંને ત્યાં સ્વર્ગે સંચર્યો. આથી કારમી કાળી ટીલી બીજી શી હોય શકે ? હવે કુટુમ્બની પુરાણી પ્રતિષ્ઠા અને ઇજ્જત જાળવી રાખવા માટે મારે શો ઉપાય કરવો ઘટે, એનો વિચાર આપ સૌ કરો. એ તોડ, મને કાઢી આપો. આપ જે કંઇ નક્કી કરશો, તે પ્રમાણે હું વરતીશ.

"હા, એવી સરસ વસ્તુ છે કે એ જોઈ તું આનંદ વિસ્મિત થઈ જશી, હરખે મુગ્ધમંતર થઈ જશી."

મહેમાન મંડળમાં જેની સૌથી વધારે ઉમ્મર હતી તેણે કહ્યું: પહેલાં તો ટિકુને તમારે કાઢી મૂકવો જોઈએ, એ તમારો દીકરો નથી એમ જાહેર કરવું જોઈએ.

બીજાએ સૂચના કરી: અમે પાંચ તમારા સગા છીએ, તેમની વચ્ચે તમારે તમારી મિલ્કત વહેંચીને આપી દેવી જોઈએ.

ત્રીજાએ નરમ ઘેંસ જેવી સલાહ આપી: આપણે સૌ એક જ અસલી ખાનદાનના નબીરા છીએ. તમારા દીકરાના કુવર્તનથી અમારૂં—આપણા સૌનું મ્હોં કાળું થયું છે. એના પ્રાયશ્ચિત તરીકે તમારે ગળે ફાંસો ખાઈને આત્મઘાત કરવો એ જ ઉચિત છે. નહિ તો, આપણા ખાનદાનનું કલંક ધોવાશે નહિ.

આવી સલાહ આપીને સગાઓ તો વિદાય થયા. પછી એમને બોલાવી આણી, એમની આ પરમ ..ર સલાહ સૂચનાઓ માંગવા માટે ચા-ઓ-સીને ..નિ મનમાં ખૂબ પસ્તાવો થયો.

સાંજે પોતાની નાની વહુ ટિ-યાન પાસે જઈ પહોંચ્યો. હાથમાં હાથી દાંતની એક સુંદર, રઢિયાળી નક્શીકામ વાળી પેટી લઈને ચા-ઓ-સી ટિ-યાન પાસે રજુ થયો.

ટિ-યાને મ્હોં મલકાવ્યું. પેટી જોઈ મનમાં રાજી થઈ તેણે પૂછ્યું 'મારે માટે કશીક ભેટ આણી છે શું?'

ચા-ઓ-સી કહે 'હા એવી સરસ વસ્તુ છે કે તે જોઈ તું આનંદ-વિમૂઢ થઈ જઈશ હરખે સુંગીમંતર થઈ જશે.'

ટિ-યાન એ જોઈ એકદમ આતુરતાના ઉભરામાં આડી પડેલી હતી તે બેઠી થઈ ગઈ. ચા-ઓ-સીએ બિછાના પર પેલી પેટી મૂકી, અને કહ્યું 'તું આદર્શ અંગના છે અને એ રીતની તારી કીર્તિ ઇતિહાસમાં કાયમ અમર રહે, તારે ગુણવર્ણન સ્વર્ગીય સામ્રાજ્યમાં સૌને મોઢે વસે એવી તજવીજ હું કરવા ઇચ્છું છું. આપણા પુરાણા કુળની સનાતન ઇજ્જત અતૂટ રાખવા માટે એક બલિદાનની જરૂર છે. મને તો આપણા મહામહિમામય સમ્રાટશ્રીએ પત્ર લખીને જણાવ્યું છે કે તારે ખૂબ જ લાંબુ જીવવું. એટલે હું હાથે કરીને એમનો બોલ ઉથાપું એ કેમ બને! હું આત્મઘાત કરૂં, તો એમનો બોલ પાછો પડે, ને તેથી એમનું અપમાન થાય. એટલે એ ગૌરવભર્યા કામનો ભાર હું તારા ઉપર નાંખવા માંગું છું, આ રૂપાળી પેટીમાં એથીયે રૂપાળી એક રેશમની રસી છે. તેની ફુલમાળા ગળે પરોવી તું આ લોકમાંથી સ્વર્ગે સંચર, અને આપણા કુળની ઇજ્જતનું રક્ષણ કર.'

ટિ-યાન ભારે બીધી ને કહેવા લાગી. 'પ્રભુ, આપની આજ્ઞા સુયોગ્ય છે. પણ હું તો બહુ બ્હીકણ છું: જાતે કરીને મારાથી મારો પ્રાણ લેવાનું કામ નહિ બની શકે,'

ચા-ઓ-સી ટિ-યાનને શાંત પાડતાં, સાંત્વન દેતાં બોલ્યો: ફરીક મા તારે એકલાને હાથે એ કામ ન બને તો ઘરડા રસોઈયા ફિ-નોને મદદમાં લેજે એ તને મદદ કરશે.' એમ કહી ચા-ઓ-સીએ ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું, એ બહાર ગયો.

ટિ-યાને ઘરડા ફિ-નોને બોલાવી મંગાવ્યો અતિશય ડરતો ડરતો તે આવી હાજર થયો.

ટિ-યાન બોલી 'ફિ-નો, તારે હવે આરામની જરૂર છે.'

ફિ-નો આંખો ચોળતો ચોળતો બોલ્યો: 'મને રાત્રે બરાબર ઊંઘ જ નથી આવતી.'

ટિ-યાન બોલી; 'તેં અમારી ખૂબ સરસ સેવા બજાવી છે. એથી પરલોકમાં તારે માટે અતિશય

સુંદર પારિતોષિક નક્કી થયું છે ને તે લેવા તું જરૂર આતુર બન્યો હઇશ.'

કિ-ને બોલ્યોઃ 'શ્રીગુરુદેવે મારે માટે શી વ્યવસ્થા કરી છે, તે હું નથી જાણતો, બાઇ સાહેબ'

દિ-યાન કહે 'તે જો, તને મે એક કામે બોલાવ્યો છે. મારા સ્વામીનાથના આદેશને લીધે મારે અંબે રેશમની રસી રૂપી ફૂલમાળા વિંટાળી સ્વર્ગે સંચરવાનું છે. પણ તદ્દન સાથ સંગાથ વિના, એકલવાયાં જતાં મને અકળાટ થાય છે. કેવી રીતે જવું તે સમજાતું નથી. તું પણ મારી સોબતમાં આવ એ ઠીક પડશે. એકાદ પણ જાણું પિછાણુના વિશ્વાસુ માણસનો સાથ હોય તો ઠીક જ પડેને વળી અહિં પણ તારા ગેહને તારાથી જોઇએ એવો સંતોષ નથી. જો ને, દસમ્યાં જ તે દિવસે રસે પ્રિને કેસ મારેલી. પછી અહિં રહીને શું કરવુ હતું?'

કિ-નેની તો વિચારની ઝીણી ઝીણી આખો ભયની મારી પહોળી થઈ ગઇ. દિ-યાન બોલીઃ વિચાર કરી જો ત્યા જ ઠીક પડશે, જો તારી ખુશી હોય તો આ રેશમની રસીની ફૂલમાળા ગળે વિંટાળી સ્વર્ગે સંચર-સૂતી પડ. હુ મે ઘરેણાં અહિં લઇ આવુ છું ને પછી રેશમી ફૂલમાળા સજીશ.

કિને કશું બોલતો નથી જોઇ દિ-યાને પેટીમાંથી રેશમની રસી કાઢી તેને ગળે વિંટાળી આપી. પછી બોલીઃ 'ઠીક આ બારીની બહાર જઇ વાંસડા પરથી ઝૂલી પડ. હું યે આવી જ સમજ.

કિ-ને ઓરડામાંથી બહાર નીકળવા જતો હતો એટલામાં બહાર ઓટલા પર કર્કશ અવાજ સંભળાયોઃ 'અરેરે, પેલો વાંદરો છટક્યો' કરતો કિને એ તરફ દોડ્યો. તે વેળા એના મનમાં વિચારની દોડાદોડ ચાલતી હતી કે એ કારણોને અંગે મારે આત્મઘાત કરવો ઉચિત નથી. એક તો એ કે એકવાર મરી ગયા પછી ફરી જન્મું કે કેમ તેનું કંઇ ઠામ ઠેકાણું ન મળે. બીજું મેં શેઠના હુકમથી ફો દેવની પ્રતિમા તે દહાડે રેંસે મારી ફોડી નાખી પરલોકમાં તેને હાથ પડયો કે, તે મારા પર સજ્જડ વેર લીધા વિના નહિ રહે ત્યારે બાઇ, એ કામ આપણું નહિ-સરગે જવા બનાવું આપણે તો અહીં છીએ તેજ ઠીક છીએ. આમ વિચારતો વિચારતો પેલી રેશમી રસી ગળામાંથી કાઢીને નાખી દઇ તે આગળ ચાલ્યો.

બહાર વળી પાછો અવાજ સંભળાયો કિ-નેને એ અવાજ વાંદરાનો લાગ્યો, પણ ખરું જોતાં તે બિચારાને કશો વાંક ના મળે ચા-ઓ-સીના ગુણીઅલ દીકરાજી દિ-કુ બાબુનો એવો પરાક્રમ હતાં તે પોતાના બાપની લોખંડી તિજોરી ખોલીને કિંમતી હીરા મોતીની ચોરી કરી રહ્યો હતો-તેનો જ એ અવાજ. પાસે જ ખુલ્લી બારી હતી, તે નીચી હતી ને તેમાંથી બહાર બાગમાં નીકળી ચાલ્યા જવાય તેમ હતું દિ-કુએ એક ખાસી મોટી તાસક હીરા મોતીથી ભરચક તૈયાર કરી હતી. મણિમુક્તા એ તાસકમાંથી ચકચક કરી રહ્યા હતા.

કિ-ને ઘણો જૂના જમાનાનો ચાકર રહ્યો. આ મામલો જોઈ તે ખૂબ ગુસ્સે થયો અને દિકુને વઢવા લાગ્યો 'અરે, પાપી, બાપલાપણાને લીધે બાપદાદાનું નામ તો બોળી માર્યું-તેને કપાળે કાળી ટીલી ચાહીને વળી હવે આ બદમાશી!'

દિ-કુ બોલ્યો. 'અરે, ચૂપ, ચૂપ! કોઇ સાંભળી જશે.'

પણ કિનેની જીભને એકવાર ચાવી મળી, પછી તે અટકે શાની! તે તો વધારે જ જોરશોરથી બૂમો પાડવા લાગ્યો.

આથી દિકુ ખૂબ ભડક્યો. તે બોલ્યો. 'ઠીક, ઠીક, જા મેં બધી વાત સાંભળી છે. રેશમી રસી મને

આપ. કુળને કપાળે જે કલંક મેં આપ્યું છે તે ભુસવા માટે મારે મરી જવું એજ ઉચિત છે.'

ફિ–નેને એ વાતમાં વાંધો ન હોતો. તે બોલ્યો, ભલે. તેણે ઝટપટ પેલી દોરી આણીને ટિકુને ગળે વીંટાળી આપી. દોરીનો એક છેડો બારી પાસેના વાંસડા પર બાંધી ઝૂલી પડવા માટે ટિકુ ચાલ્યો, પણ પહેલાં તો તેણે પેલી તાસક–મણિમોતી ભરી તાસક–કબ્જે લઇ લીધી. ફિ–નેને તે પ્રત્યે અજાયબીથી નીરખતો જોઇ બોલ્યો: 'મારે લાંબો પંથ કાપવાનો છે, એટલે ખરચીપાણી તો સાથે થોડુંઘણું જોઇએ જ ને'

ફિ–નેને એ વાત પર ભરોસો ન બેઠો, છતાં થવાનું હોય તે થાઓ કરી તે કંઇ બોલ્યો નહિ. ટિકુ–બારી પર બેસી જઇ બોલ્યો: 'તું અહિંથી ચાલ્યો જા. મારી છેલ્લી વખતનું દુઃખ દરદ જોવાથી તારી આંખો ફાટી જશે.'

ફિ–ને સીડી પરથી ઉતરી નીચે ચાલ્યો ગયો. બાગમાં જવા જતો હતો તે વખતે દરવાજો ઉઘડવાનો ખખડતો અવાજ અને સાથે સાથે મૃત્યુની ચીચીયારી પણ સંભળાઈ. ફિ–નેને પહેલાં તો વહેમ પડ્યો. રસી પર ઝુલી પડવાનો દેખાવ કરી છોકરો છેવટે દોઢીયા પાણી લઇ અગિયારા ગણી ગયો કે શું?

ત્યાંથી નજર કરી તો બારી પર કોઇનું શરીર ઝુલતું તેણે દીઠું. નીચે જમીન પર પણ કંઇક હાલતું ચાલતું પોટકું પડ્યું હતું પણ ફિનેની નજર તેના પર પડી નહિ–તેને એ સમજાયું નહિ. જેમ તેમ, પોતાનાં હાથમાથું ઉછાળતો ઉછાળતો તે બોલ્યો; 'જવાદો, રે જવાદો પાપીયો પરવારી ગયો. હવે ટિ–ચાન બાપુસાહેબને સરગે જવાનું એકલવાયું નહિ લાગે, સંગાથ સારો છે.'

ફિને તો ખારસો પહોંચ્યો પોતાને ઓરડે–રસોડામાં તે લહેરથી અફીણની લહેજત ઉડાવી, ઉંઘી ખાતો પડ્યો.

બીજે દિવસે સવારે થા–ઓ–સીને ઘેર સગાંવહાલાંનું ઝુંડ ભેળું મળ્યું. સૌએ ધોળા વાઘા સજેલા ચીનમાં શોકની નિશાની જ એ. સૌ કોઇ થા–ઓ–સીના મૃતદેહને ઉલસેલ્લું નજરાણું દેવા આવેલા

ત્યાંથી નજર કરી તો બારી પર કોઇનું શરીર ઝુલતું તેણે દીઠું.

પણ જ્યારે ખુદ થા–ઓ–સી જ ધોળાં કપડાં પહેરી ગંભીર ચહેરે તેમની સામે આવી રજુ થયો ત્યારે બધા અજાયબીથી મુંગામંતર બની ગયા.

એક જણ ઘણો ગુસ્સે થઇ બોલ્યો: 'અને વાહ! તમે જીવતા છો! અરેરે, આપણા કુળની ઇજ્જત

આખરે ગઈ જ!'

ત્યારે ચા-ઓ-સીએ બધી વાત વિગતવાર કહી. સમારે એને તો ખૂન લાંબુ જીવવા આશા કરેલી. તે આશા તોડીને મરાય કેમ? બાઈને-પત્નીને કહેલું. તે ડરની મારી મરી ન શકી. છુરી કિ-નેશીયે એ શુભ કામ ન થયું. ને ઉલ્ટો ખુદ ગુન્હેગાર છોકરો કિ-કુ પોતે જ જાતે સ્વેચ્છાપૂર્વક રસીએ લટકી આત્મઘાત કરી ચૂક્યો છે ને એમ કરી તમામ ખટપટ મિટાવી ગયો છે. સગાં વહાલાંએ ખૂબ લાંબો વખત ચર્ચા રકઝક ચલાવીને પછી નક્કી કર્યું કે કંઈ નહિ, કિ-કુ મર્યો એટલે થાવટી.

પછી ચા-ઓ-સી એ સગાંઓને કહ્યું. 'ચાલો બાગમાં જઈએ. હજુ કોઈ ત્યાં ગયું નથી. આપણે દુર્ભાગી કિ-કુનો મૃત દેહ ઉતારી આણીએ.'

બધા હારબંધ તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યા પણ જ્યાં ઠેકાણે જઈ પહોંચ્યા તો બધા સ્તબ્ધ જ થઈ ગયા. રેશમની રસી ગળે લગાવી એક શરીર ઝુલતું હતું ખરું, પણ તે માણસનું ન્હોતું-માણસના બાપદાદાનું હતું.

ચા-ઓ-સી વિસ્મય પામી બોલ્યોઃ 'આ મારો છોકરો ન હોય. કિનેને બોલાવી આણ્યો તેણે આવીને કહ્યું મેં પોતે મારી સગી આંખે કિકુને ગળે રસી બાંધતો જોયો છે. આપણો વાંકો તમારા દીકરાનો વેશ ધારણ કરી ચાલ્યો ગયો ને અહિં પોતાનું શરીર મૂકી ગયો છે. કંઈ પણ જાદુ મંતર માયાજાળ ચાલતી લાગે છે હું, બરાબર! આ તો કોઈ દેવતાની તરકીબ હશે. તેમની મૂર્તિ તમે ફોડાવી નાખેલી. તે વેર લેતા હશે.'

કિ-કુ મરી જાય તો ચા-ઓ-સીનો વારસો સગાઓને જ મળે કેમકે ચા-ઓ-સીને બીજાં બચ્ચાં-કચ્ચાં નહોતાં. સૌ સગાં એકી સાથે એકે અવાજે બોલી ઉઠ્યાઃ 'ના, ના એવું ન હોય આ તો કિ કુ જ છે. જુઓને, એનો ને એના બાપનો ચહેરો-મહેરો મળતો આવે છે!'

ચા-ઓ-સી ગુસ્સે થઈને બોલ્યોઃ 'મારો ચહેરો-મળતો આવે છે! અરે, જરા બરાબર જુઓ, આ ચહેરો બરાબર જુઓ."

સગાંઓ ફરી એકે અવાજે બોલ્યાં 'બરાબર આપનોજ ચહેરો છે.' ચા-ઓ-સી કહેઃ 'એના બે કાન તો જુઓ.' સગાં બોલ્યાં 'તમારા જેવા જ છે.'

ચા-ઓ-સી વળી કંઈ ગરબડ કરવા જતો હતો એવામાં એક જણે તેના કાનમાં કહ્યુંઃ 'અરે, અરે, અમે તેને એક જણે મરવું જોઈએ. ખોટી ધાંધલ શા માટે કરો છો? બેસીને ભૂલાવો ખાતા.'

છેવટે લાચારીથી ચા-ઓ-સીએ કબુલ કર્યું કે

લાશ દીકરા ટિ-કુની જ છે, જો કે દેખાવમાં તે બહુ બગડી ગઇ છે.

સરકારી નોંધણીખાતાને લખી જણાવવામાં આવ્યું કે ટિ-કુ મરણ પામ્યો છે. વાંદરાની લાશને ભારે ધામધૂમથી દફનાવવામાં આવી. સૌ સગાંઓએ એકે અવાજે કબુલ્યું કે કુળનું કલંક ભુંસાઇ ગયું છે, ખાનદાની ઇજ્જત અચૂક જળવાઇ રહી છે.'

ચા-ઓ-સીને મહા મહિમાવંતા સમ્રાટે ખૂબ લાંબુ જીવવા આજ્ઞા કરેલી, તો પણ તે વધારે જીવવા ન પામ્યો. તેના અવસાન પછી એક જુવાનિયે હાજર થઇ તેની મિલકત માટે પોતાનો દાવો રજુ કર્યો. તે બોલ્યો: 'મારું નામ ટિ-કુ ને હું કેટલાક વરસ પર મારે ઘેરથી બારીમાંથી બાગમાં થઇ ચાલ્યો ગયો હતો.'

સગાંઓ એ વાત શાના માને ! છેલ્લે કચેરીએ મામલો ચઢ્યો. બંને પક્ષનું સાંભળી ન્યાયાધીશ સાહેબે નીચે પ્રમાણે ચુકાદો આપ્યો.

'ટિ-કુનું અવસાન થયું છે એ જાતની નોંધ સરકારી દફતરમાં મોજુદ છે. જે જુવાન ચા-ઓ-સીના ઘરમાંથી નાસી ગયાની વાત છે, તે તો ફક્ત એક વાંદરો નાસી ગયેલો તેની છે. તે વાંદરો ક્યાં ગયો છે તે કોઇ જાણતું નથી. જો આ જુવાન પોતે તે રાત્રે નાસી ગયાની વાત કરે છે તે ખરેખર માની લઇએ તો એ પોતે જ પેલો વાંદરો, બીજુ કોઇ નહિ. અને એ જો જુઠું બોલતો હોય તો પછી એણે ગળે રેશમની રસી બાંધીને ઝુલી પડવું જોઇએ-જોઇશે.'

ટિ-કુ બિચારો તો સુડી વચ્ચે સોપારી થઇ પડ્યો. પેલી ઝુલી પડવાની વાત કંઇ એને મન ભાવતી ન લાગી. તેના કરતાં વાંદરા તરીકે પણ જીવવાનું વધારે ફરું, એવી એણે ગણતરી કરી. પછી એક વાંદરા નચાવનારા મદારીને; થોડાક રૂપિયા લઇ, એના સગાંઓએ એને વેચી દીધો. તે પછી મનફાવતી રીતે ચા-ઓ-સીની પુષ્કળ દોલત એ સગાં વહાલાં લહેરને લહેજતથી ઉડાવવા લાગ્યા.

ચિનાઇ ચાતુરી !

* આધારે.

એટલે ?

[પારસી સંસારી નાટિકા]

લેખક :
રા પુરુષોત્તમ ત્રિકમદાસ
બેરીસ્ટર

શરદ પુનમની રાત. નેપીઅનસીરોડ પર આવેલા એક બંગલાની પાછળની લેન બાજુએ નાનો પોર્ચ અને પોર્ચ પરથી લેન પર આવવાનાં પગથીઆ દેખાય છે. પોર્ચમાં, વીજળીનો દીવો બળે છે. ડાબી બાજુએ એક ઝાડની નીચે આરસનો બાંકડો મૂકેલો છે. રૂમી અને આશા પગથીયાં પરથી ઉતરતાં દેખાય છે. રૂમી ૩૫ વર્ષનો ગોરો સાધારણ કદનો છે અને કદાચ બીક હોય તો તે બૈરાંની છે એમ કહી શકાય, તે છતાંએ બૈરાંનો એ માનીતો છે. આશા ૨૫ વર્ષની પોતાને મોડર્ન કહેવડાવવામાં મોજ માણનારી સ્વરૂપવાન અને દૃઢ સ્વભાવની સ્ત્રી છે. તે જમણે હાથ પકડીને પોતાની પાછળ ખેંચી આવતી હોય એવું સ્પષ્ટ દેખાય છે.

આશા (છેલ્લા પગથીઆ પર) ઓ હો હો! (ઊંડો શ્વાસ લેતાં)

રૂમી (જરા ગભરાએલો) શું છે?

આશા હવે જીવમાં જીવ આવ્યો.

રૂમી પન થયું શું!

આશા આય, ઓક્ટોબરની ગરમીમાં આટલા બધા લોકો એક રૂમમાં ભરાય ત્યારે માણસનો જીવ જ જતો રહે (રૂમીને ખેંચી આણતાં થાકી જાય છે)

રૂમી (કૈં બોલવાનું શોધતો હોય તેમ.) પન તે—

આશા (સાંભળ્યું ન હોય તેમ) આજે ચાંદની કેવી સરસ નીકળી છ!

રૂમી આજે માનેકઠારી પુનમ છે.

આશા એ તે શું હોશે!

રૂમી આખા વરસમાં આજ જેટલી સરસ ચાંદની કદી પણ નથી હોતી.

આશા એમ કેની કે હારવેસ્ટ મૂન છે.

રૂમી તેને જ માનેકઠારી પુનમ કહેછ. પુનમ એટલે full moon

આશા રૂમી તું આવું બધું કેમ જાને કાંથી શીખી લાવેછ. મારે તો માગુંભી પાણી ભાવછ, નં મને એવો ગમેછ અને આવ કેવો સરસ બાંક છે! ચાંદનીમાં કેવો ગમેછ!

રૂમી આરસનો છે.

આશા શુ મીન બારણુ. (બેસે છે. જમશુ જરા ગભરાએલો ઉભો રહે છે) બેસની. (રૂમી જરા છેટે બેસે છે. આશા ખસીને તેની તદ્દન પાસે જઈ બેસે છે અને તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લેછે)

રૂમી (છુટવાનો પ્રયત્ન કરતો) આશુ, ચલ, આપણે અંદર જઈએ

આશા કેવું બધી નું પોરું છ! મારી પાસે બેસવું નથી ગમતું!

જીમીઃ નહી નહી એવું તો—

આલાઃ of cours તુને મારી પાસે ગમે છે silly, શું હું જાનતી નહી ?

જીમીઃ પન અહી સરદી લાગસે.

આલાઃ સરદી dont be absurde (મૂર્ખો ના થા) (પોતાનો એક હાથ તેના ખભાની આસપાસ વીંટાળ છે અને બીજે હાથે તેનો હાથ પકડે છે. જીમી ગભરાતો પોતે તરફ નજર કરે છે.)

જીમીઃ (ઉઠવાનો પ્રયત્ન કરીને) પન તારે માટે wrap લઇ આવું.

આલાઃ તમે માટીડાઓ તો તદન ઘેલા છેવ. મારે માટે તુને એટલી બધી કાલજી થાય છે ! '

જીમીઃ પન સરદી—

આલાઃ I know (હું જાણું છું) જીમી. લોકો લરમાં આટલા ઘેલા થઇ જતા હોએ—

ઃ પપ...પન—આલા.

ઃ કે બી બોલવાની જરૂર નથી. હું બધું જાનુ છું.

નીઃ હું...હું.

આલાઃ તે મને કહ્યું નથી પન હું કૈં આંધલી છઉં ? my darling (મારા વ્હાલા) (ફેરી કરીને ચુંબન કરે છે. જીમી ઉઠવાનો પ્રયત્ન કરે છે પણ નિષ્ફલ નીવડે છે.) જીમી આવી ચાંદનીમાં આપણે હમેશ બેસી રહીએ તો કેવું સરસ ? પેલું શું છે, તે કેહ.

જીમીઃ શાનું ?

આલાઃ *Harvest Moon* ને વાનીઆઓની બોલીમાં શું કેછ !

જીમીઃ માનેકઠારી પુનેમ.

આલાઃ અને જીમી આપને પનીશુ તારે આવીજ બાંક આપરી લોન પર મુકાવશું. અને જીમી હું તુને એમ પુછું—

જીમીઃ શું !

આલાઃ કે તું પરમદારે રતીને સીનેમામાં કાંય લઇ ગયલો !

જીમીઃ એણે કહ્યું એટલે લઈગીઓ.

આલાઃ Of Course ! (અલબત્ત) હું જાનતી જ હતી કે એ જ રાન વલગી પડી હોસે. The cat (બીલાડી !) અને પેલી એમી પન એવી જ છે તેની સાથે પન તું સીનેમામાં ગયલો.

જીમીઃ હું.............

આલાઃ હું જાનુંછ એમી એવીજ cat—(બીલાડી) છે. એમ તુને લઇ ગેઈ હોસે. અને જો જીમી that reminds me (મને યાદ આવે છે) આપરે આવતી કાલે કીયા સીનેમામાં જઈસું ! એમ્પાયરમાં ફીલમ સરસ છે, નહી ? (જીમી કૈં બોલવા જાય છે તેને અટકાવીને.) darling (વહાલા !) (ફરીથી kiss કરે છે.) ઓ જીમી !

જીમીઃ (ધ્રૂજતે અવાજે) શું છે !

આલાઃ do your ealise that you have not kissed me. (તને ભાન થાય છે કે તેં મને ચુંબન કર્યું નથી !)

જીમીઃ હં. હં—(આલા તેને ફરીથી ચુંબન કરે છે.)

આલાઃ Kiss me darling ! yes again. (વહાલા ! મને ચુંબન કર. હા, ફરી એકવાર) અને હું એમ પુછું—

જીમીઃ શું છે !

આલાઃ તું મને કારથી લવ કરવા લાગો !

જીમી: આશુ, પણ હું—

આશા: Of Course you stupid. હું જાણુછ. આપણે પેલી ક્રીસમસની પાર્ટીમાં મળીઆ તારથી જ.

જીમી: આશુ—

આશા: હું આમ કેમ જાણુછ? કોઈ આંધળો પન જોઈ શકતે. પન આટલા દહાડા બોલીએ કેમ નહી?

જીમી: આશુ—

આશા: મેંભી જાણી જોઈને તુને encouragement (ઉત્તેજન) નહી આપ્યું. પન તુ આજે મને અહી બાર આવવાનું લોસ કરીને કેવા લાગ્યે તારથી જ મેં જાણ્યું. અને હું જાનતી નહી હતી કે તુ આવો આરતીસ્ત છે.

જીમી. કેવી રીતે?

આશા: કે મને આમ કહેવાને માટે આવો સરસ મોકો અને આવી જગા શોધી કાઢી. You darling! (વહાલા!) (ચુંબન કરે છે.)

જીમી: (ઉભો થઈને) ચાલ આશુ

આશા: (તેને પકડી ને પાછો બેસાડે છે) હાં ચાલ. બેસ. હા આપણે બધારે વાર બેસશું તો પેલી મીસાવલી રતાં અને એમી વાતો કરવા લાગસે.

જીમી: હા ચાલ.

આશા: પન તેની મને કે પરવાછ? આપણે હજુ ઘની વાતો કરવાની છ.

જીમી: પછી કરીશું.

આશા: આપણે કારે પનીશું? પન એ date (દિવસ) તો મારે fix (નક્કી) કરવાનીને. જો આવતી ૨૫ મીએ. અને આપણે એનગેજમેન્ટ (વિવાહ) તો આજેજ બધાને કહીસું.

જીમી: આશુ, પછી વાત બધી આપણે કરશું.

આશા: Of Course, darling! you are right (અલબત્ત વહાલા! તુ ખરો છે.) પેલી રતાં અને એમીને હું એમ દેખાવવા નથી માગતી કે આપણે આજેજ એનગેજ થયા.

જીમી: પન જો તને સરદી થશે.

આશા: (ઉઠીને) Kiss me darling! (મને ચુંબન કર, વહાલા!) (જીમીને ચુંબન કરે છે.) I am so happy. (હું એટલી સુખી છું) ચાલ.

જીમી: તુ પહેલી જા હું જરા વારે આવુછ.

આશા: Of Course darling. (અલબત્ત, વહાલા!) (જાય છે, જીમી પણ બાંકડા પરથી ઉઠીને પોર્ચ તરફ જાય છે. પગથીઆં પરથી રતાં ઉતરતી દેખાયછ રતાં પણ ૨૫ વર્ષની મોડર્ન સ્રી છે.

રતાં: Halloo, જીમી!

જીમી: (ચોંકીને) Halloo. (પગથી ચડતા જાય છે)

રતા: કાં ચાલીઆ?

જીમી: અંદર.

રતાં પણ હું તો અહી છું. હું છેક you idiot, પેલી અહીં નથી

જીમી: ચાલ અંદર જઈએ.

રતાં: અંદર તો હું બહાર અઈ ચાલ આપણે અહીં બેસીએ.

જીમી અહીં સરદી લાગશે.

રતાં અને તુ અહી કારે આવ્યો?

જીમી: થોડીવાર થઇ.

રતા: Poor જીમી હું સમજુ પેલી આશા તુને પકડી લાવી. બહુ જ હેરાન કીધો.

છમી. હં, હં.

રતા: રાન છે જ એવી. બહુ જ પટપટારો કરવા શીખી છે. મારું તો એનો અવાજ સાભરીને જ માથું ફરી આવે છે. The the.—

છમી: cat ! (બીલાડી).

રતા: Yes the cat, I darling, ચાલ આપરે તો પેલા પર બેસીને વાતો કરીએ.

છમી: કેટલા વાગા છે ?

રતા: હજી ઘનો વાર છે. (બેસે છે અને છમીને ખેંચીને પોતાની પાસે બેસાડે છે) આજે કેવી સરસ ચાંદની છે.

છમી: આજે માનેકઠારી પુનેમ છે.

રતા: હું જાનું છ. પેલી shakespeare ની લાઇન્સ તને યાદ છે ?

છમી: કઇ.

રતા: On a night like this.

છમી: In a night...

રતા: In a night ! absurd પન તે જવા દે. તુંને ગમે-જે in a night like this તુંને અહીં બેસવાનું નહીં ગમતું જો હું સાથે હોઉં તો ?

છમી: પન રતાં સરદી—

રતા: nonsense. હું અંદર બેસીને બફાઇ જ ગઈ. કોન જાને લોકોને કાંય અંદર ગોંધાઇ રહેવાનું ગમતું હોસે ? પન સારું છે નહીં તો બધા જ અહીં આવીને બેસતે.

છમી: જો રતાં—

રતાં: જાને છમી પેલી ડાકન—

છમી: good !

રતા: સું good.

છમી: મને લાગું કે બૈરાંઓને એક જ આમ આવડે છે !

રતા: કેઇ ?

છમી: cat.

રતા: Oh, you dont mean કે પેલી-પેલી—

છમી: cat

રતા: પેલી તકડી ડાગને મને કેટ કહી.

છમી: એવું કૈંજ—

રતા: છમી બાને તે સાભલી લીધું.

છમી. પન રતાં—

રતા: I am so disappointed in you. (મને તારાથી એટલી નિરાશા ઉપજે છે.) અને બીજું શુ કહું !

છમી: કૈં જ નહી.

રતા. અને હવે મારેથી છુપાવવા માગે છે !

છમી: પણ કૈંજ નથી કહ્યું.

રતા: મલવા દે પછી વાત અની એનું નાક જ કાપી નાખું અને બાલ પીખી નાખું.

છમી: એતો સીંગલ કરાવે છ.

રતા: મોઢાંને લાગે છ કે જાને મડમ જ દીસે છ. કેવી બીહામની લાગે છ !

છમી: પણ તેં કેમ કપાવ્યા બાલ ત્યારે ?

રતા: એટલે શું એને મારી સાથે Compare (સરખામણી) કરવા બેઠા છ ? અને તુંને શું કરી નાખ્યું.

છમી: ચાલ અંદર જઇશું.

રતા: તુંને અંદર જવાનું કેમ ગમે છે. પન છમી-

છમી: શું થયું ?

રતા. હું જાને છે કે તે મને કીસ બી નથી કીધી.

છમી: અંહં. અંહં—

રતા: You shy, darling !.(મારા શરમાળ

વહાલા!) (ખેંચીને ચુંબન કરે છે. છબી છુટો થવાનો નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરે છે) તું મને એવો ગમે છ. તું એવો તો Rascal છે.

છબી: મેં શું કહ્યું!

રતાઃ તું ડ્રેસમાંથી હીને બહાર આવો ત્યારે મારી સામે જોઇને આવો તે શું મેં નહી જોયું?

છબીઃ અહં અહં.

રતાઃ પન હું આવું તેટલામાં તો પેલી આશાએ તુને પકડી લીધી. એ ઉંચ એવી અને છબી!

છબીઃ કેમ?

રતાઃ તારે એનાથી બહુ સંભાળીને રેવું જોઇએ.

છબીઃ પણ મેં શું કીધું છ?

રતાઃ મેં કીધું તો નથી darling પન એ હમેશ બધાને ફસાવવાના કોડ માટે છે.

છબીઃ મારા રે

રતાઃ અને છબી આપરે ખાવાડને કોટ કરીયુ

છબીઃ (સમજનો) સાનું?

રતાઃ સાનું પુછેછ! લુચ્ચો!

છબી હું નહી સમજ્યો!

રતાઃ તું હાંથ મને ચીડવે છે. just like you, you darling (ચુંબન કરે છે)

છબી પણ રતા!

રતા તું હાસે આવજે આપરે સાથેજ કહયુ કે આપરે એન્ગેજ થયા છ

છબીઃ રતા, પન—

રતાઃ પન શું? તારી સાથે તો પનવાનીજ છું મે અને છબી!

છબી શું છે.

રતાઃ જો મને સાંના એનગેજમેન્ટસ નથી ગમતા. આપને જલદી પનીયું સમજ્યો? (ચુંબન કરે છે.) Kiss me darling. (વહાલા! મને ચુંબન કર) (છબીને ખેંચી ચુંબન કરાવે છે સામે પોર્ચમાં કોઇ આવતું દેખાય છે) આશ કેમ આવું! પેલી ડાકન જ. ચાલ છબી અહી માથું ખાઇ જસે (બન્ને ઉઠે છે અને પોર્ચ તરફ જાય છે. આશા પગથીયા પર ઉભી રહે છે. છબી અને રતા પાસે આવતા.)

આશાં રતા!

રતાઃ શું છે?

આશાં મારે તારી સાથે વાત કરવી છ.

રતાઃ મારી સાથે! શું કેવું છ!

આશાં હમના ભાગ કહુ છ.

છબી Alright તમે વાત કરી લો હું અંદર જાઉ છું (જાય છે) (આશાં અને રતા લોનની વચ્ચે આવીને ઉભી રહે છે.)

રતા. સું છે?

આશાઃ હું હમના પોર્ચ પર આવી ત્યારે તું શું કરતી હતી?

રતા. તારે તેની સાથે શું પંચાત છે?

આશાઃ ઘની પંચાત છે.

રતા તુને બીજાની આજ કાલ ઘની પંચાત પડી છે

આશા ડાન ચોર!

રતા ડાન ચોર!

આશા તું.

રતા You-you ભોનું સમાલીને બોલ,

આશાં. ચોર નહી તો શું?

રતાઃ મેં તારૂં શું ચોરીયું?

આશાં છબીને કેમ કીસ કરતું તું!

રતાં હું પન તેજ પુછવા માગું છુ.

આલાં: હું પોર્ચ પર આવી તારે મેં તને જોઇ.
રતાં: અને તું અહીં જીમીને ખેંચી લાવી તારે તે શુ કીધું તે હું પન જાનું છું. નકટી !
આલાં: તેમાં સુ થઇ ગીયું ?
રતાં: I like your check (મને તારી ધૃષ્ટતા ગમે છે.)
આલાં: I dont like yours; nor does he (મને તારી નથી ગમતી, તેમજ અમે પણ નથી ગમતી.)
રતાં: ડાકન !
આલાં: સુઈ પીલી !
રતાં: અકરમી. પડીઅટ. જા. જા.
આલાં. કુબરી. રાંન !
રતાં. ભામટી !
આલાં: હલકટ !
રતાં: I am ashamed of you. (હું તારાથી સરમાઉ છુ.)
આલાં: તુને સરમ ઊ જ કાં ?
રતાં: આલાં, તું તો પોતાને મોડર્ન કેવરાવે છે.
આલાં: Of course હું કે તારા જેવી Grand mother નથી
રતાં: modern લોકો આમ excite નહી થઇ જાય.
આલાં: મારૂં ખાસરૂં પન excite નહી થાય. ઉભી રે. મારો ભઇ કેવો છે. કેવસ તુંને ચીરી નાખસે.
રતાં: અને હું જીમીને કેવસ.
આલાં: જીમીને !
રતાં: અલબત.
આલાં: સું અલબત્ત ? જીમી તો મારો fiance થાય.
રતાં: જુઠી, મારો fiance થાય.
આલાં: liar, (જુઠી) કરે તારી સાથે આવરાવે ?
રતાં: તુને શું કામ છે ? પન તારી સાથે કરે અદરોગો તે તો ભસી મર
આલાં: આજે. અને તારી સાથે !
રતાં: આજે,
આલાં: તેં જ એમ માની લીધું હસે.
રતાં: હું આલાં નથી.
આલાં: હું રતાં નથી.
રતાં: જો આલાં આપ ખરૂં છ !
આલાં: Of course. એને મને કહ્યુ અને કીસ કીધી.
રતાં: અને મને પણ કીસ કીધી તે તો તેં પન જોઈ.
આલાં: તુને એને કીસ કરતી જોઈ એ. તો કે કરેલો નહી હતો.
રતાં: જો આલાં આપરે બન્ને મોડર્ન છીએ.
આલાં: હું તો છેઉ.
રતાં: તારે આપરે ગાલાગાલી નહી સોભે.
આલાં: કઇ રાન ગાલ આપે છે ?
રતાં: જો આલાં તું કે છ કે જીમી તારી સાથે એનગેજ થયો છે.
આલાં: હા.
રતાં: અને હું કહું છું કે મારી સાથે. તારે આપરામાં એક સાચી ને બીજી જુઠી.
આલાં: હું તો, સાચી છેઉ.
રતાં: જોઇસું.
આલાં: પન તું કેવા સું માગે છ.
રતાં: આપરી બન્નેની સાથે તો engage નહી જ થઇ સકે.

આર્શા: Of course નહી.

રતા: તારે આ ગોટાળો શું છે તે શોધી કાઢવું જોઇએ.

આર્શા: ગોટાળો તો કંઈ નથી.

રતા: જો આર્શા, આપણામાંથી એક જણે આમાંથી ખસી જવું.

આર્શા. હું તો ખસવાની નથી.

રતા. આપણે common senseથી મોડર્ન બૈરાંની માફક વાત કરીએ. જો તારાથી બની હોય તો.

આર્શા: બોલી મર.

રતા: તું એને ચાહે છે.

આર્શા: No modern person loves (કોઇ આધુનિક વ્યક્તિ ચાહતી નથી.) અને તું.

રતા: Ditto. But I cant (એમજ. પણ મને દરકાર છે.)

આર્શા: So do I. (મારી બાબતમાં પણ એમજ છે.)

રતા: પણ હું એની સાથે પરણવા માગું છું

આર્શા: અને હું પણ.

રતા: પણ આપણે બન્ને કેમ પરણી શકીએ.

આર્શા: પણ તારે કરવું છે શું?

રતા: આપણે જીમીને પુછી જોઇએ?

આર્શા: સાવ એને બોલાવી આવું. (પોર્ચ તરફ જાય છે)

રતા: ઉભી રે.

આર્શા. શું છે વળી.

રતા: જો પેલો જીમી જ આવતો દેખાય છે. ચ ચ! જો. આપણે પેલાં ઝાડ પાછળ છુપાઇ જઇએ.

આર્શા: તો બેસીને શું કરશું.

રતા: જો જીમી મને નહીં તો તુંને ચાહ કરતો હશે તો જેને ચાહ કરતો હશે તેને જરૂર બોલાવવા આવતો હશે.

આર્શા: Of course, (અલબત્ત)

રતા: તારે આપણે પેલા ઝાડની પાસે જરાક બેસીએ અને જોઇએ. કોને સાદ કરે છે.

આર્શા: એટલે જેનું પેહલું નામ લે તેને ચાહ કરે છે એમ સમજવું.

રતા: એમજ.

આર્શા. splendid! (સરસ)

જીમી પોર્ચ પર આવે છે તેની પાછળ એમી છે. એમી તેનો હાથ પકડીને

એમી: What a splendid night—come along, Jimmy (કેવી સુંદર રાત! આવ જીમી! જીમી આપનેમ જોવા માટે છે. શું જોય છે!)

જીમી: પેલી બે બલાઓ અહીંથી ખસી કે નહી તે

એમી: કોન? (ઝાડો પાછળથી આર્શા અને રતા ઝડપથી ઉભાં થતાં દેખાય છે.)

આર્શા: }
રતા: } એટલે.

(પડદો પડે છે)

ભયાનક સંસાર

—એક યુવાનના દુખી સંસારની કરુણકથા—

લેખક
રા. ચ્યવનરાય શુક્લ
ચિત્રકાર : રા. દુર્ગાશંકર

કેટલાંક લગ્ન જ્યારે રૌરવ નર્ક નીવડે છે ત્યારે કેટલાંક થોડાં જોડાં પણ સંપૂર્ણ સુખકારી સ્વર્ગ બની રહે છે.

પણ મોટો ભાગ તો આ બેની વચમાંજ છે—એટલે કે પૃથ્વી પર વસે છે. હજારની કોઇ આશા વગરજ એ પોતાનો વ્યવહાર એમ ને એમ પુરો કરે છે. સ્વર્ગમાં ઉંચે જવાની જેમ એને આશા કે સાધન નથી તેમ ઉંડે નર્કમાં ગબડી પડવાની પણ બહુ દહેશત જેવું નથી. એની દશા પતિત દેવના જેવી છે. એ આસ્તે આસ્તે અવની ઉપર ઉતરે છે. કોઇવાર કીચ અને કાંટામાં એને ચાલવું પડે છે તો, કોઈવાર લીલીછમ વાડીમાં અને ફુલના બગીચામાં.

આ જીવનના પ્રકાર, પરિસ્થિતિઓ અને અકસ્માતો વર્ણવવા બેસવું એટલે આ કલમ અને કાગળની આખી આલમને સમાવી દેવી એમ ન બને.

એટલે અહીં તો આપણા પચરંગી નિત્યજીવનમાંનાં કેટલાક દશ્ય ટાંકી હું સંતોષ માનીશ અને એ પરથી તમે બધાંનો ખ્યાલ કરી શકશો.

એક દશ્ય જુઓ

સ્થળ એક રસોડું છે. સામાન્ય રસોડામાં જેટલી સ્વચ્છતા-સુઘડતા અને હવાઅજવાળું તથા વ્યવસ્થા જોઇએ તેટલી અહીં છે.

બે જણ સામસામા બેઠાં છે એક સ્ત્રી અને એક પુરુષ.

પુરુષની ઉમર પચીસત્રીસની હશે. સ્ત્રીની ઉંમર વીસપચીસની જણાય છે. પુરુષ સુન્દર, તંદુરસ્ત અને વીર્યવાન દેખાય છે. સ્ત્રી રોગી-જાડી, કુબડી અને ગરચાયલી છે. એ સ્ત્રીને ગરદન તો હોવી જ જોઇએ પણ કંઇ દેખાતી નથી—એનું માટલા જેટલું માથું જાણે એમને એમ ધડ ઉપર ગોઠવી દેવામાં આવ્યું ન હોય! વળી, એણે પોતાની ખુંધના ભાગને સંતાડી રાખવાને જે કંઇ તરકીબો કરી કરાવી છે તેણે તો એ સંતાડી દેવાની વાત અળગી જ રાખી છે—પણ ઉલટું, આગળ એવોજ બીજો કુબડો બનાવી દીધો છે. ટુંકામાં, એનું પ્રત્યેક અંગ વક્ર છે. એના ઢીમચા જેવા હાથ પર આંગળીથી માંડી ખભા સુધી ભાતભાતના અલંકારો ચઢી રહ્યા છે. ચાબખા જેવા પગની આંગળીઓ અને પાનીઓ પણ બાકી નથી. કાન પર પણ જાતજાતના કાંટા, છાપ, નખલીઓ અને એરીંગો

ખડી રહ્યાં છે. ગળે પણ ભાતભાતના ગળુબંધો જુપરાછાપરી શોભાઇ રહ્યા છે.

તમે સમજીજ જશો કે આ બંને પતિપત્ની છે. બંને જણ જમવા બેઠાં છે

સ્ત્રી જમે છે. પણ નથી લાગતું કે ભોજનમા એને રસ-પડતો હોય કે સ્વાદ આવતો હોય: કારણકે ભરેલો કોળીઓ એના મ્હોંઢાના ગોખલામાં જે દાંત વચ્ચે અટવાયા કરે છે. અને બીજો એક કોળીઓ હાથમાં રહ્યો રહ્યો મ્હોંઢાની અંદર કુદકો મારી ઘુસી જવા પોતાના વારાની વાટ જોતો તૈયાર જ છે. આ કંગાલ ખોરાક બૈરી રડતી નથી. કારણકે એની આંખમાંથી આંસુઓ પરપર કરતાં ગાલ પર ઝરી પડતાં જણાતાં નથી. પણ થડીએપલકે એને નગોરાં તો ખાલી કરવાં પડે છે, તેમજ એની આંખો પણ ભેજવાળી અને ભારે જણાય છે એ થાકીને પોતાનો ભરેલો હાથ થાળીમા થભાવે અને પુરૂષ તરફ ભોંઠાભરી અને દયાર્દ્ર ચાડે છે અને "એ"ની દૃષ્ટિ મેળવાઈ જુએ છે, વિનવે છે.

—પણ એ દૃષ્ટિ નથી મળતી

પુરૂષ સપાટાભેર નીચી નજરે પોતાનું પેટ ભર્યે જાય છે અને શાન્તિનો ભંગ નહીં થવા દેવા ઉત્સુકતા દાખવે છે. એ કદી આંસુ વહેતો નથી કે નાક ખંખેરતો નથી. પણ એના વદન પર પણ વર્ષા ઋતુનાં વાદળાંની શ્યામતા આવી રહી છે એ એક એવા જબરા અને છુપા દર્દથી પીડાય રહ્યો છે કે જે એના હંમેશના બહારના દેખાવ પરથી કોઈ ભાગ્યેજ કલ્પી શકે-હળ જેમ જમીનનું પેટ ચીરે તેમ એ દર્દ એના હૃદયને ચીરી નાખે છે.

આ મૂક પશુ વલોવી નાખતા દશ્ય પરથી દૃષ્ટિ ખસેડતા નાં.

કેટલીક વારે પેલી બૈરી બ્હીતીબ્હીતી, અચકાતી અચકાતી જાણે કોઈ ગંભીર ગુન્હો કરતી હોય તેમ પુછે છે.

"કઈ લેશો? મુકું?"

જાણે માથા પર વીજળી પડી હોય તેમ પેલો પુરૂષ આ સવાલથી ભડકે છે. એ ઉચું જુએ છે, સામું ભાળે છે અને પછી જબરો -અસહ્ય કટાક્ષ આણી મ્હોં મરડી ઉચરે છે:

"ના"

આ "ના" ગુસ્સાથી—તિરસ્કારથી ઉચરાય છે. અને જેને જવાબ વળાય છે તેને એ એક પ્રહાર જે— હોવો જોઈએ.

આ સવાલજવાબ પછી પુરૂષે સ્ત્રી તરફ કયા સુધી તાકયા કર્યું એ તાકવામા તિરસ્કાર, પશ્ચાતાપ જબરજસ્ત કટાક્ષો ટપકી રહ્યા હતાં એ તાકવામાં જાણે કે એ પોતાની 'સહધર્મકર્મચારિણી' ની સઘળી ખોડોનો બારીક અભ્યાસ કરતો ન હોય, જાણે કે

'એ થાકીને પોતાનો ભરેલો હાથ થાળીમાં ચસાવે છે, અને પુરૂષ તરફ માયાભરી અને દયાદ્ર નજર માંડે છે.

એણે પોતાની "અર્ધાંગના ને અત્યાર સુધીમાં પહેલી જ નીહાળી ન હોય!

એ વાળ, ખોપરા એ મગચી એ ખુંધ એ દીમચા જેવા હાથ અને થાંભલા જેવા પગ, એ પેટલીટીઓ, એ ભાજુબંધ બેરખા, એ ગળાચના, ઝણુ-

બંધ, એ કાટલુ એરીંગ, સાંકળા, વીંટીઓ જાણ સંબંધ કે મેળ ન હોય.

આ બેડોળ સ્વરુપ અને સાદા પણ શોખીલા નવજુવાનને એ બંને એકદમ આકર્ષાવી મુકે યૌવન અને પુરૂષત્વ વેચી મરાયુ છે વરસો અને બેફટ ધરાકના હાથમાં જઈ જ્યાં "વ્હાલુ અને ચહાવુ" તદ્દન અશક્ય ભવિત છે

આ બન્ને જણને ટોડાની દેરીઆના અમુક સમય ઉપર એમના મુરબ્બીઓ અને ઓએ હસેલી મેળ હતી અને આ બને ગીઓ ને ત્યા થી "આચા" ગુણનો ફેરો પણ શકયો નથી પવિત્ર પ્રેમ માસ અને લક્ષ્મીના વિનિમયમા ફેરવી નખાયો છે પૈસાના સાટામા લ નચા મેલાયાં છે

સ્ત્રી પ્રૌઢ—ના વજા બની ગઈ છે! પણ પુરૂ ગભરૂ જુવાન છે

આ દંપતીજીવનના દ્રશ્યનુ સ્થળ બદલાઇ ડાને બદલે શયનમંદિર આવે છે

જમી પરવારીને સ્ત્રી વરુ ... પુરૂ ક્યારનોય શય્યામાં પડ્યો પડ્યો ... માર્ગમાં ઓરડનુ ઉત્સુક કુતુહલતાથી ક્રમશ ... સ્ત્રી છે કે કેદ એકવાર પરી જોઈ ... તિને આજ તોપખાના જેવી વિકૃત ... કરે ઉપજાવે છે પુરૂષ પોતાનું મ્હો ... ફેરવે છે અને એમ કરે પણ ... માગવો એને એનું મ્હો પાછુ ખુદ ... વે લેવુ નજરે એની પત્નીની પેલી ... કરવું!

જેએ અગાઉ આયનામાં પોતાના દીદાર નીહાળ્યા હોય, પોતાની શરીર સંપત્તિ યથેચ્છ સ્વરૂપમાં જોઇ આવી અને એથી એ વસ્ત્રપરિધાન હમેશાં એકાન્તમાં ગોઠવતી: પણ આજ એને એ વિધિ પોતાના વાલીની સન્મુખ જ કરવાનો ઉછાળો થઇ આવ્યો. ત્યાં અંગના જે પ્રદેશો સહુથી વધારે પાયમાલ થઈ ગયા હતા, સાવ વિકૃત બની ગયા હતા તેને એ અત્યાર સુધી કુશળતાથી નજર બહાર રહેવા દઇ શકી—ફેશનના સાહયા નીચે છુપાવી રાખતી. પણ આજે તો એની પોતાની નબળાઈ બળવાન બની આવી, પોતાની આવડત પર અવિશ્વાસ આવી ગયો, સંકોચનો જબરો સપાટો લાગ્યો અને પેલા પુરુષની આરપાર વીંધી નાખતી કાતીલ નજરથી એ ભયભીત બની ગઇ.

એનું છેલ્લુ વસ્ત્ર એકદમ એના હાથમાંથી સરી ... પલકારામાં ભોંય પર ઢગલો થઇ પડયુ એનું ...ખું સ્વરૂપ એના અસલ ઘાટ અને રંગમાં એકદમ ...ઘાડું થઈ ગયું. એની કે તેની બિલકુલ દયા વગર એ દેહે પોતાનું પ્રદર્શન માંડયું મનુષ્યની બેવકુફી ઉપર જાણે ક્રૂરતાથી ખડખડાટ હસી રહયું ન હોય!

...ની સ્ત્રીથી એકદમ ચીસ પડાઇ ગઈ. એ લાજની ...ય દઇ એકદમ નીચે બેસી ગઇ—ના, લુગડાના પર પોતે પણ જાણે ઢગલો થઇ પડી.

હવે પેલા મરદનો મીજાજ કાબુમાં ન રહયો. આ દેહે એક વારના એના યૌવનકાળમાં પોતાને કહેવાતો આનંદ આપેલો તે અત્યારે એ સાવ વીસરી ગયો.

શય્યામાંથી એકદમ ઉછળી ફલંગ મારી એ તડુકી ઉઠયો:

"લાજવતી! ચુડેલ! હવે તો કંઇ મર્યાદા અને વિવેક શીખ!"

એ રાતથી—એ પળથી એ બંને એક બીજાનાં હાડહડતાં શત્રુ બની ગયાં.

[સંપૂર્ણ]

[સંસારનું બીજું રસિક ચિત્ર પાંચમા પુસ્તકમાં પ્રગટ થશે]

મનોરમા કે મજુરણ ?

એક રસપૂર્ણ નવલિકા

લેખક: શ્રી ચ દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા બી. એ. એલ એલ. બી.

ચિત્રકાર
રા. કનુ દેસાઈ

"મનોરમા, ત્હારૂં નામ જેણે પાડ્યું હશે તે જરૂર ભવિષ્યવેત્તા હશે. જેવું ત્હારૂં નામ તેવા જ ત્હારા ગુણ, ખરેખર, તું મનમાં રમ્યાં જ કરે છે—નહિ તો બુદ્ધિશાળીઓના સંગ્રહસ્થાન સમી હાઈકોર્ટમાંથી ઘેર નાશી આવવાનું કારણ કાંઈ થાય ?"

જે બુદ્ધિશાલી રમેશે હૃદયતંત્ર રમાને સોંપેલું હતું તે ઉપર પ્રમાણે બોલતો બોલતો ને મનોરમાને શોધતો શોધતો શયનખંડમાં આવ્યો મનોરમા વિશ્રાન્તિ લેતી પલંગમાં પડી હતી રમેશ પલંગ પાસે દોડ્યો, મનોરમાના મુખ પાસે મુખ લાવ્યો, અને મનોરમા સહજ કે સ્વસ્થ થાય તે પૂર્વે 'કૈંક' કરીને ત્હેને શરમાવી નાખી—મૂંઝવી નાખી. "મનમાં ભાવે તોય ચૂડી હલાવે" એ તો સ્ત્રીનો સ્વભાવ જ

"બળ્યું તમ્હે તો એવા ને એવા જ રહ્યા—વિદ્યાર્થી મટી વકીલ થયા તોય એ ને એ—કાંઈ પ્રકૃતિ પલટાય છે ?" કાંઈક અણગમતી આપત્તિ અણચિંતવી આવી પડી હોય તેમ સૂચવતે મનોરમા બોલી

રમેશ સ્નેહસુલભ રસોન્માદની મનોદશામાં હતો એણે પોતાનું આગળ હાંકયે રાખ્યું

"મનોરમા, જેને તું તો મ્હારા કરતાંય ચઢી ગાતી, ને તે કેટલી બધી! તું તો મનમાં રમ્યાં કરે એટલે 'મનોરમા' સાચ્ચી—સહસ્રવાર સાચ્ચી 'નામ મહિમા રાખે કોય' એ દલપતરામની ફરીયાદનો તું અપવાદ મ્હારૂં નામ પાડનાર તેવું ચતુર નહિ. એને 'રમેશ' એટલે 'રમાનો—લક્ષ્મીનો ઈશ-પતિ' હું જો લક્ષ્મીપતિ હોત તો લહેર ન કરતો હોત—હાઈકોર્ટની હાયવાયમાં શું કરવા પડત ? અને જો મનોરમાનો મનમાનેક હોત તો મનોરમા માટે અભિસારિકા બનત, હું મનોરમા માટે હાઈકોર્ટમાંથી દોડતો ઘેર ન આવત મ્હારૂં નામ 'રમાદાસ' રાખ્યું હોત તો નામ ને કામ વધારે બંધબેસતા થાત. ત્હેં નામમહિમા જાળવ્યો, હું નામનામા સાચર્યો '

"કેમ સાહેબ, આજે કૈંક ખીલ્યા છો ? કૈંક રંગમાં લાગો છો. પુરૂષો પોતાના સ્વાર્થની તૃપ્તિ કરવા સારૂ સ્ત્રીઓની ખુશામત કરે, અને સ્ત્રીઓ દયાના અવતાર હોઈ કૃપા વર્ષાવે એટલે ગરજ સરે પુરૂષો દયાની દેવીઓ ઉપર અપવાદ મૂકે કે 'સ્ત્રી જાતિ સ્તુતિપ્રિય-ખુશામત પુરૂષજાતિ સ્ત્રીજાતિને કદિયે ન્યાય કરશે ખરી ?" મનોરમા મોટે કંઠે બોલી—અને મોટો કંઠ કોને મુગ્ધ કરતો નથી ?

"પણ પુરૂષો પાસે તે સ્ત્રીઓએ પ્રેમ માગવો છે કે ન્યાય ? જે વગર માગ્યે મળી શકે છે તે લેવું નહિ, અને જે મળે કે ન મળે તે માગ્યા કરવું ?

ઓરત ચીજ જ અજબ ! વકીલી ચાલાકીથી સૂક્ષ્મ શબ્દભેદ કરી રમેશે શબ્દજાળ ગૂંથી.

પણ મનોરમા વાગ્વિભ્રમમાં રમેશથી ઉતરે તેમ ન હતી. ત્હેણે તરત જ રોકડું પરખાવ્યું : " સાહેબ, સફાઈ રહેવા દો. પુરૂષો નથી આપતા પ્રેમ કે નથી આપતા ન્યાય. પ્રેમને નામે પ્રેમાભાસ આગળ ધરી નર્યા ન્યાયને ઉડાડી મૂકે છે પુરૂષો જેવી પ્રપંચી અને પાખંડી જાતિ હજી બીજી સર્જાવી બાકી છે. હેમ, કપટી, ધૂતારારે, લૂંટારા છો, પ્રાણપતિ !" એમ કાંઈ અમસ્તુ ગવાયું હશે ? કથને તુ દ્વિ કરણે તુ દાસી। 'દેવી' કહી કહીને બીચારી ભોળી ભામિનીઓને 'દાસી' બનાવી દીધી ! કાંઈ હરામખોરીની હદ છે !"

પ્રભુએ સ્ત્રીજાતિને લાંબી જીભ આપી છે એટલે વાદવિવાદ તો એમનો પોતાનો જ-પુરૂષજાતિને કામ પ એટલે એ પાકવે નહિ. વિવાદથી વ્હાલ વધે તે રમેશે સ્ત્રીજાતિની સાથેના પ્રસંગમાં રામબાણ પુરું સાધન યોજ્યું સ્નેહશસ્ત્રનું સૂત્ર છેઃ

"પ્રેમપ્રશ્ન પ્રસંગમાં 'કેક' સદા-ઉકેલ."

"કેક"નું પ્રેમદાન એટલે પ્રમદા પાણવાન. પતિને પ્રેમદા ને પત્ની પ્રેમપ્રતિમા

૨

મજુરણ

માણસને મજુરી 'મજુરી' ન લાગે-'આનંદ' લાગે, જો કદર હોય તો કદર મજુરીને આનંદ બનાવી દે છે-કદર એ પારસમણિ છે. એ ને એ જ લોખંડ, સુવર્ણ, તેમ એ ને એ જ મહેનત-મજુરી આનંદ, જો સેવ્ય જનની કદર તો. એક જ સંતોષ-સ્મિત, એક જ આભારભર્યો ઉત્તેજનશબ્દ, એક જ 'ઠીક કર્યું' એક જ 'શાબાશ' અને 'મજુરી' 'પરિશ્રમ' 'પ્રસાદ'.

રવિવારનો દિવસ હતો. રવિવારે રહાંજે મનોરમા હમેશાં કાંઇ ને કાંઈ સ્વાદિષ્ટ વાનીઓ બનાવી રમેશને રાજી રાખતી. રમેશ તે સારી રીતે સમજતો અને તેથી ગમે ત્યાંથી ગમે તેમ કરીને રહાંજે ઘેર આવતો એટલું જ નહિ, પણ કોઇને કોઈ મિત્રને સાથે લાવતો, જેથી પોતે કોહ્લી પોતાની પ્રિયાની પ્રસંશાને પુષ્ટિ તટસ્થ રીતે મળી શકે. આ પ્રસંગે મનોરમાએ ખાસ હોંસથી બદામની કચોરી કરી હતી અને તે રમેશની ખાસ મનગમતી-શોક, મનોરમા પછી. કચોરી ખાનાર માટે સારી, કરનાર માટે કૂથો. રંગભૂમિ ઉપર નટને જોનારને પાછળની તૈયારીની તકલીફનો શો ખ્યાલ આવી શકે ! એક તો કચોરી એટલે જ કરનારના કૂચા; ત્હેમાં વળી ઉકરાઓનો ઘોંઘાટ-ભડભડાટ જ એકલો નહિ, તેઓ વારાફરતી આણેલા બટારા તાણી જાય પણ ઉમેરામાં પરોપકાર મૂર્તિઓ ગેરહાજર હોય ત્હેમના ભાગનું મળે અને તે પણ માગનારાંતની હકમેર હાથી-સંતામણથી સ્વરાજ્ય માફક. મૂળ તો મનોરમા બીચારી સ્ત્રી, ત્હેમાં પાછી માતા અને માગનારાં સ્વમતાન, પછી નાયે કેમ પાડે ને તે કેટલી પાડે તે ત્હેમાં વળેષ શું !

બાશહદ તે બાલકહ—એમાં બીજું બાકી શું ! બીચારી મનોરમાએ મહેનત કરવામાં પણ મણા રાખી ન હતી એતે એમ જ થયાં કરતું હતું કે "એ કચોરી ખાશે તે ખુશ થશે, એટલે બસ ગંગા ન્હાયાં. બીજું બૈરાને શું જોઇએ ! ...બીચારી ભોળી ભામિની ! " આદર્યાં અધુરાં રહે, હરિ કરે સો હોય !"

મનોરમા રાહ જોતી બેઠી હતી, છોકરાં રાહ જોતાં બેઠાં હતાં...પણ રમેશ ગેનો ઘેર આવે !

ઘડીયાળ સ્હામું વારંવાર જોયાં કરે-જેમ જેમ સમય આગળ વધતો જાય તેમ તેમ સાથે અધીરતા પણ વધતી જાય.

" આજે વ્હાલમ વ્હેલા કેમ આવ્યા નહિ ?
આવ્યા નહિ—ખબર કહાવ્યા નહિ '
આજે વ્હાલમ૦

પ્રતીક્ષા કરી હોય તે એનું તલપાપડપણું જાણે-જેમાં પણ સ્વાર્થપ્રતીક્ષા નહિ પણ પ્રેમપ્રતીક્ષા. સ્હાંજે સ્હાડા પાંચે આવે ત્હેને સ્થાને છ, સાત, આઠ થયા બીચારાં છોકરા તે ખાવાની ચીજની હાજરીમાં પિતાજીની રાહ જોવામાં પેટપ્રાર્થનાઓને કેટલીવાર વીસરી શકે ? સહકુટુમ્બ સહભોજનના સ્વપ્ન તો ઉડી ગયાં. રમેશની સાથે જમવાની છોકરાંની હોંસ ભાગી ગઈ મનોરમાની આંતર વ્યથાનો પાર ન હતો છોકરાંઓ કુદરતી અધીરાઈ દાખવતાં અને મનોરમા સ્વાભાવિક ક્ષતવ્યતાથી એકની રીસ બીજા ઉપર ઉતારતી વાંક વિધાતાનો ! છોકરાંઓની આશા ભાંગીને કટકા થઈ ગઈ હશે તો બીચારી મનોરમાની તો ભાંગીને ભૂકો થઈ ગઈ હતી અને તે પણ બારીકમાં બારીક શું કરે ? છોકરાંને જમાડી સુવાડી દીધા પછી તો સર્વ સૂમસૂમાકાર નવ વાગ્યા, દશ વાગ્યા, અગીઆર વાગ્યા સૈકાંના સંસ્કારના અર્વાચીન અવતાર સમી સહનશીલતાસ્વરૂપ આર્યપત્ની જ આમ પતિદેવની પૂજા કરે-પાશ્ચાત્ય ધોરણે ઘડાતી મૂર્તિઓ તો એ ન કલ્પી શકે તો કરી તો શું જ શકે ? અને કહી શકવાની તો વળી વાત જ શી ?

બારનો ટકોરો પડ્યો અને મનોરમાને પોતાના

" બસ્સુ તમે તો એવાને એવાજ રહ્યા-કે પ્રકૃતિ પ્રાણ છે !"

બાર વાગ્યા હાસ્યા એક તો આખપાં દિવસની મજુરી કાગળ કચેરી એટલે જ રૂપો-અને તે પણ કુટુમ્બ માટે, પતિમિત્રોની અનિશ્ચિત સંખ્યા માટે, કોઈ કાળે ઉપયોગી થનાર પાડોશીઓ માટે મજુરી મનોરમાની અને " જય " ત્યારે રમેશભાઈને નામે

જમે. "શું રમેશભાઇ ઉદાર છે! ખરેખરી ખાનદાની તે આનું નામ!" એમ મિત્ર મહેમાનો ખુશ મુખને કહેતા, રમેશ રાજી થાય જ ને?

..."કાયદાની આંખમાં પતિ-પત્ની એક છે"—અને 'એક'નો અર્થ પતિનું જમે ખાતું અને પત્નીનું ઉધારખાતું...ચાલ્યું આવે છે. બ્રિટિશ લોકો હિન્દને ક્યાં જુદું ગણે છે?—હિન્દનું તે બ્રિટનનું જ છે ને? "બળીયાના બે ભાગ" એ સાચો દૃષ્ટિનિયમ—અને પછી સારા નરસા શબ્દો માટે મારામારી કરો.

આખરે બારણું ઠોકાયું. મનોરમાએ—ભૂખી, તરસી તરફડતી, મનોભંગનો ભોગ બનેલી મનોરમાએ નવચેતનનો ચમકારો અનુભવ્યો, ઉઠી, દોડી, તરત બારણું ખોલ્યું. બીચારીએ સ્નેહશાસ્ત્રના નિયમાનુસાર નક્કી કરી રાખ્યું હતું: "આજ તો એમની સાથે બોલીશ નહિ, એટલે એમની મેળે મનવતા આવશે, 'માફ કર, મનોરમા,' કહી કહીને કરગરશે—બસ, ત્યારે મ્હારો દાવ." ભલી બીચારી મનોરમા! અસરકાર અસરકારક ત્યાં જ્યાં સ્હામે સ્નેહ હોય, અને રમેશનો સ્નેહ અત્યારે અન્યત્ર ઉડી ગયો હતો.

મૂગે મ્હોંએ અને ગંભીર ચહેરે કપડાં કાઢી રમેશ પલંગમાં પડ્યો—નહિ સ્મિત, નહિ મીઠો બોલ ને માફી માગવાની તો વાત જ શેની હોય?

મનોરમાના હ્રદયમાં રમેશે કઠોરતાથી કટાર ભોંકી દીધી હોત તો એને આ નિષ્ઠુરતાથી જેટલી વ્યથા થઈ તેથી વધારે ભાગ્યે થઇ હોત પણ આખરે સ્ત્રી એટલે સૌકુમાર્યમૂર્તિ—માનિની બનવા મમતે ચઢેલી સ્ત્રી અને ત્હેમાં પણ આર્યપત્ની પછી પુછો નહિ સુકુમારતાની સીમા. આર્યપત્ની એટલે નર્યું હ્રદય. પ્રસંગની બધીય કડવાશ ગળી જઇને મનોરમાએ નરમાશથી પતિદેવને નમ્ર નિવેદન કર્યું: "કચોરી તૈયાર છે."

બેદરકાર જવાબ મળ્યો: "ભાનુભાભી સાથે બહાર ગયો હતો એટલે ભૂખ નથી" રેસ્ટોરાંમાં કે કોક "આશ્રમ"માં આઇસ્ક્રીમ, ભજીયા ને પૌંઆ, બટાટા ઉડાવ્યા હશે કે કોણ જાણે શું યે કર્યું હશે? ભાનુભાભીના નામનિર્દેશે મનોરમાના મન ઉપર અણધાર્યો પ્રકાશ પાડ્યો—અસહ્ય આઘાત કર્યો. વળી ગળી ગઈ. રહેવાયું નહિ એટલે ઉમેર્યું—

"પણ મ્હેં બહુ હોંસથી કરી છે, જો જરા ચાખવી હોય ને મ્હોંસ્વાદની મરજી હોય તો."

બીચારી મનોરમાએ સંકોચાતે સંકોચાતે પુછ્યું.

"તે ત્હારી ખાતર કાંઈ બે પેટ કરે!" ભાનુભાભીની ખાતર બાવીસ થાય, કાંઈ મનોરમા ખાતર બે થઇ શકે? તે વખત આરોગ્યના નિયમો સાંભરે અને સંયમ સચવાવે.

આર્યગૃહિણી મનોરમા બીચારી પતીની પ્રતિક્ષા કરતી ભૂખી હશે ત્હેનો ખ્યાલ જ જો પતિદેવે કરવાનો ન હોય, તો પછી એને ખાતર પોતાને કંઇ કરવાનું તો શાનું જ હોય? પતિદેવ એટલે પરમેશ્વર—સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય Absolute Monarchy! ...બધી મોકાણ જ મંડાઈ છે તે અનિયમિત અધિકારથી, બાકી તો પતિદેવો પાસરાદોર થઈ જાય અને પૃથ્વીપ્રજાઓ પણ.

માણસોને મજુરી ચાલે તે આવી બેદરકાર બેદરકારદાનીને લીધે—બાકી તો માનવજીવનની મીઠાશ જ એક બીજાને માટે કાંઈ ને કાંઈ 'મજુરી' કરવામાં છે.

આ પ્રસંગ તો એક વાનગી રૂપે જ—આવા તો કંઇક બનતા. મનોરમા "મનોરમા" મટી 'મજુરણ' બની હતી.

૩

પાછી મનોરમા

પ્રેમપક્ષ પ્રત્યેકને પીડાકારક છે-પણ પ્રકૃતિ તે પ્રકૃતિ. માણસ માણસ છે ત્યાંસુધી આવરણો આવ્યે જવાનાં, સ્ખલનો થયે જવાનાં, આખરે ઠોકરો ઠેકાણે આણે ત્યારેપાછું અસલ સ્વરૂપ.

"To err is human, to forgive divine"—

"ભૂલ કરવી એ માનવ છે, ક્ષમા કરવી એ દૈવી છે."

જેમ રમેશમા પ્રથમ પરિવર્તન થયુ તેમ જ પુનરાવર્તન. ગુણોની સંગીનતા કરતાં રૂપની ભભકથી પતંગ માફક અંજાય અને આકર્ષાય ત્યારે બીજું શુ થાય ? બીજા અનુભવીઓને આઘાત થાય એ સ્વાભાવિક છે, બાકી તો સૃષ્ટિક્રમ છે. જે ચંચલતા પરિવર્તન કરે છે—જે ચચલતા ભ્રષ્ટ કરે છે તેજ ચચલતા પાછા ઉદ્ધત કરે છે ચચલતા એટલે ચંચલતા—નહિ નીતિમાં અચલ, નહિ અનીતિમાં.

રમેશ ભૂલ્યો હતો, પરન્તુ ભાનુમતીની ભભકમા જેમ રમેશ પોતે અંજાયો હતો તેમ ઇતર પણ અંજાય જ ને ? અને ભાનુભાભીની ભભક જો ભીંતનો ઇજારો ન હોય તો ઇતરનો તો શાનો જ હોય ? સૌન્દર્ય સર્વભોગ્ય છે—સ્વામિત્વ મનુષ્યકૃત કૃત્રિમ ભેદાય છે. પ્રભુએ સૌન્દર્ય સર્જ્યું; મનુષ્યે ઇજારા કર્યા—અને જ્યાં ઇજારા ત્યાં ઇર્ષ્યા રમેશ એ સાદી બાબત વિષે વિચાર કરતોજ નહિ. પોતે કોઇના અધિકાર ઉપર અત્યાચાર કરેલો એ વીસરી જઇને ઇતરને પોતાનું અનુકરણ કરતા જોઇ એને આઘાત થયો. ઇજારાના ઇતેજારથી ભાગીદાર કેમ ખમાય ?... આઘાતે આંખ ઉઘાડી ભભકે ઉભી કરેલી ભ્રાન્તિ ભાંગી.

ને પછી...પશ્ચાત્તાપ

"હા પશ્ચાત્તાપ વિપુલ ઝરણુ સ્વર્ગથી ઉતર્યું છે"

પશ્ચાત્તાપ પાપવિષનો ઉતાર છે-પાપમાંથી પુણ્યમાં પોંચવા જવાનો પન્થ છે-સ્ખલનશીલ માનવનાનો એ મુખ્યાધાર છે રમેશ પાછો ફર્યો-The Return of the Prodigal"—"ગયેલાનું પાછું આવવું" એ હમેશાં કરુણ આનન્દ અને નિવૃત્તિ જોગવે છે. સ્ખલનોના ક્ષિણ સ્થાયી હોય છે.

સિનેમા જોવા ભાનુભાભી સાથે પધારેલ રમેશભાઈ બીજું જ અણધાર્યું અવનવુ નાટક પોતાની જ હાજરીમાં પોતાની આંખ આગળ બનતું જોઈ આભા બને છે-આઘાત ખમે છે-પાછો ફરે છે..."આ મ્હારી ભાનુ આવી !" એમ આઘાત અનુભવનારને મનોરમાના આઘાતની કલ્પના ક્યાંથી આવે કે "આ મ્હારો રમેશ આવો !"...કેટલું કાં થતું હશે મનુષ્ય પૂર્વાપરનો વિચાર કરવા બેસે તો જીવી ન શકે જીવી...એ તો "જે હાજર તે વજીર," જે વખતે જે ઉર્મિ થઇ તે તે વખતે જોગ્ય-કલ્પી ખાન કર્યા. દેખા જાયગા અને આ માત્ર પાપીઓની જ ફિલસુફી કાંઈ નથી, "ક્ષુભંતત્ શોધમ્" પણ, એ જ ફિલસુફીનો ઉદ્ગાર છે એમાં માનવજાતિની ઉર્મિવશતાનો સ્વીકાર છે-સદુપયોગનો ઉપદેશ છે.

ભાગ્યના બીજ જેવી મનોરમા પાછી હૃદયમ ઉગે છે- પૃથ્વીનો છેડો ઘર ને ઘરનો છેડો પત્નીનું હૃદય-"થાક્યો પાંથ વીસામો"—"પાપીઓની પતિતપાવની ગંગા," સુખમય દંપતીજીવનના પૂર્વાનુભવોના સ્મૃતિચિત્રોની પરંપરા, માનસ ચિત્રપટ સિનેમા-ઉપર પ્રતીત થતી પસાર થાય છે પ્રભુનો પાડ, આર્યપત્નીને સ્વનરને સ્થાને પતિને બનાવનાર ઋષિઓનો પાડ કે પૂર્વાનુભવના પુનરનુભવનો પ્રસંગ હાજ હતો. આર્યપત્ની એટલે નરી ક્ષમા'...મનોરમા "મંજુરાણી" મટી હતી; પાછી "મનોરમા" બની હતી.

મો. મહંમદઅલી

એક આદર્શ
:: પત્રકાર ::

'દરેક ધર્મવાળો પત્રકારને પોતાના ધર્મનો ગણે અથવા એથી પણ સારું એ છે કે તંત્રીને ધર્મ વગરનો ધારે.'—મહમદઅલી.

લેખક: રા. નિઝામુદ્દીન એ. કુરેશી

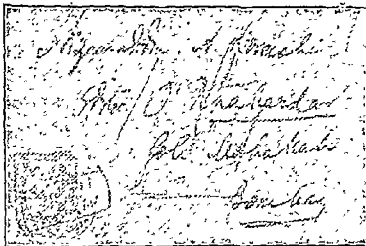
ગુજરાત સમક્ષ ઉર્દુ સાહિત્યના એક અગ્રગણ્ય કવિ અને રાષ્ટ્રના એક સેવક મો. મહંમદઅલી સાહેબના હાથનો લખેલો એક મૂળ ઉર્દૂ ભાષાનો પત્ર તેના અનુવાદ સાથે અને પહેલી જ વાર પ્રગટ થાય છે એ પત્ર મો. મહમદઅલીનું જીવનચરિત્ર લખનારાઓને અને એમનું જીવન રહસ્ય જાણવો ઇચ્છનારાને ઉપયોગી થઇ પડશે. એટલું જ નહીં એ પત્ર પત્રકારિત્વની દ્રષ્ટિએ પણ મહત્વ ભર્યો છે. એમા એમણે પત્રકારોને આપેલી શિખામણ વાંચવાથી એટલું તો પ્રતિત થશે કે મો. મહમદઅલી એક કુશળ નીતિપૂર્ણ પત્રકાર હતા. 'કોમરેડ' અને 'હમદર્દ' પત્રની ખ્યાતિ એમની શક્તિને આભારી હતી. મારા સ્નેહિ મિત્ર રા. ભાઇ નિઝામુદ્દીન કુરેશી સાહેબે મો. મહમદઅલીનો અસલ પત્ર અને તે ઉપરની પોતાની નોંધ 'સત્યનું સાહિત્ય' માટે આપીને ગુજરાતની સેવા કરી છે એમાં શક નથી. એમનો આભાર સાથે પત્ર અને લેખ અત્રે રજુ કરું છું

સાદીક

૨૮ વર્ષ પહેલાંની વાત છે. ના. ગાયકવાડ સરકારની નોકરીમા મહમ્મદઅલી નામનો એક અલીગઢ કોલેજના વિદ્યાર્થી આવ્યાનું સાંભળ્યુ. ગુજરાતે આઠ દસ વર્ષ પહેલા જ અલીગઢનું નામ સાંભળેલું ને ત્યાં મુસલમાન બાળકોનું ઉચ્ચ ભાવી ઘડાય છે એ પણ સાંભળેલું તેથી ભણેલા ગણેલા મુસલમાનો અલીગઢના નામને ઉલ્લાસથી યાદ કરતા હતા. અલીગઢ એટલે કોમી હમદર્દીનો સમુદ્ર, અલીગઢ એટલે મુસ્લિમ લાગણીઓનો ભંડાર, અલીગઢ એટલે ધરલામી સંસ્કૃતિનો આદર્શ નમુનો. કુદરતી રીતે મારા મનમાં એ અલીગઢવાળા મુહમ્મદ અલીને જોવાની ઉત્કંઠા થઇ. મહેસાણામાં મુકામ હતો, જોયા, મળ્યો ને ધારવા કરતાં વધુ હેતાળ ભાઇની મુલાકાત લીધાની મારા અંતરે સાક્ષી આપી.

સને ૧૯૦૪ માં અમદાવાદ ખાતે મુંબાઇ ઇલાકાની કેળવણી કોનફરન્સની બેઠક મળી. નવાબ વિકારુલ મુલ્ક બહાદુર પ્રમુખસ્થાને બિરાજ્યા હતા. બીજા દિવસની બેઠકમાં યુરોપી પોશાકમાં સજ્જ થએલા મહમ્મદઅલીએ મુસ્લિમ યુનીવર્સીટી સંબંધે એક લાંબો લેખ વાંચ્યો.સાંભળનારાઓએ આફરીન પોકારી. મારું ગન હર્ષિત થયું. ને તેમણે કહ્યું: "આ વિદ્વાન અલીગઢની મિત્રતાનું તને માન મળેલું છે."

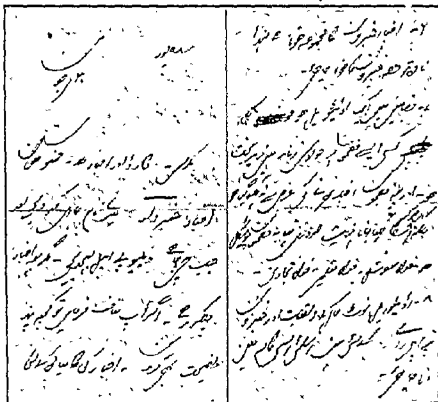
સને ૧૯૦૩ થી ૧૯૦૭ સુધી સીદ્ધપુરે, વડોદરા, અમદાવાદ ને મુંબાઇમા અનેક મુલાકાતો થઇ. મુહમ્મદઅલીને દરેક રંગમા રંગાયલા જોયા. લીડરોને વિદ્વાનો અનેક જોયા. અલીગઢના પણ અનેક 'ઓલ્ડ બોયઝ' જોયા. પણ એમના પ્રેમાળ હૃદયની સ્પર્ધા કોઇ ન જોઇ. નાના મોટા, અહલા આલા બધા

મૌ. મહંમદઅલીએ ૧૯૦૭ માં લખેલા પાહમાર પત્રનુ કવર.

એમને ચાહતા અને એ પોતે તેમને સગા ભાઇની પેઠે સમજતા. ગાયકવાડી રાજ્યમા આવો પ્રેમાળ અમલદાર ભાગ્યે જ આવ્યો હશે એમ ફડેચોક બોલાતું

સને ૧૯૦૭ મા મુંબાઇથી મારા તંત્રીપદ હેઠળ 'ખબરદાર' નામનું સચિત્ર અઠવાડિક પત્ર બહાર પડ્યું. બીજા મિત્રોની પેઠે મૌ મહમ્મદઅલીને પણ મોકલવામાં આવ્યું, તેનો જે જવાબ આવ્યો તે વાંચતાં મારા અંતરે પોકાર કર્યો. આ તો અલીગઢનો વિદ્યાર્થી ઓક્સફર્ડનો ગ્રેજ્યુએટ, ગાયકવાડ સરકારના અફીણ ખાતાનો ઉપરી કે એક પત્રકાર. એ પત્રને મેં જીવ પેઠે સંઘરી રાખ્યો. અલ્લાહે એમને સને ૧૯૩૧ મા લઇ લીધા; જગતે એમનાં ચરિત્ર લખ્યા. એમાં એમને પત્રકાર લેખ્યા, પણ એમના હાથનો લખેલો પ્રકરાર ક્યાય ન જાયો. ભાઈ સાદીક અમદાવાદ આવતા મહમ્મદઅલી વિષે વાતચીત થઈ. એમણે ૧૯૦૭ ના પત્ર વિષે ઇશારો કર્યો. એમણે એ પત્ર લેવાની હઠ પકડી. વર્ષોથી જે પોથાં પસ્તીના તળીયે બેઠાં હતા તે કાઢયા, પત્ર મળી આવ્યો. ભાઇ સાદીકે ઝડપી લીધો ને મને પોઠી લીટીઓ લખવાની આજ્ઞા કરી. તે સમયના મૌ મહમ્મદઅલી મરહુમના અનેક ચરિત્રો લખાયાં છે, ને હજુએ લખાશે એટલે મે માત્ર પત્ર સંબંધે બે શબ્દો લખી નાખ્યા. જીવની પેઠે સંઘરેલા પત્રને મેં એટલા માટે જ અળગો કર્યો કે જગત મરહુમના વિચારો જાણે ને જુવે કે મહમ્મદઅલી ૨૪ વર્ષ પહેલાં પણ કોમીવાદથી દૂર રહેવાનો બોધ આપતા હતા. અસલ પત્રના ફોટો સાથે તેનો અનુવાદ પ્રગટ થાય છે. ગુજરાતી

મો મહમદઅલીના હસ્તાક્ષરમાં એમનો પત્ર પૃ ૧-૨.

સાહિત્યના પુજારીઓ એને વાચે ને ઉર્દૂ સાહિત્ય-રસીકો એને મેધરી રાખે કે ઉર્દુ ભાષાના 'જવ્હર'-ની કલમથી લખાયલા શબ્દોના દર્શન થાય છે.

મો મહમદઅલી સાહેબે લખેલા પત્રનો અનુવાદ આ રહ્યો :

મહેરબાન : કાર્ડ અને પેપર મલ્યાં. આભારી છું. " ખબરદાર " પત્ર મારા નામ ઉપર ચાલુ કરશો અને મરકઝમા આવે ત્યારે વેલ્યુપેબલ મોકલશો, પણ આ પત્ર ચાલતે જ રહે. કદાચ તમે ક્ષમા કરો તો થોડીક શીખામણ અને બોધ પણ આપું. પત્રની સફળતા માટે આટલી વાતો અવશ્ય થવી જોઇએ.

૧ : એમન વાતોથી તદન અલગ રહેવું. કોઇ દુશ્મન વિરૂદ્ધ કંઇ લખવું જોઇયે નહી; તેમ વગર કારણે મિત્રોનાં વખાણ કરવાં જોઇએ નહીં.

[illegible]

મો. મહમદઅલીના હસ્તાક્ષરમાં એમનો પત્ર પૃ. ૩-૪.

૨. કોઈ વ્યક્તિ અથવા પત્રના અભિપ્રાયની સામે કંઈ લખવું હોય તો તે વિરોધ માત્ર અભિપ્રાય પુરતો જ રાખવો. અંગત બાબતોનો કોઈ ભાગ તેમાં ભેળવવો નહીં.

૩: જે લખવામાં આવે તે વાક્યોની સુંદર રચના માટે નહીં તેમ લોકોને ચીમકીઓ લેવાના હેતુથી નહીં. પણ ગંભીરપણે અને ઘણી સમજણ સાથે. એવી રીતે કે ચટાકાપણાની ટેવ આપનાર વાંચનારાઓને ન પડે પણ જ્ઞાન વધત થાક અને સૌની ઉપરાંત મનોરંજન મળે.

૪. અને ત્યાં સુધી તેજ ખબરો છાપવી જોઈએ જે અંગ્રેજી દૈનિક પત્રો છાપે છે. એથી વધારે કોઈ સ્થાનીક કે દેશાન્તરની ખબર છાપવી હોય તો તે ખબર મોકલનાર પ્રમાણિક હોવો જોઈએ, એ સૌથી પહેલાં અગત્ય છે. ખબરની પણ ખરી ખરી તપાસ કરવી જરૂરની છે.

મૌ. મહમદઅલીના હસ્તાક્ષરમા એમનો પત્ર પૃ૮ ૭-૮

બંધી હોય, પણ જે લખવાની અત્યત જરૂર જણાય તેવોજ લેખ હોવો જોઇએ

૮ તંત્રી નોંધો, ચાલુ બનાવો અને ખબરો ઉપર પોતાના વિચારો દર્શાવવા માટે છે તેથી એજ બાબતો ઉપર આવવી જોઇએ

૯ એકાદ લેખ બીજી કોઈ વ્યક્તિનો પણ જરૂર હોવો જોઇએ, પછી તે ખબર સંબંધી હોય કે કોઈ સ્વતંત્ર લેખ હોય

૧૦ જુદાં જુદા મથકોએ થોડાક ખબરપત્રી મિત્રો અથવા પગારદાર માણસો રાખવાની ગોઠવણ કરવી જોઈએ જેઓ મહીનામાં એકવાર અડધા કોલમમાં આવી શકે એવડું લખાણ તે મથકની ખબરોનું મોકલી શકે દાખલા તરીકે સુરત, અમદાવાદ, ભરૂચ, વડોદરા, પુના મહાબળેશ્વર વગેરે

૧૧ કાગળો તેજ છાપવા જોઈએ જે ખરી રીતે કોઈ જરૂરીઆતને અંગે લખવામાં આવ્યા હોય,

નહી કે ખબરપત્રીના ભગજની ચેતનશક્તિ બતાવવા માટે અથવા કોઈ અંગત ચર્ચા સંબંધી.

૧૨ : પત્રે ધાર્મિક તકરારથી તદ્દન અળગા અને અને નિરાળું રહે અને ખાસ રીતે એ વાત કદી પણ જાહેર ન થઈ જાય કે તંત્રી સુન્ની છે કે શિઆ. દરેક ધર્મવાળો તેને પોતાના ધર્મનો ગણે અથવા એથીયે સારું એ છે કે તંત્રીને ધર્મ વગરનો ધારે

૧૩ : તંત્રીએ પોતે બધા સવાલો ઉપર વિચાર કરવો અને બીજા પત્રો તથા પુસ્તકો ઉપરથી ફરજીયાત રીતે માહીતી મેળવવી તંત્રી કેટલી બધી સખ્ત મહેનત કરે છે. મારે પોતે મિસર ... કંઈક લખવાનું છે. જો કે ...જના વર્તમાનપત્રો ઉપરથી ...વાતોની માહીતી મળતી રહે છે...માં પણ ચાર પુસ્તકો પહેલે... છેલ્લાં સુધી વાંચવાં પડ્યાં છે. તેની ઉપર ચિન્હ કરવા પડ્યાં છે, નોટો લીધી છે, ત્યારે જઈને એકાદ કોલમનું લખાણ લખી શકીશ. જો કલમ ઉઠાવીને લખવા માંડું તો ઘણું સ્હેલ છે પણ વાંચનારને મુશ્કેલ છે.

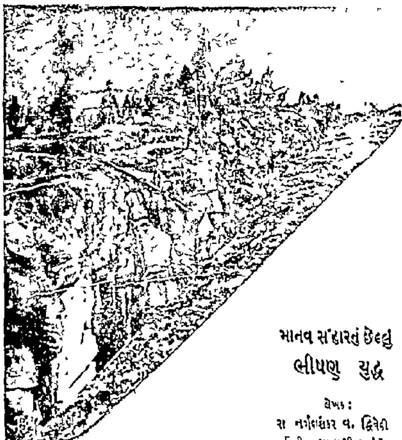
મૌ. મહંમદઅલી

આશા છે કે આ શીખામણો માટે દરગુજર કરશો. આપની સાથે એક ખાસ પ્રકારની લાગણી છે તેથી હામ ભીડી છે. મહેરબાની કરીને નિઝામુ-લ્મુલ્ક અબ્બાસી સાહેબને કહી દેશો કે કાગળ મળ્યો છે. હું તાકીદે જવાબ આપવા યત્ન કરીશ, પણ વરસ આખર થયું છે અને હજારો સરકારી કામ બાકી છે કદાચ વાર લાગે તો માફ કરે.*

આપનો દર્શનાભિલાષી મોહમદઅલી

*૧૩મી જુનના ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયામાં મારો એક લેખ હાલની અશાંતિ ઉપર પ્રગટ થયો છે. યોગ્ય લાગે તો તરજુમો કરી લેશો. એ વિષય હજુ ચાલુ છે બીજો લેખ પણ પ્રગટ થશે.

ઓલ ક્વાએટ ઓન ધ વેસ્ટર્ન ફ્રન્ટ

માનવ સંહારનું છેલ્લું ભીષણ યુદ્ધ

લેખક :
રા. નર્મદાશંકર વ. દ્વિવેદી

[ત્રીજા પુસ્તકથી પુરું]

ખાઈઓ ખોદી માનવ સંહારની રમત રમતા સૈનિકો.

મિત્રમંડળીને ભૂતકાળના સ્મરણો થાય છે એક જણ પૂછે છે કે " શા માટે આપણને સ્વદેશાભિમાન અને દેશ પ્રેમને નામે આપણા શિક્ષકો અને બીજાઓ યુદ્ધના મેદાનમાં મરવા ધકેલે છે અને પોતે પોતાનાં કુટુંબ સહિત ઘરના ખુણામાં બેસી કૌટુંબિક આનંદ લીએ છે ! શું તેઓ સ્વદેશાભિમાનને નામે આપણી નાની ઉમ્મર અને કાચી બુદ્ધિનો ખોટો લાભ લીએ છે ! શું એ લોકોમાં દેશપ્રેમ નથી ! મિત્રમંડળને એ શિક્ષકો અને એ મોટેરાઓ ઉપર તિરસ્કાર આવે છે. યુદ્ધ એટલે તો દેશના જુવાનોનું અકાળે મૃત્યુ, તેની ઉગતી આશાઓનો અકાળે ધ્વંસ, તેમના અણુખીલ્યા મનો

જ્યારે તેણે લખવાની શરૂઆત કરી ત્યારે કોઈ આવી લાંબી નવલકથા લખવાનો તેનો ઈરાદો ન હતો પણ એક વખત લખવાનું શરૂ કર્યા પછી તેનાથી આવા પ્રકારની કથા લખાઈ ગઈ.

રિમાર્ક કહેછેકે લડાઈના મેદાનમા સાથીઓ સાથે જે સંબધ બંધાયો હતો, પરસ્પર સંબંધની જે ભાવના પતી હતી, તે લડાઇના મેદાનમાંથી પાછા ફરી આવતાં સમાજના બીજા માણસો સાથે જણાતી નહોતી.

રિમાર્ક જ્યારે અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારે પુસ્તકોના વાંચનનો અને સંગીતનો શોખીન હતો, પણ જે ઘડીએ તેને રણમેદાન ઉપર લઇ જવામાં આવ્યો તેજ ઘડીએ એ બધું બદલાઈ ગયુ તોપોના અવાજ અને મનુષ્યોની ચીસોથી તેનું જીવન પલટાઇ ગયું—સદંતર પલટાઇ ગયું.

રિમાર્ક આ નવલકથા લખીને જગતમાં જાણીતો થયો, પણ તેની તેને પડી નથી. તોપણ તેને જે આર્થિકલાભ થયો છે તેથી તે પ્રસન્ન છે તે કહેછેકે 'એ વાર્તાના લેખનથી તે જીંદગીતારને માટે આર્થિક દૃષ્ટિએ સ્વતંત્ર બની ગયો છે જે પુસ્તકની સાધારણ લાખ નકલો અંગ્રેજી અનુવાદની ખપે અને જેની જગવિખ્યાત ફીલ્મ ઉતરે તેમાંથી તેને કેટલો નફો મળ્યો હશે તેની તો કલ્પનાજ કરી લેવી '

રિમાર્કને આ નવલકથા લખવા માટે જર્મનો ચાહતા નથી. ઘણા જર્મન મિત્રોએ તેની સાથેની મિત્રાચારી છોડી દીધી છે આથી તે ઘણો સમય પારીસમાં ગાળે છે. તેને ફ્રાંસમાં રહેવું વધારે ગમે છે ફ્રાંસમાં લગભગ ૩૭૫૦ માઈલની મુસાફરી તેણે મોટરમાં બેસીને કરેલી છે. તેને લાગ્યું છે કે આખા ફ્રાંસની જનતામાં પ્રાચીન સંસ્કૃતિ પસરેલી છે.

જ્યારે રિમાર્ક કામકાજ કે અવ્યવસ્થાથી કંટાળે છે, ત્યારે પેરીસની હોટેલની અગાશીમાં જઈ બેસે છે અને સીગારેટના ધુમાડા કાઢતાં રસ્તાઉપરથી પસાર થતા માનવી સમુદાયને જોઈ રહે છે.

આમ કરવાનું કારણ તેના શબ્દોમાં આપીયે "એ માનવી સમુદાય જીવન છે અને બીજા બધા કરતાં હું જીવનની વધુ પૂજા કરું છું. પુસ્તકના વાંચનથી જો હું જીવનને વધારે ચાહી શકું, આપણેજીવીએ છીએ એ સહુથી મહાન અને આશ્ચર્યજનક પ્રશ્ન ઉપર વિચાર કરી શકું, તોજ એ પુસ્તક પણ મને ગમે છે."

All Quiet ની ફીલમ

હવે આ લેખનો છેવટનો વિભાગ—જગમશહુર નવલકથાની જગમશહૂર ફીલમ કેવી રીતે લેવામાં આવી તે જોઇએ.

પશ્ચિમના દેશોના વેપારીઓમા પૈસા કમાવાની જે કળા છે તે હિંદના વેપારીઓમાં નથી તરનો લાભ લેવાનું હિંદીઓ ઘણુંજ ઓછું સમજેછે અને વધારે ખર્ચ કરી મોટી કમાણી કરવાને બદલે ઓછું ખર્ચ કરી ઓછી કમાણીથી સંતોષ માનનારા છે અમરતો વેપાર ધંધાની ખરી કલાથી માહિતગાર નથી.

જ્યારે all quiet ની પ્રસિદ્ધિનો જગતભરમાં ડંકો વાગી રહ્યો અને ચક્રવર્તિ અંશમાં તેની ગણના થવા લાગી, જગતની મુખ્ય મુખ્ય ભાષાઓમાં તેના અનુવાદ થઇ તેની લાખો નકલો ઉપડવા લાગી ત્યારે ફીલ્મ કંપનીઓનું તેના તરફ લક્ષ ગયું સાત કંપનીઓ તેની ફીલમ ઉતારવા મેદાને પડી, દરેક હિંદીઓની કલ્પનામાં ન આવે એવડી મોટી રકમ તે બદલ તેના લેખકને આપવા માંડી પણ છેવટે આ સૌ વધી કાર્લ લેમલેએ સહુથી વધારે રકમ આપી તે ખરીદી લીધી.

અને કહેવું જોઈએ કે જનસમાજની રૂચિ આવી છે અને આવે તેવી છે, તેને આપસંદ પડશે અને આ નહીં

પસંદ પડે, એના ભ્રમમાં પડયા વગર તેણે જે રીતે એ નવલકથા લખી છે તેજ રીતે તેને ફીલમમા ઉતારી છે. અલબત્ત ફિલ્મ અનતર્વાં લખાણ થાય એ દષ્ટિએ કેટલીક વાતો જતી કરવી પડી છે, તોયે નવલકથાના પાત્રોમાં કે પ્રસંગોમા કયાંય પણ ફેરફાર કરવામા આવ્યો નથી. આખી નવલકથામાં સ્રીપાત્ર એકાદ બે આવે છે અને તે પણ ક્ષણભર—એટલે સ્રીપાત્ર વગરની કહી શકાય એવી આ નવલકથાને તેણે સ્ક્રીન ઉપર એવાજ રૂપમાં ઉતારવાનું સાહસ કર્યું છે અને એ સાહસ સફળ થયુ છે એમ આપણે જાણીએ છીએ.

આ કારણથી ગમેતો તમે All quiet નવલકથા વાંચો અગર તેની ફીલ્મ જુઓ—તમારા મગજ ઉપર એકસરખી છાપ પડે છે.

A Scene from "ALL QUIET ON THE WESTERN FRONT"
UNIVERSAL SUPER-PRODUCTION

ઓલ ક્વાએટ ઓન ધ વેસ્ટર્ન ફ્રન્ટમાંનું એક દશ્ય.

ફિલ્મમાં લગભગ બધાજ પાત્રોમાં ૧૭ થી ૨૦ વરસના જુવાનીયાઓને પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા. પાત્રોની પસંદગી કરવામાં પણ અસાધારણ કુશળતા વાપરવામાં આવી હતી. પોલની ભૂમિકા ભજવવા માટે ૨૦૦ ઉમેદવારો તૈયાર હતા. તેમાંથી એકની પસંદગી કરવાનું કામ કેટલું વિકટ છે તે સહેજે સમજી શકાશે.

અન્ય પાત્રો અને સલાહકારો તરીકે રશીયન રાજકુમારો, જર્મન ડયુક, બ્રિટિશ લશ્કર અને નૌકાસૈન્યમાં કમીશન ભોગવનાર માણસો, લડાઇમા સાથેજ ભાગ લીધેલા જર્મન સૈનિકોની એક ટુકડી, અમેરિકન લશ્કરની એક ટુકડી, ફ્રેંચ, જર્મન અને રશીયન માજી સૈનિકો વગેરેની મદદથી આફીલ્મ ઉતારવામાં આવી છે.

મુખ્ય સલાહકાર વાલ્ટર મોરહાઈ ૧૯૧૪થી ૧૯૧૮ સુધી લડાઇમાં સામેલ હતો.

આ ફીલ્મ ઉતારવા માટે હોલીવુડની દક્ષિણે ૭૬ માઇલ દૂર પાસિફીક મહાસાગરને કિનારે બાલ્બોઆ અને લાગુના વચ્ચેનો ૧૧૦૦૦૦ એકરનો પ્રદેશ નિયત કરવામાં આવ્યો હતો. ૨૦૦ એકરના વિસ્તારમાં લડાઇનું મેદાન તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું.

ફીલ્મ માટે તૈયાર કરેલા લડાઇના કેમ્પમાં ૫૦૦ લડવૈયા, અમલદારો અને બીજાં મા... રાખ્યાં હતાં. બસીઝ, ...ઇંઝ, તોપો વગેરે લીધું ને ...સ્તવિક લડાઇનો ચિતાર ...ાપવા યોજવામાં આવ્યું હતું. રાત્રિએ ચાલતી લડાઇની ફીલ્મ ઉતારવા માટે ૫૦૦૦૦ માણસોના શહેરને પૂરૂં પાડે એટલા વીજળીક બળના દિવાઓ ગોઠવ્યા હતા.

ઓલ ક્વાએટ ઓન ધ વેસ્ટર્ન ફ્રન્ટમાંનું એક દશ્ય.

દારૂગોળાની સામગ્રી પણ લડાઇની પેઠે ગોઠવી હતી. બોમ્બો, સુરંગો, બધુંજ સ્વાભાવિક રીતે ફોડવું પડ્યું હતું ૨૦૦૦૦ રતલ જેટલો કુલ કાળો પાઉડર અને ભડકો થાય એવો પાઉડર વાપરવો પડ્યો હતો; અને ૬ ટન જેટલો ડીનેમાઇટ વપરાયો હતો.

નાના મોટા મળીને ૬૦૦૦ બોમ્બ ફેંકાયા હતા અને ૧૫૦૦૦ જેટલા નાના બોમ્બો સળગી ઉઠયા હતા. જૂદી જૂદી પ્રજાના માજી સૈનિકો ૧૨ યાંત્રિક તોપો લઇને લડાઇમાં ભાગ લેવા સજ્જ હતા. ૨૦ જર્મન હોવીઝર્સની એક બેટરી સાચી લડાઇનું ભાન કરાવતી હતી અને એ હોવીઝર્સ સાચીજ હતી

શેલ (ગોળા) અને ગોળીઓનો સાચો અવાજ આવી શકે તેટલા માટે દશ્ય લેવાની વખતે સાચી શેલો ફેંકવી પડી હતી અને એ જોખમકારક કામમાં અત્યંત સાવચેતી લેવી પડી હતી.

ટુકામા લડાઇનો આબેહુબ ચિતાર આપવાને માટે એક સારૂં એવું અથવા તો ખરેખરૂંજ રણમેદાન ગોઠવવામા આવ્યું હતું અને ફીલમ જોયા પછી આપણને લાગે છે કે આપણે કૃત્રિમ યુદ્ધ જોતા નથી પણ સાચેજ યુદ્ધ જોઇએ છીએ. ફીલ્મમાં બતાવાયેલું દરેક સ્વાભાવિક લાગે એથી બીજી વિશેષ સફળતા શી હોઇ શકે?

ઉપસંહાર.

આ લેખ પૂરો કરતાં પહેલાં બે શબ્દો કહી દઉં All quiet ની ફીલ્મ મહાન છે આશ્ચર્યજનક છે. અદ્ભુત છે, પણ All quiet ની નવલકથા એથી વિશેષ છે, એક અદ્ભુત છે તો બીજી મહત્તર છે, એક આશ્ચર્યજનક છે તો બીજી આશ્ચર્યની પરિસીમા છે.

એક દશ્યચિત્ર છે, બીજી શબ્દચિત્ર છે દશ્યચિત્ર ગમે તેટલું પ્રબળ હોય, સ્વાભાવિક હોય, ભાવપૂર્ણ હોય, છતાં શબ્દચિત્ર આગળ ઝાંખુ પડે છે. અને આ શબ્દચિત્ર તો એટલું પરિપૂર્ણ છે કે શબ્દચિત્ર વાંચ્યા પછી દશ્યચિત્ર જોવાની જરૂર રહેતી નથી આ શબ્દચિત્ર એટલું તો ભાવથી, સરળતાથી અને સ્વાભાવિકતાથી દોરાયું છે કે એ વાંચતી વખતે તમે યુદ્ધના મેદાનમાં હો એમ તમને લાગે છે। જાણે [illegible] ભયંકર દશ્યો તમારી સન્મુખ આવી ખડાં થયાં છે એમ તમને અનુભવ થાય છે પુસ્તક વાંચનારને ચિત્રો પણ એનાં જ સ્વપ્નમાં આવે છે અને થોડા દહાડા સુધી તો એ ભીષણ રણમેદાનનાં અતિ કરુણ દશ્યોની છાપ તેના મગજમાંથી ભૂંસાતી નથી

આવાં દશ્યો સાથે સૈનિકની મનોદશા—[illegible] પાછળ રહેલી તેની યાતના અને તેને અંગેની જે વિચિત્ર મનોદશા—તેનો ખ્યાલ દશ્યચિત્રોમાં અલ્પ પ્રમાણમાં આપી શકાય, તે માટે તો શબ્દચિત્ર જ જોઈએ અને આ નવલકથામાં એવાં કેટલાંક શબ્દચિત્રો છે કે જેની જાણ 'સર્જાતું સાહિત્ય'ના વાચકોને પહેલી તકે કરાવવાની મારી ઇચ્છા છે

પુરષ કે પ્રમદા ?

—એક ભેદભરી ચમત્કારિક છૂપી પોલિસની નવલકથા—

લેખક

ડૉ. ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી

સાંજનો સમય છે; સૂર્યનારાયણ આખા દિવસની મુસાફરી પૂરી કરીને પોતાનાં સોનેરી કીરણો સમેટી લેતા અસ્ત થવાની તૈયારીમાં છે ઠંડા પવનની લહેરો વાતાવરણમાં ફેલાઈ રહી છે

ભદપુર નગરના સિમાડા ઉપર આવેલા એક બંગલામાં આ વખતે એક વૃદ્ધ પુરુષ બારીએ બેસીને સાંજની કુદરતી શોભા નિહાળે છે—ઠંડા પવનની મઝા ભોગવે છે

એજ બંગલાના એજ ખંડમાં વચ્ચોવચ્ચ ગોળ ટેબલ આગળ એક ખુરશીમાં બેસીને એક ખૂબસુરત યુવતી ભરતકામ કરી રહી છે આ વૃદ્ધ પુરુષનું નામ નવનીતલાલ છે યુવતીનું નામ આશા છે આશા નવનીતલાલની પુત્રી છે તેની ઉંમર વીસથી વધારે નથી.

હરકોઇ માણસ આશાના ચહેરા તરફ જોઇને અત્યારે કહી શકે કે, તે ગુસ્સામાં છે તે ભરતકામ કરે છે ખરી, પરંતુ વચમાંવચમાં ગુસ્સાભરી નજરથી તેના વૃદ્ધ બાપ તરફ જોયા કરે છે વૃદ્ધ તરફ જોનારને પણ અત્યારે એમજ લાગે કે તેનું દિલ દુભાયલું છે ખુશનુમાં સાંજનો દેખાવ તે નિહા રહ્યો છે તોપણ ઘડીએ ને પલકે પોતાની પુત્રી ત તે ભયભીત નજરથી જોતો રહે છે, અને જ્યાં બેની નજર એક થાય છે કે—તરતજ તે વૃદ્ધ મ ફેરવીને બારી બહાર જોઇ રહે છે

આ બે આમ કેમ કરતાં હશે ! બેશક, એ એક ધીરે ધીરે વાંચકો સમજી જશે

આ પિતા-પુત્રી આમ કુંગરાયલી હાલતમાં હતા તેવામાં એક નોકરે આવી ખબર આ "જમવાનું તૈયાર છે જી"

આશાએ ભરતકામ ટેબલ પર પછાડ્યું ખુરશી જોરથી ખસેડી અને ગણગણાટ કરતી તે ચાલી ગઈ વૃદ્ધ જમીનદાર નિસાસો નાખતો ઉઠ્યો અને ધીરે ધીરે તે પણ જમવા ગયો

જમ્યા પછી આશા તે ઓરડામાં વૃદ્ધ સાથે આવી નહીં. એક આરામ ખુરશીમાં પડી તે બોલ્યો "આવા મિજાજ પર કાબુ રાખવાનો ક હતો ! " થોડીક વખત વિચારવંત મુખમુ રાખ્યા પછી તે બબડવા લાગ્યો ' અમો બંનેમાં એકે હવે અહીંથી ચાલ્યા જવું જોઇએ ર

હાલતમાં સાથે નહિ રહેવાય પણ......" તે પાછો ચુપ થઇ વિચારમાં પડ્યો.

આરામ ખુરશીમાંથી ઉઠીને તે ઉભો થયો અને અહીં તહીં ધીમે ડગલે ફરતાં કહેવા લાગ્યો: "પણ હું શા માટે જાઉં? હું તો કદાપિ અહીંથી નહીં જાઉં એને જ કાઢી મૂક્યા વિના છૂટકો નથી! જે બની ચુક્યું છે તેનો અફસોસ કરવો નકામો છે; પણ ભવિષ્યની હેરાનગત દૂર કરવી જોઇએ."

બારી તરફ ઉભો રહી આકાશ તરફ જોતો તે બોલ્યો: "ઓ પ્રભુ! મારી આ હાલત તેં શા માટે કરી! મારા નસીબમાં શું સુખ લખેલું નથી? અરેરે! હું કંગાલ હોત; ગરીબ હોત, મજુરી કરીને જ પેટ ભરતો હોત તો ઘણું સારૂં થાત! પુંજી મુકો આ ધનમાલમાં! જહાન્નમમાં નાખો આ બધી સાહેબી! પૈસો! પૈસો! પૈસાવાળાને જેટલું દુઃખ છે તેટલું ગરીબને નથી!"

તે ઓરડામાંથી નવનીતલાલ બહાર જવા ગયો. ચન્દ્રમાએ હવે અજવાળાં શરૂ કરી દીધાં છે. પવન જોસબંધ ફુંકાય છે. તેના જોરથી ઝાડવાં ખુબ હાલે છે. કેટલાક સુધી બંગલાના ચોગાનમાં તે ફર્યો. એટલામાં એકાએક ચાન્દનીનો પ્રકાશ મંદ પડ્યો. અંધારૂં થઇ ગયું. પવન ખુબ વાવા લાગ્યો. આકાશમાંથી વીજળી ચમકાર અને વાદળાંનો ઘેરો ગગડાટ થવા લાગ્યા–થોડીક પળોમાં વરસાદ તુટી પડ્યો. ધોધમાર સખત વરસાદ!

નવનીતલાલ, મકાનમાં પાછો ગયો અને આરામ ખુરશી પર બેસી રહ્યો. પણ તેને ચેન પડ્યું નહી. હવામાં સરદી પ્રસરી ગઇ છે. વરસાદને લીધે જમીન પલળવાથી એક જાતની મધુરી સોડમ આવવા લાગી છે. હરીઆળીના દિલનો ઉકળાટ શાન્ત થઇ જાય; પણ નવનીતલાલ બબડ્યો: "હા! મારૂં દિલ જે આરામ શોધે છે તે ક્યાં છે? હવે તો આ જીન્દગીમાં તે આરામ—"

"હં: હં: સ્વપ્નામાં પણ નહી મળે! હા હા—" કોઇકે તેનું અધુરૂં વાક્ય પુરૂં કર્યું.

નવનીતલાલે ચમકીને આસપાસ જોવા માંડ્યું. તે ખુરશી પરથી સફાળો ઉઠ્યો. જુએ છે તો ઓરડાના ઉંબરા પર એક સ્ત્રી ઉભી છે. એ સ્ત્રીને જોતાં જ ચુંકો ચમક્યો!

કોણ હસે? આ ગાજવીજની ભયાનક રાતે તું અહીં આવી!—"

વરસાદમાં ભીની થયેલાં પોતાનાં વસ્ત્ર ખંખેરતી તે સ્ત્રી તેની નજદીક આવતાં બોલી. "હા જમીનદાર સાહેબ! હું હસમતી! તમને હસાવવા આવી છું!" તે તેના તરફ આંખોમાંથી આગ વરસાવતી હોય એવી રીતે ટગર ટગર જોઇ રહી!

"ઓ બાપ! મને ન સતાવ. તું જતી રહે"

"આખું જીવન હું તમને સતાવીશ. જે આરામ તમને જોઇએ છે તે નહીંજ આપું, સમજ્યા!

તે ઓરડાના ગોળ ટેબલ નજદીકની ખુરશી તે બુઢા પાસે ખસેડી લાવીને, હસતી તેમાં નિરાંતે બેઠી. તે એક આધેડ ઉમ્મરની સ્ત્રી છે. તેના શરીરનાં અવયવો ભરાવદાર છે. તેના ચહેરા ઉપરથી અને આંખો ઉપરથી હરકોઇ કહી શકે કે તે એક મજબુત મનની ચાલાક સ્ત્રી છે.

તેને ખુરશી પર બેઠેલી જોતાં તે વૃધ્ધે આરામ ખુરશીમાંથી ઉઠવા કોશિષ કરી. તે સ્ત્રીએ પોતાની હાથથી તેને અટકાવીને કહ્યું: "સબૂર! મારી વાત સાંભળી લ્યો—"

'તારી વાત ?! તું બીજુ શુ કહેવાની છે! જ્યારે ને ત્યારે બસ એકજ વાત કહેવા તું આવે છે!!" કંટાળાભરેલી રીતે તે વૃદ્ધ બોલ્યો.

"બેશક, મારે એજ વાત કહેવાની છે. મને રૂપીઆ જોઇએ છે."

"રૂપીઆ ? શું મને તું નિચોવી નાખવા માગે છે!! જા, નહી આપુ ક્રોધથી નવનીતલાલે જવાબ દીધો.

"બુઢ્ઢા!" કરડાકી ભરેલા અવાજે હુસુ બોલી જો આનાકાની કરશો તો હમણાજ બાબા પાસે જઇ ફક્ત એકજ શબ્દ કહીશ અને એ પછી શ્રીમાન! તમને છટવું ભારે પડી જશે! સમજાય છે?"

"ઓ ન દાન! ધીમેથી બોલ ધીમેથી—"

"રૂપીઆ આપો છો કે નહિ?"

"પણ......

"રૂપીઆ આપો છો કે આશાં પાસે જાઉ?"

"જખ મારી કે, મારૂં પાનું તારી સાથે પડ્યુ! ધીમી પડ, અને રૂપીઆ લઇ અહીંથી જતી રહે!

આરામ ખુરશીમાંથી ઉઠીને તે એક તિજોરી પાસે ગયો અને તેમાથી થોડીક નોટો કાઢીને તેણે હુસુના હાથમાં મુકી. તે ગણીને તે નોટો ફેંકી દેતા બોલી: શું બસો જ ? નહી ચાલે—"

"ત્યારે કેટલા જોઇએ છે?"

"પુરા પાંચસો."

"લે, બાગ તારૂં મોઢું!' એમ કહીને તેણે વધુ નોટો તેને આપી. જમીન પરની નોટો અને આ વધુ નોટો એકઠી કરી પોતાના ખિસ્સામાં મુકીને તે સ્ત્રી ઉભી થઇ અને હવે ફરીથી મળીએ ત્યાં સુધી 'જય જય" એમ કહીને તે ચાલતી થઇ.

"સત્યાનાશ જજો તારૂં ઓ બલા!" એમ બબડતો આ બુઢો જમીનદાર એક કોચ પર માથું નીચું નાખીને પડ્યો

વરસાદ વરસે છે. ગાજવીજ ચાલુ છે. રસ્તામાં કોઇ માણસની અવરજવર નથી. રાત્રીનો ગાઢ અંધકાર ચારેપાસ બિહામણાપણુ ફેલાવી રહ્યો છે.

મધ્યરાત્રિ થઇ તે વેળા નવનીતલાલના બંગલા આગળ જો કોઇ ઉભુ હોત તો તેના સાંભળવામા કાંઇ વિચિત્ર વાતો આવી હોત. પણ ત્યાં બહારના ભાગમાં કોઇજ ઉભેલુ નથી.

એ મકાનમાંથી કાકલુદી ભરેલો અવાજ સંભળાયો "ઇશ્વરને ખાતર મને મારી નાખો નહીં. દયા કરો. અરેરે! નિર્દોષના લોહીમાં તમારા હાથ ....ના...ખર...ડો...ઓહ! ..."

એ શબ્દો પછી કોઇક જમીન પર પછડાઇ પડયુ હોય એવો ધબાકો સંભળાયો. એ બાદ કોઇ હડબડ હડબડ દોડી જતું સંભળાયુ

અને પછી એ મકાનમા ચૂપકીદી પથરાઇ રહી.

બહારની ગાજવીજ અને વરસાદ વરસવો ચાલુ છે. આસપાસ કોઇ એવું નથી કે-જેને આ બંગલાની અંદર શુ બન્યુ તેની ખબર હોય!

શુ થયુ હશે? ધબાકો શેનો હશે? દોડી કોણ ગયું હશે?

સહવાર પડતા બંગલાના નોકર ચાકરો જાગ્યા ત્યારે તેઓમા ખળભળાટ થઇ રહ્યો.

જમીનદાર નવનીતલાલનું ખૂન થયુ છે! તેની લાશ દિવાનખાનામા પડી છે. તેના પેટમાં ખંજર ભોંકાયલુ છે. તેના હાથમાં કોઈ સ્ત્રીના વાળ છે. તેની નજદીક લોહીનું ખાબોચીયું ભરાયું છે. હરકોઈને આ દેખાવ જોતાં કમકમાટી ઉપજે!

નોકરો ફક્ત તે ખૂનથી સંડોવાયા નથી. નવનીતલાલની પુત્રી આશા ગુમ થઈ છે! તેનો પત્તો નથી!!.

શું પિતાનું ખુન કરી પુત્રી નાસી ગઈ છે?!!

વિદ્યાચતુરનો અભિપ્રાય

"ખુની કોઈ સ્ત્રી નથી!"

ભદ્રપુરના પોલીસ ખાતાએ ખૂનવાળી જગ્યાએ તપાસ ચલાવી. નોકરોને પૂછપરછ કરી અને આખરે એમજ નિશ્ચય કરી લીધો કે, નવનીતલાલનું ખૂન તેની નાસી જનાર દીકરી આશાએ કર્યું છે.

પોલીસ ખાતાને આ શક લાવવાનાં કારણો ખુલ્લાં હતાં. નોકરને પુછવાથી જણાતું હતું કે—જે રાત્રે ખૂન થયું તે આખો દિવસ પિતા—પુત્રી વારંવાર માંહોમાંહિ લડતાં હતાં. બન્નેએ બપોરે અને સાંજે રોજની ટેવ મુજબ હસી ખુશીને વાતો કરતાં ખાધું નહતું; પણ, ચૂપચાપ ખાધું હતું. લડવાનું કારણ નોકરો સમજી શકયા નહતા; પણ નવનીતલાલ ઘણી વખત એમ બોલતો સંભળાયો હતો કે "મારે તારૂં કામ નથી. હું વાંઝીઓ રહ્યો હોત તો ઠીક થાત!"

આશા પર શક લાવવાનું આ પહેલું કારણ.

જે ખંજર નવનીતલાલના પેટમાં ખોસવામાં આવેલું, તેના ઉપર આશાનું નામ હતું આ બીજું કારણ.

મરનારના હાથમાં એક સ્ત્રીના વાળ હતા તે આશાનાજ હોવા જોઈએ એમ પોલીસ ખાતાને શક ઉપજ્યો, એ ત્રીજું કારણ.

આશા નાસી ગઈ, એ ચોથું કારણ

અને છેક છેલ્લું પાંચમું કારણ એ કે-જે દિવાનખાનામાં મરનાર પડ્યો હતો, તેમાંથી એક ચીમળાયેલી રહેલી ચિઠ્ઠી મળી હતી. તેમાં લખ્યું હતું કે:

"મારા ઉપર જે તહોમત મૂકો છો તેથી હું અજબ થાઉં છું. હું પ્રચનભંગ કરવા માગતી નથી. તમારા ઉપર મને વિશ્વાસ નથી. મારી ખાતર તમે કોઈ વાત છૂપી રાખો, એમ હું ઈચ્છતી નથી. મને તમારી પરવા નથી. લી. આશા"

આ ચિઠ્ઠી ખૂની તરીકે આશાને ઠરાવનાર મુખ્ય પુરાવો હોવાનું પોલીસ ખાતાએ માની લીધું છે.

આસપાસ જ્યાં બની શકે ત્યાં માણસો દોડાવીને નાસી જનારનો પત્તો મેળવવા પોલિસ ખાતાએ પ્રયત્નો કર્યાં છે પણ તેનો પત્તો મળ્યો નથી. આખો દિવસ પસાર થઇ ગયો છે.

ભદ્રપુરના રેલ્વે સ્ટેશન ઉપર સાંજના સાત વાગ્યાને શુમારે પોલિસ ખાતાનો વડો ફરતો હતો તેવામાં અમદાવાદ જતી ટ્રેન આવી પહોંચી. સહેજ ગમ્મતની ખાતર તે અમલદાર ટ્રેનના ડબ્બાઓ તપાસતો હતો; તેવામાં અચાનક પહેલા વર્ગના ડબ્બામાં એક ગૃહસ્થને જોઇને તે બોલી ઉઠ્યો:

"ઓહો મિ. વિદ્યાચતુર! આપ આ ટ્રેનમાં ક્યાંથી?"

જેને સંબોધીને પોલિસ ખાતાના વડાએ સવાલ કર્યો તેણે જવાબ દીધો, "ગોધરા ગયો હતો ત્યાંથી પાછો અમદાવાદ જઉં છું.

"કોઈ 'કેસ' માં રોકાયલા છો કે?"

"ના હમણાં જરા આરામ છે—",

"બસ. ત્યારે અહીં ઉતરી પડો." એમ કહીને તેણે ડબ્બાનું બારણું ઉઘાડયું અને તેનો હાથ ખેંચીને બહાર આવવા દબાણ કર્યું.

'પણ નકામો મારો વખત શા માટે ગુમાવો છો?'

'નફામો નથી. મારે તમારી સલાહની જરૂર છે. બસ, ચાલો ને ચાલોજ.'

'ઠીક, ભાઇ, આવા આગ્રહ આગળ લાચાર ! એમ કહી તે ડબ્બામાંથી બહાર આવ્યો તેની પાછળ એક યુવક પણ તેની 'બેગ' લઇને બહાર આવ્યો.

વાચક ! આ વિદ્યાચતુર કોણ છે ? એ ગુજરાતનો એક બાહોશ ડીટેક્ટીવ છે; અને મોટા મોટા ગુન્હાઓમાં પોતાના બુદ્ધિબળથી તેણે અઠંગ ગુન્હેગારોને પકડી પાડેલા છે. તેની સાથેનો યુવક તેનો સાથીદાર કિશોર છે. એ છોકરો વિદ્યાચતુરની 'નાની પ્રતિમા' રૂપ કહીએ તો ચાલે. આ જુગલ જોડીનાં પરાક્રમો, સાહસકર્મો વગેરેથી અજાણ્યુ હોય, એવું ગુજરાતમાં ભાગ્યેજ કોઇ હશે.

ભદ્રપુરનો વડો પોલિસ-અમલદાર આ સમર્થ ડીટેક્ટીવને બહુ સારી રીતે ઓળખે છે. નવનીતલાલના ખૂનની શોધમાં ડીટેક્ટીવ વિદ્યાચતુરની સલાહ લેવાનો વિચાર અચાનક તેને જોતાંજ સૂઝયાથી અને ડીટેક્ટીવ અત્યારે કોઇ કેસમાં રોકાયલો ન હોવાથી તેણે તેને ભદ્રપુર ખાતે ઉતારી-લીધો છે.

એક ઘોડાગાડીમાં બેસીને આ ત્રણે જણુ નવનીતલાલના બંગલા આગળ આવી લાગ્યા.

બંગલા આગળ પોલિસ-પહેરો જોઈ ને ડીટેક્ટીવે પોતાના સાથીદાર તરફ અર્થસૂચક નજર કરી, એટલે તે બોલ્યો: "મને આવો પાકો વહેમ હતોજ—" ડીટેક્ટીવે નાક આગળ આંગળી અડકાડી. સાથીદાર ચૂપ થઇ ગયો.

-તેઓ બંગલામાં ગયા પોલીસ ખાતાના વડાએ ખૂન કેવા સંજોગોમાં થયું; ખૂની કોણ છે; પોલીસ ખાતાએ પૂછપરછ કરી શી શી માહિતીઓ મેળવી છે; એ બધી હકીકતનું બ્યાન કર્યું જે ચિઠ્ઠી મળી આવી હતી તે ડીટેક્ટીવના હાથમાં તેણે મૂકી.

"ઠીક. એ મારી પાસે રાખું છું." ડીટેક્ટીવે તે ખિસ્સામાં મૂક્યા બાદ આસપાસ અવલોકન શરૂ કર્યું. પોલિસે બધી વસ્તુઓ હજી જેમની તેમ રાખી હતી. ડીટેક્ટીવે લાશ પર વાંકા વળીને તેના હાથમાંના વાળ લઇ લીના. તે નરમ હતા; ચીકણા હતા; લાંબા હતા એ બાદ તેણે લાશના જખમમાંથી ખંજર ખેંચી કાઢયું. તેના હાથાપર કીંમતી હીરા જડેલા હતા. વચ્ચોવચ્ચ "આશા" નામ લખેલું હતું. મરનારની આસપાસની જમીન તરફ નજર નાંખી, તે એક બારી આગળ ગયો ત્યાંથી તેણે બહાર કુદકો માર્યો. જમીનપર કોઇના પગલાં ખૂબ બારિકાઇથી જોયાં. બારી વાટેજ તે દિવાનખાનામાં પાછો આવ્યો.

"તમારે ત્યાં ગઇ રાત્રે ખૂબ વરસાદ પડયો લાગે છે ! શહેરમાં જરીકે નહોતો." ડીટેક્ટીવે કહ્યું.

"અરે, અહીં તો ધોધમાર વરસાદ પડયો હતો !" પોલિસ-અધિકારીએ કહ્યું.

"ખૂનીનાં પગલાં તેથીજ ઘેરાં થયાં છુંદાઇ ગયાં છે, પણ ચિન્તા નહી. ૪૮ કલાકમાં હું ખૂન કરનાર કોણ છે તે કહી આપીશ."

"ખુની આશા છે એમાં તો શક જ નથી."

"નહી તે બાઇ તદ્દન બિનગુન્હેગાર છે !"

ડીટેક્ટીવનું આ કહેવું સાંભળીને પોલિસ અધિકારી તેમજ કિશોર બંને ચોંક્યા

"શું તમે પોલિસ લોકો નિર્દોષને ગુન્હેગાર

ઠરાવી બેસાડીને જ નામના મેળવો છો કે?" ડીટેકટીવે પુછ્યું.

"પણ પુરાવાઓ તો તપાસો!" સહેજ ચિડાઈને પોલિસ અધિકારી બોલ્યો.

"તપાસ્યા – અને તે પછી જ હું એમ કહું છું."

"પેલી ચિઠ્ઠી?"

'એ બાઈએ પોતેજ લખી છે, એનો શો પુરાવો છે? અને આ બાબત માટેજ તેણે તે લખી છે, એમ શા ઉપરથી તમે કહી શકો છો? બીજી કોઈ બાબત સંબંધી તે કેમ લખાઈ નહોય?'

'વારુ,' પોલિસ-અધિકારીએ વધુ દલીલ કરવા માંડી: "એ નાસી ગઈ એ તો પાકો પુરાવો ખરોને?'

"એ તો એક સામાન્ય દલીલ છે." ડીટેકટીવે કહ્યું 'કોઈ ખૂન થાય ત્યારે નાસી જનાર પર સૌ કોઈ પહેલો શક લાવે; પણ મિત્ર! જેના તરફ કોઈનું ધ્યાન ન હોય તેના ઉપર શા માટે શક ન લાવવો? કિશોર! તને યાદ છે આપણો છેલ્લો 'કેસ' જેમાં આપણે તપાસ કરી આવ્યા!" ડીટેકટીવે પોતાના સથીદારને પુછ્યું.

"હાજી, જે સ્ત્રીએ પોતાની કીંમતી બંગડીઓ ચોરાવાનો શક પોતાના નોકર ઉપર આણ્યો હતો, તેનોજ પુત્ર તે ચોરી જનાર હતો એમ આપે સાબીત કરી આપ્યું હતું" કિશોરે કહ્યું.

"આમ પણ બને છે, મારા મિત્ર!" ડીટેકટીવે પોલિસ-અધિકારીને કહ્યું, "આથી જેના પર કોઈનો શક નથી જતો તેને હું આ દાખલામાં ખુની કહું છું."

"એ કોણ છે?"

"હજી પુરતી તપાસની જરૂર છે; પણ તમારી જીજ્ઞાશા શાન્ત કરવા હું કહીશ કે ખૂની કોઈ ઓરત નથી."

'શું?! ખૂની કોઈ ઓરત નથી!"

"બેસો. હું સમજાવું!" ડીટેકટીવે શાન્ત સ્વરે જવાબ દીધો.

ખુનીની ગુચવણું ભરેલી નિશાનીઓ.

ડીટેકટીવ અને પોલિસ—અમલદાર એક કોચમાં બેઠા. ડીટેકટીવે કહ્યું. "ખૂનીએ કોઈપણ સ્ત્રી સામે જાણે શક ઉઠે એવાં પગલાં છે. તેથી આપણને દરેક સ્ત્રી ઉપર વહેમ જાય; પણ ખરી રીતે તેમ બન્યું નથી. જુઓ, વાળ, મારનારને અંગુઠે બાંધવામાં આવેલા હતા. સ્ત્રી સામે શક ઉઠેરવા માટે તેમ કરવામાં આવેલું છે.-વળી, આ પગલાં જુઓ. વરસાદને લીધે જો કે તે ખુલ્લાં નથી પણ પુરૂષના સ્લીપરનાં એ ચિહ્ન છે."

પોલિસ—અમલદાર મૂગો મૂગો બેસી રહ્યો. ડીટેકટીવે આગળ ચલાવ્યું: "એ સ્લીપરમાં પણ સફાઈ વાપરેલી છે, એ સ્લીપર ખુદ મરનારનાં છે–"

"હેં!! શું ખૂનીએ તે પહેરેલાં?"

"મને તો એમ લાગે છે. આપણને ચક્કરમાં નાખવા આ કારીગરી કરવામા આવી છે! ખૂની ચાલાક અને હીકમતબાજ છે. તે સ્ત્રી નથી, તેનું એક વધુ કારણ એ છે કે, મરનાર સાથે તેને ઝપાઝપી થઈ છે. જો સ્ત્રી હોત તો આ ઘુંટો પણ જોરાવર મરનારે તેને જરૂર હંફાવી નાખી હોત; કદાચ ધકો મારીને પાડી નાંખી હોત; પણ તેવાં કોઈ નિશાન નહીં હોવાથી ખુની મરનાર કરતાં વધારે બળવાન હોવો જોઈએ."

ડીટેક્ટીવ ઉઠ્યો. તેણે દિવાલ પરની ઘડીઆળને ચાવી આપી તે ઘડીઆળમાંથી બારના ટકોરા વાગ્યા.

"મારા વહાલા મિત્ર!" તેણે પોલિસ અમલદારને કહ્યું: ખૂનીની યુક્તિ સમજાય છે! કાંટા તેણે નવ ઉપર મૂક્યો છે. પણ ક્યારે! બાર વાગવાના હતા ત્યારે! એટલે કે ખૂન બાર વાગે થયું છે પણ કાંટા જાણી જોઇને નવ પર ફેરવી દેવામાં આવ્યા છે અને ઘડીઆળ બંધ પાડવામાં આવ્યું છે.!

"વાહ! મામલો ગૂંચવણ ભરેલો બનતો જાય છે!"

"એક સ્ત્રી ઓરડામાં આવેલી છે." ડીટેક્ટીવે આમતેમ ફરતા અને અહીંતહીં જોતાં કહ્યું "પરંતુ ખૂની આવતાં પહેલાં! સ્ત્રીનાં પગલાં પ્રવેશ દ્વારમાંથી જણાય છે. તે સ્ત્રી બારી તરફ ગઇ નથી. ખૂની બારીમાંથી કૂદી બારી બહારની ભીની જમીનમાં ગયો છે અને ત્યાંથી વળી પાછો અંદર આવેલો છે, કદાચ બારી મારફત આવેલ હોય અને ખૂન કર્યા બાદ તે બારી વાટે જ નાસી ગયેલ હોય. જુઓ રગીપરનાં ગોળાક પગલાં બારી તરફ જાય છે અને ત્યાંથી પાછાં મરનાર પડ્યો છે તે તરફ આવે છે. આ સામસામી નિશાનીઓ ખૂનીની હીલચાલ બતાવી આપે છે."

"તમારૂં કહેવું વ્યાજબી જણાય છે." પોલિસ-અમલદારે ડીટેક્ટીવને કહ્યું "પણ એ ખૂની કોણ હશે?"

"ધીરે ધીરે આપણે એની ગરદન પકડીશું." ડીટેક્ટીવે કહ્યું.

"મિ. વિદ્યાચતુર!" પોલિસ-અમલદાર બોલ્યો "લોકમુખમાંથી અમારા ખાતાવાળાઓ કહે છે એ હવે મને ખરૂં લાગે છે કે—તમે, રાજા વિક્રમની પેઠે, કોઇ વૈતાળની મદદથી કામ કરો છો! આ ઘડીઆળનો ભેદ, આ પગલાંની મુખ્ય ખબરી નિશાનીઓ, એ બધું મને તો મુંઝવણ પેદા કરનારૂં લાગે છે. પરંતુ તમારો ચહેરો તો તદ્દન શાંત જણાય છે!"

ડીટેક્ટીવ હસ્યો અને પોતાની પ્રશંસા અટકાવતા તેણે પોતાના સાથીદારને કહ્યું: "કિશોર! પેલી સામેની તિજોરી ઉપર જે વસ્તુ પડી છે, તે લાવ જોઉં."

કિશોર તે વસ્તુ લાવ્યો, તે કુંચીઓનું ઝૂમખું હતું. ડીટેક્ટીવે તિજોરી તરફ અને ઝૂમખા તરફ ઘડીભર જોયું અને પછી ઉઠીને તેજ ઝૂમખામાંની એક કુંચીવતી તેણે તિજોરી ઉઘાડી. થોડીક નોટોનાં બંડલ તેમાં હતાં. તેમજ બીજાં કેટલાક કાગળીઆં હતાં. નોટોના બંડલમાંના એકની દોરી જરાક ઢીલી હતી એમ તેને લાગ્યું તે બંડલ તેણે હાથમાં લીધું એ ઉપલી નોટ પર ૭૦૦નો આંકડો લખેલો હતો. ડીટેક્ટિવે તે નોટો ગણી જોઇ તો ૨૦૦ની થઇ! ડીટેક્ટીવની આંખમાં ચમકારો જણાયો.

તેણે કહ્યું: "આ બંડલમાંથી ૫૦૦ રૂપિઆની નોટો મરનારે કોઇકને આપી છે; અથવા તો કોઇક ચોરી ગયું છે પણ ચોરાવાનો સંભવ નથી. કારણ ચાવીઓ તિજોરી ઉપર જ રાખીને જાય એવો મૂર્ખ ચોર હોય? અને ૫૦૦ લઇને ૨૦૦ રાખી શું કરવા જાય વળી—"

તેણે એક બીજું બંડલ લીધું તેના પર ૧૦૦૦નો આંકડો હતો. નોટો ગણી જોઇ તો બરાબર થઇ. એવાં બીજાં બે બંડલોમાંની નોટો પણ તેની ઉપર લખેલા આંકડા મુજબ મળી રહી. ડીટેક્ટીવે તે ઉપરથી કહ્યું: "આ બધી નોટો સલામત રાખવામાં આવી છે. તે ઉપરથી ચોરી થયાનું માની શકાતું નથી. મરનારે નોટો કોને આપી હશે? ક્યારે આપી હશે!"

થોડીવાર આમતેમ જોયા પછી ડીટેકટીવે કહ્યું: "વારૂ, એ બાબતની તપાસ પછી કરીશું. હવે ચાલો, ઉપર જઇએ."

તેઓ ઉપરના માળપર જવા તૈયાર થયા. ડીટેકટીવ મેં પગથીઆં ચઢતાં જ થોભી જઇને બોલ્યો: "સ્લીપર પહેરીને ખૂની ઉપર પણ ગયો છે. ચાલો, સ્લીપરના નિશાનની પાછળ-"

તેઓ સંભાળપૂર્વક દાદર પર ચઢ્યા. ઉપર જતાં જણાયું કે તે માળમાં વિશાળ ઓરડા છે. તેમનો એક કે જે દાદર નજીકજ હતો તેમાં તેઓ પેઠા. એ ઓરડો કોઇ સ્ત્રીનો જણાયો. "બેશક આશાને ઉઠબેસ કરવાનો આ ઓરડો હોવો જોઇએ," ડીટેકટીવે કહ્યું.

"હા, તેમજ છે." પોલિસ અમલદારે જવાબ દીધો.

એ ઓરડાનું ચોતરફ અવલોકન કરતાં કરતાં ડીટેકટીવ ખૂબ વિચારમાં બબુચક જેવો દિગ્મૂઢ બની ગયો.

"જબરી ગુંચવણ ઉભી થઇ લાગે છે, ખરૂં ને સાહેબ?" કિશોરે ડિટેકટીવને પૂછ્યું.

"હા, પેલી દિવાલ જુઓ. તેમાં પેઠો જે લાલ ડાઘ જણાય છે તે મને મુંઝવે છે. ખૂની આ ઓરડામાં પણ આવેલો છે. મને લાગે છે કે, મારા આગલા વિચારો પલટાવવા પડશે-"

"ખૂની આશાજ છે, એમ હું નહોતો કહેતો? હવે આપ સીધી રાહ પર આવ્યા?" પોલિસ-અમલદારે જરાક ઉત્સાહભર્યા અવાજે કહ્યું,

ડીટેકટીવ તેને કાંઇએ જવાબ ન દેતા વિચારોમાં ગર્ક રહ્યો.

એટલામાં નીચેથી અવાજ આવ્યો: "જોશી સાહેબ! જલ્દી આવો, ખૂનીની અમે ધરપકડ કરી છે!"

"મારા જમાદારનો અવાજ!" પોલિસ-અમલદારે કહ્યું: "ચાલો, ડીટેકટીવ સાહેબ, એ કોણ છે તે જોઇએ."

ચૌદ વર્ષના છોકરાએ કહેલી વિગતો.

મર્હુમ નવનીતલાલના બંગલા આગળ 'સોનાનું ટોળું' એકઠું મળેલું હતું. અને વચમાં પોલિસ સિપાઇઓએ ૧૪ વર્ષના એક છોકરાને પકડી રાખ્યો હતો. પોલિસ અમલદાર-મિ. જોશી, ડીટેકટીવ વિદ્યાચતુર અને તેના સાથીદાર કિશોરની સાથે જમાદાર સલામતખાન ત્યાં જઈ પહોંચ્યો.

"શું આ ખૂની છે?" છોકરાને જોઇને મિ. જોશીએ સલામતખાનને પૂછ્યું.

"સાહેબ, એ શું કહે છે તે સાંભળો; એટલે આપને આપોઆપ બધું સમજાશે." જમાદારે જવાબ દીધો.

"છોકરા! તું કોણ છે?" મિ. જોશીએ તેને પૂછ્યું.

"હું એક ખેડુતનો છોકરો છું. મારૂં નામ નાથીઓ. મારા બાપનું નામ પૂજો." એ છોકરાએ જવાબ દીધો. "આ જમાદાર સાહેબ અમારા ખેતર આગળથી સિપાઇઓ સાથે વાતો કરતા જતા હતા; ત્યારે તેમની વાતના થોડાક શબ્દો મારે કાને પડ્યા. "વરસાદની રાત્રે એ નાસી ક્યાં જાય?" "જબરી ખૂની હો કે?" આવું આવું તે બોલતા હતા ત્યારે હું એક વાત જાણતો હતો તે મેં તેમને કહી. તેઉપરથી મને પકડીને તેઓ અહીં લાવ્યા છે."

વિદ્યાચતુરે પોતાના ખિસ્સામાં હાથ નાંખ્યો. રૂપીઆ પાંચની નોટ કાઢીને તેણે તે છોકરા તરફ ધરીને કહ્યું: "તારી હોશિયારીના બદલામાં હું રાજી-ખુશીથી તને આ બક્ષિસ આપું છું."

"નહીં, સાહેબ" તે છોકરાએ જવાબ દીધો: "અમે ખેડુત લોકો કદી કોઇનું ઇનામ લેતા નથી. જો હું એ લઉં તો મારા બાપા મને અધમુઓ કરી નાંખે."

"ઓહો!" ડીટેકટીવે હસીને ફક્ત એટલુંજ કહ્યું અને નોટ પાછી ખિસ્સામાં મૂકી દઇને જોશીને કહ્યું: "આવો, આપણે ઝાડી નીચેનાં નિશાન જોઇએ."

"અમને આ છોકરાએ તે બે જણ કયાં ઉભાં હતાં તે બતાવ્યું છે." જમાદારે કહ્યું: "ચાલો, સાહેબ! હું બરાબર જગ્યા બતાવું."

તેઓ ઝાડીઓની અંદર ગયા. જમાદારે જગ્યા બતાવી, અને કહ્યું: "જુઓ સાહેબ, ઝાડને લીધે અહીં ખૂબ પડયો નથી તેથી પગનાં નિશાન સાફ સાફ જણાય છે. જુઓ, થોડાંક પગલા મરદનાં છે અને થોડાંક ઓરતનાં છે."

ડીટેકટીવે બારીકાઇથી તપાસ કરી. તેના મનમાં એક અચંબો ઉત્પન્ન થયો. તે એ કે-તે પગલામાંનું એકકે 'સ્લીપર' વાળું ન હતું! બન્ને ખુલ્લા પંઝાવાળાં પગલાં હતાં.

તેણે મિ. જોશીને કહ્યું: "જે સ્રીનાં પગલાં છે, તે સ્રી મરનારના ઓરડામાં આવી ગયેલી છે. તે સ્રીને મરનાર સાથે અથવા તો ખૂની સાથે સંબંધ છે જે પુરૂષનાં પગલાં છે. તે જુવાન છે. ખુન કરનાર તે નથી," તે ઝાડીમાંથી બહાર નીકળ્યો; પણ ઝાડી બહારનાં પગલાં અદશ્ય થઇ ગયેલાં હતાં, વરસાદે તે ગુમ કર્યાં હતાં.

"ચાલો, આપણે હસુને ત્યાં જઇએ" ડીટેકટીવે કહ્યું.

વિધવા હસુની ધરપકડ

તેઓ સર્વે હસુને ત્યાં ગયા. સિપાઇઓ તેના મકાન બહાર ઉભા હતા અને તે મકાનના અંદરના ભાગમાં રેંટિયો કાંતતી હતી. અમલદારોને જોઇને તે બોલી "મને રાંડીરાંડને શા માટે સતાવો છો, સાહેબ હું આમાં કાંઇ જાણતી નથી મને એમાં કાંઇ લાગતું વળગતું નથી."

"બકબક નહીં કર." મિ. જોશીએ કહ્યું "ખૂન કરીને પાછી સફાઇ કરે છે?"

"શું મેં ખૂન કર્યુ છે? એની કાંઇ સાબિતી હશે ને?"

"સાબિતી પછી બતાવીશું પણ ચાલ, તારે બચવું હોય તો કહી દે તેં ખૂન શા માટે કર્યું? અને તારા સાથીદારો કોણ હતા?"

"પણ મહેરબાન, મને એની કાંઇજ ખબર નથી."

"તું એમને એમ નહીંજ માને. તને જેલમાં પૂરી કોરડાનો માર મારીશું ત્યારે જ ઠેકાણે આવવાની! જમાદાર, લઇ જાઓ આ બાઇને જેલમાં!"

મિ. જોશીના આ હુકમ મુજબ જમાદાર આગળ આવ્યો એટલે વિદ્યાચતુરે પોતાના હાથમાં ઇશારત કરતાં કહ્યું: સબૂર! એ બાઇ સાથે મને એકલાને થોડી મિનિટ વાત કરવા દો."

પોલિસ અમલદાર અને બીજાઓ બહાર ઉંબરા આગળ જઇ ઉભા રહ્યા. એ પછી વિદ્યાચતુરે ઘડીભર તે સ્રીનું માથાથી તે પગ સુધી અવલોકન કર્યું. તેણે તે બાદ તેને પુછયું "મરનાર જમીનદાર નવનીતલાલને તું શા માટે આવ જા કરતી હતી, બાઇ!"

"હું ! હું કદી એમને ત્યાં જતી નહોતી."

"જુઠું ના બોલીશ. એથી તને નુકશાન થશે, એ ખબર છે ? જો, બધાઓ તનેજ ગુન્હેગાર કહે છે. હું કહું છું કે—તું ગુન્હેગાર નથી."

ઇશ્વર તમારું સારું કરે. આ બધામાં તમે એકજ લાયક માણસ છો.'

"પણ બાઇ દેખીતી સાબિતીઓ તને ગુન્હેગાર ઠરાવે તેવી છે. ખૂન પહેલાં-તું નવનીતલાલને ત્યાં ગઇ હતી, હું તદન ખાનગી વાત કરું ! તેં એની પાસેથી રૂ. ૫૦૦ લીધા હતા—"

"ઓ પ્રભુ ! એ શું બોલો છો, મહેરબાન !"

"તદન સાચું,' તે ધીમેથી બોલ્યો: "કા તો તું મરનારની રખાત હતી અથવા તો તે તારા પન્જામાં હતો ન છુટી શકાય એવી રીતે તે તારાથી દબાયલો હતો."

"તમે હદ ઉપરાંત બોલો છો—મારી આબરુને બટ્ટો લગાડો છો."

"જો તને એમ લાગતું હોય તો સાચી વાત કરી દે; અથવા મરનાર પાસેથી નીકળ્યા બાદ તેના ઘર નજદીકની ઝાડીઓમાં તું જેની સાથે ગુપચુપ વાત કરતી હતી તેનું નામ બતાવી દે."

હસુ આશ્ચર્યથી તેના સામે જોઇ રહી. તેણે મોઢું ફેરવીને જવાબ દીધો " હું કોઇને કાલે રાતે મળી નથી."

હીરેકટીવે એકદમ તે ઓરડાની ભીંત પર લટકતાં કપડાં ઉઠાવી તે સ્ત્રી આગળ ધરીને કહ્યું: "જો, બાઇ, એના પર કીચ્ચડના ડાઘ છે કે નહીં ? તું રાતના બહાર ગઇ હતી, એ ચોક્કસ છે."

તે ખસીઆણી પડી ગઇ. "હં, હં, મને યાદ આવ્યું." તે બોલી: "હું દીવાસળીની પેટી લેવા બજારમાં ગઇ હતી."

હીરેકટીવે હસીને પૂછ્યું: "તેં જ્યાંથી તે ખરીદી હોય ત્યાં મારી સાથે આવીશ ? જેથી તને દીવાસળીની પેટી આપી હશે તે દુકાનદાર સાક્ષી પુરશે કે ?"

"એ તો હું કેમ કહી શકું ! તેને વખતે યાદ હોય અથવા ન પણ હોય !"

"અજ્ઞાતતામાં શું કામ કરે છે ! બાઇ, જો, આ તારા વાળનું ગુંચળું છે કે ?" પોતાના ખિસ્સામાંથી વિદ્યાચતુરે તે ગુંચળું કાઢીને બતાવ્યું કે જે મરનારની આંગળી પરથી મળી આવ્યું હતું

હસુ ફીક્કી પડી ગઇ. તે બોલી: "આ વાળ ? એ તમારી કને ક્યાંથી આવ્યા !"

"બાઇ, આ જાત તરફ સખ્ત થવું તે મને પસંદ નથી. જો, તું ગુન્હેગાર હોવાના આટલા દેખીતા પુરાવા મેં તને બતાવ્યા તે છતાં હું માનું છું કે—તું ગુન્હેગાર નથી. છતાં ખૂનો વિષે તું કાંઇક હકીકત જાણે છે. ઝાડીઓમાં જેને તું મળી હતી તેના અને તારાં પગલાં અમે જોયાં છે. તું અત્યારે તેનું નામ અમને નહીં કહે તો આખી રાત મહેનત કરીને પણ અમે તેને શોધી કાઢીશું અને પછી વાત બિલકુલ હાથમાં નહીં રહે. માટે માની જા."

થોડીવાર સુધી તે ચુપ રહી. તે બાદ બોલી: 'તમે મને નકામા ગભરાવી નાંખો છો ! તમે જ કહો છો કે, હું ગુન્હેગાર નથી તો પછી મને કેવી રીતે આ ખૂનમાં સામેલ ગણો છો ? હું કાંઇ જ જાણતી નથી. હું નિર્દોષ છું. મહેરબાની કરી મને ના સતાવો."

"બહુ સારું" એમ કહી વિદ્યાચતુર મિ. જોષી પાસે ગયો અને તેને કહેવા લાગ્યો: "એને તમે ખુશીથી તમારી ત્હેનાતમાં લઇ જઇ શકશો, પણ તે પછી એ બાબત કરવાની. તેના મકાનની ઝાડી લેવા-

ની અને કોઈ બીજી મારફત તેની પોતાની ઝડતી લેવાતી."

પોલિસ-અધિકારીને તો તેજ પરવાનગી જોઈતી હતી. સખાવતખાન જમાદારને તેણે હુકમ કરી દીધો એટલે હુસુને કેદ કરીને તે ત્રણ સિપાઈઓ સાથે ત્યાંથી ગયો.

"હવે પંચ રૂબરૂ આ બાઈના ઘરની ઝડતી લઈએ;" મિ. જોશીએ કહ્યું.

"હા. મને અમુક શક છે, તેનો ખુલાસો ઝડતી વિના થશે નહીં." વિદ્યાચતુરે જવાબ દીધો.

ત્રણ રાહદારીઓને બોલાવી મંગાવવામાં આવ્યા અને તેમના દેખતા મકાનની ઝડતી લેવાઈ. જે કપડાં ડીટેક્ટીવે ખીંટી પરથી ઉતારીને હુસુને બતાવ્યાં હતાં, તે તપાસવામાં આવતાં તેમાંથી એક રૂમાલ નીકળ્યો. એ રૂમાલની એક કિનાર પર "આનંદ" એવો શબ્દ લખેલો હતો. વધુ તપાસમાં એક પેટીમાથી રૂ. ૧૦ ની નોટો મળી આવી

"મરનારની તિજોરીમાં ખૂટતીજ આ નોટો !" જોશીએ ટીકા કરી

"એમાં શક નથી." વિદ્યાચતુરે જવાબ દીધો.

આ ચીજોની તપસીલ કરી લેવાઈ અને તેને લગતા લખાણમાં પંચના માણસોની સહીઓ કરાવી લઈ જોશીએ તે ચીજો પોતાને સ્વાધીન કરી લીધી.

"સાહેબ, આ બાઈ ખૂની છે ને ?" જોશીએ પૂછ્યું.

"ના" ડિટેક્ટિવે જવાબ દીધો.

"ત્યારે ખૂની છે કોણ ? પુરુષ કે પ્રમદા ?" જોશીએ પ્રશ્નો કર્યો

ડિટેક્ટિવે જવાબ દીધો નહી.

લોહીવાળાં કપડાંની પોટકી

મિ. જોશી, ડિટેક્ટિવને અને કિશોરને પોતાને ઘેર લઈ ગયો. જમતાં જમતાં ડિટેક્ટિવે કહ્યું: હુસુ ખૂની નથી છતાપિ એને મેં કેદ કરાવી તેની મતલબ જુદી છે.

"આપ તેને નિરપરાધી માનો છો તો પછી એને કેદ કરાવવાની આપની મતલબ શી ?" જોશીએ પૂછ્યું.

"એકજ, ખૂની અથવા તેના મળતીઆઓને આ બાઈના કેદ થવાની ખબર મળતાં તેઓ કોઈક એવું અકલત ભરેલું પગલું ભરશે કે જેથી તેમને શોધવામાં આપણને અનુકુળતા મળશે."

"હું આપનું કહેવું સમજ્યો નહીં." જોશીએ પૂછ્યું.

"કિશોર, તું સમજે છે કે ?" ડીટેક્ટીવે કિશોરને પૂછ્યું.

"હા. હુસુને ખૂની સાથે કાંઈક પણ સંબંધ છે. વળી મરનાર સાથે પણ તેને સંબંધ હતો—"

"બરાબર. પછી !"

"હુસુ પર પોલિસખાતાને શક છે અને તે કેદ થઈ એટલે ખરો ખૂની એમ જ માની લેશે કે-પીડા પતી !—

"બરાબર. પછી ?"

"અને પોતાના તરફ કોઈનું લક્ષ નથી એમ જાણીને તે ખુશખુશાલ એવી વર્તણુંક ચલાવશે કે જે તેને પોતાનેજ ફંદામાં નાખશે."

"તારું અનુમાન મારા જેવુંજ છે." ડીટેક્ટીવે કહ્યું: "મિ. જોશી, કિશોરની ધારણા ખરી છે. પણ આપણે કાંઈ જંપીને બેસવાના નથી. જે રૂમાલ આ બાઈ પાસેથી મળી આવ્યો છે તેની કિનાર પર જે 'આનંદ' શબ્દ લખેલો છે તે કોઈક માણસનું નામ છે તે કોણ છે અને ક્યાં રહે છે, એ બધું તપાસવાનું છે."

"જમાદાર એકાદ કલાકમાં અહીં આવશે અને હુસુની પોતાની ઝડતીમાંથી શું નીકળ્યું તેનો 'રિપોર્ટ' કરશે. તે વખતે આપણે 'આનંદ' વિષે તજવીજ કરાવીશું." જોશીએ સૂચના કરી.

તેઓ જમી રહ્યા અને નિરાતે મિ. જોશીના બેસવા ઉઠવાના ઓરડામાં આરામ લેવા લાગ્યા આશરે એકાદ કલાક વીતતાં મુલાકાતખાતે જમાદાર બે ત્રણ પોલિસ-સિપાઈઓ સાથે આવી લાગ્યો. તેણે ખબર આપી કે -હુસુની પોતાની ઝડતીમાં પાન બનાવવાના સામાનની કોથળી નીકળી છે, જેમાં થોડાંક પાન, સોપારીના કરચાડીયાં અને એક નાની સરખી સુડી છે. અમે તે જપ્ત કરી છે. એ સિવાય તેની પાસેથી કશું નીકળ્યું નથી જમાદારે તે કોથળી બતાવી. તે રેશમી કપડાની હતી, અને સુડી ઉપર સુંદર કોતરકામ હતું.

"બાઇ શોખીન જણાય છે!" જોશીએ ટીકા કરી. એ વિષે ડીટેક્ટીવ કાંઇ બોલ્યો નહીં પણ તેણે જમાદારને કહ્યું "આનંદ નામનો શખ્સ કોણ છે?"

"તે એક કાપડની દુકાનવાળો છે તેનું આખું નામ આનંદદાસ છે."

'જુવાન છે કે?"

"હા. વળી લહેરીલાલ જેવો યે છે."

"હુસુની નજદીક રહે છે કે?'

'હા. તેતો શામપાડોશી છે. હુસુ તેને પોતાના મસીઆઇ ભાઇ તરીકે ઓળખાવે છે"

"કેમ, સાહેબ, એ બદમાસને પકડીશું?" જોશીએ પૂછ્યું.

"ના તે ગુન્હેગાર નહીં હોય, એમ હું માનું છું"

"ત્યારે ગુન્હેગાર છે કોણ?'

"શોધી કાઢીશું. ખામોશી રાખો. હવે તો આ 'ફ્રેમ'નો પુરો પતો મેળવ્યા વીના હું અહીંથી નહીં જાઉં એની ખાત્રી ગણજો"

તેઓએ બાદ મરનાર નવનીતલાલને મકાને ગયા મકાન ઉપર પોલિસ-સિપાઇઓનો ચોકી પહેરો હજુ કાયમ હતો. ડીટેકટિવે, મિ. જોશી અને કિશોરલાલે મકાનની અંદર જઇ અવલોકન કરવા કહ્યું અને પોતે મકાનના ચોગાનમાંના બગીચામાં તપાસ કરવા રોકાયો

રાત્રિના લગભગ દશનો સુમાર થયો હતો. આજ ચાંદની ખીલી રહી હતી વરસાદનું નામ નિશાન નહીં બગીચો ચાંદનીમાં સુન્દર દેખાતો હતો. [illegible] બગીચામાં કંઇ નવું જાણવાનું મળે છે કે કેમ તે તપાસ શરૂ કરી. મરનાર જે ઓરડામાં હતો તે બારી આગળથી તેણે પગલાની નિશાનીઓને આધારે જમીન તપાસવા માંડી આગળ વધતાં વધતાં એક જગ્યાએ તે થોભી ગયો ફુલના વેલાઓની જે હાર ત્યાં આવી રહેલી હતી ત્યાં તેને એક નેવાવાળી જમીન શક પડતી જણાઇ તે જમીન પર બેસી ગયો. પોતાના ખિસ્સામાંથી વીજળીની બત્તી બહાર કાઢી અને તેમનો પ્રકાશ આમ તેમ ફેંક્યો. એક છોડને તેણે હાથ લગાડ્યો અને તે બાદ તે તરતજ ઉભો થઇ ગયો.

વીજળીની બત્તી ખિસ્સામાં મૂકીને તે મકાનના દરવાજા આગળ ગયો દરવાજા પાસે માળીનું ઝુંપડું આવેલું હતું તેણે માળીને હાંક મારીને બહાર બોલાવ્યો અને પેલો શક પડતો છોડ કે જેને તેણે હાથ લગાડી જોયો હતો તેની પાસે માળીને લઇ જઇને પૂછ્યું "આ છોડ હાલે છે કેમ? શું તેં આ છોડ નવો જ રોપ્યો છે?"

માળીએ છોડને હાથ લગાડ્યો અને હલાવી જોયો તેનું મોઢું ઉતરી ગયું. તેણે જવાબ દીધો "અજાયબીની વાત છે, સાહેબ! આતો એક જુનો છોડ છે. અત્યાર પહેલાં મેં આ હાલતમાં તેને જોયલો નહીં."

"ત્યારે તેં તે ઉખેડ્યો નથી ?"

"ના. સાહેબ"

"એ તદ્દન ઉખેડી નાંખ, જોઉં !"

માળીને લગીરે મહેનત પડી નહીં. જરાક જ આંચકો મારતાં તે ઉખડી ગયો. "આસપાસની ધૂળ ઉખેડી નાંખ." ડીટેક્ટીવે કહ્યું.

માળી એ ધુળ ઉખેડી નાંખી અને જે ખાડો ત્યાં આગળ પડ્યો તેમાંથી ડીટેક્ટીવને નવીજ વાત જાણવાની મળી. કપડાંની એક પોટકી તે ખાડાની અંદર દાટેલી હતી ! ડીટેક્ટીવે તરતજ તે હાથમાં લઇ લીધી અને તે છોડી નાંખી. તે પોતે તેમજ માળી બન્ને, એ પોટકીમાંનાં કપડાંની હાલત જોઇને તાજુબ થયા. એ કપડાં લોહીથી લદબદ થયેલાં હતાં ! ! અને તે એક પુરૂષનાં હતાં ! ! !

"આ શું ?" માળી બોલી ઉઠ્યો.

"તું કેવો બેદરકાર બાગબાન છે ? ફુલનો આ છોડ તારા શેઠના ખૂનીએ ઉખેડ્યો; ખાડો ખોદી તેમાં પોતાનાં લોહીવાળાં કપડાં મૂક્યાં અને પાછો વેલો હતો તેમ રોપી દીધો ત્યાં સુધી તને ખબરજ ન પડી ?" ડીટેક્ટીવે માળીને પૂછ્યું.

"સાહેબ, આ ગરબડ મારી માહિતી બહાર થઇ છે."

"એની તો મને ખાત્રી છે. તને ખબર પડે એવી રીતે આ કામ કરનાર "મોટ" જ હોય ! હવેથી બહુ કાળજી રાખ, સમજ્યો." એમ કહીને ડીટેક્ટિવ કપડાંની પોટકી લઇને મકાનની અંદર ગયો.

તેના હાથમાં પોટકી જોઇને જોશી અને કિશોર અજબ થયા. ડીટેક્ટીવે તે પોટકી ખુલ્લી કરી. તેમાં એક ખમીસ અને એક ધોતીઉ હતાં અને તે લોહીથી ખરડાયલાં હતાં ! તેણે ખમીસનો કોલર તપાસ્યો. ધોતીઆની કિનાર તપાસી. બન્નેની ઉપર "ન" અક્ષર લખેલો હતો. ડીટેક્ટીવે ખમીસ લાશ પર ઓઢાડી જોયું અને પછી કહ્યું; "આશ્ચર્યની વાત છે કે આ કપડાં તો ખુદ મરનારનાં જ છે !"

"વાહ ! શું મરનારેજ પોતાનું ખૂન કર્યું ?" જોશી પૂછવા લાગ્યો.

"ખૂનમાં સીડાવાયલાઓની આ બધી કરામત છે ! મી. જોશી, આપણને આ કપડાં મળ્યાં છે એ વાત ગામમાં લોકોને કાને પ્રસારી છે."

"કારણ ?"

"સહવારે તમને તે જણાશે. ઉપરાંત આજ રાત માટે એક નિરાળો બંદોબસ્ત કરવો જોઇશે. તમારા જમાદાર અને બીજા થોડાક ચબરાક સિપાઇઓનો આજે રાતે આ મકાનમાં અને બહાર ચોકીપહેરો રાખો. કોઇ પણ શકમંદ આદમી અહીં આવે તેને તેઓ પકડી લે એમ ફરમાવો."

"અને આપણે શું કરીશું ?"

"તમે અને કિશોર તમારે ઘેર જઇને નિરાંતે "સંઘરી ખેંચો !" પ્રભાતનો પહોર થતાં અહીં પાછા આવશો."

"અને તમે ?"

"હું ક્યાં હોઇશ અથવા શું કરીશ તે કહી શકતો નથી."

"વારૂ," જોશી બોલ્યો: "તમને મેં બોલાવ્યા એટલે તમારા દિલના કોઇપણ તરંગને હું મંજુર રાખુ છું; પણ મિ. વિદ્યાચતુર, ખરૂં પૂછાવો તો આ તમારી નકામી ખાંખત છે. ખોટાં ફાંફાં છે. ખૂની એ રીતે હાથ આવે એમ હું નથી માનતો."

ડીટેક્ટિવ કાંઇજ બોલ્યો નહીં. જોશીએ પૂછ્યું: "આ પોટકીનું શું કરવુ છે ?"

"તે અહીં મડદા પાસે ભલે પડી રહી"

"વાહ ! મુદ્દા માલ આમ રઝળતો મૂકી જશો ?"

[આ રસભરી વાર્તા પાંચમા પુસ્તકમાં પુરી થશે]

સર્જ … સા…

સાહિત્ય … પુસ્તક … પ્રકાશ

સર્જતું સાહિત્ય

સાદીકનું નવું પુસ્તક પ્રકાશન

: પાંચમા પુસ્તકની અનુક્રમણિકા :

કવરપૃષ્ઠ ચિત્રકાર: રા. જયંત ખત્રી. કલીકારી:
મુખપૃષ્ઠ: મદમોહિની ગુણસુંદરી ચિત્રકાર: રા. સારાભાઈ.
ચિત્રકારો: કલાબિંદુ, જયંત.

સર્જતું સાહિત્ય ૭૬, ટેમેરીન્ડ લેન કોટ મુંબાઈ

સર્જતું સાહિત્યનું છઠ્ઠું પુસ્તક રવિવાર ૨૬:૪:૩૧.ના દિવસે બહાર પડશે

સર્જાતું સાહિત્ય

ગૃહમંદિરે ગુણસુંદરી

* *
*

ચિત્રકાર :
રા. સારાભાઈ

પુસ્તક : : પાંચમું

સંપાદકનું નિવેદન

'સર્જાતું સાહિત્ય' ને મળેલા અદ્ભુત વિજયથી અમારા ઉત્સાહમાં વૃદ્ધિ થઇ છે. સારાયે ગુજરાતના કેળવાએલા અને સંસ્કારી વાંચક વર્ગમાં 'સર્જાતું સાહિત્યે' પોતાનું સ્થાન મેળવી લીધું છે. એના સ્થાયી ગ્રાહકોની સંખ્યા દીન ઉગ્યે વધતી જાય છે; તેમ એનું છૂટક વેચાણ પણ સારા પ્રમાણમાં વધી રહ્યું છે. અત્યારસુધી પ્રગટ થએલા ચાર પુસ્તકોના અનુભવ પછી અમે ખાત્રી સાથે માનીએ છીએ કે શિષ્ટ અને સંસ્કારી સાહિત્ય વાંચનારાઓની એક મોટી સંખ્યા હસ્તી ધરાવે છે; પરંતુ અત્યાર સુધી એ બધા વાંચકોને ઓછા મૂલ્યમાં વિશિષ્ટતાવાળા પરંતુ કૈં વધુ પ્રમાણમાં વાચનની જરૂર હતી, તે જરૂર મોંઘી કીંમતનાં સચિત્ર માસિક પત્રો કેટલેક અંશે પૂરી પાડી શક્યાં નથી. ત્યારે 'સર્જાતું સાહિત્ય' એક માસમાં બે વાર ગુજરાતના પ્રતિષ્ઠિત અને સંસ્કારી લેખકોના લેખો તેમજ ગુજરાતના સ્વીકારાએલા કુશળ ચિત્રકારોનાં ચિત્રો સાથે પ્રગટ થતું હોવાથી—અને વર્ષ દહાડે ગુજરાતના એક સિદ્ધહસ્ત લેખક શ્રી જ્યોતીન્દ્ર હ. દવે એમનું હાસ્યરસનું એક કીંમત હાસ્યનું ભેટ પુસ્તક વાંચકોને આપવાની યોજના કરેલી હોવાથી એને ધાર્યા કરતાં ઘણી વધુ ફત્તેહ મળી છે. તેથી 'સર્જા-

સાહિત્ય'ના હવે પછીના પુસ્તકો વધુ ને વધુ સમૃદ્ધ પ્રગટ કરવાના અમારા ઉત્સાહમાં બળ આપ્યું છે. અને અમારા અભિલાષ સફળ થશે એવી પ્રતિતિ થાય છે.

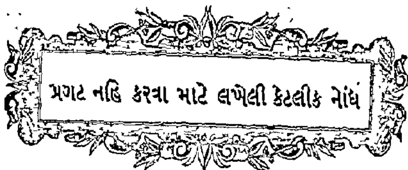
સંસ્કારી ગુજરાતે અમારા નમ્ર પ્રયત્ન પ્રત્યે દર્શાવેલી મમતાભરી સહાનુભૂતિથી અમે આભારથી મસ્તક નમાવીએ છીએ, અને હીંમત સાથે કહીએ છીએ કે 'ગુજરાત શિષ્ટ અને સંસ્કારી વાચન વાંચવા માટે કેળવાયું નથી, ગુજરાત ઉંચી પંક્તિના લેખકોનું સાહિત્ય જીરવી શકતું નથી' એ વાર્તા ભ્રમ છે. ગુજરાતમાં વસતી—ગુજરાતી વાંચી સમજતી—ગુજરાતમાંની દરેક કોમમાં—અલબત્ત પારસી બંધુઓના અપવાદ સિવાય–'સજીવું સાહિત્ય' પ્રિય થઇ પડયું છે. એના હવે પછીના પુસ્તકો ક્યારે પ્રગટ થશે એની આતુરતા સાથે રાહ જોતા પત્રો અને અમારા પ્રયત્નમાં અમને ઉત્તેજી રહ્યા છે. 'સજીવું સાહિત્ય' વિષેની આ ટુંકી આભાર નોંધ લખતાં અમે આજે વાચકોને એક નવી આનંદદાયક ખબર આપવા ઉત્સુક થયા છીએ.

ચેતન યુગ

'સજીવું સાહિત્ય' ના કેટલાક વાચકોની સૂચના છે કે તમે જેમ સંસ્કારી ને ઉંચી પ્રતિનું સાહિત્ય 'સજીવું સાહિત્ય' દ્વારા આપો છો—તેમ હળવા પરંતુ શિષ્ટ સાહિત્યનો એક વિભાગ એ પુસ્તક પ્રકાશનમાં રાખો તો જેઓ હજી સુધી સંગીન અને ઉચ્ચ પ્રકારનું સાહિત્ય વાંચવાને ખરોબર ટેવાયા નથી તેમને એથી ઘણો સારો સધિયારો મળશે; સારે મારા અનેક શુભેચ્છક મિત્રો અને પત્રકારિત્વ જગતમાં મેં કરેલી અત્યંત નમ્ર ને નજીવી સેવાની કદર કરનારા હળવા સાહિત્યના શોખીન વાચકો પત્રોદ્વારા અને અંગત મુલાકાતોમાં કહ્યા કરે છે કે, તમારે 'સજીવું સાહિત્ય' ઉપરાંત હળવા અને શિષ્ટ સાહિત્યનું એક સમાહિક પત્ર પણ પ્રગટ કરવું. હકીકત એ છે કે 'બે ઘડી મોજ' ના એક માલેક અને તંત્રી તરીકે લગભગ ૭ વર્ષ સુધી એ પત્રનું એક સરખું સંચાલન કરવાથી હજારો વાચકોનું મારા કાર્ય પ્રત્યે–અલબત, એમની મારા પ્રત્યેની સદભાવના લીધે જ આકર્ષણ છે; અને તેથી તેઓમાંના ઘણા મને હળવા સાહિત્યનું એક સાપ્તાહિક પત્ર પ્રગટ કરવાનું ફરમાન કરે છે; અને હું પણ માનું છું કે ગુજરાતની જનતાને શિષ્ટ સાહિત્ય તરફ આકર્ષણ થવાનું કારણ હળવા સાહિત્યદ્વારા તેમની કેળવાએલી રુચિ છે; અને હજીયે વાચકોની રુચિ જેમ જેમ હળવા સાહિત્યદ્વારા કેળવાતી જશે. તેમ તેમ વાચકો પ્રાણવાન ને પ્રેરક, સંસ્કાર પ્રચારતા અને માનવતા કેળવતા સાહિત્ય તરફ વધુ આકર્ષાતા જશે. એ વિષે મને ખાત્રી હોવાથી ઇશ્વર પર શ્રદ્ધા રાખીને વાચકોના સંપૂર્ણ સહકાર મેળવવાની ખાત્રી સાથે આવતા થોડા જ દિવસોમાં 'ચેતનયુગ' નામક એક અઠવાડિક પત્ર પ્રકટ કરવાનું આરંભીશ. 'ચેતન યુગ' માટે મેં એકઠી કરેલી લેખ અને ચિત્રસામગ્રીઓ તેમજ બીજા અનેક અવનવા આકર્ષણો તૈયાર હોવાથી એ નવા અઠવાડિક પત્રના સંપૂર્ણ વિજયની મને ખાત્રી રહે છે. તે છતાંયે હું એક માનવી રહ્યો. મારા કાર્યમાં ત્રુટિઓ હશે ને રહેશે. ઘણીયે ઉણપો પણ હશે, તે ઉદાર વૃત્તિના વાચકો નભાવી લેશે એવી શ્રદ્ધા રાખું છું.

મને આશા છે કે 'સજીવું સાહિત્ય' ના વાચકો થોડા જ દિવસોમાં પ્રગટ થનારા સાપ્તાહિક 'ચેતન યુગ' ના પ્રચારમાં–એની સમૃદ્ધિ વધારવામાં મારી સાથે સહકાર કરશે અને શબ્દબ્રહ્મની–સાહિત્ય દેવી સરસ્વતીની સેવા કરવાની મારી શક્તિ વધારી મને સદાનો ઋણી કરશે.

સાદીક

પ્રગટ નહિ કરવા માટે લખેલી કેટલીક નોંધ

એક અમેરિકન ગૃહસ્થે ખાનગીમાં જણાવ્યું હતું કે: 'wanted an unpractical education' જુવાનોને કમાતાં શીખવવું એ કામ કેળવણી માથે હોય જ નહિ. એ કેળવણી જ નથી. એવી રીતે કેળવણી અને કમાણી એ વિચારો સાથે સાથે કરવાથી એકે વિચાર સાચો થઈ શકતો નથી. કેળવણી જો મળે તો એટલું આવી શકે કે જુવાન માણસ ગમે તે સ્થિતિમાં સુખ માનતાં શીખી જાય અને દરેક સ્થિતિમાં પોતાની જાતને વધુ ને વધુ ઘડવાની તૈયારી બતાવે, તો કેળવણીએ જે કરવું ઘટે તે કર્યું છે એમ કહેવાય. ગરીબાઈમાં ખુમારી લેતો જુવાન અને ફર્સ્ટ ક્લાસ એલ. એલ. બી. થઈ કોર્ટમાં ભેગડી ભર્યો કેસ લડવા દોડતો વકીલ એ બેમાં વકીલને કેળવણી લીધેલો માનવામાં આવે છે. એ માન્યતાએ જ કેળવણીનો ઘાણ કાઢ્યો છે. એ વ્યવહાર છે, શક્તિ છે; પણ કેળવણી કે સરકાર નથી. એન્જીનીઅરીંગમાં પાસ થઈ એકાદ 'જગા' શોધી કાઢી લાંચ લેતાં શીખી જાય ને ઘર ભરતાં આવડી જાય એ અલબત્ જે અર્થમાં વાણીઓ કમાણીવાળી કેળવણી માગે છે તે અર્થમાં કેળવણી છે, પણ એમાં મારી કેળવણી નથી. ખરી કેળવણી અત્યારે જે કેળવણીને કમાણી સાથે જોડીને આપવામાં આવે છે, તે કેળવણીનો નાશ થાય પછી જ શરૂ થાય. જે કેળવણી પૈસા કમાતાં નહિ શીખવે—પણ જાત ઘડતાં શીખવશે—તે જ ઉત્તરે ટકી શકશે.

ઘણી વખત દુર્ગુણનું સ્વરૂપ નહિ સમજવાથી માણસ પોતાની ઘણી શક્તિ તેની સામેની લડાઈમાં વ્યર્થ રીતે ગુમાવે છે. જો એટલું સમજાઈ જાય કે પુષ્પની સુકુમારતા જોનારી આંખ અને ક્રોધથી લાલઘુમ થયેલી આંખ ચિત્તની એ બન્ને અવસ્થા એક જ જાતની લાગણીમાંથી જન્મે છે, તો માણસને દુર્ગુણ સામે લડાઈ કરવાનું સ્પષ્ટ થઈ જાય. કેટલાક મનુષ્યો આવી ચામડીના હોય છે. કેટલાકની ચામડી જાડી હોય છે. પહેલા પ્રકારના મનુષ્યોને કુમળી, રસભીની કરુણવૃત્તિ–દયા, અહિંસા ને સત્ય જેવી ભાવના ખીલવવાનો અવકાશ છે–અને બરાબર ભાવના એથી વિરુદ્ધ ચીડિયા, દ્વેષી, માનવ વિરોધી, વિષયી અને વક્ર થવાનો પણ અવકાશ છે; બીજા પ્રકારનો મનુષ્ય અખૂટ સહનશક્તિ અને વીરતા પણ વીરને શોભે તેવી શાંતભરી હિમ્મત કેળવી શકે; તેમ જ મૂર્ખ, જડ, ને વિવેકહીન શઠ પણ થઈ શકે. જે મનુષ્યો પોતાનામાંથી જન્મેલી લાગણીને તરત વશ બની જાય છે, તે લાગણી ગમે તેટલી ઊંચી મનાતી હોય તો પણ તેમાં પશુનો

અંશ છેઃ લાગણીને બુદ્ધિની પાળ વચ્ચે વહેતી કરનાર મનુષ્ય જ વિજેતા બને છે.

જીવન સમર્પણની ઘડીએ જે માણસ પાછો હઠતો નથી, તે જ માણસ ખરી ધાર્મિક વૃત્તિ ધરાવે છે એમ કહી શકાય.

×

ધર્મ લોકમાં ત્રણ સ્વરુપે રહે છે. બાળ રૂપે, આશ્વાસન રૂપે અને રોગ રૂપે. અનુકરણ ધર્મ–અથવા આચાર ધર્મ–એ વંશપરંપરા જેમ કેટલાક રોગ આવે છે તેવો રોગ છે; મંદિરમાં પાઘડી ઉતારી ને મોટે સાદે પ્રાર્થના કરતા બાપને જોઈ છોકરો પ્રાર્થના કરે તે અનુકરણ છેઃ એ અનુકરણ બાપે, જે પ્રકારે ધર્મને જીવનમાં સ્થાન આપ્યું હોય તે પ્રકારે જ રહેવાનું. જીવન સમર્પણની વેળાએ ઘણા ખુનીઓ ઇશ્વર ભક્ત બની જાય છે; એમાંથી આશ્વાસન લેતાં શીખે છેઃ એ ખુનીની સ્થિતિ વાણીઓ. સવારમાં દેવની છબી પાસે બેસી માળા ફેરવી, પછી જ ખોટું બોલવાનું શરૂ કરે, તેના જેવી હારણવૃત્તિ છેઃ એ ધર્મ જેમાં લુચ્ચાઇથી પાંચ પૈસા કાઢી, બે પાઇ દેવ પાસે ધરી, ચાર પૈસા ને બે પાઇનો નફો કરવાની વાત છે, તે ગમે તેટલા વર્ષનો જૂનો હોય છતાં ધર્મ–જે વૃત્તિ જીવનને મળની જરૂર પડે છે તે સૌ સૌના અનુભવની વાત છે. અને તે વખતે મનુષ્ય શી રીતે ટકે છે તે જોવા ધાર્મિક બળનો પ્રયાસ છે.

ધૂમકેતુ

જહાં ગાંઠ તહાં રસ નહીં

[ઐતિહાસિક રસપૂર્ણ નવલિકા]

લેખકઃ

શા. ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ

ચિત્રકાર: ર. ઠકાબ્ધિ

" નાથ ! ચાલો આજે તો ચોપાટ રમીએ !" સ્વામીને મુખવાસ-તાંબૂલ અર્પણ કરતાં રાણીએ ઉત્સાહભરિત વદને કહ્યું.

" હા, ચાલો : પણ શરત કરવી પડશે હોં !" સ્વામીએ સુંદરીના ઉલ્લાસને મંદ સ્મિતથી વધાવી લેતાં કહ્યું.

" કઈ શરત ! "

" તમે હારો તો તમારે આઠ દિવસ આ જ ઓરડામાં એકલા કેદ રહેવું; અને હું હારું તો મારે આઠ દિવસ અંતઃપુરમાં પગ મૂકવો નહિ !"

મુખમાંથી સ્મિત સ્ફુરાવતી અને કટાક્ષ કરતી રાણી બોલી: 'વાહ વાહ ! એવી તે વળી શરત હોતી હશે ? આઠ દિવસ અને આઠ રાત તમારે અને મારે જુદાં રહેવું, એટલે હું હારું તો મને સજા થાય અને હું જીતું તોય મને સજા થાય ! તમારા રાજ્યમાં આવો ન્યાય તોળાય છે કે શું ?"

" એમ કેવી રીતે ? " રાજા હસતાં હસતાં પૂછી રહ્યા.

"હું હારું તો હું એકલી જ કેદમાં રહું અને તમે હારો તો તમે અંતઃપુરમાં આવો નહિ એટલે એવ રીતે મારે આઠ દિવસ સુધી તમારાથી અળગા રહેવું ! નારે, મારે તો એવી શરત કરવી નથી !"

" ત્યારે ! "

" એ શરતમાં થોડો સુધારો કરો તો હું કબૂલ કરું. "

" કહો, શો સુધારો કરવો છે ? "

" મારે એકલા કેદમાં રહેવું પડે, કે તમારે અંતઃપુરની બહાર આઠ દિવસ રહેવું પડે, તોપણ તમારે રોજ એક વાર મારી પાસે આવીને મારા હાથનું પાન ખાઈ જવું: કહો કબૂલ છે ?"

" હા, કબૂલ ! " અર્ણોરાજે હસીને રાણી દેવળદેવીની હથેળીમાં તાળી આપતાં શરત કબૂલ કરી. આઠ દિવસના સતત વિયોગની શરતને રસભરિત રીતે ઢીલી પડતી જોઈ ને પ્રેમાળ પતિ-પત્નીનાં મન ઉલ્લસ્યાં.

દેવળદેવી ગુજરાતના રાજા કુમારપાળની બહેન હતી, અને એ પરણી રાજકન્યા શાકંભરીની રાણી, ત્યારથી અર્ણોરાજનો રાજગઢ અને અંતઃપુર ઝાકઝમાળ થઈ ગયાં હતાં. ગુજરાતનું પાટનગર વિક્રમની તેરમી સદીના પ્રારંભમાં વિદ્યા અને કળાના ધામ રૂપ બન્યું હતું અને તેના સંસ્કારયુક્ત દેવળદેવીએ પરણીને શાકંભરી જતાં ત્યાંના રાજભવનના દેદાર ફેરવી નાંખ્યા હતા. ગઢમાં કોઈ ભાગ નવા બંધાવ્યા, સારા આંગણામાં બગીચા વવરાવ્યા અને ચોમેર સુંદરતા તથા સુઘડતા પાથરી દીધી. અંતઃપુરના ઓરડાઓને તેણે પાટણથી એવી એવી સામગ્રી મંગાવીને શણગાર્યા હ

અર્ણોરાજ તો દિવસનોય મોટો ભાગ તે સુસજ્જિત ઓરડાઓમાં ગાળવાનું પસંદ કરતો દાસદાસીઓની રીતભાતમાં પણ દેવળદેવીના આગમન પછી અર્ણોરાજને અજબ ફેરફાર, નિયમિતતા અને વિવેક દેખાવા લાગ્યાં હતાં. દેવળદેવીની કલાચતુરાઈએ અર્ણોરાજને વશ કરી મૂક્યો હતો એમ કહીએ તો ચાલે. આથી અર્ણોરાજ અને દેવળદેવીના પ્રેમની, વિલાસની અને ઉલ્લાસની, કંઈ કંઈ કહાણીઓ લોકોમાં પ્રચલિત થઈ ગઈ હતી.

ચોપાટ ઢળાઈ, દાવ ખેલવા લાગ્યો. હારજીતના રંગ ઉપર હાસ્ય-વિનોદ તરવા તથા ઉછળવા લાગ્યાં. રાણીનું એક સોગઠું મારતાં અર્ણોરાજ બોલ્યોઃ "આ એક મુંડિયો મૂઓ!"

રાણીના વદન ઉપર કારમી ગંભીરતા આવી. રમતમાં ડોકિયાં કરતા રોષ સમેત તેણે પતિના મુખ સામે જોયું. અર્ણોરાજ દેવળદેવીની ગંભીર મુદ્રા સામે જોઈ હસ્યો. દાવ આગળ ચાલ્યો અને રાજાએ રાણીનું બીજું સોગઠું મારતાં કહ્યુંઃ "આ બીજો મુંડિયો મૂઓ!"

રાણીની આંખોમાં રોષના તણખાને સ્થાને ક્રોધનો અગ્નિ ભભૂકી ઊઠ્યો તે સમજી કે રાજા પોતાના ધર્મગુરુ—જૈન સાધુની—તેના મુંડન કરાવેલા મસ્તકની હાંસિ કરે છે. એક બીજા ધર્મની સરસાઈ કરવાનો, શાસ્ત્રાર્થોનો, વિદ્વત્તાભર્યા વિવાદોનો, ધર્માચાર્યોના સામર્થ્યની અને ચમત્કારોની વાતોથી જનતામાં જૈન કે શૈવ ધર્મનો પ્રતાપ પાડવાનો એ યુગ વર્તતો હતો. ધાર્મિક અસ્મિતા ધર્મના અભિમાનમાં ઓગળતી જતી હતી. ગુજરાતમાં જૈન ધર્મનો પ્રતાપી ધ્વજ ગૌરવપૂર્ણ રીતે ફરકી રહ્યો હતો અને શૈવો તથા વૈષ્ણવો અસૂયાભરી આંખથી તે તરફ જોઈ રહ્યા હતા. જૈન સાધુઓને મન પોતાનું જેટલું માન કે અપમાન નહોતું, તેથી વિશેષ તેમના અનુયાયીઓને મન હતું. દેવળદેવી તો હેમચંદ્રસૂરિના ભક્ત કુમારપાળની બ્હેન હતી; તેનાથી જૈન ધર્મગુરુનું આવું અપમાન શી રીતે સંખાય! તે આંખ ફેરવીને બોલીઃ "મહારાજ! જરા મ્હોં સંભાળીને બોલો. તમારા વિવેકશૂન્ય મુંડિયા સંન્યાસીઓ કરતાં કેશલોચથી દીપ્તિમાન મસ્તકવાળા મારા ગુરુઓ વધારે પવિત્ર હોય છે."

અર્ણોરાજ રાણીના વચન ઉપર તિરસ્કારનું હાસ્ય હસીને બોલ્યોઃ "તારા રખડતા ભાઈને રાજ્ય અપાવ્યું એટલે એ મુંડિયા પવિત્ર થઈ ગયા?"

"જંગડ! જરા વિચારીને બોલો! શું રાજરાજેશ્વર કુમારપાળનું અપમાન મારી સમીપે કરતાં પણ તમે બ્હીતા નથી?"

અર્ણોરાજનું સ્વમાન સ્ફુર્યું. તેણે ચોપાટ ઉઠાવી ક્રોધથી રાણીના માથામાં મારી. તે ઉઠી જતો બોલ્યોઃ "તારો ભાઈ મને શું કરી નાખવાનો છે! જા, તેનાથી થાય તે કરી લે."

"ઠીક છે, પણ જો હું તમારા શબ્દો મ્હોંમાં પાછા ન પેસાડું, તો હું પાટણનરેશની બ્હેન નહિ!"

વિનોદની લહેરોની વચ્ચે ખેલાતા ચોપાટના દાવને સ્થાને કલહનો ઝંઝાવાત લાગ્યો. માનિનીનું અભિમાન સ્ફુર્યું અને એ અભિમાનના આઘાતે પ્રેમીની ગર્વિષ્ઠતાને જગાડી.

(૨)

પ્રભાતે શાકંભરીના પ્રજાજનોનાં દિલ ઉપર કારમો આઘાત થાય તેવા સમાચાર ચોમેર ફરી વળ્યા કે "રાણી દેવળદેવી રીસાઈને પીયર જાય

"પર આગળ આવ્યો અને નળએ રાણીનું બીજું સોગઠું મારતાં કહ્યું "આ બીજો મુકિયો મળ્યો."

છે!" અક્ષૌહિણીની તામ્બૂલસ્વામીના મુખમાંથી નીકળેલી એ વાત સૂર્યોદય થતાં થતાંમાં તો પત-પટપર, નગરમાં, ચારે ચૌટે અને ઘેર ઘેર ફરી વળી. પુરુષોએ તેને વધાવી મા ધો. સ્ત્રીઓને તેમાં અતિશયોક્તિ લાગી. પરન્તુ સૂર્ય આકાશમાં જરા ઊંચે ચડ્યો અને પાણી ભરનારી અંગનાઓ તથા દાસીઓથી વીંટળાયેલો રથ રાજમહેલમાંથી નીકળેલો જોયો ત્યારે તે સ્ત્રીઓ મોંમાં આંગળાં નાખીને દિંગ જ થઈ ગઈ.

સુરજમલ શેઠ સાથે પાઘડી પાઘડીને

દરવાજે દોડ્યો. શંકર બારોટ પૂજા કરતો કરતો ઉઠીને રથની પાછળ પાછળ ઉતાવળે ચાલ્યો. રથ નગરની બહાર નીકળ્યો અને સૂરજમલ શેઠ તથા શંકર બારોટ પહોંચ્યા. રથ ઊભો રખાવ્યો. શેઠે કહ્યું: "રાણીજી! આવું ન થાય. એમાં તો પાટણની અને શાકંભરીની–બેઉની લાજ જાય. પાછાં વળો અને બધી ગુજરી ભૂલી જઇને તૂટીને સાંધો."

શંકર બારોટે કહ્યું: "શેઠજી સાચું કહે છે, માતાજી! રાજગઢના વાયરા છે, તે કોઈ વાર સવળા વાય, કોઈ વાર અવળા વાય, પણ ક્ષત્રિયાણી પોતાનો ધરમ ન ભૂલે અને રાજ્ય તથા રાજાને ખોટ લાગે તેવો મારગ ન લે."

પાંચમાં પુછાય એવો સૂરજમલ, શેઠ અને શાણપણના ભંડાર જેવો શંકર બારોટ: તેમનો પડ્યો બોલ સૌ ઉપાડી લે. અર્ણોરાજ પણ તેમનો બોલ ઉથાપતાં પહેલાં ઊંડો વિચાર કર્યા વિના ન રહે; પરન્તુ તેમની શિખામણ દેવળદેવીના ધ્યાનમાં ઉતરી નહિ! રથનો પડદો આઘો હડસેલીને અને ઓઢણીની કિનાર જરા આગળ ખેંચીને આંખો ઢાંકતાં રાણીએ કહ્યું: "શેઠજી! બારોટ! રાજગઢના વાયરા સવળા વાય ત્યારે મને તેડવા આવજો."

રથનો પડદો પાછો પડ્યો અને રથ ચાલવા લાગ્યો. રાણીજી પાછાં વળે કે ન વળે પણ તે આવો ઉછાંછળો જવાબ આપશે એવું તેમણે સ્વપ્ને પણ ધાર્યું નહોતું. શેઠ અને બારોટ વીલે મ્હોંએ પાછા વળ્યા.

(૩)

પતિગૃહની ફરિયાદો પિતૃગૃહમાં સહૃદયતાપૂર્વક સંભળાય છે. પુત્રવધૂનું સ્વમાન મોડનારાં સાસુ–સસરા પણ પુત્રીના સ્વમાનનો ઘાત સાંખી શકતાં નથી! ભગિનીવત્સલ ભાઈ બ્હેન–બનેવી વચ્ચે પડેલા અંતરાયોને વિદારવામાં તટસ્થ રહેવા કરતાં પક્ષકાર બનવામાં વધારે ન્યાયવિશુદ્ધિ માને છે! એકપક્ષીય સંબંધ–સંસ્કારનો એ પ્રભાવ લાભ પણ કરે અને હાનિ પણ કરે.

કુમારપાળ બ્હેનને મુખેથી બધું પ્રકરણ સાંભળીને ઉશ્કેરાઈ ગયો. તેણે અર્ણોરાજની ચેષ્ટા જોવાને ગુપ્ત દૂત મોકલ્યો. દૂતે શાકંભરીથી પાછા ફરીને એવા સમાચાર આપ્યા કે અર્ણોરાજ પ્રકટ યુદ્ધ કરી શકે તેટલો બળવાન નથી પણ તે ગુપ્ત રીતે

કુમારપાળને મારી નંખાવવા મથે છે કુમારપાળને હવે અર્ણોરાજ એક કંટક જેવો લાગ્યો. તેણે શાકંભરી સામે પોતાની સેના દોરી અને શાકંભરીની પડોશના પ્રદેશમાં પડાવ નાખ્યો. કુમારપાળ જોકે કરાયો હતો, તોપણ પોતાની બ્હેનનું, પોતાનું તથા પોતાના ધર્મગુરુનું કડવાં વચનોથી અપમાન કરનાર અર્ણોરાજ જો પહેલેથી જ ક્ષમા માગી લે તો યુદ્ધ નહિ કરવાનો જ તેનો ઇરાદો હતો. તેણે અર્ણોરાજ તરફ પોતાનો દૂત મોકલ્યો, ક્ષમા માગી લેવા કહાવ્યું પરન્તુ તેનો પ્રત્યુત્તર એટલો કડવો આવ્યો કે યુદ્ધ વિના બીજો કોઇ માર્ગ રહ્યો નહિ.

“ તેણે આંખો ઉંચી કરી અને ઇરાતજ ધ્રુમરો ખેંચ્યો, અર્ણોરાજની સાથે નગરસેઠ ચરજમલ અને શંકર બારોટ આવ્યા હતા. ”

અર્ણોરાજે પોતાના મિત્ર રાજાઓને મદદે બોલાવ્યા હતા, પણ તે પોતાના સેનાબળની સ્વલ્પતાને પિછાણતો હતો, અને શાકંભરી સુધી પહોંચેલો કુમારપાળ જો ખરેખર યુદ્ધ કરશે તો પોતાની ખરાબી કર્યા વિના રહેશે નહિ એવી જ તેની ગણત્રી હતી. પરન્તુ પોતાના મંત્રી ચાહડની સલાહથી કુમારપાળને નમી જઇને સમાધાની કરવાનું અર્ણોરાજે ઠીક માન્યું નહિ. કુમારપાળના અસંતુષ્ટ માણસોને દ્રવ્યથી ફોડીને કપટવડે કુમારપાળને હણી કે હરાવી શકાશે એવી ગણત્રી ચાહડે કરી રાખી હતી, તે તેણે અર્ણોરાજને સમજાવી અને અર્ણોરાજ મંત્રીએ બતાવેલે માર્ગે જવાને તૈયાર થયો.

પ્રકટ રીતે વેર વાળવામાંજ વીરના જોખમ છે એ વીરતા વિનાના મનુષ્યો વેર છૂપી રીતે વાળે છે

અને પરને સાધનભૂત બનાવે છે. વીરતા વિનાનાઓ વીરનાં જેવાં કાર્યો કરવા મથે છે ત્યારે તેઓ હંસનાં છૂટીનાં લીધેલાં પીંછાંથી કાગડો હંસ બનવા યત્ન કરે તેના જેવા દેખાય છે; અને તેમાં જ્યારે તેઓ નિષ્ફળતા મેળવે છે ત્યારે બાયલાનાં અને સફળતા મેળવે છે ત્યારે કપટકળાકુશળનાં બિરુદો મેળવે છે! વીરનું બિરુદ તો તેમના લલાટે લખાયલું હોતું જ નથી.

ચાહડને અને કુમારપાળને જૂનું વેર હતું. સિદ્ધરાજ અપુત્ર મરણ પામ્યો ત્યારે ચાહડને પોતાના ખોળે લીધેલા પુત્ર તરીકે પોતાની પાછળ પાટણની ગાદી મળે એવી તેની ઇચ્છા હતી અને ચાહડને પણ ગુર્જરેશ્વર થવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા હતી, પરન્તુ સિદ્ધરાજ મરણ પામતાં કુમારપાળ આવી પહોંચ્યો, પાટણની પ્રજાએ તેને રાજા તરીકે સ્વીકાર્યો અને રહી ગયો. ત્યારથી તે કુમારપાળની ઉપર ..ના બળેલો જ રહેતો. અત્યારે તેણે એ વેર વાળવાનો પ્રસંગ જોયો. તેણે અર્ણોરાજને એ વેર વાળવાના સાધનરૂપ બનવા દીધો.

ચાહડની કપટકળાકુશળતાએ કુમારપાળના હાથીના મહાવતને દ્રવ્યથી ફોડ્યો, પરન્તુ કુમારપાળની પ્રબળ ભાગ્યરેખાએ તેને ચેતાવ્યો અને છેલ્લી ઘડીએ હાથીના મહાવતની ફેરબદલી કરાવી; ચાહડને એ ફેરબદલીની ખબર નહોતી. ચાહડે કુમારપાળના હાથી સામે પોતાનો હાથી લીધો પણ કુમારપાળને મારવાનો તેનો દાવ ફાવ્યો નહિ અને ચાહડ ભોંયે પછડાયો. યુદ્ધમાં કુમારપાળ પોતાના હાથી પરથી છલંગ મારી અર્ણોરાજના હાથી પર ચડી ગયો અને તેને પછાડી તેની છાતીપર ચડી બેઠો. અર્ણોરાજ છેલ્લી ઘડીએ પોતાની સ્થિતિ સમજ્યો અને તેણે કુમારપાળની ક્ષમા યાચી. પણ હવે એ ક્ષમાયાચના મોડી હતી! ક્ષમાયાચનાથી કુમારપાળનો રોષ શમ્યો નહિ તેને પોતાની બહેનનું અને પોતાના ધર્મગુરુનું અપમાન સાલતું હતું, પોતાની બહેનની પ્રતિજ્ઞા સાંભરતી હતી અને યુદ્ધમાં તેનાં કેટલાંક માણસો મરણ પામ્યાં હતાં તેનો બદલો એકલી ક્ષમાયાચનાથી મળેલો માની લેવા તે તૈયાર નહોતો. છેવટે અર્ણોરાજના સહાયક રાજાઓ અને તેના સામંતોએ કુમારપાળને વિનતિ કરી, પોતાની બહેન જલ્હણાદેવીને કુમારપાળ વેરે પરણાવવાની અર્ણોરાજે ઇચ્છા બતાવી, એટલે સંતુષ્ટ થઈ કુમારપાળે તેને ક્ષમા આપી અને શાકંભરીનું રાજ્ય પાછું સોંપ્યું.

(૪)

પોતાનું, ભાઈનું અને ધર્મગુરુનું અપમાન કરનાર સ્વામીને પોતાના ભાઈએ હરાવ્યો અને ઉપરથી પોતાની નણંદ હવે પોતાની ભોજાઈ થશે, એવી ખબર પાટણમાં સાંભળતાં જ માનિની દેવળદેવીનું મુખડું હસી હસી જવા લાગ્યું. તેના માનિનીત્વની જ્વાળાને હવે આહુતિ મળી હતી. તેનું મનો વૈર હવે શમ્યું હતું. આવી હાર અને આટલી માનહાનિ પછી પોતાનો સ્વામી શું મ્હોં લઈને હવે પોતાની સાથે વિવાદ કરી શકશે? તે મનમાં બોલીઃ "ખરેખર, પાટણનરેશની બહેને તેમના શબ્દો તેમના જ મ્હોંમાં પાછા પેસાડ્યા!"

દાસી શાકંભરીથી આવેલા સમાચાર આપીને ચાલી ગઈ અને દેવળદેવી એકલી રહી. તેને આનંદથી નાચવાનું મન થતું હતું! તે ઊઠી અને એક છલંગ મારતી સામે ટંગેલા ચાંદીના અરીસા પાસે જઈ ઊભી. એકાંતમાં તે ઉચ્છ્રંખલ હાસ્ય હસી અને કૂદી! પોતાનું વદન અરીસામાં જોતાં તે આનંદથી ઘેલી બની ગઈ. [illegible]વાન નથી પણ તે પ્રૌઢ રીતે

ત્સાનો તીવ્ર આવેગ સ્ફુટ થતો દેખાયો. આ આનંદનો ઊભરો કોઈની પાસે કાઢ્યા વિના તેને ચેન પડે તેમ નહોતું, એટલે તે દોડતી બારણાની બહાર નીકળી. પોતાના ભાઈના પરાક્રમની વાત કહેવા તે ભાભી પાસે તેના અંતઃપુરમાં જતી હતી; પરન્તુ ભાભીના ઓરડામાં પેસતાં જ તેના ધ્યાનમાં આવ્યું કે શાકંભરીથી ભાઈને માટે નવી રાણી આવવાની છે એટલે એ શોક્ય આવવાની વાતથી પોતાની ભાભીને આનંદ નહિ થાય. તુરતજ કેવળ પોતાના આનંદના આવેગને આવર્યો. તે એકદમ ગંભીર બની ગઈ. જરૂર, જાગતી મનોવૃત્તિને સંયમમાં રાખવાનું બળ તેણે કેળવ્યું હતું; સાસરેથી રીસાઈને પિયેર આવતાં તેને મનોવૃત્તિને સંયમમાં રાખવાની જરૂર જણાઈ નહોતી, પરન્તુ અત્યારે સંયમના બળનો ઉપયોગ કરવાની તેને જરૂર જણાઈ હતી, એટલે તે ઠાવકે મ્હોએ શાકંભરીથી આવેલા સમાચારની વાત ભાભી સાથે કરીને પાછી ચાલી ગઈ.

ક્ષણ પછી ક્ષણ, ઘડી પછી ઘડી અને દિવસ પછી દિવસ જવા લાગ્યા. વિજયગર્વિતા માનિનીનો આનંદ જૂનો થવા લાગ્યો, અને પતિગૃહે જવાનો સમય નિકટવર્તી થતો દેખાવા લાગ્યો. એ અંતઃપુર, એ સ્વામીનું વદન, એ ચોપાટનો દાવ : એ સુખદ પ્રસંગોના પુનરાવર્તનને તે ઝંખી રહી અનેક પ્રકારનાં ભાવી સુખસ્વપ્નો તે પોતાની મનસ્સૃષ્ટિમાં ઘડી રહી.

કુમારપાળની સેના પાટણમાં પાછી ફરી ત્યારપછી એક આતવાડિયામાં અર્ણોરાજ પોતાની બહેન જલ્હણદેવીને કુમારપાળ વેરે પરણાવવાને તેને સાથે લઈને પાટણમાં આવ્યો, તેની સાથે રાજપુરોહિત હતો, રાજજ્યોતિષી હતો, નગરશેઠ હતો, સામન્તો હતા, રાજ્યાધિકારીઓ હતા. દેવળદેવી પતિને મળવા ઉત્સુક હતી, પણ અર્ણોરાજ તો તેને મળવા આવવાને બદલે લગ્નનો દિવસ આવી પહોંચ્યો ત્યાંસુધી દેવળદેવીને દૃષ્ટિએ પણ પડ્યો નહિ। છેવટે જ્યારે કન્યાદાન દેવાનો સમય થયો, ત્યારે અર્ણોરાજ કુમારપાળના હાથમાં પોતાની બહેનનો હાથ આપવાને મધુપર્કમાં આવ્યો; તે સમયે જ તેને દેવળદેવીએ જોયો.

પતિને જોતાં જ દેવળદેવીનું હૈયું બેસી ગયું તે મૂર્તિમન્ત શોક હતો, જાણે અર્ણોરાજ જ નહિ. તેના વદનની એક વારની તેજદાર ચામડી પર શ્યામતા પથરાઈ હતી, તેની કાળી મૂછમાં અર્ધો અર્ધ સફેદ વાળ ઊગી નીકળ્યા હતા, તેના સુપુષ્ટ ગાલમાં ખાડા પડ્યા હતા. કન્યાદાનના વિધિમાં એકાદ ઘટિકા વ્યતીત થઈ, પણ તેટલા સમયમાં અર્ણોરાજે પોતાની ઢળેલી આંખને એક વાર પણ ઉંચી કરી નહિ ! પોતાની આસપાસ કોણ કોણ છે તે તે જોવા ઇચ્છતો નહોતો, કોઈને તે ઓળખવા ઇચ્છતો નહોતો. શરમીંદગીનો ઊભરો ભલે લોકો ઊભરાતો જૂએ પરંતુ લોકો જૂએ છે - અને સમજે છે તેટલું પોતાની ઉંચી આંખે - જોવાનું ધૈર્ય પણ અર્ણોરાજમાં રહ્યું નહોતું !

પોતાના વિજયનું આ ફળ જોઈને આનંદ પામવો કે શોક પામવો તે દેવળદેવીને સમજાયું નહિ તે મનમાં ને મનમાં ગુંચાવા લાગી. ક્ષણમાં તે હૃષ્ટતા અનુભવતી, ક્ષણમાં તે દયાર્દ્રતા અનુભવતી પરન્તુ એ એકકે અનુભવમાં તેની વૃત્તિ સ્થિર થતી નહિ. અસ્થિરતામાં ત્રણ દિવસ વહી ગયા. લગ્નકાર્ય પણ પૂરું થઈ ગયું.

(૫)

સેવક સાથે અગાઉથી સમાચાર કહાવીને અઘોરીરાજ દેવળદેવીને આવાસે આવ્યો. પિયેરમાં પતિને મળવામાં ઉપજતી સ્વાભાવિક લજ્જાલુતાથી નીચું જોઈને દેવળદેવી પતિના આગમનની પ્રતીક્ષા કરતી રેશમી ગાલીચા ઉપર બેસી રહી. આંખો ઉંચી કર્યા વિના કાનથી જ પગરવ સાંભળીને તેણે જાણ્યું કે પતિ આવે છે.

"રાણીજી!"

દેવળદેવીએ એક ખોખરો સ્વર સાંભળ્યો, અને તે ચમકી. તે સ્વર તેના પતિનો નહોતો. તેણે આંખો ઊંચી કરી અને તુરત જ ઘુમટો ખેંચ્યો. અઘોરીરાજની સાથે નગરશેઠ સૂરજમલ અને કર બારોટ આવ્યા હતા, બારોટેજ એ ...ન કર્યું હતું.

"..." કાંઈક સંકોચથી દેવળે કહ્યું.

ત્રણે જણ આસનો પર બેઠા. બારોટે વાતચીત ...ી. "રાણીજી! શાકંભરીના રાજગઢના ...રા તમે સઘળા વાતો કર્યા, માટે હવે શાકંભરી પધારો!"

દેવળદેવીના કાળજામાં એ શબ્દો શલ્યની પેઠે ચોંટી ગયા. શાકંભરીથી રીસાઈને નીકળતી વખતે બારોટે જે શિખામણ આપી હતી તે પોતે માની રહેલી, પરિણામે કાંઇ કાંઇ અનિષ્ટ બનાવો બની ગયા એ બધું તેને સાંભર્યું. બારોટના શબ્દોમાં ટોણો હતો તે પણ તેના ધ્યાનમાં આવ્યો. જવાબમાં તેણે મૌન જ સેવ્યું.

સૂરજમલ શેઠે કહ્યું: "અમે આપને શાકંભરી પધારવાનું કહેવા આવ્યા છીએ."

દેવળદેવી હજી વિચાર કરતી હતી.

"કાલે અમે બધાં અહીંથી ઉપડીએ છીએ. આપ પ્રયાણની તૈયારી કરી રાખશોને?"

દેવળદેવીએ કશો જવાબ ન આપ્યો.

"હવે ગઈ ગુજરી ભૂલી જવાની છે. બે માણસનો કંકાસ પરને આંગણે જવો જોઈતો જ નહોતો, તે ગયો અને બનવાનું હતું તે બન્યું. હવે તે બધું ભૂલી જઈને મન મૂકીને જવાબ દો." શેઠે ડાહી રીતે કહ્યું.

દેવળદેવીએ જોયું કે પોતાનો પતિ કશું બોલતો નથી. પતિના જીવનમાંથી રસ નાશ પામ્યો છે એવું પહેલા દર્શનને જ દેવળદેવીએ જોયું હતું. તે પોતાના મનને પૂછતી હતી: એ રસના ઓઘ પુનઃ પૂર્વવત્ વહેવા લાગશે?" જેને પોતે પોતાથી ક્ષણભર અળગો થએલો જોવાનું સહી શકતી નહોતી અને જે પોતાના હૃદયમાં તથા બાહુમાં જ નિત્ય રમતો તે સ્વામીના એ સર્વાં અંતપુરમાં પુનઃ આનંદના ફુવારા ઉડશે?

"રાણીજી! એમાં વિચાર શો કરવો છે? કંઇ માંયાં પાણી કોઇ દી, છૂટાં પડ્યાં સાંભળ્યાં છે?" બારોટે કહ્યું.

નીચું જ જોઈ રહીને હાથની આંગળીઓથી પગના અંગૂઠાનો નખ ખોતરતાં રાણીએ કહ્યું: "મહારાજ જે કહે તે ખરૂં."

અઘોરીરા પૂતળાની પેઠે આસન ઉપર બેસીને નીચું જ જોઇ રહ્યો હતો. શેઠ, બારોટ અને રાણી ત્રણે અઘોરીરાજના શબ્દો સાંભળવાને ઉત્સુક બન્યાં, પણ અઘોરીરાજના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ નીકળ્યો નહિ! ક્ષણ પછી ક્ષણ જવા લાગી અને ત્રણે જણાં આશ્ચર્યમાં ડૂબવા લાગ્યાં.

" મહારાજ ! કહો, હવે આપની શી આજ્ઞા છે ? " શેઠે અર્ણોરાજની વાણીનું ઉદ્દીપન કરવા યત્ન કર્યો.

હવે અર્ણોરાજને બોલ્યા વિના છૂટકો નહોતો. તે બોલ્યો: " આપણે બધા રાણીજીને શાકંભરી આવવાનું કહેવા આવ્યા છીએ; પછી મારે બીજું શું કહેવાનું હોય ? "

એ રસહીન, લુખ્ખા, વિનાછૂટકે ઉચ્ચરાયલા અને ઔપચારિક શબ્દો દેવળદેવીને કાને પડયા અને તેના હૃદયના રસતંતુઓ તડાતડ તૂટી ગયા. હૃદયમાંથી રસ સૂકાઈ ગયો હોય પણ સહૃદયતા અવશિષ્ટ રહી હોય, તો હૃદયનું પ્રત્યક્ષ કોઈનેય, રસઝરણાં વહાવનાર કોઈ જાદૂગર મળી આવે, પણ જ્યાં હૃદયને સ્થાને કાષ્ટનો સૂકો કકડો જ રહ્યો હોય ત્યાં જાદૂગર તો શું પણ વિધાતા ય ક્યાંથી નવપલ્લવતા આણી શકે અને રસ વહાવી શકે ?

ક્ષણાર્ધમાં દેવળદેવીએ નિશ્ચય કરી નાખ્યો. તે બોલી: " શેઠજી ! હવે શાકંભરી મારે માટે નકામું છે. "

" એમ તે હોય ! શાકંભરી તમારે ઘર છે. ચક્રવર્તિ મહારાજનો મહેલ હોય, પણ તે તમારે પિયેર કહેવાય-ઘર નહિ. "

" મહેલ કે ઝુંપડું ઘર ન હોય, શેઠજી ! દિલ હોય તો મશાણમાં ય મહેલના મનોભાવ થશે. પણ જે દોરી એક વાર તૂટી તે હવે તૂટી જ ! "

" તમે ભૂલો છો, રાણીજી ! તૂટીને સાંધી શકાય અને એક કરી શકાય; હું કહું છું કે તમે તૂટીને વહેલા સાંધી ન શક્યા, પણ હવે તો સાંધો ! " શેઠના સ્વરમાં કાંઈક આશાસૂચકતા ગાજી.

" શેઠજી ! તમે શાણા છો, પણ તમારું શાણપણ બજાર છે. તૂટીને સંધાય, પણ વચ્ચે ગાંઠ રહી જાય તે જાણો છો ને ? " રાણીનો એ જવાબ હતો.

સાંધવાના યત્નનીય હવે અવધ આવી રહી. શેઠ, બારોટ અને રાજા એક જ શબ્દમાં દેવળદેવીનો મનોભાવ સમજીને પાછા ચાલ્યા ગયા.

કુમારપાળે પણ પોતાની બહેનને સમજાવવા અને પતિગૃહે મોકલવા ખૂબ યત્ન કર્યો, પણ દેવળદેવી પુનઃ પતિગૃહે ન જ ગઈ. જીવનમાંથીય હવે તેનો રસ ઊડી ગયો. આઠ દિવસ સ્વામીથી અળગાં રહેવામાં પોતાને સખ્ત સજા થતી માનનારી દેવળદેવીએ મૃત્યુસુધી સ્વામીથી અળગાં રહેવાનું જ હવે પસંદ કર્યું ! તે પાટણ છોડીને ખંભાત ચાલી ગઈ અને ત્યાં તેણે તપશ્ચર્યા કરીને શેષ જીવન પૂરું કર્યું !

શંકર બારોટનો એક દુહો શાકંભરીમાં ઘેર ઘેર બોલાતો :

પ્રીતિ દોરી કાચ, તૂટી તે તૂટી સદી;
પડિયલ સાંધણ ગાંઠ, જડી ગાઠ તહીં રસ નહિ !

વિશુદ્ધ પ્રેમ

(છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા)

રાયબહાદુર મધુસુદનરાય આજ દીવાળીના ઉત્સવોમાં ઓફિસ વિગેરે બંધ હોવાથી જરા અવકાશ મેળવીને, દિવસના કામકાજથી પરવારીને પોતાની મોટરમાં સહેલ કરવા નિકળ્યા હતા. ફરતાં ફરતાં તેમને વિચાર આવ્યો —

' આજના માંગલિક અવસરે કેટલાં કુટુમ્બો ખરેખરાં સુખી હશે? બધાંને શું બધી જાતનો સંતોષ મળે એવી સ્થિતિમાં પ્રભુએ મુકયાં હશે?" પોતાની ગણત્રી તેવા સંતોષીમાં પોતે કરવાને સમર્થ હતા તે માટે અંતઃકરણથી પરમાત્માનો તેઓ પાડ માનવા લાગ્યા. આજ તેમને ત્યાં, આ આનંદદાયક અવસર યોગ્ય રીતે ઉજવવાની સૌ પ્રકારની તૈયારીઓ થઇ રહી હતી, તેમના સેંકડો આશ્રિતોને ત્યાં મીઠાઈની ભેટો મોકલાતી હતી, ગરીબ ગુરબાંને અન્ન વસ્ત્રનાં દાન થઈ રહ્યાં હતાં, પોતાના ભવ્ય આવાસમાં ગવૈયાઓના તથા તેમનાં બીન પખ્વાજ આદિ વાજિંત્રોના સંગીતના મધુર સ્વરોના અહિલન ચોપાસ પ્રસરી રહ્યાથી તે તળીએથી ટોચ સુધી ગાજી રહ્યું હતું. તેમની મોટર જબરી અને ઉંચી કારીગરીની બનાવટવાળી હોવાથી તે પૂરા ઝપાટામાં માર્ગ કાપતી દોડતી હતી. માર્ગ એકાન્તનો હોવાથી અવર જવર ઓછો હતો. પ્રકૃતિનું સૌંદર્ય નિહાળતાં નિહાળતા તેઓ ઘણે દૂર નીકળી ગયા. ત્યાં અંધારું પણ થઇ ગયું. એટલામાં જરા ઝાડીવાળો પ્રદેશ આવી પહોંચ્યો પણ રાયબહાદુર સાહેબની મોટરને તે કંઈ હીસાબમાં ન હતો. તેથી તે તો કુદકા મારતી આગળ વધેજ જતી હતી. વીજળીના ઝગઝગતા બે મોટા દીવાનો પ્રકાશ આગળ દૂર સુધી પડતો હતો. તેમની મોટરની આ ગતિ જો શહેરના કોઇ પોલિસે જોઇ હોત તો તેમને ક્યારનાએ રોકી દીધા હત; પણ અહીં તેમને તેવો કોઇ પ્રતિબંધ નડે એમ ન હતું ને સામેથી આવતી શીતળ પવનની લહેરોથી, તેમનું તપી ગયેલું મગજ શાન્ત પડતું હતું, તેથી તેમનો ઉત્સાહ ઝડપથી હાંકવાનો દ્વિગુણિત થતો હતો. પોતે આ કાર્યમાં બહુ પ્રવીણ હોવાથી સાથે કોઇને લાવ્યા પણ ન હતા. ત્યાં તો એક સાંકડી ગલીઆરી જેવું વચ્ચે નડતર રૂપે આવી ગયું અને તેમાં એક પુરાણું વૃક્ષ કોણ જાણે ક્યારનું એ પડું પડું થઈ રહ્યું હશે, તેની મજબુત શિરાઓ જેવી લાંબી મૂળીયાંની જડોને એમની મોટરનો ધક્કો લાગ્યો. તેની સાથેજ તે મોટર સમભમ ઉંધી વળી ગઈ ને વૃક્ષની પ્રચંડ શાખાઓ રૂપી બાહુના વજ્ર પાશમાં વીંટળાઈ ગઇ।' રાયબહાદુર સાહેબનું મગજ આ વેળા કલ્પના-સૃષ્ટિમાં કંઇ અવનવાં દૃશ્ય જોતું હશે તે તેમને પ્રથમ તો કંઇ સમજાયું જ નહિ. તેઓ જાણે નિદ્રામાંથી જાગ્યા હોય તેમ માથા ઉપર આઘાત થવાની સાથે સ્તબ્ધ બની ગયા. મોટર તો હવે ચાલે જ શાની! તેનાં ટાયર તોપનો અવાજ કરતાં ફાટી ગયાં. ઉપરના ભાગના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા, દીવા ઓલવાઇ ગયા ને તેઓ પોતે ચગદાઈ જવાની આફતમાં આવી પડે એમ હતું પણ મહાભાગ્યે તેઓ એકદમ સંભાળીને બહાર કુદી પડ્યા ને જરા દૂર જઇ સામેનો દેખાવ ભયંકર બની ગયો

હતો તે જોતા ઉભા રહ્યા: તેમની પાસે ઇલેકટ્રીક ટોર્ચ સબળ હતો તે કાઢતાંને તેઓ પરિસ્થિતિ તપાસવા લાગ્યા. હવે આ જંગલમાંથી મકાને શી રીતે પહોચવું એ સવાલ પહેલોજ ઉદ્ભવ્યો. ત્યાં પોતાનાં પ્રિય ધર્મપત્નિ અને આખું કુટુમ્બ આજ સપરવે દિવસે તેમની રાહ જોયા કરતાં હશે–શેઠ હમણાં આવશે—એવી આશા રાખી રાત્રીનું મિષ્ટ ભોજન તૈયાર કરાવી તેનો સ્વાદ લેવાને તલપાપડ બની રહ્યું હશે, ત્યાં તેમને નહિ જુએ–તેઓ ક્યાં છે તે નહિ જાણે તેથી તેમની નિરાશા કેવી થશે, તેનું ચિત્ર તેમની કલ્પનામાં ખડું થઇ ગયું–પણ શો ઉપાય? હવે શું આખી રાત આ ભયાનક સ્થળેજ ગાળવી પડવાની! એ વિચારે તેમને જરા કમકમાટી પણ ઉપજાવી. પોતાના જેવો બીજો કોણ દુર્ભાગી આવી વખતે આ સ્થળે થઇને જનાર મળી આવનાર હતો! આવી ચિન્તાની ગડમથલમાં તેઓ પડયા હતા, ત્યાં પાછળથી કોઇનો અવાજ અણધાર્યો આવતાં તેઓ ચમકયા.—

" આ તે શો અકસ્માત્! "

તેમણે પાછળ ફરીને જોયુ તો એક મજબુત બાંધાના, ઉંચા, કદાવર શરીરવાળા પુરૂષને ઓવરકોટના ગજવાંમાં હાથ ઘાલીને પોતાની દુર્દશા સમજાવથી દયાજનક દૃષ્ટિથી નિહાળી રહેલો તેમણે દીઠો.

" પ્રભુનો પાડ કે આપ બચી ગયા હો! આટલો ભાર તો ભલભલા હાથી જેવાને પણ કચડી નાંખે તો એક પામર મનુષ્યના શરીરનું શું ગજું! ચાલો હવે જે થયું તે થયું. મારૂં મકાન નજીક છે. હું ત્યાંથી મારા નોકરોને દીવા લઇને મોકલું છું તે અહીં બેસશે ને બીજા કોઇને અકસ્માત ન થાય તેની સંભાળ રાખશે."

" આપને ખરેખર! ઇશ્વરેજ મ્હારા સંરક્ષણ માટે આ કટોકટીના સમયે મોકલ્યા જણાય છે. હું તો માનતો હતો કે આ નિર્જન સ્થાનમાં મ્હારે રાતની રાત કષ્ટે કાઢવી પડશે. આપનો ઉપકાર ક્યા શબ્દોમાં માનવો તે હું જાણતો નથી."

"'એમાં શું! એ તો એક બીજાની ફરજ છે ને હું મારા બાગમાં ફરતો હતો ત્યાં મને કોઇ જબરો કડાકો સંભળાયો ને આપની મોટરના દીવાનો પ્રકાશ અચાનક બંધ થઇ ગયો, તેથી મને શક લાગ્યો કે કંઇક ભયંકર અકસ્માત થયો હોવો જોઇએ. અને આવ્યો ત્યાં તો આપની આવી સ્થિતિ જોતા હું સ્તબ્ધ જ બની ગયો."

બંને ગૃહસ્થો સાથે સાથે ચાલ્યા. અને થોડી વારમાં એક વિશાળ ભવનના દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યા. તેના માલીકે તરતજ નોકરોને બોલાવી મોટરની સંભાળ રાખવા દીવા લઇને જવાની આજ્ઞા કરી. દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યા પછી તે માલીકે પોતાના એક સેવકને ચ્હા વિગેરે લાવવાનું કહ્યું. પણ રાયબહાદુર સાહેબે પ્રથમ પ્રશ્ન કર્યો કે આપને ત્યાં ટેલીફોન હોય તો મ્હારે મ્હારે મકાને ખબર આપવી છે કે હું આમ અનાયાસે ફસાઇ પડયો છું તેથી જરા મોડો આવી શકીશ.'

" પણ આપ જશો શી રીતે? કહો તો મારી મોટર તૈયાર કરાવું."

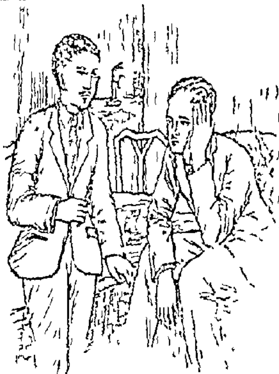
" ના જી, આટલો ઉપકાર શું થોડો છે! મારા બંગલાનું ઠેકાણું હું જણાવીશ એટલે મ્હારી મોટર અહીં થોડી વારમા આવી પહોંચશે. મ્હારાં વ્હાલાં પત્ની મ્હારી વાટ જોઇને બેસી રહ્યાં હશે."

માલીકે ટેલીફોન બતાવ્યો ત્યાં જઇને રાયબહાદુર સાહેબે વાત શરૂ કરી:–

" કોણ? લક્ષ્મણ? હોં–એ હું મધુસુદન–બંગ

મ્હારી મોટરને અકસ્માત્ થઇ ગયો છે તેથી હું જરા મોડો આવી શકીશ ત્યાં ભાને કહે કે આપણી બીજી મોટર અહીં મોકલે. જુહુનાની એરોડ્રોમની પાસેજ આ મોટર પડેલી છે ત્યાં લાવે. નોકરો ત્યાં બેઠા છે તે મ્હારૂં ઠેકાણું બતાવશે."

શેઠ આ વાત કરતા હતા તે સાંભળી બંગલાના માલિકની આંખમાં પણ જાણે કેમે આંસુ ભરાઈ આવ્યાં ટેલીફોન કરીને પાછા વળ્યા ત્યાં રાયબહાદુર સાહેબે તેમને આંસુ લ્હોતા ને ગળગળા થઇ ગયેલા જોયા, તેથી તેઓ જરા ગભરાયા ને પૂછવા લાગ્યા કે "ભાઇ! આ શું ? મ્હારા બોલવાથી આપને કંઇ માઠું તો લાગ્યું નથીને ?"

"હું તો મારી પૂર્વકાળની સ્થિતિનું સ્મરણ થઇ આવતાં મ્હારી પોતાની હાલની સ્થિતિનો શોક કરું છું"

"નહિ–નહિ શેઠ–એવું તે કાંઇ હોય ! હું તો મ્હારી પૂર્વકાળની સ્થિતિનું સ્મરણ થઇ આવતાં મ્હારી પોતાની હાલની સ્થિતિનોજ શોક કરૂં છું એક વખત એવો પણ હતો કે જ્યારે મ્હારે પણ એક કુટુમ્બ–વત્સલ પ્રિય પત્ની હતી આપે આપનાં પત્નીનું નામ લીધું ત્યાં મ્હારો એ ખ્યાલ તાજો થઇ આવ્યો ખરૂં તો મને ઇર્ષ્યા જેવું પણ થઇ આવ્યું હું મ્હારા પોતાનાજ દોષે આજ કેટલાએ વર્ષથી મારી સ્ત્રીને ગુમાવી બેઠો છું તે વિચાર મને ગાંડો બનાવી દે છે. કયે ઉપાયે તેને પાછી મેળવી શકું તે કંઇ મને સુઝતું નથી. મ્હારૂં દુઃખ કોની પાસે રડું તે પણ સમજાતું નથી. આજ આપનો મેળાપ આમ હેત ચોંટી થઇ ગયો ને આપ કોઇ પ્રતિદિન ગુહ્ય થાઓ છો તથા મ્હારાથી મ્હારા હૃદયનો ઉભરો ખાળી શકાયો નહિ."

"ભાઇ, એમ ગભરાઓ શું થાય ! મને આપની બધી વાત કહી સંભળાવશો ! શું આપનાં પત્ની હયાત છે ને આપનાથી જુદાં રહે છે ! ત્હારૂં નામ મધુસુદનરાવ છે"

"એ નામ તો મ્હેં સાંભળેલું છે રાય બહાદુર સાહેબ ! આપનાં દર્શન આજ પ્રથમ જ થયાં. મ્હારી કથા લાંબી તો નથી, પણ હવ ઉપલકે એવી

છે ખરી. આપને કંટાળો ન આવે તો કહી સંભળાવું. એટલાથીએ મ્હારા હૃદય ઉપરનો ભાર કંઈક ઓછો થશે.

મ્હારૂં નામ ચંદ્રશેખર છે. મ્હારા પિતાએ અમને સર્વ ભાઈઓને સારી કેળવણી આપી. તેથી હું સીવીલ એન્જીનીયર થઈ શક્યો પરીક્ષામાં ઉંચે નમ્બરે ઉત્તીર્ણ થવાથી મને સરકારી ઇજનેર ખાતામાં સારી નોકરી સહેલાઈથી મળી. યોગ્ય સમયે મ્હારા લગ્ન પણ થઈ ગયાં. તે સારા ઘરની કન્યા મળવાથી મ્હારો સંસાર સુખમય નિવડ્યો. કિશોરીને દિવસનો ઘણો ભાગ એકલાજ રહેવું પડતું. જમીને હું નોકરી પર ચઢતો ને રાતે મોડો ઘેર આવતો. આવ્યા પછી પણ મારૂં મન કોઈ નવનવા પ્રયોગો આદરવામાં મગ્ન રહેતું; તેથી હું તેની સાથે બેસીને કે ફરવા લઈ જઈને કંઈ વિનોદ કરાવી શકતો નહિ. તે કંઈ ઘર સંબંધી . કરતી તો મને કંટાળો આવતો. તે સમજતી મ્હારૂં ચિત્ત ધંધામાં એટલું બધુ પરોવાયુ છે કે તેને જો બીજે રસ્તે થોડી વાર પણ વાળવામાં નહિ આવે તો તે ધીમે ધીમે બગડતું જશે—કદાચ એક પ્રકારની ગાંડછા પણ આવી જશે: તેથી જ્યારેને ત્યારે આવીને મોડીની ફરીયાદ કરીને, કે માળીની ભુલો કાઢીને કે રસોઇયાની બેદરકારી બતાવીને કે પડોશીઓની કુથલી કરીને મ્હારૂં મન અન્ય વિષયમાં રોકવા બનતો પ્રયત્ન કરતી, પણ સમજતી કે એના એ પ્રયત્ન વ્યર્થ હતા. મને તો સંસારમા મ્હારા ઇજનેરી ધંધાને લગતી શોધખોળો સિવાય બીજા કશા ઉપર પ્રીતિ હતી જ નહિ તેથી હું તેના સુખની પણ દરકાર કરવાનું ભુલી જ ગયો. મને કોઈ વાર થઈ આવતું કે મ્હારા જેવા વેરાગીને પરણવામા એની ભૂલ જ થઈ છે. એની સોબતમા મને કેટલો આનંદ થાય તેનો હું વિચારે પણ કરતો નહિ. હવે મને બધુ યાદ આવે છે ત્યારે કેવો પશ્ચાતાપ થાય છે? એની યૌવનાવસ્થા મ્હેં ધૂળમા મેળવી દીધી. મ્હારા કરતાં તો કોઈ કંગાળને પરણી હત તોએ એનો જન્મ સાર્થક થાત. પૈસાનું સુખ તે કંઈ ખરૂં સુખ છે? સારાં વસ્ત્ર અને અલંકાર પહેરીને ભલેને મ્હોં મલકતું રાખે પણ અંતઃકરણનો કીડો એના જીવને કોરી ખાતો હોય—પતિના અનાદર રૂપી શોકનો ભડકો સળગતો હોય તે શી રીતે દૂર થાય? એની સહચરીઓને પતિ સમાગમનું અનુપમ સ્વર્ગીય સુખ ભોગવતી જોઈને એને શું નહિ થતું હોય! આ બધુ ભાન મને હમણાં આવે છે હો—તે વેળા તો દ્રવ્યોપાર્જન કરવામાં— નામના કાઢવામાં જ હું દિવસ રાત મંડ્યો રહેતો; તેથી જ્યારે એ મને ખડુ ખડુ પ્રકારેની વાતો કરીને રીઝવવા લાગતી ત્યારે મને એમ થતું કે આની સાથે તે જીવન કેમ ગાળી શકાશે? મ્હારા વિચારોની સાથે એના વિચારો ક્યાંથી મળતા થવાના? હવે તો એનાથી છુટકારો થાય ત્યારે જ બચાય તેથી એક વેળા કંઈક મને એવું ભૂત ભરાઈ ગયું કે મ્હેં એને જુદા રહેવાની આજ્ઞા કરી દીધી! તે બિચારી આ સાંભળી આભી બની ગઈ. પતિનો સહવાસ કંઈક દિલાસો આપતો તે પણ હવે જતો રહેવાનો! બને પતિએ વિધવાવસ્થા નહિ તો બીજું શું? પણ તે એવી ડહાપણવાળી હતી—આજ્ઞાપાલક હતી—મને ખરા અંતઃકરણથી ચાહતી હતી કે મારા સુખમાં અંતરાય આણવાનો જરાએ એને પ્યાલ પણ આવ્યો નહિ. કગકળતી કળકળતી એ મ્હારાથી છુટી પડી. એક શબ્દ પણ એણે મને ઠપકા રૂપે કહ્યો નથી. એના ખર્ચને માટે મ્હેં સારી રકમ બેંકમાં જમે કરાવી અને એને ઠીક પડે તેવી રીતે કોઈ બીજા સગાની સાથે રહેવા મ્હેં એને કહી દીધું. ત્યારથી અમે છુટાં પડ્યાં તે પડ્યાં. મને તો મ્હારી ધુનમાં ને ધુનમા એની કેવી

દયા થઈ હશે એ વિચાર કોઈક જ વાર આવતો મ્હારા પ્રયોગો સફળ થતા ગયા તેમ તેમ લક્ષ્મીની પણ મ્હારા પર કૃપા થતી ગઈ આખર મ્હારે કંઈ કરવાનું રહ્યું નહિં. આ બંગલો મ્હેં ખરીદ્યો નોકર ચાકરો-મોટરો વિગેરે વૈભવ માણવા લાગ્યો; પણ જ્યા મ્હારા મગજ ઉપરથી મ્હારા કાર્યનો ભાર ઉતરી ગયો, ત્યાં તે પોતાના જીવન સાથીને સંભારવા લાગ્યું તેની ઉણપ મને સાલવા લાગી તેના વિનાનું જીવતર હવે મને નિરસ ને ધિક્કારવા યોગ્ય લાગવા માંડયું પણ જેને મ્હેં હાથે કરીને જ કહેલું તેને હવે મ્હારે શી રીતે બોલાવવી? બોલાવું તો આવે કે કેમ એની મને જબરી શંકા થવા લાગી હવે તો દિવસને રાત એના વિયોગમાં હું ઝુરૂં છુ આ મ્હારો મ્હોટો બંગલો મને ખાવા ધાય છે મ્હારી અઢળક સંપત્તિ છતાં મને જરાએ ચેન પડતું નથી. તેથી જ આપ જ્યારે એક સુખી કુટુમ્બી રૂપે વાત કરવા લાગ્યા ત્યારે મને મ્હારૂં દુખ પાછુ તાજુ થઈ આવ્યું એનો ફિકર ફંદ, એની મધુરી વાણી, મ્હારા શરીર માટેની-મ્હારા સુખ માટેની એની કાળજી, પોતાનો અનુપમ સ્વાર્થત્યાગ-નિરાભિમાન-એ બધુ યાદ કરૂં છુ ત્યારે મ્હારી છાતી ફાટુ ફાટુ થઈ જાય છે."

હવે એ મીઠો સ્વર ફરી કોઈ સંભળાવે તો હું આ મ્હારી બધી જાહોજલાલી કુરબાન કરી દઉં "

"તમે એમને માટે નાણું કંઈ બેંકમાં મુકાવ્યાં છે?" મધુસુદનરાયે પુછ્યું. તે સદ્ધર તો છે ને? કેટલીક વાર એવું બને છે કે વિશ્વાસથી બાંજે મુકેલી રકમ બેંકોની નાદારીમાં ગુમ થઈ જાય છે ને આપણે ધારતા હોઈયે કે તેનો લાભ લેનાર તેનો ઉપયોગ કરી શકતું હશે; પણ તે બિચારાની તો કફોડી સ્થિતિ થઈ જાય છે; તેથી નથી રહેતા ઘરના કે નથી રહેતાં ઘાટનાં."

"ના, ના, શેઠજી, એ તો ઇમ્પીરીયલ બેંકમા એમને નામે મુકેલાં છે તેથી તે જ્વાની બીક નથી"

આમ વાત ચાલતી હતી ત્યાં બ્હારથી કોઈ મોટરના ભુંગળાનો જોરદાર અવાજ આવ્યો તેથી ચંદ્રશેખર જરા ચમકયા પણ શેઠે કહ્યું-"કંઈ નથી એ તો મ્હારી બીજી મોટર આવી પહોંચી છે, ચાલો આપણે જઈને જોઈયે" એમ કહી તેમનો હાથ ઝાલીને તેઓ બ્હાર આવ્યા. મોટર હાંકનારને તેમણે કહ્યું તમે આજની રાત અહીં રહેજો આ મેનેજર સાહેબ તમારે માટે સુવાની ગોઠવણ કરશે સવારે આપણી ભાંગેલી મોટરને શું કરવુ તેનો વિચાર કરીને મને ટેલીફોન કરજો."

"સ્વો. સાહેબજી માફ કરજો આપને બહુ ખોટી કર્યા; પણ આપનો ઉપકાર તો જીંદગીપર્યંત ભુલાય તેમ નથી." એમ બોલતા તેઓ પોતાની નવી મોટર પર ચડી ગયા અને તેને ચાલાકીથી દરવાજા બ્હાર કાઢી પોતાના મકાનને રસ્તે હાંકી ગયા.

માર્ગમાં તેમને ચંદ્રશેખરની દુખી અવસ્થાના સ્વાભાવિક વિચાર આવવા લાગ્યા પણ મકાને પહોંચતા તેમના કુટુમ્બ સાથે મોડા મોડા પણ દીવાળીનો માંગળિક પ્રસંગ તેઓ ગાળી શકયા તેથી તેમને ઘણો આનંદ થયો.

(૨)

બીજે દિવસ સવારે તેઓ બેંકના અમુક ડાયરેકટરોને મળ્યા ને તેમની મારફત તપાસ ચલાવી, મિસિસ ચંદ્રશેખરના ખાતાના નાણાં તેમની વતી કોણ ઉપાડવા આવતું હતું તેનો પત્તો તેઓએ મેળવ્યો. તે માણસને બોલાવી હાથ એ બાઈ કયાં રહે છે તે તેમણે જાણી લીધુ અને તાબડતોબ પોતાની મોટરમાં તે સ્થળે તેઓ પહોંચ્યા. ત્યાં જણાયું કે તે

બિચારી હાલ તેની કોઇ વિધવા માશીની સાથે એક ભાડાના મકાનમાં રહેતી હતી ને ઘણો ભાગ કોઇને મળતી નહિ. તે પોતાનું જીવન કેવી રીતે વીતાડતી હતી તે પણ તેઓએ જાણી લીધું. પછી પાછા તેઓ ચંદ્રશેખરને બંગલે પહોંચી ગયા. અને તેમને એકાન્તમાં લઇ જઇને કહેવા લાગ્યાઃ–"ભાઇ ! મ્હારે તમારી સાથે કંઇક ખાનગી વાત કરવાની છે. જરા ધીરજથી સાંભળશો ?"

તેઓ બ્હાર ફરવા જવાની તૈયારીમાં હતા પણ આ સમાચાર સાંભળી રોકાઇ ગયા. શેઠને શી ખાનગી વાત કરવાની હશે તે કંઈ તેઓ સમજી શકયા નહિ તેથી જરા વિસ્મયથી ખુરશી પર બેસતાં તેમની સામું જોઇ રહ્યા.

"કેમ, આપને માટે શું મંગાવું ?"

"કંઈ નહિ. હું આપને એક ખુશખબર આપવા જ આવ્યો છું. બીજા કશાથી આપને એવો આનંદ નહિજ થાય એ મ્હારી ખાત્રી છે. આપે આપનાં ધર્મપત્નીની વાત કરી હતીઃ–"

"હાજીઃ–"

આપ તેમની સાથે પાછો ગાઢ સંબંધ બાંધવાને, તત્પર છો એમ હું સમજ્યો છું તે ખરૂં ને ?"

"અલબત્ત ! જુઓને મ્હારૂં શરીર ચિન્તા રૂપી અગ્નિમાં બળીને કેવું દુર્બળ થતું જાય છે ?"

"મ્હેં એમનું મકાન શોધી કાઢ્યું છે. એ બિચારા કંઇ આવી હવેલીમાં રહેતાં નથી; પણ જેમ તેમ કરીને દિવસ વીતાડે છે સાથે એમની કોઇ માશી પણ રહે છે."

ચંદ્રશેખરનું મ્હોં ફીકું પડી ગયું. પોતાના અવિચારી કૃત્યથી પોતાની પ્રિયાને કેવું દુઃખ ભોગવવું પડે છે—પોતાની અઢળક લક્ષ્મી તેને કશા કામમાં આવતી નથી એ વિચારે તેમનાં મનમાં ગ્લાનિ પેદા કરી; પણ તેઓ કંઇ બોલ્યા નહિ.

"હવે હું એટલું પણ જાણી શકયો છું કે તેઓ પાછાં તમારી સાથે રહેવા આવવાને આતુર છે. ને તમને ફરીથી કંટાળો ન આવે એવી રીતે વર્તવાને પણ તૈયાર છે. તેમને પોતાની ભૂલ બંધુ થઈ એ સમજાયું છે. હવે તમારા તરફથી આવકાર મળે એટલી જ વાર છે."

"અરે એ શું બોલ્યા ! હું તો દોડતો જઇને એને પગે ક્યારે પડું એવું મને થઈ રહ્યું છે ! કહોને એઓ ક્યાં રહે છે ?"

"તે હું કહું છું. એ બિચારાં તો કે હાડાનાં આશા રાખી બેઠાં હતાં કે તમે એમને પાછા તેડાવશો. પોતે પોતાની જીભ કાબુમાં રાખી શક્યાં નહિ તેનું જ આ માઠું પરિણામ આવ્યું એમ એઓ માને છે ને હવેથી તેવી ભુલ ન થાય એની કાળજી રાખવા પ્રયત્ન પણ ભગીરથ કરી રહ્યાં છે."

"ગાંડી રે ગાંડી ! એવું હતું તો જરા મને ઇસારો તો કોઇ જોડે કરાવવો હતો ! હું શું જાણું કે મ્હારી સુખની એ આમ મારી આપવા ખુશી હશે ?"

"એ બિચારીને એટલી હિંમત ન આવી કાંઇ આપ કહેતા હતા કે એનો મધુર કંઠ ફરીથી ગુંજન કરતો સાંભળવાને આપ બહુ આતુર છો–પણ–માફ કરજો મ્હારે આપને એ સંબંધિ એક ફરવા ખાતે કે એવા ખેદકારક સમાચાર જણાવવાના છે–આપની પાસે આવીને એ પુનઃ આપનાં ધર્મપત્ની રૂપે રહી તો-શકશે પણ એમને બોલતાં આપ સાંભળી શકશોજ નહિ !"

"એમ કેમ ? જરાએ નહિ બોલે ? શું એને

વ્રત જ એણે તપસ્યા રૂપે આદર્યું છે ? તે પણ અહીંયાં આવે ત્યારે તો છોડે ને ?"

" નાજી-તેઓ મુગાં-અવાકજ બની ગયાં છે ! "

" ઓ ભગવાન્ ! આ વળી કેવું નવું દુઃખ !"

" દશ વર્ષ થયાં એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારી શકતાં નથી. એક વાર એમના મકાન ઉપર થઈને એક એરોપ્લેન ઉડતું હતું તે અકસ્માત તુટી ફુટીને એમની નજીકજ-એઓ ફરવા નિકળ્યાં હતાં ત્યાં-પડયું તેના ધડાકાની સાથેજ એમની જિહ્વા બંધ થઈ ગઇ છે. "

" અરે ! આ શો ગજબ ! એવું તો કોઇનેએ થયું સાંભળ્યું નથી. "-ચંદ્રશેખરે પોતાનો અનહદ ખેદ દર્શાવ્યો.

" એઓ બહુ બોલતાં તે આપ સાંખી શકતા નહિ-હવે એઓ બીલકુલ નથી બોલે એવાં-તોપણ શું તેમનો સત્કાર કરવા આપ તૈયાર છો ?"

પોતાનાજ દોષનું આ ભયંકર પરિણામ આવ્યું છે, દેવેજ તેને માટે પોતાને આ શિક્ષા કરેલી છે-એવું ભાન થઈ આવવાથી ચંદ્રશેખર ગળગળા થઇ ગયા ને કેટલીક વાર સુધી કંઇ બોલી પણ શક્યા નહિ.

" કેમ મ્હારી સાથે આવો છો ? " આખરે મધુસુદનરાયે તેમને ટોક્યાં.—

ચંદ્રશેખર જાણે સ્વપ્નમાંથી જાગૃત થતા હોય તેમ નોકરને બોલાવવાનો ઘંટ જોરથી વગાડવા લાગ્યા ને તે હાજર થયો એટલે કહેવા લાગ્યા.—

" જો, પાકુ-આજ ત્હારાં શેઠાણી પાછાં આ બંગલાને પાવન કરવા પધારવાનાં છે. બધા નોકરોને ખબર આપી દે. સર્વ પ્રકારની તૈયારી કરાવ. એકે એક બત્તીની આખા બંગલામાં રોશની કરાવ. ઝગ-મગની જ્યોત પ્રકટાવ. મ્હારી ખરી દીવાળી આજ જ છે. રાતે હું એમને લઇને જરૂર આવી પહોંચીશ

રાવજી ચંદ્રશેખરને તેડીને તેમની પત્નીને મકાને આવ્યા ત્યાં સંધ્યા સમય થવા આવ્યો હતો. પેલી બાઈ બિચારી ક્યારનીએ તેમની આવવાની રાહ જોતી બેઠી હતી. તેને કાને મોટરનો અવાજ આવતા જ તે તેમને મળવાને ઉભી થઈ ગઇ

" પધારો-હજી સુધી મ્હેં કિશોરી બેનને આ અણુધાર્યા મેળાપ વિષે એક શબ્દે જણાવ્યો નથી. એ એમના દિવાનખાનામાં બેઠાં છે. "

" જાઓ-ચંદ્રશેખર-એકદમ પહોંચી જાઓ ને એમને કહો કે તમે એમને એમને મકાને તેડી જવા આવ્યા છો. જેમ તમે અણચિન્તવ્યા જશો-ધસશો-તેમ ફતેહ વધારે થવાની આશા રહે છે. જેવા આઘાતથી તેમની જીભ એકાએક બંધ થઇ ગઈ છે, તેવોજ આઘાત પાછો તેમના મગજ પર એ થાય તો કદાચ તે પાછી બોલતી પણ થઇ જાય ! પ્રભુ કરે ને તમારાં ભાગ્ય ઉઘડે."

" પ્રભુ સાહાય્ય કરો. "—બોલતા તેઓ અંદર દોડ્યા રાવજી ને પેલી બાઈ ધડકતે દિલે બ્હાર રાહ જોતાં ઉભા રહ્યાં. તે બિચારીનું અંગ તો ધ્રુજી જતું હતું. એકદમ તેમને કાને ચંદ્રશેખરનો જરા બોખરો અવાજ આવ્યો પછી પાછી શાન્તિ પ્રસરી ગઇ. પેલી બાઇ ગભરાઇ ને રોઇ પણ પડી શી આફત આવી હશે. ' રાવજીને પણ બ્હીક લાગી કે ધારેલું પરિણામ કંઇ આવ્યું નહિ. એટલામાઃ—

" કોણ-મ્હારાં વ્હાલાં ચંદુ-શું મને તમે આખરે ક્ષમા કરી ! "

—આ શબ્દો બન્નેને કર્ણે પડ્યાં તેમનો શોક આનંદના રૂપમાં બદલાઇ ગયો અહા ! શો સુંદર અવાજ ! જાણે કદિ બંધ પડ્યો જ ન હતો ! કેવી મીઠાશ ! કેવો ઉમળકો ! કેવું હર્ષભર્યું સંમિલન !

રાયજીની આંખમાંથી તો હર્ષનાં આંસુએ સરવા લાગ્યાં ! તેઓ પરગજુ—ને દયાળુ હતા. તેમની મધ્યસ્થતાથી જ બંને આ દુઃખી જન પુનઃ સમાગમ પામીને પાછાં સુખી થયાં એ વિચાર આવતાં પોતે કૃતકૃત્ય થયા એમ માનવા લાગ્યા.

" આપણે ઇશ્વરી ચમત્કારજ આજ નિહાળ્યો છે હોં !" તેઓએ પેલી બાઇને કહ્યું. " દાક્તરો ભલે તેને ગમે તે રૂપે વર્ણવે પણ મ્હારૂં તો એમજ માનવું છે. " એમ કહી તેઓ તેની રજા લઇને બ્હાર જવા લાગ્યા.

" શું ત્યારે આપ તેમને ફરીથી મળવા માટે નહિ રોકાઓ ! આપના શુભ પ્રયત્નથી તો આજનો શુદિવસ જોવાને અમે ભાગ્યશાળી થયા છીએ. '

મ્હારે ત્યાં પણ દીવાળી જ છે ને ! હજી તો મને મકાને પહોચતાં કેટલીયે વાર થશે ને ત્યાં બિચારી મ્હારી પત્ની મ્હારી રાહ જોતી બેઠી હશે. પ્રભુ તમનેએ સુખી રાખો–" એમ કહી તેઓ મોટરમાં ચઢી બેઠા. થોડી વાર મોટરનો ગડગડાટ સંભળાયો ત્યાં સુધી બાઇ બિચારી તેના સામું જોઇ જ રહી. પછી તે દૂર જતાં પુનઃ શાન્તિ પ્રસરી એટલે " હાશ " કરતી તે બેસી ગઈ ને મનમાં જ બોલી–

" પ્રભુએ જગતમાં આવાએ પરોપકારી સત્પુરૂષો ઉત્પન્ન કર્યા છે ને ! કેટલું પુણ્ય એમને થશે! અને જણ એમનો જેટલો પાડ માને તેટલો ઓછો છે. "

આ ચિર વિઃદ્દિત પ્રેમી યુગલનો પ્રવેશ જાણે નવાજ યુગમાં થયો હોય એમ તેમને ભાસે એમાં શું આશ્ચર્ય ! કિશોરી પાછી પોતાના વ્હાલા પતિની સાથે પોતાના મૂળ આવાસમાં પહોંચી ત્યાં એણે સર્વ મંગલમય આનંદકારદાયક ચિન્હ જ્યારે જોયાં ત્યારે પોતાના પતિના વિશુદ્ધ સ્નેહનું એને ખરૂં ભાન થયું. હવે ચંદ્રશેખર પણ એના આગમનથી નવું સુખ ભોગવવા લાગ્યો અને એકવાર જે સ્વર એને કંટાળા ભરેલો લાગતો હતો, તેને ફરીથી પોતે ક્યારે સાંભળ સાંભળ કરે એજ વિચારે એની સાથે એ અહર્નિશ વાતે વળગતો–એની પ્રત્યેક કુથલી પણ આનંદથી સાંભળતો અને એના સુખનાં સાધન કેમ વધે એની કાળજીમાં પોતાનો સમય વ્યતીત કરવા લાગ્યો. કિશોરી શુદ્ધ અંતઃકરણથી પતિની પુન. સેવા કરતી અને તેને રીઝવવા દ્વિગુણિત પ્રયત્ન કરતી તેમાં એ ધાર્યા કરતા પણ વિશેષ સફળ થઇ એ- કહેવાની કંઇ એ જરૂર રહે છે ?

સંવેદન

લેખક રા કલાર્થી

“ રમેશ, આ સમયે પણ મ્હારી કલાની કદર તો ન જ થઇ ” ખિન્નતા વ્યક્ત કરતા અત્રાજે આરામ ખુરસીમાં સંભાળતાં નિરંજને કહ્યું

લલિત કલા પ્રદર્શનની પારિતોષિક પત્રિકા બ- હાર પડી ચૂકી હતી અને તેમાં નિરંજનનું નામ નહોતું. એટલે જ અત્યારે રમેશ નિરંજનનો સ્વભા- વિક ખેદ કંઇક દૂર કરવાના ઉદ્દેશથી આવ્યો હતો તેને આવતો જોઈ નિરંજને ઉપર પ્રમાણે સંબોધન કર્યું.

હા સ્હેજ નિશ્વાસ મૂકી રમેશે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો. નિરંજન, પરંતુ ખરા ચ્હાકાર એમ લોકોની કદર એકદર ઉપર જીવે છે જ ક્યાં ! ' નિરંજનની સામેની આરામ ખુરસીમાં જગ્યા લઇ રમેશે સમભાવ દર્શાવ્યો. “ જે કલા અંતરથી ઉગે છે તેનો સત્કાર વહેલા કે મોડા થયા વિના રહેતો જ નથી”

' રમેશ, તું શું મ્હને બાલક સમજે છે કે માત્ર એવી બાહ્ય વસ્તુ પર જ મ્હારી કલા અવલંબેલી હું માનું છું ? ” અત્યાર સુધી શાન્ત પડી રહેલ નિરંજને નિરાશાનું કારણ મળ્યું હતું તેને આમ રહેજ મ્હોંડદ્વારા માર્ગ આપતા કહ્યું “ ગમે તેવા કલાકારને પણ ઉત્તેજના કે પ્રોત્સાહનની અમુક અંશે તો જરૂર રહે છે જ ”

“ જરૂર ” નરમાશથી રમેશે કહ્યું. “ હું તો માત્ર એટલું જ કહેવા માગું છું કે એથી કલાકારે નિરાશ થવું ના જોઇએ. ફરી ફરી યત્ને, હાલ નહિ તો કોઇક કાળે પણ તે પોતાની કલાની કદર જગત પાસે કરાવી શકશે ”

“ રમેશ, એ તો બધી સામાન્ય વાતો છે, હું જે જાણવા માગું છું અને મ્હને અંતરથી રડે છે તે એ કે મ્હારી કલામાં એવી કંઇ ઉણપ છે કે એ ભવ્ય નથી બનતી ?

“ નિરંજન, હું પંડીત બનું તો માફ કરજે ” આરામ ખુરસીમાં જરા વધારે સ્વસ્થતાથી બેસતા રમેશે શરૂ કર્યું “ કલા એ આત્માની ક્ષુધા છે શરીરની ક્ષુધા જેમ નવા નવા આહાર માગ્યા કરે છે તેમ આત્માની એક વખત ક્ષુધા જાગ્યા પછી તે કલાની નવી કૃતિઓ માગણી કરે છે તારામાં એ ક્ષુધા જન્મી છે બીજી વાત પણ હું જોઉં છું ત્હારી સ્થૂલ જરૂરીયાતોની સંકડામણ દૂર કરવા નીપજતી યાતના અને તેને પાર થવા અંગેના અવિરત્ યત્નો—આ પણ ત્હને આગળ પ્રેરી રહેલ છે ”

સ્હેજ થભી રમેશ આગળ બોલ્યો “ નિરંજન હું કલા—વિવેચક તો નથી પરંતુ મ્હને એમ લાગે છે કે ત્હારી કલામાં કલ્પના છે; પણ હૃદય નથી આથી હું એમ નથી—'

વચ્ચે અટકાવતા નિરંજને પૂછ્યું “ એટલે રમેશ જરા વધુ સ્પષ્ટતાથી મ્હને સમજાવ ”

“ નિરંજન, કલાકારના જીવનમાં એવા કાંઇ ઉંડા સંવેદનની જરૂર રહે છે, કે જે કલાનું વેધક કારણ બની તેને મૂર્ત સ્વરૂપ આપે એટલે જ મે કહ્યું

ત્યારે કલાને પામો છે; ઉપમા નથી. અને આત્મા તો કલામાં સાથતા મૂકે છે એટલું જ. "

" ત્યારે કલાકારે એવા તીવ્ર સંવેદન માટે હાથ જોડી રાહ જોતા બેસી રહેવું? એમ ? " નિરંજન પાછા રહેજ ચીડાયો. " કલા શું એવી પામર વસ્તુ છે કે બીજા પર તેને આધાર રાખવાનો ? "

" ના, છેક એમ તો નહિ. કલા એક રીતે સ્વતંત્ર છે; છતાં કલાની સંપૂર્ણતા—પરીપકવતા—બેધકતા માટે ગંભીર મન્થન જોઇએ. "

નિરંજન થોડીવાર પછો વિચાર કરતો બેસી રહ્યો. તેણે જરા સ્વસ્થ થઇ રમેશને કહ્યું " પણ હું ભૂલી જાઉં છું. પાણી ગરમ થઇ ગયું હશે ચાલ, આપણે વહુ સારો ધકો કરીએ. કડક ચ્હા પીએ. " તેઓ બન્ને અંદરના ખડમાં ગયા.

(૨)

જ્યારે તેઓ ચ્હા પીતા હતા ત્યારે નિરંજને કુંજ વિષયાંતર કરી કહ્યું " મ્હને એ સાલે છે કે .આપણે ત્યાં કલા–રસિકો બહુ ઓછી છે. આપણે ત્યાં ભૂતકાળના ગૌરવ પર નિર્ભય રહેવાની સામાન્ય રીતે ટેવ પડી ગઇ હોય છે. તેમાં શિલ્પની કલાનો પણ સમાવેશ થઇ જાય છે. આપણે અજન્તા કે ઇલોરાની શિલ્પ કળાનાં ઢીમ્ ઢીમ્ બજાવી આપણી જાતને વડેરી માનીયે છીયે; પણ જરા ઉંડા ઉતરી જોતાં જણાશે કે આ સ્વકીય બનાવવાની વૃત્તિ બહુ થોડી નથી. મનુષ્ય એ રીતે વિદ્યા મેળવી કે કેળવી શકતો નથી. રમેશ, હવે જો હું જરા પંડીત બનું તો માફ કરજે. શિલ્પકલાએ શું શું સાધ્યું છે તે જોવું હોય તો ગ્રીસ પર દ્રષ્ટિ ફેરવવી જોઇએ. સૌન્દર્યની સાચ્ચી સેવા કે સમજ્ઞમત પ્રજા જો કોઇ રેરી કરી હોય તો તે ગ્રીસે. એ સૌન્દર્ય પિપાસાએ ગ્રીસને સુંદર કલા બક્ષી અને એ ઉત્કૃષ્ટ કલામાંથી ગ્રીસના સકલ જીવન અને દેહમાં સૌન્દર્ય અવતર્યો. "

રમેશથી ઉદ્‌ગાર નીકળી ગયો. " આપણે ત્યાં પણ એવાં સર્વાંગ સૌન્દર્ય અને કલા જન્મે તો ! "

નિરંજનનું આ શબ્દો પર ધ્યાન ગયું નહિ. "રમેશ, મ્હને ઘેલો ના ગણુતો. પરંતુ જગતના જીવનમાં ખરા પ્રાણુ મૂકનાર કોઇ હોય તો તે કલાકાર જ છે. "

આમ મોડી રાત સુધી તેઓ વાત કરતા બેઠા હતા.

નિરંજનના એ નાના ઘરમાંથી રમેશ બહાર નીકળ્યો ત્યારે સર્વત્ર અંધકાર હતો. એ અંધકારમાં પણ માનવ હૃદયમાં રહેલી વિવિધ વૃત્તિઓ સાક વ્યોમમાં તારાઓ આછા આછા ચળકી રહ્યા હતા.

નિરાશાથી ઉત્તેજિત થઇ ભગીરથ યત્ને પણ ફતેહ મેળવવા નિશ્ચય કરતો નિરંજન તે સમયમાં પાસું ફેરવતો હતો.

(૩)

કલાકારે પોતાના માનસનું સચોટ પૃથક્કરણ સતત્ કરતા રહેવું જોઇએ અને તો જ કલા પ્રગતિસાધક બને છે. નિરંજન જેટલા શ્રમથી પ્રતિમા તૈયાર કરતો એટલું જ ગંભીર ચિંતન પણ કરતો.

આ અત્યંત પરિશ્રમના પરિણામે નિરંજને ગમ્ભીર માંદગી ભોગવી હતી. તે જરા સાજો થયો ત્યારે તેને હવા ફેર માટે બહાર ગામ લઇ જવા ડાકટરે રમેશને આગ્રહભરી ભલામણુ કરી હતી.

રમેશ હરનન્દરાય શેઠના નાના કુમારનો શિક્ષક હતો. હરેન્દરાયનો રમેશ પર બહુ પક્ષપાત હતો અને એ નિકટ પરિચયને લીધે રમેશે શેઠને નિરંજનની સર્વ હકીકત કહી. આથી હરનન્દરાયની પુત્રિ સુધાદેવીમાં કલાના સંસ્કારો નાનપણમાંથી જ જન્મ્યા હતા તે કેળવવા હરનન્દરાયની વૃત્તિ ઉત્તેજિત થઇ.

તારી કલાને પાણી છે; ક્ષમા નથી. અને આત્મા તો કલામાં ભવ્યતા મૂકે છે એટલું જ. "

" ત્યારે કલાકારે એવા તીવ્ર સંવેદન માટે હાથ જોડી રાહ જોતા બેસી રહેવું એમ ! " નિરંજન પાછો સ્હેજ ચીડાયો. " કલા શું એવી પામર વસ્તુ છે કે બીજા પર તેને આધાર રાખવાનો ? "

" ના. છેક એમ તો નહિ. કલા એક રીતે સ્વતંત્ર છે; છતાં કલાની સંપૂર્ણતા—પરીપક્વતા–ચેષ્ટતા માટે ગંભીર મન્થન જોઈએ. "

નિરંજન થોડીવાર પછી વિચાર કરતો બેસી રહ્યો. તેણે જરા સ્વસ્થ થઇ રમેશને કહ્યું " પણ હું ભૂલી જાઉં છું. પાણી ગરમ થઇ ગયું હશે ચાલ, આપણે બહુ સારો ધંધો કરીએ. ઠક્કડ ચ્હા પીએ."

બન્ને અંદરના ખંડમાં ગયા.

(૨)

જ્યારે તેઓ ચ્હા પીતા હતા ત્યારે નિરંજને વિષયાંતર કરી કહ્યું " મ્હને એ સાલે છે કે આપણે ત્યાં કલા–રસિકતા બહુ ઓછી છે. આપણે ત્યાં ભૂતકાળના ગૌરવ પર નિર્ભય રહેવાની સામાન્ય રીતે ટેવ પડી ગઇ હોય છે. તેમાં શિલ્પની કલાનો પણ સમાવેશ થઇ જાય છે. આપણે અજન્તા કે ઇલોરાની શિલ્પ કળાનાં ડીમ્ ડીમ્ બજાવી આપણી જાતને વડેરી માનીયે છીયે; પણ જરા ઉંડા ઉતરી જોતાં જણાશે કે આ સ્વકીય બનાવવાની વૃત્તિ બહુ રૂડી નથી. મનુષ્ય એ રીતે વિદ્યા મેળવી કે કેળવી શકતો નથી. રમેશ, હવે જો હું જરા પંડીત બનું તો માફ કરજે. શિલ્પકલાએ શું શું સાધ્યું છે તે જોવું હોય તો ગ્રીસ પર દૃષ્ટિ ફેરવવી જોઇએ. સૌન્દર્યની સાચી સેવા કે સમુદ્દગત પૂજા જો કોઇ દેશે કરી હોય તો તે ગ્રીસે. એ સૌન્દર્ય પિપાસાએ ગ્રીસને સુંદર કલા બક્ષી અને એ ઉત્કૃષ્ટ કલામાંથી ગ્રીસના સકલ જીવન અને દેહમાં સૌન્દર્ય અવતર્યું. "

રમેશથી ઉદ્દગાર નીકળી ગયો. " આપણે ત્યાં પણ એવાં સર્વાંગ સૌન્દર્ય અને કલા જન્મે તો ! "

નિરંજનનું આ શબ્દો પર ધ્યાન ગયું નહિ. "રમેશ, મ્હને પેલો–ના ગણતો. પરંતુ જગતના જીવનમાં ખરા પ્રાણ મૂકનાર કોઇ હોય તો તે કલાકાર જ છે. "

આમ મોડી રાત સુધી તેઓ વાત કરતા બેઠા હતા.

નિરંજનના એ નાના ઘરમાંથી રમેશ બહાર નીકળ્યો ત્યારે સર્વત્ર અંધકાર હતો. એ અંધકારમાં પણ માનવ હૃદયમાં રહેલી વિવિધ વૃત્તિઓ માફક વ્યોમમાં તારાઓ આછા આછા ચળકી રહ્યા હતા.

નિરાશાથી ઉત્તેજિત થઇ ભગીરથ યત્ને પણ ફતેહ મેળવવા નિશ્ચય કરતો નિરંજન તે સમયમાં પાસું ફેરવતો હતો.

(૩)

કલાકારે પોતાના માનસનું સચોટ પૃથક્કરણ સતત્ કરતા રહેવું જોઇએ અને તો જ કલા પ્રગતિસાધક બને છે. નિરંજન જેટલા શ્રમથી પ્રતિમા તૈયાર કરતો એટલું જ ગંભીર ચિંતન પણ કરતો.

આ અત્યંત પરિશ્રમના પરિણામે નિરંજને ગંભીર માંદગી ભોગવી હતી. તે જરા સાજો થયો ત્યારે તેને હવા ફેર માટે બહાર ગામ લઇ જવા ડાક્ટરે રમેશને આગ્રહભરી ભલામણ કરી હતી.

રમેશ હરનન્દરાય શેઠના નાના કુમારનો શિક્ષક હતો. હરનન્દરાયનો રમેશ પર બહુ પક્ષપાત હતો અને એ નિકટ પરિચયને લીધે રમેશે શેઠને નિરંજનની સર્વ હકીકત કહી. આથી હરનન્દરાયની પુત્રિ સુધાદેવીમાં કલાના સંસ્કારો નાનપણમાંથી જ જન્મ્યા હતા તે કેળવવા હરનન્દરાયની વૃત્તિ ઉત્તેજિત થઇ.

કલગીના કોડ

કલગીના કોડ, તારી કલગીના કોડ.
એ તો લગ્નનો શિરમોડ
મારા પ્રણય યોગીરાજ !
તારી કલગીના કોડ.

કલગીનાં બાણે પ્રિય ! પ્રેમસેતુ બાંધશું;
અશ્રુનાં ઉરશસ્ત્ર વડે આત્મન બે સાંધશું:
એવી મધુરી મારે જીતવાની હોડ
મારા પ્રણય યોગીરાજ !
તારી કલગીના કોડ.

તારી ઢેલડના કોડ
—પછી સરખાસરખી જોડ.

મારા પ્રણય યોગીરાજ !
તારી કલગીના કોડ.

દેવજી પરમાર

પ્રેમાનંદના ભક્તનું અવસાન.

એક મહેતાજી તરીકે જીંદગીનો આરંભ કરી રાજ્યના દિવાન અને છેવટે એક મીલ માલેકની સમૃદ્ધિને પ્હોંચનાર સંસાર સુધારક, પ્રાચિન સાહિત્યના અભ્યાસી અને કુશળ લેખક રાજ્યરત્ન રા. બ. હરગોવીંદદાસ કાંટાવાળાના અવસાનની નોંધ લેતાં અત્યંત ખેદ થાય છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં સ્વર્ગસ્થ ખૂબ રસ લેતા અને એક જંગાવર રકમ એમણે પરિષદને સુપ્રત કરેલી. એ સિવાય સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં એમણે પોતાની ઉદારતાની સારી જેવી રકમો ખર્ચી હતી; અને પોતે સક્રીય અનેક પુસ્તકો લખીને ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા કરી હતી એમના અવસાનથી ગુજરાતે એક ઠરેલ વિચારના સાહિત્યકારને સદા માટે ખોયો છે. પ્રેમાનંદે પોતાનો એક સાચો ભક્ત ગુમાવ્યો છે. એમની ખોટ ગુજરાતને વર્ષો સુધી સાલ્યા કરશે અમે એમના કુટુંબીઓ પર આવી પડેલા દારૂણ દુઃખમાં અંતઃકરણથી ભાગ લઇએ છીએ અને ઇશ્વર સ્વર્ગસ્થને શાંતિ અને એમના કુટુંબીજનો તથા શ્રી. મટુભાઇને સાંત્વન આપો એવી પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

મારી નોંધપોથી

લેખક : ર. ગુપ્તા

તા. ૫૧ : ૧ : ૩૦

"તમે લેખકો ભુલકણા બહુ !" ચહાના પ્યાલામાં હોલ્ડર બોળીને લખવાનો પ્રયત્ન કરતાં જોઇ મારા મિત્રે ટીકા કરી. હોલ્ડર ઉંધુ હશે એમ ધારી મેં તે ફેરવીને ફરી ચાહના પ્યાલામાં બોળી લખવાનો યત્ન કર્યો. "હા-હા-હા-હા " મારા મિત્ર ખડખડાટ હસતાં કહ્યું, "ભુલ હોલ્ડર સંબંધી નથી થઇ; પણ ચાહના પ્યાલાને શાહીનો ખડિયો માનવાની થઇ છે" "અરે હા !" કહીને મેં શાહીની શીશી લઇ તેમાંથી પ્યાલામાં શાહી રેડી. "ખડિયામાં જ શાહી રેડો તો ઠીક નહિ ?" મારા મિત્રે નિર્દોષતાને ધારણ કરી પૂછ્યું, "અલબત્ત, અલબત્ત !" મેં કહ્યું ને ચહાને શાહીનું મિશ્રણ ચહાના પ્યાલામાંથી ખડિયામાં રેડ્યું! મારી આ કૃતિથી ખડિયો ઉભરાયો, મારા લુગડાં, ચહા ને શાહી બગડયાં અને મારો મિત્ર હસ્યો, એ વાત અહીં અપ્રસ્તુત છે. હું ભૂલ કરું છું, બહુ કરું છું, મોટે ભાગે ભૂલો જ કરું છું, છતાંપિ મને ભૂલકણો કહી શકાય નહિ, તે વાત પણ અહિં અપ્રસ્તુત છે; હું લેખક છું એમ હું નથી કહેતો ને બીજા ઘણા નથી કહેતા, પરંતુ તે વાત પણ અહિં અપ્રસ્તુત છે

હું ભૂલકણો તેથી લેખકો ભૂલકણા કેમ કહેવાય ! હું લેખક હોઉં ને હું ભૂલકણો હોઉં, તો હું ભૂલકણો લેખક કહેવાઉં. પણ તેથી 'લેખકો ભૂલકણા' એવું વિધાન શી રીતે થઈ શકે ! શું હું લેખક છું તેથી ભૂલકણો છું, કે ભૂલકણો છું તેથી લેખક છું ! હું ભૂલકણો હોઉં તેથી મારા પર લેખક હોવાનો આરોપ મૂકવો એ ન્યાય છે ! તેમજ હું લેખક હોઉં તેથી મારા પર ભૂલકણા હોવાનો આરોપ મૂકવો એ યુક્ત છે ? અથવા લેખકો પર ભૂલકણાપણાનો આરોપ મૂકવો, અને ભૂલકણાઓ ઉપર 'લેખકપણા'નો આરોપ મૂકવો એ બરાબર છે ? કે લેખક અને ભૂલકણો બંને હોય...... ...પણ મારે શું કહેવાનું છે તે હું આ મારી પ્રશ્નપરંપરાને લીધે ભૂલી ગયો છું. એટલે હમણાં તો આટલી જ પ્રશ્નાવલિ બસ છે. ખરૂં પૂછો તો લેખક માણસ છે. જેમ બધા માણસ લેખક નથી, તેમ બધા લેખક માણસ પણ હોતા નથી, એમ કોઇ સિદ્ધ કરવા માગે તો તે કરી શકે એમ છે. છતાં લેખકોમાં માણસના જ ગુણાવગુણ હોય છે એનો અનુભવ તો પશુઓને પણ થનો હશે. આથી લેખકોમાં માણસના જ ગુણાવગુણ હોવાથી, કેટલાક લેખકો ભૂલકણા હોય છે, અને કેટલાક લેખકો નિયમ-વ્યવસ્થા-પદ્ધતિની પાછળ મરી ફીટનારા પણ હોય છે. આથી લેખકો બધા ભૂલકણા છે, એવું સાર્વત્રિક વિધાન કરવું એ અનુદાર દૃષ્ટિનું પરિણામ છે.

પ્રોફેસરો (ખાસ કરીને ગણિતશાસ્ત્રના), લેખકો અને સાક્ષરોએ ભૂલકણાપણાનો જાણે ઇજારો લીધો હોય એમ માનવામાં આવે છે. છતાં દુનિયાની માણ-

તમાં, બોલવાની બાબતમાં, કપડાં પહેરવાની બાબતમાં—અરે! શાક લાવવાની ને લેમન પીવાની બાબતમાં અદ્ભુત ચોકસાઇ, વ્યવસ્થા ને નિયમ જાળવનારા પ્રોફેસર, લેખક ને સાક્ષરોને–એકને નહિ, અનેકને–મેં જોયા છે.

મારા એક સાક્ષરમિત્ર પોતાના લેખની બાબતમાં એટલા ચોકસ છે, કે પોતે પહેલાં એક લેખ લખે પછી તેને સુધારે અને સુધારેલા લેખની નવ-નકલ, પોતાને હાથે જ–બીજો મદદ આપવા આવે તો તેને ના કહીને પોતાને જ હાથે–કાઢે; તેમાંની બે નકલ છાપવા માટે મોકલે. બે નકલ મિત્રાદિક આગળ વાંચી સંભળાવવા માટે ને બાકીની ફાઇલને માટે રાખે. લેખની બાબતમાં જ એઓ આટલા ચોક્કસ છે, એમ નથી પણ બીજી અનેક બાબતોમાં–ખાસ કરીને પુસ્તકોને પૂઠાં ચઢાવવામાં–પણ એઓ એટલી જ કાળજી રાખે છે. સાધારણ કોરી નોટબુક પણ એમને સાં પૂઠાં વિનાની હોય એ અસંભવિત છે

વ્યવસ્થા, નિયમ, ચોકસાઈ વગેરે બાબતમાં દૃઢ આગ્રહ ધરાવનારા પ્રોફેસરો પણ ઓછા નથી. મારા પરિચિત એક પ્રોફેસરની ચોકસાઈ પરથી તેમનું નામ લોકોએ ચોકસી પાડયું છે. દરેક વસ્તુની તેઓ ફાઇલ રાખે છે. રસોઇઆને ચીઠી લખી હોય તો તેની પણ નકલ–કાર્બન-કોપી–એમની ફાઈલમાં હોય જ. નકલ કર્યા વિના એઓ કંઇ પણ લખતા જ નથી. અને તે નકલ બધી નિયમપુરસર 'ફાઇલ'માં તરત જ ગોઠવી દે છે. લખેલા લખાણની પેઠે બોલેલા શબ્દોની પણ એઓ નકલ રાખતા હશે, એમ એમની બોલવાની રીત જોઇને લાગે છે. ધીમે ધીમે, તોળી તોળીને પ્રત્યેક શબ્દનો એઓ ઉચ્ચાર કરે છે. સાંભળનારને લાગે કે આ શબ્દ એઓ બોલ્યા તેની મૂળ નકલ એમના ભગજમાં–કે મગજમાં–જ છે, અને આપણે કાને પડયો તે એ શબ્દની નકલ, કાર્બન-કોપી, માત્ર છે! કપડાંની બાબતમાં પણ એઓ એટલા જ ચોકસ છે. એમનાં કોટ, ટોપી, ધોતિયું એક સળ વિનાનાં, ચોકમાઇથી પહેરેલાં ને અદ્ભુત ચોકસાઇથી સચવાએલા રહેતાં હોય એમ એમને જોતાં વાર જ લાગે છે. એઓ ચહા પીએ અથવા સોડાલેમન પીએ તે પણ એટલી જ ચોકસાઇથી. અમુક જ ઘુંટડા ગણીને પીએ, તે એક છાંટો પણ કપડાં પર કે જમીન પર પાવા ન દે. પ્યાલું પણ અમુક રીતે જ પકડે, એટલું જ નહિ પણ ચહા કે પાણી ગળામાં ઊતારતાં એમના ગળાનો કાકડો પણ અમુક જ રીતે અને ચોકસ પ્રમાણમાં જ હાલે એવી કાળજી એઓ રાખે છે. પેય ઉષ્ણ હોય તો ઊંભા અમુક પ્રમાણમાં વિકસાવીને અને ઠંડું હોય તો આંખ જરા મીંચીને પીવું એવો દૃઢ નિયમ એમણે રાખ્યો છે. બજારમાં શાક લેવા જાય, ત્યાં પણ દરેક શાકને ચોકસાઇથી તપાસી જોવું, કેટલીક દુકાને ફરી તેનો ચોકસ ભાવ જાણી લેવો, ઓછામાં ઓછી કેટલી કિંમતે એ મળી શકશે તે નક્કી કરી લેવું અને પછી વીણી વીણીને શાક લઈ ઝોળામાં તેને યોગ્ય રીતે ગોઠવવું એ એમનો હમેશનો કાર્યક્રમ છે.

લેખકોને ભૂલકણા કહેવા એ વસ્તુસ્થિતિનું વિપરીત દર્શન છે. ઘણી વાર મને થાય છે કે લેખકો ભૂલી શકતા હોત તો કેટલું સારું! ભૂલવાની અશક્તિને લીધે જ ઘણાખરા લેખકો તો લેખકપદને પામ્યા હોય છે, વ્યવસ્થા અને ચોકસાઇના વિષયમાં લેખકો ખાસ બીજા પ્રકારના પ્રાણીઓ કરતાં ઊતરતા છે, એમ પણ નથી. નોકરી કરનારા લેખકો પગા-

રમાં પૈસાને બદલે પથ્થર લેતા નથી; અને કૂતરાના ભસવાથી કંટાળેલા લેખકો કૂતરાને પથરાને બદલે પૈસા મારતા નથી. ભૂખ લાગે ત્યારે લેખકો રોટલીને બદલે ચોપડી ચાવતા નથી, અને કબાટમાં ચોપડીને બદલે રોટલી ગોઠવતા નથી. લેખને મથાળે કે હેઠળ પોતાનું નામ મૂકવામાં જરા ભૂલ કરતા નથી, અથવા તો નનામા ચર્ચાપત્રની જરૂર હોય ત્યાં પોતાનું નામ મૂકી દેવાની ભૂલ પણ કરતા નથી લેખકો પોતાને માળ દેનારનાં વખાણ કરવાની અને વખાણ કરનારને વગોવવાની ભૂલ કદાપિ કરતા નથી

આમ છતાં લેખક, સાક્ષર કે પ્રોફેસરોને ભૂલકણા માનવાની જ જેમની વૃત્તિ હોય તેમને, નાગ એ નિર્બળને સુંદર પ્રાણી છે એવા મતનો વિરોધ કરતાં મારા મિત્રે કહેલું એક વાક્ય જ મારે કહેવાનું છે.

'એન છંછેડી જુઓ, એટલે ખબર પડશે!'

નગ્નસત્ય

લેખકઃ શા પૃથુ દ શુકલ

જ્યારે હું બાળક હતો ત્યારે માનતો હતો, અને મને શિખવવામાં આવ્યું હતું કે, જગતમાં સત્ય, પ્રેમ અને ભલાઇનો વિજય છે, પરંતુ જ્યારે મેં જગત અનુભવ્યું ત્યારે જોયું કે એ બધું પિશાચી નૃત્ય અને ભ્રમણા છે, કોઈ છે પણ કેટલાક એવા છે જે સત્ય અને પ્રેમના ઓધાપા વગર જીવી શકતા નથી. હું તેમનો એક છુ.

× × ×

જગત આખું મુર્ખાઓનો એક મોટો મેળો છે, અને સેતાન અને તેના સાથીઓ એ મેળાના પ્રમુખ અને કાર્યવાહકો છે.

× × ×

જે વાવે તે લણે એ વાત ખોટી છે. સાચી વાત એમ છે કે મુર્ખાઓ મજુરી કરીને વાવે છે, અને બદમાશો તેના સુંદર ફળ લણે છે.

× × ×

ગુલામો કહે છે કે, પ્રભુની ભક્તિ કરો—ખુદાની બંદગી કરો, કારણ તેણે તમને જીંદગી આપી અને જગતની રચના કરી. પણ ભલા હું એમ પુછું કે અમે કયાં તેને એ બધુ કરવાની અરજી કરી હતી!

× × ×

જરાક આંખો બંધ કરો, જરાક કલ્પનાનો શરાબ પીઓ અને તમને જણાશે કે સ્ત્રી જાતિ દેવીઓનો અવતાર છે, પરંતુ જરાક આંખ ઉઘાડો, જરાક કલ્પનાના ઓધાપાને દૂર કરો તો જણાશે કે સ્ત્રીજાતિ રંગબેરંગી પતંગીયા છે. દરેક એટલેજ કે પતંગીયાં નિર્દોષ અને નુકશાન વગરનાં છે.

× × ×

જલ સિંચતી બાલિકાને

(મંદાક્રાન્તા)

આછું આછું દિનકર તણું તેજ જ્યારે વહ્યું' તું,
ને વાયુ ત્યાં પરિમલ લઇ ચોદિશે દોડતો' તો;
ને શું પુષ્પો નમીં નમીં નીચે ભેટતાં પ્રેમથી જ્યાં.
આવી બાલા નવ કુસુમને સિંચવા પાણીડાં ત્યાં

પાણી પાતી બહુ જલ થકી, છાંટતી પુષ્પને હાં,
એથી પામી નવજીવન એ ડોક ઉંચી ધરંતાં,
પક્ષિડાં યે તહીં કુંજ મહીં કુંજતાં શું મધુરૂં!
લાગે એવું રમણીય અહા! હોય ત્યાં શું અધુરૂં?

પાજે પાણી સતત અહીંઆં આવીને બાલિકા તું,
તું તેઓની જીવન બરની એક આશા અનેરી;
એ પાણીડાં અમીમય દીસે આત્મમાં પ્રેરતાં કૈં,
જેથી દેવો પરિમલ મીઠો, ચોદિશે પાઠવે એ.

આ પુષ્પો એ કવિજન લહો, બાગ એ વિશ્વ ભાસે,
તું દેવી છે કવન[1] તણી ને પ્રેરણા[2] પાણીડાં છે;
ત્હારે કાજે કવિજન યદા ડોક ઉંચી ધરે જો.
લાવી પાણી કવન તણું તું મુખમાં રેડજે ત્યાં.

પુરુષોત્તમદાસ શાહ

---

૧. કાવ્ય ૨. Fancy.

નગીનકાકાની ઠાઠડી

લેખકઃ રા. કિશોર વકીલ
બી. એ. એલએલ. બી

ચિત્રકાર રા. જયન્ત ખત્રી

મોત અળગચ્યું છે એવી લોકો હમેશ ફરીયાદ કરે છે પણ પોતે મરવાની બાબતમાં તેટલાજ અળગચ્યા છે એ લોકો ભૂલી જાય છે.

અમારા મહોલ્લાના નગીનકાકાનોજ દાખલો લ્યોની. નગીનકાકા અમારા મહોલ્લાના લકકડખા, બીજાજી, પૈસે ટકે સુખી એકલ ડોકલ માણસ છે આ હોળીના એક માસ આગળ તો તેમણે પોતાનું વીલ કર્યું હતું અને લોકમાન્યે જેટલા ભારથી સ્વરાજ તેમનો જન્મસિદ્ધ હક હોવાનો દાવો કર્યો હતો તેટલાજ ભારપૂર્વક તેમા તેમણે જણાવ્યું હતું કે "મરવું એ તો મનુષ્યનો હક છે" માત્ર હોળીના એક દોઢ માસ ઉપર એમની છાતીનો દુખાવો ઉપડી આવ્યો ત્યારે એમની ખબર લેવા આવનાર દરેક વ્યક્તિને કહેતા "મોતે નથી આવતું કે હું ખમણિ છુટા થઇએ. ભગવાનને ત્યાંએ મોતના હાંકણા દેવાઇ ગયાં છે કે મને ઉચકી નથી લેતો." અને દાકતરસાહેબને પણ "દાકતરસાહેબ, એક પડીકી આપોની કે નીકાલ થઇ જાય. હવે તો આ દુ:ખ નથી ખમાતું" એમ વિનંતિ કરેલી. પણ દાકતર અસહકારી ન હતા અને જેલ અને મહેલનો અનેક સાધતા શીખ્યા ન હતા તેથી નગીનકાકાની વિનતિ તેમણે સ્વીકારી નહિ અને તેમને સારા કર્યા માત્ર હોળીને દહાડે સવારે નગીનકાકાએ વાસાંસિ જીર્ણાનિ યથા વિહાય એ પંક્તિથી શરૂ થતા ગીતાજીના શ્લોકનો ટીકાનથી અભ્યાસ કર્યો હતો છતા અમારા મહોલ્લાના હોળીઆઓએ એમના ઓટલા આગળ એમની બાપીકી ઠાઠડી મૂકી "ઓ મા ..રામ્આઆ ...નગીનકાકા ..રેએએ...... .." ની પોક મૂકી ત્યારે નગીનકાકાએ શું કર્યું?

નગીનકાકા એક માસ પરનો છાતીનો દુઃખાવો ભૂલી ગયા. છાતીના દુખાવાએ તેમનામાં કેટલો દુનીયા પ્રત્યે વૈરાગ આણ્યો હતો તે ભૂલી ગયા. તે વૈરાગને લીધે તેમણે કેટલાં કેટલાં નિમંત્રણો મોતને મોકલ્યાં હતા તે ભૂલી ગયા પોતાની નિરાંતને માટે એક ધંધાદારી માણસ પાસે તેના ધંધાને અણછાજતું એ પેટ કામ કરાવવા તૈયાર થઇ ગયા હતા તે ભૂલી ગયા. મહાત્માજી તેમની ચુગી કાઢેલી ડુકડી લઇ સવિનય ભંગ કરવા નીકળ્યા તેમ સમસ્ત ગુજરાતી ભાષાની બારાખડીમાંથી મ, ભ, અને ચની પહેલી ડુકડી લઇ રોષભરિ રોષમાં, બારીએ આવ્યા અને તે અક્ષરોના થર પર થર ચઢાવી નગીનકાકાએ ઉભરો કાઢવા માંડ્યો "કેમ મહોલ્લામાં એકલા નગીનકાકાજ રહ્યા છે? તમારા ડોસાડોસી છે કે બધા મરી ગયાં છે? તેમને પહેલા પહોંચાડો. હું તમને શું ભારે પડયો છું? હજી તો તમને એકે એકને અરથીકુમાર પહેલો પહોંચાડીશ અને પછી જઇશ સમજ્યાને ભમ્યા!."

પણ ભમ્યા દઈ સમજે તેવા ન હતા. તે પણ તેટલાજ અવળચંડા હતા. નારણકાકા અને મંગીમામી જીવતાં હતા ત્યાં સુધી તેમનીજ ઠાઠડી તેઓ કાઢતા હતા અને તેમનાજ નામની પોક મુકતા; પણ નારણકાકા ગુજરી ગયા અને તેમની નાની નાતમાં ઘરદીઠ એક કાંધુ સ્મશાને જાય અને ન જાય તો સવા રૂપીઓ દંડ" એવા નિયમ છતાં કાંધુ ન થયા તો પણ કોઈ નીકળ્યુ ન હતું અને મગનમામી વખતે "એને સાથી કોણ આપણે ત્યાં આવતું હતું કે આપણે જઈએ" એ વહેવારની ગણત્રીથી કાંધુ ભેગા ન થયા અને મગનમામીને સેવામંડળની ગાડીમાં લઈ જવાં પડયા તોપણ તેમની જીવતા પોક મૂકનારા જ્યા ન હતા. છતાં નારણકાકા અને મંગીમામી ખાટલીના માનનો અધિકાર પામેલા નગીનકાકી પ્રાણ પોક મૂકતા જો તમો અમારા મહોલ્લાના ગીઆઓને સાંભળ્યા હોય તો એમજ થાય કે નગીનકાકાના દેહની ભસ્મથી જેમ દધિચીના હાડકાથી દેવતાઓને દાનવ સામેના યુદ્ધમાં વિજય મળ્યો તેમ હોળીઆઓને સ્વરાજ મળવાનું હશે અથવા તો નગીનકાકાનો તમામ વારસો આ છોકરાઓને મળવાનો હશે અથવા તો નગીનકાકા સ્વર્ગમાં જઈને અમૃતની કુપ્પીઓ આ દરેક હોળીઆ માટે મોકલી આપવાના હશે.

છતાં હોળીઆઓએ ઠાઠડી કાઢી તેમાં ખીજવાવા જેવું શું હતું! ઉલટી તેથી દુનીઆ ભરમાં ન સાંપડતી તક નગીનકાકાને સાંપડી હતી. મારી પાછળ શું થશે? અશ્વિનિકુમારનો ઠરો પામીશ કે નહિ? મારો દેહ પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક સ્મશાન જશે કે નહિ? એ અને એવી ચિંતા માણસને રહે છે. પોતાની પાછળની પ્રાણપોક સાંભળવાનું માન, તેની આર્ત વેદનામાંથી મારી પાછળ મારા મૃત્યુથી દુભાતા માણસો છે એ જાણવાનો આત્મસંતોષ, આટલા આટલા કાંધુઓ તયાર થઈ બેઠા છે તો સ્મશાન યાત્રામાં ઘણી મજાહ આવશે એવી ઉત્કટ આપતી માહીતિનો આનંદ અપ્રાપ્ય છે અને તે આમ સહજ મળી જાય તે વખતે તેની પ્રાપ્તિથી આનંદ માનવાને બદલે આમ ખીજવાઈ જવું શું યોગ્ય છે!

તેમાં નગીનકાકાને ગુમાવવાનું શું હતું! ખરેખર મરી ગયા વગર, ખરેખર મરી ગયા હોય તો પાછળ શું થાય તે જોવાની અપ્રાપ્ય તક તેમને મળતી હતી. તેમને તુટતી નાડી અને મરતા જીવની વેદના ખમવાની નહોતી. થોડો થોડો જીવ હોય તે વખતે સદ્‌ગતિની સલામતીને માટે ચોટી નંખાઈ ગૌ પાણીએ જબોળાવાનું નહોતું; મરતાં મરતાં પોતાની મીલ્કત તરફ છેલ્લી દ્રષ્ટિ નાખી આના વગર ચાલ્યા જવું પડશે એવો નિસાસો નાખવાને ન હતો; પણ આરામ ખુરશીમાં પડયા પડયા મોતની એક પણ પીડા ભોગવ્યા વગર મોતની મોજ માણવાની હતી

નગીનકાકામાં કલ્પનાશક્તિ નહોતી, રીસઘરી નહોતી, હાસ્યવૃત્તિ નહોતી. નહિ તો નગીનકાકા આમ ખીજવાત નહિ, મનુષ્યના ચારિત્ર્યની, તેની કારકીર્દીની, તેના ગુણદોષની ખરી કીંમત તેના મરણ પછી થાય છે. જીવતા માણસોને ખોટું લગાડવાના ક્ષોભથી તેમની યોગ્ય ટીકા થઇ શકતી નથી. દાખલા તરીકે હું અમારા એક વિલક્ષણ ઓળખીતાની બાબતમાં એક હાસ્ય રસિક પુસ્તક લખી શકું એમ છું પણ તે લખી છપાવતાં તેમના ડંડાની બીક લાગે છે. પરિણામે પોતાને માટે જગતનો ખરો અભિપ્રાય શું છે તે જાણવાની તક જીવતા માણસને મળતી નથી એ તો માત્ર શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર જેવા જેમની બાબતમાં મરણની ખોટી ખબરો ઉડી હોય તેજ જાણી શકે છે. શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના

મરણની ચોરી અફવા ઉડેલી. હિંદના અને હિંદ બહારના ઠેરઠેરના વર્તમાન પત્રોએ તેમના જીવનની અને કારકીર્દીની નોંધો છાપેલી, તેમના ઔદાર્યનો લાભ પામેલી સંસ્થાઓએ રજા પાળેલી અને આવે ગંભીર અને દુઃખદ પ્રસંગે પણ રજાનો આનંદ ન ઢાંકી શકતી મુખમુદ્રાએ અમે સુરત કોલેજમાંથી નીકળેલા તે યાદ આવે છે ' પોતાની સારી માઠી વાતો જાણવાની, પોતાની કારકીર્દી બાબત નિષ્પક્ષ અભિપ્રાય મેળવવાની, મર્યા પછી પોતાનું શું થશે તે જાણવાની અવશ્ય તક નામદારને બીજી શી રીતે મળત।

સાહિત્યકારની બાબતમા આ વાત તેટલીજ સત્ય છે જો દરેક સાહિત્યકાર એક વખત મરીને સજીવન થઈ શકતો હોય તો તેના જીવનને કેટલું સુખ થાય ! ગોલ્ડસ્મીથ, ચેસ્ટર્ટન અને બોદલેર એક એક વાર જાગી તેમની કદર થતી જુએ તો તેમને કેટલું સુખ થાય ? એકવાર હાજીમહમદ તેમના કબરસ્તાનમાંથી જાગી હાજીમહમ્મદ સ્મારક કેમ થવાથી જાય તો કેટલા આનંદથી ફરી મરે ' એક પરિચિત લેખકની બાબતમાં પણ એમજ બન્યુ હતું તે જીવતા હતા ત્યાંસુધી તેમની કીંમત કોઈએ આંકી નહિ. અને તેમના મરણ બાદ તેમનાં અપ્રકટ કાવ્યો છપાયાં. તેમના કાવ્યોમાં આધારપદ કવિ ના ચોકમાં સૂચન જણાયાં. તેમના મરણથી "ગુજરાતી સાહિત્યને ભારે ખોટ ગઈ" એક દૈનિક રત્ન ગુમાયું. આટલું સાંભળીને તે મર્યા હોત તો તેમને કેટલો આનંદ થાત !

'ડોક્ટર સાહેબ એક પડીકી આપી દોની કે નિકાલ થઇ જાય'

અને આ આનંદ જીવતાં મરી શક્યા વિના ક્યાંથી મળી શકે ? છતાં નર્મોનગામ એમને જીવતાં જીવતાં મરવાનો આનંદ મળી શકે છે તે એ મારી શકતા નથી

જો તેમનામા જરા દ ના હોત તો આ પાર્થિવ જગતથી ઉંચી દૃષ્ટિ કરી અમરાપુરીના વૈભવ નર્મોનકાશ કલ્પી શકત ઇન્દ્રપુરીના ઇન્દ્ર દરબારનો ઠાઠ અને મેનકા ઉર્વશીના નૃત્યો જોઈ શકત, તેમની આગળ

ગએલાં ધનકોરકાકી "તમે પહેલા વિમાને બેસી આવજોરે" એમ નન્દનવનમાં બેઠાબેઠા સલકારતા કલ્પી શકત, સુધાના પાન કરી શકત અને એવી એવી કંઇક સ્વર્ગીય લહેજતોની કલ્પના કરી શકત.

જો નગીનકાકામાં ફીલસુફી હોત તો સમજી શકત કે હોળીઆઓ તેમના શુભચિંતક હતા. मरणं प्रकृतिः शरीरीणाम् મરણ એ તો મનુશ્યને સ્વભાવિક છે, જીવન અસ્વભાવિક છે, અને જે આ ધર્મશાળા જેવા અસાર સંસારને છોડાવી પરમધામ પ્રાપ્ત કરાવી તેમના આત્માને તેની સ્વભાવિક સ્થિતિએ પહોંચાડતા હતા તે હોળીઆઓ સાથે ખોજ્યાત નહિ.

જો નગીનકાકામાં જરાકે હાસ્યવૃત્તિ હોત તો નગીનકાકા સહેજે જોઈ શકત કે હોળીઆઓ અંદરથી ઇચ્છતા હતા કે નગીનકાકા બહુ જીવો. જો નગીનકાકા મરી જાય તો પછી ઠાઠડી કોની કઢાય ? જો નગીનકાકા મરી જાય તો ગણપતિ ચોથને દિવસે કોના પતરા પર પથરા ફેંકાય ! જો નગીનકાકા મરી જાય તો કોના કનકવાને પાછળથી હથ્થા મારી ગાળો સાંભળવાનો આનંદ મળે ! જો નગીનકાકા મરી જાય તો આ તમામ આનંદ મરી જાય.

નગીનકાકા જીવે છે ત્યા સુધી તો વરસે વરસે એમની ઠાઠડી નીકળશે. વરસે વરસે એમની અગાસીમાં પથરા પડશે. વરસે વરસે એમના પતંગ ભર દોરીએ કપાશે, વરસે વરસે એમની પ્રાણપોક મુકાશે.

જો નગીનકાકાને આમ દર વર્ષે મરતાં અટકવું હોય તો એકજ રસ્તો છે– એક સામટું મરી જવું.

રજકણ........!

લેખકઃ

રા. ભાનુભાઈ દેસાઈ બી. એ.

વિચારી પણ આચાર હીન માણસ, સુંદર પણ વાસ હીન પુષ્પ જેવો છે।

× × ×

ઉત્સાહ છે પણ ઉદ્યોગ નથી, એટલે હોંસ છે પણ પૈસો નથી.

× × ×

જન્મ, લગ્ન અને મરણ એ ત્રણ મનુષ્યના જીવનના અતી મહત્વના બનાવો છે. જન્મ પર આપણો કાબુ નથી તેમજ મરણને પણ આપણે અટકાવી શકતા નથી. લગ્નની બાબતમાં આપણે કાબુ ધરાવી શકીએ, પરન્તુ સમાજ બંધનો એટલો પણ હક આપવા તૈયાર નથી.

× × ×

લગ્ન અને લગ્ન પછીના દિવસો મોહક અને આનંદ દાયક લાગે છે, પણ એ મોદ અને આનંદમાં ઘણી મોટી જવાબદારી સમાયેલી છે।

× × ×

આશા અમર છે, આશાહીન માણસો દુઃખીઆ છે.

× × ×

ઉતાવળ અને ઉન્માદમાં વેર લેવાય છે, પણ નવરાશની વેળાએ વિચાર કરવાથી પશ્ચાતાપ થાય છે.

× × ×

દુશ્મન બનાવવાની જેને બીક લાગે છે તેને કોઈ સાચો મિત્ર હોઈ શકેજ નહિ

× × ×

છીછરૂં સુખ માણવા કરતાં, ઊંડું દુઃખ ભોગવવું એ હજાર દરજ્જે સારૂં છે.

દિવા–સ્વપ્ન

લેખક. રા. ભગવાનપ્રસાદ લક્ષ્મીશંકર માંકડ બી. એ.

મધ્યાહ્નના ધૂપ તાપમાં શ્રમિત થયેલું જગત શાંતિને ખોળે સોડ્યું ખાઈ રહ્યું હતું.

કુદરતે જ કોઈ શાંતિ મંત્રનો જાપ આદર્યો હોય નહિ તેમ પવન પણ શાંત હતો, તથા ઝાડ પાન પણ એક જાતની વિશ્રાંતિ લઈ રહ્યાં હતાં. ફક્ત તે શાંતિનો ભંગ ક્યાંક ક્યાંક પારાવતના ઘુઘવાટથી તથા ક્યાંક ક્યાંક તરૂવરમાં છૂપાઈ રહેલ કોકિલના 'કુહૂ'થી થઇ રહ્યો હતો.

નગર બજાર પર પણ શિથિલતાની ઉતરી હતી.

ફક્ત આકાશમાં, નીલ-નિરભ્ર આકાશમાં, અગાધ મહાસાગરની શાંતિની હરીફાઈ કરતાં આકાશમાં એક પણ વાદળું જોવામાં આવતું ન હતું જાણે એ વાદળાંઓને યે કુદરતના શાંતિ મંત્રે અસર કરી ન હોય!

પણ એક ક્ષણમાં દૂર દૂરથી એક 'અભ્રખંડ,' એકલો, રડતો, રઝળતો, કોઇ રખડુ છોકરા જેવો દૃષ્ટિ મર્યાદામાં પ્રવેશ કરતો સહેજનો મારા તરફ આવતો દેખાય છે.

પવન ગુરૂની સોટીની બીકથી અથવા તો તેની નવીન પ્રકૃતિની બીકથી તેની આગળ આગળ નાસતો, અનેક રૂપ ધારણ કરતો, તેથી પાણીથી છટકવા કલ્પનાની પેઠે પ્રતિપળ રૂપ બદલતો, બાળકની પેઠે લગી લગી ફેરતો, રડતો અનેક નખરાં કરતો દેખાયો.

કેવો બની સુંદર! હું એના પર મોહી પડું છું! અને મનમાં પૂછું છું કે 'એ મારું મનમ તો ન હોય?' કેવો તે શાંત નિરાંતો જગતથી નિર્લેપ તથા પ્રાણથી અદૃષ્ટ વિચરે જાય છે એ મારી દૃષ્ટિને ખેંચીજાન કરી પોતાની સાથ.

પણ-પણ તે ક્યાં ગયો? ક્યાં ગયો તે એકાકી આકાશનો એકલ લાડકવાયો!

મને શંકા કરે છે કે એ તે અભ્રખંડ હતો કે મારા માનસનું પ્રતિબિંબ હતું? એ તે ગમે તેની મોટી પુજાઈ, ભામી છટા પ્રતિપ બદલો કર્યું મારૂં મન હતું કે કલ્પના રચિત 'હું' નામનું એકાકી એક પ્રેમી નાટક હતું? એ તે સમજવું ગમ્ય ન હતો કે મને પેલી ગહન સ્વપ્ન હતું!

વગર ઉશ્કેરણીએ હુમલો કરતા ગોરીલા

અર્ધા માણસ જેવું ભયાનક વાનરપ્રાણી

લેખક : રા. કૃષ્ણપ્રસાદ શિવશંકર ભટ્ટ

માણસ જાતની મૂળ ઉત્પતિ વાંદરામાંથી થયેલી હોવાની ડારવીનની માન્યતાને (Theory) ટેકો આપનારા માણસો પણ નજરે પડે છે અને તે પ્રાણીઓને જોતાં સામાન્ય રીતે એ માન્યતા ખરી હોય એમ માનવાને કારણ પણ મળે છે. ભારત વર્ષમાં પણ વૃંદાવન, મથુરાં વગેરે સ્થળોએ માણસના આકારને થોડા ઘણા મળતા વાંદરાં મળી આવે છે અને ભાવિક યાત્રાળુઓ તેમને ચણા વગેરે નાખે છે. આ વાંદરાં પણ અટકચાળાં હોય છે. અને જો કોઈની પાસેથી ચણા મેળવવા હોય તો તે માણસની કોઈ ચીજ સફાઈથી ઉડાવી જઈને ઉંચે ઝાડ ઉપર જઈને બેસે છે અને પોતાની ઇચ્છા ભર આવતાં તે પ્રાણી લઇ ગયેલી વસ્તુ પાછી આપી દે છે. આ તે જાનવરોની સમજ શક્તિના પુરાવા માટે બસ છે. અર્ધ મનુષ્ય કારતા આ પ્રાણીઓ કે જેને કપિ ગોરીલાના નામથી ઓળખવામાં આવે છે તેની અસલ ઉત્પતિ અને સ્વભાવ વિષે ઓળખ આપણને યોગ્ય અને ઉપયોગી થઇ પડશે અને જણાશે કે તે દેખાવમાં મનુષ્યના આકારને મળતાં હોવા છતાં પણ સ્વભાવ વગેરેમા કેટલો બધો તફાવત છે.

ગોરિલાઓની હસ્તિ હોવાની બીના સદીઓથી જાણીતી હોવા છતાં અત્યાર સુધીમાં તે જાતની ઉત્પતિ, સ્વભાવ અને લક્ષણોને લગતી ખાત્રીપૂર્વકની વિગતો ઘણી જ થોડી બહાર આવી છે, તેમાં પણ મતભેદ છે. કેટલાક લેખકો આ જાનવરને બહુ જ શાંત અને કોઇને ઇજા ન કરે તેવું-ધારે છે, જ્યારે બીજાઓ તે જાનવરને સઘળાં જંગલી જાનવરોના કરતાં પણ વધુ ભયંકર માને છે.

યુગાન્ડાવાળા એમવાડેને પોતાના સરકારી રીપોર્ટમાં હાઇલેંડ ગોરિલાને સંપૂર્ણ શાંત અને કોઇને ઇજા ન કરે તેવા વર્ણવ્યા છે, જ્યારે ડૉ. ડાઇસથ પૂં કેમેરૂનસમાં મળી આવતા ગોરીલાઓની–ભયંકરતાના ઘણા દાખલાઓ આપે છે.

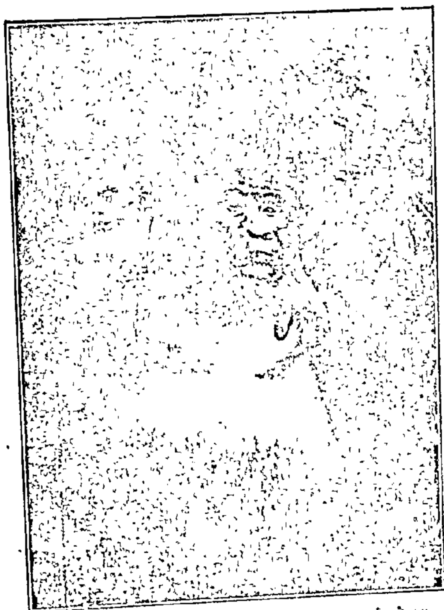
હાઇલેંડ ટાઇપના ગોરીલાઓ–વિષે મળેલી વિગતો ધ્યાનમાં લેતાં જણાય છે કે ઉમરે પહોંચેલા નર ગોરીલાઓ વગર ઉશ્કેરણીએ પણ હુમલો કરે છે.

ગોરીલા બેરીન્ગેરાની પહેલી–શોધ લગભગ ત્રીસ વર્ષની વાત–ઉપર બેરીંગર નામના એક જર્મન ઓફીસરે બેલ્જીયન કોંગોમાંના કીવુ સરોવરની વાયવ્યે (ઉત્તર પૂર્વે) વીરુંગા જ્વાળામુખી ખાતે કરી હતી.

આ ગોરિલાઓ વાંસના જંગલમાં દરીયાઇ સપાટીથી ૮૦૦૦ અને ૧૦,૦૦૦ ફીટની વચ્ચેની ઉંચાઇએ રહે છે. આ પ્રદેશમા ગોરીલાઓની વસ્તી લગભગ પાંચેક હજારની હશે.

છેલ્લાં ૧૦ વર્ષની અંદર આ ગોરીલાઓના નમુના મેળવવા માટે કેટલાક પ્રયાસો આ વિભાગમાં થયા હતા, તેમાં એક ટોળી એકલીએ દેશી લોકોની મદદથી ૧૪ જાનવરોને મારી નાંખ્યાં હતાં.

ગોરીલાઓની સતામણી થતી હોવાથી અને તેઓ સામે ગોળીબાર થતા હોવાથી એમ જણાય છે કે તે જાનવરો એટલું તો સમજી ગયાં હતાં કે ગોરાલોકો આપણો સામનો કરે તેવા છે અને તેથી

[illegible] [illegible] [illegible] અત્યંત [illegible] [illegible] પૂર્ણ [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઉભો છે.

તેઓ ગોરાલોકને જોતાં નાસી જાય છે. હ્યુનેગા ખાતેના મીશનવાળા વ્હાઇટ ફાધર્સ, કે જેઓ ગોરીલાઓ વિષે વધુ જાણતા હતા, તેઓએ જણાવ્યું હતું કે અમારા મીશનની નજદીકમાંના ગોરીલાઓએ અહીંના દેશીઓને મારી નાખ્યાના બનાવો બન્યા છે અને કેટલીકવાર ગોરીલાઓના શિકાર કર્યા છે અને અમારો એ અનુભવ એ છે કે ૧૦ વખતમાંથી ૯ વખત નર ગોરીલાઓ માણસને જોતાં જ હુમલો કરતા હતા. આ મીશનની પછવાડેના પહાડ પરથી આવેલા એક નર ગોરીલાએ ૩ રહીશો સાથે ઝપાઝપી કરી હતી અને તે ગોરીલાને ભાલા વડે વીંધી નાંખવામાં આવે તે પહેલાં તેઓએ બે જણને મારી નાખ્યા હતા આ ગોરીલાઓ પહાડો, કે જ્યાં બીલકુલ નિર્જન હોય છે ત્યા રહેતા હોવાનું ધારવામાં આવે છે.

ગોરીલાઓ જ્યાં વસે છે ત્યા કોઇપણ ઠેકાણે બે ઉંમરે પહોંચેલા નર ગોરીલા એકઠા મળેલા જોવામાં આવશે નહીં; જો કે એમ મનાય છે કે ગોરીલાઓનાં કુટુંબોને ભેગાં બનાવતી વખતે તેઓ એકઠા થાય છે ગોરીલાના કુટુંબમાં સામાન્ય રીતે ૧ નર ગોરીલો, ૪ થી ૫ માદાઓ અને ૭–૮ નાનાં નાનાં ઓછીવત્તી ઉંમરનાં બચ્ચાંનો સમાવેશ થાય છે.

ગોરીલાના કુટુંબના બચ્ચાંઓ અંદર અંદર ઝઘડા કરવા આતુર હોય છે અને છેવટે તેઓ એક બીજાને બચકાં ભરે છે અને મોટી માદા ત્યાં આવીને તેઓને પોતાના હાથ વડે માતા પોતાના બાળકને ઠપકો આપીને માયાથી શાંત પાડે તે રીતે જ્યાં સુધી શાંત પાડે નહી ત્યાં સુધી બચકા ભરવાનું ચાલુ રાખે છે.

નરગોરીલાનો અવાજ સિંહની ગર્જના કરતાં પણ ઘણો મોટો હોય છે અને તેની ત્રાડથી કોઇ ચિત્તો કે સિંહ ગોરીલાના બચ્ચાનો શિકાર કરવાની તક શોધતો હોય તે ન્હાસી જાય છે. આમ એકાદ બે વખત ત્રાડ નાખીને તે પડેલા ઝાડ પર ચઢી જઇને ચોતરફ નજર કરે છે અને વધુ ભય હોવાનું ન જણાય એટલે પાછો જતો રહે છે.

ગોરીલાની જાત મોટે ભાગે ઝાડ પર ચઢવાનું પસંદ કરતી નથી; પરંતુ પડેલા ઝાડ પર થતી નજદીકમાં રહે છે.

ગોરીલા હુમલા માટે પોતાના ડાબા હાથનો ઉપયોગ કરે છે અને સમતોલપણું જાળવવા માટે જમણા હાથનો ઉપયોગ કરે છે, કારણ કે તેઓ જમીન પર એક હાથ મૂકયા વગર બહુ દૂર ચાલી શકતા નથી.

સામાન્ય રીતે નરગોરીલાની ઉંચાઇ ૬ ફીટની હોય છે, જોકે સરેરાસ રીતે ૫ ફીટ ૮ ઇંચ કરતાં વધુ ઉંચાઇના ગોરીલા મળી આવતા નથી. માદા ગોરીલાની ઉંચાઇ નરના કદથી અર્ધી કરતા પણ સ્હેજ ઓછી હોય છે.

નરગોરીલાનો રંગ કાળો હોય છે અને તેની હડપચી પર સફેદ ભુરા કાળા રંગના વાળનો જથ્થો હોય છે. તેની આંખ પરનાં ભવાં પર પણ વાળ ઉગેલા હોય છે, તેના હાથ પરના વાળ ઘણા લાંબા હોય છે અને તેનો દેખાવ કાળા રીંછના જેવો જ દેખાય છે.

માદા ગોરીલાનો રંગ પણ બહુ જ કાળો હોય છે.

ગોરીલાઓ સો વર્ષ જીવતા હોવાનું મનાય છે. લગભગ ૪૦વર્ષના જરગોરીલાઓનો શિકાર કરવામાં આવવાના ઘણા દાખલાઓ મળી આવે છે.

ગોરીલાઓ કેમ્પોની આસપાસના વિસ્તારમાં પણ મળી આવે છે. આ વિસ્તારની અંદરના ગામોના

માણસથી દશમાં ફેરા-ફમ પમાડનારો ગોરિલા માણસની સોબતમાં આવ્યા પછી —

લોકો તો લગભગ દરરોજ તેઓને બોલતા, બોલાવતા પણ સાંભળે છે.

પશ્ચિમ આફ્રિકાના ગોરીલાઓ કીવુ સરોવરના વિસ્તારમાંના હાઇલેંડ ગોરીલાના સાવકાભાઈ જેવા હોય તેઓ વિષે તપાસ ચલાવતાં જણાય છે કે આફ્રિકન ગોરીલાઓ સકાથી મુક્ત હોય છે અને તેઓને થોડાક શત્રુઓ હોય છે. ગોરીલાઓનો શિકાર કરવાનું કામ સરળ હોતું નથી. છેલ્લા ૩૦ વર્ષ દરમ્યાન આફ્રિકામાં તેવા ઘણી કોશિશો થઈ હતી; પરન્તુ માત્ર ૪ જે પોતાની સાથે ગોરીલાની જાતોના નમુના પાછા લાવી શકયા હતા. કેમેરન્સ, ગેલન અને બેલ્જીયન કોંગોમા રહેતા ગોરા લોકો તરફથી કોન્ટીનેન્ટલ મ્યુઝીયમોમાં થોડાક નમુનાઓ પુરા પાડવામાં છે. ગોરીલાઓનો શિકાર મોટે ભાગે ત્યાના શિકારીઓ અથવા તો સોલ્જરો કરે છે મોટા ગોરીલાઓ તો બગીચાઓમાં ઘુસી જઈને ત્યા કામ કરતા માણસોને ગભરાવતા હોવાના અને હુમલો કરી જાન લેવાના બનાવો પણ તે વિસ્તારમા બન્યા છે.

પશ્ચિમ આફ્રિકાના ગોરીલાઓ ટાગાનેકા અને કીવુ હાઇલેન્ડના ગોરીલા કરતા વધુ ઝનુની અને ભયંકર હોય છે. કોંગોની પૂર્વ તરફના વિસ્તારમા તો ગોરીલાઓ મોટા રાજા અને માલેક જેવા હોય છે. ઘણી મોટી ઉમ્મરના વૃદ્ધ ગોરીલાનો શિકાર કોંગોની નજદીકમા આલ્ફ્રેડ સી. કોલીન્સે કર્યો હતો અને તેને ચીકાગોના ફીલ્ડ મ્યુઝીઅમમા રાખવામાં આવ્યો હતો. આ નર અને વૃદ્ધ ગોરીલાઓનો સ્વભાવ સાધારણ રીતે એવો હોય છે-કે જો તેને કોઈ મજબુત હરીફ અગર બીજાએ માર્યો હોય અને તેના કુટુમ્બમાંથી હાંકી કહાડવામાં આવ્યો હોય તો તે એકલો જંગલમાં રખડે છે. ગોરીલાની જાત નરમ

સ્વભાવની અને કોઈને ઈજા નહીં કરનારી હોવાની વાત જે-આરામ ખુરશીમાં બેસી બેસીને કુદરતી શોધખોળ કરનારા શોધકો કરે છે, તેથી દોરવાઈ જવાનું કારણ નથી; કેમકે તે વાત ખરી નથી. ગોરીલાનો દેખાવ અર્ધો માણસને મળતો, કાળો અને ભયંકર રૂંવાળા રાક્ષસ જેવો હોય છે. ગોરીલાઓનું કુટુંબ ૬-૮ ગોરીલાનું હોય છે. તેઓમા જે માબાપ હોય છે તે રહેવાના માળા બાંધે છે અને તેઓની આસપાસ નાના બચ્ચાઓ વીંટળાઈ બેસી રહે છે. નાના ગોરીલાની આંખ પીળાશ પડતી હોય છે ગોરીલાને સૂર્યાસ્ત થાય તે વખતે જ્યાં હોય ત્યા ઊંઘવાની ટેવ હોય છે, કારણ કે તેઓ બહુ જ ઓછુ ચાલનારા હોય છે. આખા દિવસમાં તેઓ ભાગ્યે જ દૂર જાય છે. તેનું આખું કુટુમ્બ જો તેમને સતાવવામાં ન આવે તો એક જ જગાએ બે ત્રણ દિવસ પસાર કરે છે. તેઓ ઘણું કરીને એક જ જગાએ બે વખત રહેતા નથી.

ગોરીલાનું કુટુંબ હમેશાં પર્વત આગળ અથવા તો ઝાડીવાળા ટેકરી પર રહે છે. કેટલીકવાર ગોરીલાના કેટલાક કુટુંબો જ્વાળામુખી ઉપર અગર પર્વત ઉપર રહે છે તેઓ તે જગાને પોતાની મીલ્કત માને છે. તેઓ પોતાનું રહેવાનું સ્થાન ધરતીકંપ, જ્વાળામુખી ફાટવા વગેરે સંજોગોમાં ખાસ ફરજ પડે તો જ બદલે છે.

પશ્ચિમ આફ્રિકાના ગોરીલાની અસલ શોધ અમેરીકન મીશનરીઓએ કરી હતી અને તે પછી કૈથનેચરલીસ્ટોએ કરી હતી આ ગોરીલાઓ ભયમા આવી પડ્યા ન હોય ત્યાં સુધી ભાગ્યે જ ત્રાડ પાડે છે. તેમપિ રાત્રે તો કદી પણ ત્રાડ નાખતા નથી.

લોકો તો લગભગ દરરોજ તેઓને બોલતા, બોલાવતા પણ સાંભળે છે.

પશ્ચિમ આફ્રિકાના ગોરીલાઓ કીવુ સરોવરના વિસ્તારમાંના હાઇલેંડ ગોરીલાના સાવકાભાઈ જેવા હોય તેઓ વિષે તપાસ ચલાવતા જણાય છે કે આફ્રિકન ગોરીલાઓ સડાથી મુક્ત હોય છે અને તેઓને થોડાક શત્રુઓ હોય છે. ગોરીલાઓનો શિકાર કરવાનું કામ સરળ હોતું નથી. છેલ્લા ૩૦ વર્ષ દરમ્યાન આફ્રિકામાં તેવી ઘણી કોશિશો થઈ હતી; પરન્તુ માત્ર ૪ જ પોતાની સાથે ગોરીલાની જાતોના નમુના પાછા લાવી શક્યા હતા કેમેરુન્સ, ગેબન અને બેલ્જીયન કોંગોમાં રહેતા ગોરા લોકો તરફથી કોન્ટીનેન્ટલ મ્યુઝીયમોમાં થોડાક નમુનાઓ પુરા પાડવામાં આવ્યા છે. ગોરીલાઓનો શિકાર મોટે ભાગે ત્યાંના શિકારીઓ અથવા તો સોલ્જરો કરે છે મોટા ગોરીલાઓ તો બગીચાઓમાં ઘુસી જઈને ત્યાં કામ કરતા માણસોને ગભરાવતા હોવાના અને હુમલો કરી જાન લેવાના બનાવો પણ તે વિસ્તારમાં બન્યા છે.

પશ્ચિમ આફ્રિકાના ગોરીલાઓ ટાંગાનેકા અને કીવુ, હાઇલેન્ડના ગોરીલા કરતાં વધુ ઝનુની અને ભયંકર હોય છે. કોંગોની પૂર્વ તરફના વિસ્તારમાં તો ગોરીલાઓ મોટા રાજા અને માલેક જેવા હોય છે. ઘણી મોટી ઉમ્મરના વૃદ્ધ ગોરીલાનો શિકાર કોંગોની નજદીકમાં આલ્ફ્રેડ સી. કોલાન્સે કર્યો હતો અને તેને ચીકાગોના ફીલ્ડ મ્યુઝીઅમમાં રાખવામાં આવ્યો હતો. આ નર અને વૃદ્ધ ગોરીલાઓનો સ્વભાવ સાધારણ રીતે એવો હોય છે-કે જો તેને કોઈ મજબુત હરીફ અગર બીજાએ માર્યો હોય અને તેના કુટુમ્બમાંથી હાંકી કહાડવામાં આવ્યો હોય તો તે એકલો જગલમાં રખડે છે. ગોરીલાની જાત નરમ સ્વભાવની અને કોઈને ઈજા નહી કરનારી હોવાની વાત જે-આરામ ખુરસીમાં બેસી બેસીને કુદરતી શોધખોળ કરનારા શોધકો કરે છે, તેથી દોરવાઈ જવાનું કારણ નથી; કેમકે તે વાત ખરી નથી. ગોરીલાનો દેખાવ અર્ધો માણસને મળતો, કાળો અને ઝાંખરાંવાળા રાક્ષસ જેવો હોય છે. ગોરીલાઓનું કુટુમ્બ ૫-૮ ગોરીલાનું હોય છે. તેઓમાં જે માબાપ હોય છે તે રહેવાના માળા બાંધે છે અને તેઓની આસપાસ નાનાં બચ્ચાંઓ વીંટળાઈ બેસી રહે છે. નાના ગોરીલાની આંખ પીળાશ પડતી હોય છે. ગોરીલાને સૂર્યાસ્ત થાય તે વખતે જ્યાં હોય ત્યાં ઊંઘવાની ટેવ હોય છે, કારણ કે તેઓ બહુ જ ઓછું ચાલનારા હોય છે. આખા દિવસમાં તેઓ ભાગ્યે જ દૂર જાય છે. તેનું આખું કુટુંબ જો તેમને સતાવવામાં ન આવે તો એક જ જગાએ બે ત્રણ દિવસ પસાર કરે છે. તેઓ ઘણુ કરીને એક જ જગાએ બે વખત રહેતા નથી.

ગોરીલાનું કુટુંબ હમેશાં પર્વત આગળ અથવા તો ઝાડીવાળા ટેકરી પર રહે છે. કેટલીકવાર ગોરીલાનાં કેટલાંક કુટુંબો જ્વાળામુખી ઉપર અગર પર્વત ઉપર રહે છે. તેઓ તે જગાને પોતાની મીલ્કત માને છે. તેઓ પોતાનું રહેવાનું સ્થાન ધરતીકંપ, જ્વાળામુખી ફાટવા વગેરે સંજોગોમાં ખાસ ફરજ પડે તો જ બદલે છે.

પશ્ચિમ આફ્રિકાના ગોરીલાની અસલ શોધ અમેરીકન મીશનરીઓએ કરી હતી અને તે પછી ફ્રેંચનેચરલીસ્ટોએ કરી હતી આ ગોરીલાઓ ભયમાં આવી પડયા ન હોય ત્યાં સુધી ભાગ્યે જ ત્રાડ પાડે છે. તેમજ રાત્રે તો કદી પણ ત્રાડ પાડતા નથી.

'વાસુકીની ફેણ જેવો પોતાનો ચોટલો અને ઉન્નત-ઉન્મત વક્ષસ્થળ દેખાડી રહી, મદભરી રતી બની બેઠી'

લીધો, પુસ્તક ઉંચુ મૂક્યું અને આળસ મરડી જાણે સ્વાભાવિક રીતે જ-અકસ્માતથી જ છેડો ખસી ગયો હોય તેમ વાસુકીની ફેણ જેવો પોતાનો ચોટલો અને ઉન્નત-ઉન્મત વૃક્ષસ્થળ દેખાડી રહી, મદભરી રતિ બની બેઠી

અમાઉ આ ઢંગે અનેકવાર ભારે તોફાનને એણે સત્વર વિદારી નાખ્યાં હતાં. એણે આ રીતે પોતાના પતિને વિહ્વળ બનાવી, પટાવી, રમાડી, નરમ ઘેંશ કરી નાખ્યો હતો પણ એની એ તરકીબ આજ કારગત નીવડે એમ લાગ્યું નહી. એ નિરાશ બની ગઈ, કારણ કે આજ એનાં શસ્ત્ર બુઠ્ઠાં થઇ ગયાં.

પેલા પુરુષે એકદમ ગુસ્સામાં આવી લાકડી ફેંકી દીધી, ટોપી ફગાવી દીધી અને પોતાની વાણીમાં એકદમ આવેશ આણ્યો. પેલા નિર્દોષ કાગળને પણ એણે સારી પેઠે મસળી નાખ્યો.

"આ બિલના પૈસા હું નથી આપનાર સમજી? તારી ગાંઠમાંથી તું જ આપજે. તારી પાસે ઘરેણાં છે અને એ મેં જ અપાવ્યાં છે-હવે તો એ વેચી નાખ. પછી તને સમજાશે કે કેટલી વીસે સો થાય છે. પારકે પૈસે પરમાનંદ તો સહેલો છે." શ્રીમાને સંભળાવ્યું.

કુંજ અને કેશવલાલ હારી જવાથી સમજવાનું

અમદાવાદ થી મુંબાઇ

આકાશમાં ઉડતા

લેખક
રા. કેતુ દેસાઈ

હમે કદાચ નહિં માનો, પણ અત્યારે હું જમીનથી બે હજાર ફીટ ઉંચે હોઉં તેમ લાગે છે આ પત્ર મારી નરસિંહ મ્હેતાના જેવી નાની ઓરડીમાં આવેલા ટેબલ પરથી— અરે ! ઝીણા દીવાના પ્રકાશથી લખુ છું તેમ છતા મ્હને લાગ્યા જ કરે છે કે અને નક્કી રહે છે કે આ જમીનરૂપી કુદરતી કાગળ તેજસ્વી કિરણોથી એટલો બધો સ્પષ્ટ જોઈ શકાય એવો છે કે મારે શા માટે ખાલી આ શાહી અને કાગળનો ઉપયોગ કરવો ? પણ તેમ છતાં કુદરતી વાતાવરણ જાણવાનો હમને રસ પડતો હોવાથી આ કાગળનો ઉપયોગ કરવાનું ધારૂં છું જો કે તે પહેલાં મારે એક વસ્તુ કહેવાની જરૂર છે કે, આ વિશાળ રંગભૂમિ એટલી બધી મારી દ્રષ્ટિ આગળ ખડી થઇ છે કે મારી દ્રષ્ટિ પણ એક ચિત્રપટ જેવી વિશાળ થઇ છે, તો તમે પણ તેવી જ દ્રષ્ટિથી મારા તરફ—નહિં તો છેવટે આ કાગળ તરફ તો જરૂર જોશો.

હમે માનશો ? હમારાં ઉંચાંઉંચાં ઝાડ, ઉંચી આંબલીઓ, પીપળા અને વડ મારી દ્દષ્ટિમાં અત્યારે તો છોડવા લાગે છે અરે ! હમારી પેલી ખજુરી અને ઉંચાઇમાં અદ્દભુત ગણાતાં તાડનાં ઝાડ મારી દ્દષ્ટિમાં તો આવતાંજ નથી હમારી હવા ખાવાની ટેકરીઓ અને ભયંકર પશુઓથી ભરેલા ટેકરા પણ મને તો ઉપરથી સાધારણ જ લાગ્યા. અને, પેલી લાંબી ચુપી, સળવળતી વ્હેતી નદીઓ ભલેને ગમે તેટલાં મોટા નાદ કરતાં મોજામાં ઉછળતી હોય—ગમે ત્યાં ગામડાને પાણી પાતી હોય, હોડકાં કે વહાણો ડુબાડતી હોય અને ભયંકર નાદ કરતા મોજાથી પત્થરો અને ભેખડો સાથે અફડાતી હોય તો એ મારી આંખ આગળ તો એ નજીવું ચીમળું લાગતું દરિઓ પણ જોયો, પણ એનો વિશાળ પટ, મારી દ્દષ્ટિ પણ તેમજ હોઈ, વિશાળ આકાશ સાથે સંધાતો લાગ્યો. એટલું જ ! નહિં તો, હમારા મોટા મોટા જહાજ જે આવા ઉગ્ર સાગરના પાણીમાએ ફરવની હિંમત કરે છે, તે મ્હને તો ગમે તેમ ગોઠવેલાં શક્તિ વિનાનાં રમકડાં જેવા લાગ્યા. અને હમારાં મોટાં મોટાં શહેરો ? જેને માટે કેટલાએ યુદ્ધો થયા હશે, કેટલીએ સલ્તનતો આવી ગઇ હશે, કેટલાએ કિલ્લા અને બુરજો રક્ષણાર્થે બાંધ્યા હશે, સૈકાઓ વિત્યા હશે, કેટલાએ એમાં મરણ પામ્યા હશે—અને કેટલાએ એમાં નવા જન્મ પામી જીવતા હશે એ હમારા મોટાં શહેરો જવા દો ! ઉપરથી કહું કેવા લાગે છે તે ? હમે હાય કરશો ! ઉપરથી માગીના બીડ અને છટા ભાગી—ભાંગીને ભોંકીને દબવા કર્યો હોય તેવું આબેહુબ લાગે છે તમે એમ પણ માનો છો કે તે દૂર દૂર વસ્યા છે પણ હું જ્યારે મારી દ્દષ્ટિ નીચે કરૂં છું ત્યારે તો બન્ને મોટામોટા શહેર અને નદીઓ પાસે વ્હેતી નજરે પડે છે અને એ શહેરો વચ્ચે જબરદસ્ત ઝડપથી દોડતી આગગાડીઓ ! poor little things બીચ્ચારી ! એની ઝડપ કીડીથીએ ઓછી લાગે છે પણ એ સૌ જવા દો ! પેલા બાગ અને સમજ

ખૂબ ઉંચામાં ઉંચી ઉડતી ગણો છો ને ? પણ ક્યાં છે છે તેની એવડીની ઉંચાઇ ! તમારી પાસે પતંગ ચઢાવવ નો દોરો પણ ખૂટી જાય ! અને તમારી દ્રષ્ટિમાં સ્વર્ગનો ખ્યાલ કરત હો તો, રહેવા દેજો ! હમે તો તેની પાંચ હજાર ફીટ સુધી તપાસ કરી, પણ હજી એ એટલું જ ઉંચે લાગ્યું. હમારાથી એ પર છે. અત્યારે તો હું મારી ઉપર અને આગળ પાછળ આવેલા સફેદ વાદળા અને નીચે આવેલી અદ્દભુત સૌન્દર્યવતી કોઈ કુદરતી લલનાને મારા તરફથી ઝડપથી નીહાળતો દોડું છું; વિમાનમાં બેસીને !

પેલા ચિત્રકારો નીચે બેઠા બેઠા ટેકરી અને મોટા વૃક્ષોના પડછાયાને વખાણતા તેજ છાયામાં અનુકૃતિ કર્યા કરે છે તે ઉપર આવતા બધું ભૂલી જશે. એનાં ચિત્રો અને સંકલનાઓ અને વિચારો ફેર બદલાય. ઉપરથી દેખાતા નાના ગામડાના નીર્જીવ શું રંગીન છાપરા અને લીલી કુદરતને જોવામાંજ ચૂર મગ્ન રહે. અને પેલા કવિઓ ? એમને તો ... નીચેનું સૌન્દર્ય અને તેની સ્તુતિ કરવા ભૂલી જવી પડે. ઉપર નથી આવતા એમની કોયલોના મીઠા અવાજો કે નથી પંખીઓના કેકારવ. ઉપર એના જેવું સંભળાતું નથી કે દેખાતું નથી. ફક્ત દેખાય છે તળાવો પાણીના ખાબોચીઆ જેવાં અને નદીઓ દેખાય છે નાની વ્હેળાજેવી. એ નદીઓ કે સાગરના પાણીનું અજબ રેલાતું સંગીત નીચેજ રહેછે. ઉપર તો આકાશી ફેલાતું એક ધારૂં સંગીત અને તેમાં એક ધારા તાલબદ્ધતાથી સંગીતમય વાતાવરણ કરે છે વહન-યંત્રનો પંખો !

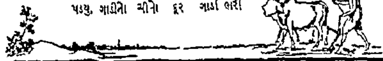
પરન્તુ એ કળાના પૂજારીઓને દ્રષ્ટિએ-ઉઘાડું નગ્ન, અદ્દભૂત, સૌન્દર્યમય બિમ્બ ત્હેમને નજરે પડશે. પેલા ગરીબ ફકીરોના ડગલા જેવી રંગી-બેરંગી જગત્‌-મૈયાએ પહેરેલી ચાદર-ભાતભાતના રંગોથી, ચોરસ લંબચોરસ, ગોળ કે તદ્દન નવીનજ આકારોથી ભરપૂર સુશોભિત થયેલી સાડી અને તેમાંએ છુટથી ફરતી વાંકીચુંકી, ગોળફુદડી ફરતી, આગળ ધસતી નીરાળા પાણીથી ચળકાટ કરતી નદીઓ જ્યારે, જ્યારે ચળકાટ મારતી દેખાતી; ત્યારે વધુ સુશોભિત અને આલ્હાદકારક નીચેની રંગભૂમિ લાગતી. તેમાં એ વળી એવી નદીઓમાં નાનાં મોટાં વહાણો-હોડીયો નજરે પડતાં ત્યારે સૌન્દર્યજનક બનાવનું સ્હેજ ભાન થતું.

પણ આ ભિન્ન ભિન્ન રંગની ચાદરમાં આવેલાં ખેતરો કોઈ લીલાં, તો કોઈ સુકાં, કોઈ પર પ્રકાશ, તો કોઈ પર અંધકારઃ કોઇને સુખ કે કોઇને દુઃખ તે ઉપરથી કલ્પી શકાતું. જેમ આ રંગભૂમિ પર વસતા માનવીઓ પોતાનું નિત્ય જીવન જીવી આગળ વધતા દેખાય છે, તેમ હું પણ હવે વિમાન સાથે પુર ઝડપમાં ચાલી આ મીલના ધુમાડાથી ત્હમને દૂર લઈ જાઉં.

આજ મીલોનો ધૂમાડો-અને ધૂમાડાના ગોટાંવાળું શહેર તેજ અમદાવાદ-એટલે આ શહેર વિષે ઉપરથી સ્હેજ જણાતું ? તમે અંધકારમાંથી પ્રકાશમાં આવી, જેમ ધીરે ધીરે આંખ ખોલો, અને જેમ ત્હમને ખૂબ પ્રકાશ લાગે તેમ તદ્દન નહિં, પરન્તુ એક કઠીન તપ કરી કોઈ ભાવનામય ચારીત્રવાન સાધુ પવિત્ર પ્રેમથી, પોતાની નમ્ર દ્રષ્ટિ રાખે, તેમ તમે ઉપર જતા જાઓ, ત્યારે લાગશે, તમારી દ્રષ્ટિ આગળ

સૌન્દર્ય વધશે. આ પેલા અમદાવાદના ઉંચા ભુંગળા-માંથી નીકળતા ધૂમાડા ઉપરથી ઉંચે ગયા, ત્યાતો મોટો સાબરમતીનો પટ નાનો સીસોટા જેવો લાગશે અરે ! આ નાનો દેખાતો ગાંધીરોડ, ભદ્ર, ત્રણ દરવાજા અને નાનાં મકાનોને ઢાંકી દેછે—આ બ્યાસી મીલોનો ધૂમાડો અને ઉપર આની સામે જ જુઓ તો દૂરથી પહાડ જેવું દેખાય છે તે જ પાવાગઢ અત્યારે બે હજાર અમદાવાદથી ઉંચે અને કલાકની સો માઇ-લની ઝડપથી ઉડીએ છીએ." અને પંદર મીનીટમાં આવશે નડીઆદ. આટલું મોટું નડીઆદ !—પણ ઉપરથી તો છાપરા-છાપરા અને સાધારણ નાનું ગામડું હોય તેવું જ લાગે કે-આ પેલા મંદિર આગળ બંધાયેલા બે લાખ માણસોની મેદની તો ફુલના ક્યારા જેવા રોપેલા, પચરંગી ફુલોની લાગતી નડીઆદ છોડતાં ચરોતરની લીલોતરી અને કેતરતો પાક બરોબર દષ્ટિ આગળ દેખાતો—ત્યાતો આવ્યુ આણંદ. અને પછી આપણો વિમાનનો રસ્તો સીધો જાય છે આગગાડી વડોદરે થઇ વાંકે રસ્તે આવે છે. આપણને રસ્તો ભરૂચથી પાછો ભેગો થશે. અત્યારે હવે એ નીચે દેખાતી આગગાડીના રસ્તાની નાની લીટીઓ અદૃશ્ય થઇ.

બીજી બાજુ દેખાયો ખંભાતનો અખાત—અત્યારે તડકો ઠીક પડતો હોવાથી સાગર ઘણો પણ તપતો-ચમકતો હતો અને સ્હેજ આગળ વધ્યા ત્યાં તો બે ચાર તુટેલા કાચના ધુમ્મસમાં પડેલા કટકા જેવું જે દેખાવા માંડ્યું તે વિમાનમાં મૂકેલા નકશામાં જોયું તો વડોદરા માલમ પડયું. મહીનો ચીલો દૂર ચાલ્યો ગયો હતો. પરંતુ નકશામાં નજર નાખ્યા વગર રસ્તાની સમજણ પડતી. અને નીચે અદ્ભુત સૌન્દર્ય સૃષ્ટિનું પાન કરતા, ત્યારે માલમ પડયું કે નીચેની જમીનનો રંગ બદલાવા માંડ્યો હતો. લા-જમીન કાળી જેવી લાગી હતી. અને પછી તે ખાડીઓ કાળા કાદવવાળી દેખાઇ—થોડી જ વારમાં તો દૂરથી ધસમસતી આવતી નર્મદા નદીનો ચીલો દેખાયો—ત્યાં ભૃગુઋષિનો આશ્રમ અને ભરૂચ આવ્યું. આ જ મોટી નર્મદા, ભરૂચનો કોટ, મોટો પૂલ અને નદીના પાણીમાં હરતી-ફરતી નૌકાઓ—એક અનુપમ ચિત્ર થઇ પડયું પણ ફક્ત ત્રણ મીનીટમાં તો ભરૂચ પસાર થઇ ગયું નીચે વાવેલા ખેતરોમાં દેખાતા કપાસના છોડવાઓ, કાળી જમીન; તો કોઇ કોઈ જગ્યાએ નાના ખેતરોમાં ચરતી ગાયો અને પાછળ દોડતા ગોવાળો, ઉંચેથી અત્યન્ત નાના ટપકાં મૂક્યા હોય તેવા લાગતા. કોઇ કોઈ વખતે નાના ગામડામાં આવેલા તળાવ અને તેમાં ન્હાતી ભેંસો ચોકખી દેખાતી તળાવના કિનારે, પાણીમાં સ્નાન કરતી, ગામડાની મહીલાઓ કે પછી ગામના છેડે આવેલા કુવામાંથી પાણી ભરી લઇ જતી પનીહા-રીઓ, બે ઘડી અમારી તરફ, અમારી હોડ તરફ ઉંચે નજર કરતી ઉભી રહી જતી દેખાતી—કે આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થતી લાગતી. સ્હેજ આગળ ગયા કે ગામના પાદર આગળ સીમમાં ફરવા જતાં ભરવાડો એકઠા થઇ હાથ કુતુહળથી અમારા પૂર ઝડપથી જતા વિમાનને નિહાળતા—અને સીમમાંથી સુક્કાવાસનાં ગાડાં ભરી

આવનાર ખેડુતો પણ ગાડામાંથી અમારી તરફ મોઢાં ફાડી ઉભા રહેલા દેખાતા–આ બધાં દશ્યો અમારી એવી બધી ઝડપ રોકવાની હતી કે ચલત ચિત્રો પણ - સ્થિર ચિત્રો બની જતાં, અને નીચેની રંગભૂમિ સાવ નિર્જીવ હોય તેમ ભાસ થતો.

આમ થોડા ઘણા દશ્યો જોતજોતામાં તો વાંકી-ચુકી નદી તાપ્તી દેખાવા માંડી. અને તેને કિનારે વિચીત્ર રીતે વસેલું સુરત નજરે પડયું. પહેલાં નજર કરતાં તો સુરત શહેર માટે જ શંકા ગઈ! મનમાં થયું કે આ જ મહાન શિવાજીએ લુટેલું શહેર સુરત હશે કે બીજું? અહીં પેલા વળંદાઓએ અખાડો જમાવ્યો હશે? અહીંજ રેશમ અને જરીકામનો ઉદ્યોગ ઘંધો ચાલતો હતો તે જ આ શહેર સુરત? ...ખીબર તો મનાયું નહિં.-કારણ પેલા કવિએ લખેલા કાવ્ય પ્રમાણે 'સુરત તું સોનાની સુરત' હુજ, થયા બેહાલ ' એવા હાલ ઉપરથી પણ લાગે છે. આ થોડાં ખાલી વહાણ–અને તાપ્તીનો સૂકાનો પટ, એ વ્યાપાર કેટલો ચાલતો હશે તેની શકારપદ નીશાની બતાવે છે. આ દૂરનો પ્રદેશ દેખાય છે તે બારડોલી તાલુકો! વેરાન જેવો નથી લાગતો? થોડી થોડી મજુરી સિવાય બીજું તો શું દેખાય? એમાંજ થતી હીજરતો મારામારી–અને દેશપદ્વરો- તો અંદરજ સંતાયલો રહ્યો છે.

આ વિચારો ચાલતા હતા અને મુંબઇ સુધી જતાં દરીયાના કિનારા ઉપર ઉડવા લાગ્યા. કુમાસ અને વલસાડ પણ પસાર થઈ ગયાં અને હવે આવ્યો, નીચે દેખાય છે તે વસઈનો જૂનો-પૂરાણો કોટ, અત્યારે તો ઘાસ ચારા સિવાય ઇંટો થોડી ઘણી રહેલી છે. બીચ્ચારો જુનો ઇતિહાસ! વસઈની ખાડી એ-ગેંગી–ત્યા તો દૂર દેખાવા માંડયાં મુંબાઈનાં પરાં અને જુહુનો દરીઓ–અહીંમાં પાંચ મીનીટ આપણને ઉડે થઈ. અને પાંચ મીનીટમા જુહુના કીનારા ઉપર જ! અમારા પત્રનું સંગીત બંધ થયું–અને સમડી તરાપ મારે તેમ જમીનપર તરાપ મારી–ખુબ દોડી ઉભું રહ્યું. મ્હેં આટલા વિશાળ પટ પર જોયેલાં દશ્યો. અને સુરમ્ય દેખાવો જોયા ને જમીન પર પગ મૂક્યો તેમ છતાં તે દેખાવો એક ચિત્રપટ્ટ માફક મારી દ્રષ્ટિ આગળ ચાલ્યાજ કરે છે–હવે નીચે આવ્યો તે દુઃખ પણ લાગે છે; તો ઉપરજ રહ્યો હોત તો? અરે! ઉડવાને પાંખો મળી હોત તો! સૌથી સારૂં તો પક્ષી બન્યો હોત તો? આ કુદરતી નહિં અને અલ્પ કે પછી વિરાટ મનાતા માનવીઓએ બનાવેલા પત્રમાં બેસી શરીરને–નહિ પણ મગજને તરંગોમાં ઉડવા નાજ દેત! પક્ષી બન્યા હોતતો માળામાં રહી–પર્વતોના શિખરો પર ઉડી ગાન કરત, કુદરત પર અનુપમ જીવન ઉડી પસાર કરત; એટલે એવી આશા સાથે દીવામાં કેરોસીન ખુટવાથી, પત્ર લખવાનું બંધ કરૂં છુ. બાપ ઠરીને મારી પાસે સુતેલા સમ્યોનું સંગીતમય (નસ્કોરાનું) વાતાવરણ મ્હને પણ ત્હેમની સાથે તાલ આપવા બોલાવી રહ્યું છે.–એટલે બસ!

" હૃદયાન્જલી "

લેખકઃ રા. મનહુર શેઠ
[P. S. ઉર્મી—ગીતા]

એક મસ્ત ચિતારાની પેઠે ચીતરી છે મ્હેં ત્હારી દિવ્ય મૂર્તિ.

ઘડીએ ઘડીએ, એને જોઇને દિલમાં થાય છે કે "કુદરતજ મારે હાથે ચિતરી છે."

*

શા માટે મને ઉપદેશ આપો છો ?

દુનિયાનાં સર્વ સુખો મ્હેં માશુકના નામપર ફેંકી દીધાં છે; તો શા માટે મ્હને તત્ત્વજ્ઞાનની ચાંદીગુરી સમજાવો છો !

*

જલાવી દો, તમારા તત્ત્વજ્ઞાનને. દફનાવી દો, ત્હમારા ધર્મને; મ્હારે કશાની જરૂરજ નથી.

*

'પ્રેમ' એ દુઃખ છે, અને તેથીજ એ અનન્ત જો એ 'સ્નેહ' હત, તો ઝાકળના બિન્દુ સમ લય પામત. માટેજ મ્હને પ્રેમી થવા દો !

*

અય ફરિયાદી !

માલિકના દરબારમાં પણ તને ફરિયાદ કરવાનો હક ન હોય, તો ફંઆવ દિલનેજ ત્હારી ફરિયાદ સંભળાવ.

*

ત્હારા પ્યાર માટે જીંદગીની જીંદગી, અને આસમાની આલમ ખુદી નાખું તે પહેલાં મ્હારી એક દિલે અભિલાષાને; ત્હારી મંજુલ વાણીમાં, ત્હારાં મધુર નયનોમાં, ત્હારા પ્રફુલ્લ ઓષ્ઠોમાં સ્થાન આપ.

*

હું શું કરું !

સારીએ દુનિયામાં મ્હને આનન્દ કે આરામ નથી.

*

આશાદેવી !

ચાલી આવ. ત્હારે પગલેપગલે મંદિરો ચણાવીશ; ત્હારી પધરામણીના ઉત્સવ ઉજવીશ. આશાદેવી ! મ્હારી આશા પૂરવા તું ચાલી આવ !

*

બુલબુલ !

સંભળાવ એવું કો રસગીત, જેના માધુર્યપર ખત્મ થઇ જાઉં, જેના દિવ્ય આલાપમાં મ્હારા વિલાપને ભૂલી જાઉં, અને પછી પહોંચી જાઉં એવા કો અગમ્ય પ્રદેશમાં, કે જેમાં દુઃખો પણ અદીના સુખો કરતાં મીઠાં હોય ' !

*

શું ત્હમે રડો છો ?

હા ! સમજ્યો ત્હમે દુખી છો ! પણ યાદ રાખજો કે ત્હમે પ્રેમી છો '

*

પ્રેમીના સુખો સ્વર્ગથી અદકા છે, અને એ કારણેજ પ્રણયનો અદેખો દૈવ પ્રેમીઓને રડાવે છે, નયનોથી વર્ષે છે.

*

રડમા ! બુલબુલ ! રડમા !

જગત્ પર ઉતરેલા ઇશ્વરનો આશિર્વાદ એમાં તણાઇ જશે, માટે રડમા !

*

હું તો એક માલી છું.

બાગને એક નિર્જન ખુણે બેસી માળા ગુંથું છું, તેમાં પળે પળે હૃદયરસની સુગંધ પુરું છું. રાત્રિ નિઃશબ્દ થશે, અને એ આવશે ત્યારે એને આરોપીશ.

*

જગત્ ! ત્હારી મૂર્ખાઇ પર મ્હને હસવું આવે છે, ત્હારે એ શા સારુ જાણવું જોઇએ કે મ્હારી એ માળા ક્યારે પુરી થશે ?

*

મ્હારે સ્વપ્ને સજીવતા આપવા, મ્હારી અપૂર્ણતાએ અપૂર્ણતા પૂરવા, મ્હારે મન્દિરીએ હું કલાદેવીને પધરાવું તેમાં ઓ જગત્ ! ત્હને કયું પાપ લાગે છે ?

*

પુરૂષ કે પ્રમદા?

—એક બેહજરી ચમત્કારિક છૂપી પોલિસની નવલકથા—

લેખક : રા. ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી.

[ચોથા પુસ્તકથી ચાલુ]

"મિ. જોશી, આકળા ન થાઓ. સહવારે કાંઈક નવું જાણશો."

"ઠીક ભાઈ, જખ મારી કે તમને બોલાવ્યા!" જોશી ખભા કપાવતો બોલ્યો અને પછી પહેરાની વ્યવસ્થા કરીને તે કિશોરની સાથે પોતાને ઘેર ગયો.

લોહીવાળાં કપડાં ગુમ!—અને નવી અજાયબીઓ!

સહવાર પડતાં જોશી અને કિશોર મરનારને મકાને ગયા. તેમાં પ્રવેશ કરતાં જોશીએ જમાદારને પૂછ્યું: "કેમ 'આલવેલ' ને!"

"હા, સાહેબ, તદ્દન આલવેલ! રાતના કાંઈ જ બનાવ બન્યો નથી."

જોશી અને કિશોર અંદર ગયા. આમતેમ નજર કરીને કિશોરે જોશીને કહ્યું "સાહેબ રાતના આ ઓરડામાં કોઈ પણ આસામી આવ્યો છે ખરો."

"તે તો આપણો કોઈ પહેરગીર હશે."

"ના મડદા પાસે પડેલી પોટકીની ગાંઠ પહેરેગીરો છોડે નહીં."

"હેં! પોટકીની ગાંઠ છોડેલી છે? આવો, આપણે તપાસીએ" એમ કહીને જોશી પોટકી નજીક ગયો. બેશક, ગાંઠ છોડેલી હતી અને ચારે કેડા ઉપરાઉપરી નાખેલા હતા તે ખુલ્લા કરતાં જ જોશી ચમક્યો!

લોહીવાળા કપડાંને બદલે તેમાં ગુણપાટનો એક કોથળો હતો!!

જોશી ખસીયાણો પડી ગયો. તેણે એકદમ પગ પછાડીને જમાદાર અને સિપાઈઓને બોલાવ્યા: "આ શું? તમને લોકને ભાન છે કે નહીં? આ પોટકીમાંનાં લોહીવાળાં કપડાં ક્યાં ગયાં?"

"સાહેબ, દારૂના નીશામાં ગુમ!" કિશોર સ્મિત કરતો કરતો બોલ્યો.

"જુઓ સાહેબ, ગુસ્સે ના થાઓ. ખડીયાળ નીચેના કોચના પાયા આગળ એક ગ્લાસ પડેલો છે અને તે દારૂનો છે, એ ચોક્કસ." કિશોરે કહ્યું.

જોશીએ તે ગ્લાસ લીધો અને સુંઘી જોયો. ખરે જ, તેમાંથી દારૂની સોડમ આવતી હતી!

"જમાદાર, તમે લોકો અહીં પહેરો ભરવાને બદલે "કુકડાની બહાર" ઉડાવવામાં મશગુલ હતા કે શું?" જોશીએ પૂછ્યું.

જમાદાર અને સિપાઈઓ એક બીજાના મોઢા સામે ટગર ટગર જોવા લાગ્યા. તેઓની એ હાલત દરમ્યાન કિશોર તે ઓરડા બહાર ગયો અને પછીથી થોડીકવારે પાછો ફરીને કહેવા લાગ્યો: "જોશી સાહેબ, તમારા સિપાઈઓએ તો આ મકાનના ઓટલા ઉપર દારૂ પીધો હતો—અંદરના ભાગમાં નહીં"

"આ બધું સદિશ્ય તું શું બોલે છે, કિશોર ?" જોશીએ પૂછયું અને જમાદારને દબાવવા માંડયો.

જમાદારે કહ્યું: "સાહેબ, લોહીવાળાં કપડાંને બદલે ગુણપાટ મૂકવામાં આવી, એ જો કે અજબ જેવું છે પણ આમાં એક બાબત અમને સમજાતી નથી. દારૂના શીશા-ગ્લાસ તો આપ સાહેબે જ મોકલાવ્યા હતા ને ?"

"મેં મોકલાવ્યા હતા ? ભલા માણસ, બોલો છો કે બકો છો ?" જોશી પગ પછાડતો પૂછવા લાગ્યો.

"સાહેબ, જે માણસ અમને તે આપી ગયો તેણે એમજ કહ્યું હતું કે ફોજદાર સાહેબે આ મોકલાવ્યા છે અને ખૂની પકડાયો છે."

"હું તો આખી રાત મારે ઘેર જ સૂતેલો હતો, આ કિશોર પણ મારી સાથે હતો ! નક્કી તમને ખૂનીએ ખોટો સદેશો કહીને બનાવ્યા છે !" જોશીએ કહ્યું.

"ખૂની અહીં આવ્યો હતો એની આ સાબિતી, જનાબ" કિશોરે કહ્યું. "તે માણસ તમારા નામે અહીં આવી, તમારા સિપાઇઓને ઘેનમાં નાંખી પોતે નિરાંતે અહીં કોચ પર દારૂનો ગ્લાસ પી, જતો રહ્યો છે !" સિપાઇઓ તરફ જોઇને તેણે પૂછયું: "એ માણસ કેટલા વાગે આવ્યો હતો ? એ કેવો હતો ?"

"બાર વાગ્યાના અરસામાં તે આવ્યો હતો. તે કેવો હતો એ અમે જોયું નથી; કારણ કે, તે અંધારામાં ઉભો રહ્યો હતો. એણે અમને શીશાઓ આપ્યા અને ત્રણ ગ્લાસ આપ્યા તથા આપનું નામ દઇને તેણે ખાસ કહ્યું કે-આપે તે મોકલ્યા છે."

"તે ગ્લાસ અને તે શીશાઓ ક્યાં છે ?"

એક સિપાઇ મકાનના ઓટલા ઉપરના એક થાંભલા પાસે ગયો અને ત્યાંથી ત્રણ શીશા અને બે ગ્લાસ લઇ આવ્યો.

"તમને ત્રણ ગ્લાસ આપવામાં આવ્યા હતા કે ? તો ત્રીજો કેમ લાવ્યા નહીં." કિશોરે પૂછયું ?"

"ત્યાં હવે એકકે ગ્લાસ પડેલો નથી !" પહેરેગીરે જવાબ દીધો.

"That's it !" કિશોર ઉત્સાહમાં આવી જઇને જોશીને સલામ કરતો કહેવા લાગ્યો: "નામદાર જોશી સાહેબ ! એ ત્રીજો ગ્લાસ તે આ !"

તેઓ આ મુજબ વાતચીતમાં રોકાયા હતા અને ગુંચવણમાં પડયા હતા, તે દરમ્યાન તેમને વધુ ગભરામણીમાં નાંખનારા બે સંદેશા આવ્યા. જેલમાંથી જેલરે, માણસ મોકલીને કહેવરાવ્યું કે: "હસુ જેલમાંથી નાસી ગઈ છે !"

બીજો એક સિપાઇ સંદેશો લાવ્યો કે, "હસુના ઘરમાં મોટી આગ લાગી છે !"

જમાદારને અહીં સખ્ત પહેરો રાખવા ફરમાવીને, જોશી, વિસ્મિત થતો થતો જેલ-તરફ દોડયો. કિશોર પણ તેની સાથે ગયો. જેલરને પૂછપરછ કરતાં જોશીને તેણે જણાવ્યું કે—ગઇ રાતે શુમારે ૧૨ા વાગે મારા મકાનમાં ખખડાટ થતાં હું જાગી ઉઠયો. જોઉં છું તો એક બિહામણો અને પ્રચંડ વાંદરો પોતાના હાથમાં એક મોટી છરી લઇને મારી પથારી તરફ ધાઇ આવતો હતો ! હું ગભરાઇને ચીસ પાડવાની તૈયારીમાં હતો એટલામાં મારી પાછળથી કોઇક મારે મોઢે કપડાનો ડૂચો બાંધી દીધો અને મારા હાથ મારી પીઠ પાછળ લઇ જઇને દોરડાથી જકડી લીધા-તે માણસે એક સફેદ ચાદર માથાથી તે પગ સુધી ઓઢેલી હતી અને તે કોણ હતો, એ મારા જોવામાં આવ્યું નહીં. તેણે અહીં તહીં બધે તપાસ કરીને

મારી પથારી સામેની દિવાલ ઉપર લટકતું જેલની કુંચીઓનું ઝુમખું લઈ લીધું. અને પછી પોતે ચાલ્યો ગયો. વાંદરો મારી સામે પોતાની છરી ઉગામેલી રાખીને દાતીઆં કરતો ઉભો રહ્યો.

"આશરે ૦। કલાક વીત્યો અને કુંચીઓનું ઝુંમખું લઇને પેલો ચાદરમાં વિંપટાયલો આકાર પાછો ફર્યો. ઝુમખું દિવાલ પર પાછું મૂકી દઇને તેણે એક દોરડાવતી મને એક ખુરશી સાથે બાંધી દીધો અને પછી પોતે વાંદરા સાથે પસાર થઈ ગયો। આખી રાત હું બધાવલી હાલતમાં ત્યાં રહ્યો સવારે મારો નોકર મારા ઓરડામાં આવ્યો અને તેણે મને છોડયો જેલમાં જઇને મે તપાસ કરી તો માલુમ પડ્યુ કે–ત્યાંના બે પહેરેગીરો દારૂના નીશામાં ચકચુર થઇને લોથપોથ પડેલા હતા અને હસુ તેની ઓરડીમાં ન હતી। ચોક્કસ, પેલો વાંદરા સાથેનો માણસ તેને છોડાવીને નાસી ગયો છે એમાં શંકા નથી!"

'મિ કિશોર" જોશીએ બીજવાઇને કહ્યું "જુઓ, આ તમારા ડીટેક્ટિવના દોઢ ડહાપણનું ફળ। મેં પેલા આનંદલાલને પકડવા એમને કહેલું ત્યારે એમણે ના પાડી હતી. હવે એ લહેમો લ્હેરી માણસ હસુને છોડાવી ગયો. ખૂની તેજ છે."

"સાહેબ, હું તમારી સાથે કાંઇ વાદવિવાદ નહીં કરું" કિશોર બોલ્યો "પણ એટલી ખાતરી રાખજો કે, તે ખૂની હશે તો હવે ડીટેક્ટિવ સાહેબ પણ તેની પૂઠે હશે આજ આપને ખૂની કોણ છે, એ કહી આપવાનો પોત નો વાયદો ડીટેક્ટિવ સાહેબ પાળ્યા વગર નહીં રહે એવો મને પુરો ભરૂસો છે."

"ભરૂંસામાં ને ભરૂંસામાંજ પેલાં કપડાં ખોયાં; અને હવે આ જેલર સાહેબ સામેની બગાજભરી હસુનો છુટકારો થયાનું અનુભવ્યુ—"

"હસુને ત્યાં આગ લાગી છે, એ વાત પણ જણાવવી આપ ભૂલી ગયા, સાહેબ!" કિશોરે કહ્યું.

"હા એમાં પણ કાંઇક ભેદ હોવો જોઇએ." એમ કહીને તે આગવાળી જગાએ ગયો કિશોર પણ તેની પાછળ ગયો મકાન આખુયે બળીને ખાખ થઇ ગયુ હતુ. અને લોકોનું ટોળુ ત્યાં જામી ગયુ હતું. બંબાવાળાઓ પણ આવી પહોંચેલા હતા અને તેઓ આગ બુઝાવવા મહેનત લઈ રહ્યા હતા. આ સ્થિતિ જોઇને જોશીએ કિશોરને પૂછ્યુ: "પણ તારો ડીટેક્ટિવ કાલ રાતનો ગયો છે ક્યાં?"

'હું શું જાણું? મારા પર નકામા શું કરવા ગિન્નાઈ જાઓ છો?"

જોશી બડબડવા લાગ્યો.' મોટા ડીટેક્ટિવ જાણીને મેં એમનામાં વિશ્વાસ રાખ્યો અને એમણે કર્યું જ કંઈ નહીં। હું તો હવે ચોખ્ખો એવો શક લઈ જઉ છુ કે નાઉમેદીથી પોતાનું મોઢું છુપાવવા માટે મિ વિદ્યાચતુર અહીંથી ચાલ્યા ગયા છે' બસ. હવે હું મારી રીતે આ કેસનો ફેંસલો લાવુંછું"

જોશી, હસુના મકાન નજદીક આવેલા આનંદલાલના મકાને ગયો ત્યાં તાળું વાસેલું હતું। પાડોશીઓને તેણે ભેગાં કર્યા અને દમ ભરાવીને તેના વિષે પૂછપરછ કરવા માંડી તેઓમાંના કોઇને કંઇજ ખબર નહતી કે, તે ક્યાં છે આનંદલાલની દુકાન આગળ જઇને જોશીએ તપાસ કરી ત્યાં પણ તાળું હતુ અને નજદીકના કોઈ દુકાનદારો તેના સંબંધી કશી બાતમી આપી શક્યા નહીં

"હસુ અને આનંદલાલને પકડવાનાં વોરંટો હું કાઢીશ અને તે ઉપરાંત નવનીતલાલની નાસી ગયેલી છોકરી આશા ઉપર પણ હું વોરંટ કાઢીશ આ કેસનાં ખરાં ગુન્હેગારો તેઓજ છે"

"અને સાહેબ, પેલો વાંદરો ! એના પર વારંટ કાઢશો કની ?' કિશોરે રમુજ કરી.

"જા, નાદાનીભરેલી ડોળ કરતાં જ તને આવડે છે ! બીજાઓને મૂર્ખા કેમ ઠરાવવા એવી તારી રીત મને બિલકુલ પસંદ નથી, સમજ્યો !"

"ઠીક, ત્યારે સાહેબ, આજ સાંજના હું પણ અહીંથી ચાલ્યો જઈશ." કિશોરે કહ્યું.

"હા. હવે તો તું પણ 'પોલ' થઈ જાય, એમાં તારી શોભા છે ! તમે ડિટેકટિવ તરીકે બિલકુલ આવડત વિનાના છો ! તું અને તારો માલેક પણ !"

હવે કિશોરે કશોજ સામો ઉત્તર દીધો નહીં. જેથી પોતાને મકાને ગયો અને ત્રણ વારંટો તૈયાર કરીને વિચારવા લાગ્યો કે, આ બદમાશોની ભાળ મેળવવા માટે શાં પગલાં લેવાં ?

જીવતા પગારા સાથે મુસાફરી !

જેથી જે વખતે વિદ્યાચતુર માટે "હાથ ધોઈ નાખીને" પોતાની રીતે તપાસ કરવા તૈયારી કરી રહ્યો હતો ત્યારે ડીટેકટિવ ખૂનીને લગભગ પકડવાની હદ પર હતો. તેણે જીવના જોખમે ખૂની અને તેના મળતીઆઓનો પીછો પકડેલો રાખ્યો હતો અને કેટલીક આશ્ચર્યજનક ઘટનાઓ જાણી હતી.

"ન" અક્ષર લખેલાં લોહીવાળાં કપડાં કે જે ખુદ મરનારનાંજ હતાં તે બાગમાંથી એક છોડ નીચે ખાડામાં પડેલાં શોધી કાઢ્યા પછી તે ભારે વિચારમાં પડી ગયો હતો કે, આ કપડાંનો ભેદ શો ? તેણે એ ભેદ ખોલવાના માર્ગમાં મદદરૂપ ખૂની અને તેના કોઈ મળતીઆઓ હોય તો તેઓનેજ મદદનું કામ કરવા દેવાના ઇરાદાથી જેથી મારફત ગામમાં વાત ફેલાવી હતી કે—મરનારના મકાનમાંથી લોહીવાળાં કપડાં મળ્યાં છે. તેણે તે ઉપરાંત મકાનની આસપાસ આખી રાત પહેરો રખાવવાની સૂચના આપી દીધી હતી. જેથી અને કિશોરથી, તે બાદ, તે પુરો પડીને આનંદલાલના મકાન આગળ સટાર મારતો રહ્યો હતો. ૧૧ વાગ્યા સુધી તેને કાંઈ હીલચાલ ત્યાં થયેલી જણાઈ નહીં પરંતુ લગભગ પોણાબાર વાગ્યે એક ગાડું હસુના મકાનની પાછલી બાજુએ આવ્યું. અને ગાડાવાળો હસુના ઘરમાં ગયો. થોડીવારે તે ગાડાવાળો અને આનંદલાલ બન્ને મળીને એક મોટો પટારો બહાર લાવ્યા અને તે મજકુર ગાડામાં તેઓએ મૂકી દીધો.

ગાડાવાળાને તે બાદ આનંદલાલે ધીમે સ્વરે કેટલીક સૂચનાઓ આપી અને તે ગાડું પટારા સાથે રવાના થયું.

આનંદલાલ એ બાદ એક પોટકી લઈને તે મકાનમાંથી બહાર આવ્યો અને આડો અવળો એકાન્ત ગલીઓમાં થઈને નવનીતલાલના મકાન તરફ ગયો. ડિટેકટિવ તેની પૂંઠ પકડી. એ જુવાને નવનીતલાલના મકાન આગળ આવીને પોતાના મ્હોં ઉપર બુકાની બાંધી અને માથે ફાળીઉ વીંટયું. પોટકી સહિત તે મકાનના આગળના દરવાજા આગળ ગયો અને ત્યાં ઉભેલા બે સિપાઈઓના હાથમાં પોટકી આપીને તેણે કહ્યું; "આનો તમને ચાહે તે ઉપયોગ કરજો. ફોજદાર સાહેબે કહેવરાવ્યું છે કે-ખૂની પકડાયો છે આમાંની ચીજો પણ તેમણેજ મોકલી છે."

"એમાં શું છે ? અને તું કોણ છે ?" એક સિપાઈએ પૂછ્યું પણ આનંદલાલ કાંઈ જવાબ દીધા વિના ચાલ્યો ગયો, તેણે અંધારામાં ઉભે ઉભે વાત કરી હતી અને અંધારામાં તે ચાલતો થઈ ગયો.

સિપાઈઓએ પોટકી છોડીને જોઈ તો તેમાંથી દારૂના ત્રણ શીશા અને ત્રણેક ગ્લાસ નીકળ્યાં. "અરે

શરાબ ! ચોક્કસ એ તો ખૂની પકડાયાની શુભ નિશાની" તેઓ બન્ને ૮ થી અંદરના ભાગમાં ગયા ડીટેક્ટિવ દૂર ઉભો ઉભો તેઓને જોઈ રહ્યો હતો થોડીવારે આનંદલાલ ધીમે પગલે બાગમાં પેઠો અને લપાતો છુપાતો મકાનના આગના તરફ ગયો બધા સિપાઈઓ દારૂના નીશામાં ચકચૂર થયા હતા. પણ માત્ર તે સાદો દારૂ હોય એમ જણાયું નહીં. સિપાઇઓ દારૂ પીને આડા અવળા સુતા હતા અથવા તો અર્ધ બેહોશ હાલતમાં ભીંતને અડકીને પડયા હતા, તેથી દારૂમાં બેશુદ્ધિની દવા મિલાવી હોય એમ લાગતું હતું

તેઓની એ હાલતનો આનંદલાલે પરેપૂરો લાભ લીધો તે મકાનની અંદર ઘુસ્યો અને થોડીવારે તરતજ બહાર આવ્યો સિપાઈઓએ જ્યાં ગ્લાસ પડતા મૂકયા હતા ત્યાંથી તેણે એક ઉઠાવ્યો અને પાછો તે અંદર ગયો એ વેળા ડિટેકટિવ બરાબર તેની પૂઠે જઇને એક બારીમાંથી તેની હીલચાલ જોઈ આનંદલાલે ગ્લાસ કોચ આગળ મૂકયો અને ગ્રામ પાસેથી પોટલી લઇને ટેમાંના લોહીવાળાં કપડાં કાઢી લીધાં.

આ વખતે ડીટેકટિવની નજર તેના પગ પર ગઈ તેણે જોયું કે—તેણે જે 'સ્લીપર' પહેરેલા હતાં તે તેના પગને બંધ બેસતાં નહતાં પરંતુ ઢીલાં હતાં ! આનંદલાલ લોહીવાળાં કપડાં લઇને તે ખંડમાંથી બ્હાર ગયો એ વેળા તેના 'સ્લીપર' ઢીલાં હતા એની ખાત્રી ઉપરાંત એક બીજા શકની ખાત્રી કરવા માટે ડીટેકટિવ બારી વાટે તે ખંડમાં ગયો પોતાના ખિસ્સામાંથી વીજળીની બેટરી કાઢીને તેના અજવાળામાં તેણે 'સ્લીપર'નાં પગલાં બરાબર તપાસ્યાં અને પછી તે ગણગણ્યો, "ઓહ ! મરનારનાંજ આ સ્લીપર, કે જે પહેરીને ખૂનીએ ખૂન કરેલું !" તે હવે ત્યાં થોભ્યો નહીં અને બારી વાટે બહાર નીકળી ગયો.

આનંદલાલ તે પછી તરતજ એક ગુણપાટના કોથળા સાથે આવ્યો અને તે બસલ પોગ્લીવાળા કપડામાં નાંખીને કપડું તેના પર ઝગઝગ ઢાંકીને બારણા મારફત ચાલ્યો ગયો

ડીટેકટિવે તે જાણે નહીં તેમ તેની પૂઠ પકડી તે ચાલતો ચાલતો જેલ પાસેના એક મકાન આગળ જઇ પહોંચ્યો ત્યાં પેલું ઝાડ ઉભેલું હતું કે જે તેના મકાન આગળથી રવાના થયું હતું આનંદલાલે આમ તેમ જોઇ બહારના તે મકાન તરફ જોયું અને તેની એક બારી ખુલ્લી જોઈ તેણે ગાડામાંનો પટારો ખોલ્યો, તેમાંથી એક વાંદરો બહાર નીકળ્યો ! ડીટેકટીવે જોયું કે—આનંદલાલે વાંદરાના પગમાં પોતાના પગવાળાં સ્લીપર પહેરાવી દીધાં તેના હાથ પર ચામડાનાં મોજા પહેરાવ્યાં અને તેને એક છુરો આપ્યો. ડીટેકટીવ બબડયો 'ખૂની કોણ ? વાંદરો કે આનંદલાલ ?"

"શું તેઓ કોઈનું ખૂન કરવા જાય છે ?" વળી તે મનમાંજ ગણગણ્યો 'હવે આ બાબતમાં શું મારા દેખતાંજ અહીં ખૂન થવા દેવું ?" તે આ સવાલો કરતો હતો તે દરમ્યાન આનંદલાલે પટારામાંથી એક બીજા સ્લીપર પહેરી લીધાં અને પછી એક દોરડું તેણે પટારામાંથી બહાર કાઢયું ડીટેકટિવે જોયું કે—તે દોરડાનો એક છેડો કોઇ જનાવરને બાંધેલો હતો તેને ભીંત પર મૂકયું કે—સરરર તે ઉપર ચડવા લાગ્યું "આ તો પાગલ પો ! આનંદલાલ ચોરીનાં કામોમાં પણ પ્રવિણ જણાય છે !" ડીટેકટિવ મનમાંજ બોલ્યો એ પાગલ પો ચડીને ઠેઠ દિવાલ પર ઉંચે પહોંચી એટલે આનંદલાલ અને વાંદરો બન્ને એક પછી એક તે દોરડા વાટે ચડીને બારીમાં પેઠા.

હવે વખત ગુમાવવામાં સાર નહતો. ડીટેક્ટિવે ગાડાવાળા પાસે જઇ એકદમ તેના તરફ રીવોલ્વર ધરી અને ગાડાપરથી નીચે ઉતરવા ફરમાવ્યું. તેને રીવોલ્વરના કુંદા મારફત તે જરાક દૂર લઇ ગયો અને દમ ભરાવીને પૂછ્યુંઃ "ગાડું ક્યાં જવાનું છે ? બોલ, નહીંતર ઠાર થઇશ." ગાડાવાળો ગભરાઇ ગયો. તેણે કહ્યું "અમરપુર" ડીટેક્ટીવે તેને પૂછ્યુંઃ "આનંદલાલ અને વાંદરો શા માટે તે મકાનમાં ગયા છે ! કોનું ખૂન કરવા ગયા છે ?" ગાડાવાળાએ જવાબ આપવા ના પાડી. એક ગુમ્બો તેની કેડમાં લગાવી દઇને ડીટેક્ટીવે તેને જવાબ આપવાની ફરજ પાડી. તે આખરે બોલ્યો કે "ખૂન કોઇનું કરવાનું નથી. ફક્ત જેલરને બાંધી જેલની કુચીઓ લઇને 'જેલમાંથી એક જણને છોડી લાવવા તેઓ ગયા છે."

ડીટેક્ટીવે આ બિના જાણીને શાન્તિ અનુભવી. જેલમાંથી મુક્તિ તો બેશક હસતીજ થવી જોઇએ, એવી તેણે કલ્પના કરી લીધી. પણ તે હવે ગાડાવાળાની હાલતનો પુરો લાભ લેવા માગતો હતો. તેણે તેનું કેડીઉં અને ફાળીઉં ઉતરાવ્યા અને પોતે પહેરી લઇને ગાડાવાળાને ચાલ્યા જવા ફરમાવ્યું. તેણે તેને ધમકી આપી કે "યાદ રાખજે. આ બાબતની જાણ કોઇને કરીશ તો તારા બાર વાગશે. હું પોલિસનો માણસ છું એ ભૂલીશ નહીં." રીવોલ્વરનો ભય જોઇને આખરે ગાડાવાળો ચાલ્યો ગયો.

વિદ્યાચતુર એ બાદ નિરાંતે ગાડાપર તેના હાંકનાર તરીકે ચઢી બેઠો અને તેમાં બેસનારાઓ ક્યારે આવી પહોંચે, એની રાહ જોવા લાગ્યો. એક સિપાઇ એ વખતે ત્યાંથી પસાર થતો હતો. તેણે તેની નજદીક આવીને પૂછપરછ કરવા માંડી કેઃ "ગાડું અહીં કેમ ઉભું રાખ્યું છે ?" ડીટેક્ટીવે તેને પોતાની ઓળખાણ આપી અને તેને જણાવ્યું કે–"તારી મદદ મારે આ બદમાશને પકડવા માટે જોઇશે." સિપાઇ ખુશ થઇ ગયો. ભદ્રપુરના ભેદી ખૂનના મહત્વના કેસમાં ખૂનીની ધરપકડ કરવામાં પોતાને પણ કંઇક હિસ્સો મળે છે, એ જાણીને તેણે ડીટેક્ટીવને જોઇતી મદદ આપવા કહ્યું.

ડીટેક્ટીવે તેને ફરમાવ્યું કે–"અમરપુરનો રસ્તો કિયો એ મારે જાણવું છે. માટે તું એક કામ કર. એક ગામડીઆ જેવો પોષાક પહેરી આવ અને હું ગાડું હાંકુ તેનાથી આગળ લગભગ ૧૦૦ વાર જેટલે દૂર તું અમરપુરને રસ્તે ચાલવા માંડજે. હું તારી પાછળ ગાડું હાંકીશ. અમરપુરમાં પણ તારી મદદની મને કદાચ જરૂર પડશે. માટે મને મળ્યા વિના પાછો ફરીશ નહીં."

સિપાઇ આ સૂચના ધ્યાનમાં રાખીને ચાલ્યો ગયો અને પાંચ મિનિટના અરસામાં ગામડીઆના વેષમાં પાછો ફર્યો. દશેક મિનિટ પણ વહી જવા બાદ આનંદલાલ અને વાંદરો પાછાં ફર્યાં પણ આ વખતે તેઓ બારી વાટે ન આવ્યા. રસ્તામાંથી આવ્યાં. તેઓ બે જ આવ્યાં ન હતા તેઓની સાથે ત્રીજી એક સ્ત્રી હતી વિદ્યાચતુરની કલ્પના ખરી ઠરી હતી. તે સ્ત્રી હસુ હતી. વાંદરાને પટારામાં પૂરીને અને હસુને ગાડામાં બેસાડીને આનંદલાલે ગાડાવાળાને સંબોધીને કહ્યું 'રણછોડ, હુશીઆરીથી જજે અને હસુ કહે ત્યાં આ પટારો તેની મદદથી ઉતારજે. સહવારે હું આવી પહોંચીશ" ગાડાવાળા ઉર્ફે વિદ્યાચતુરે પોતાનો હાથ લાંબો કરી તેને સંમતિ આપવા માટે હાથનો પંજો બે ત્રણ વાર હલાવ્યો અને પછી ગાડું હાંકયું. દૂર ગામડીઓ ચાલતો હતો ગાડું તેની પગદંડી વાટે જવા લાગ્યું.

આનંદલાલ કેમ ભદ્રપુરમાં રોકાયો? શા માટે રોકાયો? એવા સવાલ વિદ્યાચતુરના મનમાં ઉદ્ભવી રહ્યા. હસુ રસ્તામાં કાંઈ વાત કરશે તો તેથી વાકેફગાર થવાશે, એવું વિદ્યાચતુરે ધાર્યું. પણ હસુ પાછી નીકળી મુસાફરી દરમ્યાન તે એકપણ શબ્દ બોલી નહીં.

ડિટેકટીવ ભેદથી વાકેફ થાય છે

અમરપુરમાં પહોંચતાં હસુએ ગામના દરવાજા બહાર આવેલા એક મકાન આગળ ગાડું ઉભું રખાવ્યું અને ગાડીવાળાને કહ્યું 'રણછોડ આ મકાનમાં આશા અને પેલો ડોસો ગીરજાપ્રસાદ છે કે નહીં એ આપણે પહેલાં તપાસીએ એ માટે એક યુક્તિ કરવી પડશે હું 'બચાવો બચાવો' એવી બૂમો પાડું અને તું જાણે મને મારતો હોય એવો ડોળ કરજે એ દરમ્યાન જો તેનું બારણું ખુલશે તો હું અંદર ઘુસી જઈશ.તું નાસી જજે અને બીજે ક્યાંક છુપાઈ રહેજે, લાગ જોઈને આ પગારો મકાન નજદીક ગાડામાંથી નીચે ઉતારી રાખજે પછી હું મારું કામ કરીશ."

હસુએ પોતાના માથાના વાળ વીખેર્યા અને કેટલીક લટો પોતાના મોં ઉપર આગળના ભાગમાં એવી રીતે વીખેરી કે જેથી તેનું મ્હો દેખાય નહીં કેટલીક લટો ખભા પર નાખી અને પછી મકાનના દરવાજા આગળ જઈને, "ઓ મા રે" "ઓ... રે .." કોઈ બચાવો ..મને મારી નાખી રે" એવી બૂમો ખૂબ મોટા અને તીખા સ્વરે પાડવા માંડી.

ડીટેકટીવે જોયું કે એક ભલાને ગુસ્સાને પોતાને ઠીક લાગ મળ્યો છે. ગાડામાંનું એક આડું લઈને તેના ફટકાઓ હસુ પર લગાવવા તે વિચાર કરતો હતો ત્યાં એકાએક તે બોલી ગયો "એક ઓરતને મારવી! વળી તે જાણતો છે તે જો કે કારસ્તાની છે એમાં શંકા નથી તો પણ આખરે સ્ત્રી છે એને તેને મારવી નહીં" એમ ધારીને તેણે પોતે જાણે તેને મારતો હોય તેમ ડોળ કર્યો, બે ચાર ફટકા તેણે ખોટા ખોટા લગાવ્યા. હસુના શરીરને આડું ફક્ત અડકતું અને તે પહેલાં તે આડાને તે ખૂબ વીંઝતો.

આ વખતે ભદ્રપુરવાળો પેલો સિપાઈ કે જેણે ગામડીઆનો વેષ લીધો હતો તે તેઓની નજદીક આવી લાગ્યો. તે પણ ગાડામાંથી એક આડું લઈને હસુને ફટકારવા આવતો હતો તેવામાં ડીટેકટીવે તેને હાથની ઇશારત કરીને રોક્યો. તે થોભી ગયો અને આ દેખાવ જોતો ઉભો રહ્યો

પોલીવારે મકાનની બારીમાંથી એક વૃદ્ધ માણસે ડોકીયું કાઢ્યું અને બૂમ મારી "કોણ છે એ કમબખ્ત ' આ રાતની વેળા શું તોફાન માંડ્યું છે!"

"ઓ . મા . રે...મને મારી નાખી ..રે... બચાવો . .કાકા . બચાવો..." એવી ખૂબ તીખી બૂમો હસુએ પાડી બારી બંધ થઈ ગઈ અને તે મકાનનું બારણું ખુલ્યું. હસુ એકદમ તેની અંદર નાઠી. પેલો વૃદ્ધ બહાર આવ્યો અને ડીટેકટીવને કહેવા લાગ્યો "શું ધાંધલ છે, ભલા આદમી! ઓરત જાતને મારતા તને શરમ નથી આવતી?"

તે વૃદ્ધનો હાથ પકડી પાસે લાવી ડીટેકટીવે તેના કાનમાં કહ્યું, "તમે ભદ્રપુરની હસુને ઓળખો છો?" વૃદ્ધ ફીક્કો પડી ગયો અને ઘરમાં નાસવા જવા માટે તેણે પોતાનું કાંડું છોડાવવા માગ્યું "તમે તેના દુશ્મન છો કે મિત્ર! એટલું કહો પછી હું તમને કાંઈક કહીશ." ડીટેકટીવે તે વૃદ્ધને કહ્યું.

"દયાનંદ ' દયાનંદ હોય એ એટલે બસ" તે વૃદ્ધે પણ જ ધીમા સ્વરે જવાબ દીધો. "હું એને સારી પેઠે ઓળખું છું"

"બસ." ડીટેક્ટીવ બોલ્યો. "જે ઓરત તમારા મકાનમાં ગેઇ છે, તેને અમે પકડી લેવા માગીએ છીએ. તમે મકાનમાં જઇ ઢોંગ કરીને તેને આશ્રય આપતાં હો એવો દેખાવ કરો. અમારા પર વિશ્વાસ રાખજો મકાનનું બારણું ખુલ્લું રાખજો."

વૃદ્ધ મકાનમાં ચાલ્યો ગયો. ડીટેક્ટીવે સિપાઇની મદદથી પેલો જીવતો પટારો ગાડામાંથી ઉતાર્યો; અને એ મકાનની અંદર લઈ જઇને મૂકયો. બાદ ગાડાના બળદીયા છોડીને એક થાંભલા સાથે બાંધ્યા અને સિપાઈને કહ્યું; "તારી સાથેનો ઘોડો મજબુત હાથે પકડી રાખીને મારી સાથે આવ ગુન્હેગારને કદાચ આપણે અહીં પકડી શકીશું."

બાદ તેઓ બન્ને જણુ મકાનની અંદર ગયા અને બારણાને અંદરથી સાંકળ ચઢાવી દીધી. ડીટેક્ટીવે પટારો જોયો. તેની બહારની સાંકળ મજબુતથી બંધ હતી. વાંદરો એમને એમ તેમાંથી બહાર નીકળી શકે તેમ નથી એવી ખાત્રી કરી લીધા બાદ સિપાઇની સાથે તે મકાનના મેડા ઉપર ગયો. મેડા ઉપર એક ખંડમા એક કૅાચ ઉપર માથે કપડું ઓઢીને હુસુ પડી હતી. એક ખુરશીપર એક જુવાન છોકરી બેઠી હતી અને એક બીજી ખુરશી પર પેલો વૃદ્ધ માણસ બેઠો હતો.

ડીટેકીટવ હજી મકાવાળાના વેષમાં હતો. તેને જોઇને હુસુએ પાછી બુમ મારી :"ઓરે...બચાવો... આ ખુનીથી મને બ...ચાવો."

એક મોટો ધાંટો પાડીને ડીટેક્ટીવે તેને કહ્યું : "બદમાશ ઓરત, ખાલી ઢોંગ શા માટે કરે છે? એક પણ ફટકો તો તારા શરીર પર મે લગાવ્યો નથી અને છતાં ચાળા કરે છે!"

"જા, રે, મુવા...મારી.. મારીને તો તેં મને અધમુઈ કરી નાખી..." એમ, કહીને તે ડુસકે ડુસકે રડવા લાગી

ડીટેક્ટીવે પેલી જુવાન બાળા તરફ જોઇ કહ્યું: "બ્હેન, તમારૂં નામ આશા?" તે સ્ત્રીએ હા પાડી. તે બોલ્યો :"જુઓ આ બાઇ કોણ છે! એને તમે ઓળખો છો?" તેણે હુસુની નજદીક જઇને તેના વીખરાયલા વાળ તેના મ્હોં પરથી દૂર કર્યા.

વૃદ્ધ એકદમ તેને જોઇને બોલ્યો "અરે, આતો કમજાત હુસુ! પાજી! શું તું મારો જીવ લેવા અહીં આવી છે?"

"બસ." ડીટેક્ટીવે કહ્યું :"હવે મને ખ્યાલ આવી ગયો કે, "તમે બે પાકાં દુશ્મન છો!" તેણે પોતાની સાથેના સીપાઇને કહ્યું : "દોસ્ત આ ઓરત પર પહેરો ભરવાનું કામ ફક્ત અર્ધા કલાક માટે તને સોંપું છું." વૃદ્ધ તરફ જોઇને તે બોલ્યો : "એક દોરડું લાવી આપશો?"

વૃદ્ધ એક દોરડું લઇ આવ્યો. ડીટેક્ટીવે સિપાઇને ફરમાવ્યું 'હુસુના હાથ પગ બાંધી દે." એ સાંભળીને હુસુએ ફલંગ મારીને તે ખંડના બારણા તરફ દોડી. ડીટેક્ટીવ બારણાની વચ્ચે ઉભો રહ્યો. અને તેને અટકાવતો બોલ્યો : "જીવવું હોય તો ચૂપચાપ તાબે થઇ જા.' નહીંતર જે ફટકાઓ ઢોંગી રીતે તારા પર પડયા હતા તે હવે ખરેખર પડશે અને તે એક જ જણ તરફના નહીં પણ અહીં ઉભેલા તમામ જણની તરફના!"

હુસુથી આગળ વધી શકાયું નહીં. સિપાઇએ એકદમ તેનો હાથ પકડી લીધો હુસુએ તે છટકાવી નાખ્યો. પણ વૃદ્ધનો પિત્તો ઉછળ્યો. એકદમ હુસુ પાસે આવીને એક લપડાક તેને ચોડી દઇને તેણે તેના બેઉ હાથ ઝાલ્યા. સિપાઇએ તરત જ સ્ફુર્તિથી તે બન્ને હાથ બાંધી દીધા અને પછી દોરડું તેના શરીરની આસપાસ વીંટાળી તેના પગ પણ જકડી લીધા અને તેને કૅાચ પર બેસાડી દીધી.

ડીટેકટીવે સિપાઇને કહ્યું : "આઝાદ ઓરત છે. માટે તારા હાથમાંનો ધોકો બરાબર સાબુત પકડી રાખીને તેનાપર પહેરો રાખજે. અર્ધા કલાકમાં હું પાછો આ ખંડમાં આવું છું."

તેણે વૃદ્ધને અને આશાને કહ્યું "તમે બન્ને જણ કૃપા કરીને કોઈ બીજા ઓરડામા મારી સાથે આવશો ? હું તમારો મિત્ર છું એની ખાત્રી રાખજો."

તેઓ તે ખંડમાંથી બહાર નીકળ્યા ડીટેકટીવે તે ખંડ બહારથી બંધ કર્યો અને એક બીજા ઓરડામાં જઇને તેણે આશા અને વૃદ્ધની સાથે વાતચીત કરવા માંડી.

ઘડીઆળમા રાત્રિના ૪ ના ટકોરા વાગવા માડ્યા ત્યારે આ ત્રણેની વાતચીત પૂરી થઇ. ડીટેકટીવે તે દરમ્યાન ઘણો ભેદ જાણ્યો હતો વાંદરાની કામગિરીથી તે વાકેફ થયો હતો; હસુ અને આનંદલાલના જીવનથી વાકેફ થયો હતો, ગીરજાપ્રસાદ કોણ છે એ જાણ્યું હતું, નવનીતલાલના મકાનમાં થયેલા ખૂનમાં જણાએલી ભેદી નિશાનીઓનો ભેદ તે જાણવા પામ્યો હતો.

તેણે ઠરાવ કરી લીધો. સહવાર પડવાને હજી બે કલાક બાકી છે વહેલામાં વહેલો આનંદલાલ અહીં આવે તો કલાક પછી આવે. તે પહેલા તેની ધરપકડ કરવા માટે છટકું રચી શકાશે તે વૃદ્ધ અને આ સાથે પાછો હસુવાળા ખંડમાં આવ્યો. સિપાઈ બરાબર પહેરો ભરતો હતો. હસુ બંધાયેલી હાલતમાં મોજુદ હતી.

હસુનો પહેરો ડીટેકટીવે જાતે ભરવાનું માથે લઇને સિપાઇને અમરપુરની પોલીસ–ચોકીએ મોકલ્યો થોડી વારે ત્રણ સિપાઇઓએ આવી પહોંચીને હસુનો કબજો લીધો.

ભેદ ફુટે છે–ખૂનીઓ હાર !

ગયા પ્રકરણમાં બનેલા બનાવને બીજે દિવસે ભદ્રપુરની અદાલત ચીકાર ભરાઇ ગઇ હતી. તેમા નવનીતલાલનો ખૂની કોણ છે એ જાહેર થવાનું હતું હસુ અને આનંદલાલને ખૂનીના મળતીઆ તરીકે પકડીને હાજર કરવામાં આવ્યા હતાં ખૂનીને અદાલત રૂબરૂ હાજર કરવામાં આવ્યો નહતો; પણ તેને બદલે એક મોટો પટારો કોર્ટની વચ્ચે મૂકવામાં આવેલો હતો. અદાલતમાં એક બાજુએ આશા અને વૃદ્ધ પુરુષ ગીરજાપ્રસાદ સાક્ષીઓ તરીકે બેઠેલાં હતાં.

આનંદલાલને કેવી રીતે પકડવામાં આવ્યો હતો ? ડીટેકટીવે અમરપુરમાં હસુને રાતના પાછલા પહોરે પકડાવીને પોલિસોને સોંપી દીધી હતી. એ બાદ ત્યાંના જ કેટલાક બીજા પોલિસોને સાદા પોષાકમાં તે મકાન નજદીક તેણે છુપાયલા ફરતા રહેવા જણાવ્યું હતું અને ભદ્રપુરના ગામડીઆ વેષધારી સિપાઇની સાથે તે પોતે પણ એવો વેષ લઇને તે મકાન આગળ ઉભો રહ્યો હતો. સહવારના લગભગ ૮ ને શુમારે આનંદલાલ એક સાઇકલ પર બેસીને ત્યાં આવી લાગ્યો. તેણે મકાન આગળ ગાડું છોડેલી હાલતમાં જોયું બળદીયા એક થાંભલા સાથે બાંધેલા જોયા તે સાઇકલ પરથી નીચે ઉતર્યો. ગામડીઆઓ તે વખતે માંહોમાંહે વઢી પડ્યા અને એક–બીજાને ગાળો દઇને મારામારી કરવા લાગ્યા. એ વખતે પેલા છુપાયલા અને આડાઅવળા ફરતા રહેલા સાદા વેષધારી સિપાઇઓ પણ આવી લાગ્યા અને મારામારીમાં–ભળ્યા. આનંદલાલ આ ઝઘડો જોતો ઉભો હતો. તેવામાં મારામારી કરનારાઓમાંથી એક જણનો ધક્કો એને વાગ્યો. "જરા જો, દેખ બો રામા !" તેણે પેલા માણસને કહ્યું એટલે તેણે જવાબ દીધો, "રામો તારો બાપ ! મ્હોં સભાળીને વાત કર નહીં તો જોયો છે આ અમરપુરીઓ મુક્કો !" આનંદલાલનો મિજાજ ગયો. "તું અમરપુરીઓ મુક્કો લગાવનારો ! જા, જા, છોકરી !" એમ કહીને તેણે

ચાલાકીથી તેના એક પગને એવી લાત મારી કે, તે આંધળી પડી ગયો. બસ. બીજાઓ લડતાં લડતાં આટલી જ બાબતની રાહ જોતા હતા કે–આનંદલાલ આ લડાઈમાં વચ્ચે પડે છે યા નહીં. પેલો માણસ ઊઠીને ઉભો થયો અને તે એની વચ્ચે જામી. બધાયે ગામડીઆઓ આનંદલાલ પર તુટી પડયા અને એને ખૂબ માર મારવામાં આવ્યો. બાદ ડીટેક્ટીવે, અગાઉથી પોતાની પાસે રાખી મૂકેલી અમરપુરના પોલિસ ખાતાની દશકલા આનંદલાલને પહેરાવી દીધી.

પટારો, આનંદલાલ, હુસ્ન, આશા અને બીરજાપ્રસાદ સહિત બે ગાડાંમાં પોલિસનાં માણસોના સખ્ત પહેરા વચ્ચે ડીટેક્ટીવ ક્ષુદ્રપુર ગયો. તેઓ બપોરના પહોંચ્યા. જોશી તે વખતે કેવળ નિરાશાથી પોતાના મકાનમાં બેસી રહ્યો હતો અને કિશોર લંબ્બી ખેંચતો" હતો. અપરાધીઓને પકડી આણેલાં જોઈને તે ડીટેક્ટીવની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો અને કિશોરને તેમ જ તેને પોતે ગુસ્સામાં સખ્ત શબ્દો કહ્યા હતા તે માટે વારંવાર માફી માગવા લાગ્યો.

"અરે ભાઈ, એવી કેટલા પોલિસ–અમલદારોની ગાળીઓ હું સંઘરતો ફરૂં? તમે લોકો તમારી રીતે કામ કરો છો હું મારી રીતે કામ કરૂં છું. આવી અથડામણો થાય એ કુદરતી છે; પણ એમાં નથી તમારો દોષ કે નથી મારો દોષ" એમ કહીને ડીટેક્ટીવે ઉદાર દિલથી આખાયે કેસની કેફીઅત જોશીને સમજાવીને તેને સંતુષ્ટ કર્યો હતો.

પરિણામે બીજે દિવસે અદાલતમાં કેસ શરૂ થયો. માજીસ્ટ્રેટ ૧૧॥ વાગે આવીને ખુરશી પર બિરાજ્યા એટલે જોશીએ પ્રાથમિક વિગતો રજુ કરી. ડીટેક્ટીવે જે સંકલનાથી આ કેસ તેને રજુ કરવા જણાવ્યો હતો, તે સંકલનાને તે અનુસર્યો. એ સંકલના નીચે મુજબ હતીઃ—

નવનીતલાલનું ખૂન થયું તે દિવસે તેની પુત્રી આશા અને નવનીતલાલને આશાના લગ્ન-સંબંધ માટે ચરભડાટ થયો હતો. નવનીતલાલ આશાને આનંદલાલ સાથે પરણાવવા માગતો હતો. આશાનું વેવિશાળ ઈંગ્લાંડ ગયેલા એક યુવક સાથે થઈ ચૂકેલું હોવાથી અને તે યુવક અને તેની વચ્ચેનો સ્નેહસંબંધ પત્રવહેવારથી દૃઢ થયેલો હોવાથી તે-યુવકને પરણવા માગતી હતી અને હજી પણ તે વિચારમાં આશા મક્કમ છે. આ બાબતનો ચડભડાટ માત્ર તે દિવસે નહીં–બલ્કે વધુ દિવસોથી ચાલુ હતો. ખૂનને દિવસે તે એટલો બધો વધી ગયો હતો કે–બન્નેને એક સાથે રહેવું અશક્ય બની ગયું હતું.

તે રાતે બાર વાગે ખૂન થયું.

ખૂન કોણે કર્યું? તે અમારે નિશાનીઓ અને આગલ સંજોગો ઉપરથી નક્કી કરવું પડયું છે; કારણ કે–આરોપીઓ આનંદલાલ અને હુસ્ન કોઈપણ જાતની માહિતી આપવા સખ્ત ના પાડે છે. તેઓને ગઈ કાલે આખી રાત અમોએ ઘણું ઘણું સમજાવ્યાં; અપરાધ કબૂલ કરાવવા માટે બીજા અનેક ઉપાયો યોજ્યા; પરંતુ તેઓ મરણીઆં બન્યાં છે અને ચાહે તો પોતાને ફાંસી દેવામાં આવે તો પણ કોઈ જાતનો એકરાર કરવા ના પાડે છે.

ખૂનની બીજી સહવારે પોલિસ–ખાતાને ખૂનની ખબર મળતાં મેં ત્યાં જઈને તપાસ કરી. મરનારની પુત્રી આશા ગુમ થયેલી હતી. તેના નામનું ખંજર મરનારના પેટમાં ભોંકાયલું હતું. મરનારના હાથમાં એક સ્ત્રીના વાળ હતા અને આશાની ચપેલી એક ચિઠ્ઠી મળી આવી હતી. મેં તે ઉપરથી ખૂની તરીકે તેને માની લીધી. પરંતુ તે જ દિવસે ડીટેક્ટીવ મિ. વિદ્યાચતુર અહીંના સ્ટેશનેથી ટ્રેનમાં પસાર થતા હતા

એનો મરનાર પર કેવો કાબુ હતો કે જેને પરિણામે તે તેની પાસેથી રૂા. ૫૦૦) લઇ આવી હતી ! તે મરનારના મકાનની ગીરેદાર હતી; અને મરનાર તેનો દેવાદાર હતો. એ કેમ બન્યુ હતું ? ત્રણ વર્ષ ઉપર કાપડીઆ આનંદલાલ પાસે મરનાર ગયો હતો આનંદલાલ પૈસાપાત્ર ગણાતો હતો એટલે તેની પાસેથી તેણે પોતાનું કેટલુંક પોતાની જમીનદારીને લગતું દેવુ ચૂકવવા નાણાં માગ્યાં હતાં. આનંદલાલે નાણા આપવા હા પાડી ને પોતાની સાથે હુસુને ત્યાં આવવા જણાવ્યું હતું. હુસુ પોતાને વેધવા તરીકે જણાવે છે. આનંદલાલને તે પોતાનો મશીઆઈ ભાઈ જણાવે છે. તે બેનું સગપણ યા સંબંધ ગમે તે હો પણ આનંદલાલના કહેવાથી હુસુના નામનું ગીરોખત થયું અને નાણાં હુસુએ આપ્યાં. વર્ષની મુદત હજી પુરી થવાને દોઢેક મહિનો બાકી છે. એ દરમ્યાન છએક મહિના ઉપર ફરીથી નવનીતલાલને રૂપીઆની જરૂર પડી. આથી તે આનંદલાલ પાસે ફરીથી ગયો. હુસુ તે વેળા પોતાની માતાને ગામ ગયેલી હતી ત્યાં નવનીતલાલને આવવા આનંદલાલે સૂચવ્યું. હુસની માનું ગામ નામે ખાખરાપુર અહીંથી ત્રણ ગાઉ દૂર આવેલુ છે, ત્યાં તેઓ ગયાં. હુસુએ રૂપીઆ આપવા ખુશી બતાવી પણ જમીનદારી ગીરે મૂકવા જણાવ્યું નવનીતલાલને ગરજ હતી. તેણે સંમતિ આપી. તેઓ ખાખરાપુર ગયા ત્યારે સન્ધ્યાકાળ પડી ગઈ હતી. નવનીતલાલ પાછો ફરી શકત પણ હુસુએ તેને આગ્રહ કરીને રાત રોક્યો અને તેની સાથે સવારે બધું નક્કી કરવા જણાવી. તેની મહેમાનદારી સારી રીતે કરી. નવનીતલાલ રાતે તેને ઘેર સુતો. મધ્યરાત્રિ થઈ ત્યારે ઓચિંતાં હસુ અને આનંદલાલે તેની પાસે આવી તેને જગાડયો અને હુસુની વૃદ્ધ માનું ખૂન નવનીતલાલે કર્યું છે એમ નવનીતલાલ પર આરોપ મૂક્યો ! નવનીતલાલે અહીંથી પોતે કદાપિ ગયો નથી અને સુતેલો જ હતો એમ જણાવ્યું પણ આ બન્નેએ ખૂની તરીકેની સાબિતિ બતાવી. પ્રથમ એ કે તેની પથારીમાં લોહીના ડાઘ હતા. તેનું ખમીસ અને ધોતીઉં પણ લોહીના ડાઘથી ખરડાયલાં હતા. તેના ઉશીકા નીચે લોહીથી તરબોળ થયેલું ખંજર હતું, 'જેમાં નવનીતલાલ' એવું નામ કોતરેલુ હતુ ! ડોશીનું શબ તે ઘરમાં બીજા એક ઓરડામાં પડેલું હતું અને તેને ખંજર ભોંકાયાની ખુલ્લી નિશાની હતી !

આ પુરાવાઓ પોતાની વિરૂદ્ધ જતા જોઇને નવનીતલાલ ઘણોજ ગભરાઈ ગયો. તે ઘણું કરગર્યો : પોતે નિર્દોષ હોવા માટે પોતાની પુત્રીના તેણે સોગંદ ખાધા પણ હુસુએ કે આનંદલાલે તેનું કહેવું માન્યું જ નહીં અને પોલિસને બોલાવવા ઠરાવ્યું. કેટલીક ભાંજગડને અંતે નવનીતલાલ પાસેથી એક કાગળમાં નીચેનું લખાણ લખાવી લેવરાવવામાં આવ્યું :—

"હુસુમતીની વૃદ્ધ મા મોતીબાઈનું ખૂન મેં કર્યું છે. પરંતુ તે છુપાવવા બદલ હુસુમતીને વાર્ષિક રૂા. ૫૦૦૦) તેની જીંદગી પર્યંત આપવા હું બંધાઉં છું. નવનીતલાલ" તેનાપર તારીખ નાખવામાં આવી અને સ્થળ પણ લખવામાં આવ્યું.

આ ચીઠીની શોધ પોલિસખાતાએ આનંદલાલને મકાન અને દુકાને કરી જોઈએ છે પણ મળી નથી. હુસુનું મકાન બાળી દેવામાં આવ્યું છે એટલે ત્યાં તપાસ કરવી અશક્ય છે.

નવનીતલાલ આ બનાવ પછી હસુ અને આનંદલાલનો દબાયલો રહ્યો. આ પછી તરેહ તરેહ ગાલપી આનંદલાલ, આશા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. તેણે નવનીતલાલ પાસે તેના હાથની માગણી કરી અને

स्त्रीनुं साहित्य

સર્જાતું સાહિત્ય

◉ સાદીકનું નવું પુસ્તક પ્રકાશન ◉

: છઠ્ઠા પુસ્તકની અનુક્રમણિકા :

કવરપૃષ્ઠ ચિત્રકાર: શ. જયંત ખત્રી. પનીહારી:
મુખપૃષ્ઠ: ગુલમોહિરે ગુમસુંદરી ચિત્રકાર: ર. મારામ ઈ.
ચિત્રકારો: કલાબ્ધિ, જયંત.

સર્જાતું સાહિત્ય ૭૬, ટેમેરીન્ડ લેન કોટ મુંબાઈ

✤ સર્જાતું સાહિત્યનું છઠ્ઠું પુસ્તક રવિવાર ૨૬:૪:૩૧ ના દિવસે બહાર પડશે ✤

સર્જનું સાહિત્ય

દેવમંદિરે ગ્રંથસુંદરી

ચિત્રકાર:
ર. સારાભાઈ

સંપાદકની નોંધ:

'સર્જાતું સાહિત્ય'નું આજે છઠ્ઠું પુસ્તક વાચકોના હાથમાં છે. વાંચકો આજ સુધીના છએ અંકો ઉપરથી જોઈ શક્યા હશે કે સારાયે ગુજરાતના એકેએક સિદ્ધ હસ્ત સાહિત્યકારોએ 'સર્જાતું સાહિત્ય' સાથે સહકાર કર્યો છે અને ગુજરાતના એકે એક સાહિત્ય મર્મજ્ઞ વિદ્વાને 'સર્જાતું' સાહિત્ય' માટે પોતાના કીમતી અભિપ્રાયો આપી અમારા પ્રયાસની અગત્ય સ્વીકારી છે. આ પ્રકાશન શુદ્ધ સાહિત્યનું હોવા છતાંયે એમાં વિદ્વતા અને ગાંભીર્યને નામે-શુષ્કમ ચર્ચા આદિને નામે-કકડથ અને અરસિક વાચન પ્રગટ થતું નથી, એટલુંજ નહીં પણ સારા અભ્યાસના વિષયો 'સર્જાતું સાહિત્ય'માં દાખલ કરવાની અમારી તત્પરતા છે. અમને આશા છે કે શિષ્ટ અને શુદ્ધ સાહિત્યના રસિકો આ પ્રકાશનના મોટી સંખ્યામાં ગ્રાહક તરીકે પોતાનાં નામો નોંધાવશે જ.

'સર્જાતું સાહિત્ય'ની સફળતાથી પ્રેરાઈને અમે આજથી 'ચેતનયુગ' અઠવાડિક પત્ર પ્રગટ કરવાની શરૂઆત કરી દીધી છે 'ચેતનયુગ' પ્રગટ કરવાનો ઉદ્દેશ ગુજરાતના આમવર્ગને સાહિત્યમાં રસ લેતા કરવાનો છે. સાહિત્ય અને રાજકારણ પ્રત્યેની વાંચકોની રુચિ કેળવવા 'ચેતનયુગ' દ્વારા નમ્ર પ્રયાસો કરવા એ અમારા સાપ્તાહિક પ્રકાશનનો મુખ્ય હેતુ છે. અમને આશા છે કે 'સર્જાતું સાહિત્ય'ના ગ્રાહકો 'ચેતનયુગ'ને પણ અપનાવી લેશે અને પોતાનાં નામો એના ગ્રાહક તરીકે નોંધવાની અમને પરવાનગી આપશે.

સાદીક.

નારીની

[નીરસીમાની, નીખાલસવ

લેખકઃ રા. ધનસુખલાલ

ચિત્રકારઃ ઉ.

સૌ. સુહાસ પોતાના ખંડમાં બેઠી છે. મધ્યાહનનો સમય છે. જરા દૂરનાં સગાં મુંબાઇથી તેને ઘેર પરામાં તેના મકાનમાં મળવા આવે છે.

સૌ. સુહાસઃ "ઓહોહો ! આવો આવો તમે તો હમણાં હમણાં બહુ મોંઘાં થઇ ગયાં છોને શું ? જણાતાં જ નથી. મારામાં તો એવી મોટાઇ જ નહિ કે ફલાણા મારે ત્યાં આવે તો જ હું એમને ત્યાં જઉં. આટલી વાર એ લોકો આવે તો મારે આટલી જ વાર એમને ત્યાં જવું—જ્યાં મનની મીઠાશ છે ત્યાં પછી વારા શા ગણવાના ! હા, એ ખરું કે હું તમારે ત્યાં ઉલ્લાં વરસેક થયાં આવી જ નથી અને તમે ઘણીવાર આવી ગયાં હશો. પણ-પણ મારાથી તો નીકળાય છે જ ક્યાં ? બે ઓરડીમાં ધણી ધણિયાણી ને છોકરાં રહેતાં હોઇએ અને છુટક ચાકર હોય તો ગમે ત્યાં ફરતાં ફરાય. આ તો મોટું ઘર. નોકર, રસોઇયો, ચાકરડી બધાં હોય એટલે એ બધાં ઉપર દેખરેખ રાખવાની, સરસામાન ખૂટયો હોય તે મંગાવવો, મહેમાનો વગેરે આવ્યાં હોય એમની તરત્નેવડ પણ મારેજ સાચવવાની હોયને ! અમારાં સાસુજી તો સુરતમાં પડયાં પડયાં અમનચમન કર્યાં કરવાનાં અને મહીને દિવસે રૂપિયા મંગાવ્યા કરી કરીને નણદોનાં ઘરો ભર્યાં કરવાનાં. હા—હું જાણું છું કે લોકો તો વાત કરે છે કે હું એ સાસુજીને રાખતી નથી. પણ લોકોને તો શું છે ! એમનાથી કોઇનું સારું ખમાય છે કોઇ દિવસે ? અને તેમાં પાછાં સાસુજી અને તેમની દીકરીઓ ક્યારે એવાં ગુલતાન સુરતમાં બેઠાં બેઠાં ઉડાવ્યા કરતાં હશે ત્યાં એમને આવી કુથલી સિવાય બીજું કામ પણ શું હોય ! એમને થોડું મંડળોમાં જવાનું કે સભાઓમાં હાજરી આપવાની કે બીજી મોટી ઉપાધિઓ માથે હોય છે ! દીકરો રળે છે ને પૈસા મોકલાવે છે એટલે

નીખાલસતા

[હાસ્યપૂર્ણ આ મકથ]

[ખુશાલ મહેતા

કલાબ્ધિ

મફતનું ખાવું અને મસીદે સુવું ! તમે કર-કાળીમાં મોં મરો છો પણ એવી નિંદાથી હું તો ગભરાતી જ નથી સુધારાવાળાઓને એવી નિંદા તો નસીબમાં હોયજ છે ને ! એ ઘરમનાં ડીંગલાં સાસુજીને હું અહિં રાખું પણ ક્યાં ? એમને દહાડામાં ત્રણ ચાર વાર તો દેવ દેવસાં કરવાનાં હોય અને ઘરમાં સારૂસૂરૂ કે એટીકેટ જેવું તો એમના મગજ-માં આ જનમારામાં ઉતરેજ શાનું ? ચાકર માણસો સાથે કેમ વર્તવું એની પણ એમને થોડી ખબર છે ? ગરીબા-ઇમાં આખી જીંદગી ગયેલી. એ તો ઠીક છે કે છોકરો ભણ્યો ગણ્યો અને મારે સારે પગલે સારૂં કમાતો થયો એટલે આ બધા ભકર ફુદી સૂઝે. સુરતમાં બધુ કામ થાય પણ અહિં આવે કે દાડકાં મંડાઇ જ જાય 'રામા, ફલાણું લાવ, ઢીકણું લાવ'ની બુમો કોઇ એઠું ઉઠ્યું હોય તેની પણ દરકાર કર્યા વિના ચાપાણી કરે. પાન સોપારી વિના તો પાસઠ પૂરાં થયાં પણ ઘડી ચાલ નહિ અને વળી એમને એક-ઘનિ રાખ્યાથી પાર ઉતરે એમ છે ? એ અહિં ગુંસાયાં એટલે એમની ત્રણ દીકરીઓમાંથી એક એમના પોતો-સ્સન છોકરાઓ સાથે અહિં અમારા જીવ ઉપર પડવાનાં જ અને છોકરાઓ પણ બધાજ બેરેદ અને

જ ગલી જેવાં

'કેમ ? રામા ! ભાનુભા ઇને શું થયું ? કેમ રડે છે ? શું ? તને એવડા નાના છો કરાએ ખરાબ ગાળ દીધી ! તું શું બોલે છે ! અને ધારો કે મેં બોલ્યો હોય તો એ બધુ શીખવનાર તમેના તમે કેની ! નોકરી કરવી હોય તો કરો અને નહિ' તો ચાલતી પકડો હં, હું શું કહેતી હતી ? હા-સારી સોસાયટીમાં ફરેલાંજ નહિ એટલે એ નણંદોનાં છો-કરાંઓને રીતભાતજ આવડે નહિ અને એ કે અમારે ત્યાં ચાલે ! આ જુઓને તમારાં છોકરાઓ-ચાલીમાં રહેલાં એટલે લગવગ લગવગ કરવાની ટેવજ પડી ગયેલી કોચ-ખુરસી ઉપર પણ ગદા પગ રા-

બીને બેસે પછી ફરનીચર સારાં રહેજ કેમ ? ખાવા-પીવામાંયે મોટા ઘરમાં ઉછરેલાં છોકરાંઓની વાતજ જુદી. પક્ષીઓની પેઠે ખાવું, ખાતી વખતે નીચતા કર્યા કરવી એ બધાં લક્ષણ અમારે ત્યાં કૈં ચાલે !

"કેમ ! ભઈ, વળી પુતિમાને શું થયું ? એ કેમ રડી ! તમે બોલો છો કે બીજો છો ? પુતિમા ભંડારીયું ઉઘાડીને મુરબ્બો ખાઈ ગઈ અને એણે બરણી પણ ફોડી નાખી ? એને શું ખાવાનું મળતું નથી કે એ એમ ચોરીને ખાય ! હા, કદાચ કૈં બીજી ચીજ લેવા ગઈ હશે અને તેમાં બરણી ફુટી ગઈ હશે અને છતાં તમે એને તતડાવનાર કોણ ! એણે ભંડારીયું ઉઘાડયું તે વખતે તમે કયાં ગયા હતા ! અરે એમને હવે નોકરી છોડવી જ લાગે છે. એના આ બધા ચાળા છે. કોણ જાણે શું છે કે માણસોને સારૂં ઘર મળે છે ત્યાં જંપીને રહેવાનુંજ નથી. અમારે ત્યાં બીજાના કરતાં ડબલ પગાર અને જરા ટકટક નહિ. એ પોતે તો ઘરની બાબતમાં બોલે જ નહિ અને મારો સ્વભાવ તો તમે જાણો છો. મરતાને મર ન કહું પછી તો ભાઈ, કોઈ દિવસ બોલવુંય પડે. અમારેય ઘર ચલાવવાં છેને ? એ બાબતમાં તો તમારા જેવાં સુખી છો. આ મહીને દિવસે બે પાંચ ફરફડી આપી દીધી કે છટક નોકરડી ખૂબ ખૂબ થઈ જાય. અમારી માફક બે પાંચ નોકરોને જાળવવા પડે તો ખબર પડે.

"અને તમે શું આ વાયલ પહેર્યું છે કે શું ! છોકરાંઓને પણ વિલાયતી જ કપડાં જણાય છે. હજી તમને વિલાયતીનો મોહ જતો નથી જણાતો. અમે તો ઓગણીસેની સાલમાં પંજાબના બાગલા પડયા ત્યારથી એક ચીજ વિલાયતી વાપરતા નથી. અમારાં છોકરાંએ અડે નહિને. થોડા દિવસ પહેલાં સર જહાંગીરજીને ત્યાં લગ્ન હતાં અને અમારે જવું હતું તે થોડું રેશમી વિલાયતી કાપડ લીધેલું પણ એક છોકરૂં એને અડક્યું નહિ. આ મેં જે લુગડું પહેર્યું છે તે સ્વદેશી તો નથી પણ-પણ એ તો એમ છે કે છેલ્લાં પાંચ દસ વરસ થયાં મારી તબીયત બગડી છે ત્યારથી મારાથી જાડાં લુગડાં પહેરાતાં જ નથી અને ડાક્તરો પણ પહેરવાની ના જ પાડે છે; એટલે પહેરવાં પડે છે અને વળી એમ પણ ખરું કે એમની પોઝીશન મોટી રહી અને મોટે મોટે ઠેકાણે જવું પડે એટલે અમારે છેક ડુબળાં જેવાં નહિ નહિ ફરાય; પણ-પણ તમારાં જેવાં હજી વિલાયતીનો મોહ છોડતાં નથી એ તો જુલમ કહેવાય. જાડાં લુગડાં પહેરવાથી કૈં ચામડી છોલાઈ જાય છે ! ઘણાં વેરાં એમ ધારે છે કે દેશી લુગડાં પહેરવાથી પોતે અને પોતાનાં છોકરાંઓની ખુબસુરતી ઘટી જાય છે ! હાહાહા ! પાછાં એ બધાં કામદેવનાં અવતાર ખરાં ! આપણી ન્યાતમાંય શું છે ? બધાં મારાં છોકરાં છોકરીઓની નકલ કરે. પણ એથી શું એ બધાં મારાં છોકરાં જેવાં જણાય ખરાં કે ! અને તમે તો જાણો છો જ ને કે અમે મુસાફરીએ નીકળીએ છીએ ત્યારે ઘણા લોકો મારાં છોકરાંઓને પારસીનાં છોકરાં ધારે છે.

"તમે શું પીકેટીંગ પણ કરવા જતા નથી ! અરે, વાહરે ! જ્યારે અમારા જેવા ખાટલેથી પાટલે અને પાટલેથી ખાટલે કરનારાં પૈસાદાર માણસો પણ દેશને માટે અમારાથી બનતું કરીને જાન પાથરી નાખીએ છીએ ત્યારે તમારા જેવાથી પીકેટીંગ પણ થતું નથી ! તમારે અડચણ શી છે ! છોકરાં તો પીયરમાં ઉછરે. તમે તો જેલમાં જાઓ અને ધણી લૉજમાં ખાય. પછી તમારે બીજી પંચાત શી છે !

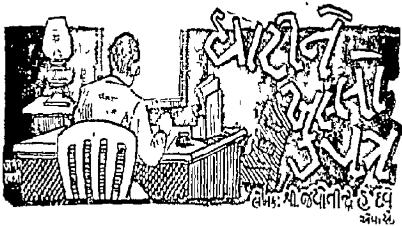
ઉલટું પાંચ પૈસાનો બચાવ પણ થાય. શું ? લૉજમાં ખાવાથી ધણીની તબીયત બગડે ! હાય હાય ! આખી જીંદગી લૉજમાં ખાવામાં ગઈ અને હવે તબીયત બગડે ! અને વળી લૉજના ખોરાક કરતાં તમારા ઘરનો ખોરાક કયો સારો હોય છે ? આટલી જંજાળ છતાં હું પણ પાર્ટીઓમાં અને સરઘસોમાં જતી હતી. સત્તર રૂપિયે વારની ખાદીની બે તો કેસરિયા સાડી કરાવી છે. પછી પકડાપકડી થવા માંડી એટલે મેં જવાનું માંડી વાળ્યું અને અમારા જેવાના છોકરા પણ બીજે પોષાય નહિ. વળી પાછી મારી તબીયત એવી છે કે મને 'આ' વર્ગ મળે નહિ તો બગડી જાય, છતાં સભાઓમાં તો જાઉં છું મારો આવી નાજુક તબીયતવાળો છોકરો કૉલેજમાં જાય છે છતાં કોંગ્રેસનું કામકાજ તો કરે જ છે. સુખે ઘેર જમતો પણ નથી. દેશસેવિકાઓની છબીઓ પડાવી આવે છે, જુદાં જુદાં ફંડોને માટે જલસાઓ ગોઠવે છે, બૈરાંઓ પકડાય તે વખતે એમને લૉક-અપમાં જોઈતી ચીજો પૂરી પાડવા મધરાતે પણ તૈયાર થઈ જાય છે. જુઓને, અત્યાર સુધીમાં કંઈ નહિ તો દસ-અગીઆર છાપાંમાં તો એની છબી પણ આવી ગઈ છે. અરે ! મારી પણ પાંચ સાત છાપાંમાં તો છબી આવી ! પણ અમારે તો મોટાઈ ગમે જ નહિ એટલે ઘણા-ખરાને તો અમે ના જ કહી દઈએ છીએ. તમારા છોકરાએ કૉલેજ છોડી દીધી છે એમ સાંભળ્યું છે પણ એ તો રખડતો હશે ! નેતા તરીકે કામ કરવાની તાકાત પણ કંઈ બધામાં હોય છે ? અમારા જેવાનાં છોકરાઓને તો ભણ્યા વગર ચાલે જ નહિને. એથી જ મારી મોટી છોકરી પણ ખાસ ભાગ લેતી નથી. પણ તમારા જેવાં એમાં ભાગ નહિ લે તો પછી એકલો ગાંધી કરે જ શું ?

"બસ, અત્યારમાં જાઓ છો ! આવ્યાં શું વળી જાઓ છો શું ! છોકરાઓ ભૂખ્યા થયા છે તમે લોકો ખવડાવી ખવડાવીને જ છોકરાઓને માં પાડો છો. મુંબાઈમાં કેટલાંક શોખીઓએ હમણાં તો ધારો પાડી દીધો છે કે જ્યાં કોઈ મળવા આવે કે તરતજ ચ્હાના પ્યાલા અને ખાવા નાની રકાબીઓ હાજર કરે જ. ઘરમાં પેટે પાટા બાંધતાં હોય છતાં આવનારને એમ બતાવવું કે અમે લખેશ્વરી છીએ અમે તો પૈસાદાર છીએ. છતાં મને એવા ચાળા મૂળથી જ પસંદ નહિ. જરા જરામાં, મળવા આવનારને ચ્હા શી અને ખાવાનાં શાં ! અને વળી અમારે ત્યાં કંઈ બીજાઓની માફક મહીને એક મળવા આવનાર તો હોય નહિ. અમારે તો રોજ પચાસ મળવા આવે અને પચાસ જાય. તમે માં નહિ લગાડતાં પણ છોકરાઓને બીજાને ત્યાં અને ખાવાનું ખાવાની ઇચ્છા થાય એમાં હું માબાપનો જ વાંક કાઢું છું. એવી ટેવ પાડવી શા માટે ?

"ત્યારે જશો જ ! આવજો હોં, જરૂર અના-તવાર આવજો. મારો સ્વભાવ એવો મળતાવડો અ-મારી જીભ એવી મીઠી છે કે એક વખત પણ મ-ત્યાં આવે તે ફરીથી આવ્યા જ કરે. આવજો, હા, એ તરફ આવીશ ત્યારે જરૂર આવીશ પણ પાં-પંચાતી એટલે કે ચાલીઓમાં નાની ઓરડીઓમાં બેસ-વાથી અને અંધારાદાદર ઉપર ચઢવાથી મારી તબીયત બગડી આવે છે. દાક્તરો તો મને સારૂ એવી જગ્યાએ જવાની ના જ પાડે છે. આવજો, આવજો !"

લેખક :

ધનસુખરામ કૃષ્ણલાલ મહેતા

ખુલ્લા પત્ર લખવાની કળા દિવસે દિવસે વિકાસ પામતી જાય છે. દૈનિક પત્રમાં લગભગ હમેશ રોજ ને કોઇ પ્રકારનો ખુલ્લો પત્ર પ્રગટ થાય છે, વૉઇસરૉયથી માંડીને વનિતાવિશ્રામના વ્યવસ્થાપક સુધી સર્વને ખુલ્લા પત્રો લખવામાં આવે છે કેટલાક લેખકોને તો જેને તેને પત્રો લખવાની ટેવ જ પડી ગઈ હોય છે, દર ત્રીજે દિવસે તેઓ કોઇ ને કોઇના ઉપર ખુલ્લો પત્ર લખે છે. એક પ્રસિદ્ધ પુરુષના ખુલ્લા પત્રો હું હંમેશ વાંચું છું ને હવે એ કોના પર ખુલ્લો પત્ર લખશે એમ દરેક વખતે એમનો પત્ર વાંચી વિચારમાં પડું છું. હવે એમને પોતાની પત્નીને ખુલ્લો પત્ર લખવાનો રહ્યો છે ને એ કાર્ય એઓ ક્યારે કરે છે તેની હું વાટ જોયા કરું છું.

ખુલ્લા પત્રોની વિશિષ્ટતા એ છે કે જેને માટે એ લખાએલા હોય છે તેના સિવાયના બધા એ વાંચી શકે છે અને જેને સંબોધીને એ લખાએલા હોય છે તે ઘણું ખરું એ વાંચતા નથી. આથી બે પ્રકારનો લાભ થાય છે; પારકા પત્રો વાંચવાની સ્વાભાવિક ને પ્રકૃતિ પોષક ઇચ્છા સંતોષાય છે, અને પોતાના પત્રો વંચાવાના કંટાળાથી બચી શકાય છે. અને લખનારને મોટો લાભ એ થાય છે કે ખાનગી પત્રમાં જે લખવાની હિંમત એની ચાલતી નથી તે જાહેર પ્રજાની મેદનીને નામે એ છચોક લખી શકે છે.

આવા અનેક વિચારોને અન્તે હું મારી પત્નીને ખુલ્લો પત્ર લખવાના નિશ્ચય પર આવ્યો છું. મારે એને ઘણું ઘણું કહેવાનું છે. પણ હું એની સામે મોઢે કંઈ પણ કહી શકું એમ નથી. અને એનું કારણ, મને મરાઠી પત્નીઓ સહેલાઈથી સમજી શકે એવું મરાઠી સંભાષણ આવડતું નથી, એ એક જ નથી. એ ઉપરાંત સબળ કારણ બીજું જ છે.

પત્નીને તે ખુલ્લો પત્ર હોય! એ કયે દિવસે વાંચવાનો? એવી શંકા કોઇને થશે. પણ ખરું પૂછો તો એ જ કારણથી હું આ પત્ર લખું છું પત્ની નહિ વાંચે એવા નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાનના બળ વગર જ હું આ પત્ર લેખનની પ્રવૃત્તિ આદરી શક્યો છું. એ જો વાંચી શકતી હોત તો મારા કોઇ પણ લખાણમાં પત્ની તે શું પણ ઘટ શબ્દ પણ ભૂલથી ન વપરાઇ જાય તેની હું ચોકસ કાળજી રાખત. વસ્તુસ્થિતિનો લાભ-અથવા ગેરલાભ-લઈને કોઇ મારા પત્નીને મેં એને પત્ર લખ્યો છે એ વાત કહી દેશે તો હું એ વાતનો ઇન્કા

"સવારના પહોરમાં વહેલો આવીને પથારી ઉઠાવવી છે કચરો કાઢવો છે એવા બહાના કાઢી તું મને જગાડી મારે છે."

ર કરીશ એટલુંજ નહીં, પણ હું એને જણાવીશ કે ભલે એ પત્ર તારે માટે નહીં, પણ તને જોઈ વાત કરી તેના ઘાટીને માટે લખ્યો છે બધા ઘાટીઓમાં તું અપવાદ રૂપ છે, હે ઘાટીશ્રેષ્ઠ! તારે માટે મારે કશી પણ ફરીયાદ નથી."

આટલી ચોખવટ કર્યા પછી ઘાટી સિવાયના વાચકો માટે જણાવવું જરૂરનું છે કે મારા ઘાટી સબંધી મારે ફરિયાદ કરવાની છે. ઘણી ફરિયાદ કરવાની છે-સખત ને કડવા શબ્દોમાં ફરિયાદ કરવાની છે. પુરુરવાની ખાનગી વાત વિદૂષકનું હૃદય ફાડીને મુખ વાટે બહાર આવવા પ્રયત્ન કરતી હતી, તેમ એ ફરિયાદો પણ મારા હૃદયમાં સમાવી સમાતી નથી, મારે કોઈ પણ ઉપાયે એ પ્રગટ કર્યા વગર ચાલે એમ નથી. બીજો કોઇ પણ માર્ગ ન હોવાથી મારે ખુલ્લા પત્રદ્વારા જ મારી ફરિયાદો પ્રગટ કરવી રહી. પત્ર શરૂ કરતાં પહેલાં આ જે ભૂમિકા લખી છે તેનાં દેખીતાં કારણ ઉપરાંત એમાં મારો બીજો ઉદ્દેશ પણ છે. કદાચ મારો ઘાટી અક્ષરજ્ઞાનની કોઈ વિદ્યાળ યોજના નાનો લાભ લેઇ વાંચતાં શીખી જાય અને એ આ વાંચે અથવા તો કોઇ મારો હિતચિન્તક એને આ વાંચી સંભળાવે, તો આટલી ભૂમિકાના ભારથી જ એનું મગજ એટલું બહેર મારી જશે કે ત્યાર પછીનો પત્ર એ જરા પણ સમજી શકશે નહિ. પણ હવે વિસ્તાર કરીશ તો વાચક પણ કદાચ કંટાળી જશે એવા ભયથી હવે હું પત્રજ આરંભું છુ.

તુકારામ, સખારામ, ધોંડુ; પાંડુ, ભીખુ અને ખાસ કરીને રામો એવા વિવિધ નામે ઓળખાતા હે ઘાટી શ્રેષ્ઠ! તું અત્યારે મારી પોતાની પેટીમાંથી

"શેઠ તમારા વાસણો બહુ ચીકણા રહે છે."

ચુનો લઇ મારી નવી ચોપડીના પુંઠાપર તે ચોપડવામાં રોકાયો છે, તે કાર્યમાંથી નિવૃત્ત થઇને તારે માટે મારે જે ફરીયાદો કરવાની છે તે સાંભળ.

હું તારી ફરિયાદ ને વાત જેટલી સાંભળું છું તેટલી મારી વાત કે ફરિયાદ તું સાંભળતો નથી, એ મારી પહેલી ને મોટામાં મોટી ફરીયાદ છે.

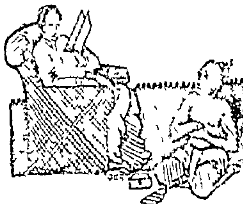
હું મોંઘો શીકું છું એ તો તું આટલા અનુભવ પરથી ચોક્કસ સમજ્યો છે છતાં સવારના પહોરમાં વહેલો આવીને પધારી સતાવતી છે, કચરો કાઢવો છે એવાં બહાનાં કાઢી તું મને જગાડી મારે છે, તે તરફ હું સખ્ત અણગમો જાહેર કરું છું.

તું મારે ત્યાંથી પાન તંબાકુ લઈ જાય છે તેમાં મારે કંઈ પણ વાંધો નથી ખરું કહું તો હું એ તારે માટેજ વસાવું છુ પણ તું જાઉને તારા મિત્રમંડળ અને આપ્તજન વચ્ચે એની સહાણી કરીને જે વહેંચીને ખાવાની આદત્તિ દર્શાવે છે, તેથી મને કંઈક

"તું ગોળવાર દારૂ પીએ છે, તે વિષે મારે વાંધો નથી. પણ તું દારૂપીને મને પીધેલો દા માટે પાડે છે, તે હું સમજી શકતો નથી.

ભારે પડે છે; અને એથીયે વધારે તો, તું બીજા પારીઓ વચ્ચે રહીને પાન ખાવતાં આવડતાં નથી.

"હું કોઈ રસભર્યું પુસ્તક વાંચતો હોઉં, ત્યારે મારી સામે બેસીને પાનની પેટી લઈ હાથમાં ચૂનો ને તંબાકુ મસળતો મસળતો પાડો શીઓની વાત કરવા બેસે છે"

ગેરવાજબી સહેજ લાગે છે, કયો શોર જ્યોતિષ છે એ, એવી બાબતની ચર્ચા ઉપાડે છે, તે સામે મારો વાંધો છે.

મારા વાસણો તું જ માંજે છે—અપાત્ર માંજવાનો ઢોંગ કરે છે, છતાં "શેઠ, તમારાં વાસણો આ કયાં જડ રહે છે" એમ તું મારી મોટી ફરિયાદ કરે છે, ત્યારે જગતમાં પ્રમાણિકતા જેવું કે સત્યપૂર્ણ જરા પણ છે કે નહિ એ વિષે મને પણ મોટો શંકા થાય છે હું જ્યારે જ્યારે તારી સાથે મરાઠીમાં વાત કરું છું ત્યારે મારો હેતુ તને ઠપકારવાનો હોતો નથી. હું તને કંઈક ઉપયોગી કાર્ય કરવા કહું છું એમ સમજી તારે હસવાનું છોડી મારા કહેવા પર લક્ષ આપવું જોઈએ.

હું તારી મરાઠીમાં બોલું તેથી તારે મારી જોડે ગુજરાતીમાં બોલવાની કંઈજ જરૂર નથી. મારી મરાઠી તું બધી નહિ સમજતો હોય, તારી મરાઠી હું

સમજી શકું છું. હું જે વસ્તુ જ્યાં મૂકું છું ત્યાંથી તેને ખસેડીને તું બીજે ઠેકાણે મૂકી દે છે. હું પેન્સીલ ખડીયો, કાગળ વગેરે ટેબલ પર મૂકું છું, તો તું ત્યાંથી તેને ખસેડીને રસોડામાં મુકે છે, અને તેને બદલે ટેબલ પર કોઈકવાર ધોવાઈને આવેલાં કપડાં ને ઘણી વાર રસ્તામાં ફેંકી દીધેલા જૂના જોડા લાવીને મુકે છે. ઢાંકણું બરાબર ઉઘાડી શકાય તેટલા માટે હું ટ્રંકને ભીંતથી દૂર મુંકું છું, તો તું તેને તરતજ ભીંતની અડોઅડ પાછી મુકી દે છે. મને વ-હેમ છે—અરે ખાતરી છે—કે તું આ જાણી જોઈને મને ચીઢવવાને માટેજ કરે છે. તારે મને ચીઢવવોજ છે. કેમ ? તું મને ગુસ્સેજ કરવા માગે છે, ખરૂં ? —તો હું તને સાફ સાફ કહી દઉં છું કે હું એથી [illegible] પણ ચીઢાતો નથી ! હું મોડી રાતે ઘેર આવ-[illegible] હોઉં ત્યારે તું બારણા આગળ ટેબલ, તેની [illegible] ખુરસી, ખુરસી પાસે બે ત્રણ ટ્રંકને ગોઠવીને [illegible]ક પર ગોળી એમ ગોઠવીને દીવો હોલવીને ચાલ્યો જાય છે. હું ઘેર આવું ત્યારે અંધારામાં ટેબલ સાથે પહેલાં મારૂં માથું કુટાય, પછી ખુરસી મારા પગનાં નળા ભાગી નાખે, ત્યારપછી ટ્રંકના ખુણા પગમાંથી લોહી કાઢે ને છેવટે ગોળી મારી સાથે ઓરડામાં ગબડવા લાગે, એટલા માટેજ તું એમ કરે છે. એ હું જાણું છું. દુઃખ સાથે હું કબૂલ કરૂં છું કે તારી એ દુષ્ટ મુરાદ ઘણી વખત બર આવી છે. તારા ઉ-દ્દેશમાં તેં ધારી પણ ન હોય એટલી સફળતા તને મળી છે.

તું બે મહિના આગમચજ તારો પગાર માગે છે, એ તારી રીત ખોટી છે. કોઈ પણ મોટી—મોટી કે નાની—ઓફીસમાં એમ 'આગ ઉપર' પગાર ખુલ્લા નથી. મને કોઇ દિવસ એમ પગાર મળ્યો

"તું જ્યારે તને માંજવા આપેલા મારા વાસણો ફેંકવા માંડે છે, ત્યારે એ દૃશ્ય જોઈને......"

મળવાનો નથી. અમને આગળથી નહીં પાછળથીજ પગાર આપવામાં આવે છે, ઘણી વાર તો બાપનો પગાર, તેના મૃત્યુબાદ તેનો પુત્ર કોર્ટની મદદથી વ-સુલ કરી શકે છે.

તું કોઈકોઈવાર દારૂ પીએ છે તે વીશે મારે કંઈ કહેવાનું નથી. પણ તું દારૂ પીને મને પીધેલો થા માટે ધારે છે તે હું સમજી શકતો નથી. એમાં કાર્ય-કારણના નિયમનો ભંગ થાય છે એ તો તું કદાચ નહીં સમજી શકે, પણ એમાં મારી આબરૂને તારા ચિત્ર મંડળમાં મારી જેટલી આબરૂ તેં રહેવા દીધી હોય તેટલી આબરૂને—હાનિ પહોંચે છે, એ સ્પષ્ટ કર-વાની જરૂર છે.

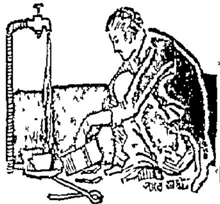
તને મેં સલાહ આપવા રોક્યો નથી: તને આપું છું તેટલા પૈસામાંજ સારી સલાહ આપનારા વકીલો

એટલા બધા છે કે તેને છોડીને મારે તારી સલાહ લેવાની જરૂર નથી. તને વાત કરવાનો અત્યંત શોખ છે. હું કોઈ રસભર્યું પુસ્તક વાંચતો હોઉં ત્યારે મારી સામે બેસીને પાનની પેટી લઈ હાથમાં ચુનો ને તંબાકુ મસળતો મસળતો તું પડોશીઓની વાત કરવા બેસે છે, અથવા મારી નાજુક તબીયતને સુધારવાના પ્રાથમિક પ્રયાસો સુચવે છે, કે મારા ખોરાકમાં કરવા જોઇતા ફેરફારોની યાદી કહી સંભળાવે છે, ત્યારે તારું ને મારું બન્નેનું કામ ને મારા 'એકલાનો મિજાસ બગડે છે, એનો તને ખ્યાલ રહેતો નથી.

૬

તારા અવાજથી, તારા મુછીવાળી હાથ હલાવી ધમકી આપવાના અભિનયથી, અને ખાસ ભજવતાં પ્રતિસ્પર્ધીને નળ કે ભીંત જોડે પોચી દઇને અનવરત મુષ્ટિ પ્રહાર કર્યે જવાના તારા ચાતુર્યથી અત્યારે નામશેષ થએલી આર્યોની વીરતાને તેં ટકાવી રાખી છે, તે હું જાણું છું અને તે માટે કવચિત અભિમાન પણ ધારું છું. પરન્તુ હથીયારને અભાવે, આપણે નિઃશસ્ત્ર કરવાનો ગુનો બ્રિટીશ સરકારે કર્યો છે તે કારણથી, તું મારાં કઢી-તવેથાને બીજાં વાસણોનો શસ્ત્રાસ્ત્ર તરીકે ઉપયોગ કરી તેમને હમેશનાં ઉપયોગ માટે નિરર્થક કરી મુકે છે, તે કોઇપણ રીતે વાજબી નથી. પ્રતિસ્પર્ધી સામે તું પથરો ફેંકે, ઘટ ફેંકે કે મોટી શીલા ફેંકે તેમાં મારે કંઇ કહેવાનું નથી. પણ તું જ્યારે તને માજવા આપેલાં મારાં વાસણો ફેંકવા માંડે છે, ત્યારે એ દશ્ય જોઇને પડીભર મારું હૃદય ભારી જાય છે.

મારા માનસ ગુણાવગુણો ખાસ કરીને અવગુણો મારી રહેણીકરણી ને મારાં સ્નેહી સંબંધીઓ એ સર્વેનું ઝીણવટ ભર્યું ને ઊંડું પૃથક્કરણ કરી તે વિષે

" મારા મિત્રો આગળ ચહાના પ્યાલા ને બીજાં વાસણો માંજવાનું શુદ્ર કાર્ય મારે કરવું પડે છે "

જાહેરમાં અહેવાલ રજૂ કરવા મેં તને રોક્યો નથી. " રોંડ ખાય છે બહુ ઓછું ને ઊંઘે છે બહુ વધારે ! " એમ મારા સંબંધી બધા પાડોશીઓને કહી આવવાની તારે કંઇ પણ જરૂર નહોતી

અમને અઠવાડિયામાં એકજ દિવસ રજાનો મળે છે; ઇશ્વરે પણ એકજ દિવસ આરામ લીધો હતો; પણ તું દર અઠવાડિયે ઓછામાં ઓછા બે દિવસ તારી મેળેજ તને રજા આપે છે. અને એ પણ હું કદાચિત્ ચલાવી લઉં, પણ કયા દિવસ તે તું નક્કી કરે છે એ સામે મારો સખ્ત વાંધો છે. જ્યારે મારે ખાસ કામ હોય કે મેં ઘેર મિત્રોને જમવા બોલાવ્યા હોય, ત્યારેજ તું નથી આવતો, એ કાંઈ આકસ્મિક હોય એમ માનવા હું તૈયાર નથી. મારા મિત્રો આગળ ચહાના પ્યાલા ને બીજાં હું ધોતો પડું, એ તારો ઉદ્દેશ હું ચોક્કસ કળી શકું છું

પણ આ બધા છતાં તું ચાકરો નજરે ભાજનર,

વકીલ, કારકુન વગેરે બધા ધંધાના ક્ષેત્રોમાં હવે કોઇને માટે જગા રહી નથી, 'તું નહિ, તો તારો બાપ બીજો !' એમ સહેલાઇથી અસીલો વકીલને; હેડ-માસ્ટર અથવા શાળાના સંચાલક માસ્તરને, શેઠ કારકુનને કહી શકે છે. ઘાટીને કોઇ એમ કહી શકતું નથી. કારણ કે એક ઘાટી જતાં તેની જગાએ બીજો મળવો મુશ્કેલ છે. અને કદાચ બીજો મળે તોયે તે સ્થિર થઇને તો નહિજ રહે. મારા એક ઓળખીતાને ત્યાં એક મહિનામાં ૨૮ ઘાટી બદલાયા હતા. ૩૦ નહિ ને ૨૮ જ તેનું કારણ એટલું જ કે તે ફેબ્રુઆરી માસ હતો. એક જાણીતા પત્રના તંત્રીઓ સિવાય આટલા થોડા વખતમાં એક જગાએ આટલા બધા માણસો આવ્યા હોય એ હું જાણતો નથી. આ કારણથી હું ઘાટીને કોઇ પણ રીતે નારાજ કરવા માંગતો નથી.

ઘાટી અને શેઠની ફરજ એક જ વાક્યમાં સમજાવવી હોય તો કહી શકાય, કે શેઠની ફરજ એ છે ઘાટીને કદી નારાજ ન કરવો, ને ઘાટીની ફરજ એ છે કે શેઠને હંમેશ નારાજ રાખવો.

મારી નોંધ પોથી

લેખક: રા. ગુપ્તા

૧ : ૩ ૩૧

આજે પેલા પ્રખ્યાત સાહિત્ય સમ્રાટને મળ્યો એ મને મળ્યા એમને મળવાથી મને આનંદ થયો એમ મેં કહ્યું પણ મને મળવાથી અધિક આનંદ એમને થયો એમ એ કહેતા હતા. સાહિત્ય સમ્રાટ! જેટલી ઝડપથી એમની કલ્પના દોડે છે એટલી ઝડપથી એમના હાથ દોડતા નથી એમ તેઓ માને છે અને કલ્પનાની ગતિને પહોંચી વળવા એ અન્ય હાથોની અને ટુંકાક્ષરીની સહાય લે છે એમ પણ કહે છે

સમ્રાટ થવાની ઉમેદવારી તો મે પણ નોંધાવી છે એ કોઈ કદાચ નહીં જાણતું હોય સમ્રાટ થાઉં ત્યારે અપહરણનો આક્ષેપ ન આવે અને ન થાઉં ત્યારે આવા આવા મનોરથો સેવી—એની સિદ્ધિ પાછળ જીવન ગુમાવ્યું એ કોઇ પણ જાણે—મારા મરણ પછી પ્રસિદ્ધ થનાર આ પોથીના વાચકો વાંચે—એથી આજેજ એનો ઉલ્લેખ કરું છું અને સમ્રાટ થવા માટે ઘણી વખત એ લેખ લખાવે છે તેમ હું મારા બીકાની બાને લખાવવા પ્રયત્ન કરું છું

મારા આ પ્રયત્નો સફળતાને પામતા નથી. પણ દરેક નિષ્ફળતા એ સફળતાનું પગથિયું છે એ સત્ય શું નકામું છે?

આજે સમ્રાટને જોઇને મને મારાં સહચારિણીને લખાવવાનું મન થયું. લેખ લખાવવા હું બેઠો તેણે બીકાને રેલગ પર સુવાડી લખવાની તૈયારી કરી.

હું બોલ્યો સામેથી બીકાએ ચીસ પાડી બીકાની બા પ્રમાણ કરતી ઉભી થઈ ગઈ મારી સતેજ કલ્પના ઉત્તેજિત થઇ હતી. એની લગામ ખેંચી રહે તેમ નહોતી આવેશમાં સામાન્ય મનુષ્યનાં દોષરૂપો ભુલી ગયો અને સાહિત્યમય સાત્વરી ભાષામાં સમ્રાટને પગલે પાદપૂર્તિઓ પુરતો હોઉં તેમ અપાનક રસથી ભરપુર સાભિનય કાવ્ય લખાતો રહ્યો પણ મારા અત્યંત આશ્ચર્ય વચ્ચે બીકાની બાને અશ્રુ સારતી જોઇ મારો ક્રોધભાવ ભાગી જઈ પ્રેમભાવમાં પલટો થવા લાગ્યો. લખાવવામાં આ પહેલી નિષ્ફળતા મળી.

× × ×

મ્હને એમ ફાવતું નથી મેં મારા મિત્ર રા. શાસ્ત્રીને કહ્યું. દુનીઆની અનેક વસ્તુઓને જોઇને આરામ લેવા માગતી મારી આંખ કાગળ સામે જોવાની અથવા જોતી વેળા ઉઘાડી રહેવાની ના પાડી નોંધ પોથીનો વ્યસન થઇ ગએલો હોવાથી કંઈપણ લખવું જ જોઇએ અને આંખનું બહાનું નહિ જ ચાલે એવી 'સર્જાતું સાહિત્ય ના અધિપતિ રા. સાદીકની આજ્ઞા' સાંભળી મેં મજાકમાં કહ્યું 'કોઇ લખે તો લખાવું ખરો." લખાવવાનો આ મારો બીજો પ્રયત્ન હતો.

પાસે બેઠેલા રા. શાસ્ત્રી તરત "ચાલો લખું-કહી રા. સાદીકને એમની ખુરસી પરથી ઉઠાડી પોતે બેઠા.

ઓફીસમાં બેઠેલા માણસો તરફ થોડી વાર મેં જોયા કીધું, વીલે મોઢે હસવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને છેવટે એક નજરે સ્હામે જોઇ રહેલા ડૉ. શાસ્ત્રીને કહ્યું:–' મને એ ફાવતું નથી '

* * *

" જરાક જોઈ લઉ હો " એમ કહી ચિત્રામણ તરફ નજર કરી ' સરસ છે ' કહીને પાછાં સુધી દીધાં પણ આટલી તૈયારી છતાં લખાવવાનું કંઇ સુઝયું નહિ.

અત્યાર સુધી હું એમ માનતો હતો કે લખવા કરતાં લખાવવુ ઘણું સહેલુ છે. પણ ખાવા કરતાં ખવડાવવું અઘરૂં છે, લેવા કરતાં આપવું અઘરૂં છે તેટલું જ અઘરૂં લખવા કરતાં લખાવવુ પણ છે. એક જાણિતા હાસ્ય રસિક લેખક તેમ જ એક જાણીતા વાર્તા લેખક લખાવે છે અને સારૂં લખાવે છે પણ મારામાં એ શક્તિ નથી. એમ મને હમણાં સમજાય છે હું તો એકવાર લખુ તેને છેકી નાખું, ફરી પાછું છેકું અને છેકુ જ લખું તેને પાછો છેકી નાખું ત્યારે જ મ્હને ચેન વળે.

એક બીલાડીએ અનેક ઠેકાણે ભમી આવીને મારા ઘરમાં કબાટ હેઠળની જગા પોતાના બચ્ચા માટે પસંદ કરી. બચ્ચુ અનેક રીતે પજવતું ' બચ્ચા ની મા ' પણ પજવામાં બાકી રાખતી નહિ પણ તે આડકથા વિષે વિચાર નહિ કરૂં એ બચ્ચુ જરાક મોટું થયું અને ખોરાકની શોધમાં તેણે ભમવા માંડયુ. મારા ફાટી ગએલા જોડાને ઉંદર સમજી તેના પર તે વારંવાર તરાપ મારતું. ચામડાના કટકા કર્યા પછી પણ તેને ઝંપ વળતો નહિ. કટકાના અણુ અને પરમાણુ કરીને પછી એમાંથી કેટલા ભાગ થશે તે જોવા એ પ્રયત્ન કરતું. દાંતથી કરડતું, પંજેથી નહોર મારતું અને પછી જરા વિશ્રાન્તિ લેતું. એકાદ બે પળ રહીને વળી પાછું એ કટકા ઉપર તરાપ મારતું. વળી પાછું આરામ લેતું અને પાછું આમજ પ્રવૃત્ત થતું.

મારા પાડોસીનો નાનો છોકરો ગેંગુ (ધ્વનિ ઉપરથી એ નામ અમે એને આપ્યું છે, તે) મારે ત્યાં એ બીલાડીના બચ્ચા સાથે રમવા આવતો. એ બચ્ચાને એ પકડતો, ચુંથતો. તેની આંખમાં આંગળા ઘોંચતો, તેથી પુંછડી હલાવતો હતો. બચ્ચું સામા થવાના પ્રયત્ન કરી થાકી ને પડી રહેતું. ગેંગુ થોડી વાર તેને સતાવીને શાન્ત પડતો. બીજે નજર ફેરવતો અને પાછો તેને સતાવવા મંડી પડતો.

નોંધ પોથી લખતી વેળા મ્હારી દશા આ બીલાડીના બચ્ચા અથવા ગેંગુ જેવી થાય છે. હું એક વિચારને પકડું છું તેને શબ્દમા મુકું છું અને છેકી નાખું છુ બીજો વિચાર શબ્દમાં મુકવા પ્રયત્ન કરૂં છુ પણ આખરે એના એજ વિચારને એના એજ છેકેલા વાક્યને ફરી લખું છુ, આમ કલમના અનેક ઘા ખમેલી મ્હારી નોંધપોથી રણ સંગ્રામના અનેક ઘાથી શોભતા રાણા સંગ સમી બની જાય છે અને તેથી જ આ પત્રમાં સંપાદકની નોંધ હેઠળ ઘણુ સમયે પણ નોંધવાનું એને સદ્ભાગ્ય મળ્યું હતું.

કાપી લખી હોય એવા અક્ષરો વાળા લેખો અને પત્રો મ્હેં જોયા છે. મ્હેં પણ ક્વચિત્ એવા પત્રો લખ્યા છે. પણ માણસના કોઈ પણ લખાણમાં છેકા છેક ન હોય એ માણસ ચોક્કસ ગમે તેવો હશે પરંતુ તેના વિચાર ખાબોચિયામાં બંધાઇ રહેલા પાણીના જેવાજ તો નહિ જ હોય ! એમ મને સંદેહ રહે છે.

કોલેજમાંથી મ્હારા મિત્ર સાથે પાછા આવતા છૂટા પડતી વેળા એ મિત્ર હંમેશ મને ચા પીવાનો આગ્રહ કરતા. હંમેશ હું ના કહેતો. એ આગ્રહ ક·

કરતાં હું વધારે ના કહેતો અને આખરે એમની સાથે ચા પીવા જતો.

આ ઉપરથી એજ મિત્રે મ્હારામાં વિચારની દ્રઢતા નથી એવો અભિપ્રાય ચાના પ્યાલાની સાથે આપ્યો.

આ અભિપ્રાય કંઈક અંશે વજુદ વાળો છે એવી મ્હારી ખાત્રી દિવસે દિવસે થતી જાય છે. હું કોઈ પણ વિચાર કરીને તેને ફેરવ્યા વગર રહી શકતો નથી. ઘેરથી રા રા શાહીકને મળવા માટે હું નીકળું છું, શરૂઆતમાં જ બસસ્ટેન્ડ આગળ હું ઊભું છું. દૂરથી બસને આવતી જોઇ ચાલતા જવું ઠીક પડશે એમ ધારી ચાલવા માંડું છું. બસ સ્ટેન્ડ આગળઆવીને ઊભે છે અને હું મ્હારો વિચાર અને દિશા ફેરવું છું. દિશા ફેરવી બસ પકડવા પાછો ફરું છું. પણ સમયસરતી મરણ અને સમ મારફ બસ કોઇને માટે થોભતી નથી, હું નિરાશ થઈ ને

સામાન્ય મનુષ્યની ક્રોધ વાક્યો વીસરી ગયો અને સાહિત્યમય, સાક્ષરી હળાપામાં, સામ્રાટને પગને પગતે પાદપૂર્તિઓ પુરતો હોઉં તેમ ભયાનક રસથી ભરપુર સાભિનય કાવ્ય સર્જવી રહ્યો

દુરેસે ટાંટીએ મ્હારા પગ રસ્તાની મુસાફરી ફરી આરંભું છું. ટ્રામ આવતા, વિચાર કરીશ તો તે ફેરવાઈ જશે એવા ભયથી વિચાર કર્યા વગર જ ટ્રામમા ચઢી બેસું છું. કંડકટર આનો માગે કે વે પ્હેલો ઉતરી પડાય તો સારું એમ ધારી દરવાજા આગળ આવીને ઉભો રહું છું અને કંડકટરને આનો આપીને ટીકીટ લઇને બહુ આગળ વધ્યા પહેલાં જ ટ્રામમાંથી ઉતરી પડું છું. અને ફરી પગ રસ્તાની મુસાફરી

ચર્ચા કરું છું.

અર્ધે રસ્તે વિચાર આવે છે કે રા. સાદીકને તો કાલે મલીશ. આજે જરા પીટીટ લાઈબ્રેરીમાં જઈ આવું. વળી કંઈક ભાગે વચમાં કંઈક ભાગે ટ્રામમાં અને મોટે ભાગે પગે મુસાફરી કરી પીટીટ લાઈબ્રેરીના દરવાજા આગળ આવી પહોંચું છું. સામેની રેસ્ટોરાંમાંથી ચાની સુગંધ મ્હને આકર્ષે છે અને એ સુગંધ પ્રેર્યો હું ત્યાં દોરાઉં છું. મારી માફક દોરાઈ આવેલો કોઈક મિત્ર મળી જાય છે તેની જોડે કર્યાં તો મારે ઘેર કે તેને ઘેર હું જાઉં છું અને દિવસ આમ પુરો થાય છે. બીજે દિવસે પાછું આવું ને આવુંજ કંઈ થાય છે અને વિચાર કર્યાં પછી લગભગ દસેક દિવસે અકસ્માતથી રા. સાદીક મ્હને મળી જાય છે.

આ પ્રમાણે મારા વિચારોમાં સ્થિરતા નથી દઢતા નથી, એકરૂપતા નથી એમ બીજાઓની માફક હું પણ સમજી શકું છું. પણ તેથી વિચાર કરવાની મ્હારી અયોગ્યતા સિદ્ધ થતી નથી જેમ ઘડીઆળ ફરતી હોય તોજ તે સારી ઘડીઆળની ગણતરીમાં આવે તેમ વિચારો પણ બદલાતા હોય તોજ તેમાં વિચારનું ખરેખરૂ તત્વ રહેલું સમજાય. માણસને નિશ્ચય કરવાનોજ હક માત્ર નથી પણ નિશ્ચયો ફેરવવાનો પણ હક છે એ સહેલાઈથી સિદ્ધ કરી શકાય. જો માણસ પોતાના નિશ્ચય ન ફેરવતો હોય તો તે માણસ પારકાના ફેરવતો હશે પણ મનુષ્યજીવન કોઈના ને કોઈના નિશ્ચયો ફેરવવા માટેજ આપણને બક્ષવામાં આવ્યું છે.

આ પ્રમાણે નિશ્ચયો જો ફરવી શકાય તો વાક્યો શા માટે ન ફેરવી શકાય ? વાક્યો ફેરવતી વેળા છેકાછેક થાય તે સ્વાભાવિક છે અને આ મહા નિયમને અનુસરીને મારી નોંધપોથીમાં હું છેકાછેક કરી મુકું છું આથી 'સર્જાતું સાહિત્ય'ના સંપાદકની ટીકા સત્ય હોવા છતાં મારી આબરૂને કોઈપણ હાનિ નહિ કરે એવી મારી ખાત્રી છે.

પણ આ વાત લંબાઈ કરતાં પહોળાઈમાં પુષ્કળ વધી ગયેલી છોકરીને પહેલીવાર જોઈને તેના મામાએ કહ્યું તેમ "આડી ફાટી." મારો મુદ્દો મને લખાવતાં ફાવતું નથી એમ સિદ્ધ કરવાનો હતો પણ આટલું લખાવ્યા પછી તેમાં એક જુદી જાતનો આનંદ છે તે હું જોઈ શકું છું. પોતે બેસી રહી ને સામા માણસને મહેનત આપવી એ મનુષ્ય સ્વભાવનો સાહજિક આનંદ છે હું નિરાંતે મોજથી લખાવ્યે જાઉં અને રા. શાસ્ત્રી કાગળ પરથી પેન્સીલ પણ ઉપાડવા ન પામે એ જોઈ મારૂં હૃદય હર્ષથી છલકાઈ જાય છે. હું માનું છું કે આ આનન્દ બહુ દિવ્ય પ્રકારનો નથી પણ મજુરોને કામ કરતા જોઈને મીલ માલિકને "હર્ષ થાય" છે; માસ્તરોને ઘાંટા તોડતા અને ટેબલ અફાળતા જોઈ હેડ માસ્તરને સંતોષ થાય છે; અધિપતિને અર્ધા ગુદરમાં બોળાઈને કાતરના ચોટી અપેક્ષા એ પાનાં ઓવડે :કટિંગ્ઝ કાપવાનો પ્રયત્ન કરતો જોઈ પત્રના માલિકને આનંદ થાય છે; પાડોશીને ત્યાં તેના મામાજીની ફોઈની દીકરીનું સીમન્ત માણી આવીને આવેલી પત્નીને પતિને છોકરાઓને હિચકો નાખતો જોઈ મઝા આવે છે, તેવોજ અનેરો આનંદ મ્હને પણ અત્યારે આવી રહ્યો છે અને આવોજ આનંદ ઈશ્વરને પણ પેટને માટે માણસને ફાંફાં મારતાં જોઈ અથવા ધર્મને નામે એક બીજાનાં ગળાં કાપતાં જોઈ આવતો હશે પણ હવે આપણે વાતમાં ને વાતમાં ઈશ્વર સુધી પહોંચી ગયા એટલે આટલેથીજ બસ.

હિંદી ચિત્રકલા

[જીવનપર તેની અસર]

લેખક :
ડૉ. હરિપ્રસાદ વ્રજરાય દેસાઈ

રવિવર્માના ઘણાં ચિત્રો મને ગમતાં. શકુંતલા પત્રલેખન અને કાદંબરી, દમયંતિ અને હંસ, સરસ્વતિ અને લક્ષ્મિ ઇત્યાદિ ખુબ લોકપ્રિય થયાં હતાં. પરન્તુ મારી ૨૦ વર્ષની ઉમરે હું પહેલ વહેલો વડોદરે ગયો ત્યારે મહારાજાના મહેલમાં "પૃથ્વીમાં સમાઈ જતી સીતા"નું રવિવર્માનું મૂળ ચિત્ર જોયું અને હું અત્યંત મુગ્ધ થયો હતો. એ ચિત્ર મને દિવસ અને રાત આખ પાસે ફર્યા કરતું અને સીટી- લ હૉસ્પીટલની પાછળ એક રામજી મંદિર છે તેની ભીંત ઉપર એ જ ચિત્રની નકલ કોઈ ચીતારાએ કરી હતી તે જોવા હું ઘણી વખત એ રસ્તે જતો હતો. એ ચિત્ર બહુ કરુણ રસિક હતું. એમાંના રામ અને લક્ષ્મણની મૂર્તિઓ જીંદગીમાં પહેલીજ વાર મારા આદરને પાત્ર થઈ શકી અને દુર્યોધન પાસે વિષ્ટિ કરવા ગયેલા રવિવર્માના ચિત્રમાંના "કૃષ્ણ" પણ મને પસંદ પડ્યા. મુગ્ધ થએલી રાધાના કૃષ્ણ પણ એમના બાળસ્વરૂપમાં મને ગમ્યા હતા.

વળી એજ વખતે મીસીસ નીવેદિતાનાં રામચંદ્ર અને મહાભારત હું વાંચી ગયો હતો (Story of the Greek war, Ramchandra an Ideal king) એમણે પણ મારા જીવનમાં પહેલી જ વાર રામ અને કૃષ્ણને માટે પૂજ્ય બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરાવ્યાં હતાં અને એ વાંચ્યા પછી જે અન્ય માન- સિક ચિત્રો રામ અને કૃષ્ણનાં હું કલ્પી ચૂક્યો હતો તેને સુરેખ કરી આપવાનું ઉપકાર કાર્ય રવિવર્માએ કર્યું.

ત્યાર પછી કાંઈક પર ફગીન અને ચાંગ રવિવર્માનાં ચિત્રો જ્યાં જ્યાંથી મને મળ્યાં ત્યાંથી લેતો અને સંગ્રહ કરતો હતો.

ઈ. સ. ૧૯૦૦ કે એ અરસામાં, સ્વ. ભાઈ- લાલ હરીલાલ દેસાઈના પ્રયાસથી એક કેળવણી પરિષદ પ્રેમાભાઈ હૉલમાં ભરવામાં આવી હતી. તે વખતે, સ્વ. મગનલાલ ચિત્રકાર ટ્રેનીંગ કૉલેજમાં શિક્ષક હતા. એમણે કાળા પાટીયા પર આલેખેલું "દમયંતિ ને અજગર" ચિત્ર હતું. એવાં મારાં ચિત્રે પણ મારા મન પર બહુ અસર કરી હતી.

પચીસ વર્ષ પછી મેં ડાક્ટરનું કામ અને ચિત્ર કીર્તિને માટે જે જલસા અમારા મિત્ર મંડળે શરૂ કર્યા હતા તેમાં ગમ્મીન સાથે ભાંતી અમદાવાદી હિંદુ દેવીના એક તસ્વીર તૈયાર કરાવવાનું કર્યું. મારા મિત્ર હીરપાઠક ઘણીન આ મગનલાલ ચીતારાને ઓળખતા હતા. એમની પાસે એમનું "હિંદ દેવી" નું ચિત્ર ચિતરાવ્યું અને રવિવર્મા પ્રેસમાં છપાવ્યું. એ ચિત્ર આખા હિન્દુસ્તાનમાં પ્રસિદ્ધ થયું અને દેશસેવાભાગી પ્રજાજનોનાં મન ભક્તિ એક ભારત માતાની ભક્તિ તરફ વાળવાનું અપૂર્વ કાર્ય આપવામાં એ ચિત્રે પણ યથાશક્તિ મદદ કરી હતી.

શરૂ કરૂં છું.

અર્ધે રસ્તે વિચાર આવે છે કે રા. સાદીકને તો કાલે મલીશ. આજે જરા પીટીટ લાઈબ્રેરીમાં જઈ આવું. વળી કંઈક ભાગે વચમાં કંઈક ભાગે ટ્રામમાં અને મોટે ભાગે પગે મુસાફરી કરી પીટીટ લાયબ્રેરીના દરવાજા આગળ આવી પહોંચુ છું. સામેની રેસ્ટોરાંમાંથી આવતી સુગંધ મ્હને આકર્ષે છે અને એ સુગંધ પ્રેર્યો હું ત્યાં દોરાઉં છું. મારી માફક દોરાઈ આવેલો કોઈક મિત્ર મળી જાય છે તેની જોડે કર્યા તો મારે ઘેર કે તેને ઘેર હું જાઉં છું અને દિવસ આમ પુરો થાય છે. બીજે દિવસે પાછું આવું ને આવુજ કંઈ થાય છે અને વિચાર કર્યાં પછી લગભગ દસેક દિવસે અકસ્માતથી રા. સાદીક મ્હને મળી જાય છે.

આ પ્રમાણે મારા વિચારોમા સ્થિરતા નથી દ્રઢતા નથી, એકરૂપતા નથી એમ બીજાઓની માફક હું પણ સમજી શકુ છુ પણ તેથી વિચાર કરવાની મ્હારી અયોગ્યતા સિદ્ધ થતી નથી જેમ ઘડીઆળ ફરતી હોય તોજ તે સારી ઘડીઆળની ગણતરીમાં આવે તેમ વિચારો પણ બદલાતા હોય તોજ તેમાં વિચારનું ખરેખર તત્વ રહેલું સમજાય. માણસને નિશ્ચય કરવાનોજ હક માત્ર નથી પણ નિશ્ચયો ફેરવવાનો પણ હક છે એ સહેલાઈથી સિદ્ધ કરી શકાય. જો માણસ પોતાના નિશ્ચય ન ફેરવતો હોય તો તે માણસ પારકાના ફેરવતો હશે પણ મનુષ્યજીવન કોઈના ને કોઈના નિશ્ચયો ફેરવવા માટેજ આપણને બક્ષવામાં આવ્યું છે.

આ પ્રમાણે નિશ્ચયો જો ફેરવી શકાય તો વાક્યો શા માટે ન ફેરવી શકાય? વાક્યો ફેરવતી વેળા છેકાછેક થાય તે સ્વાભાવિક છે. અને આ મહા નિયમને અનુસરીને મારી નોંધપોથીમાં હું છેકાછેક કરી મુકું છું આથી 'સજાંતું સાહિત્ય'ના સંપાદકની ટીકા સત્ય હોવા છતાં મારી આબરૂને કોઈપણ હાનિ નહિ કરે એવી મારી ખાત્રી છે.

પણ આ વાત લંબાઈ કરતાં પહોળાઈમાં પુષ્કળ વધી ગયેલી છોકરીને પહેલીવાર જોઈને તેના મામાએ કહ્યું તેમ "આડી ફાટી." મારો મુદ્દો મને લખાવતાં ફાવતું નથી એમ સિદ્ધ કરવાનો હતો પણ આટલું લખાવ્યા પછી તેમાં એક જુદી જાતનો આનંદ છે તે હું જોઈ શકુ છું પોતે બેસી રહી ને સામા માણસને મહેનત આપવી એ મનુષ્ય સ્વભાવનો સાહજિક આનંદ છે હું નિરતિ ગોજથી લખાવ્યે જઉં અને રા. શાસ્ત્રી કાગળ પરથી પેન્સીલ પણ ઉંચકવા ન પામે એ જોઈ મારૂં હૃદય હર્ષથી છલકાઈ જાય છે. હું માનું છું કે આ આનન્દ બહુ દિવ્ય પ્રકારનો નથી પણ મજુરોને કામ કરતા જોઈને મીલ માલિકને હર્ષ થાય છે; માસ્તરોને ઘાંટા તોડતા અને ટેબલ આફાળતા જોઈ હેડ માસ્તરને સંતોષ થાય છે; અધિપતિને અર્ધા ગુદરમાં બોળાઈને કાતરના ચોટી ગયેલા બે પાના ઓવડે :કટિંગ્ઝ કાપવાનો પ્રયત્ન કરતો જોઈ પત્રના માલિકને આનંદ થાય છે; પાડોશીને ત્યાં તેના મામાજીની ફોઈની દીકરીનું સીમન્ત માણી આવીને આવેલી પત્નીને પતિને છોકરાઓને હિચકો નાખતો જોઈ મઝા આવે છે, તેવોજ અનેરો આનંદ મ્હને પણ અત્યારે આવી રહ્યો છે અને આવોજ આનંદ ઈશ્વરને પણ પેટને માટે માણસને ફાંફાં મારતાં જોઈ અથવા ધર્મને નામે એક બીજાનાં ગળાં કાપતા જોઈ આવતો હશે પણ હવે આપણે વાતમાં ને વાતમાં ઈશ્વર સુધી પહોંચી ગયા એટલે આટલેથીજ બસ.

હિંદી ચિત્રકલા

[જીવનપર તેની અસર]

લેખક :
ડૉ. હરિપ્રસાદ વ્રજરાય દેસાઈ

રવિવર્માનાં ઘણાં ચિત્રો મને ગમતાં. શકુંતલા પત્રલેખન અને કાદંબરી, દમયંતિ અને હંસ, સરસ્વતિ અને લક્ષ્મિ ઇત્યાદિ ખુબ લોકપ્રિય થયાં હતાં. પરન્તુ મારી ૨૦ વર્ષની ઉંમરે હું પહેલ વહેલો વડોદરે ગયો ત્યારે મહારાજાના મહેલમાં 'પૃથ્વીમાં સમાઈ જતી સીતા"નું રવિવર્માનું મૂળ ચિત્ર જોયું અને હું અત્યંત મુગ્ધ થયો હતો. એ ચિત્ર મને દિવસ અને રાત આંખ પાસે ફર્યા કરતું અને સીવીલ હોસ્પીટલની પાછળ એક રામજી મંદિર છે તેની ભીંત ઉપર એ જ ચિત્રની નકલ કોઈ ચીતારાએ કરી હતી તે જોવા હું ઘણી વખત એ રસ્તે જતો હતો. એ ચિત્ર બહુ કરુણ રસિક હતું. એમાંના રામ અને લક્ષ્મણની મૂર્તિઓ જીંદગીમાં પહેલીજ વાર મારા આદરને પાત્ર થઇ રહી અને દુર્યોધન પાસે વિષ્ટિ કરવા ગયેલા રવિવર્માના ચિત્રમાંના "કૃષ્ણ" પણ મને પસંદ પડ્યા. મુગ્ધ થએલી રાધાના કૃષ્ણ પણ એમના બાળસ્વરૂપમાં મને ગમ્યા હતા.

વળી એજ વખતે મીસીસ બીસેન્ટના રામચંદ્ર અને મહાભારત હું વાંચી ગયો હતો (Story of the Greek war, Ramchandra an Ideal king) એમણે પણ મારા જીવનમાં પહેલી જ વાર રામ અને કૃષ્ણને માટે પૂજ્ય બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરાવી હતી અને એ વાંચ્યા પછી જે અન્ય માનસિક ચિત્રો રામ અને કૃષ્ણનાં હું કલ્પી ચૂક્યો હતો તેને સુરેખ કરી આપવાનું ઉપકાર કાર્ય રવિવર્માએ કર્યું.

ત્યાર પછી ફાંઉસ પર રંગીન અને સાદા રવિવર્માનાં ચિત્રો જ્યાં જ્યાંથી મને મોંઘા મળે ત્યાંથી લેતો અને સંગ્રહ કરતો હતો.

ઈ. સ. ૧૯૦૦ કે એ અરસામાં સ્વ. માધવનાથ હરીલાલ દેસાઈના પ્રયાસથી એક કેળવણી પરિષદ પ્રેમાભાઈ હોલમાં ભરવામાં આવી હતી. તે વખતે સ્વ. મગનલાલ ચિત્રકાર ટ્રેનીંગ કોલેજમાં ઉસ્તાદ હતા. એમણે કાળા પાટીયા પર ચાકથી "દમયંતિ ને અજગર" ચિત્ર્યું હતું. એવાં સાદાં ચિત્રો પણ મારા મન પર બહુ અસર કરી હતી.

પાંચેક વર્ષ પછી મ્હેં દવાખાનું કાઢ્યું અને સ્વદેશ કીર્તિને માટે જે જલસા અમારા મિત્ર મંડળે શરુ કર્યા હતા તેમાં સંગીત શાસ્ત્રી સર્વેની સૂચનાથી હિંદ દેવીની એક તસ્વીર તૈયાર કરાવવાનું ઠર્યું. મારા મિત્ર હીરપાયકર પછીના આ મગનલાલ લીલાધરને ઓળખતા હતા. એમની પાસે એમણે "હિંદ દેવી"નું ચિત્ર બનાવરાવ્યું અને રવિવર્મા પ્રેસમાં છપાવ્યું. એ ચિત્ર આખા હિન્દુસ્તાનમાં પ્રસિદ્ધ થયું અને દેવીઓમાંથી પ્રજાજનોના મન ભણી એક ભારત માતાની ભક્તિ તરફ વાળવાનું અપૂર્વ કાર્ય સાધવામાં એ ચિત્રે પણ યથાશક્તિ મદદ કરી હતી.

પછી ચિત્રોમાં મને રસ પડતો હતો અને જ્યાં કંઈ સારૂં ચિત્ર જોવામાં આવે ત્યાં હું એનાં વખાણ કરવા બેસી જતો. લક્ષ્મિવિલાસવાળા શ્રીયુત આશાભાઈ સાથે મારે મૈત્રિ થઇ અને એમણે પછી સ્વ. મગનલાલ લીલાધર સાથે મારી પીછાન કરાવી. એ મને મગનલાલને ઘેર વારંવાર લઈ જતા ને મગનલાલનાં બીજાં ચિત્રો એમણે મ્હને બતાવ્યાં. "રાણકદેવી ને સિદ્ધરાજ" "દમયંતી અને અજગર" "વણ નોતર્યા મહેમાનો" "ચૈલૈયો" અને "પિતૃભક્ત શ્રવણ" તથા "હિન્દ દેવી"ની મૂળ નકલ. એ ૭ ચિત્રો સ્વ. મગનલાલે ધીમે ધીમે તૈયાર કર્યાં હતાં.

જ્યારે જ્યારે સ્વ. મગનલાલભાઇને ઘેર જઇએ ત્યારે કલાકોના કલાકો ખોટી થતા. એ પોતાની શીખવો અને ચિત્રો તૈયાર કરતા પડતી અગવડોની વાતો કરતા; ગ્રામોફોનમાં પોતાના ચિત્રોના વિષયનાં ગીતો સંભળાવવાના અને પોતે પોતાના વિનોદ અથવા કેળવણીને માટે એકઠી કરેલી નોંધો, ચિત્રોની નકલો, ચિત્રકારોનાં જીવન વગેરે બતાવતા. જગતમાં ચિત્રકારોની થતી કદર અને કેટલાક મહાન ચિત્રોનાં વર્ણન એ કરતા અને મને અને મારી મારફત ગુજરાતને એ, અરસિકતા સારૂ અને કલાકારો તરફ બતાવાતું દુર્લક્ષ્ય એને માટે મીઠા ઠપકા આપતા હતા.

સોફીમાં કલા અને ચિત્રો તરફ આદર વધે એને માટે મેં ત્યાર પછી કેટલાક પ્રયત્નો કર્યા. સાહિત્ય અને ઇતિહાસ એ સુહ્રદસ્તા કેળવાય. એ મેરે મને અનુભવ હતો. અને શિલ્પકળાની અસર મારા હૃદય પર ઘણી થતી. અને કલાદ્વારા પરમાત્માના આનંદ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય છે એટલે સુધીની એની શક્તિ હું સમજ્યો હતો. જીવનની ક્ષુદ્રતાઓ, મલિનતાઓ અને ગંદકીની બહાર તો સાહિત્ય, સંગીત અને કલા મનુષ્યોને જરૂર લઇ જાય છે એની મને ખાત્રી હતી. અમદાવાદ કલાવિહીન હતું. ગુજરાત બીજા પ્રાંતોની સરખામણીમાં જડ લાગતું હતું. ચિત્રકાર મગનલાલને ઘેર જ્યારે જ્યારે હું જતો ત્યારે કોઈ મહાન પ્રસંગ મારા જીવનમાં બનતો હોય એમ એમનાં ચિત્રો જોઇને અને એમની પાસેના નમુના જોઈને મને થતું.

સ્વ. મણીલાલ નભુભાઇને ઘેર હું એક વખત ગયો હતો. "વિશ્વામિત્ર અને મેનકા"નું ચિત્ર એમણે મઢાવીને પોતાના અભ્યાસગૃહમાં રાખ્યું હતું. એ ચિત્ર પર શ્રીયુત ધીરજલાલ કેશવલાલનું એક કાવ્ય પણ રા. બા. રમણભાઇના "જ્ઞાનસુધા"માં પ્રસિદ્ધ થયું હતું. એ ચિત્રે અને પેલા કાવ્યે મારા મન પર ઘણી અસર કરી હતી. કાવ્યમાં એ પ્રસંગનું વર્ણન કરતા શ્રી. ધીરજલાલે લખ્યું હતું કે—

"રમણીયપણું સઘળે ઉભર્યું
શું ખીલંત હસંત વસંત ઋતુ"

શરૂઆત એ રીતે કરીને બહુ સુન્દર કવિતામાં એ આખો વિષય વર્ણવ્યો હતો. ત્યાર પછી એમણે કવિતા લખવી રહેવા દીધી એ દીલગીરીની વાત છે. તે ગમે તેમ હો પણ એમનું એ કાવ્ય તો જરૂર "કાવ્ય સમુચ્ચય" જેવા કાવ્ય સંગ્રહમાં બને તો ચિત્ર સાથે પ્રસિદ્ધ કરવા યોગ્ય છે. નડિયાદ હું સ્વ. મણીલાલ નભુભાઇને ત્યાં ગયો ત્યારે એમના નાના ભાઇ સ્વ. બાલાશંકર નભુભાઇએ મણીભાઇને એ ચિત્ર કેટલું બધું પ્રિય હતું એ વિષે મને વાત કરી હતી.

એક દુકાને પછી મેં "શુક રંભા"નું ચિત્ર પણ જોયું અને એની અસર પણ નૈતિક જીવન પર પહેલાના જેવી જ થતી હતી એમ મ્હેં અનુભવ્યું.

એકમાં કામ વાસનાથી વિશ્વામિત્ર જેવા ઋષિ ફસાઈ પડ્યો હતો અને મુખ છુપાવતો હતો. પશ્ચાતાપની એ શરૂઆત હતી. શ્રીયુત ધીરજલાલ એમનો પશ્ચાતાપ વર્ણવતાં લખે છે કે "વિશ્વામિત્ર નવુ બ્રહ્માંડ રચે એટલી શક્તિ મેળવી ચૂક્યા હતા. તપ વડે ક્ષત્રિયમાંથી એ બ્રાહ્મણપદને પામ્યા હતા અને છતાં ધીક્કાર છે મનુષ્યની નબળાઈને કે કામ વાસનાને એ જીતી શકવા સમર્થ નથી "

"શુક રંભા" માં બાળયોગી શુક, રંભાનાં નૃત્ય કે હાવભાવથી લોભાતો નથી એનું સુન્દર ચિત્ર છે. એ તો અડગ, અલ્પ પલાંઠી વાળીને બેઠો છે. રંભાને એ સાત્વિક, નિશ્ચય અને સાચા વીર પાસેથી પાછું જવું પડે છે. પુરાણ સાહિત્યમાં આવા દાખલા અપવાદરૂપ જ હશે. કોઈ નાટક કે નવલકથામાં એક ઉત્તમ અને બીજું અધમ દૃષ્ટાંત રજુ કરી કોઈ નીતિનો બોધ કરવાની કલામય યોજના હોય એવાં "વિશ્વામિત્ર અને મેનકા" તથા "શુક અને રંભા" મને તે દિવસોમાં યશ પડયાં હતાં.

રવિવર્માનું વિશ્વામિત્ર મેનકાનું એક બીજું પણ ચિત્ર છે. એ ભાવનગર દરબાર ગૃહમાંથી બહાર કઢાવી ભાઇ રાવળે, નવુ કર્યું છે. એ સરસ છે.

દક્ષિણામૂર્તિ ભુવન માટે એમણે એક ચિત્ર આપ્યું છે તે છીછરી ઢબ અને રવિવર્મા સંપ્રદાયમા રાવળ હતા તે સમયનું છે. હું એમની સાથે ભાવનગર ગયો ત્યારે દક્ષિણામૂર્તિ ભવનમા એ મ્હેં પહેલી વાર જોયું અને ત્યારથીજ ગુજરાતના ભાગ્ય શ્રીયુત રાવળના હાથથી ઉઘડી શકશે એવી મ્હેં આગાહી કરી હતી. પછી તો શ્રીયુત રાવળમાં ઘણા ફેરફાર થયા. રાજમહેન્દ્રના રામરાવ એમના સહાધ્યાયી હતા. પરંતુ રાવળની ગુણજ્ઞતાને લીધે એ રામરાવ પાસેથી ખુબ સારી અસરો પામ્યા. બેંગોલ સંપ્રદાય એમણે જોયો અને એમાંથી તત્વ પકડયું. હિમાલય તથા દીલ્હી આગ્રા અને ઉદયપુર જોયાં અને રેશની શિલ્પકળા, સૃષ્ટિ-સૌન્દર્ય તથા મૂર્તિઓ અને જીવનમાં હજી જળવાતી રસિકતાનાં પ્રત્યક્ષ દર્શને એમની ચિત્રકલા પર ખુબ અસર કરી. ચીત્ર ઓર ઈચવરકરજી સાથે એ અજંટા ગયા અને અજંટાની પરંપરાથી હિન્દભરમા શિલ્પ અને ચિત્રકારોએ જે અસરો મેળવી છે તેની એકતાથી એ ખુશ થયા.

હાલમાં શાળાનાં મુગ્ધ વર્ગોમાં ઘણો ફેર થયો છે અને જુદા જુદા વિદ્યાર્થીઓને એમના કુદરતી વલણો પ્રમાણે વેગ આપી એ નૈસર્ગિક સર્જનો કરાવતા જતા રહ્યા છે પોતે પડદા પાછળ રહી નવા નવા વિદ્યાર્થીઓને છુપી પ્રેરણા આપે છે. યશની એને દરકાર નથી. ગુજરાતમાં પોતાનું વ્યક્તિત્વ કલા ક્ષેત્રમાં ખીલે એ જ જોવાની એમની મહત્વાકાંક્ષા છે.

"બીબીઝ એન્યુઅલ" મને પહેલું કોણે બતાવ્યું એ મને અત્યારે સાંભરતું નથી. પણ એમાંથી ઘણાં ઉત્તમ ચિત્રો, મ્હેં જોયાં હતાં અને એના ઉપર એના વિદ્વાન તંત્રીની નોંધોએ તો હદ કરી હતી. એથી તો સુંદર અને હલકાં ચિત્રો સમજતાં મને આવડયાં. ઉત્તમ ચિત્રોમાંથી આનંદ અને બોધ લેતા હું શીખ્યો અને જેમ સાહિત્ય જગતમાં દેશકાળનો બાધ નથી તેમજ કલાના સેત્રમાં પણ જુદા જુદા યુગો કે જાતિઓ છતાં સૌનું ઉત્તમ આપણા આદરમાનને યોગ્ય છે એમ લાગ્યું હતું. ૯

સ્વ ઈચ્છારામ મથુરચ્છારામને ઘેરથી ઘણું કરીને એ બીબીઝ એન્યુઅલ જોયાં હતાં અને વાંચ્યાં હતાં.

ડેન સોસાયટીમાં પછી મી. પરમાર એ સા-ના અને એના ચિત્રો પર પણ મ્હેં પ્રવચન કર્યાં તાં.

બીબીઝ એન્યુઅલ-"વાર્ષિક ગ્રંથો" મ્હેં કેટલાક ર્ષો હતાં અને હિન્દ બહારના ઉત્તમ ચિત્રોનો ઈક પરિચય એનાથી મને થયો હતો. પછી મુંબાઈના કલાક ચિત્ર સંગ્રહો જોયા અને એમાથી અમુક ચિ-ત્રોએ મને ઉત્તમ અસર કરી હતી.

આમ હોવાથી સાહિત્ય સભા મારફતે એક "કલા-દર્શનો" મ્હે ગોઠવાવ્યાં અને મગનલાલનાં તમામ ચિત્રો ત્યાં મૂકી બીજા પણ એટલા દેશી પરદેશી ચિત્રો એ પ્રસગે રજુ કર્યાં હતા.

બિબીમા "ઓરફીઅસ એન્ડ યુરીડીસ" અત્યારે ને ખાસ સાભરે છે.

ત્યાર પછી શ્રી. રવિશંકર રાવળ અમદાવાદમાં આવ્યા. સ્વ. હરીલાલ માધવજી ભટ્ટનો એક પત્ર તે મારા પર લાવ્યા હતા. શ્રી. ભટ્ટે એમની ટુંકામાં ઓળખાણ આપી હતી શ્રી. રાવળના સાંજવર્ત-માનમાં ચિત્ર વિષે કેટલાક વિચારો તે અગાઉ પ્રસિદ્ધ થયા હતા તે ચિત્રકાર મગનલાલે મને બતાવ્યા હતા. પછી "સંસારનાં સુખ" Pleasures of Life ; તેવામાં પ્રસિદ્ધ કરતો હતો એમાં Ruskin રસ્કીન વગેરેના વિચારો હતા એટલે ચિત્રોનો પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ આનંદ શ્રીયુત રાવળને મળના પહેલાં ઉપર પ્રમાણે થઈ ચુક્યો હતો શ્રીયુત ભટ્ટે શ્રીયુત રાવળને મારા મિત્ર મંડળમાં ભેળવવા ભલામણ કરી હતી તેનો મ્હેં અમલ તરતજ કર્યો અને આ બાબતમાં શ્રી. રાવળની ઓળખાણ થઈ તે મારૂં પણ હું મોટું ભાગ્ય માનવા લાગ્યો તરતજ અમે મિત્રો થઈ ગયા અને એમની મૈત્રિ અને કલાના વિષયમાં બહુ લાભ થઈ પડી.

પછી સર ગિરજાપ્રસાદ સાથે હું મસુરી ગયો ત્યાંની "સીનસીનેરી" જોઈને મને જે આનંદ થયો તે જો શ્રી. રાવળ જુએ તો ગુજરાતને લાભ થાય અને ચિત્રને માટે અદ્‌ભુત અને સૌન્દર્યથી ભરપુર વિષયો મળે એમ મ્હેં વારંવાર ઉદ્‌ગાર કહાડ્યા !

ત્યાંના સૃષ્ટિ સૌન્દર્યથી એમના કુટુંબી જનોને પણ રસ પડ્યો હતો. ચિત્રવિદ્યા શીખવા ઈચ્છા થઈ હતી અને શ્રી. રાવળના ચારિત્ર્ય, સૌજન્ય તથા વિદ્યાભ્યાસમનાં સ્વભાવિક રીતે જ હું વખાણ કરતો હતો. એમાથી ઈશ્વર કૃપાએ શ્રી. રાવળને ચિત્ર શિક્ષક તરીકે રાખવા એમણે ઈચ્છા દર્શાવી અને ત્રીજે વર્ષે નૈનિતાલ ગયા ત્યારે શ્રી. રાવળને એમણે સાથે લીધા. પછી તો નૈનિતાલ, દાર્જિલિંગ, કલકત્તા, ઉટી મદ્રાસ, અજમેર, મહીસૂર વગેરે સ્થળો અમે સાથે ફર્યા ઉદેપુર, કાંકરોળી ચિતોડ અને મોઢેરા તથા પાટણ પણ શેઠ સાહેબની કૃપાથી સાથે ફર્યા અને ચિત્ર વિદ્યા તથા કલાના સામાન્ય વિષયો પર ખુબ ચર્ચાઓ અમે બધાએ કરી છે. ભુવનેશ્વર પણ રાવળ સાથે હતા અને જબલપુરનાં ચોસઠ જોગણીનાં મંદિરમાં અને આરસના પહાડોમાથી નર્મદા નદી વહે છે એ માર્ગે વહી જતા સૌન્દર્ય અમે સાથે પીધા છે. ધોધો, સમુદ્ર કિનારા, પુલોના પ્રદર્શનો, મેઘધનુષ્યો, સંગમો ગિરી-પ્રદેશો, પતંગિયાં અને જળચરો અમે તૃપ્તિ થતાં સુધી જોયાં અને કલકત્તા તથા મદ્રાસના પ્રદર્શનો મહીસુર અને બેંગલોરની રસસામગ્રીથી થતો મોહ પ્રમોદ અમે સાથે ભોગવ્યો.

નાટકોમા ઘણી વખત મારે ૦—૪—૦ આનામાં બેસવાનું થતું. એના પડદા વખાણનારને હજી કોઈ અધમ ઋષિવાળા ગણે તેની મને પરવા નથી જતા મારા મનપર નાટકોના પડદાઓએ બહુ ઉન્નત અસર કરી છે એમ કહેવાની હું હિંમત કરીશ—તેનો અને

ફુલો વાળાં વૃક્ષો; રજવાડા અને શહેરોની હવેલીયો નદી કિનારા અને બગીચા કે ઝરનાળા અને પુલો પર્વતો અને આકાશ એ બધું નાટકના પડદાઓમાં મ્હેં હેતપૂર્વક દૂરથી આનન્દ સાથે જોયેલું છે અને એ અજ્ઞાત ચિત્રકારોને મારા સાચા અંતઃકરણથી વારંવાર પ્રણામ કર્યા છે.

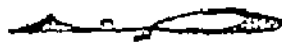
હજી ઘણા ગામડીઆ અને મજૂરો એ પડદાઓ દ્વારાજ ચિત્રવિદ્યાનો આનંદ મેળવતા હશે એમના હિતની ખાતર વિદ્વાનો અને રસજ્ઞો આ પડદાઓની ઉપેક્ષા ન કરે એવી મારી એમને વિનતી છે

મથુરાંના યમુના વિહાર, હરદ્વારનાં ગંગાસ્નાન, ઋષિકેશ અને લક્ષ્મન ઝોલાની યાત્રા, મથુરાંના સગ્રહસ્થાનનો અભ્યાસ એ બધુ અમે એકે એક વખત જોડે રહીને કર્યા હતાં.

સાહિત્ય પરિષદ વખતનું કલા પ્રદર્શન, શ્રી ચંદુલાલ મણીલાલ (વસન્તવિનોદી) શ્રી. રાવળ અને મ્હેં ગોઠવ્યું હતું.

એ પ્રદર્શન વખતે રાજમેહેન્દ્રિ ના ચિત્રકાર સ્વ, રામરાવ, રાવળજીને ત્યાં આવ્યા હતા. એની ચિત્રકળામાં એક જાતનું પ્રતાકી તત્ત્વ હતું અજન્ટાની ગુફાઓમાં છે એવાં ચિત્રો એ નવાં ઉપજાવતા અને વૃક્ષો મનુષ્યાકૃતિયો પથ્થર અને જલમાં એ ચમકતું ચેતન પૂરતા હતા. વૃક્ષોનાં અંગ મરોડમાં એ સૌન્દર્ય જોતા અને આ પ્રદર્શનમાં અજન્ટા ને ઇલોરાનાં બે ચિત્રો એમને કાચારંગનાં બનાવ્યાં હતાં એ ઝીણું સ્થળો ને જીવંત જવલંત એણે બનાવ્યાં હતાં પરન્તુ એ ચિત્રોની કદર પણ તે વખતે અમદાવાદે ન કરી. સીવીલ સરજન મેજર ટયુકસ પચ્ચીસ પચ્ચીસ રૂપીયે એ ચિત્રો લઇ ગયો અને અમદાવાદની જડતાને માટે અમને આઘાત થયો—પછી એ રામરાવ કાઠિયાવાડ ગુજરાત વગેરે સ્થળે ભાઇ રાવળની સાથે ફર્યા અને અહીંની ભરવાડણો, વનો અને જનતામાં એણે જે ગ્રામ મરોડ ને વસ્ત્રોની છટામાં સૌંદર્ય જોયું ને કવિત્વ પૂર્ણ રીતે પોતાના ચિત્રોમાં રજુ કર્યું.

અમદાવાદના મસ્જીદો અને મંદીરો સફેદ કામ ને કોતરણી મ્હેં રાવળને બતાવ્યા ગુજરાતને અમદાવાદના સૃષ્ટિ સૌન્દર્યની યાત્રાઓ અને કલા દર્શન માટેના પર્યટનો અમે ઘણા સાથે કર્યા અને શુષ્ક ગુજરાતને રસિક બનાવવાની ચિંતાઓ જે જે ભાઇ રાવળે કરી તેમાં એમની સાથે છેવ બાળનાર હું એક સાથે હતો હવે શ્રીયુત રાવળે કુમાર માસિક દ્વારા અને એમના કલા મંદિર દ્વારા ચિત્ર વિદ્યા ગૂજરાતમાં ફેલાવવા પ્રયત્નો કરવા માંડયા છે અને ચિત્ર વિદ્યામાં એ ગોલરસ્કૂલ છે; બનારસ,લખનૌ, મદ્રાસ અને મુંબાઇમાં પ્રયાસો ચાલે છે એવા જ પ્રયાસો શ્રીયુત રાવળદ્વારા ચાલી, ગુજરાતમાં ભારત કલા મંદિર જામી આપણા વ્યક્તિત્વને વિકસાવશે એવી આશા રહે છે.

જગતનો ન્યાય

લેખક : રા. સાહેબખાન કાઝી

"શેઠ ! એક રોટીયું આલોને ! ઈશ્વર તમારૂં કલ્યાણ કરશે. બે દહાડાનો ભૂખ્યો છું શેઠ," તે દીનવાણીએ બોલ્યો.

શેઠનું તેના તરફ ધ્યાન જ ગયું નહીં કે પછી તેઓ જાણી જોઈને આંખ આડા કાન કરી બેસી રહ્યા તે કોણ જાણે.

"શેઠ !" તે ભીખારીએ મોટા અવાજે પોતાના તરફ તેમનું લક્ષ ખેંચવા કહ્યું અને તેના આ મોટા બરાડાથી તે શેઠનું ધ્યાન ખેંચી પણ શક્યો.

"કેમ શું છે ? ચાલ આગળ ચાલ." શેઠે કહ્યું.

"શેઠ એક રોટીયું ભૂખ્યો છું."

"ચાલ માથું ના ખા. અડીખમ ધડીખમ જેવો છે ને કામ કરતાં શું તાવ આવે છે ? આળસુ ક્યાં નો !" શેઠે તેને રોટીયું આપવાને બદલે ફીલસુફી દાખવતાં ઉપલો જવાબ આપ્યો.

પોતાના બોલવાથી ભીખારીના હૃદયમાં કેવો આઘાત થયો હશે તેનો વિચાર—તેની કલ્પના—એમને ક્યાંથી આવી શકે ? હજી આશાનો છેલ્લો તાર તૂટવાનો બાકી હતો. બાકી તેની આશા તો ક્યારની ધૂળમાં મળી ગઈ હતી.

"કામ કરવાને કોણ ના કહે છે શેઠ ?" પરંતુ કામ છે ક્યાં ? તેણે આશાભેર કહ્યું.

"આટલા મોટા શહેરમાં તને કામજ નથી મળતું ! લબાડ, લુચ્ચો, હરામખાઉ." તેમને લાગ્યું કે હવે તે ભીખારી વધારે વાર ઉભો નહી રહે. તેમનો આ ઉદ્‌ગાર સાંભળી તે ચુપચુપ ચાલ્યો જશે.

"શેઠ ! ગરીબ છું એટલે તમે જે વેણ કહેશો તે મારે સાંખવાંજ રહ્યાં. એક પાપી પેટને માટે મારે બધું સહન કરવું પડે છે. આજે કેટલો વખત, થયાં કામ શોધું છું પણ મળે છે ક્યાં ? કામ મળે તો ભીખ શા માટે માગું ?"

"ઓહો, તું તો મોટો પંડિત છે ને ? ચાલ નીકળ અહીંથી તને એક પાઈ પણ નહી મળે." શેઠે આંખો ચઢાવી તેને કોઈ પણ ભોગે ત્યાંથી ટાળવાના ઉદ્દેશથી બરાડીને કહ્યું.

"પણ શેઠ કામ અપાવો છો ને ? હું કામ કરીશ."

"હું કંઈ તારા બાપનો નોકર નથી કે તને કામ શોધી આપવા આવું. શોધી લે તું તારી મેળે."

"શેઠ, કામે નથી અપાવવું અને પૈસો પણ નથી આપવો." ભીખારી પણ કોઈ શેઠના માથાનો હતો.

"ચાલ હવે જાય છે શેખી કરતો કે લોકને બોલાવવો પડશે." શેઠે એકદમ લાલપીળા થઈ જઈ કહ્યું.

"પરભુ તમારૂં કલ્યાણ કરે."

તે આટલું બોલી ત્યાંથી ચાલતો થયો. ને ચાલતા ચાલતાં વિચાર કરવા લાગ્યો. વિચારોનું જબરૂં તોફાન તેના મગજમાં ઉઠી રહ્યું. એક વેંત ભર પેટના ખાડા માટે તેને માનાપમાન વેઠવા પડતાં હતાં. હૃદયના ટુકડા કરી તેણે ભીખ માટે હાથ લંબાવ્યો હતો. બેપરવા દુન્યાને તેના પ્રસારેલા હાથ માટે કંઈ જ દરકાર ન હોતી. જગતે તેને ધીક્કાર્યો પણ એમાં દુન્યાનો શો વાંક ! જગતના બાજારમાં ખોટાં નાણાંની જ કીંમત આવે છે દુઃખી દરિદ્રિના ફુટેલા નસીબની ખરી બેખ ખોટા જગતને ખોટી જ દેખાવાની એમાં દુન્યાનો શો દોષ !

"કામ પણ અપાવવુ નથી અને ઉપરથી અમને આળસુ હરામખાઉની ઉપાધીથી નવાજ્યા. તમે જે ધનના ઢગલામાં આળોટો છો તે ધન મેળવવા માટે તમે ક્યાં લોહીનું પાણી કરવા ગયા હતા ! એ પૈસો મેળવતી વખતે તમે પરસેવાનું એકાદ બિંદુ પણ ખેરવ્યું છે ખરૂં ! આળસુ કોણ ? તમે કે હું ! હું નહીં. મેં આજ દિન સુધી મહેનત મજુરી કરી મારી કમાઈ મેળવી છે. મેં શેઠીઆઓને પૈસાદાર થવા માટે પરસેવો ઉતાર્યો છે તમે શેઠીઆઓ અમારા ગરીબના રક્તના પાણીના કાદવમાં બેદરકાર થઈ નાચો છો." આવા કેટલાય વિચાર તરંગો તે ભીખારીના મસ્તકમાં આવ્યા અને ગયા તે વિચારમાં ને વિચારમાં ચાલ્યો જ જતો હતો. પોતે ક્યાં જાય છે તેની પણ તેને શુદ્ધિ રહી ન હતી હવે શું કરવુ તેનાજ વિચારમાં તે તલ્લીન હતો.

મજુરોની ઉન્નતિ સંબંધે કોઈએ કકક બાપણું કર્યું હોત તો તેને ઉપયોગી ના થાત ! વિશ્વ વિદ્યાલયની વ્યાસપીઠ પર બેસી સમાજશાસ્ત્રના વિદ્યાર્થીએ લખેલો નિબંધ તેના કામમાં આવે તેમ ન હતો. ભવ્ય મહાલયોમાં વિદ્યુત પંખાની ઠંડી લહેર ખાતા શ્રીમંત શેઠીયાએ ઝુંપડામાં રહેનાર માનવીના ભુખ્યા પેટના તાપની અગ્નિને શી રીતે હોલવી શકે ? સૌભાગ્યવતીના નયનમાં વિધવાનાં આંસુ શી રીતે આવે !

(૨)

પોતાની ઝુંપડી નજીક આવી પડ્યો હતો તેનું પણ તેને ભાન નહોતું. તે એક હાથ ઝુંપડીના દ્વાર પર રાખી શૂન્ય દ્રષ્ટિએ પૃથ્વી તરફ જોતો ઉભો હતો. તેની બાહ્ય દ્રષ્ટી અંતર્મુખ થઈને કોણ જાણે કયા દરયો જોવામાં ગુંથાએલી હતી તેની તેને ખબર નહોતી.

અંતે ઝુંપડીનું દ્વાર ઉઘાડી અંદર ગયો ઝુંપડીમાં શું હોય ? એકાદ ગરીબ મજુરની–ભીખારીની ઝુંપડીનું વર્ણન પણ શુ કરી શકાય ? એક ખૂણામાં કાળા થઈ ગયેલા ત્રણ પત્થરો પડ્યા હતા. પાસે જ બે માટીનાં હાંલ્લા પડયા હતાં. એક ભાગિયો પાણી પીવાનો મટકો હતો. અને એક બીજા ખૂણામાં લાકડાં કાપવાનો કુહાડો પડ્યો હતો તે કુહાડો જ એનો ઈષ્ટ દેવ હતો. તે જ તેનું સર્વસ્વ હતું. ઝુંપડીના મધ્યમાં એક કાળીકટ થએલી દીવો મૂકવાની લાકડાની સમય હતી તેના પર મેલોઘેલો એક આસતેલનો દીવો હતો. તે દીવાએ તે ઝુંપડીમાં લાંબો કાળ વિતાવેલો હોવાથી તે ઘરમાં વસનારની લીલી સુકી જોઈ હતી, પણ આજે તે પણ પોતાની આંખ બંધ કરી બેઠો હતો.

તે અંદર ગયો. ભીંત પાસે ફાટીતૂટી પડેલી કામળીને પગે સરખી કરી અને તે પર પોતાનું શરીર નંખાવ્યુ. વિચાર સમુદ્રના તોફાનમાં સુકાન સૂકેલી નૌકા પ્રમાણે તે વહી જતો હતો. તેની નજર તે કુહાડા તરફ ગઈ

"ઇશ્વર !...પણ ઇશ્વર છે ક્યાં ? તેના પેર મેં એવો શો અપરાધ કર્યો હતો કે જેને લીધે તે મને આજે અન્ન માટે ટળવળાવે છે ? નહીં. તું ગરીબનો બેલી છે, કે દુશ્મન ? દુશ્મન જ છે. ગરીબોની પાછળ તું શા માટે લાગ્યો છે ? લુચ્ચો, બદમાશ, હરામખોર. દોઢાનો ઇશ્વર-દેવ-આવો હોય છે ! પણ એવું કેમ ! એકે સુખના ઉચ્ચ શીખરે બીરાજવું અને બીજાએ એક ટુકડા રોટલા માટે વનવન ભટકવું ? એકે ભરેલા પેટપર નિરાંતે હાથ ફેરવવો અને બીજાએ તે જ ભુખ્યા પેટમાં અગ્નિ પ્રજળાવવો ! દેવ...શું અમે તારો અપરાધ કરીને જ અવતરીએ છીએ ?...તારો વાંક ! જો તારો નહીં તો પછી કોનો ? શું આગલા જન્મમાં બહુ પૈસાદાર હતા તે આ જન્મે ગરીબી આપી !" આ વિચાર આવ્યા પછી તેને એક પાશવી આનંદ ઉદ્ભવ્યો. તેને ધિક્કારનારા જગતના કાળા કલ્પનીક ભવિષ્યે તેને તે સ્થિતિમાં પણ સંતોષ આપ્યો. પાશવી વીકટ વૃત્તિથી તેણે માથું ઉંચું કર્યું. તેની દરીદ્રતાની દરકાર કરનાર લલાટના લેખે તેના મનનું સમાધાન કર્યું.

તે પુનઃ વિચાર કરવા લાગ્યો. "કુબેર તારો ખજાનચી......પણ અમને ધરોધર ભટકાવવાનો શો અર્થ ! તને તેનો શો અધિકાર ? અમે અન્ન માટે ટળવળતાં હોઇએ અને તારો ખજાનચી..."

તેના મગજમાં કંઇ ભયંકર વિચાર આવ્યો. તે વિચાર એવો તો અચાનક તેને સ્ફુર્યો કે તે ઘડીભર પોતે પણ સમજ્યો નહીં. તે વિચારમાં સ્ફુરેલા કામ માટે તેણે તૈયારી પણ નોકની કરી. પોતાનો વિચાર બીજા કોઇના જાણવામાં તો નથી આવ્યો ને એમ તેને લાગતાં તેણે પોતાની ઝુંપડીની ચોપાસ નજર દોડાવી. તે ભયંકર કલ્પનાને લઇને તેની આંખો ફાટ ફાટ થવા લાગી, શ્વાસ જોરમાં ચાલવા લાગ્યો. ક્ષણ ભર તેને તે કલ્પના ભારે અસહ્ય થઇ પડી હોય એમ લાગ્યું પરંતુ તરત પેટે તેને કંઇક કહ્યું.

"દેવ ! હવે ઉઠો. તમારા દેવત્વનો ઢોંગ હવે પૂરો કરો. તમારો ખજાનચી...હું આજે તમારો ખજાનો...! બસ." તે મનમાં કંઈ લવ્યો. તે પાશવી વિચારે તેના ક્ષીણ શરીરમાં પાશવી બળ આવ્યું. તે કુહાડો ખૂણામાંથી ઉઠાવી ઝુંપડીની બહાર આવ્યો અને કુહાડો લઈ તે શહેર તરફ જવા લાગ્યો. કુહાડાવાળો તેનો હાથ થરથર ધ્રુજતો હતો.

(૩)

ત્રણ પ્રહર રાત વિતી ચૂકી હતી. સર્વત્ર અખંડ શાંતિનું સામ્રાજ્ય વ્યાપેલું હતું. દેવળમાં મૂર્તિ સમક્ષ દીપક મંદ મંદ બળી રહ્યો હતો. વચ્ચે વચ્ચે વાયુના સપાટાથી દીપકની જ્યોત નાની મોટી થતી હતી. ઘડી ઘડી ન્હાની મોટી થનારી તે છાયા ભયંકર લાગતી હતી.

અંધકારમાં પણ તે મૂર્તિ સ્પષ્ટ દ્રષ્ટીગોચર થતી હતી. તે મૂર્તિ સોનાની હતી. તેની આંખમાં હીરા જડેલા હતા. તે અત્યારે ચળકાટ મારી રહ્યા હતા. એકાદ બીજો પ્રસંગ હોત તો એ મૂર્તિ દયાની પ્રતિમા બની જાત અને સંતપ્ત હૃદયને અસીમ શાંતિના અર્પણ કરનાર લાગી હોત પરંતુ અત્યારે એ દેવની મૂર્તિ ભયંકર શૈતાનની પ્રતિમા સરખીજ તેને લાગી. ભાવનાના—શ્રદ્ધાના અનેક રંગો છે. શાંતિ પ્રાપ્ત કરવા તપસ્વી પર્વતોની ગુફા તરફ જંગલમાં દોડે છે, ત્યારે તેવીજ શાંતિને—જેલની શાંતિને—નરકનું નામ મળે છે.

તેનો હાથ ધીમે ધીમે મૂર્તિ પાસે જતો હતો. પાછળ ઉભુ ઉભુ કોઇ પોતાના કાર્યને જોઈ રહ્યું છે એમ તેને ભાસ થયો. પાછળ ફરી તેણે જોયું પરંતુ મંદ મંદ બળનાગ દીવા સિવાય બીજું તેને કોઇ ત્યાં જણાયું નહીં. કોઇ પણ માલુમ ત્યા છે એમ તેને લાગવા માંડ્યું પરંતુ એ તેના કૃત્યના ભયંકરપણાનો ભેદ હતો. તે તેના જન્મોજન્મના સંસ્કારોનું ગાન હતું તેનો હાથ મૂર્તિ સમીપ જઇ પહોંચ્યો હતો. કુહાડીની તિક્ષ્ણ ધાર મૂર્તિને લાગવાની અણી પર હતી. તેને લાગ્યું કે પોતાની 'કુહાડી પકડવા મૂર્તિ હાથ લંબાવી રહી છે. તેને ખૂબ પરસેવો છુટયો. મૂર્તિને અડાડેલો કુહાડો વિદ્યુત વેગે દૂરે થયો. મૂર્તિ સામે જોતો તે ઉભો હતો. મૂર્તિ હાલી નહીં. મૂર્તિ હાલતી નહોતી પરંતુ તેના હૃદયના સંસ્કાર રૂપે ઇશ્વર કહેતો હતો : "સબૂર . દૂર હઠ !"

તેણે ફરી હિંમત કરી કુહાડો મૂર્તિની બેઠકને ઓઆઅર લગાડયો. વેંતભર પેટનો ખાડો પૂરવા માટે, ભૂખનું દુખ મટાડવા માટે એક હિંદુનો હાથ પોતાના ઇશ્વરની પવિત્ર મૂર્તિને નષ્ટભ્રષ્ટ કરવા આગળ વધ્યો હતો ધર્મ ખાતર જેણે પોતાના લોહીનો અભિષેક કર્યો હોત, તેનો જ હાથ આજે પાપ કરવા તૈયાર હતો. તેની આવી સ્થિતિ કોણે કરી? મનુષ્યને પશુની પાયરીએ કોણે બેસાડયો? મનુષ્યે જ. માણસ જ એક સ્વાર્થ ખાતર પાપનો પોટલો બાંધે છે અને માણસ જ ધર્મ માટે દેહનું બળીદાન આપી પુણ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. એક બાજુ માણસ જ છાંયડા માટે તડકામાં તરફડે છે ત્યારે માણસ જ કોઇ બીજી જ ભાવનાથી એક નિર્જીવ પથ્થરના પુતળાને આરસપહાણ પથ્થરનું દેવાલય ઉભું કરી તેમાં તેને પધરાવે છે. જીવન ટકાવા માટે તે એક બાજુએ તનતોડ મહેનત કરે છે, ત્યારે બીજી બાજુએ મનુષ્ય જ સંપત્તિના ઉચ્ચ શીખર પર બેસી દરીદ્ર અને કંગાલ પર તિરસ્કારની નજર ફેંકે છે.

ધીમે ધીમે તે કુહાડો પોતાનું કામ કર્યો જતો હતો. સોનાની દેવની મૂર્તિને તે લાકડાની તેની બેઠક પરથી છૂટી પાડતો હતો. દેવની મૂર્તિને તેણે બેઠક પરથી ઉખાડી લઈ હાથમાં લીધી. તેણે ડોક ઉંચી કરી તેની મૂર્તિ તરફ જરા વાર જોયું. પછી તેની ખાલી પડેલી બેઠક તરફ દ્રષ્ટિ ફેંકી. હવે તેની ધીરજ ખુટી. તે થરથર કંપવા લાગ્યો. તેના હાથમાંથી મૂર્તિ સરી પડી મૂર્તિ વિહોણી તેની બેઠક ભયંકર લાગવા લાગી. તેણે આમતેમ જોયું. તે બે ડગ પાછળ પડ્યો. મૂર્તિ જમીન પરથી ઉચકી લેવા તે ઝૂક્યો. એવામાં હાથમાની કુહાડીનો પાસે બળતી બત્તીને ધક્કો લાગ્યો. બત્તી બેઠક પરથી ઉથલી પડી. બત્તી પડતાં આખા દેવળમાં ભયંકર અંધકાર પ્રસરી રહ્યો.

તે પહેલાં મજુર હતો–કામદાર હતો. બેકારીએ તેને ભીખારી બનાવ્યો હતો અને હવે તે આજે એક કેદી હતો. જગતની દ્રષ્ટિએ તે આજે ગુન્હેગાર ઠરી ચૂક્યો હતો. જે દુઃખાએ તેની પાસે તે ભયંકર (!) અપરાધ કરાવ્યો હતો તે જ આજે કેદખાનાના સળીયા બહાર ઉભી ઉભી તિરસ્કારથી તેના પ્રત્યે જોતી હતી. તેને દંડ કરવાનો જગતને અધિકાર હતો ખરો? નહીં, નહીં જ. લોહીનું પાણી કરી જગત્ માટે તેણે વેઠ કરી હતી પરંતુ જગતને તેના દુઃખની કદર ન થઈ. કરેલા કૃત્યનો તેને પશ્ચાતાપ થતો ન હતો. તે મનમાં કહેતો હતો: "બસ થઇ ચૂક્યું. પાપ પુણ્યનો ખેલ ખલાસ...હું પાપી... અને તમે?"

તે ભયંકર ગુન્હેગાર બન્યો હતો. ગુન્હેગાર જ નહીં પાપી પણ જગત્ તેને કહેતું હતું. પાપપુણ્યની, નીતિ પનીતિની કલ્પનાઓ તેને મુંઝવતી કે ત્રાસ આપતી નથી. માણસે માણસની આ શી સ્થિતિ કરી? આ છે જગતનો ન્યાય !! અસ્તુ.

સમાચાર સારસંગ્રહ

—ભાવનગરના મહારાજા શ્રી કૃષ્ણકુમારસિંહનું ભાવનગરમાં ગયા રવિવારે રાત્રે સરઘસ નીકળ્યું હતું તે વખતે, એકાએક બંદૂક ફૂટતા નવ માણસોને ઈજા થવા પામી હતી.

—દિલ્હી યુનીવર્સીટીએ ખાન બહાદૂર અબદુલ રહેમાનની વાઈસ ચેન્સેલર તરીકે નીમણુંક કરી છે.

—ગ્વાલીયરની ધારાસભાએ બાળલગ્ન પ્રતિબંધક કાયદો ઘડ્યો છે જેમાં લગ્ન માટે છોકરાની ૧૬ વર્ષની અને છોકરીની ૧૨૨ વર્ષની મુદત ઠરાવવામાં આવી છે.

—મહાત્માજીએ ખાલસા જમીનો પાછી આપવા બાબત મુબઈના ગવર્નર સાથે ચલાવેલી ચર્ચા પર વિચાર કરવા મુબઈના ગવર્નરની આખી કેબીનેટ બેઠી હતી અને તે સંબંધમાં ટુંક મુદતમાં એક યાદી બહાર પડવા સંભવ છે.

—મહાત્માજી નવજીવનમાં એક લેખ લખી ખેડુતોને મહેસુલ ભરી દેવા સમજાવે છે.

—વેસ્ટફેલીયામાં પોલીસ અને કમ્યુનીસ્ટો વચ્ચે મારામારી થવાના કારણે ત્રણ કમ્યુનીસ્ટો મરાયા છે ત્યારે ચારને ગંભીર ઈજા થઈ છે. તેવી રીતે પોલીસ ઓમાંથી પણ પાંચને ઈજા થવા પામી છે.

—નવા વાઇસરોય લોર્ડ વિલિંગ્ટન તા. ૨૦ મીએ દીલ્હી ખાતેના નવા વાયસરીગલ મહેલમાં જઇ પહોંચ્યા છે.

—સ્પેનમાં પ્રજાસત્તાકનો પવન ફૂંકાતાં ત્યાંના રાજા રાણીને પેરીસ આવ્યા હતા પરંતુ તેઓ પેરીસમાં પણ તો રાજદ્વારી કોકડું વધુ ગુંચવાય એવું જણાતાં પેરીસ છોડી જશે એવી વાત ચર્ચાય છે.

—દિલ્હી નજીક બી. બી. સી. આઈ. રેલ્વેના પાટા પર બોંબ ફૂટતાં ચાર કુલીઓને ઈજા થવા પામી છે.

—મીરત કેસ પાછો ખેંચી લેવરાવવા માટે ઇંગ્લાંડની સ્વતંત્ર મજુર પાર્ટીના આગેવાન મી. ફેનર બ્રોકવે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, પરંતુ હાલમાં એમણે લીધેલી હિંદી પ્રધાનની મુલાકાત પરથી જણાયું છે કે મજુર સરકાર આ કેસ પાછો ખેંચી લેવા ઇચ્છતી નથી.

—બેંગલોરની એક મીલના ગોરા અમલદારે એક મજુરના માથા પરની ગાંધી ટોપી ખસેડવા માટેનો હુકમ કરતાં મજુરોમાં ભારે ઉશ્કેરણી ફેલાવા પામી છે.

—ચીનની સરકારે જાપાનીઝ વર્તમાન પત્રોના ખબરપત્રીઓ તરફથી મોકલવામાં આવતી ખબરો પર અંકુશ મુકવાથી જાપાનીઝ વર્તમાનપત્રોમાં ખૂબ ખળભળાટ મચ્યો છે.

—અમદાવાદના કલેક્ટરે એક મહીના પછી 'નવજીવન' પ્રેસના મેનેજરને લખી જણાવ્યું છે કે સવીનય ભંગની ચળવળ દરમ્યાન સરકારે જપ્ત કરેલી પ્રેસની મશીનરી પાછી તેના મકાન પર સોંપવાની બોર્ડ ઓફ મેનેજમેન્ટની અરજ સ્વીકારવા હું અશક્ત છું. ઉપલા પત્રના જવાબમાં મેનેજરે જણાવ્યું છે કે ગાંધી ઈરવીનના કરારની ૧૬ મી કલમ પ્રમાણે ઓર્ડીનન્સ હેઠળ સરકારે જે મીલ્કત જપ્ત કરી છે તે પાછી સોંપવી જ જોઈએ. જો યોગ્ય મુદતમાં સરકાર તે મિલ્કત પાછી ન આપે તો તેને કરારની કલમનો ભંગરૂપે લેખવામાં આવશે.

—શ્રીરામપુરમાં બંગાળાના આગેવાન શ્રી. નિર્મળ ઘોષ જે નજરકેદમાં છે તેઓ ઉપવાસ પર ગયેલા હોઈ તેમની સ્થિતિ ઘણી ગંભીર છે.

—કલકત્તાની પોલીસે ભગતસિંહના ફોટાની શોધ માટે

પંજાબ યુવક સંઘના મંત્રી શ્રી. ફકીરચંદભુખનાના મકાનની જપ્તી લીધી હતી.

—મુંબઈ ખાતે ગયા શનિવારે વાલકેશ્વર રોડ પરએક મકાનના દરવાજા આગળ ઉમરાનખાન મહમદખાન નામનો મુસ્લિમ ગળું કપાયેલી હાલતમાં લોહીથી તરબોળ થયેલો પોલીસના હાથમાં આવ્યો હતો. પોલીસે તેને સારવાર માટે જે. જે. હોસ્પીટલમાં ખસેડ્યો હતો.

—મદ્રાસના હિંદુ પત્રમાં જણાવવામાં આવે છે કે વોશ્યાસ્તના અધ:પાત વિષે બાબલુ કરતાં હીનદીઃ જણાવ્યું હતું કે, આ દેશ હવે પ્રજા વચ્ચે વહેંચા ગયો છે. એક ભાગ કરનો બોજો ઉપાડનારનો અ બીજો કરથી મુક્ત રહેનારો વર્ગ. આપણી નાણાં શક્તિ એટલી બધી કમ થઈ છે કે, જો કોઈ આપણને તમારે મારે તો પણ આપણે લડાઈ કરવા ન જઈએ. આપણ સાગર પરની સર્વોપરી સત્તા અદાવ થઈ છે અ સામ્રાજ્યની ઈમારતના કાંગરા ખરતા જાય છે. હં વિશ્વાસનું નામ સંભળાતું નથી–સાહસ જણાતું નથ

આદર્શ

એક કવિની જીવનકથા

લેખક :
રા. ધૂમકેતુ
ચિત્રકાર.
રા. શીબ્લસ

મૂળ તો એમની જ્ઞાતિ બહુ જ નાની· એમાં પાછું વર કરતાં કન્યાઓ વધારે· એટલે જ રા 'પરિમલપ્રકાશને ઘણે ઠેકાણેથી કહેણ આવ્યા તે પાછાં વાળવાનો વખત આવ્યો હતો પણ ઊલટું કહેણ તેમની જ્ઞાતિમાં સારી સ્થિતિના ગણાતા મોભાદાર આદમીનું હતુ પ્રીતમલાલ-દીવાન ઑફીસના હેડકલાર્ક હતા. પણ ગ. 'પરિમલપ્રકાશે એ કહેણ પણ પાછુ વાળ્યુ તેમની વિધવા માતાએ ઘણી વિનતી કરી કે, 'ભગા' આ તક પાછી નહિ મળે' પણ તકને પુરુષ સરજે છે, એ સોધા સૂત્રથી પરિમલપ્રકાશે તેની વાત ઉડાવી દીધી

રા. પરિમલપ્રકાશમાં કાંઈક શક્તિ હતી એટલે તેને આગળ વધારીને પોતાની પુત્રી મેના આપવાનો પ્રીતમલાલે વિચાર કરેલો. બે ત્રણ વખત વિનંતી પણ કરેલી પણ ગ પરિમલપ્રકાશે ચોકખી ના સુણાવી, 'જે કુટુમ્બમાં આદર્શ નથી, તે કુટુમ્બની કન્યા મારે ન ખપે'

હવે મારે તમને કહેવુ જોઇએ કે 'પરિમલ પ્રકાશ' એ તો તખલ્લુસ છે ખરું નામ બાલાશંકર નંદરામ મહેતા. પોતે મેટ્રીકમાં એક વર્ષ નાપાસ થયેલા બીજી વખત પ્રયત્ન કરતા હતા પણ આદર્શવાદી હતા એટલે કે માસિકોમાં 'પરિમલપ્રકાશ' એ તખલ્લુસની કવિતાઓ છપાતી. જનતાના સ્વભાવથી પોતે કંટાળી જતા, લુચ્ચાઇ જોઇને ત્રાસી જતા ફુલનો શોખ રાખતા રંગના ઉપાસક હતા. શિરીષ પુષ્પ વિષે કહેતા કે એ મારુ માનીતું છે. એ પત્રના તંત્રીએ તેમના હસ્તાક્ષરોમાં છપાવેલું·

તમારુ માનીતું ફુલ	શિરિષ.
તમારુ માનીતું પક્ષી·	બુલબુલ.
તમારો માનીતો રંગ :	ગુલાબી.
તમારો પ્રિય વિનોદ :	કાવ્ય
તમારો પ્રિય વિષય	ફીલસુફી, ઇતિહાસ, સમાજ શાસ્ત્ર, કલા, સાહિત્ય, અને વિજ્ઞાન
તમારુ પ્રિય પુસ્તક	ઓમ્મર ખય્યામ અને કલાપી

ટુંકામાં પોતે આદર્શમાં માનતા

પરિમલ પ્રકાશની કવિતાઓ પ્રગટ થવા લાગી. બે ત્રણ વર્ષમાં જાણીતા લેખકોની હરોળમાં તેમનું નામ પણ આવ્યુ માસિકના પહેલા પૃષ્ઠ ઉપર, ઘણી વખત, તેમની ગઝલ શૈલીનાં વખાણ આવતાં. કોઇ રા ચાંદનીપ્રકાશે, 'પરિમલપ્રકાશને !' એ કાવ્ય પણ લખેલું ગ પરિમલપ્રકાશને લાગ્યુ પોતે આદર્શ જીવન ગાળે છે સાહિત્ય સૃષ્ટિમાં પણ તેમનો ડંકો છે દિવાળી ટાંકણે ઓછામાં ઓછાં ડઝન દોઢડઝન 'કાર્ડ્સ' પણ આવે છે અને પોતે બીજુ બધું ભૂલી સ્વપ્ન સૃષ્ટિની વચ્ચે રહેવા લાગ્યા.

મેટ્રીકમાં પાંચમી ફેરે પાસ થયા એટલામાં તેમના વૃદ્ધ માતા મરણ પામ્યાં એટલે રા. પરિમલપ્રકાશને

ગમે તે જોખમે નોકરી સ્વીકારવી પડે તેવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થઇ.

(૨)

પરિમલપ્રકાશને નોકરી તો મળી : એક બેંકમાં ટારફુન તરીકેની. પણ રૂપિયા, આના, પાઇ સાથે એ રસ સાહિત્ય કળાનો મેળ શાનો જામે ? મિત્રોએ ઘણું સમજાવ્યું કે ભાઇ! પડ્યા રહો, ધીમે ધીમે આગળ વધવાની તક આમાં છે, પણ સાહિત્ય સૃષ્ટિમાંથી ખસી જવાની બીકે પરિમલપ્રકાશે એ નોકરીને પાણીચું આપ્યું. અને તે દિવસે તેમણે બે કવિતા લખી : એક 'તને' અને બીજી 'હું'.

હવે તે એક સ્કુલમાં એસિસ્ટન્ટ માસ્તર બન્યા. છોકરાઓ સલામ ભરે, 'સાહેબ!' કહીને બોલાવે પોતાની 'કવિતા' ક્લાસમાં સમજાવવાની તક મળે, અને વધુમાં કેટલાય છોકરા જેવા મિત્રો મળવા આવે, એ સઘળું શા પરિમલને એવું સ્વર્ગીય લાગવા માંડ્યું કે તેમનું જીવન સુખમાં પસાર થવા લાગ્યું : એમને કોઇ 'મોટા' ગણાતા માણસો ઓળખતા નહિ : અને એ કોઈને ઓળખતા નહિ.

શાંત એક ધારું જીવન શરુ કર્યું.

પણ એમનો રસિક જીવડો એમ કાંઇ શાંતિ પાળે તો તો સર્જન જૂની સૃષ્ટિમાં સર્જન જ શાનું થાય!-એક દિવસ ફરતાં ફરતાં જઇ ચડ્યા કન્યાશાળા પાસે. એ જોવા તો ગયા હતાઃ નિર્દોષ કન્યાસૃષ્ટિ પણ સાથે સાથે કન્યાનાં મહેતીજીઓ પણ જોવાઇ ગયાં. એમાંથી એકને પ્રેમમૂર્તિ જોવા લાગ્યા. એમની આંખમાં મદઘેરો વિલાસ લાગ્યો : અને વિલાસની પાછળ પ્રેમની સંતાકુકડી-નેનમાં રમતા તારા જેવી દેખી. એ તારાને પોતાની કરી ત્યારે જ તેમને શાંતિ થઇ.

પણ આ સૃષ્ટિમાં એક દુઃખ છે. દરેક મહા ચીજના પૈસા બેસે છે. અને વેપારીઓને કમબખ્ત મારતરોએ ગણિત શીખવાડ્યું છે. એટલે એ તો પૈસા વિના ચીજ આપવાની જ ના પાડે. શ્રી પરિમલપ્રકાશ જરાક હાથના છુટા. વળી રહ્યા સાહિત્યકાર. એટલે બે ચાર મિત્રો એમના જેવા મળે ત્યારે તો એ છુટ પણ રાજામહારાજા જેવી થઇ જતી. કોઇને કાગળ લખવો પડે એ કાંઇ સરકારી ચાર પૈસાનું કવર ન વપરાય : એમાં તો સુંદર કવર, સુંદર 'ડીઝાઇન' અને પાછો પોતાનો મુદ્રાલેખ 'रत्नं समागच्छतु कांचनेन'-એ પણ જોઇએ. પરિમલપ્રકાશનાં વહુ બિચારાં ઘણું કહેતાં કે તમે હવે તો કાંઇક ધંધો-પાણી કરો તો સારૂ, પણ 'કોસવર્ડ'ના કોયડામાં, એક નિબંધમાં, એક નવલકથામાં, અને એક કવિતામાં એમ ચાર ઇનામોની રમ્ય કલ્પના સૃષ્ટિ સામે, અને તંત્રીઓના ધડાધાર લેખો માગતા કાગળોની સામે, શ્રી. પરિમલપ્રકાશ કાંઇ આગળ વધી શક્યા નહિ. એ હતા તેવાને તેવા જ રહ્યા. ને સર્જન જૂના સાહિત્ય સાથે સર્જન જૂનો પ્રશ્ન-હું દિંચોળું કે ઉધાડું ? આવીને ઉભો રહ્યો.

(૩)

બિચારા પરિમલપ્રકાશ! અંતે નર્મદે પેલી કલમ સામે શિર ઝૂકાવ્યું હતું તેમ ઝૂકાવતા છતાં-એક સવારે સાડા આઠે-સાડા આઠ વર્ષના સાહિત્ય જીવનના' આળા પછી, અને દોઢ ડઝન દિવાળીના ખાસ અંકોના લેખો માટે માગણી છતાં-હાથમાં પેલી રસિક લાકડી લઇને પાન ચાવતા ચાવતા 'ટયુશન' કરવા નીકળ્યા. દુનિયાની ઘરમાળ જ એવી છે નહિતર આ કલ્પનાના સ્વામીને, આ સૃષ્ટિના ઉપાધી-વિજયકાંત, દર્ભકાંત, સુધાકાંત-એમ ત્રણ ત્રણ 'કાંત'ની 'ત્રયાઓં'

'આવો માસ્તર સાહેબ!'

સમાણું ' એવી બ લગ્નસૃષ્ટિ જ શા માટે હોય ? દુનિયાની ઘટમાળ જ એવી છે.

જે ઘેર ગયા ત્યાં ઓશરીમાં આરામ ખુરશી ઉપર એક આધેડ વયની રૂપભરી સ્ત્રી બેઠી હતી.

તેની પાસે આઠ-દસ વર્ષનો ગોર છોકરો રમતો હતો.

પરિમલપ્રકાશને જોતાં જ 'આવો માસ્તર સાહેબ!' કહીને, કાલના જમાનામાં જે દગાઇ ભરેલો વિવેક 'માસ્તર સાહેબ!' પ્રત્યે રોષ બતાવે છે, તેવો વિવેક કરીને બાઇ બેઠી થઇ ગઇ. તેનું સશક્ત માટીલું સુંદર શરીર પરિમલપ્રકાશ જોઇ રહ્યા.

'માસ્તર સાહેબ! —અમારો વિનુ જરાક ગણિતમાં નબળો છે. એટલે આપને બોલાવ્યા હતા'.

કમબખ્ત ગણિત! એ પાછું એવું એ. લોકોને 'ટ્યુશન' પણ ગણિતનું જ જોઇએ. રૂપિયા, આના, પાઇ. ત્યાં પણ પરિમલપ્રકાશને એ જ ઉપાધિ.

'સારું' મોટેથી પરિમલપ્રકાશ બોલ્યા. એમના અંતઃકરણની આંખ સામે વિજયકાંતિ ભંગાયેલા ઘર અને સુધાકાંતના બોજા, બે માટે જોગવાઇ થાય એટલું ગણવા લાગ્યા.

બીજે દિવસથી નિયમિત પરિમલપ્રકાશ સાડા આઠે ઘેરથી ઉપડે છે, અને ચક્રવૃદ્ધિવ્યાજના પેચ્યા માથાકૂટ દાખલાઓ કરી ઘેર આવે છે. એક દિવસ નિયમ પ્રમાણે 'ટ્યુશન'થી પાછા આવતા હતા, ત્યાં તેમના પિતાના મિત્ર, વૃદ્ધ નરભેરામ મહેતા, લાકડીનો ટેકો લઇ સામે આવતા દેખાયા. પરિમલપ્રકાશ એને મળવાના હેતુથી જરા થોભ્યા.

'કોણ?'—ડોસા પાસે આવતાં, આંખ પાસે હાથ રાખી પરિમલપ્રકાશને નિહાળવા લાગ્યા.

'એ તો હું પરિમલપ્રકાશ.'

'કોણ બાબો!' હા; હા. હું બાબો. 'આમ ક્યાં જઇ આવ્યો?'

'જરાક મેનાબેનને ત્યાં ગયો હતો.'

"સાંભરે છે, મમા, અમે સૌએ કહ્યું હતું કે બાઇ ઘણી રૂપાળી છે, ઘર સારું છે, ને આવું નહિ મળે, પણ......"

'એ...મ'—ડોસા જરા સંભારીને બોલ્યા 'સાંભરે છે, મમા, અમે સૌએ કહ્યું હતું કે બાઇ રૂપાળી છે, ઘર સારું છે, ને આવું નહિ મળે, પણ એક બાઇ ઉંદર—આજ તો બધી કારવીને બાજરો બની ગઇ.

તેની પાસે આઠ-દસ વર્ષનો ગૌર છોકરો રમતો હતો

પરિમલપ્રકાશને જોતાં જ 'આવો માસ્તર સાહેબ!' કહીને, હાલના જમાનામાં જે ફગાઈ ભરેલો વિવેક 'માસ્તર સાહેબ!' પ્રત્યે લોકો બતાવે છે, તેવો વિવેક કરીને બાઈ બેઠી થઈ ગઈ. તેનું સશક્ત પાતળું સુંદર શરીર પરિમલપ્રકાશ જોઈ રહ્યા.

'માસ્તર સાહેબ! –અમારો વિજુ જરાક ગણિતમાં નબળો છે, એટલે આપને બોલાવ્યા હતા'.

કમનસીબ ગણિત! એ પાકું એનું એ લોકોને 'ટ્યુશન' પણ ગણિતનું જ જોઈએ. રૂપિયા, આના, પાઈ. ત્યાં પણ પરિમલપ્રકાશને એ જ હપાણી.

'સારું' મોટેથી પરિમલપ્રકાશ બોલ્યા. એમના અંતઃકરણની આંખ સામે વિજયકૃતિ મંગાવેલ બૂટ અને સુધાકાન્તનાં મોજાં, એ માટે જોઈતાં પાંચ એટલું મળવા લાગ્યું.

બીજે દિવસથી નિયમિત પરિમલપ્રકાશ સાડા આઠે ઘેરથી ઉપડે છે. અને ચક્રવૃદ્ધિવ્યાજના પેલા માથાફોડ દાખલાઓ કુટી ઘેર આવે છે એક દિવસ નિયમ પ્રમાણે 'ટ્યુશન'થી પાછા આવતા હતા, ત્યાં તેમના પિતાના મિત્ર, વૃદ્ધ નરભેરામ મહેતા, લાકડીને ટેકે

લઈ સામે આવતા દેખાયા. પરિમલપ્રકાશ એને મળવાના હેતુથી જરા થોભ્યા.

'કોણ?–ડોસા પાસે આવતાં, આંખ પાસે હાથ રાખી પરિમલપ્રકાશને નિહાળવા લાગ્યા.

'એ તો હું પરિમલપ્રકાશ.'

'કોણ ભાઈ?'

'હા, હા, હું ભાઈ.'

'આમ ક્યાં જઈ આવ્યો?'

'જરાક મેનાબેનને ત્યાં ગયો હતો.'

"સાંભરે છે, મગા, અમે સૌએ કહ્યું હતું કે ભાઈ ઘણી રૂપાળી છે, ઘર સારું છે, ને આવું નહિ મળે, પણ......"

'એ...ય'–ડોસા જરા લંબાવીને બોલ્યા 'સાંભરે છે, મગા, અમે સૌએ કહ્યું હતું કે ભાઈ રૂપાળી છે, ઘર સારું છે, ને આવું નહિ મળે, પણ આ મારે છું–આજ તો લાકડી ટાંગીને આજે જ્યાં ત્યાં

હોત. અને એ જ મેનાં બોર્ડ તારાં ધણીયાણી હોત. અપસરા જેવી છે. આજ હવે એને ત્યાં છોકરાને બચાવવા જાતો હઇશ.'

'હા.' ક્ષીણ સ્વરે પરિમલપ્રકાશ બોલ્યા. મેનાનું મોહક રૂપ તેમની આંખ સામે ખડું થયું પણ એ બધું હવે મૃગજળની સૃષ્ટિ જેવું હતું.

ડોસાથી છૂટા પડી, જરાક મલકાતિયા, અને ભૂતકાળનો પશ્ચાતાપ કરતા, ઘર તરફ વળ્યા. પણ એટલામાં 'રા. પરિમલપ્રકાશ' એ સંબોધનના, પોસ્ટમેને સામે ધરેલા કવરથી, તેમની વિચાર સૃષ્ટિ વેરાઇ ગઇ.

સામે પોસ્ટમેન ઉભો હતો: આ નામ તમારે, નામ-નવો હોવાથી પૂછવા ઉભો રહ્યો

'હા'

પરિમલપ્રકાશે કવર ફોડ્યું: કવરમાંથી નીકળ્યું—જેમ ડુંગર ખોદતાં ઉંદર નીકળે તેમ—એક તંત્રીનું ફરારીયું.

'રા. બાબુશ્રી.

આ વખતનો દિવાળીનો અંક સંગીન સુન્દર બનાવવાનો છે તેમાં તમારો લેખ અમુક પૃ. ૬ પર મૂક્યો છે. તો હવે છેલ્લા પૃષ્ઠો પર મૂકવાનો બીજો એક લેખ તરત મોકલી આભારી કરશો.'

સામે સાઇકલ સાથે અટકેલા ભગી જવા માટે પરિમલપ્રકાશ એક તરફ ફરી, કાગળ હાથમાં લઇ તેની ઝીણી ન દેખાય તેવી કરચ કરી નાંખી, ને પાસેની ગટરમાં એ ફેંકી ચાલતા થયા: એમના ગુસ્સાથી બોલાયેલા 'આમાં જ બધું ગયું' એ શબ્દો સાંભળીને, મ ટકટર ગો જુવાન હસતો હસતો પૂછે છે. 'કેમ પરિમલપ્રકાશ' ફાના ઉપર ગુસ્સે થયા છો!'

પરિમલપ્રકાશે ઉંચે જોયું. પોતાનો બાળપણના ગોઠ વખતના પોતાની મેનાનો વર—ત્યાં ઉભો હતો.

'અરે! બાઇમાં'ખ હું તો આ કામળ ફાડીને નાખી દીધા તેનો વાત કરતો હતો—સર્વે જ અપનો

'કર્તા જાઇ આગળ'

મકાન બંધાય છે તેની તપાસ કરી આવ્યો.'

'એમ? ચાલો, કેમ મજામાં છો નાં?—પરિમલપ્રકાશને હવે સામે ઉભું રહેવું ભારે લાગ્યું.

'હા. ચાલો સાહેબજી!'

સાઇકલ ઉપર ગયા; પરિમલપ્રકાશ ચોરે ઉભા તેની પાછળ જોઇ રહ્યા. પાસેના દાળગમાં માસા રતનો ટોળો થતાં જોઇને ઉતારો પર તરફ દોડ્યા સાથે પણ તેમના મનમાં ભયંકર મોટો અવાજ થયા કરતો હતો. 'મારી મેના!'

એ શું હતું ?

[માનવજીવનની એક ભેદી કથા]

લેખક, રા. સાદીક

હું તેના પ્રેમમાં પડયો હતો. માણસ પ્રેમ શા માટે કરે ? હૃદયમાં પ્રેમની કામના કેમ ઉત્પન્ન થાય છે ? કેટલા આશ્ચર્યની વાત છે કે હૃદય કોઇ એકજ વ્યક્તિ તરફ ખુબ આકર્ષાય છે ! મસ્તિષ્કમાં એકનોજ વિચાર આવ્યા કરે છે, જગત ભરમાં પ્રેમીને એકજ વ્યક્તિ દેખાય છે અને જીભે એકનું જ નામ નિકળે છે અને એ નામ પણ એવું હોય છે કે જે અંતરાત્મામાંથી સદાયે નિકળતું રહે, અને કોઇ પૂજ્ય મંત્રની માફક વારંવાર જપી શકાય.

હું મારી કથા સંભળાવવા બેઠો નથી પ્રેમ તો દરેક સ્થળે એક સરખો હોય છે. હકીકત એટલીજ કે હું તેને જોતાંજ તેના પ્રેમમાં પડી ગયો. એક વર્ષ સુધી તેના પ્રેમ પાશમાં, સ્નેહ સંબંધમાં રહ્યો. તેના શબ્દો તેની નજર, તેના હાવો જોતો અને રીઝતો–આનંદ મેળવતો. એના દર્શનથી આત્માને શાંતિ વળતી. એના નિર્જીવ વસ્ત્રો જોયા કરવામાં પણ કે અલૌકિક સુખનો અનુભવ કરતો. એની ઓ એક વાતમાં હું એટલો બધો મસ્ત થઇ જતો કે મને એટલુંયે ભાન રહેતું નહીં કે રાત્રિ છે કે દિવસ. અમે બે સિવાય બીજું કોઇ છે કે નહીં, અમે–હું આ લોકમાં છું કે પરલોકમાં.

પછી તે મરી ગઇ કેમ ! એ તો હું એ જાણતો નથી. અને હવે તો યાદ પણ નથી. ધોધમાર વર્ષામાં તે બીજાઓથી સખ્ત સમયે ઘેર આવી બીજે દિવસે માંદી પડી એક આનાકાનીમાં પથારીએ પડી એને કયો રોગ હતો એ તો હવે મને યાદ નથી રહ્યું પરન્તુ ડોક્ટરોએ ઘણુંયે નુસખા લખ્યા અને ચાલ્યા ગયા. એને દવા આપવા માટે એક દાસી રાખી હતી તેના હાથ સદાયે ગરમ રહેતા, માથું બળ્યા કરતું અને આંખો ચળકાટ મારતી પણ ખેદ ભરી દેખાતી હતી, હું કંઇ કહેતો કે પૂછતો તોજ તે ઉત્તર આપતી આજે મને તોએ વાતોએ સ્મરણમાં રહી નથી હું બધુંયે ભૂલી ગયો છું એ મરી ગઇ, એકજ પળમાં, એકજ સાદ અને દિર્ઘશ્વાસ લઇને એ ગુજરી ગઇ હા, સમય–એ પ્રસંગ મને હજીયે છે; હું ધારું છું કે એ પ્રસંગ કદાચ હું નહીં ભૂલું દાસીએ કપાળે હાથ મારતા ' ઓહ ! ' કહ્યું અને હું સમજી ગયો કે એ મરી ગઇ

એથી વધુ કે જાણતો નથી મેં એક ધાર્મિક પુરુષને બોલાવ્યો. શું એ તમારી પ્રેમિકા છે ! તેમના એ શબ્દોની મને લાગ્યું કે તેઓ તેનું અપમાન કરે છે તે તો મરી ગઈ હતી, હવે એને અમારો સંબંધ જાણવાની શી જરૂર ? એટલું વિચારી મેં એમને મારા ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો એમને બદલે બીજા એક ધાર્મિક પુરુષને મેં બોલાવી મગાવ્યો. તેઓ દયાળુ પ્રકૃતિના હતા; તેમનું દીલ કોમળ હતું. તેમણે મારી પ્રેમિકા સંબંધે વાતો કરવા માંડી અને મારી આંખમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવા લાગી

એને જમીનમાં દાટી દેવામાં આવી, જમીનમાં દબાવી કે સમાવી દેવામાં આવી તેને દાટવા પ્રસંગે

અમારા કેટલા સંબંધીઓ અને મિત્રો શોક જાહેર કરવા આવ્યા પણ, હું તો કોઇ ન જાણે તેમ ત્યાંથી ન્હાસી ગયો. પહેલા તો હું જોરથી દોડતો ન્હાઠો: અને પછી ધીમે ધીમે ગલીઓમાં થતો થતો મારા ઘર તરફ પાછો ફર્યો. બીજાજ દિવસે મુસાફરી કરવા, દેશ તજી પરદેશ જવા હું બહાર નિકળી પડયો.

× × ×

હું ગઇ કાલેજ અલાહબાદથી પાછો ફર્યો. મેં મારા ઓરડામાં પગ મૂકયો. મારું મકાન જોઇ, મરહુમની શૈય્યા જોઇ જીવન સંબંધીની બીજી નાની મોટી વસ્તુઓ જોઈ મારા દિલમાં સખત દુઃખ થયું. બારી ઉઘાડીને ઉપરથી નિચે પડતું મૂકવા જેટલો ઉશ્કેરાઇ ગયો મારા માટે આ ઘરમાં આ જગ્યાએ, એ બધી જુની વાત તાજી કરતી વસ્તુઓ વચ્ચે રહેવું એ ઘડીભર માટે પણ અસંભવિત થઇ પડયું. .. તેજ ગ્વિાસો હતી, જેમા તેણે આશરો લીધો તો. એના હાથે જે જે વસ્તુઓ ઉંચ કળા અને યોગ્ય સ્થળે મૂકવામાં આવી હતી, એ બધી વસ્તુઓ જેમની તેમ પડી હતી. એના શ્વાસના હજારો અણુઓ આ મકાનમાં છૂપાએલા હતા. મેં અહીંથી ન્હાસી છૂટવા મારી ટોપી હાથમાં લીધી, દરવાજા પર પહોચતા મારી નજર એક મોટા આરસા પર પડી. આ આરસો એણે એટલા માટે જ અહીં મૂકયો હતો કે ઘરથી બહાર જતી વેળા એ આરસામાં પોતાના શણગારને, પોતાની સુંદરતાને, પોતાના મોહક વસ્ત્રો ને અને પોતાને નખશિખ સુધી જોઇ લે, કયાં કશુંયે કરવા પણું બાકી તો રહ્યું નથી ને ?

હું એ આરસા સામે એકાએક થંભી ગયો. એમાં પ્રથમ હું દેખાયો; અને પછી એની છાયા મને દેખાવા લાગી. એ છાયા પછી ધીમે ધીમે વધુને વધુ સ્પષ્ટ થવા લાગી. જાણે એ પોતે આરસામાં પોતાના મોહક વદનને નિહાળતી હોય છે ! હું એને જોતાં મુંઝી ગયો; અને મને ભાન ન રહ્યું કે હું કયાં છું મારી નજર એજ આરસા તરફ હતી, જેમાં મારી પ્રિયા હંમેશા પોતાને જોયા કરતી હતી. એ આરસા તરફ પણ મારી દિલસોજી ઉભરાવા લાગી. મેં તેને ધ્રુજતા હાથે ધીમો સ્પર્શ કર્યો. તે ઠંડો હતો. આહ ! મારી સ્મૃતિ ફરીને તાજી થવા લાગી,

હું બહાર નિકળી પડયો. કંઈ પણ વિચાર કર્યા વિના. કયાં જવાનું છે એ નક્કી કર્યા વગર. હું માર્ગ કાપ્યે જતો હતો, દૂર ને દૂર ચાલ્યો જતો-હતો-ત્યાં વચ્ચે એની સમાધી-કબર પાસે આવી પહોંચ્યો. એની કબર-સમાધી સાદી બનાવવામાં આવી હતી. તેના પર કશાએ ભપકા કે શણગાર નહોતા. સાદા પત્થરોથી બાંધેલી એ સમાધી હતી, એના પર એક તખ્તી ગોઠવવામાં આવી હતી. જેમાં આ શબ્દો કોતરેલા હતા.

'તે પ્રેમીકા પ્રેમપાત્ર હતી, તેનું મરણ થયું'

તે આજ જગ્યામાં પડીને સડી રહી છે; ત્યાંજ કોહાઇ રહી છે. ઓહ ? ભયંકર કલ્પના ! 'હું મારું મોઢું હાથમાં છુપાવી એની કબર પાસે રડતો, ઉંડા નિશ્વાસો લેતો લાંબા વખત સુધી ત્યાંજ બેસી રહ્યો ચારે તરફ ધીમે ધીમે અંધકાર થવા લાગ્યો. આ સમયે મારા દિલમાં એક અદ્ભુત વિચાર આવ્યો. મારું નિરાશ થએલું દુઃખી દીલ, મારું ભાગેલું હૃદય વલોવાઇ રહ્યું. મેં નિશ્ચય કર્યો કે રાત-છેલ્લી રાત અહીંજ આ કબર પાસે જ પૂરી કરવી. પરંતુ રાત્રે મને અહીં જોતા લોકો મને કાઢી મૂકશે તેઓથી બચવાનો ઉપાય મેં વિચાર્યો હું મૂળ ચાલાક તો હતો જ. ઉઠયો અને એ મૃત્યુમારી-કબ્રસ્તાનમાં ચક્કર ખાવા લાગ્યો અહીંથી તહીં ખૂબ ઘુમ્યો,

છે. તેમ હું એ વૃક્ષની નાની નાની ડાખળીઓને
ગી બેઠો.

જ્યારે ઘોર અંધકાર છવાયો ત્યારે હું મારા આ-
ર સ્થાન ઝાડ પરથી ઉતર્યો, અને એ કાળિ રાત્રિ-
. ધીમે ધીમે પગલાં ઉચકતો ચાલવા લાગ્યો. પરંતુ
રી પ્રિયાની સમાધી ફરીને મેળવી ન શક્યો. કોઇ
ળથી અથડાઇ ન પડું, કોઇ ખાડા ટેકરાથી ગબડી
પડવું એ માટે આંધળા જેમ હાથ લાંબા રાખીને
ણા વખત સુધી ફરતો રહ્યો. પત્થરે પત્થર, નાની
ટી ઉંચી નીચી ડબર-લોખંડી પાંજરાથી ઘેરાએલી
બરો અને સુકાએલાં પુષ્પો પણ મેં હાથથી તપા-
જોયાં. અનેક કબરો પર કોતરવામાં આવેલા અ-
ઉપર આંગળી ફેરવી ફેરવીને મેં વાંચ્યુ. પરંતુ
એ બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નિવડ્યા. અને
પ્રિયાની, સમાધી છેવટે ન જડી. ઓહ ! કેવી
નક રાત્રિ ! કાળું આકાશ ચારે તરફ ! અંધકાર
ા. કબરો વચ્ચેની નાની નાની ગલીઓમાં રખ-
ાં રખડતાં હવે તો હું થાક્યો હતો, અને ડરવા
ગ લાગ્યો. ઘડીકને માથે મારા હોશ ઉડી ગયા.
મે અને પાછળ-જમણી ને ડાબી બાજુએ માત્ર
બરો અને કબરોજ હતી. મરેલાઓની સમાધિ
ી. ચાલતા ચાલતાં હું થાકી ગયો હતો. મારા
ડગોમાં દર્દ થવા લાગ્યુ હતું, તેથી એક કબર પર
સી ગયો. અજબ શાંતિ હતી. હવે તો મારા હૃદ-
ા ધબકારા પણ સંભળાતા હતા, અને એક બીજો
દ પણ સંભળાતો હતો તે શાનો હતો !
આ એકલવાયી ઘોર રાત્રિમા મારા ભ્રમિત થએ-
મગજની કલ્પના ન હતી ? શું એ અવાજ ભૂમિ-
એલી મૃત્યુક દુનિઆમાંથી આવતો હતો ! મેં
રે તરફ જોયું-પણ કશુયે સમજી ન શક્યો. હું એ

નિર્જન—નિર્જીવ સ્થાનમાં કેટલા સમય સુધી રહ્યો.
તેની મને ખબર નથી. ભયથી ધ્રુજતો હતો. મારું
શરીર શિથિલ થઇ રહ્યું હતું. ઇચ્છા થતી કે ભયની
ચીસ પાડું. કદાચ મારૂં મૃત્યુ પણ આવી જાય. તરત
જ હું જે સમાધિ—કબર પર બેઠો હતો—તે કબર
કંઇ હાલતી જણાઈ. જાણે કે કોઇ અંદરથી ઠોકતું
હોય ને ! ઝડપથી હું તે સમાધિ પરથી ઉઠ્યો અને
તેની સામે બીજી સમાધિ પર જઇ બેઠો. બસ હું
જેવો ત્યાં બેઠો કે તરતજ ભય અને આશ્ચર્ય સાથે
જોયું કે હું જે સમાધિ પરથી ઉઠ્યો. એ સમાધિ—
કબર ધીમે ધીમે સીધી ઉભી થવા લાગી. એની ઉ-
પરની નાની નાની કાંકરીઓ પડતી જતી હતી.
અને કબર ઉપરનો લાંબો મોટો પત્થર ઉંચો થઈ
રહ્યો હતો. તે મોટો વજનદાર પત્થર શાથી ઉંચો
થતો હતો ? એક મૃત શરીરનું હાડપીંજર પોતાની
પીઠ વડે—બળથી—પત્થર ઉંચો કરી રહ્યું હતું.
અંધકાર રાત્રિમાં પણ હું તેને તેમ કરતાં જોઇ શ-
ક્યો. એ હાડપીંજર જે સમાધિમાંથી નિકળવા પ્ર-
યત્ન કરતું હતું તે સમાધી કબર પર કોતરેલું હતું.

'શાહઝાદા, મહમદખાં કેમનું અવસાન
૫૧ વર્ષની વયે થયું છે તેઓ આ સમાધિમાં,
શાંત નિંદ્રા લે છે. તેઓ લોકોમા-માનનીય
અને સ્વજનોમાં દયાળુ હતા પોતાના કુટુંબ
સાથે તેમને ખુબ પ્રેમ હતો. ખુદાની બંદગી
કરતાં તેમણે શાંતિ સાથે પોતાના પ્રાણ છોડયા."'

એ હાડપીંજર કબરમાંથી બહાર નીકળ્યું અને
કબર પર કોતરાએલા શબ્દો એણે બે વખત વાંચી
જોયા. એથી એને સંતોષ થએલો જણાયો નહીં.
પછી એણે એક અણીવાળો પત્થર શોધી કાઢ્યો
અને તે વડે કોતરાએલા અક્ષરો છોલી કોતરી નાખ્યા.
જ્યારે એ બધું લખાણ ભૂંસાઇ ગયું ત્યારે એણે

‘ એ કબરમાંથી નિકળ્યો, અને પોતાની કબર ઉપરના પત્થરમાં કોતરાએલા શબ્દો વાંચી જોયા ”

પોતાની આંખના ખાડામાંથી એ જ સ્થાનને ફરીને બીજીવાર જોયું; અને પછી પોતાની હાડકાની આંગળીથી એ જ જગ્યાએ લખવા માંડ્યું. એના લેખના અક્ષરો કોતરાતા નહોતા, પરંતુ ઉજાસમાં સ્પષ્ટ જણાતા હતા તેણે લખ્યું હતું

“ સાદશાદ મહમદખાં, જે ૫૧ વર્ષની વયે મરી ગયો તે અહીં જ રહે છે. તરતજ પૈસા મેળવવાની લાલચે એણે પોતાના વૃદ્ધ પિતાના જીવનો અંત આણ્યો. એણે પોતાની સ્ત્રીને દુઃખી કરી, પોતાના બાળકોને અનેક પ્રકારે હેરાન કર્યાં, પાડોશીઓ સાથે દુશ્મનાવટ કરી, વેપારીઓ સાથે દગો કર્યો, મિત્રો સાથે વિશ્વાસઘાત કર્યો અને જ્યાં સુધી બન્યું ત્યાં સુધી લોકોને લૂંટવાનું કામ કર્યું એવો આ અંત શાંતિથી નહીં પરંતુ દુઃખના મોતે આવ્યો ”

આટલું લખ્યા પછી એ હાડપિંજર પોતાના લેખને ફરીફરીને જોવા લાગ્યું. એટલામાં મારી નજર આજુબાજુની બીજી કબરો પર પડી. શું જોઉં છું કે આખા કબરસ્તાનમાંથી બધાં મૃત શરીરો પોતપોતાની કબરમાંથી નિકળીને-પોતાના સંબંધીઓએ પોતાની કબર પર જે ખોટાં વખાણો-મિથ્યા હકીકતો-જુઠી બીનાઓ સારું લગાડવાને ખાતર કોતરાવી હતી, તેને ઉખેડી રહ્યા હતા; છોલી તેની ફેંકી રહ્યાં હતા. તેઓ પોતાની કબર પરના લેખોનો નાશ કરી સાચી હકીકત લખવામાં ગુંથાઇ ગયાં હતાં. તેઓમાં સમજાયું બધાએ પોતાના પાડોશીઓને દુઃખ આપ્યું હતું મિત્રો સાથે દ્રોહ કર્યો હતો પાપનું ઘર કર્યું હતું. તેઓમાંના ઘણાખરા કપટી અને ખોટા હતા. એ બધા પિતાઓએ, સુશીલ નારીઓએ, આજ્ઞાંકિત પુત્રોએ, પવિત્ર કુમારીઓએ, સાચા દુકાનદારોએ, વેપારીઓએ જે બધા જેમને હંમેશ નિર્દોષ, નિષ્કપટ, સાચા, સદ્ગુણી અને ઉત્તમ પ્રકારના સ્ત્રી પુરુષો તરીકે ઓળખીને, લોકો માને કે સમાજની રીતે-તેમની કબર પર તેમના સંબંધીઓએ જે લેખો લખ્યા હતા તે આજ ખુશામદી બધું હતા તેઓમાંના ઘણાઓએ ચોરી કરી હતી, કેટલાને લુંટ્યા હતા, ગરીબોને રંજાડ્યા હતા અને એવા બીજાં અનેક દુષ્ટ કર્મો કર્યાં છે.

સર્જાતું સાહિત્ય — વિદ્વાનોનો સત્કાર

મર્હુમ હાજી મહંમદ શિવજીની માફક પુસ્તક પ્રકાશન અને તે પણ સચિત્ર અને હળવું, કે જેથી સામાન્ય વર્ગને તેમાં રસ પડે. તેવા પ્રકાશન માટે તમે હંમેશાં કંઇ ને કંઇ કર્યા જ કરો છો. આ વખતનો પ્રયત્ન પણ સારી રીતે આરંભાયો છે હજી સુધી ચાલુ રહ્યો છે, એટલો તમારે ખબરનો પાડ માનવાનો છે. તમને તમારા કાર્યમાં ફતેહ ઇચ્છું છું

કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી.

"સર્જાતું સાહિત્ય" નો અંક મળ્યો તે માટે આભારી છુ તમે તમારી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ ધપાવ્યે જાઓ છો તે ઘણા આનંદની વાત છે. જ્યારે હિંદુ, મુસલમાન, પારસી બંધુઓ ચોતરફથી ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા કરવા ભેગા થશે ત્યારે ગુજરાતના આનંદનો પાર રહેશે નહીં. તમારા નવા સાહસ માટે મુબારકબાદી આપું છું.

અરદેશર ફરામજી ખબરદાર.

સુશિક્ષિત અને મધ્યમ વર્ગ બન્નેને આવી જાતના સ્વચ્છ, સંસ્કૃત અને કંઇક ઉંચા પ્રકારના પ્રાસંગિક સાહિત્ય પ્રકાશનની જરૂર હતી. બાકી નિર્માલ્ય માસિકો, પાક્ષિકો, અઠવાડિકો અને દૈનિકો તો ઘણુંય અથડાય છે.

તમે એકઠો કરેલો લેખક સમુદાય ઘણો ધ્યાન ખેંચી રહ્યો છે. એ સમુદાય જેટલો બને તેટલો વૃદ્ધિગત અને વિવિધતા ભર્યો કરશો એમ આશા રાખું છું.

જે કક્ષાની ઉંચાઈ, પ્રકાશન માટે અંગીકૃત કરી છે તે સાવધાનતાથી તથા સંતત્વથી સાચવશો. તેને ઉત્તરોત્તર વધારે ઉંચી લઇ જશો પણ પ્રાથમિક અડચણો કે તાત્કાલીક લાભ માટે અગાહી ચુકશો નહીં.

સારા, સંગીન અને સત્ત્વવાન એવા સાહિત્યની આપણે જરૂર છે. પછી ભલે તે માટે વાણી શોભા કે તકલાદી ચમકને જતી કરવી પડે. સાહિત્ય સેવાનું એજ અત્યારે સર્વોપરી ધ્યેય છે.

ઉગતી ઉછરતી, તાઝી- ખીલેલી- સાહિત્ય શક્તિઓને જે અવકાશ આપી રહ્યા છો, તે જરૂર ચાલુ રાખશો. ગુજરાતનું સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં તમારાં પ્રકાશનમાં હું ઘણી આશા અને રસની વસ્તુ જોઇ રહ્યો છુ.

રજિત લાલ હરિલાલ પંડયા

'Literature in Creation'

"A Novel idea of Mr. Sadik" the well-known leading paper The Bombay Chronicle writes:

"Sarjatun Sahitya or Literature in creation" publication department through which he promises to supply for Rs. 5 per year with 24 books containing contributions from the pen of well-known writers. His ideal is to make them pass their time in reading good, pure, moral, intellectual and humours articles Judged from the first number (priced annas 4) it appears as if the ideal kept by him before his eyes is not likely to fail him"

1-1-1931

સંસારનાં દૃશ્યો

લેખક
રા. મથુરનરાય શુક્લ
ચિત્રકાર :
રા. જયન્ત ખત્રી

શ્રી પોતાના ખાનગી ખંડમાં એક શીજ હતી એક સુંદર ટેબલ આગળ એ બેઠી હતી એ ઝપાટાબંધ કંઇ લખ્યે જતી હતી અને લખતી લખતી પોતાના મેળે એકલી એકલી મલકાતી હતી પોતાના દિલોજાન દોસ્તને લખતી વખત કંઇ કંઇ અનુકુળ કલ્પનાઓ કર્યે જાય અને કંઇ કંઇ ભાવતા શબ્દો મનમાં ગણ્યુ ગણ્યું રહે અને જેવા ભાવ જાગે તથા જેવાં મલમલીઆ થઇ રહે તેમ એને થઇ રહેતું એ દીલખુશ થતી હતી, પોતાના મ્હોઢેથી બચકારા બોલાવ્યે જતી હતી અને એ બચકારા પોતાના પ્રીતમના કલ્પી મસ્ત બનતી હતી

એ ઓરડામાં એ વેળા સંપૂર્ણ શાન્તિ હતી–કશો અવાજ ઉઠતો ન્હોતો, માત્ર કાગળ ઉપર લેખિનીનો મૃદુ અને તાલબદ્ધ થથરાટજ સંભળાતો હતો દિવાલપર ટાંગેલું ઘડીયાળ કટ કટ કટ કર્યે જતું હતું એ પોતાના લેખન કાર્યમાં એટલી બધી મશગુલ બની ગઇ હતી ને પોતાના સ્વપ્નામાં એટલી બધી તલ્લીન થઇ ગઇ કે એણે કોઇને બારણું ઉઘાડી ઓરડાની અંદર આવી પોતાની પછવાડે ઉભુ રહેતું સાંભળ્યું કે દીઠું નહી

આ કોઈ, જે વ્યક્તિને પોતે પત્ર લખતી હતી તે વ્યક્તિ નહોતી, કારણ કે પોતાના ભાવને અનુરૂપ બીજા વધારે સારા અને અલંકૃત શબ્દો વિચાર કરી શોધી કાઢવા તથા એ પ્રમાણે વાક્ય રચના ગોઠવવા જ્યારે એણે પત્ર પરથી નજર ઊંચકી આળસ મરડી આજુ પાજુ જોયું એટલે જેને પોતે મહારું ગણેલ માનતી હતી તે પોતાના "ધરવાળા"ને પોતાની નજીક ઉભેલો જોયો ચમકની મારી એનાથી ચીસ પડાઇ ગઇ વાયની મારી એ ધ્રૂજવા લાગી અને જે કાગળ પોતે લખી રહી હતી તે સંતાડી દેવા ફાંફાં મારવા લાગી

' ઓહો ! કોણ ? એમ આ બધા જોડા ક્યાંથી ? બાપરે ! મને કેટલી બધી બ્હીવડાવી મારી !" સ્વસ્થ હોવાનો ડોળ કરતી લપડુકાપણાથી એ બોલી.

' હવેથી મારા આવતા પહેલા નોકી પોકારશો " કશા પણ ક્રોધ વગર આ શબ્દો ઉચ્ચારાયા હતા–ને પૂર્ણ શાન્તિથી આ ખુલાસો કરવામાં આવ્યો હતો પુરુષના મ્હોઢા પર સ્મિત ફરકતું હતું પણ એમાંનો સેતાની કટાક્ષ છૂપો રહે એમ નહોતું

સ્મિતનું સ્વરૂપ ધીરે ધીરે બદલાઇને ખડખડાટ હસવામાં ફેરવાઇ ગયું. જેટલું સાચું સ્મિત હતું તેટલું જ સાચું આ હાસ્ય પણ હતું

' શાનું શીદને લખતાં હતા, ખરું ! કહો જોઇએ, સારું કોણ લખી શકે છે–એ કે તમે ? એના પત્રો ઘણા ફાકડા હોય છે, ઘણાં જ રોકડા એમાં કેટલા બધા પ્રેમના ઉછાળા–સ્નેહની ભરતીઓ ? અરે ! કેટલી બધી વિષયાસક્તિ–મદન મસ્તી–કામ જ્વાળા ? આ ત્રણ શબ્દોમાંથી કયો તમને બંધ બેસતો લાગે છે–વધારે ગમે છે ?"

સ્ત્રી ધોળી પૂણી જેવી બની ગઇ, કાપે તો લોહી ન નીકળે. એના હાથમાથી લેખિની સરી ગઇ અને એ અધલખેલા નોટપેપર પર મોટો મશુનો ડબ્બો પડ્યો.

પણ પેલા પુરુષનું ખડખડાટ હાસ્ય તો ચાલુ જ હતું. એ પોતાની "ઘરવાળી"ની નજદીક આવ્યો, બીજી એક ખુરસી એ ટેબલ આગળ ખેંચી લાવ્યો અને એના ઉપર બેસી પોતાની પત્નીના વાળ પંપાળવા લાગ્યો.

"તું ખરેખર બ્હી ગઇ! શા સારૂ! તને એમ લાગ્યું કે હું ટંઇ ભવાડો કરવા આવ્યો છું અગર તો જેહી તને મારી નાખી પછી પોતે મરી જવા આવ્યો છું? ના, ના. હરગીજ નહી. આવાં બેવડાં ખૂન તો નવલકથાના પૃષ્ટ કે નાટકના તખ્તા પર શોભે અને જે લેખકમાં કે પાત્રમાં કંઇ કળા હોય તો જ. આ જીવતી જાગતી અને વ્યવહારદક્ષ દુનિઆમાં એવું કશું કરવું નથી. શિવ! શિવ! તારા લોહીથી સુંદર શેતરજી શા માટે ખરડવી? અગર તો આ ઢેડાં કાગળ જેને તું તારા પ્રેમની ભાષાથી ભરી રહી છે તેને પણ શા સારૂ મારા લોહીથી ભ્રષ્ટ કરવો? એમ કરવું એતો ખરેખર દયાપાત્ર, દોષમય અને બેવકુફી કહેવાય. હું તો માત્ર એક શરત કરવા જ આવ્યો છું" આમ કહી એણે પોતાની પત્નિના વાળનાં ગુચ્છાં પર એક ચુંબન કર્યું.

પણ આ ચુંબને તો એ સ્ત્રીને જાણે ધમધમતા સળીઆ સમી ચાંપી દીધી.

એ એકદમ આઘી ખસી ગઇ, પોતાના પતિ સામે પોતાની હરણી જેવી આંખોથી તાકી રહી અને આશ્ચર્યથી ચકિત બની જઇ પાષાણવત્ થઇ રહી.

પણ ના એ પુરુષમાં એક ખૂનીના જેવું કશુ જ ચિન્હ દેખાતું હતું નહી. એ તો શાન્ત, આનંદી અને ભલો માણસ લાગતો હતો. જાણે કોઈ સરળ અને નિર્દોષ મજાક કરતો ન હોય–બે ઘડી મોજ કરી જરા દીલ બ્હેલાવતો ન હોય!

"અરે! મને એક બીડી તો બનાવી આપ. તારા હોઠ લાલ જોઈ મને પણ મન થઇ આવ્યું. જોજે મસાલો મૂલ્યવાન અને લ્હેજતદાર હોવો જોઇએ. શંભુ શેઠ જે એલચી, કાથો, ચુનો, વરીયાળી, સોપારી, પાનના પારસલ મોકલાવે છે તેની જ પટ્ટી બનાવી આપવાની. હાં કે!"

પણ પત્ની પોતાને એ બનાવી આપે ત્યાં સુધી એને ધીરજ રહી નહી. પેટી તથા તાસક પોતાની પાસે ખેંચી લઈ બીડી બનાવી મ્હોંડામાં મુકી ચાવતાં ચાવતાં પાછું પ્રવચન શરૂ કર્યું.

"સમજીને? મેં શું કહ્યું? હું એક સારૂં કરવા–શરત કરવા આવ્યો છું. એક સારી લેવાદી દેવાદીનો ક્યાસો કરવા હું મ્હાગું છું. એથી આપણને બન્નેને કંઇને કંઇ લાભ થશે. જો, સાંભળ."

અને આમ કહી એણે પોતાના કોટના ચોર ખીસ્સામાંથી એક આસ્માની રીબનથી બાંધેલું એક મોટું બંડલ સાચવી રહીને કાઢ્યું.

"આ મારો માલ, ના સોદો. શંભુ શેઠે તમને લખેલા તમામ પત્રોનો આખો અને સંપૂર્ણ સંગ્રહ એમાં એક પણ ખુટતો નથી–ઓછો નથી, જે દાસીને તેં કાલે ખડખડીઉં આપ્યું તેણે મને એ ભેટ કરી છે. બદલા તરીકે કશુજ માગ્યું કે લીધું નથી. એકંદરે એકસો ને ત્રીસ છે–માત્ર ત્રણજ મહીનામાં લખાયેલા, હોં કે? બોલો શેઠાણી! આ માલનું શું મૂલ્ય તમે મુકો છો? આ સોદાનો શો આંકો ઠરાવો છો?"

હવે એ સ્ત્રીને હળવે હળવે ખાત્રી થઇ ગઇ હતી

કે એના સ્વામીભાવનો ઇરાદો ખૂનામરકીનો નથી. એટલે એણે એના તરફ ભય અને સંકોચને બદલે તિરસ્કાર અને નિષ્ઠુરતાથી તાક્યું. જીંદગી જોખમમાં આવવાની એની સઘળી દહેશત જતી રહી અને તમામ પશ્ચાતાપ પણ પીગળી ગયો. સારા શહેરની નફટાઇએ હવે જાણે એનામાં આવી વસી પ્રવેશ કર્યો, અને હવે એ તો એટલું જ પુછિ રહી કે આ વખતે એના હાથમાં માત્ર એકજ પ્રણયીના પત્રો કેમ છે, દસ, સો, હજાર યારના કેમ નથી? એ બધાય ભામટા એકવાર અહીં આ વેળા આવી ચઢી આ મરદ કહેવાતા માણસને મેથીપાક જમાડે અને પછી એના મ્હો પર થુંકી ચાલ્યા જાય તો કેવું મઝાનું?

એટલે એ પણ ખડખડાટ હસતી તાળીઓ પાડી બોલી.

"કેમ, કેમ શાબાસ શાબાસ. ખૂબ કરી. ... ઓ બાપ! હવે તમે પરા મર્દ ... જોઇએ, એક બીજું વધારે ... કરી કરો જોઉં."

... પ્રમાણે મળ્યુ.

"હું ... મને સો રૂપીઆ આપીશ"

... કરાવવા માંડયો.

"હો ... હોહોહોહો" પુરૂષનું દીર્ઘ ખડખ... ક્યાં સુધી પહોંચ્યું.

"સો ... રૂપરડી! બસ, સોજ રૂપરડી? શું મારે ... તો ખાસ્સા એક હજાર જોઇએ—એક ... ઓછી નહીં, નહી તો એ બધાય ... ચાઓને રોકટ જ આપી દઇશ—ના, માત્ર ... એમાથી વીણી લઇશ અને તમારા ઇરકના

"બધની સારી એ ધ્રુજવા લાગી અને કાગળ પોતે લખી રહી હતી તે સંતાડી દેવા ફાંફા મારવા લાગી."

પાદમાર નમુના તરીકે વર્તમાન પત્રોમાં પ્રગટ કરાવી તમારો દુનિયાભરમાં ડંકો વગડાવીશ અને બીજા પ્રેમીઓને પણ પ્રેમનો પદાર્થ પાઠ શિખવીશ. છે કબુલ?"

"વારૂ, તમારી મરજીમાં આવે તો ભલે એમ